

בעדה"ת

ספר
שיר השירים

עם מדרש שיר השירים מן הגניזה
פירושי הגאונים וקדמוני הראשונים

מ

מכון בית אהרן וישראל

שע"י מרכז סטאלין קארלין

שנת תשפ"ו לפ"ק

פעיה"ק ירושלים תוכב"א

מדרש שיר השירים

מן הגניזה

תרגום רב סעדיה גאון

מן הגניזה

פירוש רס"ג לשיר השירים

מפירושי לעשר שורות

מיאמר הייחוד והקדמות שיר השירים

מבימ"ד של רס"ג

פירוש רבנו שמריה ב"ר אליהו

(מיארבעת השבויים)

פירושי רבי יהודה אבן בלעם

ורבי זכאי ב"ר משה

רובם ככולם היו גנוזים, קטעים נתפזרו

זה בכה וזה בכה ולא ראו עין הדפוס

המדרש מן הגניזה הוגה מחדש מכה"י

ותוקנו בו מאות תיקונים

יצא לאור בסיוע

משרד התרבות מחלקת מכונים תורניים

כל הזכויות שמורות

מכון בית אהרן וישראל למחקר כת"י והו"ל (ע"ר)

שע"י מרכז סטאלין קארלין

בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

רח' אבינועם ילין 11, ת.ד. 50197, ירושלים 9150101

לוחות והדפסה - דפוס אמונה וחסד בע"מ

02-6715501

ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב

**לזכר עולם ראשי משפחתנו מנוחתם ערן
רבותינו המפורסמים ידועי-שם**

רבי משה בן רבי מאיר עראמה

**רבינו יצחק בן רבי משה עראמה
בעל 'עקידת יצחק', גלב"ע כ"ז אדר א' הרנ"ה בנאפולי ושם מנו"כ**

**רבינו מאיר בן רבינו יצחק עראמה
בעל 'מאיר תהילות', גלב"ע י' ניסן רפ"ב בסלוניקי ושם מנו"כ**

**רבי אברהם בן רבי יצחק עראמה
גלב"ע בערך ר"צ בסלוניקי**

**רבי יצחק בן רבי אברהם עראמה
גלב"ע בערך של"ה בטבריה**

**רבי יעקב בן רבי מאיר עראמה
גלב"ע ב' תמוז שע"ב בסלוניקי**

**הונצח על ידי איש הרוח והמעש הר"ר זיו אלול שליט"א
נצר להחכם הקדמון בעל 'עקידת יצחק' זיע"א
וזוג' מרת שביט בת זיור תחי'
לזכותו וזכות ילדיו היקרים אורי, יהונתן ודוד בני שביט
וכל בני המשפחה**

בשער השיר

השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ולעת ערב יהיה אור, אורו של שיר מקודש מכל שיר, הוא שיר השירים אשר לשלמה מלך ישראל, הנאמר בדחילו ורחימו בליל שימורים הוא לה', שימורים לכל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

לעת כזאת ימלא פינו שיר לאדיר במלוכה כי זוכים אנו השתא הכא להוציא לאור עולם ולהגיש בפני רבנן ותלמידיהון את מגילת 'שיר השירים', עם פירושי הגאונים וקדמוני הראשונים, ראשונים כמלאכים זלה"ה.

וימלא כל הבית אור הגנוז, אורה הבאה מן הגנזים ומן המכמנים, החל ממדרש שיר השירים ותרגום רב סעדיה גאון, פירושו ומאמר הייחוד שלו, עד לפירושיהם של רבי שמריה ב"ר אלחנן, רבי יהודה אבן בלעם, ורבי זכאי ב"ר משה - זכרונם לעדי עד.

חלק נכבד מפירושים וביאורים אלו הרואים עתה אור לראשונה, הופיעו בעתם ובזמנם בינות לגליונות קובץ בית אהרן וישראל, במדור 'גנוזות', בין יתר הגנזים המופיעים מתוך אוצרו של כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א.

השקעה גדולה ומרובה הושקעה בידי חברי המכון בהגשת הספר, על כל חלקיו ופרקיו, כסולת נקיה מכל סיג. יעמוד על התודה הרב שמעון שווארץ שיגע וטרח להעתיק את מדרש שיר השירים בדיוקנות ובנאמנות, תוך התמסרות לכל תג ותו, עמודיו עשה כסף רפידתו זהב.

תודה מרובה למכובדנו הרב יהודה זייבלד, הוא האיש אשר הקים מן המסד ועד הטפחות את מפעל 'שיר השירים' זה, המתנוסס עתה לתפארה בנוי לתלפיות, מקוטרת מור ולבונה מכל אבקות רוכל.

תקוותנו כי כל הוגי שיר השירים ימצאו עונג בספר נכבד זה, עדי נזכה ליום בו יגלה אור חדש בציון, וינתן לעם לב חדש, לשורר בפיהם שיר חדש, שיר מפואר ומחודש, על כל שיר מהולל ומקודש, בבנין בית הבחירה ושם נשיר שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו.

בפרוס חג הפסח תשפ"ו

מכון בית אהרן וישראל

שעל ידי מרכז סטאלין קארלין

הקדמת העורך והמסדר

בשבח והודיה לה' הננו מגישים לפני לומדי התורה ויושבי בית המדרש ספר זה, הכולל את פירושי הגאונים וקדמוני הראשונים לשיר השירים, אלף המגן תלוי עליו, כל שלטי הגיבורים.

כל הכתובים קודש, ושיר השירים קודש קדשים. חז"ל דרשו את השיר המקודש הזה על אהבת הקב"ה לישראל ואהבת ישראל לקב"ה, הגוברת על כל תהפוכות הדורות ומאורעותיהם. בזמן הגאונים התחברו בארץ ישראל המדרשים המוסיפים אבנים נוספות לבנין המפואר והוסיפו ומצאו בו יסודות נאמנים בשבח התורה, מוסריה ולומדיה. עליהם נמנה גם "מדרש שיר השירים" שנמצא בגניזה, שנדפס עד הנה על פי העתקה לקויה וחלקית וכעת באו לו פנים חדשות בההדרה מתוך כתב היד שנמצא בינתיים.

רב סעדיה גאון שתרגם את המקרא ללשון הנהוגה בימיו, כשהוא כולל בתרגומו ביאורים עמוקים בלשון קצרה, תרגם גם את מגילת שיר השירים, אלא שתרגומו הוחלף בתרגום אחר שמלכתחילה לא יוחס לרס"ג, וברבות השנים יוחס לו בטעות. כעת באה שעתו של התפסיר המקורי על רוב המגילה לראות את אור הדפוס.

מדברי תורתו של רבינו שמריה ב"ר אלחנן, מקים עולה של תורה במצרים ומ"ארבעת השבועים" שההשגחה גלגלה לשם, לא נודע עד הנה דבר, וכעת הננו זוכים לפירושו הרחב לשיר השירים, הממשיך את דרכם של מדרשי ארץ ישראל ומוסיף עליהם כהנה וכהנה.

לצידם חונים פירושי הראשונים שהושפעו מהם, רבי יהודה אבן בלעם מגדולי מפרשי המקרא בספרד, ורבי זכאי ב"ר משה הדיין בפוסטאט שבמצרים שהוסיף על פירושו של רבינו שמריה. לצד פירושים אלו שלא באו עד הנה בדפוס, ההדרנו גם את הקדמת רס"ג לשיר השירים ואת פירושו למגילה מתוך פירוש "עשר שירות" שלו במהדורה חדשה ותרגום חדש מתוך כתבי היד.

צירופם וכינוסם של כל החיבורים והפירושים הללו, מאיר את מגילת שיר השירים בהוד קדומים, כפי שנלמדה ועוררה את לבבות ישראל מאות בשנים.

במה אקדם ה' אכף לאלוקי מרום. מודה אני לפניך, ה' אלו', ששמת חלקי מיושבי בית המדרש, ומנעורי ועד עתה על ברכי החכמים גידלתני. הורי היקרים, אאמו"ר הגאון ר' חיים יצחק זללה"ה, בעמח"ס חלקת יצחק, ואמי מורתי תבלחט"א, עודדוני וחינכוני לפרוש מהבלי עולם ולהתמסר לעמל התורה בעומק

עיונה ובדקדוק וחיבוב דברי רבותינו הראשונים. רבותי שלימדוני חכמה, בישיבות קמניץ ופוניבז', העמידוני בקרן אורה. בית מו"ח, הגאון ר' אשר זעליג וסרמן, בית גדול שמגדלים בו תורה ותפילה. מנב"ת אשתי שתחי', הלוקחת על עצמה כל עול, כדי שאהיה פנוי מכל עסק זולת עסק התורה. יתן ה' שנזכה לגדל יחד את ילדינו שיחיו על מבועי התורה והמצוות בשובה ונחת לאורך ימים.

חמרא למריה וטיבותא לשקייה, מכון בית אהרן וישראל ששימש אכסניא לחלק מהפרסומים הבאים בזאת, בתוך גליונות "קובץ בית אהרן וישראל", וכעת נטל על עצמו את משימת ההדרת הספר כולו כשהוא כלול בהדרו; התודה למנהלי ספריות אוקספורד ובית המדרש לרבנים בנ"י, על רשותם להשתמש בכתבי היד שברשותם.

מאת ה' אפיל תחינה, שלא נכשל בדבר הלכה, ונזכה לישב באהלה של תורה לאורך ימים, ללמוד וללמד ולפרסם עוד חיבורים יקרים מחיבורי רבותינו הגאונים והראשונים, ונשמור חוקיו בעולם הזה ובימות המשיח, כדי שנזכה ונירש טוב לחיי העולם הבא.

ז' לחודש אדר תשפ"ו

יחיאל יהודה זייבלד

תוכן העניינים

מבוא	1
------	---

פתיחות

הקדמת רס"ג לשיר השירים	א
פירוש רס"ג לעשר שירות	ט
פתיחת מדרש שיר השירים	יד
הקדמת פירוש רבינו שמריה	טו
פתיחת רבי זכאי	טו

שיר השירים עם פירושו

מדרש שיר השירים • תפסיר רס"ג • פירוש רבי שמריה
פירוש רבי יהודה בן בלעם • פירוש רבי זכאי

פרק ראשון	יח
פרק שני	מו
פרק שלישי	סד
פרק רביעי	עד
פרק חמישי	פח
פרק שישי	ק
פרק שביעי	קד
פרק שמיני	קיב

אהלי קדר

המקורות בלשון הערבית

הקדמת רס"ג	קכז
פירוש רס"ג מתוך חיבורו עשר שירות	קלד
תפסיר רס"ג	קמ
מאמר הייחוד	קמז
תפסיר ושרח רבינו שמריה ב"ר אלחנן	קמח
רבי יהודה אבן בלעם	קצט
תוספות רבי זכאי	רא

מבוא

לתולדות החיבורים ומחבריהם

בעמדנו בפתח ההיכל, על מפתן קודש הקדשים, מגילת שיר השירים, המעוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל, בשמים קדומים שריחם הגנוז בתוכם נשמר עד לדורנו, הננו להקדים דברי פתיחה ותולדה למען יעמדו בעלי השמועה לנגד עינינו, ולמען דעת רוב ערכם של חיבוריהם.

מדרש שיר השירים מן הגניזה

מדרשי האגדה לשיר השירים עשירים ומגוונים. לצד מדרש שיר השירים רבה, המדרש הארוך והמפורט ביותר למגילה, שנערך ככל הנראה בארץ ישראל באמצע תקופת הגאונים ומפרש את פסוקי המגילה על דרך המשל באופן שיטתי, קיימים שני מדרשים קטנים נוספים: שיר השירים זוטא, ומדרש שיר השירים שלפנינו.

מדרש שיר השירים זוטא, שנערך ככל הנראה בסוף תקופת הגאונים, שונה מהותית ממדרש רבה. הוא מכיל דרשות אגדה קצרות על פסוקי המגילה, ללא הפתיחות האמוראיות האופייניות למדרשי האגדה.

המדרש השלישי לשיר השירים הוא היצירה הקטנה ביותר בין שלושת המדרשים. גם הוא פרשני ודורש את פסוקי המגילה לפי סדרם, אך הדרשות בו קצרות במיוחד, פרט להרחבות בנושאי שבח התורה ולומדיה, ויחידה גדולה המספרת את סיפורים של עשרת הרוגי מלכות. לשון המדרש עברית, ודרשות ארמיות מהתלמוד הירושלמי ומקורות אחרים תורגמו לעברית בגוף המדרש. זמן חיבורו מוערך לסוף תקופת הגאונים¹.

תעלומות כתב היד של מדרש אגדה לשיר השירים

מדרש אגדה לשיר השירים נשמר בכתב יד יחיד מגניזת קהיר. העיר היהודית הקדומה בפסטאט, הסמוכה לקהיר של ימינו, הייתה מרכז יהודי חשוב במשך למעלה מאלף שנים, ובבית הכנסת שבה נצברו דפי כתבי יד, מכתבים ומסמכים שנזרקו לגניזה ונשמרו בזכות האקלים היבש של מצרים. החל משנת תר"נ בערך החלו כתבי יד מהגניזה להגיע לידי חוקרים ואספנים באירופה ובארצות הברית, וביניהם – כתב היד של מדרש שיר השירים.

כתב היד הוצא לאור פעמיים: תחילה על ידי אלעזר גרינהוט בשנת תרנ"ז, ולאחר מכן על ידי ר' יוסף חיים ורטהיימר, בנו של ר' שלמה אהרן ורטהיימר ממגלי גניזת קהיר, במהדורה חדשה

¹ גרינהוט תיארך את המדרש למאה התשיעית שכן שיער, בעקבות יהודה לייב צונץ, שמדרש התנחומא נתחבר בתקופה זו. ורטהיימר ציין שהמדרש קודם למאה העשירית משום שהפייטן רבי אלעזר הקליר השתמש בו, אולם כיום מקובל לתארך את הפייטן למאה השישית או לתחילת המאה השביעית בארץ ישראל.

בשנת תשל"א, ועל פיו במהדורות חדשות נוספות.² כתב היד חסר מעט בסופו והושלם על ידי שני המהדירים מילקוט שמעוני.

במבואו למהדורה מתאר גרינהוט את מסלול כתב היד: הוא נמצא בגניזה בקהיר בשנת תרמ"ט והובא ליפו, שם נמכר לרבני דוד מנחם מענדיל דיינארד. שם הועתק לכתב בן ימינו, ובעליו שלח את ההעתקה יחד עם כתב היד המקורי לרב מרדכי גימפל יפה, שהרביץ תורה בכפר יהוד הסמוך ליפו. הרב גימפל תיקן טעויות רבות שנפלו בהעתקה בשל טשטוש הכתב. גרינהוט מציין שגם הוא נאלץ לתקן טעויות רבות נוספות, ושהעמוד הראשון של הספר לא הועתק כלל והוא נאלץ להעתיקו בעצמו בעמל רב. החומר הגיע לידי גרינהוט באמצעות שלמה אהרן וורטהיימר.

בין פרסום מהדורת גרינהוט בתרנ"ז לפרסום מהדורת רי"ח ורטהיימר בתשל"א אבד כתב היד המקורי של המדרש, ולכן פרסם ורטהיימר על פי ההעתקה הראשונה של גרינהוט. לא התגלה כתב יד נוסף למדרש, והוא נדפס מחדש מספר פעמים על פי אותה מהדורה.

גילוי כתב היד בברמינגהם

לאחרונה גילה ר' עזרא שבט, ביבליוגרף של כתבי יד עבריים בספרייה הלאומית של ישראל וחוקר מומחה בגניזת קהיר, את כתב היד המקורי בספריית אוניברסיטת ברמינגהם שבאנגליה – פרט לדף הראשון שאכן אבד ודף נוסף שכנראה היה ברשותו של דיינארד ואבד אחר כך. בספרייה זו שני אוספים של כתבי יד מן הגניזה – אוסף מינגאנה ואוסף מיטוון – וכתב יד זה כלול באחד מהם. שבט עדכן את קטלוג הספרייה הלאומית והוסיף הערה ביבליוגרפית על דף נלווה עם תיאור כתב היד.

על כתב היד חתימת בעלים: "קניתי את הכתב יד הזה מיהודי ספרדי שהוציאו מתוך גניזת הספרים בקהיר מצרים, הצעיר דוד מנחם בן שמואל דיינארד".

כאן מתעוררת חידה: מעיון בתצלום המשובח של כתב היד שהתגלה מתברר שאחד ממעתיקיו נהג ברשלנות רבה, ואין כמעט שורה שלא שגה בה. חלק מהטעויות מטשטשות את הסגנון הייחודי של הארמית הארץ-ישראלית, חלקן מעלות חשד לגבי המניעים, וחלקן משקפות רשלנות של מי שעיקר עיסוקו היה בביבליוגרפיה ובכתיבה עצמאית, ולא בהדרת כתבי יד קדומים לפי קריטריונים מדעיים. חלק מההערות שהעיר המהדיר ר' יוסף חיים ורטהיימר מתיירות או אינן רלוונטיות, לאור האפשרות לתקן את נוסח המקור על פי כתב היד.

התעלומה הגדולה ביותר היא פרשת ההדרה של גרינהוט מפרק ה פסוק יד ועד סוף הספר. כתב היד שנמצא בברמינגהם חסר דף משם ועד פרק ז פסוק ג. אולם גרינהוט פרסם והלך משם ועד סוף הספר. יתר על כן: גם במקום שכתב היד שלנו חוזר – מפרק ז פסוק ג ועד הסוף – אין כל

² כך במהדורת "אוצר מדרשי שיר השירים" של מכון זכרון אהרן, ירושלים תשע"ו, וקטעיו שולבו ב"תורה שלמה" לשיר השירים, ירושלים תשע"א.

קשר בין מהדורת גרינהוט לבין כתב היד שבפנינו. לא ברור על איזה כתב יד התבסס גרינהוט, אם בכלל; ולמה לא השתמש בכתב היד שלפנינו, לפחות מפרק ז ואילך.

קיים חשד סביר שגרינהוט לא ראה כלל את כתב היד המקורי שהיה בבעלותו של דוד מנחם דיינארד, אלא רק את ההעתקה שערך הרב מרדכי גימפל יפה, והוא אכן מתחמק בהקדמתו מלומר שראה את כתב היד שבבעלותו של דיינארד. ייתכן שוורטהיימר נתן לגרינהוט כתב יד נוסף – שאינו זהה כלל לכתב היד שלפנינו – ובו היה גם הדף הראשון שחסר בכתב היד שבברמינגהם. בהמשך, ייתכן שמעתיק כתב היד ההוא עבר להעתיק מדרש אחר לגמרי, מה שיסביר את הפער הטקסטואלי הגדול.

בכך ניתן להסביר גם מדוע גרינהוט טעה במקומות רבים בקריאת כתב היד למרות שהתאמץ לקרוא אותו, כפי שהוא עצמו מעיד במבואו. להלן נרחיב בפרשיה זו.

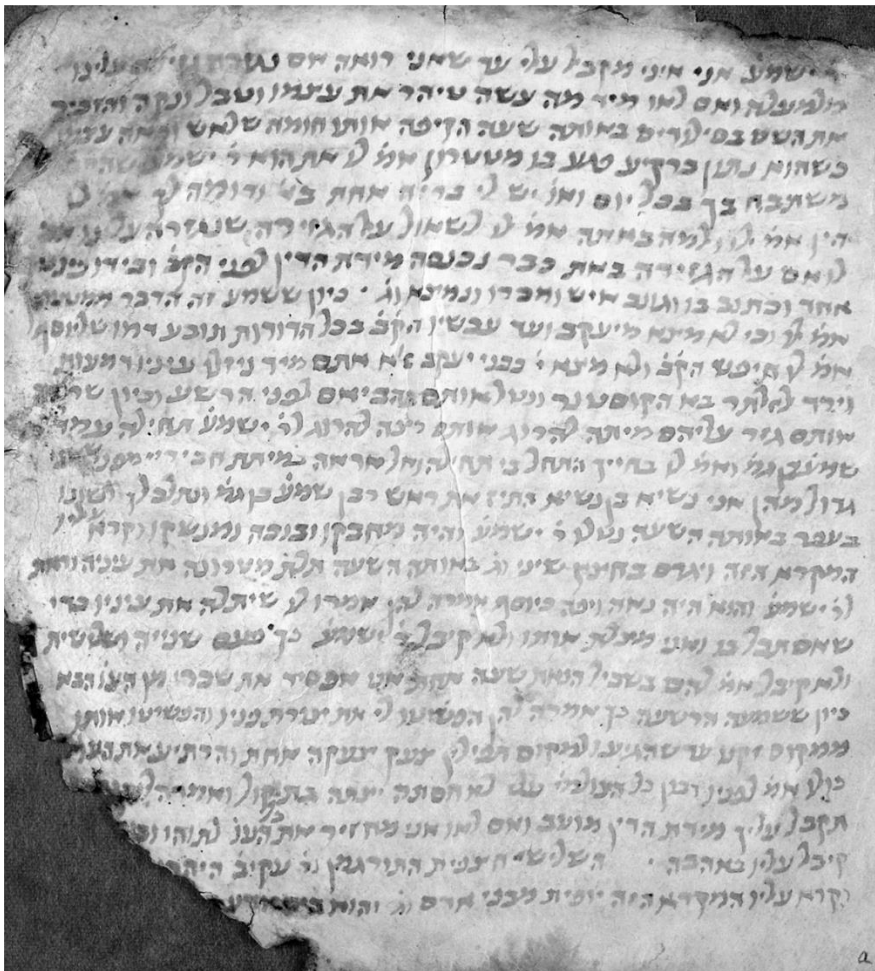
רד"מ דיינארד, הרב מרדכי גימפל יפה ושאר העוסקים בכתב היד

דוד מנחם דיינארד נולד בשנת תר"ח בוירגן שבליטא. למד בחדרים ובישיבות במזרח אירופה. בשנת תרמ"ג עלה לארץ ישראל יחד עם אמו ומשפחתו והתיישב בירושלים. בתרמ"ז היה מראשוני המתיישבים בשכונת נווה צדק ביפו – השכונה הראשונה מחוץ לעיר העתיקה. בשנת תר"נ השתתף בבניית שכונת נווה שלום. לאחר יסוד מושבת רחובות בשנת תרנ"א, שימש דיינארד שם כמלמד לילדים עד תרנ"ד. מספר שנים מאוחר יותר היה מלמד גם בחדרה. חזר ליפו והיה מעסקני הציבור בעיר. בשנת תרפ"ו הוציא לאור את הספר "מעין גנים", ובשנת תרפ"ז – את "גן הסנהדרין". נפטר ביפו בשנת תרצ"ג.³

דיינארד היה בן משפחתו של אפרים דיינארד המפורסם (1846–1930), ביבליוגרף עברי, סוחר ספרים וכתבי יד ומחבר פורה שנודד ברחבי אירופה, ארץ ישראל, מצרים וארצות הברית. אפרים דיינארד ביקר בארץ ישראל ובמצרים בשנות ה-80 של המאה ה-19 ופרסם את "מסע לארץ קדם" (1883) המתעד את מסעותיו. אפרים מכר כתבי יד רבים לספריות מרכזיות, כולל הספרייה הבודליאנית באוקספורד (1886) וספריית הקונגרס האמריקאי, שם הקים את מחלקת הספרים העבריים. אולם אין להחליף בינו לבין בעליו של כתב היד דנן, הוא בן משפחתו "דוד מנחם בן שמואל דיינארד" כמופיע בחתימת הבעלות.

נוכחותו של דוד מנחם דיינארד ביפו בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-19 מתיישבת היטב עם התיאור של גרינהוט. יפו של אותה תקופה שימשה כנמל הכניסה המרכזי לארץ ישראל וכמרכז מסחר חשוב. היה זה מקום סביר שבו כתבי יד מקהיר היו נמכרים לקונים מעוניינים. דיינארד, כאדם משכיל שעסק בחינוך ובחיי הציבור, היה קונה פוטנציאלי לכתבי יד עתיקים.

³ אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, ח"ג, עמ' 1433–1432.

צילום כתב יד מדרש שיר השירים מן הגניזה – אוסף ברגמניהם

הרב מרדכי גימפל יפה היה תלמיד חכם ליטאי מפורסם, שלמד בישיבת וולוז'ין, שם הכיר את הנצי"ב. במשך שלושים שנה שימש כרב העיר רוז'יניאי שבליטא. בגיל 68, בסוף שנת תרמ"ח, עלה הרב גימפל לארץ ישראל. סירב להתיישב בירושלים בשל מחלוקות פנימיות בקהילה החרדית ובחר בכפר יהוד, יישוב קטן הסמוך ליפו. כפר יהוד הפך תחת השפעתו ל"מושבה חקלאית ראשונה של אנשי תורה", צירוף ייחודי של חקלאות עברית וחיי תורה.

הרב גימפל ניהל ישיבה קטנה ביהוד עם שמונה תלמידים ונודע בדקדקנותו הביבליוגרפית. הקים ספרייה גדולה והתנה תנאים מחמירים להשאלת ספרים, כולל איסור מוחלט על כתיבת הגהות או חתימות בספרים. מומחיות זו בכתבי יד וספרים הופכת אותו למועמד אידיאלי לתיקון כתב יד עתיק.

הרב מרדכי גימפל יפה נפטר מקדחת (מלריה) בחשוון תרנ"ב. נמצא שכל עבודת ההגהה והתיקון של כתב היד חייבת הייתה להתבצע לפני פטירתו, בין שנת תרמ"ט, שנת מציאת כתב היד בגניזה והבאתו ליפו, לבין שנת תרנ"ב. זמן זה תואם את התקופה שבה דיינארד כבר התיישב ביפו והרב גימפל היה פעיל בכפר יהוד.

אלעזר גרינהוט, מהדירו של כתב היד, נולד בהונגריה בשנת תר"י ושימש כרב בטמשוואר (טימישוארה ברומניה של ימינו). קיבל דוקטורט לפילוסופיה והיה נציג של תנועת "חכמת ישראל" (Wissenschaft des Judentums) - הגישה האקדמית-ביקורתית לחקר היהדות שפרחה בגרמניה ובאוסטרו-הונגריה במאה ה-19.

בשנת תרנ"ב עלה גרינהוט לארץ ישראל והתיישב בירושלים, שם כיהן כמנהל בית היתומים היהודי. בירושלים נפגש עם חוקרים אחרים שעסקו בהוצאת כתבי יד מהגניזה, ובראשם הרב שלמה אהרן וורטהיימר.

פרסומיו המרכזיים של גרינהוט כוללים את "ספר הליקוטים" בשישה כרכים (1898-1903), אוסף של מדרשים קטנים וחומר אגדי מכתבי יד. ב-1897 פרסם את מהדורת "מדרש אגדה לשיר השירים" דנן. גרינהוט פרסם גם מחקר ביקורתי על מדרש קהלת רבה (1892) המעיד על שיטת עבודה מדעית ועל עניין בחקר מקורות המדרשים ותיארוכם. הוא היה חוקר מתודי שהשתייך לזרם "חכמת ישראל" הגרמני, אך כפי שמראה המקרה שלפנינו, הדיוק בעריכתו לא תמיד עמד במבחן הבדיקה מול כתבי היד המקוריים. גרינהוט נפטר בירושלים בשנת תרע"ג.

הרב שלמה אהרן וורטהיימר היה אחד מחלוצי החוקרים שפרסמו כתבי יד מגניזת קהיר, והחל בעבודתו בראשית שנות ה-90 של המאה ה-19 - כמה שנים לפני המשלחת המפורסמת של שלמה שכטר לקהיר (1896-97). פרסומו המרכזי "בתי מדרשות" (1893-1897) כלל 25 מדרשים קטנים מכתבי יד שגילה בגניזות ירושלים ומצרים - פרסום פורץ דרך שהעמיד לראשונה לעיון הציבור חיבורים שלא היו ידועים. רש"א וורטהיימר עבד במקביל לגרינהוט בירושלים באותן שנים בדיוק, ושניהם פרסמו אוספי מדרשים בתקופה חופפת.

וורטהיימר ביסס הסכמים עם סוחרים לרכישת "כתבים עתיקים" מקהיר, ומכר קטעי גניזה לספריות מרכזיות באירופה: הספרייה הבודליאנית באוקספורד, ספריית קיימברידג', והספרייה הבריטית. הוא היה עסקן במקצועו, ועסק גם במסחר ותווך בעולם כתבי היד מהגניזה.

היישוב היהודי הקטן בארץ ישראל באותה תקופה היה עולם קטן שבו הכל הכירו את הכל. ירושלים, יפו וכפר יהוד קרובים, והתקשורת ביניהם הייתה קלה יחסית.

מסלול כתב היד מקהיר לברמינגהם

לפי תיאורו של גרינהוט, כתב היד נמצא באחת הגניזות של קהיר בשנת תרמ"ט. זו הייתה תקופה של פעילות מוגברת בהוצאת כתבי יד מהגניזה. דוד מנחם דיינארד רכש את כתב היד "מיהודי

ספרדי שהוציאו מתוך גניזת הספרים בקהיר מצרים", כפי שנכתב בחתימת הבעלות. חתימה זו מצביעה על כך שדיינארד רכש את כתב היד ישירות ממי שהוציא אותו מהגניזה, אולי בביקור בקהיר או דרך מתווך ביפו.

דיינארד, שלא היה חוקר מקצועי אלא מלמד ועסקן ציבור, החליט להעתיק את כתב היד לכתב בן ימינו. זה היה מנהג מקובל באותה תקופה – כתבי יד עתיקים היו קשים לקריאה, והוא גם חשש שהקלף יתפורר וידהה עוד יותר עם הזמן, וההעתקה אפשרה שימור לצד שימוש נוח יותר. ייתכן שדיינארד ביצע את ההעתקה בעצמו, או שהזמין מעתיק מקצועי לעשות זאת.

דיינארד שלח את ההעתקה ואת כתב היד המקורי לרב מרדכי גימפל יפה בכפר יהוד. הרב גימפל, בזכות מומחיותו וסבלנותו, תיקן טעויות רבות שנפלו בהעתקה. עבודת התיקון הייתה מפרכת – גרינהוט מעיד ש"הרבה" טעויות תוקנו, אך "עוד הרבה טעויות נשארו". הרב גימפל רשם את תיקונו בגיליון ההעתקה, כפי שהיה מקובל באותה תקופה. עבודה זו התבצעה לעת זקנתו, בשנתיים הסמוכות לפטירתו, וכאמור.

לאחר פטירתו של הרב גימפל, החומר – ההעתקה המתוקנת, אך לא ידוע על כתב היד המקורי – הגיע בדרך כלשהי לידי שמואל אהרן וורטהיימר בירושלים. גרינהוט מציין במפורש: "גם זאת עלי להודיע כי הכתב יד הזה בא לידי באמצעות הרב הגאון מוה"ר שלמה אהרן ווארטהיימער".

וורטהיימר העביר את החומר לגרינהוט, שעבד על הכנת המהדורה לדפוס. גרינהוט מתאר את העבודה המפרכת: "לא מעט היתה עבודתי עד שתקנתי אותן [הטעויות] כדי ה' הטובה עלי". הוא גם מציין שהעמוד הראשון "לא היה נעתק מאת המעתיק ואני העתקתי בעמל רב ובאמצעות שונות זולת איזה תיבות שלא יכולתי לקרות בשום פנים". מהן אותן "אמצעות שונות"? האם הדבר מורה על כך שלא הצליח לקרוא את כתב היד המקורי, או שהוא לא היה כלל בידו והוא השיג אותו לאחר מאמץ רב, או אולי השיג כתב יד אחר?

לאחר פרסום המהדורה, אבד כתב היד המקורי. גם לא התגלה כתב יד נוסף של המדרש. כאשר ר' יוסף חיים ורטהיימר, (בנו של ר' שלמה אהרן, החליט להוציא מהדורה חדשה בשנת תשל"א, הוא נאלץ להסתמך על ההעתקה המקורית של גרינהוט.

כאמור, בשנים האחרונות גילה עזרא שבט את כתב היד בספריית קדברי באוניברסיטת ברמינגהם. כתב היד אינו חלק מאוסף מינגאנה ואינו חלק מאוסף מיטוון – שני אוספי הגניזה המתועדים שבספרייה. זהו כתב יד "תועה" שהגיע לברמינגהם בדרך לא ידועה.

איך הגיע כתב היד מדיינארד ליפו/ארץ ישראל לברמינגהם שבאנגליה? שאלה זו נותרת ללא מענה ודאי, אך ניתן להציע מספר תרחישים אפשריים, והסביר שבהם שרוכש פחות מוכר קנה את כתב היד בארץ ישראל ותרם אותו לספרייה. אלקן נתן אדלר היה אספן יהודי-בריטי מפורסם של כתבי יד וחוקר גניזת קהיר, אך הוא רכש כתבי יד מאפרים דיינארד, ואוסף כתבי היד שלו הגיע לבהמ"ל בניו יורק – ואילו כתב היד דנן היה בבעלותו של בן משפחה רחוק של אפרים,

והגיע לברמינגהם. אלפונס מינגאנה, כומר כלדי וחוקר מזרחני שאסף כתבי יד עבור אוניברסיטת ברמינגהם בחסות אדוארד קדברי, ביקר במצרים העליונה ורכש כתבי יד, אך לא כתבי יד שהיו בארץ ישראל, וכתבי היד שרכש מתועדים באוסף שלו. סביר איפוא שדיינארד מכר את כתב היד לסוחר או לאספן, וזה הגיע בסופו של דבר לברמינגהם דרך שרשרת של עסקאות פרטיות שלא תועדו.

שני כתבי יד?

כאשר השויינו את כתב היד שבברמינגהם למהדורה המודפסת של גרינהוט, לצורך התקנת מהדורתנו, התגלו סתירות מטרידות.

כתב היד בברמינגהם חסר את הדף הראשון. אולם גרינהוט כותב במבואו: "גם העמוד הראשון מתחילת הספר עד סוף ב' ע"ב שורה י"ב תיבה ט' לא היה נעתק מאת המעתיק ואני העתקתינו בעמל רב ובאמצעות שונות זולת איזה תיבות שלא יכולתי לקרות בשום פנים".

מכאן שגרינהוט ראה את הדף הראשון של כתב יד כלשהו והעתיק אותו בעצמו, מכיוון שהמעתיק המקורי לא העתיקו. אם כתב היד שבברמינגהם הוא אותו כתב יד שגרינהוט ראה, אז הדף הראשון אבד רק לאחר שגרינהוט עבד עליו – כלומר בין 1897 ל-1971 לפחות. אך ייתכן גם שגרינהוט עבד על כתב יד אחר לגמרי.

הפער הגדול ביותר הוא בהמשך. כתב היד בברמינגהם חסר לחלוטין את החלק מפרק ה' פסוק יד עד פרק ז' פסוק ג – דף שלם או יותר נעדר. אבל גרינהוט פרסם חומר רציף מפרק ה' עד סוף המדרש, כולל את החלק החסר. מהיכן קיבל גרינהוט את החומר הזה?

גם במקומות שבהם כתב היד בברמינגהם קיים ושלם – למשל מפרק ז'ג ואילך – אין התאמה בין הנוסח שבכתב היד לבין מה שגרינהוט פרסם. לא מדובר בהבדלי נוסח קטנים או בטעויות העתקה, אלא בהבדלים מהותיים – עד העדר כל קשר בין החיבורים – שמצביעים על כך שמדובר בטקסטים שונים.

לא זו בלבד, אלא שכתב היד ממנו הדפיס גרינהוט חסר את המדרש לפסוקים האחרונים בפרק ח, כפי שהוא מעיד, ואילו כתב היד הנמצא כיום בברגימנהם והיה בבעלותו של דיינארד – כולל גם אותו.

בנוסף, גרינהוט מתאר קשיים עצומים בקריאת כתב היד: "נשארו עוד הרבה טעויות. ולא מעט היתה עבודתי עד שתקנתי אותן כיד ה' הטובה עלי". הוא מתאר "טשטוש הכתב" וקושי לקרוא תיבות מסוימות. אולם כאשר בוחנים את כתב היד בברמינגהם, הכתב קריא יחסית ואינו מטושטש במיוחד. האם גרינהוט הפריז? או שמא הוא תיאר כתב יד אחר?

ניתן לדחוק ולהניח שכתב היד הנמצא כיום בברמינגהם עבר מדיינארד לרש"א ורטהיימר יחד עם ההעתקה שהוגהה על ידי הרב יפה, והוא מסר את שניהם לגרינהוט, ורק בהמשך עבר כתב היד

המקורי לסוחרים שהורידוהו ברגמינהמה. משום מה, למרות ידיעותיו של גרינהוט בפילולוגיה ובהירותו של כתב היד המקורי, הוא לא הצליח לקרוא בו; באותה עת היה בו דף הפתיחה שמשום מה לא הועתק על ידי דיינארד; היו בו גם דפים מפרק ו עד הסוף, ומשום מה הם הופרדו מכתב היד המקורי ובמקומם הופיעו בדרך מופלאה דפים נוספים מפרק ז ועד סוף המגילה, שנכתבו בידו של אותו סופר קדמון, והם צורפו לכתב היד המקורי ונמכרו הלאה. זו אפשרות, אך סבירותה נמוכה מאוד.

ההסבר הסביר ביותר לכל הסתירות הללו הוא שגרינהוט לא עבד על כתב היד שנמצא בברמינגהם ולא ראה אותו כלל⁴, אלא על כתב יד אחר, או על שילוב של מספר מקורות.

נראה איפוא שדוד מנחם דיינארד רכש את כתב היד שנמצא כעת בברמינגהם (כתב יד א') בשנת תרמ"ט. דיינארד או מישהו אחר העתיק את כתב היד א', ושלח את ההעתקה ואת כתב היד המקורי לרב גימפל לתיקון בשנים תרמ"ט-תרנ"א. הרב גימפל תיקן את ההעתקה על פי כתב היד א'. לאחר פטירת הרב גימפל בראשית שנת תרנ"ב, ההעתקה הגיעה לרש"א וורטהיימר, בעוד כתב היד המקורי, בעל הערך, נשאר בידו של דיינארד שמכרו לסוחרים.

בידו של רש"א וורטהיימר, שהיה אספן גדול של כתבי יד מהגניזה, היה כתב יד נוסף של מדרש שיר השירים (כתב יד ב'), או חלקים ממדרש זה ממקור אחר. כתב יד ב' היה שלם יותר מכתב יד א' – הכיל את הדף הראשון ואת החלק מפרק ה:יד עד ז:ג.

רש"א וורטהיימר העביר לגרינהוט גם את ההעתקה המתוקנת של כתב יד א' וגם את כתב יד ב' (או חלקים ממנו). גרינהוט, במטרה להפיק מהדורה שלמה ככל האפשר, שילב בין שני המקורות: הוא השתמש בכתב יד ב' להשלמת הדף הראשון, וכן השתמש בכתב יד ב' להשלמת מפרק ה:יד עד קרוב לסוף המגילה. לא ברור אם היתה בידו ההעתקה המוגהת על ידי הרב יפה מפרק ז פסוק ג ועד סוף המגילה. יתכן שלא היתה העתקה כזו, כיון שהמעתיק ראה דף חסר ואחריו דף לקוי ונאש מלהמשיך בהעתקה; יתכן שהיתה לו העתקה כזו, אך כיון שכבר עבר לכתב יד ב', המשיך עמו. בפרקים הראשונים, בהם עמדו לפניו שני כתבי היד, במקומות שבהם שני כתבי היד שונים, בחר בנוסח שנראה לו עדיף, לרוב – ההעתקה של כתב יד א'. בנוסף, הוא השלים מילקוט שמעוני במקומות שגם שני כתבי היד לא כיסו, כפי שהוא מודה. גרינהוט לא תיעד בצורה מפורטת את השימוש בשני כתבי יד שונים, ויתכן שהדבר לא היה מקובל באותה תקופה, או שהוא לא ראה בכך חשיבות מיוחדת.

כתב היד המקורי א' (זה שבברמינגהם) נמכר בנפרד – אולי על ידי דיינארד עצמו, או על ידי משפחתו לאחר מותו – והגיע בסופו של דבר לברמינגהם. כתב יד ב' אבד לחלוטין, או שהוא מצוי באוסף כלשהו מבלי שזוהה עד כה.

⁴ זהו גם ההסבר לדבריו בתחילת ההקדמה: "חוץ מזה איננו חופשי גם מטעות הסופר ועתה נוסף עליהם עוד שגגות המעתיק". מה שלא פירש במקום אחר – שלא עמד לפניו כתב היד אותו הוא מתאר בדייקנות בהערה 4 למבוא – הוא רומז כאן: לא עמדה לפניו אלא העתקת המעתיק מכתב הסופר.

תרחיש זה מסביר מדוע גרינהוט יכול היה לפרסם את הדף הראשון למרות שהוא חסר בכתב היד שבברמינגהם; מדוע הוא יכול היה לפרסם את הקטע מפרק ה:יד עד ז:ג למרות שהוא חסר בכתב היד שבברמינגהם; מדוע קיימים הבדלים טקסטואליים משמעותיים בין המהדורה לכתב היד; ומדוע גרינהוט תיאר קשיים רבים בקריאת הכתב, בעוד שכתב היד שבברמינגהם קריא יחסית.

האם קיימים כתבי יד נוספים של מדרש אגדה לשיר השירים? האם נמצא כתב יד ב' עד היום לא התגלו כתבי יד נוספים, שלמים או חלקיים, של אחד משני המדרשים הללו.⁵ כתב היד שבברמינגהם נותר יחיד במינו, וזאת למרות שבשנים האחרונות חלה התקדמות משמעותית בחקר מדרשי שיר השירים בכלל, והדבר ולוונטי גם למדרש שלפניו. כך, מחקרה של ד"ר תמר קדרי מהמכון שכטר לחקר היהדות התמקד במדרש שיר השירים רבה. במחקר שפורסם ב-2016 היא זיהתה שבעה עדים טקסטואליים חדשים שלא היו ידועים לחוקרים קודמים – שלושה כתבי יד וארבעה קטעי גניזה של מדרש שיר השירים רבה. קדרי הכינה מהדורה סינופטית של המדרש הכוללת את כל העדים הטקסטואליים הידועים.

בנוסף, פרויקט MiDRASH הוא פרויקט מחקר בינלאומי בשיתוף הספרייה הלאומית, עוסק בתמלול וניתוח מאות אלפי קטעי גניזה. במסגרת פרויקט זה מתגלים ומתועדים קטעים נוספים של מדרשי אגדה וחיבורים אחרים, ואילו המדרש לפסוקים שפרסם גרינהוט ואינו נמצא בכ"י ברגמינהם – אינו עולה בפרויקט זה. משמעות הדבר היא שכתב היד אינו נמצא בספרייה ציבורית כלשהי המקיימת הסכם סריקה עם הספרייה הלאומית. סביר יותר שהוא נמצא בבעלות פרטית, ככתבי יד רבים שהיו ברשותו של רש"א וורטהיימר.

מכל מקום, מסקנת הדברים הנוגעת ללומד מהדורתנו היא: לראשונה מוהדר מדרש זה מתוך כתב היד המקורי באופן מתוקן, כאשר מאות שגיאות העתקה באות על תיקון; אך יתרה מזו: המדרש מפרק ז פסוק ג ועד סוף המגילה רואים בזאת לראשונה אור עולם, כאשר במהדורות הקודמות בא במקומם מדרש אחר, שעניינו אינו ידוע.

מקורותיו והשפעתו של המדרש

לבירור מקורותיו של המדרש והשפעתו על המאוחרים לו באו בירורים מקיפים במבואותיהם של המהדירים הקודמים – גרינהוט ורי"ח ורטהיימר. מהדירי המדרש ציינו בין מקורותיו את מדרשי התנאים, בראשית רבה, ויקרא רבה, התלמוד הירושלמי ומדרש התנחומא. אולם ציינו שמסדר המדרש הוסיף גם דרשות חדשות משלו. ורטהיימר סבר שמדרש שיר השירים רבה לא עמד בפני מסדר מדרש שיר השירים, למרות המקבילות הרבות ביניהם. לדעתו, מקור הדרשות המקבילות הוא בחיבורים קדומים ששימשו גם את מסדר שיר השירים רבה וגם את מסדר מדרש שיר השירים.

⁵ בניגוד לנכתב בשירי האלף, א, עמ' לה, המדרש שפורסם על ידי י' מאנן, pp. 334–337 (1939) HUCH אינו חלק מאחד המדרשים האלו. הוא עוסק בפרק ח פסוק ה, מקום בו יש בידינו משני המדרשים, ואין חפיפה ביניהם. גם סגנונו שונה, ארוך בהרבה ומשולב ארמית.

גרינהוט הראה שמדרש שיר השירים היה ידוע לרבי נתן מרומי בעל הערוך, לבעל ילקוט לקח טוב, לרש"י, לרמב"ן, לבעל ילקוט שמעוני, לרבי משה הדרשן ועוד. ספר יין הרוקח של הרוקח מביא ממנו באופן שיטתי. ורטהיימר הראה שגם בעל תרגום שיר השירים וגם הפייטן הארץ ישראלי רבי אלעזר הקליר הכירו את המדרש והשתמשו בו. סיפור עשרת הרוגי מלכות מופיע במדרש במרוכז, והוא עמד ככל הנראה גם בפני מחבר הפיוט 'אלה אזכרה', המתאר את סיפור עשרת הרוגי מלכות. כמו כן הובא המדרש בספר יחסי תנאים ואמוראים בשם "מדרש שיר השירים שמתחיל וישב שלמה", ובכפתור ופרח (פ"י) בשם "מדרש שיר השירים". עליהם יש להוסיף את רבינו שמריה ב"ר אלחנן, שעשה שימוש רב במדרש זה, וכדלהלן בפרקו.

מהדורתנו

כעת מוהדר המדרש מחדש בניסוחו המדויק, יחד עם תפסיר רבינו סעדיה גאון מן הגניזה ופירוש רבינו שמריה בן אלחנן שהושפע משניהם. מהדורה זו מבוססת על כתב היד שנתגלה מחדש ומתקנת שיבושים משמעותיים במהדורות הקודמות של גרינהוט וורטהיימר, משחזרת את הסגנון המקורי של הארמית הארץ ישראלית, ומציגה נוסח מדויק המשקף את המסורת הקדומה. כאמור, באה בזאת גם לראשונה מהדורה של המדרש מפרק ז פסוק ג ועד סוף המגילה. המעתיק מקצר את הפסוקים המצוטטים כדרך המעתיקים, ועל כן השלמנום בשתיקה במקום שבו הראיה היא מהמשך הפסוק. הוספנו הערות, בהן לא עסקנו בהשוואת דברי המדרש למדרשים אחרים, שזו מלאכה רחבה שאין לבוא לתכליתה במסגרת זו, והמבקש ההשוואות ימצאן על נקלה ב"תורה שלמה" על שיר השירים. התמקדנו בהערות בביאור עניינים ותיבות הצריכים ביאור, במובאות המדרש בילקוט שמעוני ובלקח טוב ובפירוש הרוקח, המלמדות על האופן שהם הבינו את דבריו בבואם לתמצת אותו, ובענייני גירסא ונוסח.

הקדמת רבינו סעדיה גאון לשיר השירים

הקדמתו של רבינו סעדיה גאון לפירוש שיר השירים מהווה דוגמה לדרכו הכוללת למקרא. כדרכו בכל ספריו, פתח רס"ג את פירושו להקדמה עקרונית המבארת את אופי החיבור ותכליתו הפרשנית. הקדמה זו, שהיא חלק בלתי נפרד מהפירוש, חשובה להבנת תפיסתו של רס"ג את מקומו הייחודי של שיר השירים במכלול הכתובים.

בהקדמתו מגדיר רס"ג את שיר השירים כחיבור נבואי שנכתב על ידי שלמה המלך. כשישב שלמה על כסאו שר בשיר השירים בעין הנבואה שהוא שבח המלאכים. הגדרה זו מעמידה את המגילה בדרגה גבוהה של קדושה ומעניקה לה מעמד נבואי.

ר"י קאפח ההדיר לראשונה את ההקדמה במקורה הערבי מתוך כתב יד עתיק משנת ד'תתקט"ז הפותח: "פירוש שיר השירים לרבינו סעדיה אלפיומי גאון ראש ישיבת יעקב, זכרו לברכה ולתחיה בן מורינו ורבינו יוסף". עדות זו, המבוססת על כתב יד שנכתב זמן קצר יחסית לאחר זמנו של רס"ג, מחזקת את הייחוס לרס"ג. אף שכלל הנראה לא כתב רס"ג פירוש ארוך לשיר השירים, אין תימה שכתב הקדמה לתפסיר – וזאת בדומה לתפסיר התורה שכתב לו הקדמה, ואף שתים, ארוכה וקצרה.

הרב שמואל אהרון וורטהיימר שפרסם את התרגום הקדום של ההקדמה⁶, מציין שההקדמה נמצאת בכתבי יד שונים ברחבי העולם, ובמיוחד בקהילות תימן, שם הפירוש והקדמתו היו מקובלים במשך מאות שנים. גם בכתב היד שהיה בידי ר' יצחק עקריש (מגלי ספרד) בקושטנינופל ושימש לדפוס הראשון ב-1537, הופיעה ההקדמה במלואה.

ההקדמה מאופיינת במאפיינים טיפוסיים לכתיבתו של רס"ג, ובהם בירור סוגיה שהיא הסוגיה אותה רואה רס"ג כמרכזית לספר זה, ואותה הוא מברר בכל היבטיה. כעניין מידות הנפש בהקדמת איכה, התשבחות בהקדמת תהלים וכל כיוצא בזה. אף הקדמה זו מבררת את כל ענייני השירות – הכלים השונים שבהם ניגנו, סוגי הלחנים, הזמנים שבהם ניגנו, שירת המלאכים ושירת הלויים. בסוגיית מיני הלחנים דבריו מקבילים לדבריו בעוד שלוש מקומות – הקדמת פרשת פקודי, הקדמת פרשת שמיני והקדמת תהלים – ובכך מתחזק ייחוס ההקדמה לרס"ג.

כתבי יד של התרגום הקדום השתמרו בספריה הבריטית, Add. 27129, דף 149א-163ב; ובבהמ"ל בניו יורק, Ms. 1186, דף 10א-10ב, שניהם בכתביה ספרדית. מן הראוי להעיר שככל שידינו מגעת, לא נמצאו קטעי גניזה הכוללים את ההקדמה הזו או חלקים ממנה.

⁶ חמש מגילות עם פירושים עתיקים, ירושלים תשכ"ב.

⁷ גאון הגאונים, ירושלים תרפ"ה; ושוב על ידי נכדו, גנזי ירושלים, ירושלים תשמ"ב.

נענע איהם קולות עד שגמלו סכר תלם יחד קולת אשעמוע
 לקס קען שטעלעם צעשטות ומהם קולת בנען שגמלו בן אל
 שטעלעם אל העלילת וכן שולת אלל סכר שטעלעם נחלה מכת
 ומהם קולת וסמועות ודברים על מים שטעלעם על שלמות
 איז שאלת מן ועלמה מעט כל חי ולמעט על יעקבן וא הו
 כל עתה וכן הוה שם חים מן הלויס והוא ידוע צדדי הימים
 יתם קולת נטויות צדאשע וחרס יקרו כי הוה תוקע שטעל
 יתרים ניסיר העטס מן העטב מעשירי ויואל הקול יפה קט
 וסמית דעמים יטאל לתקום צבוחה סהס צדדי ביד אדום
 קדשע שהוה קמלנות הצדע תוקעס הירד הצדע כי אדום
 הוה מלבעת הצדעית והסכויס כער הכביע ש סמיתה שטעל
 איהם לבי צל ימי ואדום וכערקתטי איהם ימי צל וסד
 מדי וברס מקדון יטאל ואדום ולבך איהם שאלום מלכות
 והוה השמית וסוישע אדום צבוחת נולת יטאל וסכס
 צדדי קולת הם שטעלעם בין החתים החוה חין לו ריח כי חס ימי
 והשטעלעם ריחה עתה כך יטאל מעט לתקום בין החתים וע
 ושכדין חות בין הכרשע ותקיש הירד הצדעית ואמורים לעט
 על שטעלעם וקף יטאל שטעלעם לטעם שטעלעם כולל לבר
 סמית דחקים יתרים מעט יתרים הלום לבד הקנה סקיש
 וקול הציר שטעלעם על יטעל אלל דחקים ומהם קולת מ
 יתרים מעט ותקישע נדעב העטב מן התקף מן החול שטעל
 למעט על העתה שטעלעם הציר שטעלעם על דרך ה ואנו
 חוטם לבעט צדדי עת הוה אמורים הציר וטעלעם ספק חות
 כי עת הציר היה בעת הנה הקדכן עד השלישו שטעלעם וטעל
 חול העטל חול הציר וכל העט מעתה ומהם מפורס
 ואמרו חול כי היה על המנבח עתה צדדי על שטעלעם נקודה

תפסיר (תרגום) רס"ג לשיר השירים מל"י מן הגניזה

אחד ממפעליו של רב סעדיה גאון (ד'תרמ"ב-ד'תש"ב) היה תרגום התורה לשון הערבית. בתרגומו ראה לנגד עיניו לא רק את הצורך להנגיש את המקרא לפני המון העם שהכיר את השפה הערבית טוב יותר מאת לשון המקרא, עד שהיא הפכה ל"לשון הגוברת על זמן המעתיק ועל ארץ מולדתו" כלשונו בהקדמתו לתפסיר לתורה. היו לו מטרות נוספות: "ואחרי ראותי כל זה כתבתי ספר זה תרגום פשט מקראות התורה בלבד, מדויק על פי המושכל והמקובל, ובמקום שאפשר לי להוסיף בו מלה או אות שבה יתגלה הענין והכוונה לאלה אשר מספיק להם הרמז במקום הדבור - אעשה זאת" (לשונו שם). רס"ג השקיע עמל רב לדקדק בכל אות ותיבה, ובכל מקום שהוא משנה מהתרגום המילולי - יש לכך כוונה עמוקה. וזו הדרך הנכונה ללמוד דבריו, לדקדק בכל תיבה וקוץ, ובכך נגלים פירושי המקוריים המיישבים קושיות רבות שהקשו המפרשים שבאו אחריו.

רבים עסקו בשאלות סביב תרגום רס"ג לשיר השירים ופירושו. אין ספק שרס"ג חיבר תרגום לשיר השירים ופירושו לו, והוא מובא על ידי הקדמונים, וביניהם רבי יוסף אבן עקנין תלמידו של הרמב"ם, הכותב: "הראשון להצעה הוא פרושו על דרך הפשט כאשר אמרתי, ודרך הפרוש הזה כבר עסקו בו הקדמונים ירצם האל חוקרי הלשון והדקדוק, כמו רבינו סעדיה גאון ז"ל...".⁸ במהלך השנים פורסמו שוב ושוב תרגומים המיוחסים לרס"ג⁹ וחלקים מפירושים למגילה זו המיוחסים

⁸ התגלות הסודות והופעת המאורות, ירושלים תשס"ז, עמ' 17.

⁹ ראשונה ראתה אור מהדורתו של מרקס, Adalbert Merx, Die Saadjanische Uebersetzung des hohen Liedes in's arabische, Heidelberg 1882; אחריה פורסמו התפסירים התימניים במהדורות דלהלן: שלש מגלות: ... שיר השירים, רות, קהלת, בלוי'... תפסיר ערבי של רבינו סעדיה גאון ז"ל, שלא נדפס עד היום. המו"ל הוא יעיש בן ראובן נדאף, דפוס לונץ, ירושלים תרע"א; דפוס צילום של מהדורה זו: דפוס ש' בילפורטי, ליוורנו תש"א; ספר שלש מגלות: שיר השירים, רות, קהלת ופזמונים לשמחת תורה ... עם תרגום יונתן בן עוזיאל ופירוש רש"י, תפסיר של רבנו סעדיה גאון, באור המלות הקשות שבתרגום מהר"ץ, ע"י אהרן בן יוסף חסיד, ירושלים תשי"ג; בשנת תשכ"ב ההדיר ר' יוסף קאפח את תפסיר רס"ג לשיר השירים, יחד עם פירוש ארון המיוחס לו, במהדורתו "חמש מגילות עם פירושים עתיקים". את התפסיר פרסם על פי שלושה כתבי יד עתיקים. האחד נכתב בשנת ה'קטז באלטוילה שבמרכז תימן, השני נכתב בשנת ה'שנז באלצלבי שבדרום תימן, והשלישי נכתב בערך בסוף המאה השלישית לאלף השישי. כל כתבי היד תימניים, ור"י קאפח לא עשה שימוש בכתבי היד המזרחיים, המיוצגים בעיקר בגניזת קהיר; חמש מגילות שיר השירים, רות, קהלת, אסתר, איכה; מקרא, תרגום, תפסיר 'ערבית' / [הרס"ג] עם הפירושים: אורח לחיים להרה"ג יחיא צאלח <מהרי"ץ>, מנחת יהודה להרה"ג יהודה ג'ספאן החיים והשלום להרה"ג חיים קרח, דברי דוד להרה"ג דוד צאלח. ועם חלק הדקדוק להרה"ג יחיא צאלח <מהרי"ץ>, בתוספת באורים לתרגום קווים לדמותו של ... ר' חיים קרח מאת ... ר' יוסף קאפח, מבואות להרה"ג יחיא צאלח, להרה"ג יהודה ג'ספאן מאת יהודה רצאבי, ירושלים תש"ל; שלש מגלות: שיר השירים ורות וקהלת, עם התרגום ועם פירוש רש"י ועם פירוש תפסיר רבינו סעדיה גאון ופירוש הרב יוסף בן הרב דון דוד אבן יחיא, ראש העין, תשמ"ז; מגילת שיר השירים, רות וקהלת, עם תרגום יונתן בן עוזיאל ותפסיר רבינו סעדיה גאון, כתב-יד מקורי אחרי המפורש: [פירוש ענייני מקיף ע"י הרב שלום ב"ר סעדיה גמליאל], ירושלים, מכון שלום לשבטי

אף הם לו¹⁰. מצויים גם כתבי יד רבים מאוד הכוללים את תפסיר המיוחס לרס"ג, רובם ככולם תימניים.

על כל התרגומים והפירושים שיצאו על שמו של רס"ג יצאו עוררים, וההנחה הרווחת היא שכל מה שפורסם עד היום הוא חומר המבוסס על דברי רס"ג, בשינויים, עיבודים והוספות¹¹. כדעת יחיד ניתן לראות את דעת יהודה רצהבי, שנאמנת עליו המסורת התימנית בת מאות השנים, ומכוחה הוא מקבל את נוסח התפסיר המיוחס בתימן לרס"ג – כשייך לו. הוא גם הוסיף והביא כמה ראיות לייחוס התפסיר לרס"ג, המבוססות על הקבלות בין התפסיר התימני לשיר השירים לבין דברי רס"ג במקומות אחרים¹². בהערות למהדורתנו, נדון בראיות אלו כל אחת במקומה. בהתאמה, הוא גם מפקפק ביחוס התפסיר שבגניזה לרס"ג, ובמק"א נידונו דבריו אלו¹³.

טופס נוסף דומה מאוד לתפסיר דנן, נמצא בס"ד בפטרבורג I 763 דפים 3-4, ובו התפסיר מתחילת שיר השירים עד פרק ג פסוק א, בכתבתו של סופר מוכר המעתיק הרבה מכתבי רס"ג. תפסיר נוסף הקרוב מאוד לתפסיר דנן הוא קיימברידג' T-S Misc.6.89 ובו פרק א בלבד.

נראה שקטע הגניזה שבקיימברידג' T-S Misc.6.93 משמר את תפסיר רס"ג לשני הפרקים האחרונים. תרגומו של יב"ע קרוב אליו אך שונה ממנו, ראו פטרבורג, רוסיה Ms. EVR ARAB I 3895, 3894, 4252, 1406, כפי שהוא קרוב לתפסיר רס"ג בכל מקום ומשנה ממנו מעט. תפסיר זה קרוב לתפסיר רס"ג הנדפס, והתפסיר שבכ"י הספרייה הבריטית, Or. 1477 ממוצע ביניהם, כפי שהוא קרוב וממוצע גם לפרקים הראשונים שבהם בידינו התפסיר המיוחס להדיא לרס"ג. חשוב לציין שבפפתח התפסיר שבכ"י הספרייה הבריטית הנ"ל, הכתוב כתיבה תימנית ומנוקד ניקוד

ישורון, תש"ן; ספרי כתובים: תרגום ופירוש הגאון רבינו סעדיה ביר"ב יוסף פיומי זצ"ל (רס"ג), ע"י מרדכי בכה"ר צדוק יצהרי, ראש העין תש"נ.

¹⁰ ר' שלמה אהרן ורטהיימר, גאון הגאונים, ירושלים תרפ"ה, עמ' סח-קלב; ר' יוסף קאפח, במהדורות הנזכרת בהערה הקודמת; י' רצהבי, 'קטעי גניזה חדשים מפירוש מגילת 'שיר השירים' [לרס"ג], סיני, קכה (תשרי חשון תש"ס), עמ' א-ח (הקטע השני, המופיע שם עמ' ו-ח, הכולל את הפירוש לפרק ב פסוקים יב-יד, נראה אכן משל רס"ג וכפי שהתבאר בהערות לגוף התפסיר, וגם רצהבי הרגיש בזה וכתב על קטע זה ש"הוא סעדיאני בוודאות"); הנ"ל, 'ארבעה קטעים מפירוש ר' סעדיה למקרא', ספר רפאל, ירושלים תש"ס, עמ' תקטו.

¹¹ את הפולמוס עד זמנו, סיכם ה' מאלטר, H. Malter, *Saadia Gaon His Life and Works*, Philadelphia 1921, pp. 323-324. דברי מלטר בפרק זה תורגמו ע"י גאולה בת-יהודה בקובץ רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תקפג. המסקנה העולה מדבריו, שהתפסירים והפירושים הם "עיבודים שנעשו על ידי אחרים מספרי הגאון". בימינו, כאשר התאפשר לראשונה לבצע חיפוש על כל קטעי הגניזה, ניתן לראשונה להוכיח בדרך נוספת את איחור התפסיר והשרח התימניים המיוחסים לרס"ג: אין להם מקבילות בגניזה, לא בקטעי גניזה ישירים ולא בציטוטים בספרות הקראית, כפי שאנו מוצאים בכל ספרי רס"ג, ובכך פקפוק רציני נוסף לייחוסם לרס"ג.

¹² י' רצהבי, 'תרגום מגילת שיר השירים לרב סעדיה', בית מקרא 43 ג-ד (קיץ תשנ"ח), עמ' 256-262.

¹³ י' זייבלד, 'תרגומו של רס"ג למגילת רות: שפחה כי תירש גבירתה?', חצי גבורים, י (ניסן תשע"ז), עמ' א-מג.

עליון והועתק לפי ההערכה כבר במאה הי"ג, נאמר: תפסיר שיר השירים לבעץ אלעלמא ז"ל - לאחד החכמים ז"ל, הרי שהמעתיקים הקדומים ידעו להבחין בינו לבין רס"ג.

להלן יבואו הטענות והראיות לדחיית יחוס התפסיר התימני לרס"ג, המבוססות על עיון בדברי חכמי תימן עצמם; על מובאות דברי רס"ג בחיבורים אחרים; על מציאת תפסיר אחר, שיחוסו לרס"ג קדום ומבוסס בהרבה; על זיהוי התפסיר התימני כחלק מחיבור של חכם קדמון אחר שחיבורו השתמר במקצתו בגניזה; ובגופו של המאמר - על עיון השוואתי מדוקדק המעלה פקפוקים רבים ביחוסו של תפסיר זה לרס"ג ומבסס את יחוס התפסיר שמן הגניזה לרס"ג.

עיון בדברי חכמי תימן עצמם מעלה שיחוס תפסיר שיר השירים לרס"ג לא היה מאומת בידם. ר' יוסף קאפח, שנאמנותו לכתבי תימן מן המפורסמות, מתנסח בנימה של זהירות בעסקו בסוגיה, במבואו לפירוש רס"ג לתהלים:

בכל כתבי יד תימן העתיקים אין מהם מאומה פרט לארבע מגלות שה"ש רות קהלת ואיכה. העתיק ביותר הוא תרגום איכה, ואלו יתר שלש המגלות נמצא התרגום בכ"י שנכתבו החל מן המאה השניה לאלף הששי, ואותם אשר נכתבו לפני כן טרם הגיע אליהם. איני מתכוון לדבר כאן על נושא זה ולו בכל שהוא, נגעתי בשאלה ואחת רציתי לציין שתרגום רס"ג ופירושו לכתובים - אמ"ת המגלות ודניאל - הוא היחיד הנמצא בכתבי יד העתיקים שבידינו, ואשר אבותינו נוחי נפש הרבו להעתיקו ויש שגם שלבוהו בתוך התנ"ך.

מדברים אלו משתקף היסוס מסוים ביחוס התרגומים לשלושת המגילות, שיר השירים רות וקהלת, שאינם עתיקים כל כך כתרגום איכה, ואינם מאומתים כתרגום לאמ"ת ודניאל. משכך לכאורה יש מקום להעדיף על פניהם את כתבי היד המזרחיים למגילות אלו, שהם עתיקים יותר, ונכתבו בד"כ בערך בשנים ד'ת"ת - ד'תת"ק (המאה הי"ב).

הוא הדין ביחס לרבי יחיא צאלח, המהרי"ץ, שנודע כאחד מגדולי חכמי תימן. עם כל יחס ההערכה שלו אל רס"ג, שהוא מונה אותו בין שלושת "מארי דאתרא תימן"¹⁴ ומרבה להביאו גם בחלק הדקדוק¹⁵, עם זאת אינו מביא בשום מקום מהתפסירים למגילות, ואפילו בחיבורו "אורח לחיים" שהוא פירוש על שיר השירים, רות וקהלת, אינו מביא מדברי רס"ג אפילו פעם אחת. מכך נראה לכאורה שהסכים בדעתו שאין לסמוך על יחוס תפסירים אלו לרס"ג.

נפנה למובאות דברי רס"ג בחיבורים אחרים. מרבית המובאות בפירוש רבי תנחום הירושלמי¹⁶ אחרי פתיחת "פסר פיה", שבה כוונתו בדרך כלל לרס"ג¹⁷, מופיעות בתפסיר שלפנינו ולא בתפסיר

¹⁴ תכלאל עץ חיים, במנהג ההושענות ובתפילת כל נדרי.

¹⁵ ראה ראה ר"א שלוסברג, 'פירושי רס"ג בתוך 'חלק הדקדוק' למהרי"ץ", תימא ה (תשנ"ו), עמ' 83-95.

¹⁶ על פי מהדורתו של אריה צורף, פירוש תנחום הירושלמי לשיר השירים: עיונים במקורותיו בצירוף מהדורה ביקורתית, ע"ד, ירושלים תשעב, חלק שני.

התימני. אחדות מהן אינן נמצאות בתפסיר שלפנינו אך גם הן לא תואמות לתפסיר התימני, ואין בכך להתמיה, שכן במיעוט מקומות כוונת רבי תנחום בלשון זו למתרגמים אחרים, אך העובדה שבמרבית המקומות, לרבות מקום אחד שבו רבי תנחום משווה גם עם תרגומו של רס"ג לתורה, הדברים מופיעים בתפסיר שלפנינו ולא בתפסיר התימני, היא ראייה חזקה למקוריותו של התרגום שלפנינו ולאחרותו של התפסיר התימני. זאת מלבד מקומות רבים שרבי תנחום מעתיק את התרגום שלפנינו בשתיקה, כדרכו להעתיק מדברי רס"ג, ובמקרים רבים הנוסח אינו תואם לתפסיר התימני אלא לתפסיר שלפנינו.

בנוסף, דברי רס"ג בפירושו הארוך לבראשית בתרגום מילים משיר השירים, תואמים לתפסיר שמן הגניזה ולא לתפסיר התימני. גם דברים שהביא רבי אדונים בהשגותיו על רס"ג בשיטת רס"ג, אינם מתאימים לתפסיר התימני אלא לתפסיר שמן הגניזה. גם שיטתו בפיוטיו תואמת לשיטתו בתפסיר שלפנינו, ולא בתפסיר התימני.

נעבור איפוא לזיהוי של תפסיר אחר, שיחוסו לרס"ג קדום ומבוסס בהרבה. במקום אחר הראיתי שהתרגום התימני לרות מבוסס על תרגומו של יפת בן עלי לרות, ותרגומו של רס"ג השתמר, ביחוס מפורש לשמו, בגניזה קהיר¹⁸. התפסיר התימני לשיר השירים אינו כזה, והוא שונה מאוד מתפסירו של יפת בן עלי למגילה¹⁹, והדבר מלמד שנסיבות חיבוריהם העלומות של התפסירים התימניים לרות ושיר השירים, שונות ונבדלות זו מזו. אך לא כן ביחס לתפסיר שבגניזה. באותו כתב יד שבו מופיע התרגום המקורי לרות, מופיע גם תרגום לשיר השירים המיוחס גם הוא בפירוש אליו, וזה לשון הקולופון המופיע אחרי מגילת רות ולפני מגילת שיר השירים:

תעאלי רב אלעאלמין אלד' לם יצ'יע רות למחבתהא לדינה פרזקהא שם טוב פי הדה אלדניא ולהא ת'ואב אלאכ'רה ת'אבת כמל שרח מגילת רות פשאט בעז האל תרגמה רבינו סעדיה גאון פיומי רי"ת אמן סלה ויתלוא איצ'א שרח שיר השירים פשאט לה.

ותרגומו:

יתעלה רבון העולמים אשר לא הזניח את רות לאהבתה את דתו, והעניק לה שם טוב בעולם הזה, ולה הגמול הסופי קיים²⁰. נשלם שרח מגילת רות פשט בעוז האל, תרגום רבינו סעדיה גאון פיומי, רוח ה' תניחנו אמן סלה. ונספח אליו גם פירוש שיר השירים פשט שלו.

¹⁷ ראה ל' זייבלד, מבוא לספר הביאור – פירוש רבי תנחום הירושלמי לאסתר, רות ואיכה, מכון האוצר, ירושלים תשע"ז, עמ' 16.

¹⁸ במאמר הנ"ל, הערה 13.

¹⁹ תפסיר יפת בן עלי לשיר השירים פורסם ע"י אלובידי: (Bible in History 9) Joseph Alobaidi – Old Jewish Commentaries on the Song of Songs I, The Commentary of Yefet Ben Eli-Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010.
²⁰ כלומר, בעולם הבא.

משכך נראה, שהתפסיר המוהדר בזה מהגניזה, הוא התפסיר שחיבר רס"ג לשיר השירים; ואילו התפסיר התימני השונה ממנו בעשרות פירושים, הוא עיבוד של תפסיר רס"ג, או, כפי שסביר יותר, חיבור עצמאי של אחד הקדמונים, שעשה שימוש בפירושי רס"ג למקרא במקומות שונים ועל פיהם פירש את המגילה.

האם ניתן לגלות מיהו מחברו של התפסיר התימני? בסיעתא דשמיא עלה בידינו גילוי, המוכיח באופן בלתי ניתן לערעור שהתפסיר התימני הוא חלק מחיבור עצמאי של אחד הקדמונים ואינו של רס"ג, ואף מקדם השערה מבוססת למדי על זהות מחברו.

באוסף קאופמן שבספריה של האקדמיה ההונגרית למדעים בבודפשט, נמצא כתב יד שמספרו 340, ובו פירוש לשיר השירים ב, יג-טו. הכתיבה מזרחית מרובעת, והוא השתמר במצב מעולה. הפירוש כולל תפסיר-תרגום לכל פסוק, ואחריו שרר-ביאור. התפסיר בקטע זה זהה מילה במילה לתפסיר התימני, וברור למדי שמדובר באותו חיבור. השרר חושף מספר דברים: שלילה מוחלטת של זהות רס"ג כמחבר פירוש זה; שלילת זהותו עם מפרשים אחרים ידועים לשיר השירים בערבית-יהודית, רבנים וקראים, כיון שהדברים שבו שונים לחלוטין מכל אחד ואחד מהם; וכמו כן עולה ממנו הצעה על מי שנראה כמחברו, וכדלהלן.

בביאור שבקטע גניזה זה, יש שתי הפניות לפירושו של המחבר בשני ספרי מקרא אחרים: פירוש "על יונת אלם רחוקים" (תהלים נו, א) על כנסת ישראל המשולה ליונה (א1); ופירוש "כי יש יום קראו נצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון אל יי אל" (ירמיה לא, ה) על העלייה לרגל בשלוש רגלים (ב1). המחבר אינו רס"ג ולא יכול להיות רס"ג, גם אם נניח שרס"ג פירש את ספר ירמיה, הנחה שעד כה לא נשללה כשם שלא הוכחה²¹, שהרי ההפניה לתהלים ודאי אינה לפירושו של רס"ג, ובתרת: רס"ג בפירושו לפרק זה בתהלים אינו עוסק כלל בזיהוי יונת האלם ובדאי שאינו מזהה אותה עם ישראל; ויתרה מזו: אדנים בספר השגותיו על רס"ג²² מביא שרס"ג פירש "למנצח על יונת אלם רחוקים" כמו "לא תונו", לשון הונאה, ולא כשם היונה וככינוי לכנסת ישראל. ברור אם כך שהפירוש שבאוסף קאופמן אינו של רס"ג, וגם התפסיר המשולב בו, שהוא התפסיר התימני, אינו של רס"ג.

יתכן שהמחבר הוא רבי זכריה בן ברכאל, שלפי הדעה הרווחת היה חתנו של רבי שמואל בן עלי ויורשו בגאונות²³. מתוך רשימות ספרים שונות מן הגניזה ידוע לנו שכתב פירוש לירמיה²⁴,

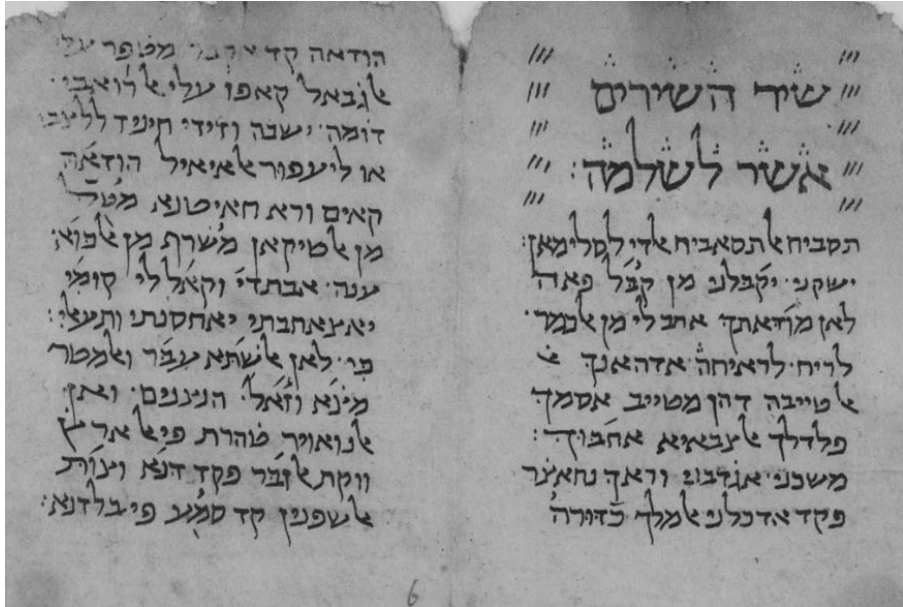
²¹ ראה א' שלוסברג, תפיסות ושיטות בפירושו של רב סעדיה גאון לספר דניאל, ע"ד, רמת גן תשמט, עמ' 16-20, לראיות השונות לקיומו של פירוש כזה, או לכל הפחות לתוכניתו של רס"ג לכתוב אותו, ועל כך שכלל הנראה הוא לא נכתב בסוף.

²² ר' חזון, תורתו הבלשנית של מחבר התשובות על רב סעדיה גאון, ע"ד, תל-אביב 2005, עמ' 172.

²³ לתולדותיו ראה ש' אסף, 'קובץ של אגרות ר' שמואל בן עלי ובני דורו', תרביץ א (תר"ץ), עמ' 102-130; אברהם בן יעקב, 'יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים עד ימינו, ירושלים תשל"ט, עמ' כד; ר' משה הלל, 'סבוב רבי פתחיה מרגנשבורג', מקבציאל לח (טבת תשע"ב), עמ' תשכז-תשלא.

²⁴ הספריה היהודית בימי הביניים, עמ' 376, עמ' 388, עמ' 417.

ליחזקאל²⁵, לתרי עשר²⁶, ואולי גם לחמש מגילות ולתהלים²⁷. כעשרה קטעי גניזה זוהו עד כה כפירושיו לירמיה, ישעיה ותרי עשר²⁸. מדבריו בפירושו לתרי עשר, הביא רבי חננאל בן שמואל הדיין, מחותנו של הרמב"ם, בפירושו שלו לתרי עשר, שעודנו בכתב יד²⁹.

תפסיר רס"ג לשיר השירים, קטע הגניזה קיימברידג' Ar. 22.92

במהדורתנו יובאו דברי תפסיר זה תחת השם "התפסיר התימני", כיון שטרם התברר זיהויו עם רבי יהודה אבן בלעם או בן ברכאל, וגם משום שנראה שחכמי תימן שינו בו תרגום כמה מילים.

התפסיר שלפנינו הגיענו כשהוא חסר: הוא מתחיל בתחילת שיר השירים, אך נקטע בפרק ד פסוק ט. קטעי הגניזה המרכיבים אותו, כולם באוסף טיילור-שכטר בספריית קיימברידג', Ar.22.92,

²⁵ הספריה היהודית בימי הביניים, עמ' 94.

²⁶ הספריה היהודית בימי הביניים, עמ' 28, עמ' 94, עמ' 110, עמ' 336, עמ' 417.

²⁷ ברשימה שפורסמה בהספריה היהודית בימי הביניים, עמ' 94, מוזכרים פירושו של בן ברכאל ליחזקאל, החלק הראשון של תרי עשר, חמש מגילות, תהלים, והחלק השני של תרי עשר לבן ברכאל. לכאורה כל החיבורים שבטווח זה הם של בן ברכאל, ואם כן כתב פירושים גם לחמש מגילות ולתהלים.

²⁸ ירמיה ב, יט-כ, לב-לד (קיימברידג' T-S Misc.7.30); ירמיה ב, כב-ל (קיימברידג' T-S Misc.6.90); ירמיה ב, כה, כט-לה, כא-כח (קיימברידג' Or.1080 6.2); ירמיה ה, כב-לא (קיימברידג' T-S C7.172-173); ירמיה ז, ה-ט (קיימברידג' T-S Misc.6.48); הושע יד: ב-ג; ישעיהו סג: ו - ח (בהמ"ל בני" ENA 3002.21 - ENA 3014.4); עובדיה א, ט-יא (בהמ"ל בני" ENA 3014.4).

²⁹ בהמ"ל לרבנים בני", ENA 3036.16 דף 16א; שם, 3109.8 דף א; שם, 3186.9 המידע בשתי ההערות האחרונות נאספו מרישומיו של אפרים בן-פורת בפריקט הגניזה של פרידברג.

כוללים ארבע וחצי דפים, שהם קונטרס שלם בן 18 עמודים כתובים, ארבעה מהם שייכים לסוף רות ולקולופון, ו-14 עמודים שייכים לשיר השירים. הקונטרס השני הכולל את חציו השני של הפירוש לא אותר עד כה.

כאן באה מהדורה של תרגום קדום זה, שיחוסו לרס"ג קרוב יותר מיחוס שאר התפסירים שפורסמו על שמו, קרבת זמן וקרבת מקום וקרבת ייחוס מפורש על ידי המעתיק. כיון שהמקור מנוקד חלקית, העתקתי גם את התרגום, בהמרה לניקוד עברי. קו נטוי ישר על האות המורה על פתחה, הומר לפתח, ודמה הומרה לשורוק. דגש הועתק כפי שהוא, ושדה הומרה אף היא לדגש במקום שהדבר התאפשר ולא שינה את האות. פסוקי המקרא שולבו על ידינו, במקור מופיעה רק המילה הראשונה של כל פסוק בלה"ק, כדרך רוב תפסירי רס"ג.

בהערות יתבארו בס"ד הן ענייני השוואה עם דברי רס"ג במקומות אחרים, הן ענייני השוואה עם התפסיר התימני המיוחס לרס"ג והוא ככל הנראה של רבי יהודה אבן בלעם וכאמור, והן עניינים שהשיגה ידי הכהה בביקוש וחיפוש עומק דברי רבינו הגאון ובהשוואתם לדברי שאר המפרשים³⁰.

רשימת קטעי הגניזה וסימניהם:

א - קיימברידג' Ar.22.92

ב - פטרבורג I. 763

ג - קיימברידג' T-S Misc.6.89

ד - קיימברידג' T-S Misc.6.93

פירוש רס"ג מתוך חיבורו "עשר שירות"

חיבורו של רב סעדיה גאון "עשר שירות" מהווה נספח ייחודי לפירושו לספר שמות, המשתלב בפירושו לשירת הים. בעומדו על פרשת "ויושע", ראה רס"ג להרחיב את היריעה ולדון בעשר השירות המקראיות כמכלול. חיבור זה, שנכתב בראשית דרכו הפרשנית, משקף את גישתו המתודולוגית הכוללת למקרא ומדגים את יכולתו לשלב פרשנות למקרא עם תפיסות תיאולוגיות רחבות³¹.

³⁰ בהשוואת פירושי רס"ג לפירושי שאר המפרשים, נעזרתי רבות בפירוש "מקרא מפורש" על שיר השירים, בעריכת ידידי הרה"ג ר' יהודה אגסי, הוצאת עוז והדר, בית שמש תשע"ט.

³¹ החיבור השתמר במספר כתבי יד, כשהמרכזי שבהם הוא כתב יד לונדון, הספרייה הבריטית Or. 8658. בנוסף, נמצאו קטעי גניזה רבים המשלימים את הטקסט, ביניהם קטעים מאוסף טיילור-שכטר בקיימברידג' (T-S Ar.46.78, T-S Ar.46.276), מאוסף אדלר (ENA 2753.7), ומאוסף פטרבורג (אנטונין B 54 ו-B 55).

רס"ג מונה עשר שירות: שירת אברהם, שירת הים, שירת הבאר, שירת האזינו, שירת דבורה, שירת דוד, שירת שלמה, שירת ישעיה, שירת יחזקיה, ושיר חדש לעתיד לבוא. רשימה זו מקורית ושונה מהרשימה המופיעה במכילתא דרבי ישמעאל, שם מוזכרות שירות אחרות כגון שירת יהושע ושירת יהושפט. הבחירה בשירות אלו משקפת את תפיסתו הפרשנית של רס"ג ואת הבנתו את מהות השירה המקראית.

במסגרת חיבור זה, מקדיש רס"ג מקום מיוחד לשיר השירים, אותו הוא מגדיר כ"נכבדה מכל השירות". הוא מנמק זאת בכך שהיא כוללת את "העבר וההווה והעתיד", ובכך מבטא תפיסה רחבה של משמעות הספר. בשל היקפו של שיר השירים, בוחר רס"ג להביא רק "טרפא מן כל חאל" (מעט מכל עניין), ומתמקד בעיקרי הדברים. למעשה מתמקד פירושו של רס"ג בשני פסוקים בפרק א (ג-ד), שני פסוקים בפרק ה (ב-ג) ושלושה פסוקים בפרק ח (ח-י), אלא שבאופן כללי הוא משרטט את מפת השירה ושלושת נושאייה: זמן היציאה ממצרים והמלכות, זמן הגלות וזמן הגאולה.

חשיבותו של החיבור חורגת מעבר לפירוש הטקסטואלי גרידא. השפעתו ניכרת בכתביהם של הוגים מאוחרים יותר, במיוחד בכתבי הרמב"ם. כך למשל, במורה נבוכים (א,טז) מתפלמס הרמב"ם עם פירושו של רס"ג לביטוי "הביטו אל צור חוצבתם", דיון המשקף את חשיבות פירושו של רס"ג בעיצוב השיח הפרשני והפילוסופי בימי הביניים.³²

עם זאת, לא נמצא השפעה מובהקת של חיבור זה לא על פירוש רבינו שמריה ב"ר אלחנן ולא על הפירוש המיוחס לרס"ג.

במהדורתנו מובא פירושו של רס"ג לשיר השירים כפי שהוא מופיע בחיבור "עשר שירות", תוך השוואה לפירושו לשאר ספרים, לתרגומו לשיר השירים ולפירושי רבינו שמריה ב"ר אלחנן שנכתבו כתחליף לפירוש רס"ג למגילה.³³ הצגה זו תשפוך אור על התפתחות מחשבתו הפרשנית של רס"ג ועל תרומתו להבנת שיר השירים בפרט והשירה המקראית בכלל.

243 (EVR I). לסקירה רחבה על החיבור, ראו ח' בן שמאי, מפעלו של מנהיג, ירושלים, תשעה, עמ' 262 והלאה. בן שמאי מתעתד לפרסם את הפירוש, במסגרת תוכניתו לפרסם את פירושי רס"ג למחצית הראשונה של ספר שמות, ובכל זאת מצאתי טעם בפרסום נוכחי זה, כחלק מאוסף פירושי הגאונים וקדמוני הראשונים לספר שיר השירים שאני מקווה לפרסם בקרוב, ועל דרך דאמרי אינשי "ביז דער קרעטשמע דארף מען אַ גלעזעל בראָנפן". לאחר התקנת המאמר ולפני פרסומו ראיתי שאריה צורף פרסם את הפירוש ותרגומו במסגרת עבודת הדוקטורט שלו, פירוש תנחום הירושלמי לשיר השירים; עיונים במקורותיו בצירוף מהדורה ביקורתית, ירושלים תשעב, א, עמ' 33-39, על פי כ"י לונדון בלבד, ויש במהדורתנו תוספת ברכה כאשר יראה המעיין.

³² ראו בהרחבה ב"ביאורים" למורה נבוכים במהדורתנו, מכון הגות ודעת ישראל, א, בני ברק תשפג, עמ' תנט-תסא.

³³ ראו י' זיבלד, 'פירוש שיר השירים לרבינו שמריה מבוא ופרק א', בית אהרן וישראל רכו (ניסן-אייר תשפ"ג), עמ' ה-כב.

מאמר הייחוד

בקטע הגניזה בהמ"ל ENA 2622.1 השתמר פירוש לפסוק ראשון של שיר השירים עם מבוא בעניין הייחוד. הדף הוא חלק ראשון של קונטרס, והכתוב הוא בצידו השני של הדף. בצד הראשון מופיע שם חיבור, שהמעתיק חשב שהוא שמו של החיבור³⁴, ועורר בכך דיונים רבים³⁵. ההנחה הרווחת כיום היא ששמו של החיבור אינו זה שהמעתיק נתן לו, ועלתה האפשרות שמדובר בדף מחיבורו האבוד של רס"ג³⁶. אכן כיון שהננו יודעים שרס"ג כתב פתיחה לשיר השירים³⁷, יתכן שהיא כללה גם את הפירוש לפסוק הראשון, אף על פי שכלל הנראה לא השלים רס"ג את כתיבת הפירוש הארוך לשיר השירים, ולכן בא רבינו שמריה ב"ר אלחנן וכתב פירוש לשיר השירים במקומו³⁸.

סגנון ההקדמה הוא כסגנון הקדמות רס"ג לרבות מפרשיות המקרא³⁹: הוא מתרגם (ב"תפסיר" - תרגום ענייני לערבית) את הפסוק הראשון, וממנו יוצא להקדמה על הנושא המרכזי. התרגום תואם כמעט במדויק את התרגום שישנו לפנינו בתפסיר רס"ג העולה מן הגניזה. למרות שגם רבי שמריה ב"ר אלחנן יסד את ה"תפסיר" שלו על תפסיר רס"ג ושינה ממנו רק במעט, ולמרות שמפירושו של רבי שמריה לתחילת שיר השירים יש בידינו קטעי גניזה של עותק מקצר, ולא של הפירוש שלו במלואו, מכל מקום מתוך מה שאנחנו מוצאים בהם הננו למדים שרבי שמריה עסק בהקדמתו לשיר השירים בעניינים אחרים, ענייני שירה ומבנהו של ספר שיר השירים, ולא בעניין הייחוד. לכן אין ליחס את הפתיחה העוסקת בעניין הייחוד לרבי שמריה, וחזרה חזקתו להיות משל רס"ג.

³⁴ וכך כתב: כתאב פיה מסאיל פי אלתוחד ותפסיר נכת עשר הספרות עלי טריק אלעקל ואלכתאב לדאוד בן מרון אלמקמץ אלרקי - ספר שבו סוגיות בעניין הייחוד, ופירוש דיוקי עשר הספרות על דרך השכל והמקרא, לדוד בן מרון אלמקמץ הרקי.

³⁵ ראו: Adler, Elkan Nathan, "An ancient bookseller's catalogue," *Jewish Quarterly Review*, OS 13 (1901), pp. 52-62; Mann, Jacob, "Karaites Works," *Jewish Quarterly Review* 16 (1925), pp. 90 n. 1; idem, "An early theologico-polemical work," *Hebrew Union College Annual* 12/13 (1937), pp. 432 n. 50; Poznanski, Samuel, "Einige Bemerkungen zu einem alten Bücher-Catalog," *Jewish Quarterly Review*, OS 13 (1901), pp. 324-330; ש' אברמסון, "רב יוסף ראש הסדר," קרית ספר: רבעון ביבליוגרפי של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים כו (תש"י), עמ' 72-95; מ' גיל, "מעשה בחירא וגירסאותיו היהודיות," בתוך: משה גיל (עורך), חקרי עבר וערב: מוגשים ליהושע בלאו (תשנ"ג), עמ' 193-210, בעמ' 196 הערה 3; ש' סטרומזה, דאוד אבן מרואן אלמקמץ וחיבורו עשרון מקאלה, ע"ד, א (תשמ"ג), עמ' 28-29.

³⁶ ש' סטרומזה, דאוד אבן מרואן אלמקמץ, עשרים פרקים, ירושלים תשפ"ג, עמ' 22, הערה 87.

³⁷ היא ההקדמה שתרגומה פורסם ע"י רש"א וורטהיימר והמקור והתרגום פורסמו ע"י ר"י קאפח, ראה במבוא לה.

³⁸ כמבואר במבוא לפירוש רבינו שמריה ב"ר אלחנן.

³⁹ כגון פרשיות ויקרא, תזריע ובחוקותי; ראו פירוש רס"ג לספר ויקרא מהדורת עלה זית (בהכנה).

ברשימות ספרים הבאים מן הגניזה אנו מוצאים בסמיכות לחיבורי רס"ג "צדר תוחיד" – הקדמת הייחוד⁴⁰. סביר איפוא שהכוונה לחיבור זה, שאינו אלא הקדמה בלבד, ועניינו הוא הייחוד, והוא מחיבורי רס"ג. ברשימה אחרת, מידו של רבי יוסף ראש הסדר, אנו מוצאים בין דרשותיו של רבי מצליח גאון, ראש הישיבה הארצישראלית בפוסטאט⁴¹, "ורקה תמאם צדר תוחיד" – גליון נייר ובו כל הקדמת הייחוד⁴². מכך אנחנו לומדים שמלכתחילה לא היתה זו הקדמה ארוכה, והיא נכנסה כולה בדף אחד, גם אם גדול יחסית, כך שרבי יוסף ראה צורך לציין את העובדה שהיא נכללה כולה בדף אחד; ומהכללתה בין דרשות רבי מצליח עולה האפשרות שלא רס"ג הוא בעליה אלא רבי מצליח, השייך אף הוא לבית מדרשו של רס"ג וחיבר דרשות המיוסדות על דבריו⁴³.

בכך מתבארת טעותו של הסופר שייחס את החיבור למחבר אחר: זהו אכן חיבור בעניין הייחוד וכנראה עסק גם בעשר הספירות, ובכך הצדק עמו. אך ייחוס המחבר שגוי, והוא של רס"ג או רבי מצליח⁴⁴.

הקדשת נושא שיר השירים לעניין הייחוד אף היא מדרכו של רס"ג, שהקדיש כל חיבור לספר מספרי הנביאים והכתובים לנושא מיוחד. כך לדוגמה הוקדש ספר איכה לעניין מידות הנפש, ומגילת אסתר לעניין אופן ההתנהלות הנכון בגלות. נראה שבדומה לכך הוקדש החיבור העתידי לשיר השירים, שיתכן שלא נכתבה אלא הקדמתו, לעניין הייחוד.

דברים דומים אנו מוצאים בספר האמונות⁴⁵, הקושרים את שיר השירים לסוד עשר הספירות וסוד הייחוד: "והגאון רב פלטי וחכמי ישיבתו ז"ל שאלו לאדון החכמים ראש הנגידים רבינו האי גאון ז"ל, כי בספר ההוא (ספר יצירה) מונה עשר ספירות, ואם הם י"ג מדות חסרו ג' מהם, ויעמידם על האמת. והוא השיבתו כפי חכמתו הגדולה, כי שאלה זו צריכה לפני ולפני לפני, כי בימי אבותיהם הקדושים נשאלה שאלה זו, ושהדבר ארוך, לא ליום אחד ולא לשנים, עם היותו אחוז בחדרי הנבואות הנעלמות והמסורות לחכמים. ואמר כי י"ג מדות הם ענפי תולדות יוצאות מעשר מעלות נקראו ספירות, אלו כנגד אלו, עם ג' גנוזות ראשי ראשין, והם מסורות לקדמונים הקדושים עד מפי הנביאים, והפעולות הם הנקראות מדות, והשרשים שהם האבות נקראו ספירות. לא שיש להם מספר או עצמן חשבון, רק על דרך עשר עלמות שנתחדשו מהן שאין להם

⁴⁰ נ' אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים: רשימות ספרים מגניזת קהיר, ירושלים תשס"ו, עמ' 85. חיבורי רס"ג הסמוכים לו: פירוש ישעיה, מגילת בני חשמנאי וספר הפרחים.

⁴¹ ראו ר"י זיבלד, דרשה לחג השבועות, סדרת דרשות וחיבורים מבית מדרשו של רס"ג, קובץ בית אהרן וישראל רג (סיון תמוז תשע"ט), עמ' יד-לג.

⁴² הספרייה היהודית בימי הביניים, הנ"ל הערה 7, עמ' 407.

⁴³ כמבואר במאמר הנ"ל הערה 8.

⁴⁴ אפשרות נוספת היא שרס"ג כתב את "צדר אל תוחיד" כהקדמה נוספת לספר משלי. הקדמה זו, אם אכן השערנו צודקת, השתמרה בכ"י פטרבורג 2 EVR ARAB I 3919 והלאה, בתוך תכריך כתבים הכולל את חיבורי רס"ג. ההקדמה הזו אינה מוכרת ממקום אחר, וההמשך שלה (בדף 5א) זהה להמשך של הקדמת רס"ג למשלי (מ"אמא בעד"). שם יש אכן התייחסות גם לעשר הספירות.

⁴⁵ דפוס פירא דף כח, ב.

חשבון ודרך להשיגם, רק מי שבראם לבדו יתברך, הוא אדון על הכל, שאינו מושג בשום צד ובשום ידיעה כלל, יתברך בהעלמתו. ושלמה בשיר השירים רמז "ועלמות אין מספר". למדנו מהגאון ז"ל וכו' ולמדנו כי ספר שיר השירים ומליצתו וחידתו משל הוא לסוד הכבוד הנעלם והנגלה, ובו סוד הנמצאים, והוא סוד שיעור קומה". נראה מכך שרב האי, בעקבות גאוני בבל שבדור שלפניו שאותם הוא מצטט – והרי רס"ג היה בדור שלפניו – פירשו את שיר השירים על עניין ייחוד ה' בכל הבריאה באמצעות עשר הספירות. וראה גם פירוש רבי שם טוב ברש"ט למסכת אבות⁴⁶: ומגלין לו רזי תורה – הן סודות התורה, סוד הייחוד ומעשה בראשית ומעשה מרכבה וסוד המצוות וספרי הנבואות ושיר השירים.

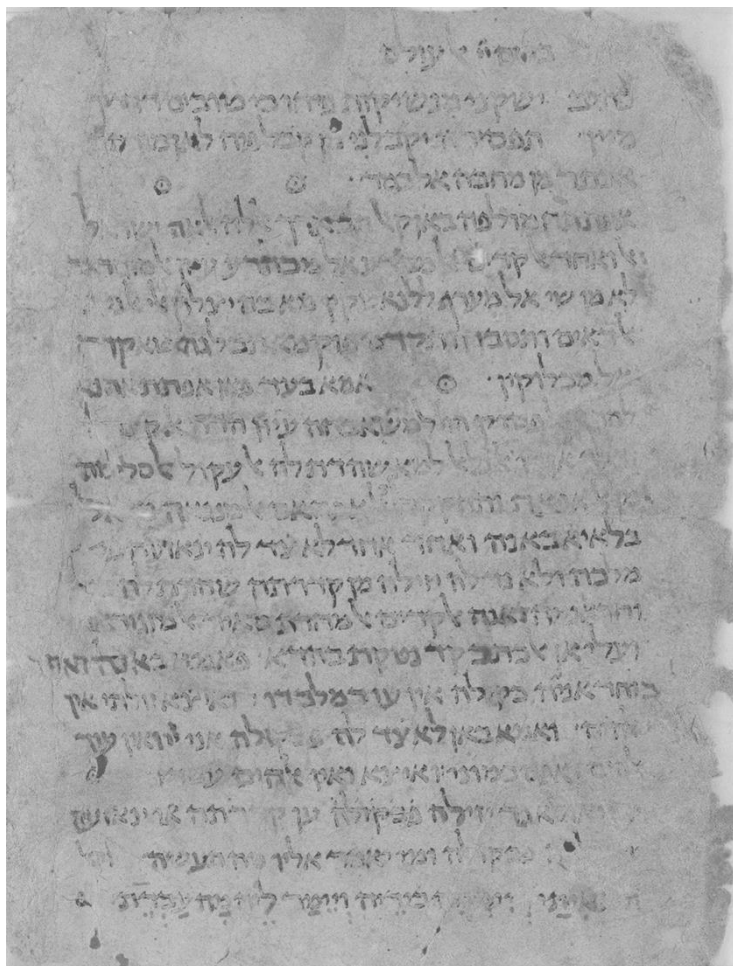
הזיקה בין חג הפסח, שבו נקראת מגילת שיר השירים, לעניין הייחוד, ידועה גם מצד אחר, עד שיש לנקוט זהירות ולהבחין בין "צדר אלתוחיד" שהוא הקדמת פירוש לשיר השירים העוסק בעניין הייחוד וכאמור, לבין "צדר אלתוחיד" שהוא סדר שהיה נהוג לומר בפרוס הפסח, בראש חודש ניסן⁴⁷, ואף הוא מופיע בגניזה – כאשר דבר הלמד מעניינו הוא, כאשר הקונטקסט שלו הוא פרקים אחרים הנוגעים לחזנים⁴⁸, ומכך יש להסיק שאף הוא קשור לחזן. וכך אנו מוצאים גם ביוצרות רבי שמואל השלישי "צדר אלתוחיד" שהוא תפילה⁴⁹. יתכן שיש קשר בין הדברים: חג הפסח הוא האות לייחוד ה', ולכן נהגו העם לעסוק בפרוס הפסח בעניין הייחוד, וגם שיר השירים הנקרא בפסח נתפרש כעוסק בנושא הייחוד.

טקסט המקור הערבי של הקטע פורסם על ידי אדלר מתוך האוסף הפרטי שלו, עוד לפני שמוספר. במהדורתנו הוא מופיע כשהוא מוגה ומתוקן על פי כתב היד, ונוסף לו לראשונה תרגום ללה"ק.

⁴⁶ בתוך אבות שלשה: שלשה פירושים לרבותינו הראשונים על מסכת אבות, פתח תקווה, תשע"א, עמ' 165.
⁴⁷ על טקס שהיה נהוג בקרב יהודי מצרים בליל ראש חודש ניסן בבתי הכנסת של קהיר בראשית המאה העשרים בשם "סדר אלתוחיד" (סדר הייחוד) ראו ע' פליישר, 'סדר אלתוחיד: גלגול מאוחר של מנהג ארץ ישראל קדום', פעמים, 78 (חורף תשנ"ט), עמ' 75-99. פליישר שיער שהטקס קדום, ומ' פרנקל ציינה שכך נראה מאזכרו ברשימת הספרים שהובאה ב"הספרייה היהודית בימי הביניים", ראו שם עמ' 87. נראה שלטקס זה ההתייחסות במכתב שפרסם גוטיין ('דמדומי ערב של בית הרמב"ם', תרביץ נד (תשמ"ה) עמ' 98, על דרשן בור בזמנו של רבי יהושע נינו של הרמב"ם, האומר את "צדר אלתוחיד" ואינו מבין מה שהוא אומר.

⁴⁸ הספרייה היהודית בימי הביניים, הנ"ל הערה 7, עמ' 89.

⁴⁹ י' יהלום ונ' קצוטמה, יוצרות רבי שמואל השלישי: מראשי ההנהגה בירושלים במאה העשירית, כרך שני: היוצרות לבמדבר, דברים ומועדים, ירושלים תשע"ד, עמ' 1013.

מאמר הייחוד, קטע הגניזה בהמ"ל ENA 2622.1

פירוש שיר השירים לרבינו שמריה

רבינו שמריה ב"ר אלחנן היה מייסד הישיבה הבבלית בפוסטאט שבמצרים, אחד מארבעת השבויים עליהם מסר הראב"ד בספר הקבלה, וראשון מנהיגי העדה הרבניים בעיר ששמש נודע לנו. הוא מכונה בכתבי יד רבים בתואר "שמריה הרב הראש ברבי אלחנן הרב הראש", וכן בתואר הנדיר "אב בית דין של כל ישראל".

רב שרירא גאון הפליג בשבחו וכתב עליו⁵⁰:

רבנו שמריה ראש שורת נהרדעי בישיבה שלנו, יאמצהו קדושו ויסעדהו ויעזהו ויעודדהו, בן רבנו אלחנן ז"ל... אמנם כי כן הוא ואנחנו יודעים בשבחו יותר מאחרים, ומי לנו כמהו ממזרח שמש וממערב, ארי שבחבורה, גדול הישיבה, ודעתנו בפלאו חכמותיו וחדרי תבונותיו וקושייו ופירוquio ותריציו, וכחו בתורה יותר מזולתו, ולולי כן, לא שמנוהו לנו למשנה ולא שתנוהו לראש בשורה גדולה משלש השורות שלישיבה, כי שבחו עדינו רב מן הכל.

גם גדולי ומנהיגי שאר הארצות הפליגו בשבחו. רבינו חושיאל מכנהו במכתב אליו "הרב הגדול מומחה בסיני, מרנא שמריה ראש כל קהל המוני, בן כבוד גד' קד' מר' ורבנא אלחנן איתן איתני⁵¹". רבי שמואל השלישי מכנהו במכתבו אליו "ראש כבדוש, אסקרבטר [-סופר] גם חכמון, יקר שמו במקלות, פאר ערמון, הולך וגדל כרקח בשמון קנמון, כבוד גדולת קדושת מרינו ורבינו שמריה הרב המהודר ומכובד ומרוברב, אור מזרח ונר המערב, בוחר ישועה, חמדת אשכול ממולא ברכות, איש שהכל בו, דחון מלא מכל טוב, יסוד נשי אדן חלד, עמוד הימני פטיש החזק, הוגה שש לומד ארבע מסלסל בתשע, אשריו ואשרי אנשיו יושבי לשמע ממך מדרשיו ופירוquio ופישוריו ופירושו⁵²".

מלבד הנהגתו את קהילתו בפסטאט שבמצרים, היה רבינו שמריה גם בעל קשרים הדוקים עם ראשי ישיבות בבל, ארץ ישראל וקירואן. נלב"ע במגפה בשנת ד'תשע"א.

⁵⁰ לתולדותיו של רבינו שמריה, ראה מאן, *Jews in Egypt*, New York 1790, I, 26; II, 21, ש"ד גוטיין, 'שמריה בירבי אלחנן – מחדש התורה במצרים', תרביץ, לב (תשכ"ג), עמ' 266 והלאה; ש' אברמסון, במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 173-56; מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה: 634-1099 (להלן: גיל, ארץ ישראל), חלק א, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 472, 475; י' יהלום ונ' קצומטה, יוצרות רבי שמואל השלישי, ירושלים תשע"ד, עמ' 32-29. אין המקום כאן לדון בפרטים ההיסטוריים של סיפור ארבעת השבויים והפולמוס סביבו. לענייננו תצוין העובדה שרבינו חושיאל כתב לרבינו שמריה איגרת, ובה הוא מספר שנסיעות יציאתו מדרום איטליה מולדתו לכיוון מצרים היו כדי ללמוד אצל רבינו שמריה, אלא שהתעכב ממושכות בקירואן, וסופו שהחליט להיענות להפצרות בני המקום ולהישאר שם: "ולהודיע לאבירנו ואדירנו, כאשר הודעתי כבר בכתבנו פעמים שלש וארבע, כי יציאתנו מארץ מולדתנו לעבור להתגורר בארץ ישמעאל לא הייתה אלא בלתי על ראיית מגמת פני הרב אשר נכספתי משנים קדמוניות, והנה עדיין לא עלה בדיננו". ההישארות בקירואן נבעה בין היתר בשל הסתלקותו של רבי יהודה ב"ר יוסף ריש כלה, זה שלמענו נכתב הפירוש דגן. ראו ש' צפתמן, ראש וראשון: ייסוד מנהיגות בספרות ישראל, ירושלים תש"ע, עמ' 90 והלאה.

⁵¹ המכתב פורסם במלואו ע"י ש' שכטר, *Geniza Specimens. A Letter of Chushiel*, JQR 11 (1899), 643-650. ⁵² גיל, ארץ ישראל, ב, עמ' 24.

וכך מספר הראב"ד את עניינם של ארבעת השבויים⁵³:

וקודם לכן היה סבה מאת הקב"ה שנכרת חקם של ישיבות שהיה הולך אליהם מספרד וארץ המערב ואפריקיא ומצרים וארץ הצבי. וכן היתה הסבה, שיצא ממדינת קורטובא שליש ממונה על ציים, שמו אבן רמחאץ, שלחו מלך ישמעאל בספרד ושמם עבד אלרחמאן אלנאצר. והלך ממונה על ציים אדירים לכבוש ספינות אדום ועיירות הסמוכות לספר. והלכו עד חוף הים של ארץ ישראל ונסבו אל ים יון והאיים שבו. ומצאו אניה ובה ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי למדינה נקראת ספסתיין. וחכמים אלו להכנסת כלה היו הולכים. וכבש אבן רמחאץ האניה ואסר את החכמים. האחד היה ר' חושיאל אביו של רבינו חננאל. והאחד רבינו משה אביו של רב חנוך, אסרו עם אשתו ועם רב חנוך בנו, ורב חנוך בנו עודנו נער. והשלישי ר' שמריה בר' אלחנן. והרביעי אינו יודע שמו וכו'. וחכמים אלו לא הגידו לאדם בעולם מה טיבם ומה חכמתם. והשליש מכר את רב שמריה באלכסנדריא של מצרים ומשם עלה למצרים והיה לראש. ומכר את ר' חושיאל באפריקיא בחוף הים ומשם עלה אל מדינת אלקירואן שהיתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב. ושם היה ר' חושיאל לראש ושם הוליד את רבינו חננאל בנו. ובא השליש לקרטבה ומכר שם ר' משה ור' חנוך בנו ופדאוהו אנשי קורטובה...

למעלה ממאה שנים אחר כך, הגיע רבי מצליח גאון ישיבת ארץ ישראל מדמשק שבסוריה לפוסטאט שבמצרים, והקים בה את ישיבתו, ישיבת ארץ-ישראל. אחד מבני חוגו היה רבי זכאי ברבי משה. רבי מצליח נהרג עקדה"ש בשנת ד'תתצ"ט. בפתח דבר למאמר הראשון בסדרת הדרשות והחיבורים מבית מדרשו של רס"ג בפוסטאט⁵⁴, עסקנו בזיהויים של האנשים בשם רבי זכאי שחיו באותה תקופה בחוגו של רבי מצליח גאון, והבדלנו בין ר' זכאי בן ר' משה הדיין, לבין ר' זכאי הסופר שכנראה היה בנו של ר' שלמה. עלתה השערה שהם מבני משפחת ראש הגולה בדמשק, ויחוסם מגיע לרבי זכאי, אביו של רבי דוד בן זכאי שהיה ריש גלותא בזמנו של רס"ג, דרך בנו ר' שלמה.

רבינו שמריה ב"ר אלחנן ורבינו זכאי ב"ר משה נכרכים זה בזה בסיפורו של הפירוש לשיר השירים שלפנינו, שבסיעתא דשמיא באה שעת גאולתו וגאולת הפנינים היקרים שבו שהיו טמונים וגנוזים כאלף שנים, כמו גם שעת בירור ענייניו ובירור עניינים נוספים המסתעפים ממנו.

קיומו של פירוש רבי שמריה לשיר השירים היה ידוע זה מכבר, על פי קטע גניזה שפורסם ע"י אברמסון⁵⁵ שבו נמצא ראשו של הפירוש, עם הכתובת "תפסיר (-פירוש) שיר השירים לשמריה אב בית דין שכל ישראל ברב אלחנן הרב הראש נ"ע, פסרה לרב יהודה ריש כלה נ"ע בי"ר יוסף

⁵³ אות ז, מהדורת כהן, פילדלפיה תשכ"ז, עמ' 46.

⁵⁴ דרשה לחג השבועות, קובץ בית אהרן וישראל רג, עמ' יד-לג.

⁵⁵ אברמסון, הנ"ל הע' 1, עמ' 82.

אלפאסי ז"ל". מכאן העלה אברמסון שר' שמריה חיבר את פירושו לשיר השירים לכבוד רבי יהודה ריש כלה, שרב האיי גאון השיב לו תשובות רבות. פירושו של רבי שמריה נזכר בשמו גם בפירוש רבי יוסף אבן עקנין לשיר השירים, התגלות הסודות והופעת המאורות, הכותב עליו בחתימה (עמ' 499): "וראיתי פרושים אחרים כגון באור רבנו שמריה נ"ע וזולתו ולא קנה אחד מהם את לבי", אך כאן אין מפורש באיזה "רבנו שמריה" מדובר. כמו כן הוא נזכר בפירושו של רבי זכאי דלהלן. יתכן שהפירוש הנזכר ברשימת ספרים בין חיבורים רבניים כ"תפסיר שיר השירים ללפאסי"⁵⁶ הוא פירוש זה, שנכתב עבור רבי יהודה אלפאסי, ואין הכוונה לפירוש של הקראי דוד בן אברהם אלפאסי.

אברמסון מעיר⁵⁷ שנמצאו בגניזה דפים רבים ובהם פירוש לשיר השירים, אך אי אפשר לזהותם לפי שעה. למרות שרבים דנו בקטע זה, מאז ועד היום לא נרשמה התקדמות משמעותית בזהיו קטעי הגניזה של פירושו של רבינו שמריה⁵⁸.

במקביל, השתמר בגניזת קהיר דף הפותח את הפירוש לשיר השירים, שייחוסו מופיע בראשו: אמר ר' זכאי הדיין בר משה. המחבר מבטיח בהקדמתו לפרש גם את המילים וגם את העניינים, והפירוש פותח ברשימה של ביאורי מילים קשות⁵⁹. גם דף זה היה למראה עיני החוקרים, וגם בו לא נרשמה התקדמות בזהיו קטעים נוספים של אותו פירוש.

בצאתנו לאתר קטעי גניזה נוספים מפירושו של רבי זכאי, מצאנו מאותו טופס שני דפים נוספים. על פי זיהוי זה זוהו דפים נוספים שנכתבו על ידי סופרים אחרים, ובהם אותו פירוש, כאשר זיהוי גורר זיהוי. מספר הטפסים של החיבור גבוה למדי, וניתן לומר שכמחצית מקטעי הגניזה של פירוש שיר השירים בערבית יהודית שלא זוהו עד כה – הם מהפירוש דנן, והדבר המלמד על תפוצתו הנרחבת בזמנו, עורר מידה מסוימת של פליאה, כיון שרבי זכאי לא היה מפורסם כל כך.

ככל שהתקדמה מלאכת הזיהוי התבררה תופעה בעלת עניין. בטופס שבו נמצאת ההקדמה שכתב רבי זכאי, מופיע הפירוש בקיצורים ודילוגים, ומאידך – יש בו הוספות מדברי רס"ג ופרשנים

⁵⁶ נ' אלוני, הספריה היהודית בימי הביניים, ירושלים תשס"ו, עמ' 336.

⁵⁷ שם, עמ' 163.

⁵⁸ ראו מ' בן ששון, חברה והנהגה בקהילות-ישראל באפריקה-הצפונית בימי הביניים, א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 143, הע' 1; ש"ז הבלין, רבי אברהם הלוי מחבר שו"ת גנת ורדים ובני דורו, ע"ד, ירושלים תשמ"ג, עמ' 37 ("חיבר פירוש לשיר השירים ... אלא שעקבותיו לא נודעו"); א' ברקת, מנהיגי היהודים בפסטאט במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה, ב, ת"א תשמ"ז, עמ' 326; ד' וולפיש, 'ביבליוגרפיה מוערת של הפרשנות היהודית על שיר השירים מימי הביניים', בתוך: המקרא בראי מפרשיו: ספר זיכרון לשרה קמין (עורכים: יפת, שרה), ירושלים תשנ"ד, עמ' 562 (בתוך קטגוריית "פירושים שלא שרדו"). יצוינו כחריגים דברי א' צורף, פירוש תנחום הירושלמי לשיר השירים: עיונים במקורותיו בצירוף מהדורה ביקורתית, ע"ד, א, ירושלים תשע"ב, עמ' 40, שהעתיק במלואו את קטע הגניזה שממנו פרסם אברמסון, והוסיף ושיער שקטע הגניזה המכיל את הפירוש מפרק ז פסוק ז עד הסוף, אוקספורד heb c19, אף הוא מפירוש זה, על פי מטבעות הלשון "כ'טבאבהא לה" ו"כלאם אלולי". והצדק עמו, וקטע זה הוא קטע 4 במהדורתנו.

⁵⁹ בהמ"ל ניו יורק, אוסף שכטר, 21.

נוספים. מאידך, בטפסים האחרים, מופיע הפירוש בשלמות ובהרחבה, ואילו המובאות בשם רס"ג אינן נמצאות בו.

פשר העניין התברר עד מהרה מעיון בהקדמתו של רבי זכאי, הכותב שהגיע לידו פירושו של רבי שמריה ב"ר אלחנן, שממנו "רשם מה שרשם", משמע – קיצר ולא העתיק הכל, ועליו הוסיף מדברי הגאונים ובראשם רב סעדיה. חזרנו ובדקנו את הדף הפותח את פירוש שיר השירים מהטופס הארוך, המטושטש וחסר לקריאה, והתברר שהוא זהה לפתיחת החיבור של רבינו שמריה שפרסם אברמסון. לפנינו אם כן תגלית כפולה ומרגשת: פירושו של רבינו שמריה המופיע בכמה טפסים, ופירושו של רבי זכאי שליקט מפירושו של רבי שמריה והוסיף עליו, המופיע בטופס אחד⁶⁰. בכך התיישבה גם השאלה על תפוצתו הנרחבת של הפירוש: הפירוש בעל התפוצה הרחבה הוא פירושו של רבינו שמריה.

בהמשך נמצא ממצא רב ערך נוסף, והוא דף גדול למדי, הכולל חלק רחב של הפירוש, עד סוף המגילה⁶¹, ובסופו כתב הסופר: כמל תפסיר שיר השירים בעזרת הבורא ממא [ענא] בתאליפה רבינו שמריה אב בית דין שלכל ישראל הרב הראש ביר' אלחנן נב"ת.

בידינו אם כן שני זיהויים ברורים, העומדים כל אחד בפני עצמו. זיהוי פירושו של רבינו שמריה עומד על שלושה דפי גניזה. שנים שתוכנם מקביל, האחד עם כותרת מפורשת בה נאמר שמדובר בפירוש שיר השירים של רבי שמריה בר אלחנן, והשני הוא דף מתוך טופס שממנו דפים רבים של המשך הפירוש, המקבילים בתורם לטפסים אחרים; והשלישי שבסופו מפורש שזהו פירושו של רבינו שמריה. זיהוי פירושו של רבינו זכאי עומד על דף גניזה שבראשו כותרת מפורשת בה נאמר שמדובר בפירוש שלו, ושני דפים נוספים השייכים לאותו טופס.

מהדורות הפירוש

השאלה אם רבי שמריה בר אלחנן כתב מספר מהדורות לפירושו לשיר השירים קשורה קשר הדוק לשאלה כללית יותר בדבר אופן עריכת חיבוריהם של פרשני המקרא היהודיים-ערביים בימי הביניים. שאלה זו נדונה ביתר הרחבה בקשר לפירושו של רבינו סעדיה גאון, שבחיבוריו השונים נמצאו עדויות לכתיבת מהדורות או לתיקונים שנעשו בטופס שבידיו ושממנו העתיקו המעתיקים בשלבים שונים⁶².

במבוא לפירוש רס"ג לויקרא הובאה ראיה ברורה לעריכה מחודשת של הפירוש. בפירוש לתחילת פרשת בחוקותי קיימים שלושה קטעי גניזה המביאים נוסחאות שונות של אותו קטע. באחד אין

⁶⁰ בשאר הטפסים יש בידינו קטע בודד המקשה לקבוע את שיוכו של הקטע, וטופס אחד אין בו אלא התפסיר – פירוש הפסוקים – בלי ההרחבה.

⁶¹ קיימברידג' T-S Ar.27.61.

⁶² ראו מבוא לפירוש רס"ג לויקרא, מהדורת עלה זית, ליקווד תשפ"ו, פרק ט, על הכנסת המעתיקים והמהדורות השונות.

כלל הפנייה לדין בספר האמונות והדעות; בשני ישנה הפנייה, אך לא לספר ששמו האמונות והדעות אלא לשלב המוקדם יותר שבו נכתבו פרקי הספר כשערים בפני עצמם; ובשלישי מופיעה הפנייה לספר האמונות והדעות. מכך נראה שהפיסקה נערכה וחזרה ונערכה והועתקה בשלבים שונים. נוסף על כך, ייתכן שרס"ג תיקן את הטופס שבידו בגליון הכתב, כפי שהיה מקובל בזמן הראשונים. בפירוש לפרשת ויקרא (א, א) נמצא קטע מוקשה בלשון, שניתן להסבירו כתוצאה של הכנסת גליון לתוך הטקסט באופן בלתי מדויק.

סוגיה נוספת שעלתה במחקר פירוש רס"ג לויקרא היא שחלק מהטפסים מוסרים נוסח קצר משמעותית מזה שנמצא בטפסים האחרים. ישנו קושי מהותי לברר את פשר העניין: האם רס"ג הוא שכתב שתי מהדורות, תחילה קצרה יותר ואחר כך רחבה, או שמא כתב את המהדורה הארוכה, ומעתיקים שנלאו להעתיק את האריכות הרבה קיצרו את דבריו. הדעה המסתברת היא שהמעתיקים הם שקיצרו, וזאת על פי מנהג דומה שנהג מעתיק בכתב יד של פירוש רס"ג לישעיה, שבו ליקט פרקים נבחרים מפירוש רס"ג כפי דעתו.

רבי שמריה בר אלחנן כתב את פירושו לשיר השירים בתבנית פירושי רס"ג למקרא, הן במבנה החיבור הכולל תרגום ופירוש, והן בשיטת הפרשנות ובאופן הכתיבה, כאמור. על כן יש לבחון אם גם בפירושו אנו מוצאים עדויות לכתיבת מהדורות או לתיקונים שנעשו במהלך הזמן.

והנה, טופס ה של כתב יד פירוש רבי שמריה לשיר השירים הוא קצר מהטפסים המקבילים לו. במבט ראשון ניתן היה להניח שמדובר בקיצור מעתיק, כפי שמצאנו בכתבי היד של פירוש רס"ג. אך עיון מדוקדק בטופס זה מגלה שיש בו דברים שאינם בטפסים המקבילים, ולא רק השמטות. דבר זה מעיד שלא מדובר בקיצור פשוט אלא בנוסח שונה. לפיכך סביר יותר שמדובר במהדורה שונה של הפירוש, שרבי שמריה חיבר בשלב מסוים ושהגיעה אלינו דרך כתב יד זה.

ראיה נוספת לכך שרבי שמריה ערך את פירושו וחזר עליו מצויה בפירוש לפרק החמישי של שיר השירים. מיסודות הפירוש, העקביים מתחילתו ועד סופו, הוא הביאור בכל קבוצת פסוקים מי אומר דברים אלו ולמי הוא אומרם – זהו עיקרון פרשני מרכזי שרבי שמריה נוהג בו לאורך כל החיבור. אך בפרק זה באו הפסוקים "השבעתי אתכם בנות ירושלם" (ה, ח) ו"מה דודך מדוד" (ה, ט) בלי שיפרש רבינו מי אומרם, בניגוד לשיטתו הקבועה. והנה, בסוף התפסיר ולפני השרח, משלים רבינו את החסר ומבאר מי אמר שני פסוקים אלו. באחד מכתבי היד באו דברים אלו בגליון. נראה שרבינו הוסיף אחר זמן, כאשר שם לב שהשמיט ביאור זה, ולכן כתב יד אחד העתיקים בדיקנות על הגליון כפי שהיה לפניו, ובכתב יד אחר הם הוכנסו בפנים בסוף התרגום.

אופן זה של הוספת השלמות בגליון דומה למה שהוצע לגבי פירוש רס"ג לויקרא, ומעיד על תהליך עבודה שבו המחבר חזר על כתביו, תיקן והשלים חסרונות שמצא בהם. אין זו בהכרח כתיבת מהדורה שנייה שלמה מחדש, אלא תיקונים שנעשו בטופס המקורי ושהועתקו על ידי מעתיקים שונים בשלבים שונים, כשחלקם שמר על הנוסח המוקדם וחלקם על הנוסח המתוקן.

מחברים המושפעים מפירוש רבי שמריה לשיר השירים

בפרק הקודם נידונה השפעתו הרבה של פירוש רבי שמריה על רבי זכאי ב"ר משה. הובאו גם דברי ר"י אבן עקנין המזכיר פירוש זה, אך הוא לא סיפק את צורכו.

בעקבות הפרסום המקדים של חלקים מהמבוא ומהחיבור בקבצי "בית אהרן וישראל", הודיעני הרב עדיאל ברויאר על פירוש נוסף המתייחס לשיר השירים ומביא מדברי "ר' שמריה בן אלחנן ז"ל", והדברים נמצאים לפנינו בפירוש לפרק א פסוק ג⁶³. זהותו של מחבר פירוש זה אינה ידועה לפי שעה.

בנוסף, אנו מוצאים בפרק ה' קירבה רבה לפירושי רבי יוסף קמחי לשיר השירים. רבי יוסף קמחי, רעו של רבי אברהם אבן עזרא ואביהם של רבי משה קמחי ושל רד"ק, חיבר כמה חיבורים, ובהם פירוש למקרא. פירושו לשיר השירים השתמר בשלושה כתבי יד, ונדפס על פי אחד מהם בקובץ עץ חיים (צאנז, ז, ניסן תשס"ג, עמ' קסז-קצא). הקירבה הרבה בין הפירושים מעלה את האפשרות שלפני ריק"מ עמד פירושו של רבינו.

רבי שמריה מחבר "כתאב אלתפאחה" וזיקתו לפירושו

"כתאב אלתפאחה" – ספר התפוחים – הוא ספר דרשות על התורה בערבית-יהודית, בהלכה ובאגדה, בסגנון הדרשות שהיה מקובל בזמן הגאונים והראשונים בארצות המזרח – בראשה פסוק שלא מעניין היום, הלכות על פי רוב מספרי כתובים, ובסופה בא הפסוק שבו פתחו את סדר הקריאה בתורה. בין שני פסוקים אלו מופיעה "כ"טבה" הפותחת בלה"ק וממשיכה בערבית, ובה שבחו של הקב"ה ויסודות האמונה בו, ייחודו, פשיטותו, קדמותו, נצחיותו, תארו, הבריאה יש מאין וכדומה. משם מגיעה הדרשה לפרשה, דורשת חלקים ממנה בהלכה ובאגדה, ומסיימת ב"דעא" – התפילה לגאולה. ספר זה עודנו בכתב יד⁶⁴.

והנה, קיימות מספר נקודות דמיון בין מי שנחשב מחברו של כתאב אלתפאחה, ושמו רבי שמריה, לבין מחבר הפירוש שלפנינו לשיר השירים, רבינו שמריה בן רבינו אלחנן.

ראשית, הדמיון בשם המחבר – רבי שמריה. בדף שנכתב על ידי לקטן⁶⁵, הועתקו שני מאמרים מ"כתאב אלתפאחה", האחד עוסק בברכת כהנים, ועל השני נכתב שגם הוא מכתאב אלתפאחה לר' שמריה הכהן. שני המאמרים אכן נמצאים בכתאב אלתפאחה, והוא המקור לעמדה המקובלת בימינו, לזיהוי כתאב אלתפאחה עם רבי שמריה הכהן, שהינו דמות עלומה ולא ידועה⁶⁶. החיבור

⁶³ קיימברידג' TS AS 200.347. קטע נוסף מחיבור זה הוא TS AS 200.349 ואף בו ציטוט מדברי רבי שמריה מהפירוש לפרק ב פסוק ז.

⁶⁴ אוקספורד, הונט. 115.

⁶⁵ הסה"ל פטרבורג EVR ARAB I 3032.

⁶⁶ ראה מ' לביא ומ"י גן-צבי, 'מצרפת לפסטאט', פעמים 139-140 (תשע"ד), עמ' 119 והערה 19; מ"י גן-צבי, פרשת פנחס ב"כתאב אלתפאחה" והדרשות הערבית-יהודית המוקדמת, ע"מ, חיפה תשע"ח.

שלפנינו, לשיר השירים, מיוחס בכתב יד אחד בראשו ובכתב יד אחר בסופו, לרבינו שמריה הראש אב בית דין של כל ישראל בן רבינו חננאל הראש, המפורסם כמקים עולה של תורה בפסטאט. גם רבי זכאי הדיין מייחס את הפירוש לרבינו שמריה ב"ר חננאל, אם כי הוא מסווג מעט וכותב שהפירוש מיוחס לו.

שנית, זיקת המחבר והחיבור לחכם בשם רבי יהודה בן יוסף ריש כלה וראש הסדר. בפתיחה של החיבור שלפנינו לשיר השירים, נכתב שהחיבור נכתב "לרב יהודה ראש כלא נ'ע, ביר' יוסף אלפאסי ז'ל". כמו כן, מחברו של כתאב אלתפאחה היה תלמידו של רבי יהודה ראש הסדר⁶⁷. ואכן, שני אנשים היו בשם זה, הראשון היה מנהיגה של יהדות קירואן, והשני היה רבם של בני המגרב במצרים⁶⁸.

שלישית, גם לרבי שמריה הכהן יוחס פירוש למגילה - מגילת רות, שבו עסק בזיהוי פנחס עם אליהו הנביא, והוכיח זאת מפרקי דרבי אליעזר (כט), שם נאמר "היסב הקב"ה שם פנחס אליהו"⁶⁹. נראה אם כן ששניהם כתבו פירושים למגילות.

⁶⁷ בכתאב אלתפאחה דף 38ב: ואנמא סמי עשו לאן אלווא ואלבא יתבדלון מתל גרסה נפשי לתאבה וכל לשון תאוה חקה אן יכון בוא לא בבית פיוכן עשב נבאת ליטאבק אלאסם יקול כאדרת שער והדא לם אראה פי תפסיר אחד ואמא כנת סמעתה מן רבי יהודה ראש הסדר מעלמי רי"ת [ומה שנקרא "עשו" הוא כיון שהאותיות וי"ו ובי"ת מתחלפות זו בזו, כמו ב"גרסה נפשי לתאבה", וכל לשון תאוה צריך להיכתב בו"ו ולא בבי"ת. ואם כן "עשו" הוא עשב צומח, להתאמת השם, כמו שאמר "כאדרת שער". ולא ראיתי פירוש זה באחד מהמפרשים, אלא שמעתי אותו מרבי יהודה ראש הסדר מורי, רי"ת]. אם הכוונה לרבי יהודה ראש הסדר מקירואן, יש כאן עדות לכך שהעמיד תלמידים, אף שבשנותיו המאוחרות היה עיקר עסקו במסחר ובהנהגת הציבור, ויתכן שמחמת כבודו כונה "מעלמי" גם אם מחבר כתאב אלתפאחה לא היה תלמידו המובהק. אגב, הפירוש "עשו" מלשון "עשב" מובא גם בלקח טוב, אך בשינוי: ד"א עשו לשון עשב, שהיה דומה לבהמה שהיא אוכלת עשב.

⁶⁸ ראה לאחרונה, י"מ דובאוויק, 'רב יהודה ב"ר יוסף ראש כלה: מחולל שינויים בקהילת קירואן', פעמים 146-147 (תשע"ו), עמ' 121-142.

⁶⁹ היחוס והמובאה בקטע הגניזה בהמ"ל נ"י MS. 7281.4-5, הוהדר ע"י מ' לביא ומ"י גן צבי, הנ"ל הערה 66, שם מובא פירושו של רבי שמריה הכהן לרות, וגם דברים אלו נמצאים בכתאב אלתפאחה לפרשת פנחס. הדברים נמצאים גם בקטע הגניזה שם ENA 637.5. על פירוש רבי שמריה לרות ידוע לנו גם מרשימת ספרים שבגניזה בידו של רבי יוסף ראש הסדר (הספריה היהודית בימה"ב, עמ' 333), בה מופיע "תפסיר רות לר' שמריה", אך אין מבוואר שם לאיזה ר' שמריה הכוונה. כמו כן, בספר הדרשות מטה עז של רבי יצחק שו"ך גאון דף 145א, מוזכר פירושו של רבינו שמריה לקהלת: "ויכ'ר אלי שנת השביעית ושנת השמטה אלתי הי אלשמינית עלי מא קד דכרה ר' שמריה פי מדרש קהלת אן רבנו סעדיה זצ"ל קאל לשבעה שנת השמטה וגם לשמונה שנת היובל, ופסר פי לא תדע מה יהיה רעה, אי אנך חנינ'ל לא תעלם במא יתגדד פי אלארץ מן אלבלא אד' יכון מחגובא ענך מתל רע לא אדע.

נמצא בגניזה דף ובו פירוש לחלק מהפרק הראשון של רות, קיימברידג' T-S Ar.26.86, הכתוב בידו של אותו סופר שהעתיק את פירוש רבי זכאי לשיר השירים, ואף הוא מיוסד על תרגומו האמיתי של רס"ג למגילה (ראו 'זיבלד', תרגומו של רס"ג למגילת רות, חצי גבורים י (ניסן תשע"ז), עמ' א), ובו הפניה למה שביאר המחבר ב"אללפאחה", וכיון שלא מוכר משום מקום חיבור בשם זה, מפתה להניח שהמעתיק טעה

רביעית, מדרש המובא בכתאב אלתפאחה בפרשת במדבר - נמצא כלשונו גם בפירוש שיר השירים של רבי שמריה בר אלחנן שלפנינו, ובכלל זה לא רק ההעתיקה המדויקת של המדרש, אלא גם תוספת מילים בערבית המשולבת בתוכו ("ואעט'ם אלמנאקב" - והשבח הגדול ביותר).

יתכן שכל הדברים הללו אינם אלא יד המקרה, ואין קשר בין רבינו שמריה ב"ר אלחנן מחבר הפירוש לשיר השירים, לרבי שמריה הכהן מחבר כתאב אלתפאחה.

אך יתכן שמכאן עולה זיהוי מחבר כתאב אלתפאחה עם מחבר הפירוש לשיר השירים, ושניהם יצאו מתחת ידו של אותו רבי שמריה, שכתב גם פירוש לרות ולקהלת והשלים בכך את מפעלו של רס"ג בפירוש חמש המגילות. אפשרות זו מתפצלת לשתיים. האחת, שהמחבר של שני החיבורים הוא רבי שמריה ב"ר אלחנן המפורסם. לפי זה נצטרך להקדים את זמנו של כתאב אלתפאחה בכחמישים שנים; להניח שרבי שמריה ב"ר אלחנן היה כהן או שלפחות היה מי שחשבו כזה, כשהוא מחליף עם יחוס הכהונה של גאוני ארץ ישראל באותו זמן; להניח שהמובאות בחיבור בשם רב שמואל בר חפני ורב האיי נכתבו בחייהם, והתוספת "ז"ל" לשמם מאוחרת⁷⁰; להניח שרבי יהודה ראש הסדר המוזכר בכתאב אלתפאחה כמורו של המחבר הוא רבי יהודה ראש הסדר מקירואן, זה שלמענו הוקדש גם החיבור לשיר השירים, ורבי שמריה מכנהו כך לשם כבוד; ולהניח שמשפט שבו דברים בשם רבי יהודה הכהן ראש הסדר, השתרבב באיחור לכתאב אלתפאחה⁷¹. מצד שני, הננו יודעים שבנו של רבי שמריה, רבי אלחנן, שישב על כסאו אחריו, הקהיל קהילות בפוסטאט והיה דורש לפני ציבור גדול דרשה רשמית, כמנהג גאוני בבל, והדבר היה לצנינים בעיני ריש גלותא דבבל יחזקיהו בן דוד⁷². נראים הדברים שנהג כן בעקבות

באות אחת, והכוונה ל"אלתפאחה", והדף הוא הנו מפירושו של רבי שמריה לרות, והוא גם המחבר של כתאב אלתפאחה (המחבר מפנה שם ללמעלה מעשרים אופנים שבהם התפרשו הדברים, ואין ברור למה כוונתו, ונראה שהכוונה לפירושי השורש "פרד" שבו נתן לפני כן שני פירושים, וצריך חיפוש בכתאב אלתפאחה אם עוסק בעניין). תמיכה נוספת בזיהוי זה יש בכינויים הזהים לקדמונים בפירוש לשה"ש ובכתאב אלתפאחה, כגון כינוי חז"ל - רבו' ז"ל.

⁷⁰ רב שמואל בן חפני מוזכר פעמים רבות בכתאב אלתפאחה, והוא מוזכר "רבינו שמואל בן חפני ז"ל", ובפשטות ברכת "ז"ל" מתייחסת לרשב"ח ולא לאביו, ובפרט שבחלק מהמובאות כתוב "ז"ל" ושמו של רב חפני אינו נזכר, ומשמעותה של הברכה היא שרשב"ח כבר לא היה בין החיים. רשב"ח נפטר בשנת ד'תשע"ג, שנתיים אחרי פטירתו של רבי שמריה בן אלחנן. בנוסף, מובא גם "רבינו האי ז"ל" (דף 101), והוא נפטר זמן רב אחר כך. רבי שמריה אמנם עמד בקשרי מכתבים עם רב שרירא גאון ורב האי גאון, ויכול להביא דברים בשמם, אלא שהתואר מוקשה. אך יתכן שהתואר "ז"ל" הוא שינוי מעתיקים.

⁷¹ בדף 144 נזכר רבי יהודה הכהן ראש הסדר בתואר "ז"ל", והוא היה ראש הסדר בשנת ד'תתט"ו (ראו ש"ד גוטיין, 'הרב', תרביץ מה (תשל"ו), עמ' 64-75, ואכן חיבר ביאור לתנ"ך), ודחוק מאוד שיבואו דברים בשמו בחיבור של מחבר שנפטר 44 שנים לפני כן. לשם דחיית הוכחה זו ייאלץ המחזיק בזיהוי רבי שמריה ב"ר אלחנן כמחבר כתאב אלתפאחה, לטעון לקיומן של הוספות על גוף החיבור, כך שבמקור נכתב רק שכן אמר רס"ג, וההוספה "וכדלך רבי יהודה הכהן ראש הסדר ז"ל" (התמוהה מצד עצמה, שהיא כ"יהודה ועוד לקרא") נוספה על ידי מעתיק.

⁷² גיל, ארץ ישראל, תעודה 27. דף מתוך דרשה של רבי אלחנן ב"ר שמריה לפרשת דברים השתמר בספריית בהמ"ל, ENA 4016.9.

אביו, אלא שבעוד מנהגו של אביו התקבל בעיני מנהיגי בבל, מחמת שיעור קומתו בתורה, הם לא הסכימו לכך שגם בנו המשיך בכך. יתכן אם כן שקובץ הדרשות שבכתאב אלתפאחה הוא קובץ הדרשות שנשא רבי שמריה ב"ר אלחנן.

אפשרות שלישית, שכתאב אלתפאחה והפירוש לשיר השירים נכתבו על ידי אותו רבי שמריה, אלא שהוא אינו רבי שמריה ב"ר אלחנן אלא חכם אחר, ושמו רבי שמריה הכהן, שחי במצרים כחמישים שנה מאוחר יותר. הוא היה תלמידו של רבי יהודה הכהן ראש הסדר, ממנהיגי פוסטאט, ולכן הוא מכנה אותו "מעלמי" – מורי. המובאות מרשב"ח, רה"ג ורבי יהודה ראש הסדר בכתאב אלתפאחה, והמובאה מרבינו נסים בפירוש שיר השירים – מיושבות כמין חומר על ידי דחיית כתיבת החיבור בעשרות שנים אלו. גם זהירותו של רבי זכאי בהקדמת פירושו לשיר השירים, הכותב שהפירוש "מיוחס לרבינו שמריה ב"ר אלחנן", היא במקומה: הפירוש אכן רק מיוחס לו ואינו שלו. מחברו הוא רבי שמריה אחר, הצעיר ממנו בכמה עשרות שנים, והוא לא כתב אותו עבור רבי יהודה ב"ר יוסף ראש הסדר מנהיגה של קירואן, אלא עבור רבו רבי יהודה הכהן ראש הסדר, ראש היהודי המגרב במצרים. הדמיון בשמות שמריה ורבי יהודה ב"ר יוסף ראש כלה גרם לבלבול ייחוס הפירוש לשיר השירים. לפי זה עלינו לדחוק ולדחות את הייחוס המפורש בשני כתבי היד, המייחסים את הפירוש לשיר השירים לרבינו שמריה ב"ר אלחנן, ולטעון שיחוס זה שגוי והטעות עתיקת יומין.

אפשרות רביעית, סבירה פחות, היא שאמנם הלקטן הנ"ל זיהה את החיבורים זה עם זה על סמך הדמיון ביניהם בתוכן, אך הוא שגה בכך, ומחבר כתאב אלתפאחה העתיק מפירושו של רבי שמריה לשיר השירים. לפי זה יתכן שמחבר כתאב אלתפאחה לא נקרא רבי שמריה, והלקטן אכן זיהה את החיבורים כשייכים לאותו מחבר, אך הוא טעה⁷³.

פירושי רבי שמריה למגילות שלא נכתב עליהן פירוש ע"י רס"ג

מבנה פירושו של רבינו שמריה לשיר השירים דומה לפירושי רס"ג למקרא: תרגום הפסוקים ואחר כך ביאור העניינים. בתרגום הפסוקים ישנה זיקה הדוקה בין תרגום הפסוקים שבפירוש לבין תרגום רס"ג שפורסם על ידינו מן הגניזה⁷⁴. נראה אם כן שרבינו שמריה ביקש להשלים את מלאכתו של רס"ג, ולכתוב פירוש למגילות שלא פורשו על ידו, שיר השירים ואולי גם רות וקהלת⁷⁵. השאלה אם רס"ג חיבר שרח – פירוש ארוך – לשיר השירים ורות, היא שאלה שטרם הוכרעה במחקר, אף שהנטיה היא להניח שפירוש של רס"ג למגילות אלו לא עבר לדורות הבאים.

⁷³ יצויין שבפירוש שיר השירים של רבינו שמריה (א, א) ישנה הפניה לפרשת ויהי בשלח, אודות "שיר השירים" בלשון רבים, ובכתאב אלתפאחה אין התייחסות לנושא זה. בדוחק יתכן שהכוונה לדיון בסוף הפרשה, על כך שנאמר שם "את השירה" בעוד ששירות רבות הן, וזו שאלה הפוכה מהשאלה הנשאלת בשיר השירים.

⁷⁴ י' זייבלד, 'תפסיר רס"ג לשיר השירים מכתב יד מן הגניזה', בית אהרן וישראל ריד (ניסן אייר תשפ"א), עמ' ה-כח.

⁷⁵ על האפשרות שכתב פירוש למגילות רות וקהלת, ראה לעיל הערה 69.

העובדה שרבי שמריה, שחי עשרות שנים בודדות אחרי רס"ג, ראה לנכון לפרש את המגילות הללו בדרכו של רס"ג, תומכת בהנחה הזו.

פירוש רבינו שמריה לדניאל

רבי שמריה מפנה לפירושו לדניאל בפסוק האחרון של פרק ד, שם עסק בכך שבני יהודה גלו לבבל תחילה, ובהם הוא אומר "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל" (הושע ב, ב). כבר פרסם ר' שמחה אסף רשימת ספרים קדומה שבה נזכר "גזו תפס' דניאל לר' שמריה"⁷⁶, וד"צ בנעט⁷⁷, כותב: האם הוא ר' שמריה בן אלחנן? כעת, לשמחתנו, ניתן לענות לשאלתו: כן⁷⁸. היקף החיבור ומהותו אינם ידועים לפי שעה.

יחס פירוש רבינו ל"מדרש שיר השירים" ופרשת בקשת בדיקת המדרש על ידי ר' סהלאן

מדרש אגדה לשיר השירים נמצא בכתב יד יחיד וכמעט שלם באחת מגניזות קהיר, הגיע לידינו של מפרסם הגניזה הראשון, רש"א ורטהיימר, אך פורסם על ידי א' גרינהוט, ירושלים תרנ"ז, וראו אודותיו לעיל, בראש המבוא.

מ"ב לרנר פענח באופן מרתק התכתבות בין רבינו שלמה בן יהודה, שהיה גאון ישיבת ארץ ישראל בדור שאחרי רבינו, בין השנים ד'תשפ"ו-תתי"א, לבין ר' סהלאן בן אברהם, שהיה מנהיג הקהל במצרים אחרי אביו ר' אברהם, שהנהיג את הקהל אחרי רבינו אלחנן ב"ר שמריה, בנו של רבינו שישב על כסאו. ההתכתבות היתה סמוך לשנת ד'תת"ח, כשלושים ושבע שנים אחרי פטירת רבינו שמריה בשנת ד'תשע"א⁷⁹.

ר' סהלאן שאל את הגאון אודות פירוש הפסוקים בסוף פרק ז בשיר השירים, "לכה דודי" ו"הדודאים נתנו ריח", כיון ששמע שבארץ ישראל מצוי מדרש שיר השירים נוסף על "מדרש חזית" (הוא מדרש שיר השירים רבה המצוי בדינו), והוא ביקש ממנו לבדוק אם פסוקים אלו מתפרשים באותו מדרש כפי שהם מתפרשים במדרש חזית, או באופן אחר. הגאון השיב לו שאינו יכול לעיין בכתב היד של המדרש, כיון שהוא נמצא ברשותו של ר' טוביה בן דניאל, השלישי, "ואני אין דרכי לשאול ממנו, כי אין דרכו להשאיל". לאחר שהסתייג מן דרשות האגדה בכלל, הביא פירושים מדרשיים לפסוקים אלו, והם: "נראה אם פרוח הגפן - אלו בעלי מקרא, פתח הסמדר - אלו בעלי משנה, הנצו הרמונים - אלו בעלי תלמוד, הדודאים - דודאי לאה ורחל וכו'". לרנר העיר שבצורתם זו אין פירושים אלו מצויים במדרשים הידועים לשיר השירים. החלק

⁷⁶ 'רשימות ספרים עתיקות', קרית ספר יח (תש"ב) עמ' 273; אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים, ירושלים תשס"ו, עמ' 109.

⁷⁷ קרית ספר שם, עמ' 275 הערה 2.

⁷⁸ בכך מתברר שרבינו חיבר פירוש לשיר השירים, לדניאל ולרות, כפי שמוזכר ברשימת ר"י ראש הסדר, אלוני, שם, עמ' 133 שורה 12.

⁷⁹ המכתב פורסם במלואו ע"י מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, ב, ת"א תשמ"ג, עמ' 262.

הראשון מקורו בעירובין כא, ב, והחלק השני הוא תמצית דרשת רב יודן בשהש"ר. לרנר שיער שהמדרש שאותו ביקש ר' סהלאן לבדוק, הוא "מדרש שיר השירים" שפרסם גרינהוט⁸⁰.

במקום אחר חיזק לרנר את דבריו, כשפענח מכתב של ר' שלמה הגאון לאביו של ר' סהלאן, ר' אברהם, שבו העתיק ממדרש שיר השירים דנן דרשה על הפסוק "בכרמי עין גדי" (שיר השירים א, יד), "חביבה עלי כת קטנה שבארץ ישראל מסנהדרין גדולה שבחוצה לארץ". דרשה זו אינה נמצאת במדרשים אחרים. כנראה, מתוך התכתבות זו נודע לר' סהלאן על קיומו של מדרש נוסף לשיר השירים, שלא היה מוכר לו, והוא ביקש מהגאון לבדוק בו כיצד הוא מפרש את פסוקי "נראה אם פרח הגפן"⁸¹. כך מצא לרנר אזכור קדום יותר של מדרש זה, וציטוטים ממנו, במכתבי ר' אברהם ור' סהלאן בנו.

נראה להוסיף נדבך חשוב לבניין זה. ככל שהננו הוגים בפירוש רבינו שמריה ב"ר אלחנן לשיר השירים כך הולכת ומתבררת זיקתו ההדוקה למדרש שיר השירים מן הגניזה. בהערות לפירושים עמדנו על ההקבלות הרבות ביניהם. רבינו גם מעתיק ממנו דברים כשהוא מכנהו "אמרו רבותינו" (הפירוש הארוך א, א; שם, ג; ד, יב, ועוד). לומדי פירושו של רבינו בדור שאחריו, דור שבו היה פירושו של רבינו נפוץ מאוד במצרים, וביניהם ר' סהלאן ב"ר אברהם, ודאי שמו לבם לכך שהוא מביא דברים רבים בשם רבותינו והם אינם נמצאים ב"מדרש חזית" אשר לפניהם, המה ראו כן תמהו.

נראה אם כך להציע כדלהלן: ר' סהלאן מצא במכתב ר' שלמה הגאון, שבארץ ישראל מצוי מדרש נוסף לשיר השירים, והוא התעורר למחשבה שהוא מקורם של הדברים בפירוש רבינו שמריה. ביקש ר' סהלאן מהגאון לבדוק לו פירוש רב משמעות הנמצא בדברי רבינו, והוא הפירוש לפסוקי "אם פרח הגפן" ו"הדודאים נתנו ריח". בפירושו של רבינו לפסוקים אלו, כפי שיתפרסם בעז"ה אם ה' גומר עלינו, מובא תחילה הפירוש שהגאון ר' שלמה מביא, כפי שהוא במסכת עירובין וכדלעיל – פרח הגפן אלו בעלי מקרא, פתח הסמדר אלו בעלי משנה, הנצו הרמונים אלו בעלי תלמוד. רבינו שמריה מוסיף ומפרש טעם דרשה זו, כיון שהמקרא והמשנה סתומים והתלמוד מפרשם, ולכן המקרא והמשנה משולים לשלבים שבהם הפרי עودנו סתום, הפריחה והסמדר, ורק התלמוד משול לשלב הבשלת הפרי.

אלא שאחר כך כותב רבינו שמריה שה"דודאים" מתפרש על ישיבות ישראל בהיותם בין האומות בגלות, כגון ישיבות סורא ונהרדעא, והוא מבאר שאף על פי שהן תלושות כדודאים, מכל מקום יש בהן תועלויות מיוחדות שהתחדשו להן דווקא משום שהן בגולה. אולי היה הדבר מופלא בעיני ר' סהלאן, שמדרש ארץ ישראלי, שהשתמר רק בארץ ישראל, יפרש את יתרון של ישיבות סורא

⁸⁰ מ"ב לרנר, 'נספח: הפירושים באיגרת ר' שלמה בן יהודה', קבץ על יד סד"ח ח (יח), עמ' 152-153.

⁸¹ מ"ב לרנר, 'למקורה של מובאה באיגרת ר' שלמה בן יהודה ועיונים במדרש שיר השירים', תרביץ נב (תשמג), עמ' 581 והלאה.

ונהרדעא. אולי היה מחודש בעיניו שנזכרה בו ישיבת נהרדעא הקדומה⁸². מכל מקום, ביקש מגאון ישיבת ארץ ישראל לבדוק לו אם מקור דברים אלו במדרש שיר השירים ההוא. הגאון לא מילא את בקשתו ולא בדק את המדרש, והעתיק לו את חציה הראשון של הדרשה, "אם פרח הגפן", כפי שהיא בעירובין, ואת הדודאים פירש באופן אחר – על דודאי רחל.

והנה, צודקים הדברים שמקורו של רבינו שמריה לפירושו ב"דודאים" הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה, אלא שצודק גם הפקפק באזכור ישיבות סורא ונהרדעא שם. במדרש שם נאמר רק: "הדודאים נתנו ריח", כשישראל שורין על אדמתם נקראים כרם וכו', וכשהן יושבים על אדמת זרים נקראים דודאים, למה, כשם שהדודאים אין להם שורש למטה וענף למעלה ואינו מתקיים, כך ישראל אינם מתקיימים בין האומות והולכים ממקום למקום וכו'. ועל פתחינו כל מגדים, אלו המידות טובות שלמדו ישראל על ידי הצרות והשמדות וכו' שנעשו סבלנים מתונים צייתנים". הרי המדרש מקורו של רבינו שמריה, ורבינו שמריה הוא שהוסיף מדליה את הדוגמאות מישיבת סורא ונהרדעא. ושם יש לתלות את הזכרתה של נהרדעא בכך שהוא הרי היה ראש שורת נהרדעא בישיבת פומבדיתא, וברוך היודע.

דברים אלו, חלקם השערה קרובה וחלקם השערה אפשרית. מכל מקום ברור שרבינו השתמש ב"מדרש שיר השירים" והוא מביאו בשם "רבותינו", והרי הוא הראשון הידוע לנו כעת המביא דברים בשמו של מדרש זה.

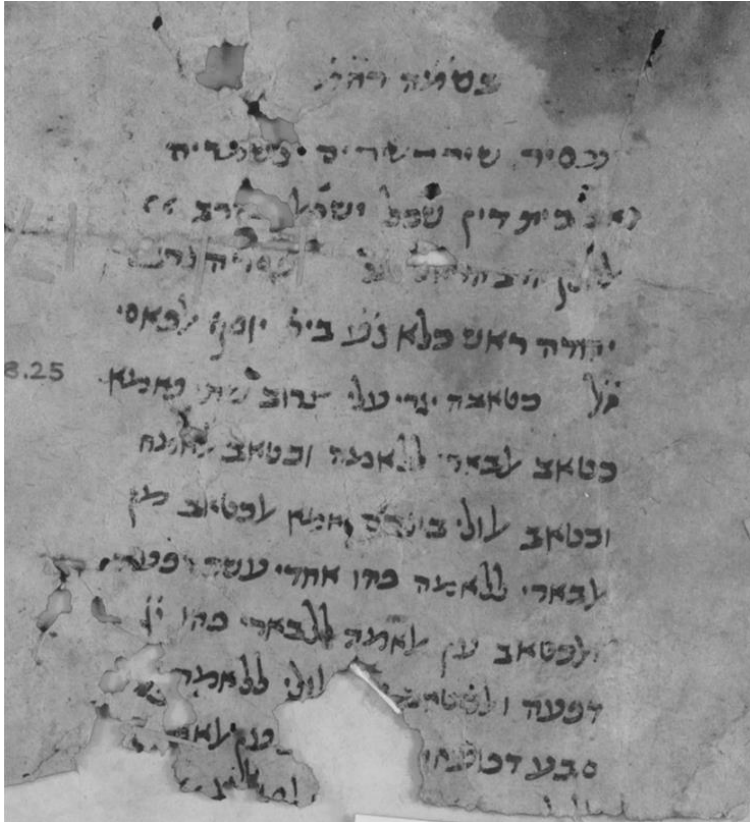
זהות כותבם של שנים מטפסי פירוש רבינו שמריה

שנים מטפסי פירושו של רבי שמריה נכתבו על ידי אותו סופר, וכדלהלן, ובכל זאת הם חלוקים זה מזה בנאמנותם למקור. טופס ד' מעתיק את הפירוש במלואו, בעוד טופס ה' מקצר ממנו. לצד זאת, בטופס ה' ישנם פירושים בגליונות, וטופס ד' נקי מהוספות. שם יש לשער שרבי זכאי הוא עצמו סופרם של שני הטפסים הללו; את טופס ד' העתיק כטופס רשמי, לשימושו או לשימושם של אחרים או לצורך אדם פרטי אחר, ואת טופס ה' העתיק לשימושו האישי, ובו אכן קיים "רשמתי מה שרשמתי" ולא העתיקו במלואו, וכמו כן הוסיף בו פירושים מזמן לזמן, עד שהחליט ליצור פירוש משלו שיכלול את קיצור פירושו של רבי שמריה ואת הוספותיו. ולפי זה יש בדבריו "רשמתי מה שרשמתי" כפל משמעות: הן רישום חלקי של דברי רבי שמריה עצמם, והן רשימות הנוספות על הפירוש. ואכן, איגרת עיסקית שנכתבה על ידי רבי זכאי ב"ר משה הדיין, דומה מאוד בכתיבתה לכתב היד שבשני טפסים אלו⁸³. למרבה הצער, אין בידינו לפי שעה דפים מטופס ה' עם גליונות המקבילים לטופס פירושו של רבי זכאי, שבאמצעותם נוכל לבדוק אם ההוספות שבגליונות הללו אכן נכללו בתוך הפירוש שערך רבי זכאי.

⁸² ודוק שנזכרה נהרדעא ולא פומבדיתא, ועל כן אם היה מקור הדברים במדרש, היה אפשר ללמוד מכך שהמדרש התחבר לפני זמנו של רב יהודה, שהעביר את הישיבה מנהרדעא לפומבדיתא.

⁸³ האיגרת השתמרה בקיימברידג', T-S 8J21.9. האיגרת פורסמה ע"י מ' גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 3-362. ראו מאמרי הנ"ל הע' 54, לדיון אודות הכתב שבמכתב זה וזהותו של רבי זכאי ב"ר משה הדיין הנבדלת מרבי זכאי הסופר.

להלן הקטעים שזוהו נכון לכתיבת שורות אלו, כשהם ממוינים לטפסים. האות הסידורית מימין מסמנת את הטופס, והספרה שלצידה – את מספר הדף בתוך הטופס.

פתיחת פירוש רבינו שמריה, קטע הגניזה קיימברידג' T-S NS 298.25

הטפסים ומאפייניהם

מאפייני הטפסים: מטופס א' שרד קטע בודד. עמוד קטן, למעלה מ-11 שורות לעמוד. בטופס ב' גודל עמוד בינוני, 20 שורות, התחלות הפסוקים מצויינים בשוליים במילה "נץ". בטופס ג' גודל עמוד בינוני, 17 שורות. המילה הראשונה בכל פסוק מצויינת בסימון טעם עולה (כזה) עם נקודה מעליו. מטופס ד' שרד מספר הקטעים הגדול ביותר. דפים קטנים מעט, 15-16 שורות לעמוד. בטופס ה' הדפים בינוניים, בני 17-18 שורות. לרוב הדיו דהוי. יש הוספות של פירושים בגליונות⁸⁴. סופר טופס ד' הוא כנראה גם סופר טופס ה', ואופייני לו סימון עיגול ונקודה בתוכו

⁸⁴ בקטעים: T-S NS 167.5, T-S NS 190.20.

בסוף עניין⁸⁵. בטופס ו' השתמרו רק פרגמנטים, ובאחד מהם רשומה הגהה בגליון. ראשי הפסוקים בכתב גדול, על פסוקים מצוטטים מסומנת סגולתא. בטופס ז' עמודים בינוניים בני 20 שורות. בטופס ח' שבו הזיהוי המפורש לרבינו שמריה, הדפים גדולים ובהם 42 שורות לעמוד. הסופר מוכר ממקומות אחרים כחסר אמצעים המעתיק לעצמו טפסים בצד השני של קלף שהתבלה ונגנז (פירוש רס"ג לויקרא על הצד השני של תרי עשר), וכאן הוא משתמש בקלפים שעייבודם לקוי והם מחוררים באמצע, ואולי משום כך הוא גם נוטה לקצר בתפסיר בדברים שלדעתו אין בהם חידוש. בטופס ט' ישנו רק תפסיר – תרגום הפסוקים, בלי שרח – ביאור העניינים⁸⁶.

1א	קיימברידג' T-S NS 298.25	הקדמה
1ב	קיימברידג' T-S Ar.1b.75	תפסיר ג, ו-יא; שרח ד, יא-טז
1ג	קיימברידג' T-S NS 261.1a	א, ט-יא
2ג	בהמ"ל ניו יורק ENA 3067.24-25	ב, ו-ט; ב, טז – ג, ג
3ג	קיימברידג' T-S Ar.24.43	שרח ז, ג-ו
4ג	אוקספורד MS 19/129 - heb. c.19/132	שרח ז, ז – ח, ד; ח, ח – יד
5ג	T-S NS 293.4	שרח ה, יב – תפסיר ו, ט
1ד	קיימברידג' T-S F5.53	א, טו. טופס בכתובתו של רבי זכאי ב"ר משה הדיין
2ד	קיימברידג' T-S Ar.1b.6	א, טו – ב, א
3ד	קיימברידג' T-S Ar.25.71	א, יז – ב, ג
4ד	קיימברידג' T-S Ar.25.156	ב, ג

⁸⁵ זהו סימן הגהה. הסופר היה מסמן עיגול בסוף ענין, ואחרי שהיה מגיה אותו מול המקור היה מוסיף נקודה בתוך העיגול. סופר זה הוא שהעתיק גם את דרשת רס"ג למועדים, ראה מאמרי 'דרשת רס"ג לימי המועדים' קובץ בית אהרן וישראל רב (ניסן אייר תשע"ט), עמ' ה-כ.

⁸⁶ הפירוש הארוך לפסוקים ז-י בפרק ג (שכולו רק בן י"א פסוקים) לא הגיע לידינו לפי שעה, וחסר גם חצי מהפירוש לפסוקים ז וי"א. קטע הגניזה בקיימברידג' T-S Ar.21.151a כולל פירוש לסוף פסוק ו, לפסוק ז ולתחילת פסוק יא, והוא בדרכו וסגנונו של רבינו, ובשלב מוקדם כללתי עם פרסום פירוש רבינו תוך הערה שהזיהוי אינו מוכרע. בינתיים מצאתי בשני כתבי יד אחרים (EVR ARAB I 4252; EVR ARAB I 3959), והוברר שהוא מפירוש סב"י.

מבוא		40
ד, ב	T-S NS 167.5 קיימברידג'	5ד
ז, ב	T-S Ar.25.58 קיימברידג'	6ד
א, א	T-S AS 161.85 קיימברידג'	1ה
א, ב-ג; ב, ג-ו	T-S Ar.21.54 קיימברידג'	2ה
א, ב-ג; א, טו - ב-ג	T-S NS 285.119 קיימברידג'	3ה
א, ו-ז; יג-טו	T-S NS 190.20 קיימברידג'	4ה
א, ז-יג	T-S Ar.24.5 קיימברידג'	5ה
ז, ד-ז	T-S NS 102.105 קיימברידג'	6ה
א, טז - ב, א	T-S Ar.22.26 קיימברידג'	1ו
ב, ב	ENA 3154.1 בהמ"ל ניו יורק	2ו
ד, ד (פירוש), ח-י (תרגום)	T-S AS 200.214 קיימברידג'	3ו
ד, י-יג	T-S AS 200.303 קיימברידג'	4ו
ד, י, יב-יג	T-S AS 154.163 קיימברידג'	5ו
שרח ד, יב	T-S NS 158.41 קיימברידג'	6ו
שרח ה, א	ENA NS 40.25 בהמ"ל ניו יורק	7ו
שרח ג, יא; תפסיר ד, א-ז; שרח ד, א	T-S Ar.1b.78 ⁸⁷ קיימברידג'	1ז
תפסיר ד יד-טו; שרח ד, ח - ה, א; תפסיר ה, ב - ה, טז; שרח ה, ב; שרח ח, ד; תפסיר ושרח ח, ה עד הסוף	T-S Ar.27.61 קיימברידג'	1ח
שרח ה, ב-טז; תפסיר ו, א-ג, שרח ו, א-ג; תפסיר ושרח ו, ד - ז, י; תפסיר ושרח ז, יא - ח,ג	T-S Ar.50.202 קיימברידג'	2ח

⁸⁷ זיהוי קטע זה על פי הזהות בתפסיר.

1ט	קיימברידג' T-S NS 261.1b	תפסיר ג, ו - ד, ב
2ט	קיימברידג' T-S NS 303.14	תפסיר ח, יא-יד
1י	קיימברידג' T-S Ar.24.1 ⁸⁸	שרח ד ד-ז; תפסיר ד ח-טו; שרח ד, ח. תפסיר ה יב-טז, שרח ה ב-ו.
1א	T-S NS 263.48	תפסיר ו, ז - ז, א
1ב	EVR ARAB II 1146 79-80	תפסיר ה, ב-טו
2ב	EVR ARAB I 791	תפסיר ה, טו-

רבינו שמריה סידר את תרגומו ופירושו למגילה בדרך שנשללה על ידי רס"ג. כל קבוצת פסוקים העוסקים באותו עניין תורגמה תחילה יחד, ואחריה בא הפירוש לכל אותם פסוקים. לפעמים אין אלא פסוק אחד בקבוצה, ולפעמים יש בה יותר מפרק. כיון שבמהדורתנו באים התרגום והפירוש במדור אחד, אם היינו נצמדים לדרכו היה הלומד מוצא לפעמים את הפירוש לפסוק זה בדף הבא. לכן חילקנו את התרגום והפירוש לפי הפסוקים, כאשר תרגום כל פסוק בא תחילה ואחריו הפירוש לפסוק זה. המבקש לראות את החלוקה כפי שיצאה מתחת ידי רבינו שמריה, ימצא את

⁸⁸ פורסם ע"י רצהבי בזיהוי שגוי לרס"ג: 'י' רצהבי, 'קטעי גניזה חדשים מפירוש מגילת 'שיר השירים' [לרס"ג]', סיני, קכה, עמ' א-ו. רצהבי היסס תחילה בזיהוי, מפני שרשימת חיבורי הגאון שנערכה על ידי בניו אינה כוללת פירוש כזה, אך לדעתו "אין להעלות על הדעת שהגאון התעלם ממגילות אלו", ואת הקטע דנן הוא זיהה כפירושו של רס"ג על סמך הנתונים דלהלן: תרגום הכתובים מצויין בתוספות והרחבות, כשיטתו של רס"ג; תרגום הפסוקים מופיע לפעמים כשהוא מרכז חטיבה של מספר פסוקים, כדרכו של רס"ג; בדבריו על מבחן ישראל בגלותם מטיף המחבר לגלות אורך רוח בסבלותם ומביא את הפסוק בישעיה (לב, טו) 'עד יערה עלינו רוח ממרום', ופירושו לישעיה דומה לדבריו כאן; הוא מזהה את שניר עם חרמון, כשיטת רס"ג ובניגוד לשיטת רש"י שהם שני הרים; הוא מציין מנהג קדום בעיראק בעבר, והדברים תואמים לאדם שחי בעיראק וכתב למען יהודי בבל; והראיה המכרעת - תרגום 'כל' - 'שאר כל', כדרכו של רס"ג. בהמשך הביא רשימת מונחים אותה מתרגם המחבר כדרכו של רס"ג. עתה, שהוברר למעלה מכל ספק שקטע זה הוא מפירושו של רבי שמריה ב"ר אלחנן, שכן סופו נעוץ בתחילת הקטע שבטופס החתום, מתפרשות יפה כל ראיותיו של רצהבי באופן אחר: רבי שמריה צעד בדרכו של רס"ג והניח לו למטרה להשלים את פירוש רס"ג, ובתרגומו אף הלך בעקבות תרגומו ושינה רק במקומות שראה לנכון לשנות, כפי שהורחב לעיל. גם רבינו שמריה חי בבבל היא עיראק, ולכן אין פלא שהוא מביא את מנהגה הקדום. פירושו שייך איפוא לבית מדרשו הפרשני של רס"ג, ועובדה זו מלמדת שוב על הזהירות הנדרשת בייחוס קטעי גניזה למחברים על סמך סגנון ופרשנות זהה, שכן אלו אינם מוכיחים בהכרח את זהות המחבר, אלא את ההשתייכות לבית מדרשו. כמו כן, הולכת ומתרחקת ההנחה שרס"ג כתב פירוש ארוך לשיר השירים (אלא ככל הנראה תרגום-תפסיר בלבד, וכנראה גם הקדמה העוסקת בעניין השירה, שיתכן שאינה הקדמה לשיר השירים אלא חלק מחיבור אחר שלו), ולכן ראה רבינו שמריה לנכון להשלים את שלא כתב רס"ג.

מבוקשו במדור "אהלי קדר", שם באו המקור והתרגום זה מול זה, ושם שימרנו את החלוקה המקורית של הפסוקים לעניינים, כפי שיצאה מתחת יד רבינו.

הוספות רבינו זכאי ב"ר משה לפירוש שיר השירים

בפרק המבוא לפירושו של רבינו שמריה ב"ר אלחנן לשיר השירים, עמדנו על עניינו של פירוש של רבי זכאי ב"ר משה הדיין, תלמידו של רבינו מצליח גאון, הנמנה על "בית מדרשו של רס"ג בפוסטאט". לפנינו באה בס"ד מהדורה של שרידי חיבור זה, שכאמור בהקדמתו הוא כלל תחילה "פירוש מילים" – גלוסר, ואחריו ביאור המיוסד על פירושו של רבינו שמריה, ממנו הוא מקצר לפעמים ועליו הוא מוסיף מפירושי רס"ג ושאר גאונים, מספרי בעלי הלשון ומפירושיהם. שלושה דפים בלבד שרדו מפירושו, אך הם אכן מלאים במובאות מרס"ג, הערוך, ר"י אבן חיוג' ור"י אבן ג'נאח.

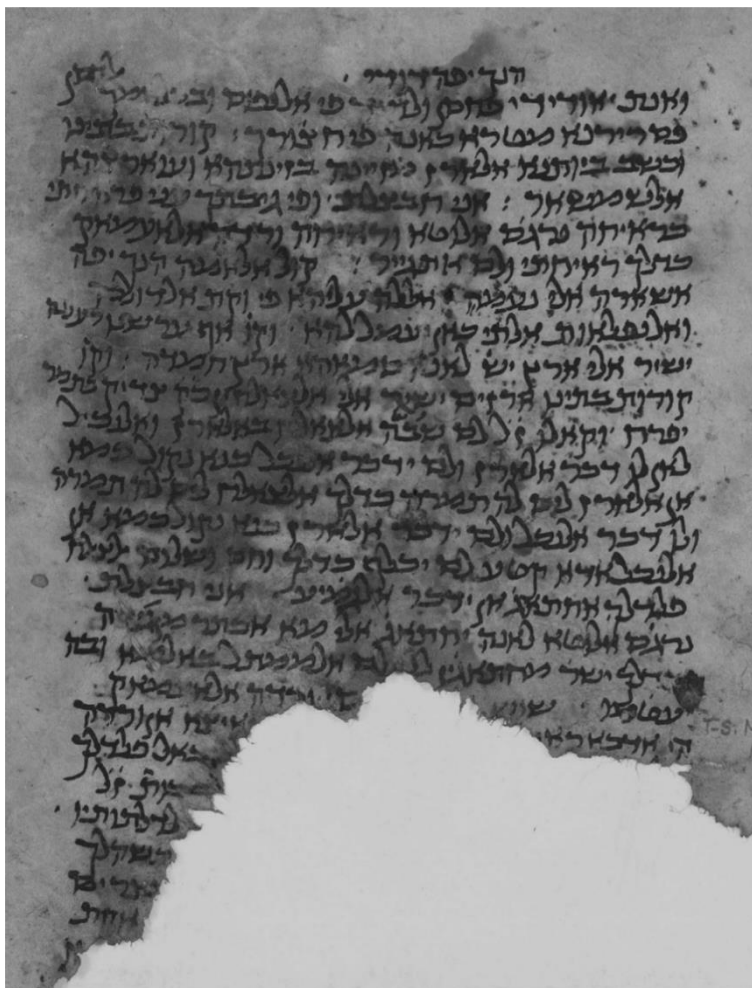
מן העניין להעיר על זיקתו של בית מדרשנו לספר הערוך. כשרבי זכאי מביא מהתרגום הארמי למגילה (ג, ז), הוא אינו מביאו ישירות מהתרגום, אלא מביאו בעקיפין – בשם ספר הערוך. התרגום הארמי לשיר השירים נחתם בארץ ישראל ככל הנראה כארבע מאות שנים לפני זמנו של רבי מצליח גאון, והוא מצוי בכתבי יד רבים מאוד⁸⁹. לא ברורה לכאורה אם כן הסיבה להזדקקות לספר הערוך, אלא שניתן להסבירה על פי מה שמצא רי"נ אפשטיין זה מכבר, שרבי מצליח גאון הגה בספר הערוך והוסיף לו הוספות, שתועדו על ידי תלמידו רבי מבורך שהיה ממעתיקי הספר הקדומים, וחלק לא מבוטל מהוספות אלו נכנס לתוך המהדורות המאוחרות של ספר הערוך, בשם רבי מצליח ושלא בשמו⁹⁰.

במהדורתנו מתפרסמות בס"ד ההוספות רבינו זכאי על פירוש רבינו שמריה ב"ר אלחנן. תודתנו לספריות בהמ"ל בנ"י וקיימברידג' על רשותם האדיבה לפרסום החומר.

הרב עדיאל ברויאר הפנה את תשומת לבי לעוד שני קטעי גניזה שבהם פירוש לשיר השירים, מסוג פירושו של רבי זכאי – ליקוטי מדרשים ודברי הקדמונים, והוא גם מצטט את רבי שמריה בר אלחנן, והם: T-S AS 200.347, לשיר השירים א, ג, ואולי בצידו השני לב, טו; והקטע T-S AS 200.349 לשיר השירים ב, ז-ט, ובצדו השני ב, יד.

⁸⁹ ראה Alexander, Philip S., ed. *The Targum of Canticles*. Vol. 17. Bloomsbury Publishing, 2003. עם זאת יצויין שבגניזה כמעט ולא מצויים קטעים מתרגום זה, אלא כ"י בהמ"ל בנ"י ENA 2625.12-13 המאוחר יחסית, ויתכן שאכן בזמנו של רבינו זכאי לא היו מצויים במצרים כתבי יד של התרגום הארמי.

⁹⁰ ראה רי"נ אפשטיין, 'ר' מצליח גאון (לתולדות הערוך)', מחקרים בספרות התלמוד ובלשונויות שמיות, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 265-269.

קטע הגניזה קיימברידג' T-S Misc. 6.165

להלן תבוא רשימת קטעי הגניזה של הפירוש, כולם מטופס אחד, בן דפים גדולים, בני 30 שורות. הסופר מוכר מכתיבות רבות.⁹¹

⁹¹ סופר זה כתב גם את טופס א של פירוש רס"ג לאיכה, ממנו שרדו קטעים רבים, ראו ברשימת הקטעים במהדורתנו לספר המידות - פירוש רס"ג לאיכה, מכון האוצר. בידו של אותו סופר נכתב גם פירוש לרות שבקטע הגניזה T-S Ar.26.86. נזכר בו חיבור נוסף שלו: "פי אלפאכחה" - בספר הדודאים, חיבור זה לא ידוע לנו ממקום אחר. אך אין נראה שהמחבר שלו הוא רבי זכאי מחברו של הפירוש לשיר השירים, בשל ההבדל בסגנון, ובראשו - הזכרת מספר הפסוק לפני כל פסוק בפירוש למגילת רות, משא"כ בפירוש לשיר השירים.

- 1א בהמ"ל ניו יורק, אוסף שכתור, הקדמה, פירוש המילים
בראשית המגילה 21
- 2א קיימברידג' T-S Misc.6.165 א, טו - ב, ג
- 3א בהמ"ל ניו יורק, ENA ב, טו - ג, ח
3098.8-9

דיוקי המקרא לר"י אבן בלעם לשיר השירים

פירוש שיר השירים מאת רבי יהודה אבן בלעם (להלן: ריב"ב), שטרם פורסם, נשמר בדף בודד בכתב יד פטרבורג EVR ARAB I 4350 דף 7. הפירוש, האופייני לסגנונו של המחבר, מתמקד בביאור פשט הכתובים תוך שימוש בכלים פילולוגיים ודקדוקיים. הדף היחיד ששרד מכיל את פירושו לפרק ד פסוקים ג-יד בלבד, אך יש בו די כדי להעמיק את הבנתנו בדרכי פרשנותו ובגישתו לפירוש שיר השירים.

חשיבות מיוחדת נודעת לקטע זה בהבנת השפעתו של ריב"ב על מפרשים מאוחרים יותר. רבי תנחום הירושלמי, מחשובי הפרשנים והמדקקים במצרים בדור שאחר הרמב"ם, בפירושו לשיר השירים⁹² מביא מדברי אבן בלעם פעמים אין-ספור בשתיקה, מבלי לציין את מקורו. ההשוואה בין הקטע ששרד לבין פירוש ר' תנחום מעלה מקבילות מובהקות, המעידות על השימוש שעשה ר' תנחום בפירושו של ריב"ב. זיהוי זה אפשר לנו להשלים לקונות בטקסט של ריב"ב, המופיעות במהדורה בסוגריים מרובעים.

עדות חשובה נוספת להשפעתו של ריב"ב אנו מוצאים בספרו של רבי יוסף אבן עקנין, תלמידו של הרמב"ם "התגלות הסודות והופעת המאורות", בו הוא מזכיר את ריב"ב כאחד המפרשים החשובים של שיר השירים. ר"י אבן עקנין כותב⁹³:

באורו יהיה אפוא על שלשה פנים. הראשון להצעה הוא פרושו על דרך הפשט, באשר אמרתי. ודרך הפרוש הזה כבר צמקו בו הקדמונים, ירצם האל, חוקרי הלשון והדקדוק, כמו רבינו סעדיה גאון ז"ל, ואבו זכריה יחיי בן דאחר אלפאסי נ"ע, ואבו אלוליד בן גנאח הרופא הסרקסטי, והנגיד ר' שמואל הלוי בן נגריה ז"ל, ואבו אברהם בן ברוך, ומר יהודה בן בלעם, ומר משה בן ג'קטילה הכהן נ"ע וזולתם, ירחמם האל.

⁹² פורסם ע"י א' צורף, פירוש תנחום הירושלמי לשיר השירים; עיונים במקורותיו בצירוף מהדורה ביקורתית, ע"ד, ירושלים תשע"ב.

⁹³ מהדורת א"ש הלקין, ירושלים תשכ"ד, עמ' 17.

ר"י אבן עקנין גם מביא את פירושו של ריב"ב לשיר השירים ז, ב ("בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים", עמ' 367), בהם מביא לפרש הדברים כפשוטם כיון שאין יופי בכך, וחלק עליו.

הקטע ששרד מפירושו של ריב"ב לשיר השירים מאופיין בפרשנות פשטית, המתמקדת בביאור לשוני ודקדוקי מדויק. מניתוח תוכן הקטע ניתן לעמוד על כמה מאפיינים בולטים בדרכו הפרשנית:

א. ביאור מילים וביטויים – ריב"ב עוסק רבות בהבהרת מילים יחידאיות או נדירות. למשל, בביאור "תלפיות" הוא מציע הסבר דקדוקי לפיו התי"ו באה במקום אל"ף, במשמעות של מקום גבוה שמתכוונים אליו ורואים אותו מרחוק.

ב. גזירת שורשים והטיות – ריב"ב מנתח את המבנה הדקדוקי של המילים. כך, למשל, הוא מבאר ש"לבבתי" נגזר מהשורש "לב", במשמעות של פגיעה בלב, ומשווה זאת למקבילה הערבית "ראסתה" במשמעות הכאה בראש.

ג. שימוש בלשון חז"ל לביאור מקראי – ריב"ב מסתייע בלשון חכמים לביאור המקרא. כך, למשל, הוא מביא את דברי חז"ל ש"כרכם" הוא הזעפרן, ומביא ראיה מהמשנה בכלים: "סירקן כרכמן" במשמעות צביעה בזעפרן.

ד. שימוש בערבית – ריב"ב משתמש בערבית מדוברת לביאור מילים עבריות. למשל, הוא מציין ש"פרדס" בערבית הוא "גן" כדבר מפורסם, ושהערבים אומרים "בנה את הפרדס".

ה. ויכוח עם פרשנים אחרים – ריב"ב אינו נמנע מלחלוק על דעות פרשניות אחרות. מעניין במיוחד הוויכוח שהוא מתאר עם פרשן אנונימי שסבר ש"פרדס" מציין רק מטע רימונים. ריב"ב הוכיח לו מהפסוק בנחמיה ב, ח ("ואיגרת אל אסף שומר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים") שפרדס הוא שם כללי לגן של עצים שונים, ולא רק לרימונים.

ו. זיהוי צמחים ובשמים – ריב"ב עוסק בזיהוי מדויק של הצמחים והבשמים המוזכרים בשיר השירים. למשל, הוא מזהה את "קנה וקנמון" ככינויים לקנה הדריה ולקנה הבושם, ומסביר ש"לבונה" מתייחס לא רק לצמח הספציפי אלא גם למגוון חומרי קטורת ריחניים.

גישה זו של ריב"ב משתלבת היטב עם גישתו הכללית לפירוש המקרא, המאופיינת בחתירה להבנת פשט הכתובים, בדגש על ניתוח לשוני ודקדוקי, ובהסתמכות על ידע פילולוגי רחב. בשונה ממפרשים אחרים בזמן הראשונים, אשר נטו להדגיש את ההיבטים האלגוריים של שיר השירים, ריב"ב מתמקד בהבנת המשמעות הישירה של הטקסט, תוך הבהרת המונחים והדימויים המופיעים בו.

קטע הגניזה פטרבורג EVR ARAB I 4350 דף 7

פרסום זה מרחיב את התמונה של מפעלו הפרשני של ריב"ב למקרא, ומעמיק את הבנתו בגישתו הפרשנית לספרי המקרא השונים. הקטע, למרות היקפו המצומצם, שופך אור על דרך פירושו את ספר שירי השירים ועל היחס בינו לבין פרשנים אחרים. תפילתנו שפרסום זה יסייע ללומדים להעמיק בהבנת מפעלו הפרשני של ריב"ב ולחשוף חלקים נוספים שלו.

הקדמות ופתוחות

הקדמת רס"ג
לשיר השירים

•

פירוש רס"ג
לעשר שורות

•

מדרש שיר השירים
פתוחות

•

פירוש רבינו שמריה ב"ר אֶלְחָנָן
פתוחה

•

פירוש רבי זכאי
פתוחה

הקדמת רס"ג לשיר השירים

בשם רחמן מלא רחמים, התחלתי לכתוב שיר השירים, בעזרת גבור על גבורים, פירוש שיר השירים לרבינו סעדיה אלפיומי גאון, ראש ישיבת יעקב זכרו לברכה ולתחיה, בן מרינו ורבינו יוסף רי"ת.

אמר המפרש: התהילה לה' רב העולמים, המהולל, הנעבד, השוכן בשמים ומשפטו בארץ¹, הרוצה בהודיה מהטובים, המבקש תהילה מהצדיקים, השומע לתפילות הצדיקים, האוהב את שבחי המשבחים, והוא נעלה ומרומם מכל הברכות והתהילות, כמאמר הנביא "ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה" (נחמיה ט, ה).

ולגוף העניין, כי ה' יתהדר ויתעלה השאיר בארץ את החכמה המכוונת לשכינתו שבשמים, ראשית בשל מרחקה מהארץ ארבע מאות שנה², ושנית בשל רוחבה וארכה, כלומר הרקיע שמידתו עשרת אלפים שנה³, ושלישית בשל נקיונה מן הטומאה, ורביעית בשל צדקת אנשיה ויושביה [המלאכים] שהם קמו לתשבחות, ועוררום לתהילות, ומעשיהם הטובים וההצלחה⁴, אין ביניהם קנאה ולא שנאה, ואף על פי שחצי גופם אש וחציים שלג, לא יעשו זה לזה רעה, ואין שום דבר ושום פגם המונעם מן התהילה והתשבחות, מאחר שאין להם יגיעה⁵. מהם מי שהולך על שניים⁶, ומהם על ארבעה⁷, ומהם מי שמדלג את העולם בדילוג אחד, כאמרו "ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי" (יהושע ה, יד)⁸.

ברא מהם מלאכים במקום הכהנים המקריבים את נפשות הצדיקים, לא בשריפה אלא מעלים אותן, ומהם כהן גדול והוא מיכאל כמאמר הכתוב "ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול" (דניאל יב, א), ואמר בכהן גדול "לבלתי שמוע אל הכהן העמד לשרת שם את ה'" (דברים יז, יב)⁹.

¹ המתרגם הקדום נקט כאן מליצה נאה: שוכן שחקים ומשפטיו על שוכני ארקים.

² בחגיגה יג, א: מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה. ויתכן שהיא טעות מעתיק וצ"ל ת"ק.

³ צ"ע במקור שיעור זה, ועיין ר"ח פסחים צד, א, לשיעורים אחרים לפי סוגיית הגמרא שם.

⁴ בתרגום הקדום: ואין להם סחורה ואין להם משא ומתן. ואולי הבין שהכוונה שמלאכתם היא מעשיהם הטובים, וביארו בשלילת ההיפך.

⁵ בתרגום הקדום: לפי שאינן בעלי תוגה ולא ישיגם מות.

⁶ בתרגום הקדום הוסיף: כבני אדם.

⁷ בתרגום הקדום נוסף: ומי שהולך על שמונה.

⁸ כעין זה בברכות ד, ב: מיכאל באחת, ואכן במדרשי אגדה נאמר שהוא זה שהתגלה ליהושע ואמר "עתה באתי" (מדרש אגדה משפטים כג, כ; לקח טוב שם; רבינו בחיי שם). אך בברכות לא דרשו כן מפסוק זה.

⁹ בחגיגה יב, ב: ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, וכן במנחות קי, א: לעולם זאת על ישראל א"ר גידל אמר רב זה מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן. וכתבו התוספות שם: מדרשות חלוקין יש מי שאומר נשמותיהן של צדיקים ויש מי שאומר כבשים של אש.

וברא מהם מלאכים במקום הלויים המשבחים במיני הקולות בשירות. ומפלא מזה שיש מהם מי שיש לו ארבעה פנים לכל אחד, ועל כל פנים ארבעה כנפיים, ומספר הפנים שישם וארבעה, ומספר הכנפיים מאתיים וחמישים ושישה כנף, יוצאים מכל כנף סוגי הקולות, ויוצאים מכל פנים סוגים יותר נעלים¹⁰ מן הפעמון והחצוצרה והעוגבים, כאמרו "וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה" וכו' (יחזקאל ג, יג), וכאמרו "וארבעה פנים לאחד" (שם, ו). ודיבור כל אחד מהם כמו צעקת צבא כמו שאמר "וקול דבריו כקול המון" (דניאל י, ו), וקול הצבא כקול מחנות לאמרו "קול המולה כקול מחנה" (יחזקאל א, כד).

וכמו שהבורא ברא בעולם חמישה שליטים: האריה מושל החיות, והשור מושל הבהמות הביתיות, והנשר מושל העופות, והארז מושל העצים, והאדם מושל עליהם, והבורא יתברך שמו מושל על הכול, כך ברא את כסאו בשמים, כמו שנאמר "השמים כסאי והארץ הדום [רגלי]" וכו' (ישעיה סו, א), והם אלה "פניהם פני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם ופני נשר לארבעתם" (יחזקאל א, י)¹¹, וכבר אמר תחילה "וזה מראהן דמות אדם להנה" (שם, ה). ויש שאומרים גם כן שפירוש הפסוק הנאמר בהם "פני אדם" הוא תואר יעקב אבינו עליו השלום¹², ו"פני אריה" היא תואר אדוננו דוד הנמשל באריה כמו שנאמר "גור אריה יהודה" (בראשית מט, ט), ו"פני שור" מציין את המלך יהושע כאמרו "בכור שורו הדר לו" (דברים לג, יז)¹³, ופני נשר רוצה לומר ישראל כמו שנאמר "ואשא אתכם על כנפי נשרים" (שמות יט, ד).

ועשה הארז בכסאו שבארץ שהיא ירושלים, כמו שאמר "וישב שלמה על כסא ה'" (דברי הימים א כט, כג), ואמר עוד "בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה'" (ירמיה ג, יז), והיתה כל ירושלים עמוסה בארזים ובמיוחד בית המקדש שאמר בו "ויספן את הבית גבים ושדרות בארזים" (מלכים א ו, טו).

ואולם מחנות השורה האחרת¹⁴ משבחים בוקר וערב במיני השירות, והם השמש והירח והכוכבים, כמו שאמר "וייראו יושבי קצוות מאותותיך מוצאי בקר וערב תרנין" (תהלים סה, ט). ונעלה מזה שהשמש והירח אינם מסתפקים בשבח הזה עם הכוכבים, אלא נפרדים

¹⁰ בתרגום הקדום: יותר יפה ויותר נעים.

¹¹ כן הוא בתנחומא ישן (בשלח, יד): אמר ר' אבין הלוי ד' גאים יש בעולם, הגאה שבחיות אריה, וגאה שבבהמות שור, וגאה שבעופות נשר, ואדם גאה על כולן, נטלן הקדוש ברוך הוא וקבען בכסא הכבוד, שמתגאה על גאים, הוי אשירה לה' כי גאה גאה.

¹² כן הוא בב"ר עט, ח, ועוד מדרשות, שדמות דיוקנו של יעקב חקוקה בכסא. ויסודו בחולין צא, ב: עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה.

¹³ כן הוא בבראשית רבה ו, ט. וכעין כל הדרש בחופת אליהו רבה: לכל אחת ואחת מארבע חיות שבכסא. פני אדם, כצורת יעקב אבינו ע"ה, שאם יחטאו ישראל, מביט הב"ה בצורתו, ומרחם עליהם. פני אריה כנגד משיח בן דוד, שהוא משבט יהודה, שנא' בו גור אריה, ואם יחטאו ישראל, ישאג כאריה, ומיד מרחם עליהם. פני שור כנגד משיח בן אפרים, שכתו' בו בכור שורו, ואם יחטא ישראל, גועה כשור, ומיד מרחם עליהם.

¹⁴ בתרגום הקדום: הכת השנית.

כולם לשמים השלישיים שהם הרביעיים¹⁵, יחשבו המלאכים כמה פסיעות צעדו במהלך השמש ביום והירח בלילה. כאשר משלימים מתשבחותיהם הם שבים וכורעים ומתפללים ומשבחים לבורא, ויוצא להם¹⁶ מאתו אור אחר כמו הברק, ויוצאים השמש והירח באורו לאמרו "שמש וירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו" (חבקוק ג, יא) - מלמד שעלו שמש וירח לזבול ואמרו לפני הקב"ה: רבון של עולמים, אם אתה עושה דין לבית¹⁷ עמרם נצא ואם לאו לא נצא, עד שזרק בהם חציו ואמר להם: בכבודי לא מחיתם ובכבוד בשר ודם מחיתם (סנהדרין קי, א).

וגם להם יש מחנות תחתיהם, והם¹⁸ כל עוף בעל הקולות, כמו שאמר "כנפי רננים נעלסה אם אברה חסידה ונוצה" (איוב לט, יג). ותחתיהם מחנות הארץ, והם מחנות הלויים שהם עשרים ושניים אלף כמו שאמר "כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן שנים ועשרים אלף" (במדבר ג, לט), והם כמניין המחנות שבאה השכינה עמהם על הר סיני כמו שאמר "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' במ סיני בקדש" (תהלים סח, יח). ויסדם אדוננו משה בשבע משמרות, ובא אדוננו שמואל והחזירם לשבע עשרה כמו שאמר "אשר העמיד שמואל החוזה" (דברי הימים א ט, כב), מחזרות עליהם המשמרות מזמן לזמן כל אחד במשמרתו. ובא אדוננו דוד והחזירם לעשרים וארבעה, והם עשרים וארבעה משמרות הידועות בדברי הימים.

והשתמש לו בכלי השיר, כמו שאמר "ועל ידי דוד מלך ישראל" (עזרא ג, י), והם סוגי השופרות שהם הקרנות¹⁹, והמנים שהם המצלתיים²⁰, ועוגב שהוא הכינור²¹, ונבל שהוא החליל²², וכנור שהוא הטנבור²³, ותף שהוא התוף²⁴, ומחול שהוא הטבל²⁵, וצלצלי שמע

¹⁵ בתרגום הקדום, במקום "השלישיים שהם הרביעיים": ברקיע השלישי ששמו זבול.

¹⁶ נראה שכאן דילג המעתיק מפני הדומות, ובתרגום הקדום בא לנכון: ואחר כך יוצא להם מנגדו נוגה, ויסגר הדרך אשר באו בו ולא ימצאו דרך לשוב, עד אשר יאה להם דרך נאור גדול כמו הכוכב, ותצא השמש והירח לאותו האור הנראה להם וכו'.

¹⁷ בגמרא: לבן, וכצ"ל.

¹⁸ בתרגום הקדום: בתבנית.

¹⁹ אלאבואק - קרנות נשיפה מקרן או מתכת. רס"ג מתרגם כך כל חצוצרות שבמקרא (במדבר י, ח-י) ושופרות (תהלים מז, ו).

²⁰ אלצנג - כלי הקשה משני צלחות מתכת. בהקדמת תהלים כתב רס"ג שהם ה"מצלתיים" (דה"א טז, ה). וכן הוא בתפסיר התימני לתהלים בתרגום "מנים" (תהלים קג, ד).

²¹ קיתאר - כלי מיתרים מסוג לירה, קיתרה יוונית. אינו דומה לכלי הנקרא בימינו עוגב. וכן פירש רס"ג בכל מקום "עוגב" (בראשית ד, כא); ו"כנור" (תהלים לג, ב; שם קח, ג; שם קמז, ז).

²² אלנאי - כלי נשיפה, חליל אורכי. קיים גם בימינו בשם זה, "נאי", ומשמש לניגוני החסידים. בתפסיר תהלים (לג, ב; נז, ט; עא, כב ועוד) תרגם רס"ג נבל - "עוד". ונראה שהשטת מעתיק יש כאן, וצריך לומר: והנבל והוא ה"עוד", וה"חליל" והוא "אלנאי". אך גם בתרגום הקדום לא נזכר חליל.

²³ טנבור - כלי מיתרים בעל צוואר ארוך, דומה ללאוט, עוד. וכ"כ רס"ג גם בתפסיר בראשית (ד, כא).

²⁴ דף - תוף מסגרת, עגול שטוח עם עור אחד.

²⁵ טבל - תוף גדול להקשה בתזמורת. וכן תרגם רס"ג בשמות (לב, יט) ובתהלים (קמט, ג) "מחול" ו"מחולות".

שהם המצליתיים המחוברות²⁶, וצלצלי תרועה שהם המצילתיים העבות, וחצוצרות שהם החצוצרות הישרות²⁷. והשתמש בהן לעצמו ב"עוד" שבו עשרה מיתרים. כשהרים את השיר לעצמו אמר "אלהים שיר חדש אשירה לך בנבל עשור אזמרה לך" (תהלים קמד, ט), וכשהורה על הלויים אמר "שירו לו שיר חדש היטיבו נגן בתרועה" (תהלים לג, ג), וכשהורה על הנפש פעם שנית אמר "חסד ומשפט אשירה" (תהלים קא, א). וכשכיוון אל הקהילה אמר "שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרכב בערבות ביה שמו ועלוזו לפניו" (תהלים סח, ה). ופירושו: שירו את התשבחות לה' והאדירו לשמו וטהרו את הכוונה נוכח השמים לקדמון שמו ושמחו לפניו.

ומעתה לא ידענו איך היה הניגון של אותם הקולות, עד שמצאנו בספר תהלים תשעה קולות²⁸. מהם המשמיעים את לחן הנגינות²⁹ כמו שאמר "למנצח בנגינות" (תהלים ד, א).

²⁶ מצילתיים המחוברות זו לזו המשמיעות קול עדין.

²⁷ סיראת – חצוצרות מתכת ישרות וארוכות, כמו צינורות.

²⁸ בפרטן אין אנו מוצאים אלא שמונה לחנים, אף שבין במקור ובין בתרגומים הקדומים נכתב שישנם תשעה. אלו הם השמונה: א. "בנגינות" - משמיעים את לחן הנגינות; ב. "על הנחילות" - צלילים מולחנים הנוגעים ללב ומרככים אותו; ג. "על עלמות" - צלילים עדינים וקלים, צורתם גבוהה; ד. "עלמות לבן" - למומחה על הסתרת קול; ה. "על השמינית" - קולות המתארכים בתחילה ומתקצרים בסוף; ו. "על שושנים" - רוממות ישראל בגליות; ז. "על יונת אלם" - ישראל הנמשלים ליונים; ח. "על הגתית" - קולות מעוררים, מעצרת העוד או תוף או טנבורות. רס"ג עוסק במניין הנגינות במקומות נוספים: בתחילת פרשת שמיני (מהדורת עלה זית, ליקווד תשפ"ו); הקדמת פרשת פקודי (מהדורת רצהבי); והקדמת תהלים (מהדורת ר"י קאפח, עמ' לא, וההמשך שם קטוע והושלם וגם תוקנו שיבושים נוספים על פי קטעי הגניזה קיימברידג' T-S Ar.24.122 ושם T-S NS 298.54 (שני דפים רצופים מטופס אחד). בפרשת שמיני ובפרשת פקודי נמנו בפירוש שמונה אופני נגינה.

²⁹ היינו נגינה מלודית כללית, בסגנון בסיסי. בפרשת שמיני פירט רס"ג יותר, שהם ניגונים המתחברים בקול אחד, בניגוד ל"על נגינת" שהוא ניגון אחד שאין נימתו משתנה. גם בהקדמת פקודי כתב שבנגינות הם לחנים רבים. וכן בהקדמת תהלים הבחין בין "על נגינת" שהוא אחד שלא משתנה ובין "בנגינות" שהם לחנים רבים שונים. כיון שהדברים בהקדמת תהלים חסרים בדפוס וכאמור, אמרנו להביאם כאן בשלמותם: והתנאי השני, שיהיה המזמור ממה שיהיה בניגון אחד כולו שלא ישתנה, והוא מה שנראה בפתיחתו מהאיכויות: **למנצח על נגינת** (תהלים ד, א; סא, א), ומה שאמר **נגינת** הוא ניגון אחד. ומהם מה שייאמר בניגונים רבים שונים, והוא מה שפתיחתו **בנגינות** (שם ו, א), כי **נגינות** מחייב ניגונים רבים. ומהם מה שייאמר בניגון גבוה מורם, והוא מה שפתיחתו **שיר המעלות** (שם קכ-קלד), ומה שמבאר **שמעלות** הוא הרמת קול לאמרו **וכנגניהו שר הללים במשא יסוד במשא כי מבין הוא** (דברי הימים א טו, כב), וכבר יוחסה העליה לקול כאשר אמר **ותעל שועת העיר השמימה** (שמואל א ה, יב), **וצעקת ירושלים עלתה** (ירמיה ח, יט). ומהם מה שייאמר בקול נמוך דק, והוא מה שהסימן ממנו בו **על עלמות** (תהלים מו, א), והמלה עצמה מורה על הנמכה והסתרה, נגזרת מ**ונעלם דבר** (ויקרא ד, יג), **נעלם מן המלך** (מ"א י, ג). ומהם מה שמורכב מניגונים שונים ונעשה ניגון משונה המכונה בשושן לטיב מעשהו, והוא מה שהקדים לפניו **על שושנים** (תהלים מה, א; סט, א), וכבר כונו מקצת הפרחים גם בשם הזה, **פרח שושן** (מלכים א ז, כו). ומהם מה ש[נח]לק בניגון שהיה [ידוע] אצלם שהוא השמיני, והוא מה שהקדים לפניו **למנצח על השמינית** (תהלים ו, א; יב, א), וזה מורה על שהעם היו להם כלים שהשתמשו בהם בקודש. ולפי ביאורנו [זה, נאמר ש]המזמור הרשום בניגון אחד [לא ייאמר] בניגונים שונים, ומה שהיה מורם [לא יאמר בהנמכה, ומה שהיה נמוך] לא

מהם צלילים מולחנים הנוגעים ללב ומרככים אותו³⁰, כמו שאמר **"על הנחילות"** (תהלים ה, א), ואפשר שיגזור מן **"נחלה מכתך"**³¹ (ירמיה ל, יב; נחום ג, יט). ומהם צלילים עדינים וקלים, צורתם גבוהה³², כמו שאמר **"למנצח לבני קרח על עלמות שיר"** (תהלים מז, א), שהוא לשון הסתרה, כמו שאמר **"ונעלם מעיני הקהל"** (ויקרא ד, יג). ומה שאמר **"למנצח עלמות לבן"** (שם ט, א) פירושו למומחה על הסתרת קול, בן, שהוא איש מן הלויים ושמו בן, והוא מוכר בדברי הימים. ומהם קולות המתארכים בתחילה ומתקצרים בסוף – מכה על שמונה מיתרים ומקטין מהשמיני ובא בקיצור צליל נעים³³. ואמרו גם כן כשהתלוננו לפני הבורא על גזירת צרת ישראל על ידי הרומאים שהם הממלכה השמינית, מכים על המיתרים במנגינות השמיניות, כי הרומאים הם הממלכה השמינית והרביעית. הרביעית, כאשר תעשה אותם נפרדים ותאמר: בבל ומדי ויון ואדום. ואם תזווג אותם תאמר: בבל וכשדים ומדי ופרס ויון ומקדון ישמעאל ואדום. וכך אדום היא הרביעית והיא השמינית. וכשהביטו בעין הנבואה המשילו את רוממות ישראל בגליות הללו כמשל השושנה בין הקוצים, כי הקוצים מסריחים והשושנה מוציאה ריח טוב, כך ישראל משבחים לבורא בתוך האומות הכופרות ומכים בכלי ה"עוד"³⁴ ואומרים **"למנצח על שושנים"** (תהלים מה, א)³⁵. **"על יונת אלם"** (תהלים נו, א), בעין נבואת ישראל הנמשלים ליונים האלמות שאינם יכולות לדבר כשהן מתרחקות מקניהן, כך ישראל כשהתנפלו עליהם הגויים והכבידו עליהם ואינם יכולים להשיב תשובה, ומתלוננים אל הלויים, והלויים מתלוננים על הבורא בהכותם על קול השיר ואמירת **"למנצח על יונת אלם רחוקים"** (שם)³⁶. ומהם קולות

ייאמר בהרמה, וכן שאר הסימנים. ואם שינה או[תם] אדם, [הרי הוא חוטא, שכן] סמך הכתוב באמרו כי **ביד ה' המצוה ביד [נביאין]** (דברי הימים ב כט, כה), [ממה ש]קיבלנו שהיא מפורשת כך.

³⁰ מלודיה עדינה, זורמת ומרגיעה. נגזרת מלשון נחל – זרימה, או מלשון נחילות – זילוף מתוק. בפרשת שמיני כתב שהוא ניגון מקוטע ומפוצל בחיתוך קול החליל נגזר מחליל, ופירט שהוא על ידי הכאת המצילתיים. ובהקדמת פקודי כתב שהיא עדין בהתחלתו.

³¹ בתרגום הקדום: ומהן קולות בניגון שמכאיב הלב, שנאמר **"למנצח אל הנחילות"**, ואין נחילות אלא כאב, שנאמר **"נחלה מכתך"**, ע"כ. אך נראה שקיצר וחיבר תחילת דברי רס"ג לסופם ופירשם על פי הפסוק שהביא כפירוש נוסף, ובאמת הכוונה בתחילה אינה לניגון מכאיב לב אלא לניגון הנוגע ללב.

³² צלילי סופרנו ברגיסטר גבוה. גם בפרשת שמיני כתב רס"ג שהוא ניגון עדין דק ונסתר נגזר מנעלם, ובהקדמת פקודי כתב שהוא קול דק עדין, וכן בהקדמת תהלים כתב שהוא קול עדין דק ונגזר מ"ונעלם דבר" ומ"נעלם מן המלך".

³³ מלודיה יורדת, דסקנדר, המתחיל באוקטבה הגבוהה – המיתר השמיני – ויורד בהדרגה למיתר הנמוך, וכך יוצר צליל מתקצר ונעים. בפרשת שמיני הטקסט שהגיע לידינו חסר בדיוק במקום הביאור. בהקדמת פקודי כתב בקצרה שהוא הלחן השמיני, בהקדמת תהלים כתב שהוא הלחן השמיני שהיה ידוע אצלם והיה כלי מיוחד לכך שנעשה במקדש.

³⁴ בתרגום הקדום: ותוקעים היתר השמיני.

³⁵ חסר כאן – וגם בתרגום הקדום – פירוט הלחן הנקרא שושנים. בפרשת שמיני כתב רס"ג שהוא כלי המשלב נעימות שונות מהלחנים הנבחרים הנקראים שושן. וכעין זה בהקדמת פקודי כתב שהוא לחן מורכב מובחר. ובהקדמת תהלים פירט שהוא לחן מורכב מלחנים שונים נקרא כך לרוב יופיו.

³⁶ לא נתבאר כאן אופן לחן זה, וגם לא נמצא בשלושת המקבילות האחרות. במקומו, להשלמת מניין שמונה, מופיע ה"משא" רק בפרשת שמיני, ושם תואר כ"ניגון חזק ונישא בדומה למה שנאמר וישא את

מעוררים, אם מעצירים את מעצרת העוד או מכים בתוף או בטנבורות או בתופים גדולים, כפי שאמר **"למנצח על הגתית"** (תהלים פד, א) שהיא מעצרה כמו שאמר **"גת דרך ה"** (איכה א, טו).³⁷

רצינו לדעת באיזה זמן נאמר השיר במזמורי ההלל הללו, ומצאנו שהכתוב אומר שהשיר היה מזמן הגעת הקרבן עד השלמת הקרבנות, כמו שאמר **"ובעת החל העולה החל שיר ה' והחצצרות ועל ידי כלי דוד מלך ישראל, וכל הקהל משתחוים והשיר משורר"** (דברי הימים ב כט, כז-כח). ואמרו רבותינו **החכמים זכרונם לברכה** שהיה בצורת כברה מנוקבת, וכל נקב היה קטן מהראשון, בצורת אומל הצורף, והיו מזלפים עליה מן המים והוא נסוך המים (סוכה מח, ב), והם נוטפים מנקב לנקב, ומזמן שמתזלפים המים מתחיל השיר³⁸,

קולו". בהקדמת תהלים הזכיר את **"שיר המעלות"** כ"לחן גבוה מרומם", ויש לשער שזהו אותו לחן תחת שם שונה. עוד נזכר בפרשת שמיני **"על מחלת"** (תהלים נג, א ועוד), והוא על הטיפוף, נגזר מ"מחול" (שם קמט, ג; קנ, ד), שיש לו גבורה והתרוממות פקולות. וכעין זה בהקדמת פקודי, שהוא מתחיל בקול חזק מ"נחילות".

³⁷ ובכך היא דומה למעצרת העוד – בלחיצה חזקה, מהירה וקצבית של האצבעות על המיתרים על התוף, בדומה ללחיצה והדריכה ברגליים על הענבים בגת. בפרשת שמיני כתב שהוא ניגון על תרועת חצוצרות השופר על שם שהיה ממונה עליו עובד אדום הגתי הידוע בעירו ויוחסו הניגונים אליו. בהקדמת תהלים לא פירט את הלחן אלא רק את הכלי – טנבור או כנור לעובד אדום הגתי.

³⁸ בתרגום הקדום יש מעט שינויים, להלן בהדגשה: אמרו חכמים ז"ל כי היה **על המזבח** צורת כברה של **נחושת** נקובה נקבים קטנים ותחתיה **כברה אחרת ובה נקבים** יותר קטנים מן העליונה על צורת ברזל נקוב כמו שהצורף מוציא את החוט, והיו זורקים עליה מים שהוא נסוך המים, ובעת החל הזריקה היו מתחילים בשיר, ואחר זריקת המים היו זורקים עליה היין והוא נסוך היין ונפל מן הנקבים ואומרים ט"ו שירות, שהיה אומר דוד על המעלות הסובכות בהר הזיתים והם ט"ו שירות, כל שירה ושירה י"ד מעלות גדולות, ולדוד י"ד מעלות ולשלמה בנו מעלה אחת.

דברי רס"ג מיוסדים על הגמרא בסוכה (מח, ב) המבארת ששני הספלים שעל המזבח היו מנוקבים כמין שני חוטמין דקין, אחד מעובה ואחד דק, כדי שיהיו שניהם כלים בבת אחת. רס"ג מבאר שאין הכוונה שהנקבים עצמם היו זה עבה וזה דק, אלא שמלבד הנקבים היו בהם רשתות מעשה כברה, ובהם היה החילוק – בספל של יין היו הנקבים גדולים ובספל של מים היו דקים. לא היו שופכים את כל המים בבת אחת, אלא תחילה שופכים מעט מים והיו המים עוברים מנקב לנקב, ואז מתחילים בשירה. אחר כך מנסכים את שאר המים ואת היין. ומבואר שתפקיד ניסוך המים היה להשמיע קול תחילת השירה. הספלים היו בנויים ככלי המיארק המוזכר בתוספתא (שבת פ"ב ה"ז) ובגמרא (עירובין קד, א), שהוא כלי מתכת שפיו צר ומנוקב בתחתיתו נקבים דקים. כשממלאים מים וסותמים את פיו העליון אין המים יוצאים, וכשנוטלים את הפק המים יוצאים טיף אחר טיף. כשנוטנים תחתיו כלי מתכת וכופים אותו, קולן נשמע כקול משורר, כפי שכתב הערוך (ערך דיופי). כך היו הספלים עשויים, והמים שזרקו עליהם השמיעו את תחילת קול השירה. בזה מתבאר הקשר בין ניסוך המים לשירה ולשמחה. בסוכה (נ, ב) למדו לשמחת בית השואבה מהפסוק **"ושאבתם מים בששון"**, הרי שהיתה מחמת ניסוך המים בחג. והקשו על הרמבם (סוכה ולולב פ"ח ה"ב) שכתב שהיא משום מצות השמחה היתירה בחג הסוכות שנאמר בו **"ושמחתם לפני ה' שבעת ימים"**. אכן אין כאן קושיא, שמשום שנצטוינו בחג בשמחה יתירה נצטוינו להוסיף שירה. לכן בכל ימות השנה אומרים שירה רק על היין, ושירת הלויים היא בניסוך היין המשמיע קולו בספל. אולם בחג מוסיפים שירה בניסוך המים המשמיע אף הוא את קולו בספלו. תוספת שירה זו שמחמת תוספת השמחה היא שהביאה לשמחת בית השואבה ולשמחה היתירה בשאיבת מים אלו. מכאן יסוד למה שכתב מהרש"א

ואחרי המים מתזלף היין והוא נסוך היין (שם), והשיר נאמר. וזה מלבד חמשה עשר השירים שאמר אדוננו דוד על המעלות שסבבו את הר הזיתים, והם חמש עשרה שורות, כל שורה ארבע עשרה מעלות, ולשלמה אחת כמו שאמר "שיר המעלות לשלמה" (תהלים קכז, א).

וכשעמדנו על כל השירות ותרכובת הניגונים והזמנים שנאמרים בהם, ראוי שנשאל על השיר שאומרים המלאכים איזה שיר הוא. וחיפשנו ולא מצאנו לה עיקר במסורת, ר"ל התלמוד. אמרו החכמים עליהם השלום שאינם משבחים המלאכים את בוראם אלא בשיר השירים, וזהו שתחילתו בשין וסופו מים³⁹, והרי עולה במקום דודי השם בעצמו, כי הבורא יתהדר ויתעלה לא בראם אלא לכבוד ישראל. ותפילתם היא לישראל, ותשבחותיהם על ישראל, ושלחותם היא על צרכיהם, ושמחתם היא בהצלחת ישראל, ובכיים הוא בצרותיהם, כמו שאמר "הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון" (ישעיה לג, ז).

וכשמלך שלמה, הנעלה שבמלכי ישראל והחזק שבהם בזרוע והעשיר שבהם בממון והחכם שבהם והמלמד והמאריך ימים שבהם והגדול שבהם במלוכה, כמו שנאמר "שלום היה לו מכל עבריו סביב" (מלכים א ה, ד), ועל ידו נבנה הבית, והרג את כל אויבי ישראל, וישבו בטוחים, במנוחה, שקטים, כמו שנאמר "וישבו ישראל ויהודה לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו" (מלכים א ה, ה). והיו בימיו אלף אלפים מישראל וחמש מאות אלף מיהודה, והמספר היה רב יותר כמו שנאמר "ויהודה וישראל רבים כחול הים לרוב" (שם)⁴⁰.

ודימו אותו החכמים ללבנה כשהיא מבהיקה בליל ארבעה עשר, ואמרו החכמים שיש ללבנה שלושים יום, מהלילה הראשון שלה היא מוסיפה עד ליל השישה עשר, ומליל השבעה עשר עד סוף החודש היא מתחסרת עד שנעלמת. וכך מאברהם עד שלמה חמש עשרה דורות, והם: אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חזרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה, ושאר מלכי יהודה היו בעוונות בדעיכה, ואלה מספרם: רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציהו עוזיה יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, וזהו מספר חמשה עשר. והחשיך הירח בליל האחרון, השלושים, וכך

(ערכין יא, א ח"א ד"ה ישאו קולם) שבחג אומרים שירה על המים. ביאר שהפסוק 'ישאו קולם ירונו בגאון ה' מדבר על שיר היין של הנסכים המשמח את ה', והפסוק 'יצהלו מים' מדבר על ניסוך המים בחג, כפי שנאמר בתחילת פרק החליל שהחליל חמשה וששה הוא החליל של בית השואבה. מה שאמרו שאין שירה אלא על היין, היינו שירה שעל הקרבן של כל השנה, אבל בחג היתה שירה גם בלא יין - דהיינו על המים. וכן נראה מדברי רש"י (סוכה נ, ב ד"ה בחליל) שאומרים שירה בחג על המים. היעב"ץ שם עמד בזה, והאמבואה דספרי (בהעלותך) הביא את דברי תוספות (ברכות לה, א ד"ה שאין) שאין אומרים שירה על המים.

³⁹ היינו "שם", והכוונה לשם ה'.

⁴⁰ בתרגום הקדום: והיה מספר בני ישראל בימיו אלף אלפים וחמשים אלף וחמש מאות אלף ביהודה ובישראל עם יהודה נ"ח כלל יהודה וישראל רבים.

השחיתו את עיני צדקיהו כמו שנאמר "ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים ויביאהו בבלה" (מלכים ב' כה, ז).

וכמו שנשאר הירח שלושים לילה, חמשה עשר עד שמלך שלמה, וישב על כסאו ומלך בזמנים ההם שהם ימי הפסח האחרונים⁴¹, ושר בשיר השירים בעין הנבואה שהוא שבח המלאכים. וכיון שלא נאה להזכיר את השם אמר במקומו דודי.

ופתח החכם ואמר שיר השירים אשר לשלמה (שיר השירים א, א) וכל פירושו.

⁴¹ בתרגום הקדום: ומלך באלו הימים האחרונים של פסח. המקור הוא כפי הנראה מהאמור "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החודש השני למלוך שלמה על ישראל" (מלכים א' ו, א), הרי שמלך בחודש ניסן. אך לא נתבאר שם שהיה בימים האחרונים של פסח, וגם בר"ה ב, ב, נראה שמנו לו מניסן כיון שכן הדין למנות למלכים מניסן, ולא משום שבו עלה למלוכה, וכמו שכתב הריטב"א שם.

פירוש רס"ג לעשר שירות

השירה השביעית היא זו שאמרה שלמה, "שיר השירים אשר לשלמה" (שה"ש א, א). ונאמר עליה עניינים אחדים⁴². ראשית, היא הנכבדה מכל השירות, ולפיכך נקראה "שיר השירים", כמו שנאמר על ה' יתעלה שהוא "אלהי האלהים ואדני האדנים" (דברים י, יז). ובמה היא נכבדה, מפני שכל השירות אינן כוללות את מה שכוללת זו, שהרי היא כוללת את העבר, את ההווה ואת העתיד⁴³.

ומאחר שפירוש כולה יתארך ועלול להפסיק אותנו מהפירוש שאנו עוסקים בו, ראיתי לנכון להזכיר מעט מכל עניין שיש בה ולהניח את השאר.

אומר אפוא שמה שיש בה מן העבר הוא אמרו "לריח שמניך טובים וגו' משכני אחריך נרוצה וגו'" (שיר השירים א, ג-ד). כי פרשה זו פירושה הפנימי אודות אבותינו בראשית דרכם, וכיצד הובילם ה' יתברך ויתעלה באמצעות משה ואהרן שליחיו⁴⁴ עד שהביאם להר סיני והוריד⁴⁵ עליהם את תורתו. ומה שאמר "לריח שמניך טובים וגו'", רמז בזה למשה ואהרן, כי כל הנביאים נקראים משוחים, בין אם נמשחו בשמן ובין אם לאו, כמו שכבר ידעת מאברהם יצחק ויעקב שנאמר עליהם "אל תגעו במשיחי" (תהלים קה, טו)⁴⁶, ולא נמשחו בשמן. וכן משה, אף שלא נמשח בשמן נקרא משיח מפני היותו נביא. ואהרן הוא משיח. ואם כן רמזו ישראל אל שניהם באמרו "לריח שמניך טובים משכני אחריך נרוצה וגו'". הובילנו בריח נביאיך הטובים ובשמן שהוא שמן שריחו נודף⁴⁷. רוצים לומר ששם ה' הוא כבוד לאוהביו, והוא אשר הודיעו למשה באמרו "אהיה אשר אהיה" (שמות ג, יד), כמו שביארנו⁴⁸.

אמרו: לפיכך אהבנוך מקטנותנו, והוא אמרם "עלמות אהבוך" (שיר השירים א, ג). כי ראשית כל דבר מכנים אותה העברים בשם "נערות" ו"עלמות". וכך בני ישראל בראשיתם נאמר עליהם "כי נער ישראל ואהבהו" וגו' (הושע יא, א). ונאמר גם "זכרתי לך חסד

⁴² נראה שלכך רמזו רבינו שמריה ב"ר אלחנן בראשית פירושו לשיר השירים: שיר השירים, כיון שיש בה עניינים רבים, והביאור יגלה אותם. עיין בוייה בשלח, ע"כ. והכוונה לפירוש עשר שירות שנכתב בפירוש רס"ג לפרשת בשלח.

⁴³ כ"כ ראב"ע (פסוק ב), ובדרשות המיוחסות לרבינו יונה (עמ' קצב).

⁴⁴ לנוסח כ"י אחד: שליחו, ומוסב על משה המכונה תמיד "השליח".

⁴⁵ במקור בשורש נז"ל, שעניינו הורדת תורה ממרום לבני האדם.

⁴⁶ כעין זה פירש רבינו בפירושו לדניאל ט (מהדורת ר"י קאפח עמ' קעה) בביאור טעם קריאת כורש "משיחי": הנה נתבאר כי תיבת משיחה נאמרת על כל ראשות בישראל ובגוים, וכבר נאמר גם על אברהם יצחק ויעקב "אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו", ולא משחם אדם בשמן ולא בזולתו.

⁴⁷ במקור: מפרג, היינו מפורז, נשפך, והכוונה שריחו נודף.

⁴⁸ פירוש רבינו לפסוקים אלו לא נדפס, וכנראה אליו הוא רומז, שכן פירוש עשר שירות הוא חלק מהפירוש לשמות.

נעוריק" וגו' (ירמיה ב, ב). ואמרו גם "כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו מנעורינו" וגו' (ירמיה ג, כה), וכיוצא בזה. זהו פירוש "עלמות אהבוך"⁴⁹.

והפירוש הפנימי ב"משכני" (שיר השירים א, ד) הוא הוצאתם אל המדבר, ואמרם "אחריק נרוצה" הוא לעניין "לכתך אחרי במדבר" (ירמיה ב, ב). והפך חלק מהדיבור ליחיד באמרו "משכני" "הביאני", וחלק בלשון רבים באמרו "נרוצה" "נגילה ונשמחה". רמז בזה לכך שהעם היו רבים והסכימו לקבל את המצוות בלשון אחד, כמו שנאמר "ויען כל העם קול אחד ויאמרו" וגו' (שמות כד, ג).

והפירוש הפנימי ב"הביאני המלך חדריו" הוא כניסת העם אל הר סיני, כי שם הכניסם לחדרי תורתו וספרו, וגילה להם כל מה שידע שיש בו מאוצר וסוד ושמירה, כמו שנאמר "בחכמה יבנה בית" וגו' (משלי כד, ג), "ובדעת חדרים ימלאו" וגו' (שם, ד). ונאמר גם "יצפן לישירים תושיה מגן להולכי תום" (שם ב, ז). וכיוצא בזה ממה שמכנה את החכמה ואת שעריה "חדרים" ו"מצפונים".

אחר כך ממשיך סיפור זה של המדבר וכניסתם לארץ כנען עד אמצע השירה.

וממה שיש בה לתקופה הזאת, והיא תקופת הגלות, אמרו "אני ישנה" וגו' (שיר השירים ה, ב). כי תקופת הגלות נמשלה לשינה מכמה בחינות. אחת מהן היא שהממשלה והמלוכה בה מושבתות, הלא תראה שחזרתן והתחדשותן לנו מכונות התעוררות ויקיצה, כמו שנאמר "התעוררי התעוררי קומי ירושלים" וגו' (ישעיה נא, יז). וכמו כן מכונה מצבנו זה שינה בשל התרשלותנו בקיום המצוות, כי המתרשל והעצל מתואר כישן, כמו שנאמר "עז מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך" (משלי ו, ט) בדרך המשל.

והפירוש הפנימי באמרם "ולבי ער" רומז בו לה' יתברך, רוצים לומר: אנחנו, אף אם נהיה ישנים, הוא אינו ישן ואינו מתנמנם, כמו שנאמר "הנה לא ינום ולא יישן" וגו' (תהלים קכא, ד). והטעם לכינויים את ה' יתהדר ויתרומם "לבי", הוא מפני שהוא חוזק לבבות הצדיקים, וכבר אמר אסף "צור לבבי וחלקי אלהים לעולם" (תהלים עג, כו)⁵⁰. לפיכך אמרו "אני ישנה ולבי ער". כלומר, אנחנו, אף אם התרשלנו, הוא אינו מתרשל מאתנו. ופירוש נוסף ל"ולבי ער": נאמר ואנחנו בגלות, אף אם התרשלנו אנחנו בקיום המצוות, ה' יתברך מעוררנו לעבודתו ואינו מרשה לנו לעזוב את הדת, כמו שאמר יחזקאל "והעלה על רוחכם היה לא תהיה" וגו', "חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה" וגו' (יחזקאל כ, לב-לבג).

⁴⁹ יתכן שזהו הטעם שרס"ג בתפסיר תרגם "עלמות" בשם "אלצבי" המיוחד לשנים הרכות יותר, ביצחק בהיגמלו וישמעאל בשילוחו ומשה בנתינתו בתיבה ורות בהליכתה בשדה, ולא בשם שבו תרגם "נערה" – "אלגאריה", לרמז למה שכתב כאן שהכתוב מדבר בשנים הרכות ביותר.

⁵⁰ כ"כ במדרש שה"ש מן הגניזה ובשהש"ר כאן.

ופירוש אמרם "קול דודי דופק" וגו' רומזים בו לקול הנביאים⁵¹ אשר דופק עלינו תמיד כאשר נקרא בספריהם וכאשר נאמרים לנו. הם מייצעים לנו ומכוונים להשיבנו אל הדרך, כמו שאמר הושע "ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי" וגו' (הושע יב, יא). ונאמר גם "ואקים מבניכם לנביאים" וגו' (עמוס ב, יא).

ואנחנו בהתרשלותנו ושנתנו ועצלוננו אומרים "פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה" וגו' (שיר השירים ה, ג). זהו דימוי למי שפשט את בגדו והוא מתקשה ללבושו, או למי שרחץ את רגליו וקשה לו ללכלך, כך אנו מדמים בהתרשלות זו שאנו שרויים בה. והאלוהים יתעלה קורא לנו "עד מתי פתאים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם וכסילים ישנאו דעת" (משלי א, כב). עד מתי, הוי פתאים, תאהבו את הפתיות, והוי לצים, תבחרו בלצון, והוי כסילים, תשנאו את הדעת⁵². הוא סיווג את האומה לשלושה סוגים: מהם ההמון והעם, שגער בהם על פתיותם; ומהם כת של מורדים לצים מחדשים, שגער בהם על לצנותם⁵³; ומהם כת העוזבים את הדת⁵⁴, וגער בהם על שנאתם לאלוהים.

אחר כך מתחברים סיפורים אלה עם "שובי שובי השולמית" (שיר השירים ז, א) עד קרוב לסופה, רומזים למצב הגלות.

וממה שיש בסופה יש רמז למה שיבוא אחר כך, כלומר לימות המשיח, הוא אמרו "אחות לנו קטנה" וגו' (שיר השירים ח, ח). פירוש האחות הזאת רומז לישראל, כי כבר אמר בשירה זו כמה פעמים "אחותי", ואין הכוונה בזה אלא לישראל. וכך הם ביקשו מהנביאים "מי יתנך כאח לי" (שיר השירים ח, א).

והשיבו על כך ואמרו "אחות לנו קטנה" וגו'. ומשמעות "קטנה ושדים אין לה" בלי לקבוע בהחלט, רוצה לומר שלא התפתחו עדיין שדיה אלא היא קטנה. ופירושו שהעם כבר נמחלו עוונותיהם והפכו כתינוק קטן שאין לו חטא. בדומה למה שנאמר על החולה המיוסר "רטפש בשרו מנער ישוב לימי עלומיו" (איוב לג, כה). וכן שהם כבר התרפאו מכל מכותיהם, כדומה למה שנאמר על נעמן "וישב בשרו נער קטן ויטהר" (מלכים ב ה, יד).

אחר כך אמר "מה נעשה לאחתינו ביום שידבר בה". משמעות "ביום שידבר בה" יום שיוצעו לה אירוסין למלכים, כמו שנאמר "וישלח דוד וידבר באביגיל לקחתה לו לאשה" (שמואל א כה, לט). אומרים אז הנביאים: מה נעשה לאומה זו ביום נישואיה, שכה יקרה

⁵¹ כעין זה בשחש"ר כאן: קול דודי דופק, על ידי משה. אך מכוון להוצאת ישראל ממצרים ולא להתעוררות לתשובה.

⁵² כעין זה תרגם רס"ג בתפסיר משלי שם.

⁵³ רבינו רומז בזה לקראים, וכך הוא מכנה אותם בכל מקום – מחדשים.

⁵⁴ כאן רומז רבינו למשומדים והמתאסלים.

היא אצלנו, ומה נתקן לה? ויהיה דרך הסכמה⁵⁵, כמו שנאמר "ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים" וגו' (ירמיה ג, יט). כי אמרו "איך" אינו שאלה, אלא הוא דרך התפעלות והתפעמות: כיצד אעשה להם מרוב חיבתם עלי. וכך גם "מה נעשה". וכך "במה אקדם ה'" (מיכה ו, ו) וכיוצא בזה.

והפירוש הפנימי בחתונה הוא יום הגאולה העתידה, כמו שנאמר "כי על כל כבוד חופה" (ישעיה ד, ה). ונאמר "כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה" (ישעיה סא, י). ונאמר "ותקשרים ככלה" (ישעיה מט, יח). כדומה למה שכינה את הגאולה הקודמת חתונה, באמרו "בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו" (שיר השירים ג, יא).

אחר כך אמר "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף". משמעו: אם יזדקקו לחומה שתגן עליהם, אבנה עליהם את בית המקדש. כי בית המקדש נקרא בירה, כמו שנאמר "ולבנות הבירה אשר הכינותי" (דברי הימים א כט, יט). ונאמר "כי לא לאדם הבירה" (דברי הימים א כט, א). ו"טירה" ו"משכן" הם במשמעות אחת, לפי אמרו "וישבו טירותיהם כך ונתנו כך משכניהם" (יחזקאל כה, ד). ונאמר גם "בחצריהם ובטירתם" (בראשית כה, טז). ויהיה אור ה' מבצרים, כמו שנאמר "ואני אהיה לה נאם יי' חומת אש" (זכריה ב, ט), השומר על חומותיהם, כמו שנאמר "על חומתיך ירושלם הפקדתי שמרים" (ישעיה סב, ו).

"ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז". משמעו: ואם יזדקקו לדלתות שערים ומנעולים, הרי הלוחות הללו ישמרו עליהם. ואף על פי שהלוחות הן מאבן, בחר לייחס אותן כפי שהן ולייחסן לארון שהן בתוכו, העשוי מארז, כמו שנאמר "ואעש ארון עצי שטים" (דברים י, ג). ועץ השיטה הוא מן המשובח שבארזים, כמו שנאמר "אתן במדבר ארז שטה" (ישעיה מא, יט).

עד שתאמר "אני חומה ושדי כמגדלות". אומרת על עצמה: אני החומה והמבצר החזק באמונתי בה', כי הוא אומר "מגדל עז שם ה'" וגו' (משלי יח, י). ומשמעות "ושדי כמגדלות" רומז לכך שהאומה תגיע לבגרות ותאריך ימים כזקנה ששדיה כבר נפלו, ועדיין ה' שומר עליה. והוא אומר "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה" וגו' (ישעיה מו, ד).

וסיום הדברים "אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום". באותה העת האחרונה אני אצלו כפי שהייתי מוצאת חן בראשית דרכי ובשיא כוחי. שכן המילים הללו - חן, חסד, רחמים ושלום - באות אחת במקום רעותה. ולכן "כמוצאת שלום" הוא כמו "כמוצאת חן".

ומפני ששירה זו כוללת את מה שהיה, מה שקיים ומה שיהיה, ראויה היא להיקרא "שיר השירים". ופירוש נוסף לשם "שיר השירים": כי כל דיבור שנאמר בעניין בני ישראל פותח בשבחם ובהאדרתם, ובאמצעו מזכיר את חטאם ומרים. אך שירה זו אינה כך, ואף על פי

⁵⁵ כלומר, שהשאלה "מה נעשה לאחותינו" אינה דרך מבוכה, אלא דרך הסכמה, ואפשר גם לתרגם: דרך שביעות רצון.

שרמז בה לחטא, אין זה באמירה מפורשת אלא ברמז ובאיתות בלבד. ופירוש נוסף לשם "שיר השירים": כי מכל השירות לא נאמר דבר בעוצמת המלך והאדרתו אלא בזו בלבד. ולפיכך נכתב "השרים" חסר יו"ד, כי היו"ד שערכה עשר יכול להיות רמז לעשר שירות, שהן ביחס לזו חסרות, שכן זו מעולה מכולן.

מדרש שיר השירים

פתיחות

"וישב⁵⁶ שלמה על כסא ה' למלך" (דה"א כט, כג). אמר רבי יצחק, וכי אפשר לבשר ודם לישוב על כסא ה', אלא מה כסא ה' שולט מסוף העולם ועד סופו, אף שלמה שליט מסוף העולם ועד סופו. ומה כסא ה' בלא עדים והתראה, אף שלמה היה דן בלא עדים ובלא התראה. הדא הוא דכתיב "אז תבאנה שתיים נשים זונות" (מ"א ג, טז). דבר אחר, שמלך בירושלים שנקרא כסא ה', שנאמר "בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה'" (ירמיה ג, יז).

רבי תנחומא פתח, "לב חכם ישכיל פיהו" (משלי טז, כג). בנוהג שבעולם, אומנים נכנסין לעיר - אומרים מהי אומנותם, פעמים שאין צריכים לומר, שמתוך כליהם ניכרת אומנותם. אבל חכם שנכנס לעיר - מי מודיע חכמתו, פיו, שנכנס לבית המדרש ודורש. למה הדבר דומה, לחבית סתומה ואין אדם יודע מה בתוכה. כך שלמה, אף על פי שקלסו הקב"ה "וה' נתן חכמה לשלמה" (מ"א ה, כו), לא היינו יודעין מה חכמתו. וכיון ששרתה עליו רוח הקודש ואמר שלשה ספרים - שיר השירים, משלי וקהלת - ידעו הכל חכמתו. הוי "לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו יוסיף לקח" (משלי טז, כג), שהוסיף על לקחה של תורה.

⁵⁶ הדרך הראשון בכתב היד לא הגיע לידינו, ועל כן העתקנוהו מתוך ההעתקה שבדפוס"ר כפי שהיא.

פירוש רבינו שמריה ב"ר אלחנן

בשם הרחמן.

פירוש שיר השירים לשמריה אב בית דין של כל ישראל, בן הרב אלחנן הרב הראש נוחו עדן, פירש אותו לרב יהודה ראש כלה נוחו עדן, בן רבי יוסף אלפאסי זכרוננו לברכה⁵⁷.

דיבורו נוהג בכמה אופנים, אם דיבור של הבורא לאומה, ודיבור האומה, ודיבור הנביא ביניהם. ואמנם הדיבור של הבורא לאומה הרי הוא אחת עשרה פעמים. והדיבור של האומה לבורא הוא שלוש עשרה פעמים. והדיבור של הנביא לאומה הוא שבע פעמים. והדיבור של האומה [לנביא ... פעמים], והשאלה של האומות [לאומה ... פעמים], והתשובה שלה אליהם הרי היא ... [פעמים], וכן הדיבור והתשובה והשאלה לאומה [הרי הם ... פעמים].

פתיחת רבי זכאי

בשמך הרחום

אמר רבי זכאי הדיין בר משה

גמרתי אומר, בעזרת ה' יתעלה וסיועו, [לקבץ] מענייני ספר שיר השירים. ולפי שהתפרסם הפירוש המיוחס לרבינו שמריהו בן רבינו אלחנן ז"ל, הרי שרשמתי ממנו מה שרשמתי, ואחר כך מצאתי בו עניינים לרבותינו חכמי ישראל ז"ל בתלמוד ובמדרשות, ומה שמצאתי לגאונים ז"ל כגון רבינו סעדיה ז"ל ואחרים, ולבעלי הלשון והמתרגמים. ובכן, אתחיל בהעמדת המילים בפשיטותן, כדי שכאשר יבקש התלמיד פירושה של מילה, ימצא אותה בתחילת קובץ זה, בלי עמל. ואחר כך אתחיל בביאור העניינים, ואייחס כל מאמר אל אומרו, בשקידתי והשתדלותי. ואבקש בכך סיוע באלהי ישראל שלא יפסוק ממני סיועו והשגחתו, כי ידו על כל מבקשיו לטובה, וכמו שאמר הנביא (תהלים עט, ט) "עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך".

⁵⁷ רב יהודה ראש כלה ב"ר יוסף אלפאסי, היה מנהיג הקהילה היהודית בקירואן בזמנו של רבינו שמריה. הוא שדאג לכך שרבינו חושיאל, רעו של רבינו שמריה, יישאר בקירואן ולא ימשיך בדרכו אליו. רב האי גאון כתב לבקשתו פירוש לשמועות הקשות שבמסכת ברכות, ראו י"מ דובאוויק, 'רב יהודה ב"ר יוסף ראש כלה: מחולל שינויים בקהילת קירואן', פעמים 146-147 (תשע"ו), עמ' 121-142.

שיר השירים

תרגום רס"ג

•

מדרש שיר השירים

•

פירוש רבינו שמריה

•

מלאמר הייחוד

•

תוספת רבינו זכאי

•

פירוש רבינו יהודה אבן בלעם

מגילת שיר השירים

א א שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לְשִׁלְמָה:

ב יִשְׁקֶנִי מִנְשִׁיקוֹת פִּיהוּ כִּי־טוֹבִים דְּרִיךְ

מִיָּין:

תרגום רס"ג

א [א] שיר השירים אשר לשלמה. [ב] ישקני מנשיקות פיו, כיון שחיבתך¹ אהובה² לי יותר³ מן היין.

מדרש שיר השירים

לטורי אמנה הן עתידות לומר שירה. מה טעם, "תשורי מראש אמנה"⁶. ולמה כל השירים מרווחים והיא דחוקה, אלא על ידי שרמזו [בו שעבוד], דכתיב: "מצאוני השומרים הסובבים בעיר" (שם ג, ג)⁷.

[ב] ישקני מנשיקות פיהו. אמר רבי אילא, יש דברים שמשיקים עליהם את הפה ...⁸ אלא אלו דברי חכמים שניתנו מפני הגבורה, שנאמר: "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב, ו). ומנין, שנאמר: "ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל" (תהלים עח, ה). ומנין שהקדוש ברוך הוא מחבב דברי חכמים יותר מדברי תורה, שנאמר:

א [א] דבר אחר, שיר השירים. זה שאמר הכתוב "וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף" (מ"א ה, יב). והלא שירות הרבה עשה שלמה. ולמה [היא משובחת מכל השירות]⁴, לפי שיש בו שבחו של הקב"ה, ושבחה של תורה, ושבחן של ישראל. שבחו של הקב"ה מנין, שנאמר: "ראשו כתם פז" (שה"ש ה, יא). ושל תורה, דכתיב: "ודגלו עלי אהבה" (שם ב, ד). ושל ישראל, דכתיב: "כשושנה בין החוחים" (שם ב, ב). ושבח קיבוץ גלויות, דכתיב: "תשורי מראש אמנה" (שם ד, ח)⁵. ואמר רבי יוסטא בר שונים: כשיגיעו הגלויות

רבינו שמריה

[משובחת מכל] השירות. מפני שיש בה שבחו של הקב"ה ושבחה של תורה ושבחן של ישראל וקיבוץ גלויות. שבחו של הקב"ה, דכתיב 'ראשו כתם פז' (ה, יא). שבחה של תורה, דכתיב 'ודגלו עלי אהבה' (ב, ד). שבחן של ישראל, דכתיב 'כשושנה בין החוחים' (ב, ב). קיבוץ גלויות דכתיב 'תשורי מראש אמנה' (ד, ח).

והראיה שהיא המשובחת מכל השירות שאמר שלמה, שהרי הוא אמר חמש, כמו שאמר 'ויהי שירו חמשה' (מלכים שם), ולא נכתבו מהן אלא זו.

[ב] פירשתי מנשיקות - "מן קבל", והכוונה בזה לתורה שבעל פה, ר"ל המסורת¹³, על דרך מה שאמרו רבותינו (גיטין ס, ב) בביאור

[א] ההתחלה היא כדיבור מן האומה לבורא, והיא נוהגת כמנהג ה[אוהבים] שהיתה ביניהם התנגדות וזלזול [והם מבקשים לשוב זה לזה]. והיתה ההתחלה "שיר השירים", וזה דיבור האומה לבורא⁹.

[א] שיר השירים, כיון שיש בה משמעויות רבות, והביאור יבאר אותו¹⁰. עיין בויהי בשלח (שמות יג, יז)¹¹.

אמר רבי עקיבא בהפליגו את מעלת שיר השירים בטהרות (ידים ג, ה): כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים. ואמרו רבותינו ז"ל¹²: למה שירה זו חביבה מכל השירות, והלא הרבה שירות אמר שלמה: 'וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף' (מ"א ה, יב), ולמה היא

השכלים הבריאים מן הפגעים, והתאמת לתבונות שניצולו מן הנזקים, שהוא אחד יחיד שאין לו מי שכנגדו שינצח אותו במלכותו ואין לו עמית שיעבירוהו מכוחו. העידה לו האחדות שהוא הקדמון המחדש את שאר הנמצאות. ומלבד זאת הכתובים כבר דיברו בזה. אם על כך שהוא אחד באחדות - הרי זה באמרו "אין עוד מלבדו" (דברים ד, לה), וגם "זולתי אין אלהים" (ישעיה מה, ה). ואם על כך שאין לו מי שכנגדו - הרי זה באמרו "אני ה' ואין עוד אלהים ואפס כמוני" (שם מו, ט), וגם "ואין אלהים

[ב] כתוב "ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין" (שיר השירים א, ב). פירושו: ישקני מנשיקות פיו, כיון שחיבתך יותר מאהבת היין.

פתח מחברו באמרו: ברוך ה' אלהי ישראל, האחד הקדמון המחדש הבורא את עצם הנמצאות לא מן דבר, המודיע לבעלי השכל את מה שבו יוכשרו אל הנעם הנצחי, ומרומם ומקודש על מה שמגיע אליו כוח הנבראים.

ולגוף העניין: פתיחתנו לפסוק הזה היא בגלל הדמיון שבו לעיקר פרשה זו, וזאת מפני שהוא התחלה למה שהעידו עליו

ציונים והערות

1. כן פירשו בעקבות רס"ג גם ריא"ג ורד"ק בספר השרשים (שורש דוד), אהע"ז ורשב"ם, ש"דודים" הוא לשון ידידות. ובשם רס"ג הביא אבע"ז ש"דודים" הוא הריר שתחת הלשון, ועליו נאמר (משלי ז, יח) "לך נרוה דודים עד הבוקר", אך כבר העיר מאלטר (רב סעדיה גאון, עמ' תקפב), שבאחד מכתבי היד של פירוש אבע"ז נשמט שמו של רס"ג, ונאמר במקומו "אחד הגאונים", וכי אין לע"ע שום הוכחה שביד האבע"ז היה פירושו של רס"ג לשיר השירים. ראה נוספת לכך בפירושו של האבע"ז אינו בשם רס"ג, היא מכך שגם בפירושו למשלי (שם) תרגם רס"ג "דודים" - אלודוד, לשון אהבה, ולא לשון רוק. 2. רס"ג מפרש כ"י טובים - כי אהובים, ולנוסח כה"י השני - טובים, כפשוטו. לתפסיר התימני: נבחרים. 3. כן פירשו גם רש"י ורוב המפרשים, שפירוש "מיין" הוא יותר מן היין. 4. תיבות אלו היו קטועות ככה"י והושלמו בדפ"ר מסבא: "נאמר שיר השירים בלשון רבים". אך זכינו שהועתק מדרש זה בפירוש רבינו שמריה, ועל פיו תוקן החסרון לנכון. 5. הובא בלקח טוב ביתר הרחבה (החסר בדפוס הושלם ע"פ כ"י בהמ"ל אדלר Ms. 1205): למה נאמר בלשון רבים, לפי שהוא מכליל בו שירים הרבה הראשונים והאחרונים, שהרי בשירת הים כתוב שבחו של הקדוש ברוך הוא, כענין "מי כמון באלים ה'". וכן אתה מוצא בשירת דבורה וברק, שנאמר "אנכי לה' אנכי אשירה". ובשירת ישעיה הנביא אתה מוצא שבחו של הקדוש ברוך הוא ושבחו של ישראל, שנאמר "אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן". וכאן אתה מוצא שבחו של הקב"ה ושבחן של ישראל, שנאמר "הנך יפה דודי אף נעים", "הנך יפה רעייתי", "כשושנה בין החוחים כן רעייתי", "כתפוח בעצי היער כן דודי", ע"כ. ובילקוט בקצרה: "שיר השירים", שיר שהוא חביב מכל השירים, לפי

שיר בו שבח להקב"ה - "ראשו כתם פז", שבח התורה - "ודגלו עלי אהבה", שבח ישראל - "כשושנה בין החוחים", שבח קבוץ גליות - "תשורי מראש אמנה". 6. הובא בלקח טוב להלן: תשורי מראש אמנה. נהר הוא מנהרות דמשק, כמו שנאמר (מלכים ב ח, יב) הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק, מלמד שכיין שמגיעין הגליות לקצה ארץ ישראל הן אומרים שירה על קיבוץ גליות. 7. הובא בילקוט: ולמה כל השירים מרווחין והיא דחוקה על ידי שרמו בו שעבוד דכתיב מצאוני השומרים. 8. הובא בילקוט ועל פיו יש להשלים: אמר ר' אילא ישקני מנשיקות יש דברים שמשיקים עליהם את הפה, כתוב אחד אומר בלבי צפנתי אמרתך, וכתוב אחד אומר בשפתי ספרתי. 9. רבינו שמריה כתב כאן את תפסיר כל הפסוקים הנזכרים כאן, אלא שהטופס המשמר את הפירוש כאן הוא הטופס המקצר (ראה הקדמה), והסופר העתיק רק את התרגומים המחודשים והשמיט את הדברים שאין בהם חידוש. בדרך כלל תרגומו של רבי שמריה הוא כתרגומו של רס"ג, ועל כן סביר שהתרגום שהופיע כאן במקור, במקום שנשמט על ידי הסופר, הוא כתרגומו של רס"ג, יבקשנו המעיין משם. 10. כוונתו לבאר הטעם שנאמר "שירים" לשון רבים, כיון שכלולות בו שירות רבות. וכן הוא בלקח טוב: למה נאמר בלשון רבים, לפי שהוא מכליל בו שירים הרבה הראשונים והאחרונים. וע"ש עוד. 11. יתכן שהכוונה לפירוש עשר שירות שכתב רס"ג כנספח לפרשת בשלח, ובו נתבאר ענין שיר השירים ושירותיו. 12. מדרש שיר השירים מן הגניזה. הנוסח שם חסר, ולפי דברי רבינו תוקן הנוסח שם. 13. כדרשת רב דימי (ע"ז לה, א) על פסוק זה, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבש"ע, עריבים עלי דברי דודיך יותר מיינה של תורה.

מגילת שיר השירים א

לְרִיחַ שְׁמַנִּיךָ טוֹבִים שְׁמֵן תוֹרֵךְ שְׁמֶךְ עַל־כֵּן עֲלָמוֹת אֶהְבּוּךָ:

[ג] לריח שמניך
המבושמים¹, שמן מבושם²
שמך, ועל כן הנערות
הקטנות³ אהבוך.

מדרש שיר השירים

שומעים את הקולות כל אחד ואחד בלשונו. הדא הוא דכתיב: "יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך" (תהלים קלח, ד). ... הקרובים היו שומעין ... שנאמר: "כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי" (דברים ה, כג), ונופלין על פניהם. והרחוקים הייתה אוחזתן טרמודה⁴, והיה אומר להם: כך וכך עונשים יש בתורה וכך וכך מצוות יש בה, מקבל אתה, והיו אומרים: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד, ז). באותה שעה היה המלאך חוזר על כל אחד ואחד מישראל ונושקו על פיו, וחוזר לפני הקב"ה ואומר לפניו: "כי טובים דודיך".

[ג] לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך. ביוסף בן יעקב הכתוב מדבר. בשעה שמכרו אותו אחיו היה ריח בגדיו מפעפע בכל הדרך ובכל ארץ מצרים, והיו בנות מלכים יוצאות כנגד אותו הריח, דכתיב: "בנות צעדה עלי שור" (בראשית מט, כב), וכתיב: "על כן עלמות אהבוך". למה היה יוסף דומה, לצלוחית שהיה עליה פקק ולא היה ריחה ניכר. כך כל זמן שהיה בבית אביו לא היו מעשיו ניכרין, וכיון שהורק מכלי אל כלי והלך בגולה בעוונות, מיד נִכְרוּ מעשיו.

דבר אחר, לריח שמניך. אימתי, בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני היו ארבע רוחות של עולם מטיפות בשמים⁵. [על כן עלמות אהבוך. - זה דורו של שמד, שנאמר: "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה" (תהלים מד, כג)]⁶.

אמר הכתוב: "גער חית קנה עדת אבירים

"ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל". "ויקם עדות ביעקב" זה דברי חכמים, אחר כך "ותורה שם בישראל". אמר הקב"ה: אף על פי שהם נתונים על פה, מעלה אני עליהם כאילו הם נתונים לפני בכל יום. משל לאיש שפתק אמת המים לתוך גינתו והלך לו, שאף שהוא ישן משקה אותה. כך אמר הקב"ה, אף על פי שהם נתונות בעל פה, כולן סומכין ... יותר מזה שמעו מפי הגבורה.

רבי שמעון בן אלעזר ורבי אליעזר ורבי יהושע אומרים, דברים שהם מכוסין מן הבריות נתגלו לרבי עקיבא וחבריו, דכתיב: "מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור" (איוב כח, יא). את מוצא, בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני, ירדו ק"כ ריבוא מלאכי השרת ונמסר לכל אחד ואחד מישראל שני מלאכים - אחד מימינו ואחד משמאלו. אחד אמר לו: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים" וגו' (דברים ד, לה), ואחד אמר לו: "וידעת היום והשבות אל לבבך" וגו' (שם לט). באותה שעה פתח הקב"ה שבעה רקיעים והראה להם לישראל כל מה שיש בתוכן. מיד יצאה בת קול ואמרה להם: "הבו לה' בני אלים" (תהלים כט, א). מה "הבו", אלא הביטו בני וראו בי, שנאמר: "ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו" (דברים ה, כא). והיה הקול יוצא מתוך שבע מחיצות, מתוך ענן, מתוך ערפל, מתוך זיקים, מתוך ברכים, מתוך חושך, מתוך רעמים, ומתוך האש. אחר כך נחלק הקול לשבעה קולות, ושבעה קולות נחלקו לשבעים לשונות, והיו אומות העולם

תהיה הנבואה אלא בישראל, ושלא תהיה נבואה באומות העולם, כמו שאמרו (ברכות ז, א): אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, שלשה דברים ביקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר 'לך נא ה' בקרבנו' (שמות לד, ט) ¹⁰, בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו, שנאמר 'ונפלינו אני ועמך' (שם לג, טז), בקש להודיעו דרכיו ונתן לו, שנאמר 'הודיעני נא את דרכיך' (שם, יג). ועל ידי כך שמה של האומה הוא כשמן הטוב אצל אומות, כיון שאינם יכולים להגיע למדרגה כזו.

ואמרו רבותינו ז"ל ¹¹: בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני היו ד' רוחות העולם מטיפות מיני בשמים. ואמרו ¹² דרש רב נחמן בריה דרב חסדא, 'לריח שמניך

הכתוב 'כי על פי הדברים האלה' וג' (שמות לד, כז), שהוא רומז על המסורת ⁷. וכמו שנאמר 'ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל אשר צוה את אבותינו להודיעם לבניהם' (תהלים עח, ה), ציווי ולא כתיבה. כי אלמלא תורה שבעל פה שעם ישראל בגלות, לא היו מתקיימים בדת, שכן תורה שבכתב היא רמוז[ה]. ועל כן ביקשה האומה מאלוהיה שיתמיד לה בגלות את התורה שבעל פה, שעל ידה הוא קיום האומה ועמידתה בגלות, כי הדיבור בה משמח יותר משמחת היין, מרוב [ריחותיה]. כי טובים דודיך. היא הקבלה ⁸. והיא אפשרית בלשון, כמו אמרו 'ה' הושיעה' וגו' (תהלים כ, י) ⁹.

[ג] לריח שמניך טובים. הכוונה בזה לעניין הנבואה, כי משה רבינו ביקש מה' שלא

מאמר הייחוד

אליו מה תעשה" (איוב ט, יב), ואמר "ולא איתי די ימחא בידיה ויאמר ליה מה עבדת" (דניאל ד, לב). [ג] תורק. מבושם ¹³. ויש אומרים צלול ¹⁴.

ציונים והערות

מורה על התורה שבעל פה, על דרך שדרשו חז"ל על הפסוק "כי על פי הדברים" על תורה שבעל פה, מחמת לשון "פה" הנזכר שם. ⁸ הכוונה, שהכתוב משתמש כאן באחד מדרכי קישוט הלשון שבהם משתמשים המשוררים, והיא ההקבלה. עיי' ספר העיונים והדינים לרבי משה אבן עזרא, מהד' הלקין, עמ' 244. ⁹ נראה שהוקשה לרבינו שהכתוב פותח בדיבור האומה על הבורא בלשון נסתר 'ישקני מנשיקות פיהו', ומסיים בלשון נוכח 'כי טובים דודיך', והיה מקום לומר שאין מתאים בהכפלת ההקבלה לשנות את צורת הדיבור מנסתר לנוכח. והוכיח רבנו שהקבלה כזו היא אפשרית בלשון, כמו שמצאנו בכתוב ה' הושיעה, שפתח בלשון נוכח 'ה' הושיעה', ועבר להקבילו בלשון נסתר 'המלך יעננו'. ¹⁰ לפנינו בברכות שם (ובמדרש אגדה תשא) הובא פסוק אחר: 'הלא בלכתך עמנו'. אך גירסת רבינו נמצאת ברבים מכתבי היד של התלמוד, כ"י מינכן ופירנצה 7 האשכנזיים, פריס 671 הביזנטי, ובארבעה קטעי גניזה. ¹¹ מדרש שה"ש מן הגניזה. ¹² עבודה זרה לה, ב. ¹³ העתק לשון רס"ג שכפה"נ הועתק על ידי רבינו שמריה. ¹⁴ כן הוא בתרגום התימני המיוחד לרס"ג.

1. כן כתב גם הרלב"ג שפירוש "שמניך טובים" הוא שמנים המרוקחים במיני בשמים. 2. רש"י ורוב הראשונים פירשו "תורק" לשון הרקה. כ"י ב והתפסיר התימני תרגמו "מררוק" לשון צלילות. כדברי רס"ג שהכוונה לשמן מבושם, פירש גם בביאור הגר"א, שהוא לשון תמרוקים, וכתב שרומז לשמן המשחה, ע"ש. 3. כן כתב גם אבע"ז. רס"ג מתרגם בכל מקום "נערה" "אלג'אריה" (בראשית כד, ז; יד; כח; מג; נה; נז; לד, יב; שמות ב, ח; כב, טו; דברים כב, יט; כא; כג; כד; כה; כח), והוא שם שנות הנערות בלשון ערבי. שם "אלצבי" שנקט כאן נמצא בתפסיר רס"ג מיוחד לשנים הרכות יותר, ביצחק בהיגמלו וישמעאל בשילוחו ומשה בנתינתו בתיבה ורות בהליכתה בשדה. 4. הרי"ח וטהי"מר הציע להגיה: מרמיטה, כפי שהוא בב"ר מד, יז. 5. מובא ברבינו שמריה, ע"ש. 6. המוסגר נוסף ע"י ריח"ו ע"פ שהש"ר, כדי לבאר קישור המאמר הבא, והוכיח כן מיחסי תנאים ואמוראים שהביא עניין רבי חנינא בן תרדיון בשם מדרש שיר השירים המתחיל וישב שלמה, על דרש עלמות אהבוך. ובילקוט בקצרה: ד"א עלמות אהבוך אלו בעלי תשובה, עלמות אהבוך אלו דורו של שמד וכו'. 7. נראה שהכוונה לכך ש"נשיקות פיהו"

פחות מחמש מאות תינוקות, והם היו אומרים: בקולמוסים הללו אנו מנקרין את עיניהם. וכיון שגרמו העוונות, היו כורכים כל אחד ואחד בספרו ושורפין אותו. ומכולם לא נשתייר אלא אני. וקרא על עצמו "עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי" (איכה ג, נא). ולא אבכה.

אמר לו רבי¹ ישמעאל, "אני איני מקבל עלי עד שאני רואה אם נגזרה גזירה עלינו מלמעלה ואם לאו". מיד מה עשה טיהר את עצמו וטבל ונקח, והזכיר את השם בסילודים. באותה שעה הקיפה אותו חומה של אש וראה עצמו כשהוא נתון ברקיע. פגע בו מטטרון. אמר לו, "את הוא רבי ישמעאל שהקדוש ברוך הוא משתבח בך בכל יום ואומר 'יש לי בריה אחת בארץ ודומה לך'". אמר לו: "היך". אמר לו: "למה באת", אמר לו: "לשאול על הגזירה שנגזרה עלינו". אמר לו: "אם על הגזירה באת, כבר נכנסה מידת הדין לפני הקדוש ברוך הוא ובידו כינסן² אחד וכתוב בו 'וגונב איש ומכרו ונמצא' וגו' (שמות כא, טז)".

כיון ששמע זה הדבר ממטטרון, אמר לו: "וכי לא מצא מיעקב ועד עכשיו הקדוש ברוך הוא בכל הדורות תובע דמו של יוסף?" אמר לו: "חיפש הקדוש ברוך הוא ולא מצא עשרה כבני יעקב אלא אתם". מיד ניזלו עיניו דמעות וירד.

רבינו שמריה

לחכמים, לפי שהחכמים נקראים לפעמים בלשון נקבה מחמת ... כמו שנאמר 'אמרה קהלת' (קהלת ז, כז) והוא [זכר] כמו שאמר 'דברי קהלת [בן דוד]' (שם א, א). ואמרו רבותינו⁷, 'אליכם אישים אקרא' (משלי ח, ד), אלו תלמידי חכמים שדומים לנשים ועושין גבורה כאנשים.

ואמרו החכמים⁸, עלמות אהבוך - על מות אהבוך, כפי שאמר 'אם הרגם ודרשוהו' (תהלים עח, לד).

בעגלי עמים מתרפס ברצי כסף בזר עמים קרבות יחפצון" (תהלים סח, לא). "גער חית קנה" - זו החיה הרביעית שכל חכמתה בקנה. "עדת אבירים בעגלי עמים" - ששחטו אבירי כעגלים שאין להם בעלים. "מתרפס ברצי כסף" - שתבעו מהם ממון על מנת להצילם, וכיון שנטלו ממונם הרגו אותם. "בזר עמים קרבות יחפצון" - מי גרם לישראל להתפזר בין העמים, אלא שהיו רצים אחרי המחלוקת.

וכן אתה מוצא כשבאה מלכות הרשעה וישבה בירושלים, מיד שלחה אצל סנהדרין. אמרה להם, הביאו לי ספר תורה ובחנו אותה לפני. והיו קורין בו עד שהגיעו לפסוק הזה: "וגונב איש ומכרו" וגו' (שמות כא, טז). כיון ששמעה זה הפסוק אמרה להם, אני מבקש לטול מכירתו של יוסף מכם. כיון ששמעו, לאלתר ברחו כולם.

כיון שראתה אותם שברחו, שלחה הקוסטנין⁹ אליהם ויבוא אצלם ומצא את רשב"ג ור' יהושע ור' ישמעאל יושבים בעזרה ונושאים ונותנים בהלכות הפסח. כיון שראה אותו רשב"ג התחיל לבכות. אמר לו ר' יהושע: מפני מה אתה בוכה, אמר לו: ולא אבכה שאנו יוצאים ליהרג כמגלה עריות וכשופכי דמים וכעובדי עבודה זרה. ולא עוד, אלא חמש מאות בתי סופרים היו בביתר ולא היה באחד מהם

טובים, למה תלמיד חכם דומה, לצלוחית של פלייטום, מגולה ריחה נודף, מכוסה אין ריחה נודף. ולא עוד, אלא דברים שמכוסין ממנו מתגלין, קרי ביה עלומות. ולא עוד אלא שנוחל שני עולמות, אחד העוה"ז ואחד העוה"ב, קרי ביה עלומות.

עלמות. מתפרש על הדברים הנעלמים, כמו 'יתעלם שלג' (איוב ו, טז), והיא ידיעת ה' שהיא מה שאינו נראה.

עלמות אהבוך. הנערות, והכוונה בו

מבני אדם וגו' (תהלים מה, ג). והוא היה יודע [בשבועים לשונות 4 ומכיר] בהם. תפשו אותו במערה ותלמידי חכמים מקיפין אותו. הרגו אותו ואחר כך הרגו אותו.

רביעי - זה רבי יהודה הנחתום. אמרו עליו, מימיו לא הלך ארבע אמות בלא תורה. ולמה נקרא שמו נחתום, מפני שהיה מוציא דברי תורה עריבים כלחם. ומצאו אותו בורח בדרך והרגו אותו.

חמישי - רבי יהודה בן בבא. וכך אמרו עליו שכל מעשיו היו לשם שמים, אלא מפני שגידל בהמה דקה. והאיך עשה כן, אלא פעם אחת נחלָה בגרונו, נכנס הרופא אצלו לבקרו. אמר לו: "אין לך רפואה אלא חלב רותח", שהיה גונח. מה עשה, שלח ולקח עֵז וקשרה בכרעי המיטה והיה יונק ממנה חלב רותח. פעם אחת בקשו חכמים ליכנס אצלו, אמרו, "האיך אנו נכנסים אצלו והלסטים עמו בבית". וכל ימיו היה מצטער עליו ואומר "אוי לי שעברתי על דברי חבריי". וכשמת דקדקו חכמים אחריו ולא מצאו לו עון אלא אותו עון בלבד. ותפסו אותו בין אושא לשרפעם ודקרו בו שלש מאות חרבות.⁵

ששי - בן עזאי. אמרו עליו על בן עזאי שנשא בתו של רבי עקיבא.⁶ אמר לה "הביאי לי קיתון של מים שארחץ את ידי עד שלא אקרא קריאת שמע". וכשראה את המים בידה התחיל יושב ודורש על "מי מדד בשעלו מים" (ישעיה מ, יב) מן הערב ועד הבוקר, והיא עומדת על ראשו. בסוף

לאלתר בא הקוסטנר ונטל אותם והביאם לפני הרשע. וכיון שראה אותם גזר עליהם מיתה להרוג אותם. רצה להרוג לרבי ישמעאל תחילה. עמד רבי שמעון בן גמליאל ואמר לו: "בחייך, התחל בי תחילה ואל אראה במיתת חברי, מפני שאני גדול מהן - אני נשיא בן נשיא".

התיו את ראש רבן שמעון בן גמליאל ונתלכלך לשונו בעפר. באותה השעה נטלו רבי ישמעאל והיה מחבקו ובוכה ומגשקו וקרא עליו המקרא הזה: "ויגרס בחצץ שיניו וגו' (איכה ג, טז).

באותה שעה תלתה מטרונה את עיניה וראתה לרבי ישמעאל והוא היה נאה ויפה כיוסף. אמרה להן: "אמרו לו שיתלה את עיניו כדי שאסתכל בו ואני מצלת אותו". ולא קיבל רבי ישמעאל. כך פעם שניה ושלישית ולא קיבל. אמר להם: "בשביל הנאת שעה אחת אני אפסיד את שכרי מן העולם הבא".

כיון ששמעה הרשעה כך אמרה להן "הפשיטו לי את צורת פניו". והפשיטו אותו ממקום זקנו עד שהגיעו למקום תפילין. צעק צעקה אחת והרתיע את העולם כולו. אמר לפניו: "ריבון כל העולמים, עלי לא חסתה". יצתה בת קול ואמרה לו: "[אם] תקבל עליך מידת הדין מוטב ואם לאו אני מחזיר את כל העולם לתוהו ובוהו". [מיד] קיבל עליו באהבה.

השלישי - חוצפית התורגמן, ורבי עקיבא היה קורא עליו המקרא הזה: "יפיפית³

ציונים והערות

- מכאן השתמר בכתב היד שלפנינו. 2. כ"ה בכה", ובדפוס העתיק: סינסן, וגרם לפלפולו של ר"ד שפרבר, יוונית ולטינית בספרות התנאים והאמוראים, עמ' לו, ולדבריו של ריח"ו עמ' מט שהוא לשון ענף. וכפה"נ "כינסן" הוא משורש "כנס" ומשמעותו אגודת דפים. 3. יפיפית במקור: יופית, ותוקן. 4. המוסגר קרוע בכה"י והושלם מתוך לקח טוב שיר השירים. בדפוס השלים מודעת עצמו "בע"פ" וגרם לפלפולו של ריח"ו. 5. מקורו

- בב"ק פ, א, ומקבילות. בכפתור ופרח פ"י כתב שבמדרש שיר השירים נזכר שמעשה זה היה ברבי יהודה בן בבא, וכוונתו למדרש דידן, כמו שהעיר בתוסכ"פ בב"ק עמ' 87. 6. כמבואר בכתובות סג, א, דברתיה דרבי עקיבא עבדה לכן עזאי הכי כאמה שנישאה לרבי עקיבא. 7. יומא עא, א. 8. כן הוא במדרש לקח טוב כאן, ומחברו רבי טוביה בן רבי אליעזר היה בן זמנו של רבינו, ראש ומנהיג במקדוניה.

מִשְׁכְּנִי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה הֵבִיאֲנִי הַמֶּלֶךְ
 חֲדָרָיו נִגְלָה וְנִשְׁמַחָה בְּךָ נִזְכֶּרָה דְּרִיךְ
 מִיּוֹן מִיִּשְׁרָיִם אֶהְבֹּךְ:

[ה] משוך לבי¹ אחריך -
 נהיה² מזומנים, אכן
 הכניסני המלך בחדריו,
 נגיל³ ונשמח בך, נזכור
 חבתך יותר מן היין, לפי
 שהישרים אהבוך⁴.

מדרש שיר השירים

עומד עליו ביראת המקום, "אם אני מעביר
 גיזי הצמר מעליך, את מביאני לחיי העולם
 הבא", אמר לו "היין". כיון ששמע כך
 העביר גיזי צמר מעליו והשליך נפשו באש
 ונשרף עמו. יצתה בת קול ואמרה "רבי
 חנניה והקוסטנר מזומנים לחיי העולם
 הבא". אותו היום מת המלך. אמרו עליו
 על רבי חנניה בן תרדיון שהיה יושב על
 כסאו שישה חדשים והיו רואין אותו
 ושמחים וסבורים שהוא המלך, והמלך היה
 נידון תחתיו באש שישה ירחים. וכשבא
 הדבר אצל החכמים אמרו "צדיק מצרה
 נחלץ ויבא רשע תחתיו" (משלי יא, ח).

תשיעי - רבי טרפון. אמרו עליו שהיה חרד
 במצוות וקידש שלש מאות נשים בשני
 רעבון על מנת להאכילם בתרומה, ומימיו
 לא נתכבד בכתרה של תורה. פעם אחת
 נכנס בכרמו בשביעית לאכול טבל כבית
 שמאי ומצאוהו השומרים, היו חובטין
 אותו. כיון שראה נפשו בסכנה אמר להם
 "בחיכון, אזלו ואמרו בביתיה דרבי טרפון
 עתדון תכריכיי". כד שמעו אשתטחו על
 אפיהון, אמרו ליה "שרי לן". אמר להון:
 "יאתו עלי כל חוטר שהיה נפל עלי דהוינא
 שרי לכון". על קדוי אילין תרתין נהג רבי
 טרפון כבית שמי וסיכן בהדא ובקריאת
 שמע. רבי אבהו בשם רבי חנניה בן גמליאל
 אמר כל ימיו היה מתענה. ובאו עליו
 בעזרה⁶ והרגוהו.

עשירי - רבי ישבאב. משארית החסידים,
 וכשהיה רבי רואה אותו היה קורא עליו
 הקרא הזה: "הושיעה ה' כי גמר חסיד"
 וגו' (תהלים יב, ב). והיכן נתפס, על מטתו

תלה עיניו והסתכל בה. אמר לה "עד עכשיו
 את עומדת כאן", אמרה לו "היין". אמר לה
 "לכי לבית אביך שאי אפשר לי באשה".
 אמרה לו "אדוני, אזכה להיות משמשת
 אותך". ותפשו אותו בבית המדרש והרגוהו.
 שביעי - רבי עקיבא, שהיה חבוש בבית
 האסורים עשרים שנה. והיו מביאין
 קולמוסים של קנים ונותנין בין צפרניו
 ומרתיחין צרורות⁵ באש ונותנין תחת
 שחיו ואומרים לו "הנח מה שבידך".
 ובכל כך היה מוסיף להם תוכחות, ומה
 היה אומר להם, "כמהם יהיו עושיהם"
 וגו' (תהלים קטו, ח). וכל דבר שהיו
 ישראל צריכין לו היו שולחים ושואלין
 לו בבית האסורים. לסוף עשרין שנה
 יצא ליהרג והיה עונת קריאת שמע והיה
 צוחק. אמר לו המלך "מפני מה אתה
 מבעט ביסורין", אמר לו "חס ושלום
 איני מבעט בם [אלא] מושך ביסורין
 ושמה אני במידתו של הקדוש ברוך
 הוא". ובסוף יצאה נשמתו באחד.

שמיני - רבי חנניה בן תרדיון. פעם אחת
 גזרה מלכות הרשעה שלא יעסוק אחד
 מישראל בתורה ומצאו ספר תורה בחיקו.
 הקיפוהו חבילי זמורות ושרפוהו. באו
 תלמידיו [ומצאו]הו בתוך האש, אמרו לו
 "רבי, מסור עצמך לשמים". אמר להן "יכול
 אני לומר לו [טול נפש]י שלא בעונתה",
 אמרו לו "ומה אתה רואה", אמר להם:
 "רואה הכתב פורח [באור]". ומה היו
 עושין לו, היו מביאין גיזי צמר ושריין אותן
 במים ונותנין [על לבו כדי ש]לא תצא נפשו
 במהרה. אמר לו הקוסטנר שהוא היה

מהם אחד אלא אהרן בלבד. ולמה ברחו, מפני שהיו יריאין מן המלכות. והיתה לפלטרין שלו ששים⁷ פתחים ועל כל פתח ופתח היו יושבין ארבעה שומרים ולא היה משה יודע מהיכן יכנס. עמד הוא ואהרן ברחוב וראו אותן המלכים ואמרו לו השומרים "אדונינו המלך, יש כאן שני בני אדם דומין למלאכים והיום היה אור⁸ לאותם האנשים. בבקשה ממך יכנסו ויראו בשבחה של מלכות". כיון שנכנסו היו מדברין עמהן והיו נצוצות של אש יוצאין מתוך פיהם. אמרו להן "אמרו למלך משה

נתפס ונהרג. ועליהן נאמר: "יעלזו חסידים בכבוד" וגו' (תהלים קמט, ה).

[ד] משכני אחרין נרוצה. במשה הכתוב מדבר. את מוצא בשעה שבא משה במצרים, נכנסו כל זקני ישראל אליו. כיון שראה אותן אמר להן "הו יודעין ששלחני הקדוש ברוך הוא לגאול אתכם מכאן". אמרו לו "משכני אחרין בחבלים נרוצה אחרין". אמר להן "אם כן בואו עמי אצל פרעה הרשע". אמרו לו "הין". כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה מיד ברחו כולם והניחו אותו, וכיון שהפך פניו לאחוריו לא [מצא]

רבינו שמריה

עליכם, והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם' (שם, לג-לד).

הביאני המלך חדריו. כבר ידעת טובות הבורא...¹⁰ והזכיר את האהבה שהיא יותר משמחת בני אדם בין המשמח.

[ד] משכני. הכוונה בזה לזמן הגלות, כלומר שהאומה מתרשלת ואינה קוראת לפי ש...⁹, על דרך מה שאמרו 'נדיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן' (יחזקאל כ, לב), והיתה התשובה על כך 'אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך

פירוש רבי זכאי

[ד] מישרים. בעלי היושר.¹¹

ציונים והערות

1. במקור: אגדבני, והוא לשון משיכת הלב בדברי רצוי, ראה מילון בלאו עמ' 81. בתפסיר התימני: סקני. רס"ג מפרש "משכני" לשון בקשה, כפירוש רוב הראשונים, ולא כפירוש רש"י שהוא סיפור דברים. 2. רס"ג מתרגם "נרוצה" בלשון רבים, ולא כרש"י ולקח טוב (בראשית א, כו) שהוא כאילו נאמר "ארוצה" כמו שאמר "משכני" והוא לשון יחיד. כדרכו של רס"ג כתב הרד"ק במכלול (שער דקדוק הפעלים ד"ה והרביעית), על פי דברי רס"ג באמונות ודעות (מאמר ב), שדרך הגדולים לדבר על עצמם בלשון רבים שהוא דרך כבוד, ומטעם זה נקט הכתוב לשון רבים גם בהמשך הפסוק, "נגילה ונשמחה", "נוכירה". אך בכ"י ב הוא בלשון יחיד. 3. במקור: נטרב, והוא לשון המורה על התעוררות השמחה ברגש (ומשמש גם להתעוררות רגש היגון). בתפסיר התימני: נסר - נשמח. 4. בתפסיר התימני המשמעות הפוכה: נזכור את חיבתך שהיא טובה יותר מן היין, ולכן הישרים אהבוך. לפי שני התרגומים פירוש "מישרים" הוא האנשים הישרים, ולא כרש"י שהוא תואר לאהבה שתהיה ישרה

ללא עקמומית, ולא כאבע"ז שהוא תואר היין, ולא כאבע"ז שהכוונה שתהיה האהבה ישרה בלי אמצעי, ולא כר"י קמחי שהמישרים הם משפטי ה' האהובים, אלא כפירוש שהביא האבע"ז בשם יש מפרשים, שהמישרים הם האוהבים. 5. ריח"ו הגיה: כדוריות, ודבריו מסתברים. 6. אין הכוונה לעזרה שבבית המקדש, שלא היתה בזמנו של רבי טרפון, אלא לעזרת בית הכנסת. 7. המו"ל העתיק בטעות ט', ופלפל בנוסח הילקוט בשם מדרש אבכיר הגורס ת', וריח"ו הביא מכמה מדרשים הגורסים ארבע מאות, וכתב שהוא לשון ריבוי. אכן שישים הוא לשון ריבוי המצוי יותר בדברי חז"ל. 8. בביאור עניין האור ביום זה האריכו המו"ל ורש"ב 9. רבינו מיישב את בקשת האומה מה' שימשוך אותה אליו ורק אחר כך תרוץ אליו, כיון שבזמן הגלות היא רחוקה ממנו כל כך עד שאינה רוצה להתקרב אליו מעצמה, והיא מבקשת שה' ימשכנה אליו על כרחא, ועל ידי כך היא תרוץ אחריו. 10. ארבע מילים קשות לקריאה. 11. ע"פ רס"ג.

מגילת שיר השירים א

ה שְׁחֹרָה אֲנִי וְנֹאזָה בָנוֹת יְרוּשָׁלַם
כָּאֵהֶלִי קָדָר כִּירִיעוֹת שְׁלָמָה:¹
[ה] שחורה אני ויפה¹, אתן
בנות ירושלים², כאהלי
קוריש³, כיריעות שלמה.

מדרש שיר השירים

קיימת לי לעולם, דכתיב "כי ההרים ימוש
והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש
וברית שלומי לא תמוט" (ישעיה נד, י). דבר
אחר, שחורה אני בתוכחות ונאזה אני
בנחמות. דבר אחר, שחורה אני בשעבוד
ונאזה אני בשכר מצוות, דכתיב "בנות
ירושלים"⁴.

וכן את מוצא שישאל שקולים הם לפני
הקדוש ברוך הוא כנגד כל ברייתו של עולם.
כתיב "בראשית ברא אלהים" (בראשית א,
א), ובישראל כתיב "אין כאל ישורון" וגו'
(דברים לג, כו). בשני כתיב "יהי רקיע"
(בראשית א, ו), ובישראל כתיב "והמשכילים
יזהירו כזוהר הרקיע" (דניאל יב, ג). בשלישי
כתיב "תדשא הארץ דשא" וגו' (בראשית א,
יא), ובישראל כתיב "רבבה כצמח השדה
נתתין" וגו' (יחזקאל טז, ז). ברביעי כתיב
"יהי מאורות ברקיע השמים" (בראשית א,
יד), ובישראל כתיב "יפה כלבנה ברה
כחמה" (שיר השירים ו, י). בחמישי כתיב
"ישרצו המים שרץ" וגו' (בראשית א, כ),
ובישראל כתיב "ובני ישראל פרו וישרצו"
וגו' (שמות א, ז). בשישי כתיב: "נעשה אדם"
וגו' (בראשית א, כו), ובישראל כתיב "ואתנה
צאני צאן מרעיתי אדם אתם" (יחזקאל לד,
לא). וכיון שגלו ישראל היו כולם מתאבלים
עליהם. שמים תחילה - כתיב "אלביש שמים

שהוא שלוחו של הקדוש ברוך הוא בא
אצלך".

כיון ששמע פרעה אמר לו "מי אתה", אמר
לו "שלוחו של הקדוש ברוך הוא אני".
אמר לו "ומה מלאכתו של אלהיך", אמר
לו "זן ומפרנס ומכלכל לכל באי העולם".
אמר לו "מהיכן", אמר לו "מענן אחד
ממלא אותו מים ומשקה לכל העולם". אמר
פרעה לחרשים היושבים אצלו "מכירין אתם
אלוהו של זה", אמרו לו "כן, שמענו שהוא
בן חכמים", שנאמר "אך אוילים שרי צוען
חכמי יועצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו
אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם"
(ישעיה יט, יא). באותה שעה נתמעטה
חכמתן, הדא הוא דכתיב "מפר אותות בדים
וקוסמים יהולל" (ישעיה מד, כה).

הביאני המלך חדריו. דברים שהן מסותרים
מן הבריות [משש] ימי בראשית גילה
הקדוש ברוך הוא לישראל.

דבר אחר, הביאני המלך וגו', אמרו ישראל
למשה "א[חינו] משה, הביאנו לארץ
שהבטיח הקדוש ברוך הוא את אבותינו.
נגילה ונשמחה בך - אף על פי שהקדוש
ברוך הוא [אוהב אותנו] מוסיפין אנחנו לו
אהבה", דכתיב מישרים אהבוך.

[ה] שחורה אני ונאזה וגו'. שחורה
[במלכות] ונאזה אני בזכות אבות שהיא

רבינו שמריה

בזה, יש להם יופי בעשייתם את המצוות.
כי כאשר גזר הבורא גלות על ישראל, עשה
אותם עניים, כדי שלא [יגדילו] עצמם מתוך
ריבוי הממון, ... מאלו שיצאו, ועשה להם
את העניות חסד, כמו שאמרו רבותינו ז"ל⁷

[ה] שחורה אני. הוא דיבורה לזולתה. [שחורה
אני ונאזה] כאהלי קדר⁵ השחורים המקיפים
אותי⁶, כיריעות שלמה.

[ה] שחורה אני. על [מצב האומה בגלות]
בהעדר הטובה, ואף על פי שהם מתבזים

שהן לבנות, וכשמתלכלכות מנקים אותן והן חוזרות] למצבן הראשון⁸, וכך ישראל ישובו [לארצם כבראשונה] כמו שנאמר 'וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם' (יחזקאל לו, כה).

חזר הקב"ה על כל מידה ולא מצא להן לישראל אלא מידת עניות, והיינו דאמרי אינשי יאי עניותא ליהודאי כי ברזא סומקא בסוסיא חיוורא. ועל זה אמר שחורה אני ונאווה, שחורה מחוסר הטובה, ונאווה במצוות. [ומה שדימה את האומה ליריעות שלמה,

~ פירוש רבי זכאי ~

[ה-ו] שחורה. מוחלפת בצבעה. שחרחורת. שזופה. ואמר רבינו סעדיה גאון ז"ל בפירוש "ירקרק" (ויקרא יג, מט), החזק

~ ציונים והערות ~

שכר טוב על שעבוד גליות, כענין שנאמר "אשרי המחכה ויגיע", ואומר "לכן חכו לי נאם ה'" וגו'.⁵ כאן הועתק תרגום רבי שמריה השונה מתרגום רס"ג, שכן רס"ג תרגם "כאהלי קוריש", וזיהה את בני קדר שאהליהם שחורים עם בני שבט קוריש, ורבי שמריה תרגם "קדר" כשאר המקומות במקרא שבהם גם רס"ג תרגם "קדר".⁶ המילים "המקיפים אותי" הם על פי השערת השלמת האותיות החסרות במקור. רס"ג לא הוסיף תיבות אלו, ולכן העתיקן הסופר. חגיגה ט, ב, ויק"ר יג, ד.⁸ וכן ביאר הספורנו את הדמיון לאהלי קדר ויריעות שלמה, העשויים מיריעה לבנה אלא שמשחירים מחמת המקרה, וכך אנכי אינני שחורה מצד עצם טבעי, אלא באופן מקרי. יתכן גם שכונות רבינו לבאר הטעם שנקט יריעות שלמה דוקא, על שם שבחורת האומה התיקונה היא תהיה באהל יריעות שלמה, דהיינו תחת מלכות בית דוד, וע"ז הביא מהכתוב 'ודוד עבדי נשיא להם לעולם'.⁹ ז"ל רס"ג שם (מהדורת עלה זית, ליקווד תשפ"ו): והביאור שנמסר הוא שמה שאמר ירקרק ולא אמר ירוק, רוצה בזה לירוק החזק שבירוקים, וכן במה שאמר אדמדם ולא אמר אדום, רצה בזה לאדום החזק שבאדומים.¹⁰ אדנים הלוי בהשגותיו על רס"ג חלק על פירושו ב"ירקרק" ו"אדמדם", ופירש שהכפלת האותיות באה להוראת החלשתם, וז"ל: והמוכיח כי כפילת אילו האותיות למיעוט הגונון! ואמר הכתוב "אל תראוני שאני שחחרת ששזפתני השמש", כלומר אל תראוני שאני משונה כמעט, ששזפתני השמש והיא ששינת דמותי מן ליכון לשיחור. אילו היה מבקש השחור החמור, היה לו לומר אל תראוני שאני שחור, לפי שקושי השחורות שמו שחור, עכ"ד. ולפי זה מתבארים דברי רבינו זכאי כאן, המקדים ומביא את פירושו של אדנים ל"שחורה" שאינו אלא שינוי לשחור מעט, ואחר כך מביא שלדעת רס"ג לא לכך הכוונה, אלא לשחור חזק, וכאמור. ואכן רס"ג אינו מתרגם "שחורה" - משונה, אלא שחורה כפשוטו.

1. כן העתיק רבי תנחום הירושלמי, וביאר שהנו"ן היא לבניין נפעל, ע"ש עוד. אך בכ"ב ובתפסיר התימני: 'ומליחה', שעניינו יפה במראה ומעשיה, כמו שכתב בנוה שלום. 2. בתפסיר התימני תרגם: מדינה' אלסלאם, וכן בכל מקום במגילה שנזכרו בנות ירושלים תרגם ירושלים בלשון זו, וראה הערה להלן, ב, ז. ובכ"ב נכתב ככל הנראה: אלקדס, והוא כינויה של ירושלים, ומופיע גם כן במקומות רבים בחיבורי רס"ג. 3. קוריש הוא שבט משבטי הערבים, ונביאם של המוסלמים היה מבני שבט זה, וממנו אמורים לצאת הח'ליפים המושלים בהם. לפי תרגומנו נמצא שרס"ג מזהה את "קדר" לא באופן כללי עם בני ישמעאל, אלא ביחוד עם שבט קוריש. אך בשאר תפסירי רס"ג, לישעיה (כא, טז-יז; מב, יא) ולתהלים (קכ, ה), העתיק "קדר" כצורתו. וכפי הנראה תרגומו כאן מיוסד על הידיעה שבני קוריש היו נוהגים להשתמש באהלים שחורים, ולא כדרך שאר בני ישמעאל, או שאהליהם השחורים היו נאים יותר משל שאר שבטים, וכיון שהכתוב נוקט את אהלי קדר כמשל ליופי, פירש רבינו שהכוונה כאן היא לבני קוריש. בימינו רוב הנוודים הערבים חיים באוהלים שחורים, המורכבים מרצועות בדים עשויות שיער עיזים, וחשיבות גדולה בעיני הנוודים הבדואים למצוא קשר אל שבט בני קוריש כדי להוכיח שהם ערביים טהורים. בכ"ב א ובתפסיר התימני: ערב, המתייחס לכלל שבטי ערב. 4. בלקח טוב בהרחבה: "שחורה אני ונאווה", אומרת כנסת ישראל לאומות העולם, אעפ"י ששחורה אני בגלות בין האומות, ונאווה אני בזכות אבות שהיא קיימת לעולם, כענין שנאמר "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש" וגו'. "שחורה אני" בתוכחות, "ונאווה" אני בנחמות ובהבטחות שהבטיחני על ידי נביאיו, "אם ימודו השמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאם בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאם ה'". "שחורה אני" בשעבוד, "ונאווה" במצות לקבל

"ששזפתני השמש" - ממשתחוויים לשמש, דכתיב "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח" (דברים ד, יט). אמרו ישראל לאומות העולם למה אנו ואתם דומין, לשפחה כושית שיצאת למלאות מן העין. אמרה לחברותיה "אדוני מבקש לגרש את אשתו ולישא אותי". אמרו לה "למה", אמרה להן "על ידי שמצא ידיה מפוחמות, לפיכך הוא מבקש לגרשה". אמרו לה "ומה אם זו על ידי שמצא ידיה מפוחמות הוא מבקש לגרשה, את שכולך מפוחמת על אחת כמה וכמה". כך אמרו ישראל לאומות העולם, ומה אנו שחיבבנו הקדוש ברוך הוא והשליטנו יתר מכל אומה ולשון, על ידי שהכעסנוהו במעשה ידינו באו עלינו כל המידות הרעות האלו, אתם, עד שאחד מכם במעי אמו הוא מכעיסו, על אחת כמה וכמה.⁶

בני אמי נחרו בי. אלו נביאי השקר.⁷ דבר אחר, זה חֲנַנְיָה בן עוזור וחבריו.⁸ דבר אחר, אלו פושעי בית ישראל שהיו מרפין ידיהן של ישראל ממצוותיה של תורה, דכתיב "אך דברי וחוקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלא השיגו אבותיכם" וגו' (זכריה א, ו).

שמוני נטרה את הכרמים. עבדוני מנטרה.⁹ למה כרמי שלי לא נטרתי, על שלא שימרתי מועדיי כתקנן בארץ ישראל נתחייבתי להיות משמרת שני ימים בגולה, הוי "כרמי שלי לא נטרתי".

הגידה לי שאהבה נפשי. על המצריים הכתוב מדבר. בשעה שהיו משליכין ילדיהן של ישראל ליאור היה המלאך בא ונוטל את התינוק ומרחיצו וסכו ומלבישו, הדא הוא דכתיב "וארחצך במים ואשטוף דמך ואלבישך רקמה ואנעלך תחש" (יחזקאל טו, ט). והיה נותן לו שני סלעים - אחד היה סכו שמן ואחד היה סכו דבש, שנאמר "ויניקוהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור" (דברים לב, יג). ואותן הבגדים לא בלו

קדרות" (ישעיה נ, ג). ברקיע כתיב "חזה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתב" (דניאל ז, ט). דשאים כתיב "זרעתם הרבה והבא מעט אכול ואין לשבעה שתו ואין לשכרה"¹ (חגי א, ו). וכתיב "הגפן הובישה והתאנה אומללה רמון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו כי הוביש ששון מבני אדם" (יואל א, יב). מאורות מנין, כתיב "כי כוכבי השמים וכסיליהם" וגו' (ישעיה יג, י), וכתיב "חשך השמש בצאתו" (ישעיה יג, י). שרצים מנין, כתיב "על כן תאבל הארץ ואומלל כל יושב בה בחית השדה ובעוף השמים וגם דגי הים יאספו" (הושע ד, ג). אדם מנין, דכתיב "ערבה כל שמחה" (ישעיה כד, יא), וכתיב "כל הוביש על עם לא יועילו למו" (ישעיה ל, ה).

דבר אחר, בנות ירושלים, בין שחורים בין נאים בנות ירושלים.² כאהלי קדר, מה אהלי קדר כעורים מבחוץ ומלאים כל טוב מבפנים, כך ישראל כעורים בין אומות העולם ומלאים מצוות כרימון.³ כיריעות שלמה, מה שלמה חִיבְּבוּ הקדוש ברוך הוא והשליטו יתר מכל החכמים ומן הנביאים, והוציאו ממלכותו והחזירו למלכותו, כך עתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר את ישראל למלכותם, דכתיב "וזרעתיה לי בארץ וריחמתי את לא רוחמה" (הושע ב, כה).

ולמה הטעם⁴ של שלשה ספרים הללו שווים - איוב ומשלי ותהילים, אלא על שהיו יסוריהם שווה והחזירם למלכותם, לכך נאמר "כיריעות שלמה".

אל תראוני שאני שחרחרת. רבי יודן ורבי נחמיה, רבי יודן אמר אין לשון זה "אל תראוני" אלא לשון יראה. אמרו ישראל לאומות העולם במה שאתם מיראין אותנו אנחנו משוחררים מן העבדות. ומה העבד על ידי שהוא מצטער בשינו או בעינו יוצא לחירות, אנו שאנו מצטערים בכל איברינו על אחת כמה וכמה.⁵ ורבי נחמיה אמר "אל תראוני שאני שחרחרת" ממעשה

דבר אחר, הגידה לי, במשה הכתוב מדבר בשעת פטירתו מן העולם. אמר לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון של עולם, הגידה לי מה יהיה בסופן של ישראל, איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים, איך תנהג אותם במלכיות. שלמה אהיה כעוטיה [על עדרי חבריך], וכי יש חברים להקדוש ברוך הוא, חס ושלום, אלא זה דורו של שמד שנתחברו על שמו של הקדוש ברוך הוא ונהרגו שבעים. לא נראתה הקשת בענן שני דורות, בימי דורו של שמד ודורו של רבי שמעון בן יוחאי. ועליהן הוא אומר "ויאמר אלהים

מעליהן, דכתיב "לא בלו שלמותיכם מעליכם" (דברים כט, ד), "שמלתך לא בלתה מעליך" וגו' (שם ח, ד), "ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר" וגו' (שם כט, ד). והיה המלאך מתעסק בגידולן ששה חדשים, אף הם היו מתגדלים לששה חדשים. ולסוף ששה חדשים היה המלאך נוטל את התינוק ומוליכו אצל אמו, ואומרת לו "בני, מי היה מגדלך", איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים, [שלמה אהיה כעוטיה¹⁰], בני, כמעט שעה היה לבי כעוף פורח. על עדרי חבריך, שהיו נכנסים עדרים עדרים בכל יום¹¹.

ציונים והערות

הזה אלא לשון אימה, אמרו ישראל לעובדי אלילים למה אתם מייראין אותנו אנו משוחררין מכם, קל וחומר מעבד ומה אם עבדים יוצאין בשן ועין, אנו שאתם מצירין לנו בכל אברינו על אחת כמה וכמה, רבי נחמיה אומר אל תראוני אל תבזוני כמה דאת אמר כי ראו בארון ה', א"ר יצחק אמרו ישראל לעובדי אלילים למה אנו דומין, לשפחה אחת כושית שירדה למלאות מים מן המעיין עם חברתה, א"ל אדוני רוצה לגרש את אשתו לישא אותי, א"ל למה היא מתגרשת, א"ל על ידי שראה ידיה מפוחמות, א"ל וישמעו אונן מה שפיך מדבר, אם זו על ידי שראה ידיה מפוחמות היא מתגרשת, את שכלך מפוחמת על אחת כמה וכמה, כך לפי שער"א אומרים "ימימיו את כבודם בתבנית שור", לפי שהכעסנו להקב"ה פעם אחת אומרים לנו "אין ישועתה לו באלהים סלה", והם שמכעיסים הקדוש ברוך הוא במעי אדם על אחת כמה וכמה, ע"כ. המו"ל הראשון הוסיף תיבות רבות שאינן בכה"י, חלקן כמעיד שבו היו כתובות וחלקן בהודאה שלקחן ממדרשים מקבילים, ובחלקן פלפל ופלפלו אחרים שלא לצורך. 7. ברוקח: "בני אמי נחרו בי", אלו נביאי שקר, גרמו עלי חרון אף, וזהו "נחרו בי". 8. בלקח טוב בהרחבה: "בני אמי נחרו בי", כי נביאי השקר הם התעו את ישראל וגרמו להם גלות בחרון אף ה'. וכן אתה מוצא בירבעם בן נבט שהדיח את ישראל אחרי העגל, ואומר "נביאיך חזו לך שוא ותפל ולא גלו על עוונך". 9. בעלי תמר עירובין ג, ט, כתב שמלשון זו משמע שמה ששומרים ב' ימים טובים של גלויות בחו"ל אינו עניין קנס, אלא עניין של עשיית שמירה יתרה כנגד חסרון השמירה לפנים. 10. המוסגר ליתא בכה"י, אך חסרונו ניכר, שכן הדרשה הבאה דורשת כתוב זה, "כעוטיה" כעוף הפורח. 11. המו"ל השמיט תיבת "יום", וגרס להגהת ריח"ו "לבתיהם" במקום "בכל".

1. לשכרה] בכה"י: לו שכרה, ותוקן. 2. בלקח טוב בהרחבה: "בנות ירושלים", בין שחורים בין נאים. בנות ירושלים אנחנו, אתה מוצא אפילו במה שחסרו ונעשו שחורים כן נשתבחו ונעשו נאים. 3. הובא בלקח טוב: "כאהלי קדר", שחורים מבחוץ ונאים מבפנים. כך תלמידי חכמים כאורים מבחוץ שהם נשחרים בדברי תורה, ונאים מבפנים כיראת שמים שבלבבם. 4. היינו טעם הנגינה, כפי שהרחיב ריח"ו, וציין למקבילה בספר מעין גנים על איוב (הו"ב דף 10): ואמרו רז"ל מפני מה שלשה ספרים אלו, כלומר איוב תהלים ומשלי, הם שוים בניגונם, מפני ששלשתם ירדו מגדולתם וחזרו, איוב - כדמפרש הכא בספרא: "וה' שב את שבות איוב" (איוב מב, י), דוד - מפני שברח מאבשלום בנו ועמד ששה חדשים חוץ למלכותו, שלמה - כדכתיבנן ליה בדכותיה. 5. ברוקח מבוזרת דרשה זו: אל תבזוני שאני שחורה בגליות, אם אני שחורה בגלות לעתיד אני בת חורין, וזהו שחרחרת, חרת לשון חירות. 6. בלקח טוב: ויש אומרים כי כך היו אומרים מי שהכעיסך שהלכת עמנו ומי פייסך ואתה בא אלינו, והיא אומרת לאומות שהם אומרים כבר שכח אותך השם נטשך ובחר בנו. וכנסת ישראל אומרת מי להם ע"ג ומה אני שעברתי על קצת המצוות גלית ונשתעבדתי לכם, אתם שלא קיימתם אחת מן המצוות וכלם (וכולכם) פשע וחטאה אם יבא הקדוש ברוך הוא לפקוד עליכם, מה תקומה יש בכם. וכן הוא אומר "ועשיתי באף ובחמה נקם על כל הגוים אשר לא שמעו". משלו רז"ל משל למה הדבר דומה, לשפחה כושית שיצאת למלאת מים מן המעיין, והיתה אומרת לחברותיה למחר אדוני מגרש את אשתו ונושא אותי. אמרו לה למה, אמרה להן על שבאת להסב אצלו וראה ידיה מפוחמות, אמרו לה פחותה ומה גברתך על שראה בעלה ידיה מפוחמות הוא חפץ לגרשה, את שכולך שחורה וכעורה על אחת כמה וכמה, ע"כ. ובילקוט להלן: ר' יודן אומר אין הלשון

מגילת שיר השירים א

וְאֶל־תְּרַאוּנִי שְׁאֲנִי שְׁחַרְחֶרֶת שְׁשׂוּפְתַנִּי
הַשֶּׁמֶשׁ בְּנֵי אֲמִי נַחֲרוּ־בִי שָׁמְנִי נְטִירָה
אֶת־הַכְּרָמִים כְּרָמִי שְׁלִי לֹא נְטִירָתִי:
וְהַגִּידָה לִּי שֶׁאֲהַבָּה נִפְשִׁי אִיכָּה תִרְעָה
אִיכָּה תִרְבִּיץ בְּצִהָרִים שְׁלֵמָה אֶהְיֶה
כְּעֵמֶתָה עַל עֲדָרֵי חֲבֵרִיד: ח אִם־לֹא
תִדְרְעִי לָךְ הִיפָּה בְּנָשִׁים צְאִילָךְ בְּעֶקְבִּי

[ו] אל תראוני שאני שזופה 1, לפי ששינתה 2 אותי השמש, בני אמי כעסו 3 עלי, שמו אותי שומרת הכרמים, כרמי אשר לי לא שמרתי אותו. [ז] הגד לי אתה 4 את אשר 5 אהבתו נפשי, היכן תרעה 6, איך תרביץ בצהריים 7, אשר אהיה שלמה 8 כעטופה 9 על עדרי חבריך. [ח] אם לא תדעי 10 זאת 11, את 12 היפה בנשים, צאי לך בעקבות הצאן 13, ורעי את גדיותיך

מדרש שיר השירים

[ח] אם לא תדעי לך היפה בנשים. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, כשהדבר נעלם מכם לכו אצל סנהדרין. צאי לך בעקבי הצאן. וכי יש דעת בעקבי הצאן, ללמדך

זאת אות הברית לדורות עולם" (בראשית ט, יב) - "לדרת" כתיב, חסר שני ווין, פרט לשני דורות, דורו של שמד ודורו של רבי שמעון בן יוחיי 14.

רבינו שמריה

טובה ... וישתכרו ... בגלוי. חבריך. [הם המלכים בגלות שהם מכבדים את] החכמה. הרי תראה שעל ראיית המלכים אנו צריכים לברך 'ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם', ולכן [קרא להם] "חבריך". וכמו שאומרת התורה בעשיו 'בגבול אחיכם בני עשו' (דברים ב, ד) אף על פי שאינם אחים בדת, כיון שהם אחים בקרבה, וכן קראו הראשונים 'חבריך' [למולכים] עליהם מכבוד הבורא. [ח] תשובת הבורא אליה: אם לא תדעי לך. על מרעי הרועים הקודמים 19.

[ו] אל תראוני. וזה דיבור האומה לבורא. [ז] אל תראוני. זהו דיבור האומה לאומות. אל תראוני עתה בגלות ... וזה היה ... כלומר המלכים, ואינם ... בני אמי נחרו בי כאשר ראו ... היו נשבעים ... על כך... 15 לפיכך התביישה ... כאשר קיבלה מבעלי ה... דברים שלא חיסר אותי אלוהי, והם נביאי השקר 16. [ז] הגידה לי. כרי שלא אהיה כתועה כאשר ביקשתי את מקומות חבריך 17. [ז] הגידה לי. הוא דיבור האומה לבורא, בדרך דברה תורה כלשון בני אדם. איכה תרעה ... 18 אני רוצה להם ... תתן להם

פירוש רבי זכאי

חיוג' קבע שהיא מהוראת "חרון אף" (במדבר כה, ד), וכך פרשה רבי יונה אבן ג'נאח: מי שהתחממו עליך 23.

[ז] שלמה אהיה כעטיה. שלא אהיה כתועה 24. ופרשו ר"י אבן ג'נאח בפירוש המילות שלו לספר שמואל 25: כמו הנוטה

[ז] ששזפתני. ששינתה אותי 20. ויש אומרים ראתה אותי 21.

נחרו בי. הציקו לי. וכמוהו "הן יבשו ויכלמו כל הנחרים כך". (ישעיה מא, יא). וכבר תרגמו רבינו סעדיה (ישעיה שם), כל מי שפגע בכך 22. ורבי יהודה בן דוד אבן

שלמה אהיה - בשלם אהא. ולא לשון שאלה, למה אהיה, כפירוש רש"י ורוב הראשונים. 9. כפירוש רש"י שהוא לשון עטיפה, ולא כדעת רשב"ם ואבע"ז שהוא לשון טלטול. 10. רס"ג השמיט מהתרגום את תיבת "לך", וכמו שביאר רבי תנחום הירושלמי כאן, שמנהג הלשון להוסיף "לך" עם הפועלים והיא מלה יתרה. 11. הוסיף רס"ג תיבת "זאת", לבאר שהידיעה המדוברת כאן היא זו שנזכרה בפסוק הקודם, על מקום רעיית הצאן. בכ"י ג - לך, כמו במקרא, ובכ"י ב ליתא. 12. ראה בהערה בפסוק הקודם. 13. רבי תנחום הירושלמי העתיק את תרגומו של רס"ג וכתב שפירושו מאחוריהם, והביא שיש אומרים שפירושו "אתר", כפי שתרגמו כ"י ב והתפסיר התימני כאן ורס"ג בפירושו הארוך לתהלים (מט, ו) ולא יוב (לו, ד), ופירש רבי תנחום שהכוונה לסימני הדריכה של רגליהם והרושם שהם השאירו בקרקע. וכפירוש השני פירש גם רש"י. 14. דרשה זו הביאה רבינו הלל בפירושו לספרי בשם מדרש שיר השירים. המו"ל שיבש את סידורה לפי מיעוט דעתו. ריח"ו הרחיב בסידורה ובביאורה בהערות ומבואו. בחלק מההגהות שנוקק להן (כחוספת "וכי" ו"אלא") זכה לכוון למופיע בכה"ל לפנינו. 15. שלוש שורות לא קריאות. 16. וכ"כ בלקח טוב: בני אמי נחרו בי. כי נביאי השקר הם התעו את ישראל וגרמו להם גלות בחרון אף יי'. וכן אתה מוצא בירבעם בן נבט שהדיח את ישראל אחרי העגל, ואומר (איכה ב, יד) נביאיך חזו לך שוא ותפל ולא גלו על עוונך. 17. כאן שונה פירושו של רבינו שינוי רב מפירושו של רס"ג. רס"ג מתרגם: אשר אהיה שְׁלֵמָה כעטופה על עדרי חבריך, ורבינו מפרש בדרך שלילה ו"שלמה" הוא לשון שאלה, כפירוש רוב הראשונים, עיי' רש"י ואבע"ז. גם בפירוש "כעטופה" נטה רבינו מפירוש רס"ג ופירושו לשון תעיה בדרך ושוטטות ללא כיוון ודרך. ויתכן שהתועה שהזכיר רבנו היינו דת השקר הנמצאת בין האומות, ומחזרת על פתחי מלכיהם שהם מקבלים אותה בסבר פנים יפות מפני אהבתם לחכמה. וטענת האומה שאם לא תטיב עמי בגלוי [כמו שפירש על חלקו הראשון של הפסוק], אתפתה ללכת בדרכי תעייתה למצוא חן בעיני מלכי האומות המטיבים לי בגלוי. 18. שתי שורות לא קריאות. 19. גם כאן שינה רבינו מרס"ג, והוסיף תיבת "הקודמים", והכוונה כפי שיבאר בפירוש הארוך. 20. העתק לשון רס"ג שכפה"ג הועתק על ידי רבינו שמריה. 21. כן הוא בכתב-יד של תרגום התורה וחלק מהכתובים בערבית יהודית עיראקית, עליו ראה 'אבישור, תרגומי תנ"ך בערבית יהודית במזרח, ת"א תשס"ב, עמ' 86. 22. תרגומו כבלאו, מילון, עמ' 783. 23. בספר הרקמה שער ו כתב ש"כל הנחירים בך" ו"יחרה אף ה'" הם מגזרת "ושכן חררים במדבר" אף שאינם מאותו שורש, ועיי' בספר השרשים שורש נחר. אך רבינו זכאי מצטט תרגום של אבן ג'נאח לישעיה, שלא בא לדינו. 24. כן פירש רבינו שמריה, ודלא כרס"ג, עיי' הערתנו שם. 25. אהרן ממן העיר:

1. במקור: סמרא, לשון שחרות הבאה משיוף השמש. ובתפסיר התימני: מסודה, וכעין זה בכ"י ג: סודא, לשון שחרות כוללת. ונראה שרס"ג הדגיש שמדובר בשחרות הבאה מכוח השמש, לבאר לשון "שחרות" שלא אמר "שחרור", ועניינו לדעתו שחרות חזקה עד בלי היכר, כמו שנוקט ב"ירקק" שהוא ירוק קשה וב"אדמדם" שהוא אדום קשה, עיי' תפסיר רס"ג (ויקרא יג, מט) והשגות אדונים עליו (ערך ירקק, עמ' 98, 177). וגם הרלב"ג, הצרור המור והמצודות פירשו כרבינו שמורה על חוזק השחרות. ובתפסיר התימני לא נתבאר דבר מזה. 2. רס"ג מפרש שורש "שוף" לשון שינוי, ולא לשון ראייה כפי' אבע"ז וריא"ג ורד"ק בספרי השרשים שלהם. ונראה שכדברי רבינו פירש גם אדונים בעל ההשגות עליו, ערך ירקק, שבתוך דבריו ש"שחרות" הוא שחרות מועטת (לפי דרכו), פירש גם מהו "ששזפתני השמש": והיא ששינתה דמותי מן ליכון לשיחור. בכ"י ג רמקני - הכתה אותי, פגעה בי. בתפסיר התימני תרגם "אשהבתני", שהוא לובן הפתוך ומעורב בשחרות (עי' הערת ר"י קאפח לפירוש רס"ג לספר יצירה, עמ' פה הערה 55), וגם בפירושו לא יוב (כח, ז) כתב שיש ל"שוף" שני פירושים, לשון ראייה ולשון "שהב" - אפרורית כמו ב"שזפתני", ומכאן הוכיח 'רצהבי את מקוריות התפסיר התימני. ונראה שאחר שהקשו לרס"ג מפירושו ל"שחרות" על פירושו ל"אדמדם" או ירקק, שבו פירש שהיא שחרות קלה מעורבת בלובן ושם פירש שהם אדמיות וירקות קשה, וכמו שהקשה גם אדונים, חזר בו ופירש גם כאן בשיר השירים ש"שזפתני" הוא לשון שינוי. אכן צ"ב מקור משמעות זו לשורש זה, ואולי גזרו מקרבתו לשורש "שדף" בלשון חכמים בעניין השדפון, ונקט שאין עניינו מצד שריפת התבואה בחום וכדומה, אלא הוא שם לשינוי התבואה ממצבה הראשון, ומכך גזר שגם "שוף" הוא לשון שינוי מצב. 3. רס"ג מפרש "נחרו" לשון חרון וכעס, כן פירש רשב"ם. התפסיר התימני תרגם תולעו, לשון התגרות וחרחור ריב, כמו "אל תתחר במרעים", וכן פירשו אבע"ז ורד"ק. כ"י ב מתרגם צארבוני - הכו אותי. 4. כ"כ גם אבע"ז: יחסר מקום הקריאה, כמו "אתה", וכוונתו למילת "יא" בערבית שהוסיפה רס"ג, שהיא מילת קריאה לנוכח ומתורגמת "אתה". רס"ג מוסיף תיבה זו פעמים רבות מאוד לכל אורך המגילה. 5. כן כתב רבי תנחום הירושלמי, שהשי"ן ב"שאהבה" היא במשמעות "אשר". 6. כ"כ רשב"ם, אבע"ז, ריא"ג ורד"ק בספר השרשים (שורש איך) ורבי תנחום הירושלמי, שכוונתו "איפה", שכן "איכה" היא שאלה על מצב, וזו שאלה על מקום, כמו "איפה לקטת" (רות ב, יט). בכ"י ג תרגם גם כאן כמו להלן בסמוך: איך. 7. כאן פירש רס"ג את שאלת "איככה" כפשוטה, על המצב, איך היא יכולה להרביץ את הצאן בצהריים בעת החום. 8. רס"ג מפרש "שלמה" לשון שלמות, ותרגמו "סאלמה" שעניינו בריאות שלמה, בטחון ושלווה. וכן פירש בזהר חדש (יח, א):

על מרעי¹ הרועים.
[ט] לסוסתי² במרכבות
פרעה, דימיתי אותך, את
רעייתי³.

מגילת שיר השירים א

הִצָּאן וְרָעִי אֶת־גְּדִיתִי עַל מִשְׁכְּנֹת
הָרָעִים: ־ לְסִסְתִּי בְּרֻכְבִּי פָרְעָה
דְּמִיתִי רָעִיתִי:

מדרש שיר השירים

לרעה "ותשא כל העדה" (במדבר יד, א).
דבר אחר, לסוסתי ברכבי פרעה, את
מוצא בשעה שרדפו המצריים אחרי ישראל
במרכבות משולשות היו, שנאמר "ושלישים
על כולו" (שמות יד, ז), שהיתה המרכבה על
שלשה סוסים⁵. ונגלה הקדוש ברוך הוא
למען שמו על כרוב, שנאמר "וירכב על כרוב
ויעוף" וגו' (תהלים יח, יא). ונדמה להן הכרוב
בדמות סוסייה נקבה ורדפו כולם אחריו⁶.
מיד "ישת חשך סתרו" (שם, יב), ולמה, שלא
יביטו המצריים בשכינה. "מנוגה נגדו" (שם,
יג), מלמד שיצא הקדוש ברוך הוא לנגדו של
פרעה. "עביו" (שם), כנגד טרמטיות⁷ שלהן,
"עברו" (שם), כנגד כיתות שלהן, "ברד"
(שם), כנגד בליסטרא שלהן⁸. "וירעם בשמים
ה'" (שם, יד), כנגד שלפידים שלהן. "ועליון
יתן קולו" (שם), הקרנות שלהן. "וישלח
חציו" (שם, טו), כנגד חרבות שלהן. "ויפיצם"
(שם), מלמד שהיו החצים מתפזרים. רבה
בר כהנא בשם רבי יוחנן אמר, מלמד שהיו
עשויים תיבות תיבות והיו החצים מפזרים
אותן והברקים כונסים כנגד חרבות שלהן.
"ויהומם" (שם), הממם ועירבבם והפיל מגנים
שלהן. מיד "ויראו אפיקי מים" (שם, טז).

שאלו תלמידי חכמים, דכתיב "כי לה'
מצוקי ארץ" וגו' (ש"א ב, ח), וכתיב "אשר
חכמים ולא כיחדו מאבותם" (איוב טו, יח).
וכתיב בתריה "להם נתנה הארץ ולא עבר
זר בתוכם" (שם, יט).

אמר רבי יצחק, כתיב "מעונה אלהי קדם
ומתחת זרועות עולם" (דברים לג, כז), אלו
תלמידי חכמים שהם מרבים שלום בעולם.
"ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד" (שם),
וכתיב "ורב שלום בניך" (ישעיה נד, יג).

ורעי את גדיותיך. אילו התינוקות שבהבל
פיהם העולם עומד, דכתיב "מפי עוללים
ויונקים יסדת עוז" (תהלים ח, ג). על משכנות
הרועים. אילו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

[ט] לסוסתי ברכבי פרעה. זה שאמר הכתוב
"אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג
ורסן עדיו לבלום כל קרוב אליך" (תהלים
לב, ט). רבי יהודה בן פזי בשם רבי
יוחנן אומר, אז נקרא לא נבהת⁴. לטובה
"כל נדיב לב" (שמות לה, כב), לרעה
"ויתפרקו כל העם" (שם לב, ג). לטובה
"ותקרבנה לפני אלעזר הכהן" (יהושע יז,
ד), לרעה "ותקרבון אלי כולכם" (דברים א,
כב). לטובה "אז ישיר משה" (שמות טו, א),

רבינו שמריה

וחבריו, והם העשרה שנהרגו על קידוש
השם, והם: ר' עקיבא ור' חצפית התורגמן
ור' טרפון ובן עזאי ורבן שמעון בן גמליאל
ור' ישמעאל כהן גדול ור' יהודה בן בבא
ור' יהודה הנחתום ור' חנינה בן תרדיון ור'
ישבאב⁹. ואלו הם עשרה הרוגי מלכות.
והבטיח ה' לאומה שיחזיר לה כל מה

[ח] אם לא תדעי לך. היא תשובת הבורא
לאומה. אם לא תדעי את המקום, את, הנאה
בנשים - והוא, חי נפשי, דבר שאי אפשר
לתאר יותר - צאי בעקבות הצאן, ורעי את
גדיותיך על מרעה הרועים הקודמים.
כלומר, כאשר תהיי בגלות שמרי את
היהדות בעקבות הקדמונים, כמו רבי עקיבא

[ט] חי נפשי, כיפי הסוסה שהופיעה במרכבות פרעה, כך דימיתך, את רעייתי.

[ט] לסוסתי. אמרו החכמים, שכאשר בא פרעה להכנס לים, נרתעה סוסתו וסירבה להיכנס. רכב פרעה על סוסה, אחרי שהיה על סוס מהיר, כדי שהסוסים ילכו אחריה.

שניטל ממנה, כמו שנאמר 'תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל' (ישעיה ס, יז), אבל תחת רבי עקיבא וחבריו הרי אין מה שאפשר להביא שישווה להם בחשיבותו¹⁰, אלא ישובו בתחיית המתים.

פירוש רבי זכאי

הסוטה מן הדרך. אמר: וכמוהו 'ויעט העם אל השלל' (ש"א יד, לב), 'ותעט אל השלל' (שם טו, יט).

[ט] לסוסתי. סוסה נקבה¹¹.

ציונים והערות

ומשמש גם לאשה הרעייה, וכפל העניינים במילה זו בערבית הוא ככפל העניינים בשורש "רעה" בלשון הקודש. 4. כל מדרש זה גם בירושלמי שקלים א, א, ושם המסירה: הן נקרא ולא נבהת. ובדפוסים שונה ל"נבעת". ובאמת הוא לשון בושע, וכמוש"כ סוקולוף בערכו. 5. בביאור תועלת שלושת הסוסים למרכבה והחידוש שהתחדש בשעה זו של רדיפת בני ישראל, עיי' מש"כ בעלי תמר כלאים ח, ב. 6. כן הביא רבינו שמריה, ע"ש, ובלקח טוב: "לסוסתי ברכבי פרעה", זה הענין דורשין אותו להקב"ה לשעבר על קריעת ים סוף, שדמה הקדוש ברוך הוא לסוסי פרעה הגלים שלום כדמות נקבה, והסוסים של מצרים מזויינים משנים היו, ובאו המצרים אחרי אותו הדמות, והטביעו את רוכביהם בים, שנאמר "סוס ורוכבו רמה בים". 7. מילה זו אינה מוכרת והוצע להגייה באופנים שונים, ראה הערת ריח"ו. בגליון כה"י נכתב: שקיפשתיה, ואין ברור לאיזו מהתיבות שבפנים מתייחסת תיבה זו, שנראית כביאור בלשון יון, ואולי הכוונה לסקטוריי והוא גלדיאטור או חייל עם מגן גדול. ויותר נראה שהכוונה למרכבה, וכן בפסיקתא דר"כ בחדש השלישי, ח: לאיסקופיטטי של מטרונא, לכשהיא עוברת בשוק משמטין סייף וזיין מל פניה וסייף וזיין מאחריה. וכתב מגדלבוים שהכוונה למרכבה, בלשון יון סקפסטון, שהיא עגלה או מרכבה עם גג או כיסוי, וזהו שכתב המדרש כאן שהוא כנגד "עביו" - שהיא כמכוסה בעננים. 8. המו"ל הוסיף דרשות ל"גחלי" ו"אש" כנגד טרמנטון ונפט, ואינן ככה"י. 9. בפירוט עשרה הרוגי מלכות יש חלופים בין המדרשים, ודברי רבינו הם על דרך האמור במדרש תהלים ט, אלא שהוציא את רבי יוסי והכניס את רבי טרפון. 10. על דרך שאמר רבי יוחנן (ר"ה כג, א), אוי להם לאומות העולם שאין להם תקנה, שנאמר תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל. תחת רבי עקיבא וחבריו מאי מביאין, ועליהם הוא אומר ונקיתי דמם לא נקיתי. 11. רבינו העתיק את תרגומו של רבינו שמריה, השונה כאן משל רס"ג.

המובאה מאבן גנאח אכן נמצאת בכתאב אלאצול, ותמה שייחסה לאלפאט' שמואל, אך אולי אין ביטוי זה מכון אל חיבור מיוחד, גלוסר לספר שמואל, אלא אל ביאור הכתובים משמואל. ואין להניח שייחס בטעות לאבן גנאח את "כתאב אלנתף" לחיג', שהוא פירוש פילולוגי-דקדוקי לנביאים, ושהוא מכנה את הפירוש לשמואל "אלפאט' שמואל", שכן בשרידי החיבור הזה נמצא הכתוב "ויעט בהם" (שמואל א' כה, יד), ושם לא הסמיק חיג' את המילה ל"כעוטיה" משיר השירים. 1. רס"ג תיקן הלשון, שמקום המרעה אינו במקום משכנות הרועים אלא במקומות המרעה שלהם. אך בכ"י ב וג ובתפסיר התימני: מסאכן, כצורתו. 2. רס"ג פירש שהיור"ד ב"סוסתי" מורה על השייכות, הסוסה שלי, וכן פירש רש"י שהכוונה לסוסות של ה' שאספם להלחם במצרים. וכן הוא בפירוש הארוך המיוחס לרס"ג, שהכוונה למלאכים ההורגים ברכבי פרעה ועושים בהם נקמה. התפסיר התימני תרגם "לסוס", וכדעת האב"ע ורבי תנחום היושלים שהיור"ד נוספת לתפארת הלשון, כמו היו"ד של "מלאתי משפט" שמשמעותו מלאה משפט, ולדעתם הסוסים היו של פרעה והמצרים. משני פיוטים של רס"ג מוכח כתפסיר שלפנינו ולא כתפסיר התימני. בפיוט אחד (סידור רס"ג, מהדורת תש"א עמ' קמה) כתב: "צהל רכבו באויבי עמו להשליך שונאיו אל תוך מצולה", הרי שגם לקב"ה היה רכב שהשליך את אויבי עמו למצולה, ולא מצאנו רכב לקב"ה אלא בפסוק זה (כמו שהעירו המהדירים שם). ובפיוט נוסף (שם עמ' קפח) כתב: "לסוסתי תרתה מחנס תלוש, תופפת חגג פעמים שלוש", הרי ש"סוסתי" הוא כינוי לכנסת ישראל ולא למצרים. את הראיה השניה יש לדחות, שכיון שאמר "דימיתך רעייתי" דימה הכתוב את כנסת ישראל ל"סוסתי" מכל מקום, אבל הראיה הראשונה אין לה דחיה, שממנה מוכח שמדובר ברכבי הקב"ה. בכ"י ג במקום "לפרסתי" - "לחגרת", והיא סוסה הרתומה למרכבה, בדרך כלל מזן אציל, ומתאים יותר לפי ההקשר המדובר ככאן, בסוסת מרכבת פרעה. 3. רס"ג נקט לשון "צאחב" שעניינו ריעות וידידות

[נ] מה יפה לחייך¹ וצווארך² בעגילים במחרוזת אבני חן³.
 נָאֹוּ לְחַיִּיךְ בַּתָּרִים צְוֹאֲרֶךְ בַּמַּחְרוּזִים:

מדרש שיר השירים

ברכבי פרעה דמיתך רעייתי" - "כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום" (דברים יג, ב) ¹⁶.
 [נ] נאוו לחייך בתורים. אלו תורות, שכתוב "זאת תורת הבהמה והעוף" (ויקרא יא, מו), "זאת תורת המצורע" (שם יד, ב), "זאת תורת

דבר אחר, לסוסתי, אימתי, בימי אחאב ובימי ירבעם. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, כלום נתתי לכם את התורה אלא כדי שלא יטעה אחד מכם וישען על דעת חבירו, ואתם לא עשיתם כן, אלא "לסוסתי

רבינו שמריה

ומאחר ששבט בנימין היה מוקדם על הים, התקנאו ראשי שבט יהודה, ורגמו אותם באבנים כדי שלא יקדימו אותם, באמרם שלהם זכות הקדימה, כמו שנאמר 'שם בנימין צעיר רודם שרי יהודה רגמתם' (תהלים סח, כח), ואחריהם 'שרי זבולון שרי נפתלי', ולכן נמנע שבט בנימין והקדים שבט יהודה. ואין אדם שיש לו כוונה טובה לפניו ית', שלא יגמול לו ה' בטובה עליה. וכך שבט בנימין, כאשר היתה כוונתם באותה זמן טובה, ורצו להיכנס לציות לה', אלא שנמנעו, נתן להם ה' שכר זה, והוא שתהיה השכינה בחלקו, כמו שנאמר 'ובין כתפיו שכין' (דברים לג, יב). וגם נקרא 'ידיד ה'" (שם), מחמת התלהבותו בקידוש השם וקיום הציווי⁷. וליהודה ניתנה הממשלה, כמו שנאמר 'ישראל ממשלותיו'⁸. ושרי זבולון שרי נפתלי היו על ידם ניסי נחל קישון, כמו שנאמר 'זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה' (שופטים ה, יח). לפיכך לא הזכיר בפסוק זה שבטים אחרים מלבדם, כי כאשר הזכיר את נסי ים סוף הוסיף עליו את נחל קישון.

ויש מפרשים ב'לסוסתי', שכשם שהיתה סוסתו של פרעה הנאה ביותר ברכבי פרעה, ושמה בה, על פי פירוש החלפת ס' בש',⁹ כך דימיתך בין האומות, כשאת הולכת בציות ה' הרי את נאה ואני שמח בך.

[נ] מה יפו לחייך בקישוט העגילים¹⁰ וצווארך במחרוזת אבני חן¹¹.

וסירבה הסוסה להיכנס אל הים. מה עשה הקב"ה, הראה להם סוסה בדרך נס, ומיד הלכו הסוסים אחריה ונכנסו פנימה⁴. וכאשר הרחיקו להיכנס לתוך הים, שבו המים עליהם והטביעום, כמו שנאמר 'וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד' (שמות יד, כח). וככל שהעמיקו להיכנס התרבו עליהם המים, עד שכשביקשו לשוב ולנוס, כמו שנאמר 'אנוסה מפני בני ישראל' (שם, כה), לא היו יכולים לשוב ליבשה, כיון שהמים הפסיקו בינם ובין היבשה, וטבעו ואבדו. לפיכך הוא אומר לסוסתי ברכבי פרעה⁵.

ונאמרה בזה משמעות אחרת, לפי הכתיב שהוא 'לססתי'⁶, לפי שכאשר אמר ה' למשה 'ויבאו בני ישראל בתוך הים' (שם, טז) חששו מלהיכנס לים, ואמרו איך ניכנס אליו, ניכנס כשיעשה יבשה, כמו שנאמר 'ביבשה' (שם). עד שהראה להם ה' את כוחו, שהוא עושה את הים ליבשה וכמו כן את היבשה לים, באשר הוא בורא הכל. וכאשר ראה נחשון שדבר זה קשה עליהם, נכנס לתוך הים, ולכן ציוה ה' שתהיה ליהודה הנשיאות על ישראל מאותו זמן והלאה, ותהיה המלוכה מנחשון, כמו שנאמר 'היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו' (תהלים קיד, ב), פירושו, שכיון ששבט יהודה התחיל בקידוש שם הבורא, ניתנה להם המלוכה על ישראל.

[נ] ופירוש נאוול לחייך בתורים, כשאת עוסקת בתורה, לפי שהוא דבר הנעשה בלחיים¹², והיא דבוקה בעבודתה, כמו שנאמר 'והגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח).

פירוש רבי זכאי

[נ] בתורים. בקישוט העגילים¹³. בחרוזים. במחרוזות אבני חן, המשובצת באבני חן רבים¹⁴. ולכן נקראים בתי השיר [חרוזים]¹⁵. [ג] ומצאתי בטעם דימוי ישראל לתפוח פירוש

ציונים והערות

1. רס"ג תרגמו בלשון יחיד, ובכ"ג ג הוא בלשון רבים, כלשון המקרא. 2. דעת רס"ג ש"תורים" הם עגילים, "אקראט" במקור, כתרגומו ל"עגיל" (במדבר לא, ג), והם המשתלשלים על הלחיים, ולכן כינה הכתוב כאן את יופי הלחיים בהם. גוטיין, חברה ים תיכונית, כרך ד, עמ' 215, הערה 475, כותב שהמונח "קרט" שימש כנראה כמונח כללי לתליון, ובהמשך יוחד לעגילים התלויים על האוזן, ומכל מקום הכוונה לאלו התלויים ומשתלשלים ולא לצמודים לתנוך האוזן. וכן דעת רש"י ש"תורים" אם נזמי האוזן, וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ (כלאים פ"ב מ"ז) בביאור "ראש תור": תור שם הנזם ששמות הנשים באזניהן, תורי זהב נעשה לך וכר, ע"כ. אך רבי תנחום הירושלמי הביא בשם "פסר פיה" - עקוד (חרוזים), וכן תרגם ריא"ג בספר השרשים שורש תר. גם כ"ג ג והתפסיר התימני אינם כמו שהביא רבי תנחום הירושלמי, אלא תרגמו: באלשמהאריך - אשכול תמרים, כמו "ראש תור" שהוא משולש כמו כפות התמרים, כמו שכתב כאן רבי תנחום הירושלמי בסוף דבריו, אך לא נתבאר מה ענין קישוט הלחיים בכפות התמרים. ויתכן שאין הכוונה לכפות תמרים אלא לתכשיט התלוי באוזן, כמו שכתב בנוה שלום, שכן גם שרשראות תלויות ותליוני אזניים נקראים "שמרך". 3. כ"כ בספר השרשים לריא"ג שורש חרו בהעתיקו את תרגום רס"ג. וכן כתב רש"י ש"חרוזים" הם ענקי זהב ומרגליות החרוזות בפתילי זהב. כ"ג ג והתפסיר התימני תרגמו: כיז - חרוזים נקובים. 4. כן הביא סב"י בשם הרבניים: וקד קאל מפסר אכר פי מעני לסוסתי ברכבי פרעה, אנה קצד אן יערף אהל אלגאליה אנהם מתי רגעו אלי טאעה אללה אטרה להם אות ואהלך אעדאם כמא פעל יום קריעת ים סוף אד אטרה פי אלבחר צורה רמכה נקבה פתבעהא פרס פרעה ותבעוה אלמצריין ועול פי אלמצריין הלא עלי קולה סוס ורכבו רמה בים קאל פמעני רמה רפע ואטרה פי אלבחר. ואצל הלא אקולו לרבונן (פטרבורג 355 דף 66א; 1406 דף 42א). ותרגומו: וכבר אמר מפרש אחר במשמעות לסוסתי ברכבי פרעה, שהתכוון להודיע לעם הגולה שכאשר ישוּבו לציון ה' יראה להם אות וישמיד את אויביהם, כמו שעשה ביום קריעת ים סוף - כאשר הראה בים צורת סוסה נקבה, ודרך אחריה סוס פרעה, ורדפו אחריו המצרים. והסתמך בדבר המצרים הזה על אמרו סוס ורכבו רמה בים (שמות טו, א). אמר: משמעות רמה היא שהרים והראה בים. ועיקר מאמר זה הוא מהרבניים, וה' יודע, ע"כ. יתכן

שכוונתו למדרש שה"ש מן הגניזה שבו נמצא עיקר הדברים, ויתכן שכוונתו לרבינו. 5. עד"ז באדר"ב (נו"א פכ"ז): רבי יהושע בן קרחה אומר, כשבא פרעה לים בא על סוס זכר, ונגלה עליו הקדוש ברוך הוא בסוסיה נקבה, שנאמר 'לסוסתי ברכבי פרעה'. והלא לא רכב אלא על כרוב, שנאמר 'יורכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח' (תהלים יח, יא) אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים. וע"ע בתנחומא שופטים. אך רבינו מפרש שלפרעה עצמו היתה סוסה, אך כיון שלא נכנסה לים עשה הקב"ה כדמות סוסה בים כדי שיכנסו סוסי מרכבות פרעה אחריה. 6. לאפוקי הקריאה 'לששתי' שעל פיה מבאר רבינו להלן שהוא לשון ששון. בכה"י מקצר, לא נאמר שהוא לפי הכתיב, ונוסף שהוא על פי מה שאמר 'דמיתך רעיתי', והיינו שדימה את ישראל שלא רצו להיכנס לים, לסוסתו של פרעה שלא רצתה להיכנס לים. 7. כדברי רבי מאיר סוטה לו, ב - לו, א. 8. כדברי רבי יהודה סוטה שם. 9. היינו שיש לקרוא 'לששתי' במקום 'לססתי', והוא לשון ששון. עיקר הדרשה במכילתא בשלח מסכתא דויה, לשיטת רבי עקיבא, ודרש שאמר הקב"ה כשם שששתי על המצרים לאבדם כך וכו'. ובמדרש חסירות ויתירות (רסא) קרוב יותר לדברי רבינו. 10. רבינו מפרש כרס"ג ש"תורים" הם עגילים, "אקראט" במקור, ראה בהערתינו לפירוש. והוסיף רבינו תיבת "קישוט" לביאור העניין. 11. כ"כ רס"ג וכ"כ בספר השרשים לריא"ג שורש חרו בהעתיקו את תרגום רס"ג. וכן כתב רש"י ש"חרוזים" הם ענקי זהב ומרגליות החרוזות בפתילי זהב. 12. יבואר על דרך שכתב בלקח טוב: נאוול לחייך בתורים. מה הלחיים הללו לא נבראו אלא לדיבור, כן לא נבראו ישראל אלא לתורה. 13. רבינו העתיק את תרגומו של רבינו שמריה, השונה כאן משל רס"ג. 14. רבינו העתיק את תרגומו של רס"ג ושל רבינו שמריה, והוסיף לו הסבר, שהיא משובצת באבני חן רבים. 15. ההמשך חסר. וכ"כ ר"י אבן ג'נא בספר השרשים (שרש חרו): ומזה קראו המשוררים הפנות של בתי השיר חרוזים, בעבור סדורם על אותות ידועות. 16. המו"ל הראשון הגיה לשמות נביאי השקר אחאב בן קוליה ותנניה בן עזור, וריח"ו כתב בצדק שאין הכוונה כאן לנביאי שקר אלא למלכים שחטאו והחטיאו, אך הגיה שיש להקדים את ירבעם לאחאב כיון שקדם לו בזמן. ונראה שהכוונה במעשי שני מלכים אלו לכך שגרמו לחכמי ישראל להימשך

יֵא תוֹרִי זֶהֱב נַעֲשֶׂה־לְךָ עִם נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף:
יב עַד־שֶׁהַמֶּלֶךְ בְּמִסְכּוֹ נִרְדִּי נָתַן רִיחוֹ:

[יא] ועגילים¹ מזהב נעשה
לך, עם נקודות הכסף.²
[יב] כל עוד³ שהמלך

מדרש שיר השירים

כה, כ). "עם נקודות הכסף" - עם שנתנו תרומת הכסף. רבי נחמיה אומר זה עגל מסכה. "עם נקודות הכסף" - את מוצא בשעה שבא להעלות ארונו של יוסף, כתב ארבעה פתקין של כסף וחקק עליהן דמות ארבע חיות, דמות אריה ואדם נשר ושור. השליך דמות אריה והיה נוהם אותו המקום, השליך דמות אדם - נתכנסו עצמות יוסף, השליך דמות נשר - צף ארונו⁶. נשתייר טס אחת דמות שור בידו, שכשהיה מתעסק עם ארונו של יוסף נתנו לאשה אחת ושכחו. כיון שכנסו את הזהב נתנה אותה האשה להן אותו הפיטק והשליכו באש ויצא אותו העגל, שנאמר "ואשליכהו באש" וגו' (שמות לב, כד). באותה שעה בקש הקדוש ברוך הוא להחריב את כל העולם כולו. באותה שעה אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, "ריבון כל העולמים, אם שריפה הן חייבין - זכור להן ברית אברהם אשר הוצאתו מאור כשדים, ואם הריגה הן חייבין - זכור להן עקידתו של יצחק, ואם גלות הן חייבין - זכור להן גלותו של יעקב". לכך נאמר "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שמות לב, יג). ולא עוד אלא כי כפרו ולא כך כפרו, כי לא אמרו "כי זה האלהים אשר העלנו ממצרים", אלא "כי זה משה האיש" (שמות לב, כג). מיד אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, "משה, בדבר זה נצחתה". והוא שדויד אומר "ויאמר להשמידם לולי משה" וגו' (תהלים קו, כג). אמר רבי חמא, גדולה היא הזכות ששני בני אדם מילטו ששים ריבוא, הדא הוא דכתיב "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב, יד).

[יב] עד שהמלך במסכו. רב אמר לרבי פרודי, "לית את מחמי לי הדין סוגלא דאית

הנזיר" (במדבר ו, יג), "זאת תורת הזב" (ויקרא טו, לב), "זאת תורת העוף" (שם א, יד), "זאת תורת המנחה" (שם ו, ז), "זאת תורת החטאת" (שם, יח), "זאת תורת האשם" (שם ז, א), "זאת תורת זבח השלמים" (שם, יא), "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (במדבר יט, יד). מאחר שהוא פורטין אחת אחת, חזר וכוללן, "זאת התורה לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים" (ויקרא ז, לו). אמר הקדוש ברוך הוא, איני מבקש מכם אלא זאת התורה. אף על פי שהקרבנות בטלין ואתם מתעסקין בהן, מיד מעלה אני עליכם כאילו אתם מקריבין קורבנות לפני בכל יום, דכתיב "באהבתה תשגה תמיד" (משלי ה, יט), וכתוב "עולת תמיד לדורותיכם" (במדבר כה, ו)⁴.

רבי עזריה בר בריה דרבי מני בר בריה דרבי אבטלס, שהוא דור עשירי לרבי אלעזר בן עזריה שהוא דור עשירי לעזרא, הוה קאים על תרעיה דרבי פרודי. אזלו ואמרו ליה "הא רבי עזריה בר בריה דרבי מני בר בריה דרבי אבטלס, שהוא דור עשירי לרבי אלעזר בן עזריה שהוא דור עשירי לעזרא, עומד על הפתח. אמר להן "מה נעשה בו, בן תורה נאה, בן אבות ובן תורה נאה ונאה. בן אבות ולא בן תורה - האש תשרפנו". ולמה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים, מפני שבהבל היוצא מפיהם העולם עומד. דבר אחר, כשם שהקרבנות מכפרין כך התינוקות מכפרין, דכתיב "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" (תהלים ח, ג).

צוארך בחרוזים. אלו הן הפייטנין⁵.

[יא] תורי זהב נעשה לך. רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אומר אלו הכרובים, דכתיב "והיו הכרובים פורשי כנפים" (שמות

נקודות הכסף, ר"ל הנקודות והנגינות, שלא תעזוב אותן, והרי הן מועילות ללימוד. והרי הוא כאומר, אם תתעסקי בשתי התורות [ירבו לך] הנכסים והעושר.

[יב] תשובתה לו: עד שהמלך. מנהגי הזה, כל עוד שהמלך במסיבתו ה"נשרין" שלי מוביל לריחו⁹.

[יב] פירשתי אותו על נאו¹¹. ובכך האומה

חרוזים אלו המצוות. כשם שקישוטה של האשה הוא בעגילים משובצים באבנים טובות, כך היא התורה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. וחרוזים - הפיוט⁷.

[יא] ועגילים מזהב נעשה לך, משובצים בברדלח לכן כלובן הכסף⁸.

[יא] וכך תורי זהב רומז לשתי תורות. עם

פירוש רבי זכאי

הדיברות אחר חמישים יום. ואלו דבריו: כתפוח קצב גמר פירותיו לחמשים לרועעה [צנועים] כן קיבלו דת לחמישים לשעשועיה¹⁰.

אחר, בדברי רבינו שמואל השלישי בסדר ויושע, שכשם שמתחילת פריחת הפרי שלו עד השלמתו יש חמישים יום, כך שמעו ישראל את

ציונים והערות

והעוף, "זאת תהיה תורת המצורע", "זאת תורת המנחה", "זאת תורת הקנאות", "זאת תורת האשם", "זאת תורת זבח השלמים", "זאת התורה אדם כי ימות באוהל", "זאת תורת הנזיר", ע"כ. ובילקוט בקיצור: דבר אחר בתורים בתורות הרבה זאת תורת העולה זאת תורת המנחה. 5. הובא ברבינו שמריה, ע"ש, ובילקוט: "צוארך בחרוזים" אלו הפייטנים. וברוקח: "צוארך בחרוזים", אלו הפייטנים, כך במדרש ספר זה. 6. בבירור שיטת המדרש בהשלכת הפתקין עיין תוסכ"פ סוטה ע"ב 649. 7. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה: צוארך בחרוזים - אלו הפייטנים. לבירור אודות דברים אלו במדרש וזמנם, עיי' מ"ב לרנר, 'על ראשית הפיוט', סידרא ט (תשנ"ג), עמ' 31, והע' 95-96. וכ"ה בילקוט שיר השירים (רמז תתקפג). 8. רבינו מפרש כרס"ג (ואבע"ז ורבי תנחום הירושלמי) שנקודות הכסף הם קישוט ועיטור בתוך תורי הזהב, ולא תכשיט בפני עצמו. אבל נטה מפירוש רס"ג, שפירש "נקודות הכסף" כפשוטו, ורבינו מפרש שהכוונה לבדולח המשול ככסף כיון שהוא לבן כמותו. וכפי הנראה טעמו לפי שאין דרך לקשט תכשיטי זהב על ידי שיבוץ נקודות כסף, אלא על ידי שיבוץ אבנים טובות, וכן כתבו גם ראב"ע ורבי תנחום הירושלמי שהכוונה לאבנים טובות. 9. רבינו העתיק לשון רס"ג, וראו הערותינו שם בבירור הדברים. אלא שהקדים "מנהגי זה", ובפירוש הארוך מביאר רבינו את טעם ההוספה הזו. 10. פיוט שיר השירים לשביעי של פסח 'אסלסל בפצח רנני' לרבי שמואל בר הושענא, הוהדר ע"י י' דודון, גנזי שעכטער, ג, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 58-92. שם פורסם במקום "לשעשועיה": לרועעה. 11. הכוונה שתשובת האומה לה' בפסוק זה, 'עד שהמלך במסיבו', חזרת לדברי ה' שאמר לה 'נאו לחיך בתורים', והיא אומרת שמנהג זה שבו נהגה בדברות בתורות, היה כל זמן שהמלך במסיבו וכי'.

אחריהם ולהסכים עמהם, ועל כך דורש את "לסוסי ברכבי פרעה דימיתך רעייתך", שהתורה ניתנה לכך שכל אחד ישקול מדעת עצמו את הנכון לפי התורה ולא יימשך אחר חבריו כסוס. ורומז למעשה אחאב שהעמיד דין שקר להרוג את נבות על ביוזי המלך וברכת ה' כדי שיוכל לקחת את כרמו, כמבואר בסנהדרין מח, ב, ונמשכו הדיינים אחרי ודנו את נבות למיתה. וירבעם החתים את חכמי ישראל על הסכמה לעבודת העגלים, על ידי שהושיב רשע אצל צדיק והטעה את הצדיקים לחתום, מתוך מחשבה שהמלך רק רוצה לבדוק את נאמנותם ולא באמת לעבוד עבודה זרה, ואפילו אחיה השילוני טעה בדבר וחתם על אותו מעשה, ודבר זה גרם לכך שחכמים וצדיקים אחרים (כמו יהוא מאוחר יותר) נמשכו אחרי החתימה הזו וחשבו שיש בה היתר, כמבואר בסנהדרין קב, ב. 1. רס"ג הוסיף וי"ו החיבור, לפרש שהתורים הנזכרים בפסוק הקודם, הם שמוסיף עליהם הכתוב כאן ומתאר כיצד יהיו עשויים. ולא כרבי תנחום הירושלמי שכתב שבפסוק זה מבואר סוג אחר של תורים, שדרגתו נמוכה מהדרגה שבפסוק הקודם, ע"ש. בכ"י ג ובתפסיר התימני אין את וי"ו החיבור. 2. כפירוש האבע"ז ורבי תנחום הירושלמי כאן, שנקודות הכסף הם עיטור של נקודות בתוך תכשיט הזהב, הנראה כעין פנינים. התפסיר התימני תרגם "נקודות" - עגילים, ולדעתו נקודות הכסף אינם קישוט בתוך תורי הזהב, אלא תכשיט בפני עצמו, על דרך פירוש רש"י שהם כלי בפני עצמו, אלא שלדעתו הם כלי כסף מנוקדים. 3. רס"ג תרגם "עד שהמלך" - בכל פעם שהמלך במסיבו, וכעין זה בכ"י ב ובתפסיר התימני: במשך כל הזמן שהמלך במסיבו (אלא שלפיו מדובר בהתמשכות אותה סעודה, ולא בסעודות אחרות). כ"י ג תרגם באופן מילולי: עד ש, משמע - עד שיבוא המלך למסיבו, עוד טרם הגיע. 4. בלקח טוב: מהו "בתורים", אלו תורות שבתורה, "זאת [תורת] הבהמה

מדרש שיר השירים

שאינו מכירה". אמר לשכניו "אני מריח ריח הקטורת בתוך ביתך שאיני מכירה"¹¹. כך עד שהקדוש ברוך הוא מתקן דברי תורה בסיני, כבר עלה ריח הקטורת של עגל¹². מיד אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, משה "לך רד כי שחת עמך" (שמות לב, ז). ומה הוא "רד", כלומר רד מגדולתך. אמר לו "למה", אמר לו "כי שחת עמך". אמר לפניו "ריבון העולמים, אתמול אמרת לי 'ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוצא [את עמי בני ישראל ממצרים]' וגו' (שמות ג, י), ועכשיו את אומר לי 'עמך', עמך הן בין זכאין בין חייבין, דכתיב 'והם עמך ונחלתך' (דברים ט, כט)". אמר לו "ומה את עושה בהן", אמר לו "הרף ממני ואשמידם" (שם, יד). אמר לו "ואחר כך מה את עושה בהן", "ואמחה את שמם" (שם). "ואחר כך מה את עושה בהן", "ואעשה אותך לגוי גדול ועצום" (שם). כיון ששמע משה כך מפי הגבורה אמר לפניו "ריבון כל העולמים, ספסל של שלש רגלים אינו עומד לפניך בשעת כעסך, וספסל של רגל אחד היאך עומד, בבקשה ממך אל יתקיימו בהם דבריהם של מצריים". את מוצא, כיון שאמר משה לפרעה "כה אמר ה' אלהי העברים שלח את עמי" וגו', מיד קרא לחרטמים ואמר להן "מה אתם רואין בסופה של אומה זו", אמרו לו "אנו רואין אתה שדמה נשפך כמים". והוא שפרעה אמר לישראל "ראו כי רעה נגד פניכם" (שמות י, י). ועכשיו יתקיימו דבריהם של מצריים, וכן כתוב "למה יאמרו מצרים ברעה הוציאם" (שם, יב). והיכן בטלו הדברים של מצריים, בשעה שמל יהושע את ישראל, והוא כשהקדוש ברוך הוא אמר ליהושע "היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם" (יהושע

בכרמך", אמר ליה "אין". נפק בעא למחמי יתיה. אמר ליה "צפא ביה כמין תורתא". אמר לו "ולית הדין תורתא מחבלא כרמך", אמר ליה "הדין תורתא דאת חמי ליה הוא סוגלא". קרא עליה "עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו". חזר ואמר "תמה אני דבית מקדשא חרב ואת קיים בעקשותיך". מיד איתבעו ולא איתתכח⁵.

אמר רבי יעקב בר נשי, ערב היה ריחה של ארץ ישראל מריח פיתום הקטורת וטעם הפירות. אמר רבי יעקב בר דוסי, מלוד עד לאונו חמשה מילין היה⁶. פעם אחת קדמתי בבוקר והלכתי עד קרסוליי בדבש תאנים⁷. רבן יחזקאל נכנס לבני ברק וראה עזים אוכלות תאנים והתאנים מנטפות דבש והעזים מנטפות חלב, והיו מתערבין אילו ואילו ונמשכין כאחד. אמר "זו היא בחיי ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג, ח)⁸. זימנא אחרא סליק רבי יהושע בן לוי להדא גיבל, חזי תמן סגילין רברבן. אמר להן "עגלים בכרם", אמרו ליה "סגילין אינון". אמר לה "ארץ ארץ, למי את מוציאה פירות הללו". מיד נתמעטו ונעשו כעזים. לשנה הבאה נכנס לשם רבי חייא רבה. אמר להן "עזים בכרם", אמרו לו "בבקשה ממך, אל תעש בנו כשם שעשה בנו חבירך"⁹. משום אדם אחד אמרו, יכול היה אדם להלך בארץ ישראל שלשת ימים ולא נוגעת החמה בבגדיו¹⁰. והוא שרודד אמר "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי" (תהלים מב, ה).

דבר אחר, עד שהמלך במסבו. זה הר סיני. עד שהקדוש ברוך הוא עלה בהר סיני כבר עלה ריח הקטורת של עגל. משל למי שנשא אשה בת טובים, עד שהוא מתקן לה חופה מצאה שזינתה. אמרו לו "הרי ריח הקטורת בתוך ביתך

ה, ט), הוא הדבר אשר ראו המצריים. נתנחם הקדוש ברוך הוא, דכתיב "וינחם וכששמע הקדוש ברוך הוא הדברים האלה ה' על הרעה" וגומר (שמות לב, יד) 13.

רבינו שמריה

אומרת לפני אלהיה, כאשר שלחתי בגלות ומלכותך אינה גלויה, כלומר - השכינה נסתרת מן העין, .. שמורה אצלי... 14

אומר הכתוב 'ואומר אליה ימים רבים תשבי

לי לא תזני ולא תהיי לאיש וגם אני אליך' (הושע ג, ב), כלומר, שלא תבקשו אחר. ואמר 'כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר' וגו' (שם, ד), ואמר אחר כך

ציונים והערות

ובכך מבאר רבינו את התוספת שהוסיף 'מנהגי זה'.

1. רס"ג תרגם "במסיכו" - "מתכאה", שהוא לשון מיטה שמסבים עליה, ועל שמה נקראת גם סעודה גדולה "מתכא". וכן כתב בשבעים מילות בודדות, שהוא לשון הסבה, וראה לדבר מלשון חכמים לעניין הפסח (פסחים פ"י מ"א), ואפילו עני שבשאל לא יאכל עד שיסב. וכדבריו כתב ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים (שורש סב) שהסעודה קרויה "הסבה" כיון שמסבים בה ונשענים על הצד, ולא כרד"ק בספר השורשים (שורש סב) שכתב שהוא לשון סיבוב, על שם דרך הסועדים לשבת יחדיו סביב שולחן אחד.
2. רס"ג מתרגם כאן "נרד" - נסרין, והוא מין צמח ריחני, ורד הבר, הגדל במדבר סיני, ויש מסורות המוסרות שאותו ראה משה רבינו בסנה, ורס"ג בספר השרשים (שורש מור) הביא שיש שפירשו שהוא "המור". כתרגומו של רס"ג כאן כן הוא גם בפירוש רבי שמריה ב"ר אלחנן. התפסיר התימני תרגם כאן "ורס", ופירוש זה הובא על ידי רבי נתנחם הירושלמי ודחה אותו: ויש אומרים "ורס" (עץ הברזל), ולא ראיתי שיש ל"ורס" ריח, אלא אם כן לעלים שלו, אינני יודע. הרמב"ם בפיה"מ (כריתות פ"א מ"א) כתב ששיבולת נרד היא "סנבל אלנאדין" והוא צמח אחר. בכ"י ב נראה שתרגם זעפרן, וצ"ע, שהרי הוא הכרכום, ובכ"י ג תרגם ורד, ואולי הוא שיבוש מעתיק מ"ורס" הנ"ל.
3. רס"ג תרגם "נרדי" - הנרד שלי, ולא כרבי נתנחם הירושלמי שכתב שהיו"ד יתרה. 4. במקור: "יודי אלי", הביא ל-, גרס ל-. (לשון העתיד מוחלפת בעבר בשל הפתיחה ב"מהמא"). לפי כ"ב ו ג והתפסיר התימני - נתן. פירושו של רס"ג הוא לפי פשט המקרא, ולא כפירוש חז"ל (שבת פח, ב) שהוא לשון עזיבה.
5. מקורו בירושלמי פאה ז, ג: רבי אמר לרבי פרידא, לית את חמי לי ההיא סגולה דגו כרמך, אמר ליה, אין. נפיק בעי מיחמיא ליה. עד דהוא רחיק צפה ביה כמין תור. אמר ליה לית הדין תורא מחבל כרמא. אמר ליה הדין תורא דאת סבר הוא סגולה. וקרא עלוי עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו, בית מוקדשא חריב ואת קאים בקשיותך. מיד איתבעון ולא אשכח. (המור"ל העתיק בשיבוש: אתבייש, והביא לפלפול ריח"ו).
6. בבירור שיעור המרחק מלוד לאונו בדברי חז"ל ובמציאות, עיי' בינה הגיגי לר"י שילה עמ' 215.
7. מקורו בכתובות ק"א, ב: אמר רבי יעקב בן דוסתאי,

מלוד לאונו שלשה מילין, פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים. 8. בכתובות שם: רמי בר יחזקאל איקלע לבני ברק, חזנהו להנהו עיזי דקאכלן ביני תאיני וקא נטיף דובשא מתאיני וחלבא מניניהו איערב בהדי הדדי, אמר, היינו "ובת חלב ודבש". 9. בכתובות ק"ב, א: ר' יהושע בן לוי איקלע לגבלא, חזנהו להני קטופני דהוו קיימי כעגלי, אמר עגלים בין הגפנים, אמרו ליה קטופני הוו, אמר: ארץ ארץ הכניסי פירותיך, למי את מוציא פירות לגוים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו. לשנה איקלע ר' אבא בר אדא להתם, חזנהו דהוו קיימי כעזי, אמר עזים בין הגפנים, אמרו ליה זיל לא תעביד לנא כדעבד חברך. 10. לדברים אלו בשבח ארץ ישראל וצפיפות אילנותיה עד שאין החמה נוגעת בבגדי המהלך בה, כיון הבן איש חי פרשת שלח, בביאור הכתוב "היש בה עץ" בלשון יחיד: נ"ל בס"ד הכונה מרוב שומן הפירות ורבוים לא נראה עץ של האילן בחוץ, אלא כל אילן ואילן נראה מרחוק כאלו הוא תל אחד של פירות. 11. היינו שהסכים לדברי שכניו וחזר עליהם לאשרם. המהדירים הקודמים ראו בו נוסח כפול בגלל שהעתיקוהו בשיבוש, ומחקוהו, ואין בכך צורך. 12. בלקח טוב: "עד שהמלך במסבו", לשעבר עד שהשם נגלה בסני ליתן תורה לישראל, "נרדי נתן ריחו", כבר עלה ריח הקטרת של עגל. משל למלך שנשא אשה בת טובים עד שהוא מתקן לה חופה מצאה שזינתה, עלובה כלה שמזנה בתוך החופה. 13. הובא בילקוט כי תשא רמז שצב: לפי שראה פרעה באצטגנינות ואמר להם לישראל "ראו כי רעה נגד פניכם", אמר להם אני רואה באצטגנינות שלי כוכב אחד עולה לקראתכם שמו רעה, והוא סימן דם והריגה, וכשחטאו ישראל במדבר בעגל אמר משה בתפלתו "למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם", זהו שאמרנו לכם "ראו כי רעה נגד פניכם". מיד "וינחם ה' על הרעה", והפך את הדם לדם מילה שמל אותם יהושע, וזהו שנאמר "היום גלותי את חופת מצרים", שהיו אומרים דם אנו רואים עליכם, ע"כ. והובא גם בילקוט מדרשי תימן, א, עמ' נז, כדברי המהדיר שם הע' 15. והוא כפי הנראה מקורו של רש"י על פסוק זה בשם מדרש אגדה, וכפי שכבר עמדו בזה. 14. שלוש שורות לא קריאות.

מגילת שיר השירים א

י צָרוֹר הַמּוֹר דּוּדִי לִי בֵּין שְׂדֵי יֵלִין:
 י אֲשָׁכַל הַכָּפָר דּוּדִי לִי בְּכַרְמֵי עֵין
 גְּדִי:

[יג] כמו¹ קופסת² בושם
 המושק³ אהובי אצלי, בין
 שדי ילין. [יד] אשכול⁴
 החינה⁵ אהובי לי⁶, בכרמי
 עין גדי.

מדרש שיר השירים

[יד] אשכול הכופר דודי לי. זה שכתוב
 "אללי לי כי הייתי כאספי קיץ כעוללות⁹
 בציר אין אשכול לאכול בכורה איותה
 נפשי" (מיכה ז, א). ולמה היה אותו הצדיק
 מצטער בדבר זה, לפי שלא מצא חבר
 כמוהו. אשכול, איש שהכל בו¹⁰.

דבר אחר, אשכול הכופר, אלו הצדיקים
 שהן מכפרין על עוונותיהן של ישראל,
 שנאמר "קומי רוני בלילה" (איכה ב, יט).

בכרמי עין גדי. יש מקום בארץ ישראל
 ושמו עין גדי, ולמה, בשביל שהוא משובח
 ועושין שם יין בטהרה לנסכים לקרבן¹¹.

דבר אחר, בכרמי עין גדי, אמר הקדוש
 ברוך הוא: חביבה ארץ ישראל מכל ארצות,
 וכת קטנה שישכון בארץ ישראל יתר
 מסנהדרי גדולה שבחוצה לארץ¹², דכתיב
 "ואלה דברי הספר אשר שלח ירמיה הנביא
 אל יתר הגולה" (ירמיה כט, א). ומהו "אל
 יתר", אמר הקדוש ברוך הוא: ביותר עלי
 מזקני הגולה חביבה היא כת קטנה שבארץ
 ישראל יותר מסנהדרין גדולה שבחוצה
 לארץ, לכן נאמר "בכרמי עין גדי"¹³.

[יג] צרור המור דודי לי. אין לך ערב לכל
 הבשמים כמור הזה. ולמה הוא מדמהו
 במור, לפי שהקדוש ברוך הוא כתוב בו
 "הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם
 ה'" (ירמיהו כג, כד), והיה מצמצם שכינתו
 בין שני בדי הארון, דכתיב בין שדי ילין.
 את מוצא שחיבב הקדוש ברוך הוא את
 ישראל יתר ממלאכי השרת, שאפילו מלאכי
 השרת שאחד מפחיד את כל העולם כולו,
 ולפני שכינה אינו אלא אם כן רחוק ממנו
 ל"ו פרסאות, דכתיב "שרפים עומדים ממעל
 לו שש" וגו' (ישעיה ו, ב) - אם נוגעין הן
 ניזקין. וישראל עומדים במשכן והשכינה
 ביניהן ואין אחד מהן ניזוק, דכתיב "ובבוא
 משה אל אהל מועד לדבר אתו" וגו' (במדבר
 ז, פט)⁷.

דבר אחר, צרור המור, אף על פי שהוא
 מיצר ומימר לי, בין שדי ילין⁸. דכתיב
 "וינסו אותי זה עשר פעמים" (במדבר יד,
 כב), וכתיב "כי לא ישבתי בבית מיום
 העלותי את בני ישראל מארץ מצרים" (ראה
 ש"ב ז, ו).

רבינו שמריה

פי שמצר לי וממר לי בין שדי ילין. כלומר,
 אינני יוצאת מהדת.

[יד] ודומה לאשכול החינה אהובי לי, בכרמי עין
 גדי¹⁶.

[יד] בכרמי עין גדי. תרגום 'בחצצן תמר'
 (בראשית יד, ז) 'דיתיב בעין גדי'. והיתה
 האומה באותו מקום שיש בו תמרים

'אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה'
 אלהיהם ואת דויד מלכם' וגו' (שם, ה).

[יג] ודומה לשקיק בושם המושק אהובי אצלי¹⁴,
 והוא כאילו לן בין שדי.

[יג] בין שדי ילין. על דרך מה שאמר 'בכל
 לבכך ובכל נפשך' (דברים ו, ה).

ואמרו החכמים ז"ל¹⁵ בצרור המור, אף על

וכרמים. ונשכים¹⁷, והוא מאמר ..., לפי שרבותינו אמרו¹⁸ 'קריתים והטולים אלפא ליינ'. אלא שזה היה בזמנו, ודברים אלו היו בהילוכם במדבר¹⁹.

ציונים והערות

דודי ל"י, אין ערב בכל הבשמים כמור, אף הקדוש ברוך הוא ראש לכל באי עולם, ולמה מדמה הקדוש ברוך הוא בצור, לפי שאין כל העולם כלו כדאי לפניו ומצמצם שכינתו בין שני בדי הארון, דכתיב "בין שדי ילין". את מוצא שחבב הקדוש ברוך הוא את ישראל יותר ממלאכי השרת שאלו אין מתקרבין אלא ברחוק חמש עשרה אמה, שנאמר "שרפים עומדים ממעל לו", וישראל עומדים במשכן ואין אחד מהם ניזוק, ע"כ. והנוסח "חמש עשרה אמה" טעון תיקון וכפי שהוא לפנינו במקור לנכון - ל"ו פרסאות. 8. מקורו בשבת פח, ב. 9. כעוללות] ככה"י: כעולות, ותוקן. 10. לבירור דרשה זו עיי' תוסכ"פ ב"ק פ"ח עמ' 87. 11. בלקח טוב: "בכרמי עין גדי", מקום יש בארץ ישראל ושמו עין גדי וכרמים שלו נאים, והכתוב משבחו לפי שהיו עושין שם יין בטהרה לנשכים ולקרין. ופירש לאחר שכיפר השם לישראל על מעשה העגל הזהירם על הקרבנות ועל הנשכים כדי לזכותם, לכך נאמר ספר ויקרא אחר מעשה העגל. 12. לשון סנהדרין גדולה שבחוץ לארץ אינו מוסב על סנהדרין כפשוטה, שהרי לא דנו דיני קנסות בבבל, ועיי' מחקרים בספרות הגאונים עמ' 106. 13. מקורו בירושלמי נדרים ו, ח: כתיב "ואל יתר זקני הגולה". אמר הקדוש ברוך הוא ביותר הן חביבין עלי זקני הגולה. חביבה עלי כת קטנה שבארץ ישראל מסנהדרין גדולה שבחוץ לארץ. 14. עד כאן העתיק רבינו אל לשון רס"ג, וראו הערותינו שם בביאור הדברים. 15. שבת פח, ב, הובא גם במדרש שה"ש מן הגניזה כאן. 16. בפסוק זה העתיק רבינו לשון רס"ג, אכן נראה שבמקום ל"י כתב שתי מילים, אך הן מטושטשות ככה". 17. כמו שכתב התרגום כאן: ומן הוה להון חמרא לנשכא הלא אנון במדברא לא אתר כשר לבית דרע ואף לא תינין וגופנין ורמונין, אלא הוה אוליין לכרמי עין גדי ונסבין מתמן אתכלין דענבין ועצרין מנהון חמרא ומנסבין יתיה על מדבחא. וראה מדרש שה"ש מן הגניזה כאן. 18. משנה מנחות ח, ו. 19. בפסקה זו מטושטשות מילים רבות, והעלינו הדברים לפי המילים הקריאות והנראה ככוונת העניין. וע"ע בלקח טוב כאן: מקום יש בארץ ישראל ושמו עין גדי וכרמים שלו נאים, והכתוב משבחו לפי שהיו עושין שם יין בטהרה לנשכים ולקרין. ופירש לאחר שכיפר השם לישראל על מעשה העגל הזהירם על הקרבנות ועל הנשכים כדי לזכותם, לכך נאמר ספר ויקרא אחר מעשה העגל.

1. רס"ג הוסיף "כמו", וכמו שכתב רבי תנחום הירושלמי שצריך להוסיף את כ"ף הרמיון. התפסיר התימני לא ביארו. 2. וכן הביא רבי תנחום הירושלמי בשם "פסר פיה" שהוא "נפג'ת אלמסך". נפג'ת היא קופסה מיוחדת שהיה נהוג לעשותה מכסף או זהב ולשמו בכותב את כושר המושק היקר. בהמשך כתב רבי תנחום הירושלמי שמפרש זה עצמו פירש ב"מר דרור" "מסך כ'אלץ", ומוכח שכוונתו לרס"ג, וזו הוכחה שהתרגום שלפנינו הוא של רס"ג. בכ"י ג ובתפסיר התימני: "צרה" אלמסך - צור, חבילת המושק, ומכאן שאינם מסירות מהימנות של תפסיר רס"ג. 3. לדעת רס"ג כאן ובתפסיר שמות (ל, כג) והרמב"ם (כלי המקדש פ"א ה"ג) הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמן בה בני אדם, והוא הנקרא "מוסק", שהוא דם חיה הדומה לצבי, ונצטר בבליטה הדומה לחטוטרת בבטן החיה, ונקרש, ובימות הקיץ החמים מאוד היא מגרדת את בטנה בשיחים, והדם יוצא צרור ומלקטים אותו מן האחו (רמב"ן שמות ל, כג בדעת הרמב"ם). נקרא בערבית "מסך". שמה של חיה זו הוא איל המושק, והיא חיה בנפאל ובטיבט. היא מעלת גרה, מן היונקים, גודלה כגודל איילה, מתחת לבטנו של הזכר ישנו כיס רב חומר רך אדמדם חום בעל ריח חריף וטעם מר, המשמש בתעשיית בשמים ולצורכי רפואה. ועי' אבע"ז בפירוש הקצר (שמות ל, כג) שהביא פירוש רס"ג, והקשה עליו שבפסוק "אירתי מורי" נראה שהוא מלוקט, והביא תירוק ר"י אבן בלעם שיש למור שני פירושים. 4. לפי כ"י ב: כאשכול. 5. רס"ג מתרגם כופר - חנא, כופר לבן, והוא שיח המצוי במזרח התיכון המפיק פרחים ריחניים בצבע חום-אדמדם או לבן, וידוע בשמו העממי כצמח החינה. וכתב רבי תנחום הירושלמי שפירוש זה הוא הנכון ולא כמפרשים שהוא ה"קרנפל" - ציפורן, כיון שאשכולות החינה דומות לאשכולות הענבים ולכן קורא להם הכתוב "אשכול". הרמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ז מ"ו) הביא תרגום רס"ג: הכופר - ה"חנא", וכן אומרים בפירוש "אשכול הכפר" שהוא אשכול ה"חנא", פי שהוא עושה אשכולות נאים בתכלית. ויש אומרים שכופר - אלקרנפל, ע"כ. בתפסיר ב אכן באה מסירת 'אלקרנפל'. גם בפירוש רבי אברהם החסיד (מהדורת "פנטון") כתב: אשכול הכופר הוא אשכול הקרנפל. 6. כאן לא תרגם רס"ג שהוא "כמו" אשכול הכופר "בענין", על דרך הפסוק הקודם, ואולי דרך הלשון לסמוך בכך על מה שכבר נאמר כן במשפט הקודם. 7. בילקוט: "צרור המור

זו הַנֶּה יָפָה רְעִיתִי הַנֶּה יָפָה עֵינֶיךָ
יוֹנִים: זו הַנֶּה יָפָה דוֹדִי אָף נָעִים
אָף-עֲרִשְׁנוּ רַעֲנָנָה:

[טו] הַנֶּה יָפָה, את רְעִיתִי,
הַנֶּה יָפָה, עֵינֶיךָ כִּיּוֹנִים¹.
[טז] הִנֵּה אַתָּה² יָפָה, אַתָּה
אֶהוּבִי, וְגַם נָעִים, גַּם³
מִיִּטּוֹתֶיךָ רַעֲנָנוֹת⁴.

מדרש שיר השירים

(מיכה ז, ט). הַנֶּה יָפָה בתוכחות, "ידענו ה'
רשענו עון אבותינו כי חטאנו לך" (ירמיה
יד, כ) ⁵.

עֵינֶיךָ יוֹנִים. זו סנהדרין גדולה וסנהדרין
קטנה⁶. ולמה הוא מדמה אותם ליונים,
מפני שהן מוסרין עצמן בכל יום ויום
כיונים, שכל העופות בשעה שהן נשחטין
מפרכסין והיונה הזאת בשעה שהיא נשחטת
אינה מפרכסת, לכך נמשלו ביונים⁷.

[טז] וישראל משיבין אותו ואומרים הַנֶּה

[טו] הַנֶּה יָפָה רְעִיתִי וגו'. זה שאמר הקדוש
ברוך הוא "הבן יקיר לי אפרים" (ירמיה לא,
כ). אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: מיום
שדברתי עם ישראל בסיני אני נזכר אותה
העמידה. הוי אומר "כי מדי דברי בו זכור
אזכרנו עוד" (שם).

דבר אחר, הַנֶּה יָפָה רְעִיתִי, הַנֶּה יָפָה
ביסורין, הַנֶּה יָפָה בתוכחות. הַנֶּה יָפָה
ביסורין שנאמר "זעף ה' אשא כי חטאתי
לו עד אשר יריב את ריבי ועשה משפטי"

רבינו שמריה

מלכות הרשעה שמד על ישראל שכל
המניח תפילין יקודרו 14 את מוחו, והיה
אלישע בעל כנפים מניח תפילין ויוצא
לשוק, ראהו קוסדור אחד רץ מפניו ורץ
אחריו, וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו
ואחזן בידו, אמר לו מה בידך, אמר לו
כנפי יונה, פשט ידו ונמצאו בה כנפי יונה.
לפיכך היו קורין אותו בעל כנפים. ומאי
שנא כנפי יונה דאמר ליה, משום
דאימתילא כנסת ישראל ביונה, דכתיב
'כנפי יונה נחפה בכסף' (תהלים שם), מה
יונה כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצוות
מגינות עליהן. מאי שנא יונה שכנפיה
מגינות עליה יותר משאר עופות, פירשו
בבראשית רבה (לט, ח), 'ויאמר ה' אל
אברם' (בראשית יב, א), ואומר 'מי יתן לי
אבר כיונה' (תהלים נה, ז), למה כיונה, ר'
עזריה בשם ר' יודן בר סימון, לפי שכל
עופות בשעה שיגיעין הן נחין על גבי
הסלע או על גבי אילן ונתפשין, אבל היונה
בשעה שיגיעה היא קופצת באחד מאגפיה

[טז] תשובתו לה. הַנֶּה יָפָה רְעִיתִי. הַנֶּה יָפָה בעניין
[זה], את רְעִיתִי, הַנֶּה ... יָפָה, מעֵינֶיךָ שהן
כיוֹנִים⁸.

[טז] עֵינֶיךָ יוֹנִים. כוונתו בעינים לחכמים,
כמו שנאמר 'והיה אם מעיני העדה' וג'
(במדבר טו, כד) ...⁹

[וחזר על אמרו הַנֶּה יָפָה פעמיים, שיפיה
הוא בכל מצב¹¹] ... עד סופו התקיים
המשפט, וכן כאשר נפל המשפט ... יסבלו
הייסורים ולא ימרדו לבקש סיוע מבשר ודם,
כמו שנאמר 'כי אתה אבינו כי אברהם לא
ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו
גאלנו מעולם שמך' (ישעיה סג, טז), ונאמר
'באלהים אהלל דבר' (תהלים נה, יא). נאים
בטובה ונאים בפורענות, נאים בשני המצבים
גם יחד, ולכן דימו את החכמים ליונה¹².

ואמר הכתוב 'אם תשכבון בין שפתים כנפי
יונה נחפה בכסף' (תהלים סח, יד). ואמר
בתלמוד¹³, אמר ר' ינאי, תפילין צריכין
גוף נקי כאלישע בעל כנפים. ואמאי קארו
ליה אלישע בעל כנפים, שפעם אחת גזרה

לו' (שם לו, ז). ומה שאמר "רחוקים" כוונתו בו לישראל הרחוקים מבית המקדש. ויש אומרים בטעם שנמשלה האומה ליונה, לפי שהיא ניזוקת על ידי העופות ובעלי הכנף, והיותר נרדפת, וכמו שאמרו¹⁶ "לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף כתורין ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח".

[טז] ואתה, אהובי, הרי אתה יפה ומועג בפנש, ובדיבורך היפה הרי משכבנו רענן ממים כאילו בנוכחותך¹⁷.

ופורחת באחד והיא ניצולת ואינה נתפשת. ואמר רבינו נסים שמעתי בו טעם אחר, אלמלי שצריכין ליונה לשלחה¹⁵ בכתבים היו שוחטין אותה קטנה ואוכלין אותה ונמצאו כנפיה מגינות עליה.

ויש אומרים בטעם שנמשלה האומה ליונה, לפי שאמר המשורר 'למנצח על יונת אלם רחוקים' (תהלים נו, א), המשיל את ישראל ליונה אילמת בגלות, וכמו שנאמר 'ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו' (שם לח, יד), ונאמר 'דום לה' והתחולל

ציונים והערות

להודות לה' ולקבל את גזירותיו הן בטובה והן בייסורים, בניגוד לאומות העולם שמכבדות את אלוהיהן בעת טובה ומקללות אותם בעת רעה. והובאו שם דוגמאות מדוד המלך שאמר "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא" (בטובה), וכן "צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא" (בצרה); מאיוב שאמר "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך" - קיבל הן את הטובה והן את הייסורים באהבה, וכאשר אשתו ביקשה ממנו לקלל את ה', הוא הוכיח אותה ואמר "הגם את הטוב נקבל מאת האלוהים, ואת הרע לא נקבל", ולעומת זאת דור המבול ואנשי סדום שהיו כעורים בטובה (לא הכירו טובה), וקיבלו את הפורענות בעל כרחם. ולשון המסקנה שם כלשון שבדברי רבינו כאן, להיות נאים בטובה ונאים בפורענות. וראה עוד מדרש שה"ש מן הגניזה כאן שדרש את כפל הלשון על שהנך יפה ביסורים ובתוכחות. ¹³ שבת מט, א. ¹⁴ לפנינו: ינקרו, ובחלק מכה"י: יקרו. למסירת רבינו הכוונה לעשיית חיתוך עד המוח, וכלשון זה בתולדות בן סירא (נו"ב, מהד' ע' יסיף, ירושלים תשמ"ה, עמ' 231): ואם לאו עכשיו אקדר את מוחך. ¹⁵ מכאן הביא ר"ש אברמסון, רב נסים גאון - חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 250, והצטער על שנקטע כאן כה"י שלפניו. וברוך מחזיר אברה. אם הכוונה כאן לרבינו נסים ב"ר יעקב מקירואן, מפתיע הדבר שרבינו שמריה מביא ממנו, כיון שהיה צעיר ממנו בשנים, ובעת פטירת רבינו שמריה היה רבינו נסים כבן עשרים. יתכן שלכן נקט רבינו זכאי זהירות ביחסו את החיבור לרבינו שמריה, וכתב שהוא "מנסוב" אליו, כלומר - מיוחס; לישוב הקושיה יתכן לתלות דברים אלו בגליון שנכנס לתוך החיבור, מה גם ששנת לידתו של רבינו נסים אינה ידועה והיא בנויה מהשערה ע"ג השערה, וכמו כן המילה "מנסוב" בה השתמש רבי זכאי אינה בהכרח מורה שרבי זכאי מפקפק ביחסו הפירוש; ראה נ' דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 56-57. ¹⁶ בבא קמא צג, א. ¹⁷ בפירוש פסוק זה נטה רבינו מפירוש רס"ג, שלא פירש את ענין רעננות הערש ולא את היופי בפנש.

1. רס"ג הוסיף כ"ף הדמיון, וכן כתבו אבע"ז שכו"ף הדמיון חסרה כאן. ג תרגם "חמאמאת" - יוניות. 2. רס"ג שינה התרגום, בפסוק הקודם תרגם "הנך" כמו "את", בלי תוספת "הנה", ובפסוק זה הוסיף "הנה". ובתפסיר התימני השווה אותם ואף בפסוק הקודם תרגם כמו כאן, וכן כתב במצודת ציון. ודעת רס"ג שהדוד אומר לרעותו שהיא יפה, ובתגובה משיבה היא לו, שהנה הוא היפה. וכן פירש רבי תנחום הירושלמי, שהיא משיבה לו שיופיה הוא חלק מיופיו, ותכונותיה מהשפעת תכונותיו, וממה שדבק בה מיופיו וניו. 3. במקור: הֵם, שפירושו: גם כן, ראה מילון בלאו, עמ' 735. בכ"ז ג: ואיצ"א, המילה הרווחת "לוגם". 4. רס"ג תרגם "רעננה" לשון רטיבות ולחות ורוויה, וכן פירשו אבע"ז ורבי תנחום הירושלמי, וביאר רבי תנחום: כלומר אהיה רוויה ושביעה בהתחברותי אתך במיטת ההתאחדות. ולא כרשב"ם שפירש שהכוונה למיטות הגונות, ור"י קרא פירש מיטות מצוירות. 5. בילקוט: הנך יפה בתוכחות שנאמר "ומשלם עון אבות אל חיק בניהם", הנך יפה ביסורין "זעף ה' אשא כי טהאית לו". 6. כן הביא רבינו שמריה. 7. בילקוט: "הנך יפה עיניך יונים" אלו סנהדרין, מה העינים כל הגוף מהלך אחריהם, כך ישראל מהלכין אחר סנהדרין, על מה שאומרים להם טמא טמא, טהור טהור. "עיניך יונים", כל העופות כשהם נשחטין הם מפרכסים, אבל היונה פושטת צוורה, כך אין נותנין נפשן על הקדוש ברוך הוא אלא ישראל, שנאמר "כי עליך הורגנו כל היום". ובלקח טוב בקיצור: ונמשלו ישראל ליונים, לפי שאין היונים מפרכסין בשחיטתן, כך ישראל מוסרין עצמם על קדושת השם, שנאמר "עליך הורגנו כל היום" וגו'. 8. עיקר תרגום רבינו בפסוק זה מיוסד על רס"ג, אלא שהוסיף בו את התיבות המורות שתשובת ה' אליה היא שהיא עדיין יפה ועודנה בענין זה שתאיר אותה. 9. כן הוא במדרש שה"ש מן הגניזה ובמיוחס לרס"ג ולקח טוב, וכעין זה בשיר השירים רבה. 10. שתיים וחצי שורות לא קריאות. 11. כן נראה להשלים על פי הענין. 12. דרשה כעין זו במכילתא יתרו (מסכתא דבחרוש פרשה י), שצריך

מגילת שיר השירים א

י קָרוֹת בְּתֵינוּ אֲרָזִים רַחֲמֵנוּ (רַהֲיִטְנוּ)

בְּרוּתִים:

מדרש שיר השירים

"ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה צבי ממלכות" (ירמיה ג, יט). ולמה הוא מדמה אותה לצבי, אלא מה הצבי הזה אין עורו מחזיקו, כך לא היתה ארץ ישראל מחזקת פירותיה⁷.

קורות בתינו ארזים. זה שאמר הכתוב "צדיק כתמר יפרח" (תהלים צב, יג). אילו הצדיקים שהן עמודים של עולם. ולמה הוא מדמה אותן בארז ובתמר, אלא מה ארז ותמר צלן רחוק, כך מתן שכון של צדיקים רחוק בעולם הזה, שנאמר "זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ה'" (תהלים קיא, ד), וכתוב "טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו" (שם, ה). ועוד, מה הארז והתמר לָפֶן מכוון לשמים, כך הצדיקים לָפֶן מכוון לשמים. דבר אחר, מה הארז והתמר אם נקצצין אין להן חליפין, כך הן הצדיקים, בשעה שהן מסתלקין מן העולם אין להן חליפין⁸.

רהיטנו ברותים. אילו הן הצדיקים בשעה שהן עומדין ומתפללין, בזכותן הקדוש ברוך הוא עושה נסים לישראל כשם שהקדוש ברוך הוא עשה נסים ליעקב ברהטים בשקתות המים⁹.

דבר אחר, קורות בתינו ארזים, אלו הסופרים, רהיטנו ברותים, אלו התינוקות. מעשה רבי חייה ורבי אסי ורבינא נפקו למבדק ארעא דישראל¹⁰. עברו בחד אתר, לא אשכחו לא ספרא לא מתנייתא. אמרו להון "הלין אינון לן נטורי קרתא", אזלו ואייתו בהון מנטורי קרתא. אמרו להון "אילין אינון נטורי קרתא", אמרו להון "ומן אינון נטורי קרתא", אמרו להון "ספרא ומתניתא", דכתיב "אם ה' לא יבנה בית וגו'", "שוא לכם משכימי קום" (תהלים קכו,

יפה דודי אף נעים אף ערשנו רעננה. זה שהכתוב מדבר: "חסדי ה' אזכיר תהילות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גאלם כרחמיו וכרב חסדיו" (ישעיה סג, ז). אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון כל העולמים, אם באנו למנות את העוונות הרי הן מרובין, ואם באנו למנות את היסורין הרי הן מרובין, ואם באנו למנות את הנסים הרי הן מרובין יתר על העוונות ועל היסורין. בעוונות כתיב "פעמים רבות יצילם והמה ימרו בעצתם וימכו בעונם" (תהלים קו, מג), וביסורין כתיב "אשר הראיתי צרות רבות ורעות תשוב תחיני ומתהומות הארץ תשוב תעלני" (שם עא, כ). בנסים כתיב "רבות עשיתה אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך אגידה ואדברה עצמו מספר" (שם מ, ו). ומי יוכל לספר הנסים, מי שעשאו. לפיכך אין אנו מכירין אב ואם אלא אתה, שנאמר "כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך" (ישעיה סג, טז).

דבר אחר, הנך יפה דודי, משל למלך בשר ודם, כשהוא דן את הליסטין אינו דן אותן בפני מי שמלמד עליהן זכות, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא "ברוגז רחם תזכור" (חבקוק ג, ב)⁴.

דבר אחר, הנך יפה דודי, משל למלך בשר ודם, כשהוא מחפש בשטרוותיו ומצא שטר על עצמו הוא מחביאו, מצא על אחרים הוא מוציאו. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא "ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם" (מכיה ז, יט)⁶.

אף ערשנו רעננה. זו ארץ ישראל שלא היתה מחזקת פירותיה. הדא הוא דכתיב

מאחרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. "אוכלי לחם העצבים", אילו הן אוכלין פתן בעצבון. "כן יתן לידידו שינה", אמר הקדוש ברוך הוא, עלי לשלם לכם שכר אותה השינה שהייתם מנדיין מעיניכם.

רבינו שמריה

[יז] וקורות בתינו הארוזים מקושטים בקישומם, ובריחיו – האשכרוע¹².

[יז] ומה שאמר קורות בתינו ארוזים רומז לצדיקים, כמו שנאמר 'צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה' (תהלים צב, יג). ואמרו ז"ל¹³, למה דימה את הצדיק לארז ולתמר,

א-ב¹¹. ושמה תאמרו על חינוס אנו יגעם, הוי אומר "לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה" (ישעיה סה, כג). "משכימי קום", אילו שכל העולם ישנים והם עוסקין בתורה. "מאחרי שבת", אילו שכל העולם הן יוצאין והן

[טז] דיבור האומה. הנך יפה רמז אל נעימות ה' עליה בזמן המלכות, ולנפלאות שהיה עושה לה.

ומה שאמר אף ערשנו רעננה רומז לארץ ישראל, לפי שקרא לה 'ארץ חמדה' (ירמיה ג, יט).

ציונים והערות

היתה ארץ ישראל מחזקת פירותיה. 8. בילקוט: "קורות בתינו" של צדיקים תמליסו של עולם, ולמה הוא מדמן לארז ותמר אלא כמו שצ'לם רחוק כך מתן שכן רחוק, שנאמר "טרף נתן ליראי". דבר אחר מה ארז ותמר לבן מכון לשמים כך הם הצדיקים. דבר אחר מה ארז ותמר אין להם חליפין כשנצצים אלא לזמן מרובה, כך הם הצדיקים. ובלקח טוב: "קורות בתינו ארוזים" אלו הצדיקים, כענין שנאמר "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה". ולמה מדמה אותם לתמר ולארזים, לפי שכשם שאלו צילם ארוך, כך הצדיקים מתן שכן ארוך בעולם הזה ולעולם הבא. בעולם הזה כתוב "טרף נתן ליראי", ולעולם הבא כתוב "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". ומה האילנות האלה לבם מכון [לשמים] אף לבם של צדיקים מכון לשמים. ומה הארז והתמר אם נקצצם אין להם חליפין, כך הצדיקים אם מתו אין להם חליפין. 9. דורש 'ברותים' כמו 'ברהטים'. בילקוט בקיצור (ומחמת הקיצור אין מובן מהם הנסים שנעשו ליעקב אבינו וכיצד הם קשורים לחיבת 'ברותים'): "רהיטנו ברותים", הקדוש ברוך הוא עושה בשבילם נסים לישראל כמו שעשה ליעקב אבינו. 10. המו"ל השתבש בקריאת תיבות אלו וגרס לדין ריח"ו ללא צורך. 11. מקורו בירושלמי חגיגה א, ז. בילקוט: דבר אחר, "קורות בתינו" אלו הסופרים, "רהיטנו" אלו התינוקות, והמשך המדרש הובא בילקוט תהלים רמז תתפא: ר' יהודה נשיאה שלח ר' חייא ור' יוסא ור' אמי מעבור קריאת דארעא דישאל מתקנא להון סופרין ומתניין להון. בחד אתר לא אשכח תמן לא סופר ולא מתניין, אמר להון אייתו לן סנטורי קרתא, אייתו ליה, אמר לון אלין נטורי קרתא לית אלין אלא מחריבי קרתא, ומאן אינון נטורי קרתא ספרין ומתניין, הדא הוא דכתיב "אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר". 12. בעיקר תרגום פסוק זה הלך רבינו בעקבות רס"ג, אלא שהוסיף שהם מקושטים בקישוטים. 13. תענית כה, א.

1. לפי ג: ומשקופי. 2. רס"ג מפרש "רהיטנו" – בריחים, כגון הבריחים המחזיקים את הדלתות לבל תיפתחנה, ויתכן שכוונתו לבריחי המשכן, ו"קורות" הם קרשי המשכן, וכמו שצייד רש"י. ונקט הכתוב כאן ארוזים וברותים שאף הם מיני ארז, משום שקרשי המשכן ובריחיו היו משיטה, שאף היא מין ארז. אך רבי תנחום הירושלמי הביא בשם "פסר" – רהיטנו – עקודנא, דהיינו מקומות החיבור שלנו. ופירש שיש גגות המקורים ככפות, שמעמידים את הקורות בראשי הכתלים ומפגישים את ראשי הקורות מן הצד השני זה לזה ומחברים במסמרים, ונעשות מבפנים כספינה ומלמעלה מחובר ככיפה, וחיבורים אלו של העמודים הזקופים, הם המכוונים ב"רהיטנו". גם התפסיר התימני וכה"ב וג אינם כמו שהביא רבי תנחום הירושלמי, אלא תרגמו: ואחואצנא – בריכות המים, והובא פירוש זה באבע"ז וברבי תנחום הירושלמי. 3. במקור: אלשמשאר, ובו תרגם רס"ג גם "גופר" (בראשית ו, יד), והוא מין ממיני הארז. באגרין הביא רס"ג תיבת "ברות" (מהדר' אלנוי עמ' 200), ועליו נכתב בערבית: ארז. בג ובתפסיר התימני – שרבין, והם עצי ברוש, כפירוש ריא"ג בספר השרשים ועוד מפרשים רבים, ואף הוא מין ארז (ר"ה כג, א). 4. בילקוט: "הנך יפה דודי", מלך בשר ודם כשדן את הלסטים אינו דן אותו בפני מי שמלמד עליו סניגוריא, אבל הקדוש ברוך הוא "ברונו רחם תזכור". ובלקח טוב: "אף נעים", ואפילו הוא בא עלינו באף ובחמה הוא זוכר רחמיו והוא נעים לנו, שנאמר "ברונו רחם תזכור". 5. חטאתם בכה": חטאתי. 6. בילקוט: דבר אחר, בשר ודם מוצא שטר חוב על עצמו הוא גונזו, מוצא על אחרים הוא מוציא, אבל הקדוש ברוך הוא "ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו". 7. בילקוט: "אף ערשנו רעננה" זו ארץ ישראל שלא היתה מחזקת פירותיה דכתיב "נחלת צבי". "דומה דודי לצבי או לעופר האילים", מה הצבי אין עורו מחזיק את בשרו, כך לא

מגילת שיר השירים ב

ב א אני חֲבַצְלַת הַשָּׁרוֹן שׁוֹשַׁנַּת
הָעֵמְקִים: ב כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוּחִים כֵּן
רַעֲיָתִי בֵּין הַבָּנוֹת:

ב [א] אני נרקיס¹ המישור²,
שושנת העמקים³.
[ב] כמו השושנה בין הקוצים
כך רעייתי בין הבנות.

מדרש שיר השירים

דכתיב "רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב, נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה" (תהלים פה, ב-ג). ומנין לכל העולם כולו, דכתיב "אספת כל עברתך" (שם, ד). ומה לארץ כך, לישראל על אחת כמה וכמה. את מוצא, פעם אחת כעס הקדוש ברוך הוא על ישראל בימי יואל הנביא ונתפחד העולם כולו, דכתיב "תקעו שופר בציון" הריעו בהר קדשי⁸. "אספו עם קדשו קהל" (יואל ב, טו), וכתוב "בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים" (שם, יז). ומנין לכל העולם כולו, דכתיב "ויקנא ה' לארצו ויחמול על עמו" (שם, יח), וכתוב "ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם [את הדגן]" (שם, יט). ומנין לכל העולם כולו, דכתיב "אל תיראי אדמה" (שם, כא)⁹.

[ב] כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוּחִים. זה שאמר הכתוב "סבוני כדבורים דועכו כאשר קוצים" (תהלים קיח, יב). נדמו אומות העולם בקוצים, ונדמו

ב [א] אני חֲבַצְלַת הַשָּׁרוֹן. אמרה כנסת ישראל, אני הוא שחיבבני הקדוש ברוך הוא והושיבני בצלו של ארז⁴. שושנת העמקים, אינה כמושה, ושושנת ההרים כמושה⁵.

דבר אחר, אני חֲבַצְלַת הַשָּׁרוֹן, מה חֲבַצְלַת הַשָּׁרוֹן אינה מתגדלת אלא על המים, כך אין ישראל מתגדלין אלא בתלמידי חכמים⁶.

דבר אחר, לא בא הכתוב לדבר אלא בשבחה של ארץ ישראל, שבשעה שהקדוש ברוך הוא כועס על ישראל הוא מפחיד את כל העולם כולו, "עבשו פרודות תחת מגרפותיהם" וגו' (יואל א, יז), וכתוב "הגפן הובישה והתאנה אומללה" (שם, יב), "נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר" (שם, יח). ומנין לכל העולם כולו, דכתיב "אליך ה' אקרא כי אש אכלה נאות מדבר" (שם, יט). ובשעה שהוא מתרצה לארץ ישראל ולישראל⁷,

רבינו שמריה

שושנת העמקים. ורד העמקים, וריחה זך יותר מורד ההרים, ועוד, שורד העמקים אינו נובל מהרה כורד ההרים, ולכן דימה לו את ישראל בעשייתם את המצוות¹².

ואמרו רבותינו בפרק אמר להן הממונה¹³ ניקנור נעשו נסים לדלתותיו. תנו רבנן מה נסים נעשו לדלתותיו, אמרו כשהלך ניקנור להביא דלתות מאלכסנדריא שלמצרים, בחזירתו עמד נחשול שבים לטבעו, נטלו אחת מהן והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו, ביקשו ליטול¹⁴ את חברתה, עמד הוא וכרכה אמר להן הטילוני עמה, נעשה נס¹⁵ ועמד הים מזעפו, והיה מצטער על

לפי שאילו היה מזכיר את הארז ולא היה מזכיר את התמר, היינו אומרים מה הארז אין לו פרי כך אין לצדיק פרי. ואילו היה מזכיר את התמר ולא היה מזכיר את הארז, היינו אומרים מה התמר כשנכרת אינו מחליף, כך וחס ושלום הצדיק. לכן הוצרך להזכיר את שניהם.

[א] ובפגישתך עמי הרי ריחי כריח נרקיס המישור וריח ורד העמקים, כך הוא ריחי ולא השתנית¹⁰.

[א] אני חֲבַצְלַת. נרקיס המישור, לפי שהוא צריך למים יותר מזולתו, וכך ישראל צריכים את החכמה המשולה למים, ובה הם גדלים¹¹.

החוחים. חי נפשי, כמו שהורר שבין הקוצים נחמד¹⁸, כך רעיתי שבין האצילות¹⁹ נחמדת. [ב] מכלל אהבת ה' שאהב את ישראל, שייחס אותם והמשיל אותם לשושנה והמשיל את האומות לקוצים. וקרא לישראל רעיתי, וכן "כלך יפה רעיתי" (להלן ד, ז), וקרא להם כלה, כמו שאמר (שם, ח) "אתי מלבנון כלה". והשגחתו עליהם גדולה, שהרי גם בזמן הכעס קרא להם בנים, כמו שנאמר (ירמיה ד, כב) "בנים סכלים המה"²⁰, כמו שקרא להם בזמן הרצון "בנים אתם לה' אלהיכם" (דברים יד, א). ועשה

חברתה. כיון שהגיעו לנמילה של עכו, היתה מבצבצת ויוצא מתחת דפני הספינה. ויש אומ' ברייה שבים בלעתה והקיא אתה ליבשה. ועליה אמר שלמה "קורות בתינו ארזים והיטנו ברותים", אל תיקרא ברותים אלא בריית ים. לפיכך כל שערים שבמקדש נישתנו להיותם של זהב, חוץ משערי ניקנור מפני שנעשה בהן נס¹⁶. ויש אומרים נחוששתן מוצהבת. ר' אליעזר¹⁷ אומר נחשת קלוניתא היתה והיתה מאירה כשל זהב. [ב] דבריה של האומה לה': כשושנה בין

ציונים והערות

זה העתיק רבינו מרס"ג רק את זיהוי החבצלת עם הנרקיס, ראה בהערותינו שם. ומה שהוסיף רבינו בתפסיר 'ולא השתנתי', הוא לצורך ישוב פשט הכתוב, שקשה איך היא משבחת עצמה, והרי דרך האוהבים לשבח זה את זולתו. ומיישב רבינו שמכוח ריח הבשמים שהתבשמה בהיותם יחד בא לה עניין זה שאינה משתנית. 11. כעין זה בלקח טוב: אני חבצלת השרון. מה חבצלת השרון אינה מתגדלת אלא על המים כך ישראל אינם מתגדלין אלא בתורה ובתלמידי חכמים. 12. כעין זה במדרש שיר השירים מן הגניזה. 13. יומא לה, א. 14. בנוסח התלמוד: להטיל. 15. המילים "נעשה נס" אינן לפנינו בתלמוד. 16. מהלשון כאן נראה שהנס היה בשתי הדלתות, זו שהוטלה ולא טבעה אלא בצבצה ויצאה, וזו שלא הוטלה כיון שנח הים מזעפו. אך לשון התלמוד לפנינו: "נעשו בו נסים", על אחת מהדלתות (וכ"ה בכ"י מינכן 6, אנלאו, ופטרבורג III B 872. אבל בכ"י מינכן 95, אוקספורד 366 ופירקוביץ 293: 'בהן'), ובתחילת הסוגיה איתא גם לפנינו 'נעשו נסים לדלתותיה' בלשון רבים. 17. לפנינו בתלמוד: רבי אליעזר בן יעקב. 18. רבינו מוסיף בפסוק זה ובתחילת הפסוק הבא את פועל החמדה והתשוקה, וכפי הנראה מפרש ש"חמדת" הנאמר בסוף הפסוק הבא נמשך לכל ענייני פסוקים אלו, ומגלה שמדובר בהם בחמדה. וביאר טעמו בפירוש הארוך. ונראה שמפרש "בין החוחים" שיופי השושנה ניכר יותר כשהיא נמצאת בין החוחים, מתוך השוואה אליהם, וכפירוש הר"ד ור"י קרא, ולא כפירוש רש"י שהקוצים גורמים לשושנה נקבים המפחיתים מיופיה, וכיוצא בזה פירשו שאר הראשונים באופנים אחרים שיסודם בכך שהחוחים מפחיתים את יופי השושנה. 19. רבינו שינה מתרגום רס"ג שתרגם "בנות" כפשוטו, ותרגמו לשון בנות חורין ואצילות. 20. כשיטת רבי מאיר (קידושין לו, א), בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר "בנים סכלים המה".

1. כ"כ ריא"ג בספר השרשים בשם רב האי גאון, וכ"כ אבע"ז, וכן העתיק רבי תנחום הירושלמי, וכן הוא גם בתפסיר התימני. ורש"י פירש שהיא השושנה, ואבע"ז הביא שיש אומרים שהוא הורד. 2. כן כתב רשב"ם, ששרון הוא שם ארץ המישור. וכן העתיק רבי תנחום הירושלמי. וכן מורגל בשירת ר"ש אבן גבירול, ש"שרון" הוא שם לעמק ולא שם פרטי לחבל ארץ מסוים (ע"י שירי החול לר"ש אבן גבירול, מהדר' דב ירדן, מבוא, עמ' כד). וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ (כלאים פ"ב מ"ו, ב"ב פ"ו מ"ב): ושם המישור שרון. ורב האי בפירושו לטהרות (נדה פ"ב מ"ז) כתב: השרוני, פי' בשביל שירושלם היא בנויה בהרים, וכשתרד ממנה אל המישור מן עמואס ורמלה ולוד וחברותיה שם שרון, שני' (ישעיה לה, ב) "פרוח תפרח ותגל [הדר הכרמל והשרון]" וגו', ואומר (שה"ש ב, א) "חבצלת השרון", ע"כ. ומשמע שסובר גם כן שהוא שם כללי למישור. 3. כן העתיק רבי תנחום הירושלמי, וכן הוא גם בתפסיר התימני. 4. ברוקח: אני הייתי חבואה בצלו של הקב"ה ואומרת שירה, וזהו "חבצלת", חבואה בצל, "השרון" לשון שירה. 5. כן הביא רבינו שמריה, ע"ש. ובלקח טוב: שושנת העמקים שהיא לחה ואינה כמושה, כך ישראל מלוחלחין במצות, אבל שושנת ההרים כמושה, לכך נאמר שושנת העמקים. כדרך שהשושנה הזו נאה כך ישראל נאים במעשיהם. 6. בלקח טוב: מה חבצלת השרון אינה מתגדלת אלא על המים כך ישראל אינם מתגדלין אלא בתורה ובתלמידי חכמים. (המול' העתיק בשיבוש: בתחי', וגרס לריח'ו לתקן בחינם: בתורה). 7. כן צ"ל וכפי שהוא בכה"י, וכפסוק המובא על כך, העוסק גם בארץ ישראל "ארצך" וגם בישראל "שבות יעקב" ו"עמך". 8. התיבות "הריעו בהר קדשי" אינן מעניינא וכפי שהעירו הקודמים. 9. שני הפסוקים האחרונים עוסקים בריצוי ה' לעמו ולארצו, והמול' הוסיף תיבות המפרשות שבכך מדובר, אך דרך מדרשנו לדבר לישנא קלילא ולכן כוונתו גם אם לא פירשה. 10. בפסוק

בְּתַפּוּחַ בְּעֵצִי הִיעָר כֵּן דּוּדֵי בֵּין הַבָּנִים
בְּצִלּוֹ חֲמֹדְתִי וַיִּשְׁבְּתִי וּפְרִיּוֹ מִתּוֹק
לַחֲכִי: - הֵבִיאֲנִי אֶל־בֵּית הַיָּיִן וְדָגְלָו עָלַי

[ג] כמו התפוח בין עצי היער¹, כך ידידי² בין הבנים, בצלו השתוקקתי³ וישבתי, ופריו מתוק⁴ לחכי. [ד] והכניסני⁵ אל בית היין, ודגלו⁶ עלי אהבה.

אַהֲבָה:

מדרש שיר השירים

בך למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך וגו' (תהלים קכב, ח-ט).
[ג] כתפוח בעצי היער וגו'. זה שאמר הכתוב "כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה" (תהלים צו, ה). בא הכתוב להודיעך שכל הגויים עובדי עבודה זרה הן, והוא שאמר משה לישראל "כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים" "ותראו את שקוציהם ואת גילוליהם עץ ואבן" וגו' (דברים כט, טז). ולמה הוא מדמה אותן בעצי היער, מפני שאינן עושין פירות ואין בהן ממש, דכתיב "ישאוהו על כתף יסבלוהו" (ישעיה מו, ז). דבר אחר, כתפוח, "רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן" (תהלים סח, יח). דבר אחר, כתפוח, זה זמן מתן תורה בסיני. ולמה מדמהו בתפוח, שהוא חודשו של תפוח⁷. דבר אחר, כתפוח, מה תפוח מקדים פירותיו לעליו, כך ישראל הקדימו "נעשה" ל"נשמע"⁸.

בצלו חמדתי וישבתי. זה המשכן. ופריו מתוק לחכי. זה התורה, "טוב פריה מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר" (משלי ח, יט)⁹. [ד] הביאני אל בית היין. זה סיני. ולמה הוא קוראו בית היין, מה היין הזה מגדל

בכלבים, שנאמר "כי סבבוני כלבים עדת מרעים הקיפוני כארי ידי ורגליו" (שם כב, יז). וכתוב "וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא שניין דא מן דא" (דניאל ז, ג). וארבעה הן עתידין ונידונין בקוצים, דכתיב "והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים" (ישעיה לג, יב). ונידונין בדבורים, דכתיב "והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזכוב" (ישעיה ז, יח). ונידונין בכלבים, דכתיב: "למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך מאויבים" (תהלים סח, כד) - מאותן האויבים שהיו לך בחיך. נדמו בחיות, שנאמר "ואתה בן אדם אמור לציפור כל כנף ולחית השדה" (יחזקאל לט, יז), וכתוב "בשר גיבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו" (שם, יח), "ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם לשכרוך" (שם, יט), וכתוב "ושבעתם על שלחני סוס ורכב גיבור וכל איש מלחמה" (שם, כ). וכתוב "ונתתי את כבודי בגוים וראו כל הגוים את משפטי אשר עשיתי אשר שמת י בהם" (יחזקאל לט, כא).

כן רעיתי בין הבנות. אף על פי שישראל נתונים במדרגה התחתונה, הקדוש ברוך הוא קוראן אחיי ורעיי, "אדברה נא שלום

רבינו שמריה

ויסרתוך למשפט", על דרך מה שעושה ההורה עם ילדיו.

[ג] כתפוח בעצי היער. וזה, שכשם שהתפוח שביער נחמד, כך גדל דודי מבין הבנים, ובצילו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי.

[ג] פירשתי כתפוח - כמו שנחמד התפוח

אותם סגולה מבין האומות, כמו שנאמר (ירמיה יא, ד) "והייתם לי לעם". והבטיח להם שייטיב עמהם יותר מהאומות, וישמיד את אויביהם ואותם לא ישמיד ולא יכלה, כמו שנאמר (שם ל, יא) "כי אעשה כלה בכל הגוים אך אתך לא אעשה כלה

הבורא מבין כל האומות, כמו שעשו אברהם יצחק ויעקב שלא שיתפו אף אחד עם ה'. וכך כל צדיקי האומה. וגם כשחטאו מעט, הרי היה החטא מקרה, ועבודת ה' היתה עיקר. ועל כך אמרו בצלו חמדתי וישבתי, גם בזמן הניסיון.

[ד] הביאני. וגם כשהכניסנו אל בית היין והשתכרתי, הרי שדגלו¹¹ הוא עלי בזמן הניסיון¹² כפי שהיה בזמן האהבה.

[ד] וכך גם בכל הנסיונות שבאו אחר כך מדור לדור, כמו שאמר הביאני אל בית היין¹³, לא קראה לאל אחר, וגם כשבאה לידי רפיון, הרי היא שבה אל אלוהיה, כמו

שביער. וטעם פירוש זה¹⁰, לפי שכאשר שלח הבורא ית' את משה רבינו אל ישראל והראה להם את האותות והאמינו, כמו שנאמר (שמות ד, לא) "ויאמן העם", וכל אותו הלילה היו המצרים מבקשים מהם שיאמינו בעבודה זרה ויכנסו לדתם, ולא עשו כן, כמו שאמר בצלו חמדתי וישבתי, ולא נתנו תהילה לזולתו. וכפי ששיבחו אותם חז"ל (שמו"ר א, א; ויק"ר לב, ה) ואמרו, שלא שינו את שמם ולא שינו את לשונם ומה שדומה לכך. וכיון שציווה להם את מצוותיו, ערבו לה המצוות והיא חמדתם, כמו שנאמר ופריו מתוק לחכי. ומה שאמר בין הבנים, כלומר בחירת

ציונים והערות

טוב: למה אמר תפוח יותר משאר מיני פירות, לומר לך מה התפוח אינו גומר אלא בסיון כך לא ניתנה התורה אלא בסיון, והרי היא המגינה על ישראל בגלות. 8. מקורו בשבת פח, א. 9. בילקוט: "בצלו חמדתי וישבתי" זה משכן, "ופריו מתוק לחכי" זה תורה, דכתיב "טוב פריי מחרוך". בלקח טוב: "ופריו מתוק לחכי", ותורתו מתוקה לחכי, שהתורה נקראת פרי, שנאמר "טוב פריי מחרוך ומפד". 10. רבינו מפרש "כתפוח בעצי היער", שאף על פי שיש ביער עצים רבים, מכל מקום אין האדם בוחר בהם אלא כתפוח שפריו ערב לו. ועל פי זה מפרש את הנמשל, שאף על פי שהמצריים ביקשו לפתות את ישראל באיליהם הרבים, לא עבדו בני ישראל אלא את ה'. עוד יתכן שמפרש את ההמשך, "בצילו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי", על הבחירה בהסתופף בצל ה' ולא בצל שאר אילנות ואלהיות. וכן הוא בלקח טוב: בצילו חמדתי וישבתי. אעפ"י שאומות העולם מתיעצים עלי להדיחני ויחודו, לא שכחנוהו ולא שקרנו בבריתו. 11. במקור: "בנדה", והוא הבד התלוי בראש עמוד הנקרא גם היום "דגל". וכוונת הכתוב, שהונף עלי נס אהבתו, והראה אהבתו בגלוי, כמו שביארו רס"ג ואבע"ז ורבי תנחום הירושלמי, וכמו שמסיק רבינו שהוא מה שנעשה בזמן האהבה. 12. בביאור פירושו המחודש של רבינו בפסוק זה, עיי' בפירוש הארוך ובהערות שם. לשון "זמן הנסיון" מופיע בפירוש רבינו לפרק זה שלוש פעמים, ככינוי לזמן הגלות. 13. רבינו מפרש "הביאני אל בית היין" לגנאי, שהוא מקום שכרות, ורומז על חטאי האומה ונטיית מעבודת ה'. והוא כפירושו של רבי מאיר (שהש"ר כאן), אמרה כנסת ישראל, השליט בי יצר

1. רס"ג תרגם "היער" - "אלשערא", והוא יער טבעי, וכן פירשו רש"י ורשב"ם, ולא כרבי תנחום הירושלמי שכתב שאין הכוונה ליער זה אלא לבוסתן שהוא גן נטוע בידי אדם בעצי פרי גווי. ולדעת רס"ג ודעימיה, דבריה לדודה מקבילים לדבריו אליה, שהוא תיארה בשושנה בין החוחים והיא מתארת אותו בתפוח בין עצי היער. אבל רבי תנחום פירש לפי דרכו, שהיא משיבה לו בשבח גדול יותר ואומרת לו שהוא יפה יותר, שאף בין הבנים והעצים הנאים, הוא נאה יותר מהם. 2. בפרק הקודם תרגם רס"ג דודי - וידיי - אוהבי, וכאן תרגמו צאחבי - ידידי. 3. רס"ג מתרגם "חמדתי" על הרצון והתשוקה לשבת בצילו, ושיעור הכתוב - בצלו חמדתי לשבת ואכן ישבתי. וכן העתיק ופירש רבי תנחום הירושלמי. התפסיר התימני מתרגם "תנעמת" - התענגתי וישבתי, ולדעתו "חמדתי" מתאר את אופן הישיבה כשכבר התקיימה, שהיתה ישיבת תענוג. ועל דרך זו הביא רבי תנחום הירושלמי בשם יש אומרים. 4. לפי ב: ערב, נעם. 5. לפי כ"י ב וג והתפסיר התימני: הכניסני, בלי וי"ו החיבור. 6. במקור: בנדה, והוא הבד התלוי בראש עמוד הנקרא גם היום "דגל". וכוונת הכתוב, הונף עלי נס אהבתו, והראה אהבתו בגלוי, כמו שביארו אבע"ז ורבי תנחום הירושלמי. התפסיר התימני העתיק כאן את תרגומו של רס"ג בתחילת פרשת במדבר, שמתרגם שם בכל מקום "דגל" - "מרכז", והוא לשון התרכוז והתאספות, וכן פירשו רש"י ורשב"ם כאן שהוא לשון קיבוצה אליו או לשון קיבוץ אנשים ומחנה רב. 7. בילקוט: אמר רבי ברכיה מה התפוח הזה אינו גומר פירותיו אלא בסיון, כך לא נתנו ישראל ריח טוב בעולם אלא בסיון, ע"כ. ובלקח

[ה] הִשְׁעִינוּ אוֹתִי בִקְנָנִים¹,
תִּמְכֹּר² אוֹתִי בַתְּפוּחִים, כִּיּוֹן
שֶׁאֲנִי חוֹלֵת אֶהְבֶּה³.

מגילת שיר השירים ב

ה סִמְכוֹנִי בְּאִשִּׁישׁוֹת רִפְדוֹנִי בַתְּפוּחִים

כִּי־חוֹלֵת אֶהְבֶּה אֲנִי:

מדרש שיר השירים

כך דברי תורה כל הלמד בהן ניכר והוא גיבור בגיבורין⁵.

ודגלו עלי אהבה. אילו מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, מנין "ודגלו עלי אהבה". וכן הוא אומר "אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים" (תהלים יב, ז), אלו ארבעים ותשעה פנים טהור ומ"ט פנים טמא⁶.

[ה] סמכוני באשישות. זה שאמר הכתוב "ברוב שרעפי⁷ בקרבי תנחומיך" (תהלים צד, יט). בראשונה היו דורשין חכמים לישראל בתוכחות, כשהיו הדורות בשלוותן. כיון שרבו היסורין אמרו להן לישראל: בבקשה מכם, אל תדרשו אלא בדברי נחמות. דבר אחר, סמכוני באשישות, אלו דברי

את הגוף, כך דברי [תורה] מגדלין את עושיהן ומי שהוא עוסק בהן, דכתיב "כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך" (משלי א, ט). וכתיב "בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק" (שם ח, טו). וכתיב "בי שרים ישורו ונדיבים" (שם, טז) ירומו סלה⁴. מה היין הזה יש בו כמה דמיונות, כך הן דברי תורה יש בהן כמה טעמים. ועוד, מה היין הזה אין דרכו להינתן בקנקן מרוערע, כך דברי תורה אין מתקיימין אלא בגוף כשר, דכתיב "יצפון לישרים תושיה מגן להולכי תום" (משלי ב, ז). דבר אחר, מה היין הזה כל המכיר בהן אינו שבע מהם, כך הן דברי תורה כל הלמד בהן אינו שבע מהן. ועוד, מה היין כל השותה מהן ניכר,

רבינו שמריה

ויש אומרים בדגלו עלי אהבה, שהבורא קבע לכל מצווה מ"ט פנים בטהרה וכמו כן בטמאה, כמנין "ודגלו", וכמו שנאמר (תהלים יב, ז) "אמרות ה' אמרות טהורות"¹⁷, ואף אם הם רבים יותר, לא ימעטו ממ"ט, ולא אדרשם.

[ה] סמכוני. ולכן הנני אומרת, סמכוני בקננים¹⁸ ואשתה ואשמת, ורפדוני בריח התפוחים¹⁹, כיון שאני חולה.

[ה] ומה שאמר סמכוני באשישות, כוונתו בזה לדברי הנביא, והם הנחמות שהבטיח ה' על ידם לישראל בכך, שהם ישמחו כמו שהשיכור שמח מן היין, לפי שלולא שהקדים ה' את הנחמות הללו לישראל, לא היה להם במה להתנחם בגלות הזו, מחמת גודל אריכותה. ולכן נמשלו הנחמות לקנני היין²⁰.

רפדוני בתפוחים. הם דברי החכמים, שהיא

שנאמר (דברים ד, ל) "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו"⁸.

ולרבותינו ז"ל בפרק אמר רבי עקיבא (שבת פח, א), אמ' רבי אחא⁹ בר חנינא, מאי דכתיב "כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים", למה נמשלו ישראל לתפוח¹⁰, מה תפוח זה פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע. ההוא מינא דחזייה לרבא דהוה¹¹ מעיין בשמעתא, ויתבא אצבעתא ידידה תותי כרעיה, וקא מייץ לה¹², וקא מבע דמא מביני טופריה¹³. אמר ליה, עמא¹⁴ דקדמיה פומיה לאוזניה¹⁵, כרישא איבעי לכו למישמע, אי מציתו קיומי¹⁶ קבליתו ואי לא לא קבליתו. אמר ליה, אנן דסגינן בשלימותא כתיב בן 'תמת ישרים תנחם' (משלי יא, ג), הנך אינאשי דסגן בעלילותא כתיב בהו (שם) 'וסלף בוגדים ישרם'.

שהוא ערום מן הדת, ואין בו הכרה בה', ואין לו אמונה ולא צניעות²¹, שכן אינו מכיר את הפירוש שנמסר במסורת, שהוא הפירוש שעל ידו מכירים את ה', ולכן הוא

התורה שבעל פה, לפי שבה נשלמת הדת. הרי אתה רואה שהיהודי קורא את המקרא ושומר אותו, ואף על פי כן, אם לא יקרא דבר מהמשנה ולא מן התלמוד, תראה

ציונים והערות

גיבורים, כמבואר במדרש תנאים לדברים (לב, כה): אלא גבורים אלו גבורי תורה, כענין שנאמר "ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו" (תהלים קג, כ). וכן במשנת רבי אליעזר: "ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה", וכי מה גבורה יש בבני אדם ההלכים בגולה, אלא אלו גבורי תורה, שכן נאמר בהן, "הכל גבורים עושי מלחמה", עושי מלחמתה של תורה, שכן נאמר, "על כן יאמר בספר מלחמות ה'".⁷ שרעפין בכה": סרעפי, ותוקן.⁸ ולפניו נאמר "ועבדתם שם אלהים מעשי ידי אדם" וגו' (פסוק כה).⁹ לפנינו: חמא. וכגירסת רבינו בכ"מ ועוד.¹⁰ לפנינו נוסף: לומר לך.¹¹ לפנינו: דקא. וכגו' רבינו בכ"מ ועוד.¹² לפנינו: בהו. ובכ"מ: ליה, ועיי' דק"ס.¹³ לפנינו במקום "וקא מבע דמא מביני טופריה": וקא מבען אצבעתיה דמא. וכגירסת רבינו כ"ה בילקוט כ"י שהביא בדק"ס.¹⁴ לפנינו נוסף: פזיזא.¹⁵ לפנינו במקום "קדקדיה פומיה לאוניה": קדמיתו פומייתו לאודנייתו, אכתי בפחותותיכו קיימיתו. ועיי' דק"ס שהביא מכמה כ"י הגורסים על דרך גירסת רבינו.¹⁶ לפנינו ליתא.¹⁷ מקורו בירושלמי (סנהדרין ד, ב), שהתורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור, מיניין ודגל", וכן הוא אומר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, ואומר מישרים אהבון, ע"כ. וא"כ הראיה היא מסוף הפסוק, "מזוקק שבעתים", שהם שבע פעמים שבע, מנין מ"ט.¹⁸ כן פירשו רס"ג ורבי תנחום הירושלמי, וכו"כ רש"י בהושע (ג, א), והם קנקני היין, וכמו שמבאר רבינו בפירוש הארוך.¹⁹ רבינו מפרש "רפדוני בתפוחים" על ריח התפוחים.²⁰ פירוש זה הובא גם בפירוש התגלות הסודות: דבר אחר, סמכוני באשיות, בדברי תנחומין של נביאים אשר הבטיח בהם הקב"ה את ישראל, ובשעת השעבוד היא זוכרת את הגאולה שהבטיח לה השם ומתנחמת בנחמות הללו, וזכרון ישמח נפשה וישיב רוחה שהיא יודעת שההבטחות אמת, ע"כ. במדרש שהש"ר ולקח טוב פירשו גם כן את הפסוק על הנחמות, אבל דרשו כן רק את הסיפא, "רפדוני בתפוחים", ואת הרישא "סמכוני באשיות" פירשו על דברי תוכחות וכיבושים שהיו אומרים לישראל לפני שיצאו לגלות, ופירשו "אשיות" לשון חזק, ע"ש. אך במדרש שה"ש מן הגניזה נראה שאף "סמכוני באשיות" נדרש על דברי נחמות, ע"ש.²¹ התיבות "אמונה" ו"צניעות" הן תרגומן של מילים בערבית שרגילים לנקטן יחד כיון שהן מתחרזות, אמאנה וציאנה, עיי' מילון פרידמן עמ' 126.

הרע כיון, ואמרת לעגל "אלה אלהיך ישראל", הדין חמרא כד עלל בכר נש הוה מערבב ליה, אמר לו ר' יהודה דייך מאיר, אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, שלא נתן שיר השירים אלא לשבחן של ישראל וכו', ע"כ. ואכן בשאר דברי חז"ל ושאר ראשונים בית היין מתפרש לשבח כדברי רבי יהודה, ורומז לאהל מועד ולמתן תורה וכיוצא, ועל גודל האהבה בהם. אבל רבינו מפרש את כללות העניין לשבח אף על פי שפרט זה הוא לגנאי, וכוונת הכתוב שגם בזמני החטא לא חטאו לקרוא בשם אלהים אחרים, וגם שבו מיד בתשובה. ועיי' יפה קול על המדרש (לרבי שמואל יפה) שפירש כך גם בדעת רבי מאיר, וכתב שר"י השיבו לפני שסיים דבריו לבאר כיצד מפרש "ודגלו עלי אהבה", שגם כשחוטאים אין זה אלא לשעה קלה ומיד הם חוזרים בתשובה, והוסיף שרבי יהודה חלק על רבי מאיר אף שגם לדעתו כללות העניין היא לשבח, כיון שלדעתו צריכה שיר השירים להתפרש לשבח גמור.¹ כן תרגם רס"ג גם בישיעה (טז, ז) "אשיש" - בקנאני אלכ'מר - בקנקני היין. וכן העתיק רבי תנחום הירושלמי.² רס"ג תרגם "רפדוני" "ארפדוני", שהוא בערבית לשון תמיכה, וכן כתב אבע"ז: רפדוני, בלשון ישמעאל כמו חזקוני, ויש אומרים שימו היציע תפוחים מן "רפידתו זהב" וכו' שעניינו עניין הצעה, והוא רחוק בעיני, ע"כ.³ לפי ב: כיון שאני חולה מחמת האהבה.⁴ ירמו סלה] אין מוכן הקשר תיבות אלו, ושמא טעות מעתיק הן.⁵ בילקוט בקיצור: דבר אחר, "הביאני אל בית היין", זה סיני כשם שהיין מגדל את הגוף כך דברי תורה, שנאמר "כי לית חן הם לראשך". ומה היין כל מי שאוהבו אינו שבע ממנו כך דברי תורה. ומה היין שותיו ניכרים כך דברי תורה הלומדן ניכר בדבורו, ע"כ. ובלקח טוב ביתר הרחבה: "הביאני אל בית היין". זה הר סיני. ולמה נקרא בית היין, מה היין מגדל את הגוף, כך דברי תורה מגדלין לומדיהן, שנאמר "כי לית חן הם לראשך", ואומר "בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו". ומה היין יש לו כמה דמיונות, כך דברי תורה יש בהם כמה טעמים. ומה היין אין דרכו לינתן אלא בגוף טוב, כך דברי תורה אין מתקיימין אלא בגוף טוב, וכשם שנאמר "יצפון לישרים תושיה".⁶ מקורו בירושלמי סנהדרין ד, ב. בילקוט: "ודגלו עלי אהבה" אלו מ"ט פנים טהור מנין "ודגלו", וכן הוא אומר "אמרות ה' אמרות טהורות". המו"ל קרא במקום "ניכר" - גבור, והגיה "ניכר", וכיון שירד להגיה מחק גם "הוא גיבור בגיבורים" ל"ניכר בדיבורו", והביא את ריחו' לפרשו חניס, ואין בכך צורך, שהרי לומדי תורה נחשבים

וְשִׁמְאָלוֹ תַּחַת לְרַאשֵׁי וַיְמִינוּ תַּחֲבֻקְנִי:

[נ] ידו השמאלית תחת ראשי, וימינו חובקת צווארי.

מדרש שיר השירים

עשה המלך, אמר: הריני מפליג דעתי ממנו עד שהוא יודע אם בכבודי הוא מתכבד ואם לאו. כך היו ישראל בעולם הזה, היו מכים ואינן מוכים, דכתיב "וגם נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם" (יהושע ב, ט). היו מבזין ואינן מתבזין והיו סבורין שבכבודן הן מתכבדין. מיד אמר הקדוש ברוך הוא: הריני מפליג דעתי מהן עד שהן יודעין אם בכבודי הן מתכבדין אם לאו, כדכתיב "ויאמר אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם כי דור תהפוכות המה בנים לא אמון בס" (דברים לב, כ) ⁷. וכתוב "אלך ואשובה אל מקומי" (הושע ה, טו), מיד "בצר להם ישחרונני" (שם).

דבר אחר, שמאלו תחת לראשי, במצרים כתיב "כי נער ישראל ואוהבהו" (הושע יא, א). אמר רבי יוחנן, הקדוש ברוך הוא היה מגדלנו ואמר לישראל לא נהגתם עמי כדרך שהבנים נוהגים באבותיהן. הבנים כשהן קטנים אינן מכירין לכבד את אבותיהן, אבל כשהן גדולים מיד הן מכירין לכבד את אבותיהן. ואתם בים אמרתם "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב), כיון שגידלתם פשעתם בו, שנאמר "בנים גידלתי ורוממתי והם ⁸ פשעו בי" (ישעיה א, ב). וימינו תחבוקני. זה סיני, שנאמר "מימינו אש דת למו" (דברים לג, ב).

דבר אחר, [שמאלו תחת לראשי] בעולם הזה, דכתיב "ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור" (ישעיה יא, יא). וימינו תחבוקני בעולם הבא, דכתיב "נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויבך ואם ישתו בני נכר תירושך אשר יגעת בו" (שם סב, ח). וכתוב "כי מאספיו יאכלוהו והללו את ה' ומקבציו ישתוהו בחצרות קדשי" (ישעיה סב, ט) ⁹.

אגדות ¹. רפדוני בתפוחים, אלו דברי חכמים. ומנין שנמשלו דברי חכמים בתפוחים, שנאמר "תפוחי זהב במשכויות כסף" (משלי כה, יא) ².

כי חולת אהבה אני. מעשה באשה אחת שהלך בעלה למדינת הים ונתעכב עליה, והיו שכנותיה אומרות לה "למה את יושבת, אילו היה בדעתו לבוא אליך כבר בא ולא נתעכב עליך". והיתה כתובתה עשרת אלפים דינרי זהב. מה היתה עושה, בכל יום ויום היתה מוציאה כתובתה ומסתכלת בה ודעתה מתיישבת עליה. כך בשעה שישראל באין לידי צרה ³, הן מסתכלין בדברי תורה ובנחמות שבתורה, מיד דעתן מיושבת עליהן, דכתיב "כי ⁴ ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך" (דברים ל, ט), וכתוב "ושב ה' אלהיך את שבותך וריחמן ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה" (שם, ג). אימתי, "באחרית הימים" (שם). דבר אחר, "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים" (דברים ד, ל), באחרית ה' ימים ⁵. וכתוב "כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך" (שם, לא). וכתוב "זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל" (איכה ג, כא) ⁶.

[נ] שמאלו תחת לראשי. זה שאמר הכתוב "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" (הושע יא, ג). משל למלך שהיה לו בן והיה נוטלו על זרועותיו וטינפו, והושיבו על ארכובותיו וטינפו. כיון שנקטה נפשו ממנו השליכו לארץ, באו הכלבים וסיבבוהו. כך ישראל, היה הקדוש ברוך הוא נושא על כל אויביו וטמאו את מקדשו, אחר שהשליך אותו באו עליו כל הצרות. ועוד משל לבן מלכים שיצא לשוק, מכה ואינו מוכה, מבזה ואינו מתבזה. והיה סבור שבכבודו הוא מתכבד ולא היה מקבל עצתו של אביו. מה

עמי בוא בחדריך וסגור דלתך בעדך", ואמרו (מכילתא בא מסכתא דפסחא יא) מלמד שניתנה רשות למחבלים לחבל. ולכן הנחנו את הימין לזמן הגלות¹⁴. וכן נאמר (ישעיה סב, ח) "נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך ואם ישתו בני נכר תירושך אשר יגעת בו, כי מאספיו יאכלהו והללו את ה' ומקבציו ישתהו בחצרות קדשי", כלומר שכאשר יקבץ ה' את הגלויות תהיה הגנתו בתוקפה ולא תהיה לאויבינו יכולת עלינו ולא יאכלו את מאכלנו ולא ישתו את משקינו, אלא נהיה אנחנו בעלי היכולת ונהלל את ה' על כך¹⁵. ובזמן החולשה אמר (ישעיה נט, טז) "וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו"¹⁶.

נשאר במצבו ואשם. ולכן ייחס את שימוש רבותינו וקבלת המסורת מהם לריח התפוחים, כיון שהוא משיב את הרוח כמותו¹⁰.

כי חולת אהבה אני, כיון שאני חולה, כלומר, אני חוטאת¹¹.

[ו] שמאלו. לפי שכשם שהיתה שמאלו תחת ראשי בזמן המלוכה, כך ימינו תחוקני בזמן הניסיון¹².

[ו] שמאלו תחת לראשי. כוונתו בשמאלו להגנתו עליה, והוא בזמן המלכות, שכן בזמן ההצלחה שהיתה תפילת הבריות נשמעת, מעט מהשמירה היה מספיק. אבל כשהבריות הם בזמן הניסיון¹³, הם צריכים לכח גדול למען יעמדו בקושי המצב, ועל דרך מה שאמר הנביא (ישעיה כו, כ) "לך

והערות וציונים

עמלק". 8. והם בכה": והן, ותוקן. 9. בילקוט בקיצור: "שמאלו תחת לראשי" בעולם הזה, "וימינו תחבקני" בעולם הבא. 10. על דרך זה פירש בידי משה את ה"תפוחים", ופירש ש"אשישות" הן תורה שבכתב ו"תפוחים" תורה שבעל פה. דברי רבינו דברי פולמוס הם נגד בני מקרא שאינם מכירים במסורת חכמים, והם הרחבה לדברים שבמדרש שה"ש מן הגניזה כאן. 11. רבינו מפרש "חולת אהבה" לשון חטא בשגגה. והוא פירוש מחודש, והיא אחת השיטות במדרש שהש"ר כאן, "אף על פי שאני חולה אהבה אני לו", ופירש ביפה קול, אע"פ שאני חולה בענין אהבת ה', כי איני בריאה וחזקה בעבודתו, מ"מ אני אהובה לו, על דרך "השוכן אתם בתוך טומאותם", ולפ"ז אין "חולת" דבק עם "אהבה", עכ"ד. והנצי"ב במטיב שיר (להלן ה, ח) פירש כעין זה, שהכוונה לחוטאת, אבל פירש ש"חולת" דבק עם "אהבה", והכוונה שחולת אהבה אני שכל הפשעים שלנו אינו במרד ח"ו, אלא מחמת שהנני חולה על אהבת ה', וממילא הנני נמשכת אחר אהבת עולם הממשיך לבוא לידי חטא. 12. עיי' לעיל עמ' לג הע' 12. 13. עיי' לעיל שם. 14. פירוש רבינו מחודש, שרוב המפרשים פירשו שהנהגת השמאל היא בזמני השפל והנהגת הימין היא בזמני ההטבה, ורבינו מפרש שבזמני הטובה די בהגנת השמאל, ובזמן הגלות השגחת ה' על ישראל גדולה יותר ומתייחסת אל הימין. 15. כוונת רבינו, שכיון שפסוק זה עוסק בזמן הגלות, שכן גם היציאה מהגלות עדיין מתייחסת אליה, על כן נאמר בה "נשבע ה' בימינו", שהנהגה בזמן הזה עדיין מתייחסת אל הימין. 16. נראה שרבינו מפרש שסתם "זרוע" היא ימין, ומכך שנאמר בפסוק זה לשון "זרוע" על זמן הגלות מוכח כפירושו, שהנהגה בזמן הגלות מתייחסת לימין.

1. אגדות בכה": הגדות, ותוקן ע"י המעתיק. 2. רבינו שמריה הביא הדברים והרחיבם בדברי פולמוס נגד הקראים, ע"ש. 3. המו"ל הרפס "מרה" והביא לפירוש יתר של ריח"ו. 4. בכה": כן, וצריך לתקן: כי, כפי שהעיר ריח"ו. 5. המו"ל וריח"ו טרחו בהבנת מאמר זה והעלו זרות. והדברים מבוארים בהדר זקנים לבעלי התוספות (ויקרא כו, מב): ונראה לך יש מאלה ה' חסרים ומיעקב ה' מלאים, רמז כי לטוף ה' אלפים יבשר אותם אליהו. וכן כתב "אשר יקרא אתכם באחרית הימים", ה' ימים של הקדוש ברוך הוא שהם ה' אלפים. 6. כן הביא בלקח טוב: רז"ל משלו משל לאשה שהלך בעלה למדינת הים ונתעכב עליה, והיו שכנותיה אומרות למה את יושבת כל אלו הימים הלא אין בדעת בעליך לחזור, מה עשתה, היתה מוציאה כתובתה ומסתכלת בה בכל יום ויום ודעתה מתישבת. כך בשעה שישאל באין לידי צרה הם מסתכלין בדברי תורה ומתנחמים, שהרי כתוב בתורה "כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך", ואומר "ושב ה' אלהיך את שבותך וגו'. כי אל רחום ה' אלהיך", "זאת אשיב אל לבי". 7. הועתק בילקוט האזינו רמז תתקמה: "ויאמר אסתירה פני מהם", משל לבן מלכים שהיה יוצא לשוק מכה ולא לוקה מבזה ולא מתבזה, היה עולה אצל אביו בטרונאי, א"ל אביו מה אתה סבור בכבודך אתה מתכבד אי אתה מתכבד אלא בכבודי, מה עשה הפליג דעתו ממנו ולא היה בריה משגחת עלי, כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל באי עולם, שנאמר "שמעו עמים ירגזון" וגו' "אז נבהלו אלופי" וגו', כיון שבאו ישראל לידי עבירות ומעשים רעים א"ל הקדוש ברוך הוא מה אתם סבורים בכבודכם אתם מתכבדים אי אתם מתכבדים אלא בכבודי, הפליג דעתו מהם, מיד "ויבא

מגילת שיר השירים ב

וְהִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם
בְּצַבָּאוֹת אוֹ בְּאֵילוֹת הַשָּׂדֶה אִם־
תַּעֲרִוּ וְאִם־תַּעֲזֹרְרוּ אֶת־הָאֹהֳבָה עַד
שֶׁתַּחֲפֹץ: ה קוֹל דּוֹדִי הִנֵּה־זֶה בֹּא מִדֶּלֶג
עַל־הַהָרִים מִקְפֹּץ עַל־הַגְּבְעוֹת:

[ו] השבעתי אתכם, אתן בנות ירושלים¹, בצביים² או באילות השדה, אם³ תעירו או תעזרו⁴ את האהבה, עד⁵ שיהיה בה חפץ. [ח] קול⁶ אהובי הנה הוא כבר בא לקראתי, מדלג⁷ על ההרים, קופץ על הגבעות.

מדרש שיר השירים

והלא כל ארץ מצרים אינה אלא בקעה אחת. אלא ההרים - אלו האבות, והגבעות - אלו האימהות⁹. לכך נאמר מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות.

דבר אחר, קול דודי, אימתי, לכשיבוא מלך המשיח ויבשר לאבות העולם תחילה. והם אומרים מי הוא זה שבא לנדד את שנתנו מעינינו, והוא אומר להן אני מלך המשיח מבני בניכם, באתי לבשר אתכם שהגיע הזמן שהבטיחכם הקדוש ברוך הוא שהוא גואל את ישראל. והם אומרים לו לך ובשר לאדם הראשון. על אותו היום כתיב "ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו" (ישעיה מב, יא). אם ירונו למה יצוחו, אלא ירונו שחיו, ויצוחו על החיים שהיו מעכבין עליהם את הישועה בעולם הזה.

אמר רבי אחא, מן המקרא הזה את למד שמחל הקדוש ברוך הוא על עוונותיהם של ישראל, דכתיב "יחיו מתוך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל" (ישעיה כו, יט). אמר רבי תנחום אדרעיא, ארעא תפקידיהו תפלט¹⁰.

[ז] השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אני משביע אתכם בצבאות שעלו ממצרים ובשבטים שנידמו בחית השדה, דכתיב "נפתלי איילה" (בראשית מט, כא), וכתיב "גור אריה יהודה" (שם, ט), "בנימין זאב יטרף" (שם, כז), "יהי דן נחש עלי דרך" (שם, יז)⁸.

אם תעירו ואם תעזרו את האהבה, שביני וביניכם. עד שתחפץ המלכות למסור חרב בידכם, דכתיב "ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל" (יחזקאל כה, יד).

[ח] קול דודי הנה זה בא. זה שאמר הכתוב "נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה צוען" (תהלים עח, יב). את מוצא, בשעה שביקש הקדוש ברוך הוא לגאול את ישראל ממצרים, העמיד אבות העולם מקבריהן והראה להן הנסים שעשה לבניהן. הדא הוא דכתיב "נגד אבותם עשה פלא". מי אמר קול דודי הנה זה בא, התינוקות שבישראל אמרו לאבותיהן, קול אותו שהיה מגדלנו בא בזה הלילה. מדלג על ההרים. וכי יעלה על דעתך שיש הרים וגבעות בארץ מצרים,

רבינו שמריה

תבוא ההנחה כפי שתדעו, וכמו שאמר (דניאל יב, יב) "אשרי המחכה ויגיע", כלומר, כאשר אינו מחכה אינו מגיע.

[ח] קול דודי. הם דברי הנביא. אכן היה לנו להמתין לזמן זה, כלום לא היה המצב כך במצרים¹², שהיה קול דודי מגיע והתקיים בדרך ההרים, מקפץ על הגבעות.

[ז] השבעתי אתכם. הם דברי הנביא לקהל ישראל. הרי הוא אומר, אל תעזרו את האהבה, כלומר המלוכה, לבוא לפני זמנה, שאם לא כן הרי תהיו אוכרים כצבאים ואילים שהם נהרגים בכל מקום¹¹, ולא תשלימו כלום, כיון שתפעלו לפני זמנכם. אלא המתינו עד הזמן ששיערו הבורא, ואז

(ב) "שמעו הרים את ריב ה'". ומנין שהגבעות הן האמהות, שנאמר (בראשית מט, כו) "עד תאות גבעות עולם", [שפירוש], כל ברכות האבות והאמהות יבואו עליך 14.

[ח] כוונתו בזה¹³ שה' גאל את אבותינו משבי המצריים בזכות האבות והאמהות, ואף על פי שהשיגום יגון ואנחה, כיון שהגיע הזמן הוציאם לחירות. ומנין שהאבות נקראים הרים, שנאמר (מיכה ו,

ציונים והערות

3. התפסיר התימני תרגם: אם לא. 4. רס"ג מפרש "תעירו" ו"תעוררו" מלשון התעוררות, כאבע"ז, וכפי שהעיר בנוה שלום, ולא כרש"י שהוא לשון שנאה וערעור. 5. רס"ג מפרש "עד" כפשוטו, שלא יעוררו את האהבה אלא ימתינו לה עד שתחפץ ותתעורר מעצמה. רש"י פירש לפי דרכו שפירוש "עד" הוא "כל עוד", ע"ש. 6. במקור: צות, ומשמעותו קול רם, או קול הנשמע בלי שישמע מהם הדיבורים. 7. לפי תרגום רס"ג - "מט'פר", "מדלג" הוא דילוג קל תוך כדי הילוך, כריצת הצבי המדלג קלות תוך כדי מרוצתו. לכ"י ב שתרגם "מתות"ב" הכוונה לזינוק וקפיצה בכוח. התפסיר התימני תרגם "מתצ'פר" וכתב בנוה שלום שהוא לשון קפיצה, וצ"ע, ואולי הכוונה ל"מתצ'פר" והוא לשון התגברות להשגת דבר. 8. נכלל גם להלן ג, ה, בקצת שינויים. 9. כן הביא רבינו שמריה והרחיב במקורות. 10. בירושלמי ברכות ה, ב ותענית ב, א: וארעא תפקידיה תפלט, והוא תרגום "וארץ רפאים תפיל", ופירושו שהארץ תפלט ותוציא את המתים המופקדים בתוכה. 11. כן פירש במדרש שהש"ר באחד הפירושים, או באילות השדה ששופכין דמם כדם צבי ואיל, ע"כ. וכן פירש רש"י, שתהיו הפקר ומאכל כצביים ואילים. 12. המפרשים התקשו בקישור הפסוקים הבאים, שנמשלם עוסק בגאולת מצרים, לפסוק הקודם העוסק בהמתנה לגאולה העתידה. רש"י פירש שמכאן והלאה חוזר הכתוב לביאור "הביאני המלך חדריו", ורלב"ג ועוד מפרשים כתבו שכאן מתחיל השיר השני, ואינו מחובר לפסוקים שלפניו. אך רבינו מפרש את קישור העניינים שהנביא אומר לישראל שראוי להם להמתין לגאולה העתידה אף כשאין נראה שהיא ממשמשת לבוא, שהרי כך היה גם בגאולה ממצרים. ועל פי דרכו פירש את כל הפסוקים הבאים, הן בתפסיר בתרגומם, והן בפירוש הארוך שבו הדגיש את משך הזמן שעבר לפני הגאולה ואף על פי כן הגיעה גאולת מצרים ותבוא הגאולה העתידה. 13. רבינו מבאר את הפסוק "מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות". 14. מקורו בראש השנה (יא, א), ואומר "שמעו הרים את ריב ה' והאתנים מוסדי ארץ", ואומר "קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות". מדלג על ההרים - בזכות אבות, מקפץ על הגבעות - בזכות אמהות, ע"כ. ומה שכתב רבינו שהסמך לכך שגבעות הן האמהות הוא מ"עד תאות גבעות עולם", מבואר גם במשנת רבי אליעזר פט"ו ובבראשית רבתי פרשת ויחי.

1. רס"ג תרגם ירושלים - אלקדס, שהוא שם העיר בערבית מתקופת רס"ג ועד ימינו, וההנחה היא שהוא התפתח תחילה על ידי יהודים שהתגוררו בשכנות להר הבית, וכינו את עירם "אלקדס" על שם מקום המקדש שבשכנותם. רס"ג משתמש אף הוא במקומות רבים בשם "אלקדס" כשהכוונה לירושלים, ולפעמים משתמש בו כשכוונתו לבית המקדש. בתפסיר התימני תרגם כאן ובכל מקום במגילה זו: מדינה' אלסלאם, ושם זה הוא שם שהתחדש על ידי רס"ג, כאותו שם שבו קרא הכליף העבאי השני, בונה העיר בגדאד, את שם בגדאד. עיי' מה שהרחיב בזה ר"א שלוסברג, 'שמותיה של ירושלים בתיבורי רב סעדיה גאון', מחקרי חג, 4 (אייר תשנ"ב), עמ' 74-82. כפי שהראה ר"א שלוסברג, דברי רס"ג מכוונים ומדוקדקים, ועל דבריו יש להוסיף ולכלול, שבכל מקום שאין סיבה מיוחדת, קורא רס"ג לשם "ירושלם" בכתוב מלא או חסר; כשמדובר בה מוזמת קדושתה או המקדש שבתוכה, הוא קורא לה "אלקדס"; וכשמדובר על המרחב המדיני והשלטוני של ירושלים, הוא קורא לה "מדינה אלסלאם" (כגון בכתאב אלתמיז או פירושו לויקרא (פורסם כנספת למאמר ד"צ בנעט, התחלת ספר המצוות לרב סעדיה, קובץ רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' שנו) בעסקו באיסור שחזי חוץ, שלדעתו לא נאמר אלא בקירוב מקום, כתב שהוא רק לנמצא "פי מדינה' אלסלאם" (ואולי הוא שיעורו של "מן הצופים ולחוץ", ודוק), כיון שמדובר במרחב ירושלים. ובפירושו הארוך לישעיה (א, א-ד) כתב ששם מקומו של ישעיה הוא "מדינה' אלסלאם". וכן במגילת אנטיוכוס שבאו להילחם בממלכת ירושלים קורא לה כמה פעמים בשם זה). אנו מוצאים שחכמי תימן משנים בתפסירים לפי דברי רס"ג במקומות אחרים, כשבהשקפה ראשונה נראה להשוות התרגומים, ורק המעמיק ימצא הסיבה להבדל ביניהם. לעניין התרגומים במגילתנו נראה, שתרגום "אלקדס" נאמר כשירושלים נזכרת מחמת קדושתה, ולכן שכמשביעים את בנות ירושלים, שמעלתן היא בהיותן בנות מלכים, תרגם רס"ג "אלקדס". וכן ב"בנות ירושלים" באפריון שעשה שלמה ותוכו צרף אהבה מבנות ירושלים. אבל כשמדובר בהן בסתם, שהרעיה פונה אליהן (א, ז), תרגם רס"ג "ירושלם". והתפסיר התימני העתיק ממגילת אנטיוכוס או ממקום דומה לו את השם "מדינה' אלסלאם" אף שאינו שייך כאן. 2. לפי כ"י ב שתרגם "אלגולאן", הכוונה לצבאים קטנים, עפרונים, הקטנים ועדינים יותר ומשמים סמל ליופי.

[ט] דומה אהובי אז¹ לצבי או לעופר² האילים, הנה הוא עומד³ אחרי כתלנו, משקיף⁴ מן החלונות⁵, מפקח⁶ מן החרכים. [י] התחיל⁷ ואמר לי, קומי, את רעיתי, את יפתי, וגשי אלי⁸.

מגילת שיר השירים ב
 דומה דודי לצבי או לעופר האילים
 הנה עומד אחרי כתלנו משקיף
 מן החלונות מציין מן החרכים: ענה
 דודי ואמר לי קומי לך רעיתי
 יפתי ולכי לך:

מדרש שיר השירים

שם אשה אחת ואמרה: לא גזר משה אלא על מה שבבתים, אבל שבגגות הן נמלטין. מה עשתה, נטלה את בנה והטמינו בגג. הזמין לה הקדוש ברוך הוא וכלב ואכלו. עמדה היא בחצי הלילה ומצאת את בנה בפי הכלב. מיד צעקה ומלאה את כל ארץ מצרים צווחה, הדא הוא דכתיב "ותהי צעקה גדולה במצרים" (שמות יב, ל) ¹⁴. מיד "ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי" (שם, לא). הלך פרעה אצל משה ואמר לו: צא ואדבר עמך. אמר לו משה: איני יכול. אמר לו: למה, אמר לו ¹⁵: שכך ציונו הקדוש ברוך הוא "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" (שם, כב). חזר ואמר לו: הבט אלי מן החלון. אמר לו: איני יכול. אמר לו: למה, אמר לו: שכך אמרת לי "אל תוסף ראות פני" (שם י, כח). והיתה המגפה עסוקה בהן כל הלילה עד חצי היום. אמר להן הקדוש ברוך הוא "קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך". וכן כתיב "ויהי בעצם היום הזה הוציא ה'" (שמות יב, נא) - בעצמו של יום ¹⁶.

[ט] דומה דודי לצבי או לעופר האילים. זה שאמר הכתוב "אם אמרתי מטה רגלי" (תהלים צד, יח). ולמה הוא מדמהו לצבי, אלא מה צבי הזה אף על פי שישן אחת עינו פתוחה, כך אף על פי שהקדוש ברוך הוא כועס על ישראל, כשהן באין לידי צרה הוא מציל להן, שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו⁹. ואפילו אחד מישראל והוא בסוף העולם ונתון בצרה והוא קורא להקדוש ברוך הוא, והקדוש ברוך הוא עונה אותו ומצילו מצרתו, דכתיב "מקצה הארץ ¹⁰ אליך אקרא בעטוף לבי" וגו' (תהלים סא, ג) ¹¹. אמר רבי תנחומא: מעשה בספינה אחת ¹².

משגיח מן החלונות. מבין כתפיהן של כהנים. מציין מן החרכים. מבין אצבעותיהן ¹³.

[י] ענה דודי ואמר לי. זה שאמר הכתוב "שחו רעים לפני טובים" (משלי יד, יט). את מוצא באותה הלילה שאמר משה לפרעה "כה אמר ה' כחצות הלילה" וגו' (שמות יא, ד), וכתיב "ומת כל בכור" (שם, ה), היתה

רבינו שמריה

או לעופר האילים, יתפרש, שהצבי והעופר, גם אם הסיחו דעתם ממולדתם זמן ארוך כיון שעניינם מופלג, הם שבים אל מולדתם ²¹, ועל כן אמר דומה דודי לצבי או לעופר, כלומר אי אפשר שלא תשוב השכינה אל ישראל כאשר היתה

[ט] דומה דודי. שדמה דודי אז ¹⁷ לצבי או לעופר האילים, וחרו הוא, גם אחר זמן ¹⁸, עומד אחר כתלנו, ועם כל מה שעבר ¹⁹, הרי הוא משקיף מן החלונות, מציין מן החרכים ²⁰.

[ט] דומה דודי. והיה דודי דומה אז לצבי

"הנה לא ינום ולא ישן [שומר ישראל] 22.
[י] ענה דודי. עד שהתחיל ואמר לי, קומי, את
רעיתי, את יפתי, וגשי אלי 23.

[כמן] הצבי, שכאשר הוא ישן הרי עינו
האחת פקוחה, וכך השגחת הבורא, הרי גם
אחרי שהרחיקה הרי היא עמהם, כמו שאמר

ציונים והערות

עלובה, אמרו לו את אכסניא עלובה, אינון אכסניא
עלובה אינון הכא וטעוותרון בבבל ואינון הכא
וטעוותרון ברומי, ואינון הכא וטעוותרון עמהון ולא
מהנון להון כלום, אבל את כל אהן דאת אול אלהן
עמך, הה"ד "כה" אלהינו בכל קראינו אליו".
13. בילקוט: הנה זה עומד אחר כתלנו אחר כותלי
בתי כנסיות ובתי מדרשות, משגיח מן החלונות מבין
כתפיהן של כהנים, מציץ מן החרקים מבין אצבעותיהם
של כהנים. וע"ע ברוקח בהרחבה. 14. כן הביא בלקח
טוב שמות יב, ט: כתוב במדרש שיר השירים על אשה
אחת שהטמינה את בנה בראש הגג, ומפני שאמר משה
"ומת כל בכור", כסבורה היא שינצל על ראש הגג,
הרגישו בו הכלבים ואכלוהו, עמדה בחצי הלילה
לבקשו, והנה אכלוהו הכלבים, והיא הקיצה כל
המצריים בקולה. ע"ע בילקוט מדרשי תימן א, עמ'
סב, על נוסח אחר למעשה זה, שהיה בנה ממזר ומת
לפני כולם כפי הכלכל. 15. תיבות "אמר לה" נשמטו
על ידי המו"ל ונוספו על ידי ריח"ו, ונמצאות בכתב
היד. 16. בלקח טוב שמות יב, נא: "ייהי בעצם היום
הזה הוציא ה'", בעצומו של יום, שלא יאמרו המצריים
בגניבה יצאו. 17. כן הוסיף גם רס"ג תיבת "אז",
שמוסב על הפסוק הקודם שהוא מדלג על ההרים
ומקפץ על הגבעות, ואז בשעה זו הוא דומה לצבי.
ורבינו הוסיף "שידמה" במקום "ידימה", לפי דרכו
שהכתובים הללו מדברים בגאולה ממצרים, וכוונת
הכתוב שבאותו זמן היה דומה לצבי או לעופר האילים.
18. רבינו הוסיף תיבות אלו לפי דרכו, ומפרש שמכאן
והלאה עובר הפסוק ומסיק שכן יהיה גם בגאולה
העתידה, שיגאל אותנו ה' כשהוא מדלג על ההרים
ומקפץ על הגבעות ודומה לצבי ולעופר האילים, שכן
עודנו עומד אחר כתלנו וכו'. 19. תיבות אלו, "ועם
כל מה שעבר", הוסיפו רבינו לתרגום הפסוק.
20. בתיבות אלו העתיק רבינו את תרגום רס"ג, ועיי'
בהערותינו שם לדקדוק התיבות שנקט רס"ג בתרגומו.
21. כן כתבו הטבעיים הקדמונים, שעשו נסיונות והגלו
צבאים למרחקים, וחזרו לביתם אחרי שנים אחדות
כשהתירו את אסוריהם, וכדלהלן במדרש שיר השירים
ובפירוש רבינו בסוף המגילה. 22. המשך הפירוש
לפסוקים אלו עד פסוק יג, התרגום לפסוקים שעד סוף
הפרק והפירוש לפסוק יד ותחילת פסוק טו, לא נמצאו
עדיין. 23. תרגום פסוק זה מועתק כולו מרס"ג, מלבד
התיבה הראשונה שהוסיף - "עד". ועיי' בהערותינו
שם לדקדוק התיבות שנקט רס"ג בתרגומו. והוספת
תיבת "עד" היא לפי דרכו של רבינו, שהפסוק מדבר
בזמן זה שבו אנחנו מצפים לגאולה העתידה, ובו
משותף ה' מן החלונות ומציץ מן החרקים, עד שיבוא
זמן הגאולה ואז יאמר לנו ה' "קומי וגו'.

1. רס"ג הוסיף "אז", שמוסב על הפסוק הקודם שהוא
מדלג על ההרים ומקפץ על הגבעות, ואז בשעה זו
הוא דומה לצבי. בתפסיר התימני ליתא. 2. כאן תרגם
רס"ג עופר - יעפור, הוא שמו של העופר. וכן תרגם
להלן ב, ה. ועיי' להלן פסוק יז שתרגם באופן אחר.
התפסיר התימני תרגם "ג'פר" בכל מקום, והוא גדי,
טלה, כיב"ע. 3. עמידה משמשת בלשון הקודש בלשון
קיום ובלשון היפוך הישיבה. רס"ג תרגם כאן "קאים"
שעיקרו לשון קיום, והתפסיר התימני תרגם "ואקף"
שהוא היפך הישיבה. 4. במקור: מט"ל, ומשם זה נגזר
תרגומו של רס"ג למשקוף (שמות יב, כב) "אלמט"ל",
שהוא לדעתו חלון שמשקפים ממנו, וכמו שכתב בנוה
שלום שם. בתפסיר התימני: מתטלע, שהוא לשון
צִפִּיָּה. 5. במקור: טיקאן, טאקה הוא חלון, סדק, חור.
6. במקור: משרף, והוא לשון השגחה ופיקוח. בלה"ק
תיבת "מצייץ" אינה למי שמתכלל בהסתתר ומי
שמתכחלים בו אינו מרגיש בכך, אלא לבדיקה ובחינה,
עיי' רש"י פסחים פא, ב ד"ה טמון. 7. רס"ג מפרש
"ענה" לשון התחלה, כדרכו בכל מקום, "וענו ואמרו"
(דברים כא, ז), "וענו הלויים" (שם כז, יד), "וענית
ואמרת" (שם כז, ה), וכמו שהעיר ר"י קאפח. ולא כרש"י
שפירש שהוא לשון הרמת קול וצעקה. 8. כן פירש
גם רבי תנחום הירושלמי, שאמר לה "גשי אלי", שהרי
לפי העניין אין שייך לומר שדוחה אותה מפניו ואומר
לה ללכת לה. וכן פירש רשב"ם. כ"ב בתרגומו כפשוטו,
לכי לך, והתפסיר התימני הגדיל ופירשו לשון גירושין
ושילוח. 9. בלקח טוב: ולמה דימה אותו לצבי, מה
הצבי ישן ועינו אחת פתוחה, כך כשהשם כועס על
ישראל ומניחים בצרה מעמיד להם מושיע, שנאמר
"בכל צרתם לו צר". 10. הארץ] בכה"י: השמים,
ותוקן. 11. בלקח טוב: "הנה זה עומד אחר כתלנו",
כלומר השם לישראל, שנאמר "אך קרוב ליראיו ישעו".
ואפילו אחד מישאל בסוף העולם והוא קורא לשם
מיד הוא עונה אותו, שנאמר "מקצה הארץ אליך
אקרא", ואומר "קרוב ה' לכל קוראיו". 12. ההמשך
חסר בכה"י. וכפי הנראה הכוונה למעשה שבירושלמי
ברכות ט, א: אמר רבי תנחומא, מעשה בספינה אחת
של גוים שהיתה פורשת מים הגדול, והיה בה תינוק
אחד יהודי, עמד עליהם סער גדול בים, ועמד כל אחד
ואחד מהן והתחיל נוטל יראתו בידו וקורא, ולא הועיל
כלום. כיון שראו שלא הועילו כלום אמרו לאותו יהודי,
בני קום קרא אל אלהיך, ששמענו שהוא עונה אתכם
כשאתם צועקים אליו והוא גיבור. מיד עמד התינוק
בכל לבו וצעק, וקיבל ממנו הקדוש ברוך הוא תפילתו
ושחק הים. כיון שירדו ליבשה ירדו כל אחד ואחד
לקנות צרכיו, אמרו לו לאותו תינוק לית את בעי מזבין
לך כלום, אמר להון מה אתון בעי מן ההן אכסניא

מגילת שיר השירים ב

יֵא כִּי־הִנֵּה הִסְתּוּ עָבְרַתְּ הַגֶּשֶׁם חֶלֶף הַלֶּךְ׃
 לוֹ: יֵב הַנֶּצְנִים נִרְאוּ בְּאֶרֶץ עֵת הַזֹּמִיר
 הַגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאֶרְצָנוּ׃
 יֵב הַתְּאֵנָה חֲנֻטָּה פְּגִיָּה וְהַגְּפָנִים סְמֶדֶר
 נִתְּנוּ רֵיחַ קוֹמִי לְכִי (לֶךְ) רַעֲיִתִי
 יִפְתִּי וּלְכִי־לֶךְ׃

[יא] כיון שהחורף¹ עבר, והגשם הלך וחלף².
 [יב] וכיון³ שהתחלות הצמיחה⁴ נראו בארץ, וזמן הזמירה⁵ כבר הגיע, וקול התורים כבר נשמע בארצנו.
 [יג] והתאנה כבר הבשילה⁶ את הבוסר שלה⁷, וגפני היין⁸ - הסמדר⁹, והוא הניצנים שישנם לפני החנטה¹⁰ - נתנו ריחם. קומי לך, את רעייתי, את יפתי, ולכי¹¹ לך.

מדרש שיר השירים

"הנני מעלה עליהם את מי הנהר" (שם, ז),
 וכתוב "וחלף ביהודה שטף ועבר עד צואר
 גיע" וגו' (שם, ח).

[יב] הנצנים נראו בארץ. זה משה ואהרן.
 אימתי העולם ערב, בשעה שהאילות
 מנצים את עליהן. עת הזמיר הגיע. הגיע
 זמן גאולה שנגאלו ישראל ממצרים. וקול
 התור נשמע בארצנו. זה משה. ולמה
 מדמהו בתור, אלא מה התור הזה משלים
 נפשו על מזונותיו, כך משה השלים נפשו
 על ישראל, דכתיב "ועתה אם תשא חטאתם
 ואם אין מחני נא" (שמות לב, לב).

דבר אחר, הנצנים נראו בארץ, אלו
 הצדיקים. עת הזמיר הגיע, שנאמר "שלחו
 מגל כי בשל קציר" (יואל ד, יג)¹⁵. וקול
 התור נשמע בארצנו, זה אליהו. ולמה

[יא] כי הנה הסתיו וגו'. זה שאמר הכתוב
 "והכיתי בית החורף על בית הקיץ" (עמוס
 ג, טו). וכן את מוצא באנשי ירושלים שהיו
 עושין להן ארבעה טכסים של בתים בכל
 שנה, ניסן ואייר וסיון היו עושין להן בתים
 של שיש, תמוז ואב ואלול עושין בתים של
 זכוכית, תשרי ומרחשון וכסלו עושין להן
 בתים של עצי ארזים, טבת שבט ואדר
 עושין של שנדלפון¹². וכל כך למה, מפני
 טרחותו של סתיו¹³.

דבר אחר, כי הנה הסתיו עבר, אלו ארבע
 מלכויות. כך אמר הכתוב: "הגשם",
 "הסתיו", "חלף הלך לו" - אלו אומות
 העולם¹⁴. כל מה שהן מוציאות שוטפין,
 דכתיב "ויאמר ה' יען כי מאס את מי
 השילוח ההולכים לאט" (ישעיה ח, ו), וכתוב

רבינו שמריה

[טו] [כיון²⁰ שגזר פרעה להרוג את הזכרים,
 היו ישראל מתקינים מחילות ומטמינים
 בהם את התינוקות. ובאו המצריים עם
 ילדיהם הקטנים, ובכל מקום שהיה תינוק,
 היה פועה לעומת פעייתם, והיו לוקחים אותו
 ומשליכים אותו²¹. ועשה ה' להם נסים
 והצילים כפי שנבאר בפירושו "תחת התפוח
 עוררתיך" (להלן ח, ה). [ואמר] "ז"ל (סוטה

[יא] כי הנה הסתיו עבר. כיון שהחורף עבר,
 והגשם הלך וחלף¹⁶.

[יב] הנצנים. והתחלות הצמיחה נראו בארץ, וזמן
 הזמירה כבר הגיע, וקול התורים כבר נשמע
 אצלנו¹⁷.

[יג] התאנה חנטה. והתאנה כבר הבשילה את
 הבוסר שלה, וגפני היין¹⁸ אחר שכבר יכשו הגיע
 להם הריח. ועל כן קומי, את יפתי, וגשי אלי¹⁹.

הם פרחים שחננטו חניטה מועטת. וכתב עוד (גיטין פ"ב) שהוא בראשית פריחת הענב ויש לו ריח טוב כאמרו "והגפנים סמדר נתנו ריח". וגם הרמב"ם (ערה פ"א מ"ז) כתב שהסמדר הוא הפרח שממנו נעשה אחר כך הפרי. ונמצא בפירושו זה שלפנינו הוא כשיטת רבותינו שבמזרח ולא כשיטת רש"י. אם דברים אלו הם מגוף דברי רס"ג, נמצא שהוא מחלק בין תאנים לגפנים, שבתאנים מדובר בהבשלה, אבל בגפנים אין מדובר בהבשלה, אלא בשלב מוקדם בהרבה, כשהפרחים עדיין קיימים. וע' רבי תנחום הירושלמי שעמד בזה. 11. כאן תרגם רס"ג "אמצ" לשון המשך ההליכה וההתמדה בה, ולא כפירושו בפסוק י שכתב אליו, ושם מפרש שכבר התחילו ללכת יחדיו ובמהלך ההליכה אומר הדוד לרעייתו את כל הדברים הללו כדי שימשיכו ללכת יחד. 12. המו"ל הגיה: שנדפין, על פי הערוך שכתב בערכו: תרגום ירושלמי בפסוק ויפול יוסף על פני אביו וארבע יוסף ית אביו בערס דשנדפין כמו שן דפיל, ע"כ. ואכן כן הוא בתרגום ניאופיטי, והכוונה לשנהב. 13. מכאן נראה שטורח הסתיו אינו רק להולכי דרכים אלא גם ליושבים בביתו, כמו שהעיר בהשיר לשלמה כאן, הערה 85. 14. בלקח טוב בקיצור: "כי הנה הסתיו עבר", אלו צרות ד' מלכיות שהם דומין לסתיו זמן שלג ורוח וצנה וחורף. המו"ל מסר: אלו ארבע מלכויות, ומחקו מפני הכפל, וריח"ו קיימו, ואין בכך צורך. 15. דורש זמיר לשון זמירה, לומר ולכרות את האומות, כמו שכתב הרוקח. כפי הנראה מסתמך עליו גם ר"י אבן עקבן בהתגלות הסודות עמ' 112, כדברי המהדיר שם. 16. תרגום פסוק זה מועתק כולו מרס"ג, ועיי' בהערותינו שם לדקדוק התיבות שנקט רס"ג בתרגומו. 17. רוב תרגום פסוק זה מועתק מרס"ג, ועיי' בהערותינו שם לדקדוק התיבות שנקט רס"ג בתרגומו. השינויים מתרגום רס"ג הם בראש הפסוק, שרבינו תרגם "והתחלות" במקום "וכיון שהתחלות", ובסוף הפסוק, שתרגם "נשמע אצלנו" במקום "נשמע בארצנו". 18. במקור: אלזרוגן, כתרגום רס"ג, והיא מילה פרסית המשמשת הן ליין והן למוטות הגפנים, ויתכן שבזמנו של רס"ג היא שימשה כינוי לזן מסוים של גפנים. 19. רבינו תרגם כאן "ולכי לך" כמו שתרגם בפסוק י', "וגשי אלי", ולא כרס"ג שחילק ביניהם מטעם שנתבאר בהערות שם. 20. רבינו מבאר את הפסוק "אחזו לנו שועלים, שועלים קטנים מחבלים כרמים", על המצריים הקטנים בשנים. התחלת הפירוש חסרה וההשלמה בסוגריים היא דרך השערה כדי להקל על הלומד. 21. מקורו במדרש שהש"ר כאן: אמר ר' חנן, מה היו בנות ישראל הכשרות והצנועות עושות, היו נוטלות בניהם וטומנות אותם במחילות, והיו מצריים הרשעים נוטלין בניהם הקטנים ומכניסין אותם לבתיהם של ישראל ועוקצין אותם והם בוכים, והיה התינוק של ישראל שומע קול חבריו שבוכה ובוכה עמו, והיו נוטלין אותם ומשליכין אותם ליאור, הה"ד "אחזו לנו שועלים שועלים קטנים".

1. רס"ג תרגם סתו - חורף, כמו שהעיר בנוה שלום, שהרי הגשם חולף בחלוף ימות הגשמים, ולא כשהסתו חולף והחורף מגיע. וכ"כ רש"י, והוסיף שתרגום "חורף" (בראשית ח, כב) הוא "סתווא". 2. כן הביאו גם ריא"ג ורד"ק בספר השרשים (שורש חלף), וע' אבע"ז. רס"ג השמיט מלתרגם תיבת "לו", וראה הערה לעיל א, ח, שדרך הלשון להוסיף "לו" או "לך" יתרים עם הפעלים. כ"י ב והתפסיר התימני כן תרגמו תיבה זו, כ"י ב: וברח לו, התפסיר התימני: והשתלח לדרכו. 3. רס"ג הוסיף "ואן", ונמשך אחרי התחלת הפסוק הקודם "כ"י", וממשיך את הטעם להליכה. 4. במקור: אלנואיר, ואין הכוונה לפרחים המתחילים לפרוח, אלא לכל התחלת צמיחה, כפי שבירר בזה הרה"ג ר' אלחנן בקרמן, משנת השדה, א, עמ' 172. 5. במקור: זבר, והוא לשון זמירה וגיוזום של כל האילנות ובפרט בגפנים (מילון בלאו עמ' 269-268). וכן פירש רשב"ם שהכוונה לקטיפת הכרמים, כלשון הכתוב (ויקרא כה, ד) "וכרמך לא תזמור". ובפירוש הארוך המיוחס לרס"ג (ורטהיימר, וכן אצל רצהבי) פירש גם כן שהוא לשון זמירה, וכתב שהנמשל הוא לכריתות הרשעים מן העולם. אבע"ז הקשה על פירושו זה, שזמנו אינו בימי ניסן אחרי חלוף ימות הגשמים. ובישוב דעת רס"ג צ"ל שבהתחלת צמיחת הענפים צריכים לזמור את אלו שגידולם אינו יפה כדי לשפר את כוח הצמיחה של הענפים הטובים. ורש"י ואבע"ז ורבי תנחום הירושלמי כתבו שהוא לשון זמר, שיר ושבת. 6. רס"ג מפרש "חנטה" - הבשילה, וביאר בפירושו הארוך (רצהבי) שהוא רמז לבשלות האומה, ופירש חנטה לשון בשלות ("מן גזה אלנציג") והגעה לשלמות, כעניין "ויחננטו הרופאים" (בראשית נ, ב), שמובנו: עשיית הפעולה במלואה, עכ"ל. לשון רס"ג כאן במקור היא כלשונו בפירוש הארוך - נציג, ולא כתפסיר התימני שתרגם "עקדת" המורה על התחלת יציאת הפרי ולא על הבשלתו, והוא כפירוש הרד"ק בספר השרשים (שורש חנט), ולא כדעת רס"ג, ומכאן שאינו של רס"ג. 7. במקור: פגה, ופירש בפירוש הארוך שהיא מילה בערבית, ש"פג" אצלם הוא מה שאינו בשל. בתפסיר התימני יש ב' נוסחאות, י"ג פגה, וי"ג ג'ציה. 8. במקור: אלזרוגן, והיא מילה פרסית המשמשת הן ליין והן למוטות הגפנים, ויתכן שבזמנו של רס"ג היא שימשה כינוי לזן מסוים של גפנים. 9. היינו שהגיעו לסמדר, וכמו שכתב בפירוש הארוך, שמה שאמר "והגפנים סמדר" מרמז גם כן לפעולת ההבשלה בענבים והתקרבות טובם, עכ"ל. ונמצא שמחלק את התאנים מהענבים, שבתאנים מדובר בהבשלה, אבל בענבים מדובר רק בהתקרבות טובם. וראה בהערה הבאה. 10. אין ידוע אם הערה זו, שאינה מגוף התרגום אלא פירוש, היא מדברי רס"ג, או גליון מפרש שנכנס לפניו, ובכ"י ב איננה. רש"י פירש שסמדר הוא כשהפרח נופל והענבים ניכרים ונבדלים כל אחד לעצמו. אך כאן מבואר שהוא הזמן שבו קיימים הפרחים, וכן כתב בפירוש המיוחס לרבי נתן אב הישיבה (ערה) שהוא הפרי שלא חנט אלא

מגילת שיר השירים ב

יְיֹונָתִי בְּחֻגֵי הַפֶּלַע בְּסֶתֶר הַמְּדִרָה
הִרְאִינִי אֶת־מְרָאִיךָ הַשְּׁמִיעֵנִי אֶת־קוֹלְךָ
כִּי־קוֹלְךָ עָרֵב וּמְרָאִיךָ נָאוֹה: טו אַחְזוּ־
לָנוּ שְׁעָלִים שְׁעָלִים קָטָנִים מְחַבְּלִים
כְּרָמִים וּכְרָמֵינוּ סָמָדֵר:

[יד] את יונתי, מיוחדת משאר האומות, אשר השגתי¹ במחבוא² הסלעים³, ובסתר המדרגה התחתונה⁴, הראיני את מראך⁵ והשמעיני את קולך, כיון שקולך ערב ומראך יפה. [טו] תפסו לנו⁶ שועלים⁷ קטנים המשחיתים⁸ את הכרמים, וכרמינו סמדר.

מדרש שיר השירים

את רוצה, ליהיות נאה, אמר לו: הין. לבוקר נעשית נאה וראת עצמה שהיא נאה, הגביהה דעתה עליו. בא אליו בעל החלום בלילה השני ואמר לו: מה אתה מבקש, אמר לו: בבקשה ממך, תחזור חנה לכיעורה. דכתיב "כי קולך ערב ומראך נאוה", אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אימתי קולכם ערב לפני, בשעה שאתם דחוקים בשעבוד, דכתיב "מקול מחצצים בין משאבים שם יתנו צדקות ה'" (שופטים ה, יא). ומהו "צדקות פרונו בישראל", בשעה שנתפזרו מניד "אז יר[דו] לשערים עם ה'" (שופטים ה, יא).

[טו] אחזו לנו שועלים. שועלים [אלו המצרים], שועלים קטנים מחבלים כרמים. ומה היו [עושים, בשעה שהיתה] אשה הרה היו באים וכותבין שם [אותו היום וכשהגיע ימיה ללדת] היו באין ויושבין [על פתח ביתה ולא עמדו מפתח ביתה עד שהיא יולדת וכיון שהיתה יולדת היו נוטלין את התינוק ומשליכין אותו ליאור בוא וראה מה עשה הקב"ה עמם, שימדם מעשר מכות ושינקם בים, ועליהם הוא אומר "טבעו גוים בשחת עשו" וג' (תהלים ט, טז). וכרמינו סמדר, אלו ישראל.

מדמהו בתור, אלא מה התור הזה משלים נפשו על מזונותיו, כך השלים אליהו נפשו על ישראל, דכתיב "ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים" (מ"א יח, לד). וכתוב "ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יִנְדַע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך" (שם, לו). מהו "ואני עבדך", אלא כך אמר אליהו לפני הקדוש ברוך הוא, ריבון כל העולם, את עתיד לשלחני באחרית הימים, אם דברי מתבטלין עכשיו, האיך יקבלוני לעתיד לבא, ולמה הוא מדמה משה באליהו, כשם שעמד זה, כך עמד משה בפרץ בעגל ושמע הקדוש ברוך הוא את צעקתו, שנאמר "ותרא את עני אבותינו" (שמות ב, כה)⁹.

[יד] הראיני את מראיך. משל לאדם שיש לו אשה מכוערת ושמה חנה¹⁰, והיו פניה מכוערות והיתה מכבדת אותו ביותר. והיה מצטער ואומר, מה השם נאה והמעשים נאים והפנים מכוערות. בא אליו בעל החלום, אמר לו: למה אתה מצטער, אמר לו: בשביל האשה הזאת ששמה נאה ומעשיה נאים ופניה מכוערות. אמר לו: מה

רבינו שמריה

ינוקא דמיטו התם כי היכי דנישמעינהו ועאונן, וקדן שמע ינוקא חבריה מגואי ובאכי, והינו ד[כתיב "אחזו לנו] שועלים

יב, א), "ולא יכלה עוד הצפינו" (שמות ב, ג), ואמאי תצפניה ותיזיל, [אלא] כל היכא דהוה שמע מצראי דמיתיליד ינוקא

הדין ועל האמת ועל השלום. הדין הוא המשפט, האמת היא האמונה, השלום הוא הצדק, כמו שנאמר (תהלים פה, יא) "צדק ושלום נשקו". החסד הוא גמילות חסדים. התורה היא המשפט, כיון שאם אין יודעים את התורה אין יודעים את המשפט. והעבודה היא הצדקה, כמו שנאמר (דברים ו, כה) "וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת" וכו'. והחסד הוא הרחמים. ובחסדים [מתקיים העולם כמו שנאמר (תהלים פט, ג) "כי אמרתי עולם חסד יבנה"¹¹].

שועלים קטנים מחבלים כרמים". [וכינה אותם בשם] השועלים שהם אשר לקחו את התינוקות הקטנים ... אין בהם תבונה.

[טז] דודי לי ואני לו. [נאמר על] פקידת מצב האומה שנמשלה לשושנים.

מה שאמר דודי לי, כלומר גם כאשר חלו בי כל המאורעות, אינני עוזבת את עבודתו, לפי שאין היא מוחלפת בעבודת זולתו. דודי לי ואני לו, וכמו שנאמר (ישעיה מג, כא) "עם זו יצרתי לי".

[אמרו רבותינו ז"ל (אבות א, יח; כלה רבתי ג, א), על שלשה דברים] העולם קיים, על

ציונים והערות

מלתרגם תיבת "שועלים" פעמיים, שנאמרה לתפארת השיר. כ"ב והתפסיר התימני כן העתיקו לתרגום ב' פעמים. 8. כן פירשו גם אבע"ז ורבי תנחום הירושלמי. 9. בלקח טוב (מוגה ע"פ כ"י פטרבורג EVR II A 559/5): אז יעשה נקמה ברשעים ובאומות העולם, כענין שנאמר "שלחו מגל כי בשל הקציר". "וקול התור נשמע בארצנו", זה קולו של אליהו, מה התור משלם נפשו על זוגתו, אף אליהו השלים נפשו על ישראל, שנאמר "ענני ה' ענני", ואומר "ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ואומר אני עבדך". אמר לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם עתיד אתה לשלחני באחרית הימים, אם עכשיו דברי בטלים היאך יקבלו אותי באחרית הימים. ודומה כאן שליחות אליהו לשליחות משה רבנו, וכשם שעמד משה רבינו בפרץ בעד העגל כך עמד אליהו בפרץ בהר הכרמל. 10. עיין אוצר הידיעות ח"ד עמ' נו, על כך שדרכם של חז"ל בתארים אשה מכוערת לקרוא לה בשם "חנה", כמו כאן, במדרש הגדול שמות לה, ה, ובתענית כג, ב. הגר"ח סופר בספר ויחי יוסף סי' טו כתב, שהטעם משום שהיתה קבלה בידם שחנה אם שמואל היתה מכוערת, ולכן ביקשה שלא יהיו פניהם של ילדיה דומים לקוף, כמבואר במדרש שמואל ב, ז. ובספר והמן כורע גד, ח"א עמ' 520, הציע שנקטו שם זה כיון שהוא לשון "חן", שאין יופיה תלוי בחיצוניות אלא בנשיאת חן. 11. צ"ב שייכות עניינה של דרשה זו כאן, וכפי הנראה היא המשך לדרשה שבמדרש שה"ש מן הגניזה, על חמשת המידות שבהן אירס הקב"ה את ישראל, בצדק ובמשפט בחסד וברחמים ובאמונה. לכך מוסיף רבינו ומקביל את הדרשה על שלושת הדברים שעליהם העולם עומד, על הדין ועל האמת ועל השלום, ומפרש את חמשת המידות הנזכרות והקבלתן לדברים שעליהם העולם עומד, ודוק.

1. התיבות "מיוחדת משאר האומות אשר השגתי" נראות כתוספת גליון שנכנס לפנים, ובכ"י ב אינן. 2. במקור: חג'אב, ונראה שבחר בו מחמת קרבתו לשון העברי, חגו - חג'אב, ובכך מבאר את שורש המילה. ועיי' אבע"ז שטרח לפי דרכו לבאר בכמה אופנים שורש מילה זו. רבי תנחום הירושלמי הביא בשם "פסר", "בחגוי הסלע" - שקוק אלצ'ור, והוא לשון בקע ושב, כפירוש רש"י, ואינו כפירוש שלפנינו. גם התפסיר התימני אינו כמו שהביא רבי תנחום הירושלמי, אלא מתרגם: כהף, והוא לשון כוך ומערה, והושאל לכל מקום מחסה ומקלט. ומחלוקת יסודית יש כאן, ודן בה ר"י אבן בלעם בפירושו לירמיה מט, טז וביתר הרחבה בפירושו לעובדיה א, ג, דעת ר"י אבן גיאת ועוד מפרשים היא שחגוי הסלע וסתר המדרגה שניהם במקומות נמוכים וזו סיבת הסתרתם, וכמבואר בדברי רס"ג כאן לענין סתר המדרגה. ור"י אבן בלעם חלק עליהם, והוכיח שהם מקומות מבוצרים וגבוהים, והסתרתם היא מחמת ביצוריהם. ולכן, אם הוא בעל התפסיר התימני, שינה כאן ותרגם "כהף" המורה על מקום מחסה ומקלט וכאמור, וכן להלן במדרגה לא נקט שהיא המדרגה השפלה כדברי רס"ג. 3. רס"ג תרגם "הסלע" "אלצ'ור", והוא שם המין. 4. רס"ג מפרש שהמדרגה נסתרת כיון שהיא נמוכה. וכן כתב רבי תנחום הירושלמי. ובתפסיר התימני ליתא, ונתבאר הטעם לכך בהערה לעיל בסמוך. 5. רס"ג שינה לשון הרבים שבפסוק, "מראיך", ותרגמה בלשון יחיד, כיון שהמראה הוא אחד, ונוקט שלשון הכתוב הוא לתפארת המליצה. אך עיי' ברבי תנחום הירושלמי שפירש עניין המראות הרבים בכמה אופנים. 6. רס"ג מפרש שהאחיזה היא תפיסת השועלים עצמם, ולא כאבע"ז ש"אחוז" הוא לשון שמירה, והבקשה היא לשמור על הכרמים מפני השועלים. 7. השמיט

[טז] ידידי¹ לי ואני לו, הרועה בשושנים. [יז] עד שיפוחו² רוחות היום, ויסורו הצללים, הסתובב ודמה לך, אתה ידידי, לצבי או לאיל זכר נמרץ³, על ההרים המבותרים⁴.

מגילת שיר השירים ב

טז דודי לי ואני לו הרעה בשושנים:
יז עד שיפוח היום ונסו הצללים סב
דמה-לך דודי לצבי או לעפר האילים
על-הרי בתר:

מדרש שיר השירים

אשר כרתי את אבותיכם, דכתיב "כה אמר י"י אם ימדו שמים (ממעל) [מלמעלה] ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל" וגו' (ירמיה לא, לו).

[יז] עד שיפוח היום. זהו שאמר הכתוב "הוי המתאווים את יום י"י למה זה לכם יום י"י הוא חושך ולא אור" (עמוס ה, יח)⁶. ונסו הצללים, יום שאין בו צל לאומות העולם, כמה דאת אומר "סר צלם מעליהן וי"י אתנו אל תיראום" (במדבר יד, ט)⁷. אותה השעה הקב"ה מחזיר שכינתו לציון כצבי הזה שהוא מחזיר למקומו⁸.

סוב דמה לך דודי לצבי וגו'. מקום שנגלה בו בין הבתרים⁹. ומנין שבאומות העולם הכתוב מדבר, דכתיב "כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליך יזרח י"י" (ישעיה ס, ב).

[טז] דודי לי ואני לו. זהו שאמר הכתוב "ואירשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט. ואירשתיך לי באמונה" (הושע ב, כא-כב). ולמה אירשתיך פעמים, כנגד אבות העולם. אמרו לו כמה אירשתנו. אמר להן בחמשה דברים שהעולם מתקיים בהם, ואילו הן צדק ומשפט חסד ורחמים ואמונה. בצדק ומשפט, כתיב "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה" (ישעיה א, כז). ובחסד דכתיב "וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט" (שם נד, י). ובאמונה - לא אֶשְׁקֶר באמונה (ע"פ תהלים פט, לד)⁵.

דודי לי ואני לו. זהו שאמר הכתוב "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו" (ישעיה מג, כא). אמר הקב"ה לישראל, אם ראיתם שמים וארץ שנתמוטטו דעו שהפרתי את הברית

רבינו שמריה

[יז] גם זה עוסק כמה שהיא שואלת אימתי יפגשו, והוא מדבר עמה על ענין ההמתנה. עד שיפוח היום. עד שינשבו רוחות היום, ויסורו הצללים, אז תחול עליהם, אתה ידידי, ותדמה לצבי בבריתו או לעופר האילים בהסבתו פניו אחור בתקוותו לשוב, עד שנתקבץ על הרי הקרבנות.

[יז] כמה שאמר עד שיפוח היום, כוונתו עד שינשבו רוחות היום המורידות את המטר, והיא מלכות ישראל. ויסורו

המלוכות של אומות העולם¹⁰, שהרי לא השכנת שכינתך עמהן כשנתת להם את המלכות, אלא .. עמהם עד שיבוא הזמן, ואז נתקבץ להר הקרבן, כלומר הר בית המקדש הידוע בקרבנות. [ומתפרש "צל" לשון] הגנה, [נגזר] מ"סר צלם מעליהם" (במדבר יד, ט)¹¹. ונגזר בתר מ"ויבחר אותם בתוך" (בראשית טו, י) שנאמר על הקרבנות¹².

פירוש רבי זכאי

בתר" להבטחה בין הבתרים על כילוי ארבע מלכויות ועל תחיית המתים. והתחיל באמרו

[יז] אמר רבינו סעדיה בפרשת לך לך¹³. עד שיפוח היום, כוונתו כמה שאמר "בהרי

[ש] לו חוץ מזה כרמי שלי לפני האלף [לך שלמה, שלמה לדידי], ומאתים לנוטרים את פרו. רבנן ויש אומרים [אף זה חול] הנה מטתו של שלמה ששים גבורים [סביב לה] כל אחוזי חרב מלומדי מלחמה מפחד בלילות מפחד גיהנם הדומה ללילה. אף זה ולא מיבעיא האיך, אלא הא דאמר שמואל כל מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פרו למלכותא דארעא, שמואל כמאן לא כתנא קמא ולא כיש אומרים, [אלא ה"ק, וי"א] זה קדש וזה הוא דחול ושמואל אמר כיש אומרים.

"עד שיפוח היום", עד שינפח היום, והכוונה, עד שתתגלה הישועה המשולה באור ויום, כמו שנאמר (ישעיה ס, א) "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח". ורצה באמרו "ונסו הצללים", שיסורו צלליות המלכויות וממשלתם, כמו שנאמר (במדבר יד, ט) "סר צלם מעליהם". ודימו את המושיע לצבי ואיל מחמת מהירות הופעתם, כמו שאמר הנביא "מהרה הצילני" (תהלים לא, ג), "מהר ענני" (שם סט, יח).

[ז] לרבותינו ז"ל במסכת שבועות בגמ' (לה, ב) [כל] שלמה האמורין בשיר [השירים אשר לשלמה] קדש שנ' שיר השירים אשר לשלמה, [למלך שהשלום

ציונים והערות

העולם אברהם יצחק ויעקב. ארשתיך בה' דברים שהעולם מתקיים בו, בצדקה, בחסד, במשפט, ברחמים, באמונה. וכן הוא אומר "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה", ונאמר "וחסדי מאתך לא ימוש", ואומר "לא אשקר באמונתי", ואומר "וברחמים גדולים אקבצך". כפי הנראה הביא רבינו שמריה דרשה זו, והוסיף והסמיך לה ענין על שלושה דברים העולם עומד והקבילם לחמשה אלו, ע"ש. 6. ועיי' סנהדרין צח, ב במשל לתרגול ועטלף. 7. בלקח טוב: "ונסו הצללים", כשתסור כוחן של אומות, כענין שנאמר לשעבר "סר צילם מעליהם". 8. כדרשה שבסוף פרק ח, על חזרת הצבי למקומו גם אחר שנדד ממנו לשנים רבות. 9. ברוקח: "על הרי בתר", מקום בתרוננו של אברהם, וכתוב "ויהי השמש לבא ותדרמה נפלה", וזהו "על משכבי בלילות", לכן סמך לו. 10. בזה מפרש רבינו את "ונסו הצללים", וכדמסיק. 11. והוא פירוש למדרש שבשיר השירים מן הגניזה כאן, ונסו הצללים, יום שאין בו צל לאומות העולם, כמה דאת אומר "סר צלם מעליהן וי"י אתנו אל תיראום". 12. דומה לכך פירש בתרגום שיר השירים כאן, שפירש את הכתוב באופן אחר, אך את תיבות "הרי בתר" פירש על הקרבנות שבהר המוריה ושכברית בין הבתרים: ותקרבותא די קרב אברהם ית יצחק בריה בטור מוריה ומן קדמת דנא קרב תמן ית קרבניה ופליג יתהון בשוה. 13. חלק מהדברים נמצאים לפנינו שם במהדורת צוקר, וחלק בכתבי יד נוספים, והשלמנו החסר כאן על פיהם. ראשית הדברים (עד המילה "הבתרים") חסרה בכל כה"י של פירוש רס"ג שהגיעו לידינו, וכה"י שלפנינו הוא לעת עתה המקור היחיד להם.

1. בפסוק זה ובפסוק הבא נקט רס"ג תרגום שונה לתיבת "דודי" - "כילילי", לשון ידיד נפש וחבר קרוב. 2. רס"ג תרגם "פוח" - "נפך", לשון משב רוח, ועל כן הוסיף "רוחות" ל"יום", שהרוחות הנושבות נמשלות בנפיה בהיותן דומות לרוח שנופחים מהפה. וכן כתב בפירושו לבראשית (טו, ט), מהדר' צוקר מקור עמ' 115, תרגום עמ' 359, שפירש את הפסוקים כאן על ביאת הגואל והקביל אותם לפרשת ברית בין הבתרים, וכתב: והתחיל באמרו "עד שיפוח היום", עד שינשב היום, רוצה לומר עד שיתגלה מי שמשול ביום, "אורי", באמרו "קומי אורי" והדומה לו, ע"כ. וכ"כ אבע"ז ורבי תנחום הירושלמי שהכוונה לרוח היום. והתפסיר התימני תרגם "יתפשט היום", וכפירוש רש"י, ומכאן שאינו של רס"ג. ומחלוקת היא במדרש (שהש"ר ב' מו) אם הכוונה לנשיבת רוח היום או לחימום היום. 3. רס"ג תרגם כאן "עופר" - פחל, והוא שם סוס או בעל חי אחר, זכר נמרץ שאינו מסורס, ולא כמו שתרגם לעיל פסוק ט, ולהלן ד, ה, כפשוטו. וטעם שינוי התרגום מבואר מעניינו, שלעיל דימה אותו לעופר ביפוי, וכמו שפירש רבי תנחום הירושלמי שם, אבל כאן מדמהו לעופר היכול לרוץ על הרי בתר, ולכן הדגיש את נמרצותו. התפסיר התימני תרגם "ג'פר", עי' לעיל פסוק ט ובהערה שם. 4. רס"ג תרגם "הרי בתר" - ההרים המחולקים, כלשון "בין הבתרים", וראה בהערה לעיל בפסוק זה מדברי רס"ג בפירושו לבראשית שהקביל את העניינים. התפסיר התימני תרגם "אלתצטר", וגם הוא לשון ביתור. 5. חסר הפסוק על הרחמים, ויש להשלימו על פי המובאה בלקח טוב (וכל הקטע אינו בכה"י הנ"ל): "דודי ליי", כענין שנאמר "וארשתיך לי באמונה". ג' פעמים נאמר וארשתיך, כנגד ג' אבות

מגילת שיר השירים ג

ג א על־משכבי בלילות בקשתי את
שאהבה נפשי בקשתי ולא מצאתיו:
ב אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים
וברחבות אבקשה את שאהבה נפשי
בקשתי ולא מצאתיו:

ג [א] על משכבי בלילות, חיפשתי את אשר אהבה נפשי, חיפשתי¹ אותו ואינני מוצאת אותו. [ב] אקום כעת² ואסתובב בעיר³, בחוצות⁴ וברחובות, אחפש את אשר אהבה נפשי, חיפשתי אותו ולא מצאתיו⁵.

מדרש שיר השירים

דברה תורה ממה שהיו המצריים משעבדין בהן ולא היה אחד מהן יכול ליגע במטתו, מה עשה המקום עמהן אלא כשהיתה אחת מהן יוצאה לשאב מים מזדמנין לה שני מלאכים, ומיד מטבילין אותה וממלאין את הכד שלה דגים קטנים, הדא הוא דכתיב "בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון" (תהלים סח, טו), ולמה דגים קטנים, מפני שדגים קטנים מפרין ומרביין⁷.

ג [א] על משכבי בלילות. זהו שאמר הכתוב "אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה" (תהלים עז, ז). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם, אני נזכרת נסים שעשית לי בזה הלילה בליל פסח ואומרת: השכח אותה העמידה ואותם הדגלים, הוי אומר "השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו סלה" (שם, י), אף על גב שהוא כועס רחמיו קריבין⁶.

[ב] אקומה נא ואסובבה בעיר. [את מוצא

דבר אחר על משכבי בלילות. בלשון נקי

רבינו שמריה

שיודיעו, כמו שנאמר (דניאל ט, ג) "ואתנה את פני אל ה' האלהים". והודיעו את הקץ שהוא בהשלמת שבעים שנה לחורבן, ושבהשלמת השבעים למלכות הכשדים יפקדם ברחמיו ויעלו, כמו שנאמר (ירמיה כט, י) "אפקד אתכם". וכך היה בשנת אחת לכורש, שהכריז להם ועלו, כמו שנאמר (עזרא א, א) "ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' מפי ירמיה העיר ה' את רוח כרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב" וגו'. ואמר עוד (שם, ב) "והוא פקד עלי לבנות לו בית"¹¹. ואם כן מה שאמר בקשתי את שאהבה נפשי הוא על פי מחשבתם.

[ב] אקומה נא. על כן אמרתי, אקום¹² ואסתובב בעיר, בחוצות¹³ וברחובות, אבקש את אהוב נפשי¹⁴. ביקשתי ולא מצאתיו.

[א] על משכבי בלילות. את כל הדברים הללו אמרה כשהיתה ממתנת בבבל להגעת הזמן ובעת הגעת הזמן⁸: על משכבי בלילות ביקשתי את שאהבה אותו נפשי, והתאמצתי לבקש⁹ אותו ולא מצאתיו.

[א] מה שאמר על משכבי בלילות, מתפרש על עניין בבל, לפי שהיתה מסורת בידם שכאשר ישלמו שבעים שנה למלכות בבל יפקוד ה' אותם ברחמיו, כמו שאמר הנביא (ירמיה כט, י) "כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה". ומיד כשנשלמו שבעים השנים ולא היה שום דבר [אלא שהפסיקו] לשעבדם [על ידי הבבלים]. וכאשר נשלמו שבעים השנים לכשדים¹⁰ ולא ראו את קץ [הגלות ביקש דניאל] מה'

לחרבא ושקלן וטרן בהון כגיברין מאלפי קרבא. ובפרק אין ממאנין (יבמות קט, ב) אמר שמואל בר נחמני, לעולם יראה דין עצמו כאילו חרב מונחת לו על¹⁵ יריכותיו [וגהנם פתוחה] לו מתחתיו, שנאמר "הנה מטתו שלשמה כלם [אחוזי חרב] מפחד בלילות", מפחד גהנם שדומה ללילה.

ציונים והערות

את הראשון לשון חיפוש, ואת השני לשון בקשה. ורבינו מיישב שהפעם השניה מורה על ההתאמצות היתירה בחיפוש. 10. נבואת שבעים השנים נאמרה על מלכות בבל, כמש"נ "כמלאת שבעים שנה אפקד על מלך בבל ועל הגוי ההוא נאם ה' את עונם, ועל ארץ כשדים ושמתי אתו לשממות עולם" (ירמיה כה, יב). בתחילה סברו ישראל שנבואה זו קשורה גם לגאולתם, מפני הנבואה שהביא רבינו בפנים, שלפני מלאת לבבל שבעים שנה יגאלו. אך כשלא נגאלו הבינו שהנבואה הזו היא להפסקת מלכות בבל, שאכן נכבשה על ידי מדי בשנת השבעים למלוכת נבוכדנאצר, אבל גאולתם אינה תלויה בשבעים השנים הללו. ועל כן ביקשו מדינאל שיברר מתי כן תהיה גאולתם. והשיב לו ה' ששני קצים ה', קץ פקידה לעליה בעלמא במלאת שבעים לבבל, וקץ גאולה במלאת שבעים לחורבן הבית (ויש"כ להרב שמואל אריה ישחם שסייעני בבירור הדברים). 11. כמבואר במגילה (יא, ב - יב, א) שבחשבונו אל טעו נבוכדנאצר ודניאל, ונתבאר שם שבהשלמת שבעים שנה למלכות כשדים אמנם לא היתה הגאולה, אבל היתה "פקידה בעלמא" בכך שעלו לארץ ישראל. ובמדרש שהש"ר ג, ב נתבארו הפסוקים שלפנינו על ישראל שבאו ושאלו את דניאל שאלה זו. 12. רבינו השמיט תרגום תיבת "נא" שפירושה עתה (כפי שתרגם אונקלוס בכל מקום וכן תרגם רס"ג כאן), כיון שאינו מתרגם את הפסוק כמתאר הדברים בעת התרחשותם, שהרי הוסיף בראשו "על כן אמרתי", ובכך הפסוק מתאר את המספרת עתה זכרונות עבר ובכללם את ההחלטה שגמלה בלבה אז לצאת ולבקש את אהובת בשווקים וברחובות, ועל כן אין שייכת תיבת "עתה". 13. רבינו מתרגם "בשווקים" - בחוצות, בעקבות רס"ג, וכן פירש ראב"ע, ועיי' בהערה לפירוש רס"ג. 14. בפסוק הקודם תרגם רבינו "את שאהבה אותו נפשי", כלשון הפסוק, וכאן שינה ותרגם "את אהוב נפשי", ויש בכך רמז שכיון שכבר ביקשתו זמן רב, גרמה הבקשה לעשותו אהוב נפשה בקניין, ולא רק בעניין. 15. לפנינו: בין. ועיי' דק"ס השלם שם, שיש גורסים "על צוארו", ויתכן שנוסח רבינו הוא נוסח כלאים בין "בין ירכותיו" ל"על צוארו".

ושמעתי ב"הנה מיטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה", שהיא ברכת כהנים, שהיתה כתובה סביב למטתו של שלמה, לפי שכשתמנה את אותיותיה תמצאן ששים. וזה מספר הערוך (ערך טר): כולם אחוזי חרב תרגום וכהנאי וליואי וכל שבטיא דישראל כולהון אחידן בפיתגמי אוריתא דמתילן

1. רס"ג מתרגם ב' הפעמים הנזכרים בפסוק מלשון חיפוש שמשמעותו גם תשוה וחיפץ. התפסיר התימני תרגם את הראשון לשון חיפוש, ואת השני לשון בקשה. 2. רס"ג תרגם "נא" - עתה, כתרגומו בכל מקום וכאונקלוס. 3. רס"ג תרגם "בעיר" - "אלמדינה", והיינו עיר קטנה. התפסיר התימני תרגם "אלקריה", שמורה גם על כפר. גם בתפסירי רס"ג בשאר מקומות יש חילופי נוסח בין כתבי היד בין מדינה לקריה. 4. רס"ג תרגם "בשווקים" - "אלסואק", שהם חוצות, וכן תרגם "לא נכרו בחוצות" (איכה ד, ח) "פי אלסואק". וכן כתב אבע"ז ע"פ תרגום אונקלוס "ויצא החוצה" (בראשית לט, יג) וערק לשואק. 5. רס"ג שינה תרגום תיבה זו מהפסוק הקודם, בפסוק הקודם הוא בלשון הווה, ואינני מוצאת אותו, כיון שהיא עדיין נתונה בתוך החיפוש. בפסוק זה, המסכם את החיפוש, היא אומרת בלשון עבר: ולא מצאתיו. בתפסיר התימני לא התקיימה הבחנה זו. 6. בלקח טוב ביתר ביאור: "על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי", הגלות דומה ללילה, כענין שנאמר "שומר מה מלילה שומר מה מליל", ואומרת כנסת ישראל, "על משכבי בלילות", כשאני שכובה בגלות אני זוכרת רחמי של הקדוש ברוך הוא ונסים שעשה לי בלילי הפסח, כדרך שאמר דוד "אזכרה נגיתי בלילה עם לבבי איחיה ויחפש רוחי". וכבר הבטיח השם את ישראל להוציאם מן הגלות כדרך שהוציאם ממצרים, שנאמר "ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים" וגו', למד שעתידין ישראל ליגאל עוד בפסח. ולפי שאיחרו ישראל בגלות אמר עליהם דוד ברוח הקודש, שנאמר "השכח חנות אל", "האפס לנצח חסדו, גמר אומר לדור ודור". "לא לעולם יזנח ה'" "ולא יוסיף לרצות עוד". אלא אף קפץ באף רחמיו, אפעי' שכעס "רחמיו סלה". 7. ע"פ סוטה יא, ב. 8. זו אחת הדעות במדרש (שהש"ר ג, ב), על משכבי בלילות - זה לילה של בבל. וכן פירשו בצרור המור ורבי אביגדור כ"ץ, אכן רש"י ורוב הראשונים פירשו פסוקים אלו על ארבעים השנים שהיו ישראל נזופים במדבר. 9. הראשונים עמדו בטעם שחזר הכתוב לומר "ביקשתי" שלכאורה אין בו תוספת, ובפרט לתרגום רס"ג שתרגם את שני הפעמים מלשון חיפוש, ולא כתפסיר התימני שתרגם

מגילת שיר השירים ג

מִצְאוֹנִי הַשְּׁמֵרִים הַסְּכָבִים בְּעִיר אֶת
 שְׁאֵהָבָה נִפְשִׁי רְאִיתָם: כִּמְעַט
 שֶׁעֲבַרְתִּי מֵהֶם עַד שֶׁמִּצָּאתִי אֶת
 שְׁאֵהָבָה נִפְשִׁי אֲחֻזָּתוֹ וְלֹא אֲרָפְנוּ
 עַד-שֶׁהֵבִיאתִיו אֶל-בֵּית אֹמִי וְאֶל-חֹדֶר
 הוֹרָתִי: הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת

[ג] פגשו אותי השומרים, המסתובבים בעיר. אמרתי להם¹: האם ראיתם את אשר אהבה נפשי. [ד] עוד מעט, בעברי מהם, עד שמצאתי את אשר אהבה נפשי. תפשתיו ולא עזבתיו, עד שהכנסתיו אל בית אמי ואל חדר יולדתי². [ה] השבעתי אתכן, אתן בנות ירושלים, בצבאים או באילי

מדרש שיר השירים

את שאהבה נפשי ראיתם. כל מה שהקב"ה עושה להן לישראל, בגלוי הוא עושה להן, דכתיב "זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל וראו כל אפסי את [ישועת אלהינו]" (תהלים צה, ג). [ד] כמעט שעברתי מהם. את מוצא בשעה שהיו השומרים תופשין אחד מישראל, כיון שהיה מפליג מעט היה המלאך תופשו ומוליכו אצל אמו, והיתה אומרת לו בני מי הביאך לכאן, והוא אומר לה הנה הוא עומד אחר כתלינו. והיו יוצאין ורואין ולא היו מוצאין שם אדם, דכתיב "כמעט שעברתי מהם". אמר ר' יוחנן הקרא הזה מסו[ר]ס הוא, חציו להקב"ה וחציו לישראל. של הקב"ה, אמר הקב"ה, אף עפ"י שהכעיסוני ישראל כמה פעמים לא הנחתים עד שהכנסתים לארץ. הדא הוא דכתיב "ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים" (יחזקאל כ, ט). וחציו לישראל, אמרו ישראל, מכיון שהאריך אפו עמנו אין אנו מניחין אותו. והוא שמושה אמר "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שמות לג, טו), וכתיב "ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך" (שם, טו). עד שהביאתי[ו] אל בית אמי. זו היא ארץ ישראל. ואל חדר הורתי זה בית המקדש⁶. [ה] השבעתי אתכם בנות ירושלים. אמר

שלא נגלה הקב"ה עליהן במצרים מפני שהיתה [מלאה עבודה זרה, לפי שאין הקב"ה מ]שרה שכינתו במקום שיש בו [ע"ז]. והיכן נגלה להן, בשדות. וכן את מוצא באנשי ירושלים מה[ן] הוא אומר, "כי קצר המצע מהסתרע" (ישעיה כח, כ), אמר הקב"ה אני ועבודה זרה איני יכול לדור במקום אחד. בוא וראה מה עשתה הנאת עבודה זרה בישראל, יום שנהרג זכריה בא יואש להכניס צלם בהיכל, עמד זכריה על פתחו של היכל, אמר לו אין אתה מכניסהו עד שאתה הורגני. עמד והרגו. והיה הדם תוסס ר' ונ' וב' שנה. עשו כל תקנה שבעולם ולא ניתקן. גרפו אותו ולא ניתקן. בנו עליו בניין ולא ניתקן. עד שבא נבוזראדן וגבה אותו⁴.

[ג] מצאוני השומרים. ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר בשומרי מצות הכתוב מדבר, ור' נחמיה אומר בשומרי כל דור ודור הכתוב מדבר⁵, דכתיב "נפשי לי" משומרים לבקר" וג' (תהלים קל, ו). אמר ר' יצחק, רבנו של עולם, מן שאת עושה בעולם הזה אנו יודעים שאמונתך רבה לעתיד לבא, דכתיב "חדשים לבקרים רבה אמונתך" (איכה ג, כג), ומה כתיב בתריה, "חלקי י"י אמרה נפשי על כן אוחיל לו" (שם, כד).

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

[ג] [כחוט השני] ... בשפה. ויתכן שקרא כך לצבע האדום כיון שפעמים רבות הוא נצבע בקרמזי¹⁴.

חדר הורתי כוונתו בזה לקדש הקדשים¹⁰.
[ה] חסר¹¹.

[ה] ועל כן הוא אומר אחר כך השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות עד שתיושעו, כלום לא חיבתם חשבונות וטעיתם, ואילו הייתם מתעוררים לעלות באותו זמן הייתם נשמדים, וכאשר תהיה ההתעוררות מצד הבורא ית' לא תיראו, ועל כן השבעתי אתכם שלא תתעוררו בגלות הגדולה לעלות, עד שיגיע הזמן¹², כדי שלא תשמדו כמו שנשמדים הצבי והאיל¹³. וגם אלו הם דברי הנביא לאומה בזמן צאתה ממצרים, היו בני אדם אומרים:

ציונים והערות

1. "בית אמי" ו"חדר הורתי" על המקדש והמשכן וחלקיו, עיי' במיוחס לרס"ג, ר"י קמחי, רמב"ן, ר"א אביגדור וספורנו. 11. כפי הנראה סמך רבינו או המעתיק על תרגום הפסוק הדומה לו, לעיל ב, ז. אך בפירוש הארוך מתבאר עניינו באופן אחר, כמסקנה מהטעויות בחשבון הקץ הרמוזות בפסוק א. 12. רבינו מפרש את הכתוב כדברי רבי זירא (כתובות ק"א, א), שאיסור זה לעורר את האהבה עד שתחפץ ולעלות לארץ ישראל לפני התעוררות ה' לפקוד את עמו, אינו איסור על יחידים, כדעת רב יהודה שם, אלא על הכלל שלא יעלו יחד ביד חזקה כחומה. ולא נתבאר בגמרא טעם האיסור, ומפרש רבינו שהוא משום שעלייה לפני הגעת הקץ אין סופה להצליח אלא יהיו העולים למאכל לחית הארץ, והחידוש הוא שגם העולים בעת שלפי חשבונם הוא קץ הגאולה, עלולים לטעות בחשבונם, ולכן אין לעלות כלל, אלא להתמתין להתעוררות ה'. 13. כמבואר בכתובות (שם): אמר רבי אלעזר, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, אם אתם מקיימים את השבועה מוטב, ואם לאו, אני מתיר את בשרכם בצבאות וכאלות השדה, ע"כ. ולדעת רבינו אינו עונש על שעברו על השבועה, אלא תוצאת העלייה לארץ ישראל לפני הגעת שעת הכושר. וע"ע בפירוש רבינו לעיל (ב, ז) ל"בצבאות או באילות השדה" שהוא כעין פירושו כאן. 14. הוקשה לריב"ב למה כינה את השפתים בשם תולעת השני, שהוא צבע המופק מכנימות הקרמז, ויתכן שבפירושו הראשון שרק סופו בא לדינו נקט שהיו שצבעו שפתותיהן בצבע זה, וכפי הנראה מפשט דברי רס"ג שתרגם "סריר אלקרמו", וכפי שכתבו גם חכמי צרפת: כשהיא סוגרת פיה ושפתים דבוקות זו לזו, דומה כמו שהוא חוט השני - אדום צבוע בתולעת, גרינ"א בלעז, כמו שנאמר: 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו' (ישעיה א, יח), וכן 'תולעת השני' (שמות כה, ה), ע"כ. ובפירושו השני כתב שהכוונה לצבע אדום בכלל, ולא לצבע הקרמו דווקא, וכ"כ ראב"ע.

[ג] מצאוני. מצאוני השומרים המסירים⁷ בעיר, שאלתי אותם: האם ראיתם את אהוב נפשי. אמרו: לא⁸.

[ג] ומה שאמר מצאוני השומרים הסובבים בעיר, הם הנביאים והחכמים שהם שומרי האומה, והם המופקדים על המדינה לסלק ממנה את החטאים⁹. אולם פסוק "מצאוני" השני (להלן ה, ז) הרי הוא על האויבים, שכן אמר שם "הכוני פצעוני".

[ד] כמעט. לא עברתי מעט אלא מעט, עד שמצאתי את אהוב נפשי. תפשתי אותו ולא הנחתיו, עד שבאתי עמו אל בית אמי ואל חדר יולדתי.

[ד] ומה שאמר עד שהבאתיו אל בית אמי, כוונתו בזה אל בית המקדש. ומה שאמר

1. רס"ג הוסיף "אמרתי להם" לבאר עניין הכתוב. בתפסיר התימני הוסיף גם תיבות אלו וגם "ושאלתים". 2. רס"ג תרגם "הורתי" - יולדתי, וכן כתבו אבע"ז ורבי תנחום הירושלמי. 3. המו"ל הדפיס "וכ" והגיה, ובכה"י הוא לנכון. וכן הוא בקה"ר ג, טז. 4. כמבואר בגיטין נז, ב. 5. בלקח טוב הביא רק פירוש זה: "מצאוני השומרים הסובבים בעיר", אלו שומרים שבכל דור ודור. 6. כן הביא רבינו שמריה. ובלקח טוב פירש יותר: "עד שהבאתיו את בית אמי" זו היא ארץ ישראל בית אומת[ת], "ואל חדר הורתי" זה בית המקדש, כענין שנאמר "בחדר המטות". 7. רס"ג תרגם "הסובבים" קרא ותרגום, ורבינו שינה ותרגם במילה שמשמעותה היא גם פטרול וסיוור, כמו שמתאים לעניין השומרים. 8. בפסוק לא נאמר מה ענו לה השומרים, ופירש רבינו שאמרו לה שלא ראו את אהובה, והיא מצאה אותו מעצמה אחר זמן מועט. וכעין זה כתבו ר"י קרא וספורנו, אבל שלא הודיעו לה השומרים את מקום הימצאו. אבל רש"ם כתב שהם השיבו לה: באותו מקום ובאותו דרך עבר ושם תמצאהו, כי ראינוהו עובר דרך עלינו, ולכן אכן מצאה אותו מעט זמן אחרי שעברה מהם. 9. על דרך המבואר בירושלמי (חגיגה ז, א) ברבי יהודה נשיאה שאמר לרבי אמי ורבי אסי שנטורי קרתא שהם שומרי העיר הם הסופרים והמשנים. ובאיכ"ר (פתיחתא ב) הובא ענין זה, ונתפרש הטעם שהם השומרים, כיון שהם משמרים את התורה ביום ובלילה. ורבינו מפרש כפשטו, שעליהם מוטל לתקן כל ענייני הדת שבעיר, וכמבואר בכתובות (קה, ב) שעל צורבא מרבנן מוטל להוכיח את בני העיר במילי דשמיא, ובשבת (נד, ב - נה, א) אמרו שכל מי שיכול למחות באנשי עירו ולא מיהא נתפס על אנשי עירו. 10. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה. וכעין זה דרשו בשיר השירים רבה: חדר הורתי - זה אוהל מועד שמשם נתחייבו ישראל בהוריה, והראשונים פירשו באופנים שונים את

מגילת שיר השירים ג

יְרוּשָׁלַם בְּצִבְאוֹת אֹ אוֹ בְּאֵילוֹת הַשָּׂדֶה
אִם־תֵּעִירוּ וְאִם־תֵּעוֹרְרוּ אֶת־הָאֱהָבָה
עַד שֶׁתִּחַפֵּץ: וְמִי זֹאת עֹלָה מִן־הַמִּדְבָּר

השדה, אם תעירו ותעוררו¹ את האהבה, עד שיהיה בה חפץ ורצון². [ו] מי זאת העולה מן המדבר, כתמורות³ העשן, מקוטרות במושק⁴ ולבונה זכה⁵ מכל אבקת⁶ מוכר בשמים⁷.

מדרש שיר השירים

ימדרו במלכיות⁹.

דבר אחר, אם תעירו [ואם תעוררו את האהבה ביני וביניכם עד שתחפץ, המלכות] למסור חרב בידכם.

[ו] מי זאת עולה מן המדבר. הדא הוא דכתיב עצמו "משערות" ראשי ולבי עזבני" (תהלים מ, יג). את מוצא בשעה [שישראל עולין מן הגלות]¹⁰ דומין בעיני אומות העולם כעשן, דכתיב "כאשן ינוס איש מפני" הארי ופגעו הדוב ובא הבית וסמך ידנו אל הקיר] ונשכו הנחש" (עמוס ה, יט).

הקב"ה, אני משיב את אותן בצבאות שעלו ממצרים ובשבטים שנדמו לחיות שדה. כמו "נפתלי אילה שלוחה" (בראשית מט, כא), "גור אריה יהודה" (שם, ט), "בנימין זאב יטרף" (שם, כז)⁸. אם תעירו ואם תעוררו. אם תעוררו מדלדלים אתם עצמכם מן התורה אני מתיר את ד[מכם כצבי וכאייל. דבר אחר, ארבע שבועות השביע הקב"ה את ישנאל. אחת שלא יגלו א[ת הקץ. ואחת שלא יגלו סוד העבור. ואחת שלא יעלנו לארץ ישראל בחומה ו]אחת שלא

רבינו שמריה

העולם את עמוד הענן [הולך לפניכם] ואין הרוחות מזיזות אותו¹⁴, היו מתפללים על כך¹⁵.

[ואמר כתמרות עשן] ופירשנו אותו כמו עמוד העשן שבמקדש¹⁶, שלא היו הרוחות מזיזות אותו, כמו שאמרו (אבות ה, ה) עשרה נסים נעשו בכית המקדש ולא נצחה הרוח את עמוד העשן.

[ומה שאמר מקוטרות מור ולבונה יתפרש] על הר סיני, שהיה דיבור הקב"ה עם ישראל בעל ריח טוב, והמשיל את הריח לריח שהיה במדבר, בלבונה ומוסק. ואמרו בתלמוד (שבת פח, ב) כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים. שנאמר לחייו כערוגות הכושם. ועל זה אמר כאן מקוטרות מור ולבונה¹⁷.

ובמדרש (שהש"ר), מי זאת עולה מן המדבר, עליויה מן המדבר, כהונה מן המדבר, לויה מן המדבר, נבואה מן

[ו] מי זאת עולה מן המדבר כתמרות. מי היא זאת העולה מן המדבר כעליית עשן הקודש שאינו נפסק¹¹, מקוטרות במושק טהור¹² ולבונה, ומכל אבקת מוכר בשמים.

[ו] מי זאת. שבזמן יציאת בני ישראל ממצרים והגיעו למדבר, כשהם הולכים בכל יום, היו אומות העולם רואים את הנפלאות שנעשו עם ישראל, שהם עמוד הענן ביום, כמו שנאמר (שמות יג, כא) "וה' הולך לפניכם יומם בעמוד ענן", ובלילה עמוד של אש כמו שנאמר (שם) "ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם [ולילה]", והיו שבעה עננים, ארבעה מארבעת צדדיהם, לעצור את האויבים מלהגיע אליהם, ואחד מעליהם להסתירם מן השמש, ואחר מתחתיהם כדי שיהיו מהלכים והם על מדרך רגל מתוקן¹³, ואחר לפנייהם ליישר לפנייהם את הדרך ולהרוג את החיות ולהראות להם את [הדרך ללכת בה], וכאשר ראו אומות

III B291 ווטיקן 113 וברלוגנא 608 של הסוגיה בכתובות - המסירה "סוד העיבור" (ובכ"ז וטיקן 130 נכתב עה"ג: י"א סוד העיבור וי"א טעמי תורה), ונראה שהיא עכ"פ תוספת בנוסח התלמוד מזמן הגאונים. 10. שנמשלה למדבר, שנאמר "המוליכך במדבר הגדול" (רוקח). 11. רבינו נטה כאן מפירוש רס"ג, שפירש "כתמרות עשן" לשון תמורה, ורבינו מפרשו כפשוטו, על העשן המיתמר ועולה. וכתב שהכוונה לעשן הקודש, וכוונתו לעשן העולה ממזבח העולה, שאחד מעשרת הנסים שהיו במקדש הוא שהיה העשן הזה מיתמר ועולה ולא ניצחה הרוח את עמוד העשן (אבות ה, ה), וכמו שהביא בפירוש הארוך, ושם בהערות הובאו המקבילות לפירוש זה. 12. רבינו הוסיף (לפי אחד מכתבי היד) ל"מור" שהוא המוסק, את היותו טהור, שהוא תרגומו של "מר דרור" (שמות ל, כג), מירא דכיא, וכן תרגם גם רס"ג שם. וכן תרגם רס"ג להלן (ה, יג) "מר עובר" (בקטע המשולב עם הפירוש הארוך, קיימברידג' T-S Ar 24.1, שלדעת ר"י רצהבי הוא של רס"ג, ראה מאמרו קטעי גניזה חרשים מפירוש מגילת 'שיר השירים' לרס"ג], סיני, קה (תשרי חשון תש"ס), עמ' א-ה). 13. בתוספתא (סוטה ד, ב) נתבאר שהענן שתחתיהם היה "לשכינה שביניהם". וקרוב לדברי רבינו בספרי זוטא (י, לג) "כדי שלא יהו מהלכין יחפים". והנה המזרחי (במדבר י, לד) תמה למ"ד דסוכה זכר לענני הכבוד, למה אין עושים גם זכר לענן שהיה תחתיהם. ובכזה"ק (ויקרא כג, מג) תירץ ע"פ המדרש שהיא השכינה שביניהם, וזה מתקיים על ידי הישיבה בסוכה [ובפרט ששם שמים חל על הסוכה (סוכה ט, א)]. וכן יישב בזה קשיית הצדה לדרך למה הוצרך שעיר העזים לכפר על טומאת קבר התהום, והרי היה הענן חוצץ, ותירץ שאינו אלא השכינה שביניהם. אבל לפי המבואר בספרי זוטא ובדברי רבינו שהענן שתחתיהם היה להקל על ההליכה, תחזור קשיית המזרחי. אכן במילותיו הקצרות רמז רבינו למה שהרחיב בבית השואבה (הל ס"ה) בישוב קושיות הרא"ם, שמטרת הענן היתה להגן מפני נזקי ההליכה המרובה הגורמת לתפיחת הרגליים, ולכן אין שייך לעשות לו זכר לדורות בישיבה בסוכות, כיון שלדורות אין בסוכות הילוך בדרך ואין מגיע נזק לרגליים. וזהו שדקדק רבינו וכתב שהענן הזה נועד כדי שיהיו מהלכים והם על מדרך רגל מתוקן, ודוק. 14. רבינו נוקט בפשיטות ובביאור הכתוב, שהרוחות לא היו מזיזות את עמוד הענן שהיה במדבר, ויתכן שלכן רמזו גם הכוזרי מאמר ד אות ג: כעמוד הענן האלוהי אשר לא יפזרוהו הרוחות. 15. כן הוא בתנחומא (במדבר): ואחת בפניהם, מכה נחשים ועקרבים, ומשוה להם את ההרים ואת העמקים ושורף את הקוצים, והן מעלין עשן, ורואין אותו כל מלכי מזרח ומערב, ואומות העולם השישית היא שלא יגלו את הסוד כתמרות עשן". 16. היינו שכוונת הכתוב באמרו "כתמרות עשן" היא להמשיל את עמוד הענן שבמדבר לתמרות עשן המזבח שבמקדש. וכ"כ ר"י קרא והיר"ד. 17. וכן כתב ר"י קמחי.

1. שינה כאן מתרגומו לעיל ב, ז, ששם תרגם "תעוררו". 2. שינה כאן מתרגומו לעיל ב, ז, והוסיף רצון. 3. רס"ג תרגם "תמרות" לשון "תמורות", מעניין השינוי. בדרך זו הלך המפרש מזמן הגאונים לשיר השירים, כ"י אוקספורד הונט. 496 דף 217ב (לתיאור פירוש זה עיי' מבוא לפירוש רבי תנחום הירושלמי לשיר השירים, חלק ראשון, עמ' 20-21), ופירש שהנמשל מורה על בני המגרב שמלבושיהם שונים, השחור והלבן ובגדי הצמר ("כתמרות עשן יריד בתגירתא אלדכ'אן יריד בה אכ'תלאף לבאסהם אלסוד ואלביץ' ואלג'באב אלצוף"). וכפי הנראה לכך הכוונה גם בפירוט של רס"ג "ברכי נפשי" (מ' זולא, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' קצו), בעסקו במהפכת סדום: "ההסיק אש גפורה היא האש והיא הגפירת להמטיר על זדים תמרותיו" - היינו האש הממירה והופכת את האדמה, והיינו "תמרות עשן", העשן העולה מהפיכת הארץ. ולפי העניין כאן הכוונה שנשתנה מראה בגדיה על ידי עשן קטורת הבשמים. 4. כ"כ רבי תנחום הירושלמי: רצה לומר מקוטרת במור, כמו "זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה" (איכה א, ז) [נשיעורו: זכרה ירושלים בימי עניה ומרודיה, כמו שפירש רס"ג שם בפירושו הארוך: אומרו ימי עניה כוונתו בימי עניה, בדומה למה שאמר (ירמיה ג, טו): 'ורעו אתכם דעה והשכל', וכפי שאמר (שמות ל, כ): 'ירחצו מים', ירחצו במים], "הנמצאים בית ה'" (מלכים ב' יד, יד). והוא המושק וכמו שנתבאר (לעיל א, יג), ע"כ. 5. רס"ג הוסיף ללבונה "זכה", כלשון הכתוב (שמות ל, לד). 6. את תרגום רס"ג כאן העתיק רבי תנחום הירושלמי בפירושו ליהושע (ו, כה): ויש אומרים שמוכר הבשמים נקרא רוכל על שם נסיעתו בארץ נע ונד למכור את ממכרו, אבקת רוכל - 'דירירה' אלעטר, וכולו מ'רגל', ע"כ. וכן כתב כאן שהכוונה לכך. התפסיר התימני תרגם "גונה" עטאר" - תיבת בשמים ורוחמים. 7. וכ"כ רש"י. וראה בהערה הקודמת מדברי רבי תנחום הירושלמי, שהביא פירוש זה שרוכל הוא מוכר הבשמים, ופירש הטעם שנקרא כן. וכאן הביא טעם נוסף שמוכר הבשמים נקרא רוכל, כיון שריחו נודף ומעיד עליו וכמעט שאינו יכול להעלם, כמו שאמר המשורר "ונושא המושק לא ימלט מריחו". 8. נכפל לעיל ב, ז בקצת שינויים. בלקח טוב: "בצבאות או באילות השדה", בשבטים שנדמו כאילות, שנאמר "נפתלי אילה שלוחה", "גור אריה יהודה", "בנימין זאב יטרף". 9. בכתובות קיא, ב, לרבי יוסי בר חנינא ג' שבועות הן ולר' לוי שש שבועות, וראה מה שביאר לנכון ריח"ו במחלוקתם אלו לשונות שבועה יש למנות. המדרש כאן מוסיף על שלושת השבועות שמונה רבי יוסי בר חנינא - שלא יגלו את סוד העיבור. לר' לוי השבועה השישית היא שלא יגלו את הסוד לאומות העולם, ובשהש"ר: שלא יגלו מסתורין שלהם לאומות העולם. בילקוט כאן הזכיר "סוד העיבור", אך אין הכרח שמקורו במדרש דידן, כפי ששיער ריח"ו, שכן בכ"י מינכן 95 ופירקוביץ 187 ושם

[ז] הנה מיטת שלמה, ששים מהגיבורים סובבים אותה, מגיבורי ישראל.

בְּתִימָרוֹת עֵשֶׂן מְקַטֶּרֶת מֶרֶ וּלְבוֹנָה
מִכָּל אֲבָקָת רוֹכֵל: הִנֵּה מִטָּתוֹ
שֶׁלִּשְׁלֹמֹה שְׂשִׁים גְּבָרִים סָבִיב לָהּ מִגְּבֻרֵי יִשְׂרָאֵל:

מדרש שיר השירים

כמה קשין העונות. עד שלא יחטא אדם אימתו נופלת על הבריות, ואפילו על החיות ועל הבהמות ואפילו על הרוחות, דכתיב "וראו כל עמי הארץ כי שם י"י נקרא עליך ויראו ממך" (דברים כח, י). תני ר' שמעון בן יוחיי, "וראו כל עמי הארץ", אל תקרי וראו אלא ויראו, "כל" אפילו רוחות ואפילו שידים⁴. וכשהוא חוטא אימת אחרים נופלת עליו, דכתיב הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים כו' אחוזי חרב.

ומי הוא קטרגן, תני ר' שמעון, עלה היו"ד⁵ ונשתטח לפני הקב"ה ואמר, רבונו של עולם, מה אם זה שהוא גדול שבחכמים ביטל אות אחת מן התורה - כך כל מי שיבא אחריו ויבטל אות אחת, נמצאת כל התורה כלה בטילה. באותה שעה כעס הקב"ה עליו ואמר שלמה "לשמחה מה זו עושה" (קהלת ב, ב), מה עטרה זו בראשך, ירד מכסאי. אמר ר' יוסי ב"ר חנינה⁶, ירד מלאך בדמות שלמה והורידו מכסאו וישב תחתיו. והיה שלמה מחזר על הפתחים שלש שנים ואומר: אני שלמה בן דוד, אני קהלת. ואינון אמרין ליה מלכא יתיב על כורסיה⁷ ידיה ואת אמרת אני קהלת. והיו מכין אותו בקנה ומביאין לו קערה של גריסין¹⁴.

אמר הקב"ה, אלו הסמכתי [עניי אפילו] שעה אחת לא היה לכם עמידה, דכתיב "לולי כעס אויב אגור פן ינכרו צרימו פן יאמרו ידנו רמה" (דברים לב כז), וכתיב "לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים" (הושע יא, ט).

מקוטרת מר ולבונה. מור זה אברהם, דכתיב "מור ואהללות קציעות כל בגדותיך" (תהלים מה, ט). "בנות מלכים בן יקרותיך" (שם, י) אילו הגר וקטורה. "נצבה שגל לימינך בכתם אופיר" (שם), זו שרה. ולבונה, זה יצחק שמסר נפשו כלבונה. מכל אבקת רוכל זה יעקב אבינו, מה הרוכל הזה יש עמו כמה מיני חפצים. כך העמיד יעקב אבינו צדיקין ונביאים כהנים ליום ומלכים¹. מי זאת עולה מן המדבר. ג' סימנים היו אומות העולם רואין בישראל. בכל שנה ושנה היו באין ומקיפין סביבות ירושלים, ובשעה שהיו רואין עשן הקטרת מכוון למעלה היו יודעין שכל השנה כלה טובה². ובשעה שהיו רואין שעיר המשתלח חוזר היו יודעין שכעס הקב"ה על עולמו³. ובשעה שהיו רואין לשון של זהורית מלבין היו הולכים משם שמחין, שנאמר "יפה נוף משוש כל הארץ" (תהלים מח, ג).

[ז] הנה מטתו שלשלמה. אמר ר' חונא,

רבינו שמריה

עולה, ושני זקוקין של אש יוצאין מבין שני בדי הארון והיו שורפין לפניהם נחשים ועקרבים, והיו אומות העולם רואין ומתיראין, שנאמר (שמות טו, טז) תפול עליהם אימתה ופחד. מקטרת מור, זה אברהם אבינו, מה המור הזה ראש

המדבר, משכן מן המדבר, סנהדרין מן המדבר. והגדולה שבמעלות היא תורה מן המדבר⁸. כתמרות עשן. ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה, בשעה שהיו ישראל מתנודדין ממסע למסע היה עמוד ענן עומד⁹, ועמוד האש צומח, ועשן מערכה

דמילואים טו) בכתוב צאנה וראנה בנות ציון, בנים המצויינים לי, כוונתם המזויינים בציצית ושאר המצוות. במלך שלמה, במלך שהשלום שלו, כוונתם לבורא. בעטרה שעטרה לו אמו, זה אהל מועד שהוא מצוייר בתכלת ובארגמן ובשש. אמו, אין אמו אלא ישראל, שנאמר (ישעיה נא, ד) "ולאמי אלי האזינו". ביום חתנתו, ביום ששרת שכינה. וביום שמחת לבו, ביום שירדה אש חדשה מן המרום ולחכה על גבי המזבח את העלה ואת החלבים, שנאמר (ויקרא ט, כד) "ותצא אש" וגומ'.

[ז] הנה מטתו. הנה מטת בעל השלום ששים גבורים מקיפים אותה מגיבורי ישראל.

לבשמים, כך אברהם ראש לצדיקים¹⁰, מה המור הזה אינו מפיה ריחו אלא באור, כך לא הודיע אברהם מעשיו הטובים אלא בכבשן האש¹¹. מכל אבקת רוכל, זה יעקב אבינו, שהיתה מטתו שלימה לפניו ולא נמצא בה פסול. א"ר תנחומא, מה קופת הרוכל הזה יש בה מכל מיני בשמים, כך כהונה מיעקב ולויה מיעקב מלכות מיעקב.

ויתכן¹² שבמה שאמר "מיטתו שלשלמה" כוונתו לבורא, כפי שפירשנוהו "בעל השלום", כלומר - מי שהשלום שלו. וב"מיטה" כוונתו ל[ארון הברית] כיון שנושאים אותו כמו המיטה¹³.

ואמרו רבותינו (תו"כ שמיני מכילתא

ציונים והערות

בן יוחי, "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך", "כל" - אפילו רוחות אפילו שידים. 5. שבתבת "ירבה" בפסוק "לא ירבה לו נשים", וכמבואר בירושלמי המובא להלן בהערה. 6. בירושלמי נוסף: באותה שעה. 7. בירושלמי: בסליון. 8. לפנינו במדרש נוספו עוד דברים שזכו בהם ישראל במדבר. 9. לפנינו במדרש: יורד. 10. במדרש ישנה כאן השוואה נוספת: "מה המור הזה כל מי שלוקטו ידיו מתמררות, כך היה אברהם אבינו ממרד ומסגף עצמו ביסורים". אך רבי זכאי לא העתיקה, שכן רק שורה אחת חסרה כאן בשל כפל ברף שבו 30 שורות, ולא ניתן לכלכל בה חסרון זה. 11. במדרש נוסף: ולבונה, זה יצחק אבינו, שנתקרב כקומץ לבונה על גבי המזבח. 12. נראה שפסקה זו היא משל רבינו שמריה, אף שלא בא לדינו פירושו למקום זה מכתבי יד אחרים אלא מפירושו של רבי זכאי, כיון שהוא מתייחס כאן לתרגומו בתפסיר. 13. כעין זה כתב גם רש"י, ש"מטתו שלשלמה" הוא אהל מועד והארון שהיו נושאים במדבר. 14. מקורו בירושלמי סנהדרין ב, ו: כתיב "לשחוק אמרתי מהולל", אמר הקדוש ברוך הוא לשלמה, מה עטרה זו בראשך, רד מכסאי. ר' יוסי בן חנינה אמר, באותה שעה ירד מלאך ונדמה כדמות שלמה והעמידו מכסאו וישב תחתיו, והיה מחזר על בתי כניסיות ובתי מדרשות ואומר "אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם", והווי מרין ליה מלכא יתיב על בסליון ידידיה ותימר אני קהלת, והווי מכין אותו בקנה ומביאין לפניו קערה גריסין. באותה שעה אמר "וזה היה חלקי", אית דמרין חוטרא ואית דמרין קניא אית דמרין קושרתיה. ומי קיטרגו, אמר ר' יהושע בן לוי יו"ד שב"ירבה" קיטרגו. תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקדוש ברוך הוא אמר

1. כן הביא רבינו שמריה, ע"ש. בילקוט בשינוי קצת בדרשה על יעקב: "מקושרת" בזכות מר זה אברהם, מה המור הוא ראש לכל הבשמים כך היה אברהם ראש לכל הצדיקים, "ולבונה" זה יצחק, כדרך שמקטירין לבונה על גבי המזבח כך יצחק נעקד על גבי המזבח, "מכל אבקת רוכל" זה יעקב שנאמר "ויאבק איש עמו", ע"כ. ובהמשך הביא הדרשה דידן על יעקב: דבר אחר מכל אבקת רוכל, ר' תנחומא אמר מה קופת הרוכלים יש בה כל מיני בשמים כך כהונה ולויה ומלכות הכל מיעקב. גם בלקח טוב (בתיקונים לפי המובאה במדרש דוד לרבי דוד הנגיד לספר במדבר, כ" פטברוג 14895 דף 37 ב, שהביא גם הדרשה שלפנינו בתרגום לל"י, וגם את דרשת הלחך טוב) פירש בתוספת ביאור ובאופן אחר בביאור הדרשה על יעקב. וז"ל: "מקושרת מור" זכותו של אברהם אבינו שהיה ראש אמנה ונמשל למור שהוא ראש לבשמים, שנאמר "מור דרור חמש מאות". "ולבונה" זה זכותו של יצחק, שכשם שמקטירין הלבונה על גבי המזבח כך העלה יצחק את עצמו על גבי המזבח, כשעקדו אביו שיצאו ממנו כהנים ומלכים וחסידים, "מכל אבקת רוכל", זה אבק שנתאבק עם המלאך ויוכל, שנאמר "ויאבק איש עמו" וגו'. 2. ביומא כא, ב, נתבאר שהיו צופין בעשן המערכה במוצאי יו"ט האחרון של חג, אך לא נתבאר שם שגם אומות העולם היו צופים בו, וגם סימני נטייתו נתפרשו באופן אחר, ע"ש. ובעלי תמר יומא ג, ט, הביא ראייה מדברי הירושלמי שם שעליית העשן מכון ביושר הוא סימן לכפרת ישראל ולקבלת מעשיו של הכהן הגדול, כדברי המדרש כאן. 3. מקורו בירושלמי יומא ו, ג, שמשמת שמעון הצדיק היה השעיר בורח למדבר והיו הסרקין אוכלים אותו, ועיי' על תמר שם. 4. בירושלמי ברכות ה, א: תני ר"ש

מגילת שיר השירים ג

ח כָּלֶם אֶחָזִי חֶרֶב מְלֻמְדִי מְלַחֲמָה
 אִישׁ חֶרְבּוֹ עַל־יָרְכּוּ מִפָּחַד בְּלִילוֹת:
 ט אֶפְרִיזֶן עֲשֵׂה לֹא הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמָה מַעְצִי
 הֶלְבֵּנוֹן: י עֲמוּדָיו עֲשֵׂה כֶסֶף רִפְדָתוֹ
 זָהָב מְרַכְּבוֹ אֲרָגְמָן תּוֹכוֹ רָצוֹף אֶהְיֶה
 מִבְּנוֹת יְרוּשָׁלַם:

[ח] כולם אחוזים במעשה
 החרב¹, מלומדי²
 המלחמה, כל איש מהם
 חרבו על ירכו, מהפחד
 בלילות. [ט] מושב
 מחופה³ עשה לו המלך
 שלמה מעצי הלבנון⁴.
 [י] עמודיו עשה כסף,
 מסעדתו⁵ זהב, מצעיו⁶
 משי⁷. ארגמן⁸, תוכו
 רצוף⁹ באהבה, מבנות
 ירושלים.

מדרש שיר השירים

היה בא אצל כל אחת ואחת לילה אחד,
 וזה מחזור על אלף נשים בלילה אחת. מיד
 הזכיר את השם והורידו מכסאו ובא מלאך
 וחספו והחזירו לכסאו.

אמר ר' הונא, בוא וראה מה [כ]מה קשים
 העונות. עד שלא חטאו ישראל כתיב
 "ורדפו מכם חמשה מאה" וג' (ויקרא כו, ח),
 וכשחטאו מה כתיב, "איכה ירדוף אחד
 אלף" וג' (דברים לב, ל). "החרש והמסגר
 אלף" (מ"ב כד, טז). "ושנים יניסו רבבה"
 (דברים שם), זה אחשוורוש והמן. "אם לא
 כי צורם מכרם" (שם), זה אברהם. "וי"י
 הסגירם" (שם), כמשמעו.

דבר אחר, איש חרבו. אמר ר' הונא כמה
 קשין העונות, עד שלא יחטא אדם תורתו
 נעשת לו חרב, דכתיב "רוממות אל בגרונם
 חרב פיפיות בידם" (תהלים קמט, ו). וכשחטא
 תורתו נעשת לו חרב, דכתיב "כי רבים
 חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה" (משלי
 ז, כו).

[ט] אפריון עשה לו. זה שאמר הכתוב "יפה
 נוף משוש כל הארץ" (תהלים מח, ג), זה
 בית המקדש. ולמה הוא מקיפו לחרב,
 שיהיה חרבן של ישראל, שכל הימים שהיה
 בית המקדש קיים לא היה צר ואויב יכול
 לשלוט בהן, דכתיב "לא האמינו מלכי ארץ
 וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי

לסוף ג' שנים הלך וישן אצל זקינה אחת
 והיה בוכה כל אותו הלילה. אמרה לו למה
 את בוכה, אמר לה אני מתבייש לומר לך,
 למה שאין את מצדקת אותי. אמרה ליה
 אמור. אמר לה, אני שלמה. אמרה לו, והיאך
 ירדת מגדולתך. אמר לה [פעם אחת הייתי]
 משתעה בטבעתי ובא שיד שימדון¹⁰
 וחטפה ממני והשליכה [לים]. אמרה לו,
 באותה השעה ובאותו היום נזדמן לה דג
 גדול ומצאה אותה בתוך כו. אמרה לו אם
 אתה רואה אותה] אתה מכירו. אמר לה הין.
 אמרה לו לבקר] [הרא]תה אותה
 לו והאיר כל הבית כולו. [כיון שראה אותה
 מ]יד היה תולה קולו ובוכה. כיון שנתנה
 [באצבעו] בא מלאך ונטלו
 והשליכו בשערי ירושלים [מיד] ...
 שלח אצל בניהו בן יהוידע הכהן ואמר לו
 בבקשה ממך בקש עלי רחמים מפני שיש
 לי ג' שנים מחזור על הפתחים, ולא עוד
 אלא שאני ערום ועריה, ועתה הזכר אותה
 הישיבה שהינו יושבין אני ואתה. וזה סימן
 אני נותן לך, לך אצל נשותי והן תגידו לך
 כיצד מנהגו של מלך הזה היושב על כסאי
 עמכם. מיד הלך בניהו אצל סנהדרין וגזרו
 תענית ובקשו רחמים כל אותו היום, ואחר
 כך אצל נשותיו ואמר להן כיצד מנהגו של
 מלך הזה עמכם. סיפרו לו המעשה, שלמה

לה, ב). ואימתי יבשו, [בשעה שהעמ"ד מנשה צלם בהיכל, דכתיב "ופרח לבנון אומלל" (נחום א, ד) ¹¹. מעצי הלבנון, מעצים] הביא חירם.

[י] עמודיו עשה כסף וג'. כמו [דאת א]ומר "ווי העמודים וחשוקיהם כסף" (שמות לה, י). רפידתו זהב. זה הכפורת, כמה דאת אומר "ועשית כפורת זהב טהור" (שם כה,

ירושלים" (איכה ד, יב). עשה לו המלך שלמה, חידש בו דברים אחר חזירתו מהיכלו. אמר ר' אחא ב"ר יצחק, בשעה שבנה שלמה בית המקדש לא הניח אילן בשדה ש[לא] נטעו של זהב בכתלי בית המקדש, ובשעה שהיה שבחוץ עושה פירות היה [אילן שבפ]נים עושה פירות, דכתיב "פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן" וג' (ישעיה

רבינו שמריה

[ח] כלם אחוי חרב. כלם תופשי החרבות ¹², למודי מלחמה, כל אחד חרבו על ירכו מפחד הלילות.

ציונים והערות

6. רס"ג תרגם "מרכבו" - פרשה, שהם המצעים וכלי המיטה. וכעין זה פירש רשב"ם. ועיי' אבע"ז ורי"ד שפירשו באופנים אחרים. 7. שתי מילים מטושטשות. 8. רס"ג תרגם "ארגמן" - משי צבוע ארגמן, שמא כיון שלרוב היה המשי צבוע ארגמן, ולא הצמר. והשווה גם להלן (ד, ג). ובאסתר (א, ו) תרגם "חור" - משי, "ארגמן" - ארגון. וחבל על שתי התיבות שבאמצע שנמחקו שאפשר שהיה בהם כדי לבאר העניין יותר. 9. רס"ג תרגם "רצוף" בשורש רצף בערבית, וכמו שתרגם "רצפת בהט" באסתר (א, ו), וכן הוא גם בתפסיר התימני, וכן העתיק רבי תנחום הירושלמי [וגם "באלמחבה" - באהבה, ולא כתפסיר התימני], וכן העתיק ריא"ג בספר השרשים (שורש רצף) שפירוש כל פסוקים אלו הוא "רצף" בערבית, והוא לשון רציפות, וכ"כ ר"י קרא שהוא מלשון ימים רצופים. וכתב רבי תנחום הירושלמי שהכוונה משובץ באהבה ושקוע בה. ועיי' אבע"ז ורי"ד ששהיאו שיש מפרשים שהוא לשון גחלת. 10. נזכר גם בב"ר לו, ט (מהד' תיאודור-אלבק וכ"ה בדפו"י ובמובאה בכ"י פטרבורג EVR II A 223/1 דף 26א): עובדא הוה בחדא איתא דילידה בלילה, אמרה לברה איזל אדלק לי בוצינא דאקטע שרך, נפק ואגע ביה שיד שימדון וכו'. בשעה שהוא הולך לטע כרם פגע ביה ש' שימדון א"ל שותפי עמך וכו'. ולחנים נבוכו המו"ל וריח"ו. ועיי' באיגרת ר"א עפשטיין, סיני מ ספר יובל, עמ' תקיז. 11. מקורו ביזמא כא, ב. 12. רבינו מפרש כרוב הראשונים, שפירוש "אחוי חרב" הוא כפשוטו, על החזקת החרבות, ולא כרס"ג שפירש שהכוונה לידיעת מעשה החרב, עיי' בהערותנו שם. 13. רבינו תרגם "אפריון" לפי הנמשל, לשון פלטיין, היכל וארמון (וכן הוא ברשב"ם), והכוונה בו לבית המקדש. וכן הוא במדרש שהש"ר ג, כב. ונטה רבינו בזה מפירוש רס"ג שפירש שאפריון הוא מקום מושב מחופה, וראב"ע הביא שני הפירושים.

לפניו, רבון העולם, כתבת בתורתך כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה, והרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני. אמר ליה הקדוש ברוך הוא שלמה ואלף כיוצא בו בטילין ודבר ממך אינו בטל, ע"כ. ובבבלי גיטין סח, ב, בשינויים רבים. 1. רס"ג פירש "אחוי חרב" על מעשה החרב, על דרך "מלומדי מלחמה" שבהמשך, ובוזז מיושב לשון "אחוי" שלא אמר "אחוי", כיון שאין מדובר בחרב ממש שאותה אווזים אלא בידיעת מלאכתה שבה אחוים. התפסיר התימני תרגם "צ'אבטין לאלסיוף" - אווזים החרבות, וכן כתבו הרשב"ם, אבע"ז, רבי יוסף קמחי ורבי תנחום הירושלמי, שפירוש "אחוי" הוא כמו "אחוי", ובנין פעול בא במקום בנין פועל. 2. רס"ג פירש "מלומדי מלחמה" מלשון לימוד, ולא כאבע"ז ורבי תנחום הירושלמי שפירשו מלשון הרגל. 3. רס"ג תרגם אפריון - "הודג", שהוא מושב מחופה. וכן הביא רבי תנחום הירושלמי בשם "פסר פיהא" - "אפריון" - הודג, וכן הביא גם בספרו המדריך המספיק (ערך אפריון), וביאר שהוא מקום מכוסה המסתיר את המכובדים כדי שלא יבואו אליהם המון העם. וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (סוטה פ"ט מט"ו) שאפריון שבו נושאים את הכלה לצניעות הוא "הודג". גם התפסיר התימני מתרגם "הודג". וכעין זה כתבו ר"י קמחי ואבע"ז שהיא חופה, ועוד פירש אבע"ז שהוא היכל, וכ"כ רשב"ם. 4. רס"ג תרגם "לבנון" "לבנאן", שם הארץ שמצפון ארץ ישראל. ור"י קרא פירש שהוא יער סמוך לירושלים. 5. רס"ג תרגם "רפידתו" - מסאנדה, והוא לשון משענת ומסעד, או כר וכרית. התפסיר התימני תרגם "רפאדתה", והוא פועל המשמש לפריסת כיסוי, כמו מרדעת על גב בהמה. ורבי תנחום הירושלמי פירש שהם מצעים, שלדברי רס"ג הם ה"מרכבו" שבהמשך הכתוב, וכן דעת רש"י (לעיל ב, ח). והרשב"ם פירש שרפידתו הוא שיבוץ יופי המיטה, ואבע"ז כתב שהוא יציע הבנין.

מגילת שיר השירים ג - ד

יֵא צֵאֲנָה וְרֵאֲנָה בְּנוֹת צִיּוֹן בְּמֶלֶךְ
שְׁלָמָה בַּעֲטָרָה שְׁעָטָרָהּ לֹא אִמּוֹ בְּיוֹם
חֲתָנָתָו וּבְיוֹם שְׂמֻחָתָו לְבָו:

ד א הֲנֵךְ יָפָה רַעֲיִתִי הֲנֵךְ יָפָה עֵינֶיךָ
יוֹנִים מִבְּעַד לְצִמְתְּךָ שְׁעָרֶךָ כְּעָדָר
הָעֲזִים שְׁגָלְשׁוּ מֵהָר גִּלְעָד:

[יא] צאנה וראינה, אתן בנות ציון, במלך שלמה, בכתר שעטרה¹ בו אמו את ראשו ביום חתונתו, וביום שמחת לבו.

ד [א] הנה את יפה, את רעייתי, הנה את יפה², עינייך עיני³ היונים, נראות⁴ מצעיפך⁵, שערך כעדר עזים, שנגשו⁶ מגלעד, או אשר נמרטו ונתלשו מהצאן הגלעדי⁷.

מדרש שיר השירים

תורה ומנחת אותה בחיקו, כדי לקיים מה שכתוב "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה" (דברים יז, יט) "[ליראה] אותי ולשמר [את כל] מצותי (וחקתי ומשפטי) כל הימים" (שם ה, כו)¹⁰.

ביום חתונתו. והלא כל ימיו של שלמה כחתן היה, אלא שהיו מלכי אומות העולם משלחין לו את בנותיהן וכותבין אותן לו במתנה, על ידי שנתקיים בו "ויהיכם מכל האדם מאיתן האזורחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול ויהי שמו בכל הגוים סביב" (מ"א ה, יא). "מאיתן האזורחי" זה אברהם שהיה יושב במזרח. "הימן" זה משה שנאמר "לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא" (במדבר יב, ז). "וכלכל" זה יוסף, שנאמר "ויכלכל יוסף" וג' (בראשית מז, יב). "וודרדע" זה דור המדבר. "בני מחול", שמחל הקב"ה על עונותיהן. וביום שמחת לבו. זה שמחת בית המקדש¹¹.

ד [א] הנך יפה רעייתי. הנך יפה בתפלה. והנך יפה בבקשה. דבר אחר, אימתי, בשעה שנכנסו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן אש ונצלו¹², ראו אומות העולם אותו הנס, והיו אומרים לישראל, היתם יודעין שיש לכם אלוה כזה וגרמתם לו שיחריב את ביתו ויגלה אתכם לכל הארצות¹³. והן היו אומרים "לך י"י הצדקה ולנו בוש

(יז). מרכבו ארגמן זה הפרכת, כמה דאתא אומר "ועשית פרכת תכלת" וג' (שם כו, לא). תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלם, אילו הן עשרים וארבע משמרות שהיו משרתים בבית המקדש.

[יא] צאנה וראינה בנות ציון. זה שאמר הכתוב "אשת חיל מי ימצא" (משלי לא, י). מפני מה [נכתבה] אשת חיל מאלף ועד תיו, לל[מדך] שכל מי שהוא נושא אשה כשירה כאילו קיים את התורה מאלף ועד תיו⁸. ויותר ממה שאשת חיל עושה לבעלה התורה עושה לבעליה. [בעטרה שעטרה לו] אמו, זו התורה, דכתיב "ואל תטוש תורת אמך" (שם א, ח)⁹. ומה הוא העטרה [שעטרה לו אמו, זו] תורה חכמה וע[ו]שר[ך] וכבוד וגדולה וממלכה ומלכות. בוא וראה מה עש[תה] חכמתו, את מוצא ב[שעה] שהיה שלמה עולה לכסאו כיון שבא למעלה ראשונה היה ארי של זהב פושט ידו קבלו. וכן למעלה שנייה היה נשר פושט ידו ומקבלו וכן למעלה שלישית [היתה] יונה פושטת ידה ומקבלו. וכן כולן עד שהוא מגיע לכסאו. והיתה עטרה בפי [היונה, וכיון] שהיה יושב היתה מנחת אותה על ראשו. נראת נוגעת והיא אינה נוגעת. ושבעים קתידריות של זהב של זקנים מקיפות אותו. והיתה היונה נוטלת ספר

ואלו דברי הבורא לאומותו.
[א] הנך יפה רעייתי. הנה את יפה, את רעייתי,
 הנה את יפה, בחיות עיניך משקיפות כיונים
 המשקיפות¹⁶, לפי שתוך צעיפך מגן עליהם¹⁷.
 וכבר היה שערך בזמן שמירתך את המצוות, כמו

משכבו¹⁴ זהב, מושבו ארגמן, תוכו סדור¹⁵ בכל
 דבר אהוב ממה שקיבץ מאנשי ירושלים.
[יא] צאינה וראינה. צאינה ראינה אתך, בנות
 ציון, בקישוטי המלך בעל השלום, הכתר שהכינה
 לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו.

ציונים והערות

וכן זה שאמרו עטרותיהן בראשיהן כלומר דעת שידעו
 שבגללה זכו לחיי העולם הבא מצויה עמה, והיא
 העטרה שלהן, כענין שאמר שלמה "בעטרה שעטרה
 לו אמו".¹⁰ בילקוט אסתר תתרכ"ו: "ויעש המלך
 שלמה כסא שן גדול מכובש באבנים טובות
 ומרגליות", ושם מעלות היו לכסא, וכל מעלה ומעלה
 מכובשת באבנים טובות ומרגליות והם לבנות ירקרקות
 ואדמדמות, ויש בהם כזכוכית טובה קריסטאלי, ואילני
 תמרים היו מקיפין לכסא מכוסין בבגדי שש לבן, ועל
 ראשיהם טווסין של שן מכוונים כנגד גפי נשרים,
 ושני אריות של זהב היו עומדים על מעלה ראשונה,
 ושני עמודים של שיש היו עומדים על ראש האריות,
 ושני גפנים של זהב עומדות משני צדי הכסא ומצילות
 על ראשי העמודים, ושני אריות של זהב חלולים היו
 עומדות כנגד הראשון, והיו מלאים מיני בשמים שהיו
 זולפים בשמים כשהיה המלך שלמה עולה, ושם
 קתדראות של זהב היו משני צדי הכסא אחד לכהן
 גדול ואחד לסגן ושבעים קתדראות מקיפין לכסא של
 שבעים זקנים סנהדרי ישראל, וכשהיה המלך שלמה
 עולה לכסא היה נותן רגלו על מעלה, חוזר גלגל של
 מנגנין ארי פושט ידו על ימין, והנשר פושט ידו על
 שמאל, והמלך נשען עליהם ועולה, כך היה עושה על
 כל מעלה ומעלה, וכשהיה עולה לראש הכסא הנשרים
 פורשים גפיהם ועולים במנגנין והיו מכסין למעלה
 על ראשו של מלך, ויונה של זהב יורדת מן העמוד
 במנגנין ופותחת הארון ולוקחת ספר תורה ונותנת
 לתוך ידו של מלך, לקיים מה שנאמר "והיתה עמו
 וקרא בו כל ימי חייו".¹¹ במשנה תענית כו, ב:
 "וביום שמחת לבו" זה בנין בית המקדש.¹² כן
 הוא בילקוט בקיצור: הנך יפה רעייתי אלו חנניה
 מישאל ועזריה.¹³ המו"ל הדפיס לכל העמים, והגיה
 "לכין" במקום "לכל", ואין צורך.¹⁴ רבינו תרגם
 "רפידתו" לשון משכב, ומשמש ביחוד לכיסוי שבו
 מכסים את מקום הישיבה או השכיבה. ורס"ג תרגמו
 לשון משענת ומסעד, כר או כרית.¹⁵ רבינו מפרש
 רצוף - סדור, וכן פירש רש"י, ונטה בזה רבינו מפירוש
 רס"ג שפירושו מלשון רציפות.¹⁶ רבינו הוסיף על
 המקרא ועל תרגום רס"ג, שיופין של העיניים הוא
 היותן משקיפות, שומרות ובוהנות, והוא לפי דרכו
 בפירוש הארוך שפירושו על הסנהדרין שעניינם הוא
 להשגיח על ענייני האומה ולתקן אותם.¹⁷ רבינו
 תרגם "צמתך" - צעיפך, ובוזה הוא הולך בדרכו של
 רס"ג, היא הרעלה שבה מכסות בנות ערב את כל
 פניהן חוץ מגלגל העין (רש"י ישעיה ג, יט).

1. רבי תנחום הירושלמי העתיק כאן את תרגום רס"ג,
 וכן הוא גם בתפסיר התימני. 2. רס"ג תרגם תיבת
 "יפה" בב' הפעמים באותו אופן, והתפסיר התימני
 שינה תרגומם במילים נרדפות. 3. התפסיר התימני
 הוסיף כ"ף הדמיון, כמו שהוסיפו רס"ג לעיל (א, טו),
 אך כאן תרגמו רס"ג כצורתו, ואולי הטעם כיון שכאן
 הדמיון לעיני היונים הוא לקטנות גלגל העין הניבט
 מתוך הרעלה. 4. רס"ג הוסיף תיבת "נראות" לבאר
 העניין, ובתפסיר התימני ליתא, אלא רק "מרעלתך".
 5. רס"ג תרגם "צמתך" - צעיפך, היא הרעלה שבה
 מכסות בנות ערב את כל פניהן חוץ מגלגל העין (רש"י
 ישעיה ג, יט). וכן הביא רבי תנחום הירושלמי: מתחת
 הצעיף, כלומר מתוכו. גם התפסיר התימני תרגם
 "צמתך" על הצעיף, וכן הביא רבי אברהם בן שלמה
 (ישעיה מז, ב) מפירושו הארוך של רס"ג שם: "גלי
 צמתך" - חשפי את צעיפך, כמו "מבעד לצמתך".
 וכ"כ רס"ג בפירושו הארוך לאיוב (יח, ט): ופירשתי
 צמים - צעיף, מבעד לצמתך, ע"כ. וכן פירשו ריא"ג
 בספר השרשים (שורש צם), ומנחם במחברתו (שורש
 צמת השני). אבל דעת ר"י אכן בלעם (ישעיה שם) שהוא
 מקום הצעיף, דהיינו השיער עצמו, וכן דעת אבע"ז
 (כאן ובישעיה שם) ורד"ק בספר השרשים (שורש צמם).
 6. רבי תנחום הירושלמי כתב "ופסר פיהא" גלשו -
 "גלסת" שפירושו באו בחשיכה, וכנראה הגי' הנכונה
 היא ככ"י 25 של פירושו: ופסרנא, ופירושו שלו הוא
 ולא של רס"ג. ובהמשך הביא "וקיל אן אללאם פיה
 מזידה" ואצלה גשו פפסר קדמת מן אלג'רש" - ויש
 אומרים שהלמ"ד בו נוספת, ושרשו "גשו", ופירש
 ניגשו מהגלעד, ע"כ. ובדברים אלו הוא מכוון לרס"ג,
 וגם אבע"ז הביא פירוש זה בשם יש מפרשים. בתפסיר
 התימני: אנחדרת, נשטמו וירדו, וגם פירוש זה הובא
 באבע"ז, ומדברי רבי תנחום הירושלמי נראה שאינו
 של רס"ג. 7. כפי הנראה תיבות אלו הן גליון שנכנס
 לפניו, ובו פירוש אחר ל"שגלשו מחר גלעד",
 וכפירוש רש"י ורד"ק, אלא שהם באופנים אחרים את
 משמעות התלישה, רש"י מפרש שההר נתלש מצמחיו,
 והרד"ק פירש ששיער העיניים נסרק על ידי עצי היער
 ומתייפה כשיער הסרוק במסרק. רבי תנחום הביא
 פירוש זה בסוף דבריו: עוד יש אומרים שמשמעותה
 "קירח", שתרגומה בארמית "גליש", כלומר, פירושו
 נתלשו, במשמעות של נלקחו או נעקרו, ע"כ. 8. כן
 נראה להשלים, על פי המקבילה שבקטע הגניזה מדרש
 רות זוטא, אוקספורד 47/48.e וקיימברידג' T-S NS
 169.41. 9. ביד פשוטה כתב שעל מדרש זה שדרש
 "עטרה" על החכמה, נשען הרמב"ם תשובה ח, ב:

שְׁנִיךָ כְּעֶדֶר הַקְּצוּבוֹת שֶׁעָלוּ מִן־הַרְחָצָה
שְׂכָלָם מִתְאַיְמוֹת וְשִׁכְלָה אֵין בָּהֶם:
כְּחוֹט הַשָּׁנִי שִׁפְתוֹתֶיךָ וּמְדַבְּרֶךָ נֶאֱוָה
כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רִקְתָּךְ מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ:

[ב] שנייך כעדר
המנויות¹ אשר עלה
לובנן ...² שכול³ אין
בהן. [ג] כחוט משי
השני⁴ ואדמימותו -
שפתייך, ודיבורך⁵ נאה,
מתוקה⁶ כחתיכת⁷ רימון
הצדע שלך⁸, נראית⁹
מתחת צעיפך¹⁰.

מדרש שיר השירים

לב, כט) "ואם לא יעברו חלוצים" וג' (שם,
ל)¹³.

[ב] שניך כעדר הקצובות. אילו ישראל,
שהן יושבין עדרים עדרים ונושאים ונותנים
בתורה. דבר אחר, אילו תלמידי חכמים.
ולמה מדמה אותן בשינים, כשם שאין כחו
של אדם אלא בשיניו כך אין כחן של
ישראל אלא בתלמידי חכמים]. שעלו מן
הרחצה, שמרחיצין את ישראל מן העוונות
בדבריהן. שכולם מתאימות, שהן יושבין
זוגות וזוגות ועוסקין בתורה. ושכולה אין
בהן, שכל מי שהוא מבטל צרכיו ויושב
ועוסק בדברי תורה, מובטח לו שהוא מבן
העולם הבא, שנאמר "גם כי אלך בגיא
צלמות [לא אירא רע כי אתה עמדי] שבטך
ומשענתך" (תהלים כג, ד). "שבתך" אילו
היסורין, "ומשענתך" זו [תורה]¹⁴.

[ג] כחוט השני שפתותיך. זה שאמר הכתוב
"לכו נא ונוכחה יאמר יי", אם יהיו חטאיכם
כשנים כשלג ילבינו, אם יאדימו כתולע
כצמר יהיו" (ישעיה א, יח). אמר הקב"ה

הפנים" (דניאל ט, ז), והיו מרקקין בהן עד
שעמד עליהם גוש של רוק¹¹.

עיניך יונים. זו סנהדרין גדולה וסנהדרין
קטנה, כמה דאת אומר "והיה אם מעיני
העדה נעשתה לשגגה ועשו" (במדבר טו, כד)
ואומר "ונעלם דבר מעיני הקהל ועשו אחת
מכל מצוות ה' אשר לא תעשינה ואשמו"
(ויקרא ד, יג).

מבעד לצמתך. ימי שיבה עד שבא
נבוכדנצר "עד די ידע די שליט [אלהא]
עליא במלכות אנשא" וג' (דניאל ה, כא).
לצמתך, כמו שנאמר "צמתו בבור חיי"
(איכה ג, נג), [מיום] שבאו השונאים ורבו
היסורין. מבעד. מיום שבתם לידי צרה,
דכתיב "עד אנה יי" תשכחני נצח" וג', "עד
אנה אשית עצות בנפשי" וג' (תהלים יג,
ב-ג)¹².

שערך כעדר העזים, אילו הראשונים,
שבטים שירשו את הר הגלעד בשביל העזים
שלהן, שכן משה אמר להן לישראל, "אם
יעברו בני גד ובני ראובן אתכם" וג' (במדבר

רבינו שמריה

בתוכך, שהם המשקיפים על מצבך כפי
שמשקיפות היונים על מגדלן ממרחק. כמו
שנאמר "והיה אם מעיני העדה" (במדבר
טו, כד), שהם הסנהדרין, הם אלו שמנהיגים
את מצבך. ואיסורייך נשמרים בהנהגתם של
אלו, זהו שאמר מבעד לצמתך, מתוך
צעיפך. וכבר היה שערך בזמן שמירת
המצוות כעדר העזים, כלומר, היו אנשייך
צנועים בזמן שמירת המצוות²¹, וכאשר

עדר¹⁵ העזים הנשקף מהר גלעד בתכלית
השחר¹⁶.

[א] ביאור דבר זה. הנך יפה רעיתי רומז
על המעשים הטובים¹⁷, כלומר כאשר היית
בעבודת ה' מה יפית¹⁸. ולמה אמר הנך יפה
פעמיים, רוצה לומר שני המקדשים, בזמן
שעם ישראל היה עובד בהם את הבורא¹⁹.
עיניך יונים רומז על הסנהדרין²⁰, כלומר
שלא ישלם יופייך אלא בהיות הסנהדרין

הנבחר העולה מן הניקיון, וכולן מתאימות ומשכלת אין בהן.

[ג] בחוט השני. וכמו חוט הקרמזי²³ היו שפתותיך באדמומית, ודיבורך נאה, ומצחך²⁴ הוא כפלה הרימון המתאים, ותוך צעיףך מתאים בהתאמה היפה ביותר.

האיש צנוע גם האשה צנועה, כיון שקלקולה של האשה אינו בא אלא מתוך שהיא רואה את קלקולו של האיש, כמו שאמרו רבותינו (סוטה י, א) כל המזנה אשתו מזנה עליו²².

[כ] שניך כעדר הקצובות. ושנייך הם כעדר

ציונים והערות

שיבוש. ר' מרדכי גימפל יפה הגיה במקום "הראשונים שבטים" - שבטים הראשונים. וכן הביא רש"י, וכוונתו כפי הנראה באמרו "ולשון זה במדרש שה"ש" למדרש דידן. 14. בילקוט במעט שינויים: "שניך כעדר הרחלים" אלו תלמידי חכמים, כשם שאין כחו של אדם אלא בשניו כך אין כחן של ישראל אלא בתלמידי חכמים. "כעדר הקצובות", עדרים ועוסקים בתורה. "שעלו מן הרחצה", שמרחיצין את ישראל מן העבירות. "שכלם מתאימות", היושבים זוגות וזוגות ולומדים. "ושכולה אין בהם", כל מי שלומד מהם אינו משוכל. 15. רבינו תרגם עדר - דוד, שהוא שם עדר בן חמשה גמלים. 16. רבינו מפרש ששער העיזים הוא שחור, כנראה בדברי חז"ל (שבת עז, ב) דעיו מסגיין ברישא משום ברישא חשובא. אך רש"י פירש שהוא לבן. 17. אפשר גם לתרגם: על גמילות חסדים. 18. כן הרחוב בשהש"ר כאן: הנך יפה רעיתי הנך יפה, הנך יפה במצות, הנך יפה בגמילות חסדים וכו'. 19. בשהש"ר ובדברי המפרשים נתפרש כפל "הנך יפה" באופנים שונים, ופירוש זה לא מצאתי. בעקבות רבינו כתב ר"י אבן עקנין בהתגלות הסודות: "וזכר 'הנך יפה' פעמיים, להודיע על עבודת הבורא שהיתה מצויה באומה במקדש ראשון ומקדש שני", והוסיף וביאר לפי זה "ואמר 'הנך יפה רעיתי' סתם, מפני שבמקדש ראשון היתה כל האומה מעולה ועזרו איש לרעהו בבנינו, ובשני אמר הנך יפה עיניך יונים, מפני שלא בנוהו אלא אנשי הסגולה המצוינים, ולא כלל העם". 20. כמו שאמר בשהש"ר כאן: עיניך יונים, עיניך הן סנהדרין שהם עינים לעדה, הה"ד "והיה אם מעיני העדה", רמ"ח אברים יש באדם וכולם אינם הולכין וחוזרין אלא אחז העינים, כך איש ישראל יכולים לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהם, ע"כ. וכ"ה במדרש שיר השירים מן הגניזה: עיניך יונים, זו סנהדרין גדולה וסנהדרין קטנה, כמד"א והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. 21. ולכן נקט הכתוב "עז" שהוא זכר. 22. הפירוש הארוך לפסוקים ב-ג ותחילת פסוק ד לא השתמר, וחבל על דאבדין. 23. הוא הצבע האדום המופק מביצי המגן, ורס"ג מתרגם בו בכל מקום שנאמר "שני". 24. רבינו מתרגם "רקתך" על המצח, ולא כרס"ג שתרגמו על הצדע, וכן כתב רש"י (שופטים ד, כב). ועיי' ראב"ע שפירש שהוא המקום שבין המצח לעין, ור"י קרא שפירש שהיא עצם המצח.

אך בעוד רס"ג פירש "מבעד לצמתך" על שהעניינים נראות גם מבעד לצעיף, משום שהוא אינו מכסה אותן, רבינו מפרש שהצעיף שומר ומגן עליהם, והוא לפי דרכו בפירוש הארוך, שהצעיף רומז על האיסורים השומרים על ידי תקנות הסנהדרין המשולים לעיניים. 1. רס"ג תרגם "קצובות" לשון שיעור ומנין, ויתכן שהוא כפירוש רשב"ם, שהן הרחלים המבוררות משאר הצאן ונמסרות לרועה חכם והגון בקיצבה ומנין. התפסיר התימני תרגם "מחודדת", לשון הגבלה והגדרה, וכפירוש האב"ע^ז, שגדר אחד לכולן, שכולן דמות זו לזו. 2. כאן חסרות כמה מילים. 3. כלומר, שאף אחת לא הפילה את וולדה, כמו "לא תהיה משכלה" (שמות כג, כו). וגם התפסיר התימני תרגם כרס"ג. ורש"י פירש שהוא לשון חסרון ומום. 4. רס"ג הוסיף שהשני הוא משי, וראה הערה לעיל (ג, י). 5. רס"ג תרגם "ומדברך" לשון דיבור, וכ"כ רש"י. התפסיר התימני תרגם "מנטקך", שהם כלי הדיבור, הפה. ושני הפירושים הובאו בפירוש רבי תנחום הירושלמי. 6. רס"ג הוסיף תיבת "מתוקה" לבאר העניין, ואולי ביאר בזה הטעם שהמשיל לפלח הרמון ולא לרמון שלם, כיון שאין מתיקות לרמון סגור אלא לחתיכת רמון שאפשר לאכול. התפסיר התימני לא הוסיף תיבה זו. 7. רס"ג תרגם "פלח" - פלק, לשון ביקוע, וכן כתב רש"י (תהלים קמא, ז). 8. רס"ג תרגם רקח - צדג, שהוא הצדע (ואותיות מתחלפות הן מערבית לעברית). וכן העתיק רבי תנחום הירושלמי. התפסיר התימני תרגם "וגנתך" - החלק העליון והבולט של הלחיים. וע"ע באב"ע^ז ור"י קרא לפירושים אחרים. 9. ראה בהערה לעיל פסוק א. 10. ראה בהערה לעיל פסוק א. 11. בסנהדרין צג, א: אמר ר' חמא בר חנילאי, בשעה שיצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש באו כל אומות העול' וטפחו לשנאיהם על פניהם, יש לכם אלוה כזה ואתם משתחווים לצלם. פתחו ואמרו "לך יי הצדקה ולנו בושת הפנים כהיום הזה" וכו' ברוך טבעו. 12. בלקח טוב בקיצור: "מבעד לצמתך", בשביל שצמצמת עצמך וסבלת הצרות של אומות, כענין שנאמר "צמתו בבור חיי וידו אבן ביי". וכן דוד אומר "עד אנה ה' תשכחני נצח". 13. בילקוט: "שערך כעדר העזים", אלו בני ראובן ובני גד שירשו הר הגלעד בשביל עזיהם, ע"כ. לפני המו"ל עמד נוסח משובש, עמד והוסיף עליו

בְּמַגְדֵּל דָּוִד צֹאֲרֵךְ בְּנוֹי לְתַלְפִּיּוֹת
אֵלֶּף הַמִּגֵּן תִּלְוִי עָלָיו כָּל שְׁלֹטֵי
הַגְּבוּרִים:

[ד] כמגדל דוד¹ צוארך, בנוי באבנים מחודדות², תלויים בגבהו אלף מגנים, תלויים עליו עם³ כל נשקי הגבורים⁴.

מדרש שיר השירים

כבדים. "ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו"⁶.
[ד] כמגדל דוד צוארך. זה מגדל בית המקדש. ולמה מדמהו בצואר, שכל ימים שהיה בית המקדש קיים היה צוארן של ישראל פשוט בין אומות העולם, וכיון שחרב בית המקדש כביכול נכפה צוארן. ד[בר אחר], "ושברתי את גאון עזכם" (ויקרא כו, יט) זה בית המקדש. בנוי לתלפיות. שכל הפיות מתפללין עליו⁷. אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגבורים. אלף מגדלות היו בירושלים, כל גבור וגבור שהיה בעולם היה לו שלט⁸ בתוכו, וכולם היו תלויים במגדלו של דוד, ובשעה שהיה מגדלו של דוד מדליק היו כולם דולקין והיה אורן יוצא מסוף העולם ועד סופו⁹. וכיון שחרב בית המקדש חרבו כולן, דכתיב "סוכו ציון

לישראל, אף על פי שאין לכם [עכשין] לא סימן ולא כהן גדול, כחוט השני שפתותיך. אימתי זה יום הכפורים, אלא כך בראשונה היו קושרין אותו בחלונותיהם. יש מי שהיה מלבין ויש מי שהיה מאדים. והיו מתביישין זה מזה. חזרו וקשרו אותו בסלע, הדא הוא דכתיב "לכו נא ונוכחה יאמר י"י אם יהיו חטאיכם כשנים" שבין שמים וארץ "כשלג ילבינו", יתר מיכן, "אם יאדימו כתולע כצמר יהיו"⁵. אמר ר' חיה בר אבא, "אם יהיו חטאיכם כשנים", בשעה שחטאיו של אדם כשיניו, "כשלג ילבינו", יתר מיכן, "ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו". ורבנן אמרי "אם יהיו חטאיכם כשנים", בשעה שחטאיו של אדם קלים כשלג, "ילבינו"

רבינו שמריה

[כולם] במגדל דוד. וכיון ש[היה] מגדלו של דוד דולק [היו דולקים שאר הארמונות אשר [סביבותיו] והיה האור שלהם נראה לאנשים למרחקים¹². ומכאן קבעה מלכות אדום הרשעה, רצוני לומר רומה, לחוק על כל שליט המגיע למשול בה, שיכנה בתוכה ארמון, על דרך מה שעשה דוד מקדם בירושלים. ויש אומרים שכמו כן היה גם בעיראק בזמני עבר¹³.

[ד] כמגדל דוד. וכמו מגדל דוד הגלוי כך היה צוארך מתאים, הבנוי לגבהים¹⁰, והיו אלף מגנים תלויים וקשורים בו, וכל נשקי הגבורים¹¹ מקיפים אותו.

[ד] [כמגדל דוד] ... שלמה ...
... ונקרא מגדל [דוד] ...
...

בנוי לתלפיות ...
אלף המגן תלוי [עליו]. פירוש, שהיו אלף מגדלים בירושלים והיו תלויים

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

[ד] בנוי לתלפיות. הוא תיאור למגדל. והתיי' בו במקום אלף, כלומר שהוא גבוה, מתכוונים אליו למקומו מרחוק¹⁴.

ציונים והערות

1. יושבי הארץ הקדמונים, היהודים ושאינם (עיי' מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, ג, לפי המפתח).

1. רס"ג תרגם מגדל דוד - מחראב דויד, והוא שמו של המקום המכונה בימינו "מגדל דוד", בשפת

החיצים, וריא"ג ורד"ק בספרי השרשים (שורש שלט) שהוא מין ממיני המגינים. 5. במשנה יומא סח, ב, נזכרה הלכנת חוט השני כסימן להגעת השעיר לעזאזל: והלא סימן אחר היה להם, לשון של זהורית היה קשר על פתחו של היכל, וכשהגיע שעיר למדבר היה הלשון מלבין, שנאמר "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו". ובירושלמי שם ו, ה: בראשונה היו קושרין אותו בחלונותיהן ויש מהן שהיה מלבין ויש מהן שהיה מאדים והיו מתביישין אלו מאלו. חזרו וקשרו אותו בפתחו של היכל ויש שנים שהיה מלבין ושנים שהיה מאדים. חזרו וקשרו אותו בסלע. כתב "לכו נא ונוכחה" וגומר, תני רבי אליעזר אומר, "אם יהיו חטאיכם כשנים" כבין שמים וארץ כשלג ילבינו, יותר מכאן - כצמר יהיו. 6. בירושלמי שם באופנים אחרים: רבי יהושע אומר, "אם יהיו חטאיכם כשנים", כשני אבות הראשונים, "כשלג ילבינו. אם יאדימו כתולע כצמר יהיו". אמר רבי יודא בר פזי, "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו" בראשונה, "אם יאדימו כתולע כצמר יהיו" בשני. ורבנן אמרין בזמן שעוונותיו של אדם כפי שניו כצמר יהיו. 7. בילקוט בביאור: אמר רבי אבין ואיתימא רבי אבינא, תל שכל פיות פונות בו, מכאן אמרו היה עומד בחוצה לארץ הופך פניו כלפי ירושלים וכן לארבע רוחות, דכתיב "והתפללו אלך דרך ארצם". ומקורו בברכות ל, א, ובירושלמי ברכות ד, ה. 8. לפני המו"ל עמד נוסח "שליט" ותקנו "שלטו". ובכח"י ככפנים. 9. כן הביא רבינו שמריה, והוסיף ביאור והקבלות, ע"ש. וברש"י: כך מנהג השרים לתלות מגיניהם ושלטיהם בכותלי המגדלים. ובילקוט: "אלף המגן", אלף מגדלות היו שם וכל גבור באומות העולם לא היה חשוב עד ששלטו תלוי בו, ואפילו ספינות שהיו מפרשין בים הגדול הולכין לאורן, דכתיב "סובר ציון והקיפוה" וגו'. 10. רבינו תרגם "תלפיות" לשון גובה ומרומים, ולא כרס"ג שחידש שהוא לשון חיפוי כאבנים משוננות, תל עם אבנים בעלי פיות. 11. כן פירש גם רס"ג, ש"שלטי" הם נשקים, וכן הביא רבי תנחום הירושלמי בשמו, וראה בהערה לפירוש רס"ג. 12. התיבות החסרות הושלמו על פי מדרש שיר השירים מן הגניזה כאן: אלף מגדלות היו בירושלם, וכל גבור וגבור שהיה בעולם היה לו שליט בתוכו, וכולם היו תלויים במגדלו של דוד, ובשעה שהיה מגדלו של דוד מדליק היו כולם דולקין, והיו אורן יוצא מסוף העולם ועד סופו. 13. רבינו מוסיף על דברי המדרש הנ"ל, שמנהג זה שכל מושל ומלך בונה ארמון בעיר, התקיים גם 14. כן העתיק רבי תנחום הירושלמי בשינוי קל ובתוספת הסבר: הוא תיאור למגדל, והכוונה ל"אשר הוא בנוי לתלפיות". ויש אומרים שהת"י ב"תלפיות" היא במקום אל"ף, כלומר שהוא גבוה, ניתן לראותו על ידי עוברי הרכים מרחוק. תרגום "והוריתך אשר תדבר" (שמות ד, יב) - "ואלפינך", ונאמר "מלפני מבהמות ארץ" (איוב

בתיאורו של מוקדסי, המאוחר מעט לרס"ג, נקרא השער המערבי, שהיה בערך באזור שער יפו של ימינו, "באב מחראב דאוד". טעם השם מחמת גומחת התפילה שבו שלפי המסורת התפלל בה דוד. רס"ג באלפאט' אלמשנה פירש שה"צופים" שהוא גבול החזרה לירושלים לשריפת קדרשים שיצאו (פסחים פ"ג מ"ח) הוא המצפה והוא מגדל דוד (עיי' ע' פוקס, "מילות המשנה" לרב סעדיה גאון, סידרא כט (תשע"ד), עמ' 72). ומקורו מבואר לפי המבואר בתפסיר כאן, ש"מחראב דוד" שהיה בחומת ירושלים הוא "מגדל דוד" האמור כאן, ולכן הוא גבולה של ירושלים לענין בשר קודש, ונקרא "צופים" כיון שהוא מקום גבוה שאפשר לצפות ממנו על מקום המקדש. 2. רס"ג תרגם "לתלפיות" - בחפאת, משורש חפי, שפירושו אבנים מחודדות ומושחזות (ראה מילון בלאו עמ' 135), והכוונה שהמגדל היה בנוי באבנים מחודדות ומושחזות. בדעת רס"ג בפירוש מילת "תלפיות" נכתבו השערות רבות, סביב השגת אדונים עליו על שנקט בשירו "תלוף תלף" שהת"י מן השורש, ונמצא גם בגניזה פירוש של מפרש אנונימי לשיר זה (ג' אלוני, 'תלוף תלף לרס"ג', סיני כח (תשי"א), עמ' קמד-קסא; תורתו הבלשנית של מחבר התשובות על רב סעדיה גאון, עמ' 107, 225), המפרש תיבה זו מלשון נשק - כתרגום רס"ג ל"מגן" שבהמשך הפסוק. אך מדברי רס"ג כאן נמצא שמפרש כמו שפירש רד"ק בספר השרשים (שורש תל): מלה מורכבת מן תל ופיות, פירוש תל שהוא חזק וגבוה, ופיות פירושו שהיו אבני המגדל גוזרים פיות פיות, כמו שעושין היום בבניני המגדלים, ע"כ. וכן פירש רשב"ם, שתלפיות הן שיני המגדל העשויים לנוי וליופי. אכן יתכן שעל ידי חידוד האבנים היה אפשר גם לתלות עליהם כלי נשק, כמבואר בהמשך הפסוק, אך אין פירוש "תלף" - נשק. התפסיר התימני תרגם "מבני משרף" - בנוי לתצפית, וכן פירש רבי יהודה אבן בלעם. וכעין פירוש זה כתב מנחם במחברתו (ערך אראל), שהוא לשון לימוד והת"י במקום אל"ף, שהמגדל משמש את הצופים העומדים בראשו לראות את הארץ שסביבותיהם למרחקים, וכן מכון את עוברי הדרכים לכל יטעו בדרכם. ויש בכך כדי לסמוך את הטענה שהתפסיר התימני הוא של רבי יהודה אבן בלעם. פירוש זה, ש"תלפיות" הוא לשון תצפית, מיוסד כאמור על כך שהת"י אינה שורשית, ואם כן מדברי ר' אדונים בהשגותיו שלדעת רס"ג הת"י מן השורש, מוכח עוד שהתפסיר התימני אינו של רס"ג. 3. רס"ג הוסיף תיבת "עם", וכן כתב רבי תנחום הירושלמי ששיעור הכתוב כאומר "וכל שלטי הגיבורים". 4. וכן כתב רבי תנחום הירושלמי: ופסר פיה סלאח אלג'באברה, מת'ל -]ופירש בו נשקי הגיבורים, כמון "שלח", "ואיש שלחו בידו" (דברי הימים ב' כג, י), ע"כ. וכן פירש גם אבע"ז ששלטי הגיבורים הם מיני נשק. ובתפסיר התימני: קנאדיל אלגבאברה - מנורות הגיבורים, ומוכח שאינו של רס"ג. לפירושים נוספים ראה רש"י שהם אשפות

מגילת שיר השירים ד

ה שְׁנֵי שְׂדֵיךְ כְּשֵׁנִי עֶפְרַיִם תְּאוֹמֵי צִבְיָה
הָרוּעִים בְּשׁוֹשָׁנִים: וְעַד שִׁפּוֹחַ הַיּוֹם
וְנָסוּ הַצִּלְלִים אֵלֶיךָ לִי אֶל־הָרַחֲמֹר
וְאֶל־גִּבְעַת הַלְּבוֹנָה: וְכָל־יָפָה רַעֲיָתִי
וּמוֹם אֵין בָּךְ: ה אֲתִי מִלְּבָנוֹן כָּלָה אֲתִי מִלְּבָנוֹן תָּבוֹאִי

[ה] כל אחד משני שדייך, כמו עפרים 1 תאומי הצבייה, הרועים בשושנים. [ו] עד שיפוחו רוחות היום, [ויסורו הצללים] ... [ז] ... את, רעייתי, ומום אין בך. [ח] עמי 2 מהלבנון, את כלה, עמי מהלבנון תבואי, תראי 3

מדרש שיר השירים

כתנור" (מלאכי ג, יט). ונסו הצללים. יום שינוסו הצללים מאומות העולם 7. לאיכן הן הולכין, "ובאו במערות צורים ובמחילות עפר מפני פחד י"י ומהדר גאונו" (ישעיה ב, יט), וכתוב "לבוא בנקרת הצורים". אותה השעה אלך לי אל הר המור ואל [גבעת] הלבונה, אילו אבות שמסרו עצמן לאש כמור ולבונה.

[ז] כולך יפה רעייתי. זהו שאמר הכתוב "אז תפקחנה עיני עורים" וג' (ישעיה לה, ה). וכתוב "אז ידלג כפסח" (שם, ו) 8. אימתי כלך יפה, אמר [הקב"ה] בשעה שאני גואל 9 אתכם מן המלכיות, הדא הוא דכתיב "הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ במ עור ופסח" (ירמיה לא, ז), באותה השעה גזור ומרפא אותן לחרנשים ולאמלים ולפסחים שלא יהיה [מום לישראל, לכך נאמר כלך יפה רעייתי ומנום אין בך].

[ח] אתי מלבנון כלה. [אמר] הקב"ה לישראל, לכשאני מחזיר שכינתי לירושלם אתם תחזרו עמי, הדא הוא דכתיב אתי מלבנון כלה. אמר ר' יוסטי ב"ר שונם, לכשיגיעו הגליות לטברס אמנס 10 עתידין הן [לומר] שירה, דכתיב תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון. אותה שעה ההרים והגבעות עתידות לומר שירה, דכתיב "כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה" (ישעיה נה, יב). ממעונות אריות מהררי נמרים. מאדמת

והקיפיה ספרו מגדליה שיתו לבכם לחילה פסגו ארמנותיה למען תספרו לדור אחרון" וג' (תהלים מח, יג-יד). ומהו "למען תספרו לדור אחרון", מיכן אנו למדין שעתידין המתים לספר שבחו של מקדש הראשון בבניין האחרון.

[ה] שני שדיך כשני עפרים. זה משה ואהרן. שכן היה משה אומר, "כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק" (במדבר יא, יב). מה שדים הללו נבעין חלב, כך היה משה ואהרן נובעין חכמה. דבר אחר, שהיו שוים 4, תדע לך פעמים מקדים משה לאהרן ופעמים מקדים אהרן למשה, דכתיב "הוא אהרן ומשה אשר אמר י"י להם" (שמות ו, כו), וכתוב "ומשה ואהרן עשו את כל המופתים" (שם יא, י). כשני עפרים, ולמה מדמה אותם בעפרים, אין לך עניו בכל החיות כעפרים. תאמי צביה, מה [הצבאים אוהבים] זה את זה כך היו משה ואהרן אוהבין זה את זה 5. וכן הוא אומר "כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן" (תהלים קלג, ב). ומה תלמוד לומר "הזקן" "זקן" שני פעמים, אלא בשעה שהיה שמן המשחה יורד על זקן אהרן כאילו היה יורד על זקנו של משה. דבר אחר, שהיה מעשה נסים, בשעה שהיה נותנו בצד זה הוא היה עולה לצד אחר ולא היה טפה אחת יורדת ממנו 6.

[ו] עד שיפוח היום ונסו הצללים. זהו שאמר הכתוב "כי הנה היום בא בוער

בזמן הישיבה בארץ כך תמתיני בזמן הנסיון. עד שיפוח, עד שינוח היום, על דרך מה שאמר "עד יערה עלינו רוח ממרום והיה מדבר לכרמל" וגו' (ישעיה לב, טו). ונסו הצללים, ויסור שעבוד המלכויות. אזי אלך לי, תאמר השכינה אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה, הוא המקדש שבו היו המור ולבונה זכה.

[ז] כלך יפה. ובהיותך בדרך זו, הרי כולך יפה, את רעית, ומום אין כך.

[ז] וכאשר את נוהגת באופן הזה הרי כלך יפה רעיתי ומום אין כך.

ואלו דברי הבורא.

[ח] אתי מלבנן בלה. יחד אתי יצאת מן המקדש,

[ה] שני שדיך. ושני שדיך כדמות עפרים תאומי הצביה האוהבים זה את זה¹¹, הרועים את האומה המשולה לשושנים.

[ה] שני שדיך. רומזו על משה ואהרן שהיו אוהבים זה את זה ולא היה אחד מהם מקנא בשני¹². הנך רואה שאהרן הנחיל את טובו לבנו ונאמר לו בו "ברית מלח עולם היא [לפני ה'] לך ולזרעך אתך" (במדבר יח, יט), ולא קינאו בו אחיו, ובני משה רבינו לא השיגו דבר מדרגות אביהם, אלא נאמר "בניו יקראו על שבט הלוי" (דה"א כג, יד).

[ו] עד שיפוח. ועל כן המתני בזמן הנסיון עד שינוח היום ויסורו הצללים, לבי אל הר המור ואל גבעת הלבונה הזכה.

[ו] והרי הוא אומר לה, כשם שהיית יפה

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

[ח] ממעונות אריות מהררי נמרים. הצביע על [כך] [כי אלו הם מ]קומות חיות טורפות אלו¹³.

ציונים והערות

לה, (יא) בהשמטת האל"ף, כך שהתי"ו היא תוספת כמו תי"ו "תלבושת", והאל"ף נשמטה, ע"כ. וכן הביא ראב"ע בפירוש המילות: ואחרים אומרים: כי התי"ו במקום אל"ף, והוא מן "מלפנו מבהמות ארץ". ברומא, שבה היו הקיסרים בונים כל אחד ארמון על גבעת הפאלאטיום, ושרידי כמה מהארמונות עדיין קיימים על פני הגבעה עד ימינו. בכך חזיקתה רומי את דוד המלך שהנהיג כן בירושלים, וזהו פירוש הפסוק "כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגבורים", שמגדל דוד התנשא למול כל ארמונות הגיבורים שנבנו בירושלים על ידי שאר המושלים. רבינו מוסיף מפי השמועה שכך היה המנהג גם בבבל העתיקה. 1. כאן תרגם רס"ג עופר כפשוטו, כמו לעיל (ב, ט), וע"ע בהערה לעיל ב, יז. 2. רס"ג תרגם "אתי" עמי, וכרוב הראשונים שפירושו "עמי" (ספר השרשים לריא"ג ולרד"ק שורש את). התפסיר התימני פירושו לשון "בראי", על פי מסורת שלהם בקריאת תיבת "אתי" בתי"ו רפויה, ראה מה שהרחבנו בזה בספר הליווי בגלות, פירושו הארוך של רס"ג לאסתר, ירושלים תשע"ט, עיונים, עיון יב, עמ' סד-שסה. 3. רס"ג תרגם תשורי - תלמוי, לשון ראייה, הצצה ומבט חטוף. וכן הביא רבי תנחום הירושלמי, והוסיף שהוא כמו "אשורנו ולא קרוב". וכן פירשו רש"י ורשב"ם שהוא לשון ראייה. בספר השרשים לריא"ג (שורש שור) והרי"ד פירשוהו לשון נסיעה. 4. בשה"ר נתבארה דרשה זו ביתר ביאור: מה השדים הללו אין אחד מהם גדול מחברו, כך היו משה ואהרן, הה"ד "הוא משה ואהרן", וכתב "הוא אהרן ומשה", לא משה גדול מאהרן, ולא אהרן גדול ממשה בתורה, ר' אבא אמר למלך שהיו לו שתי מרגליות טובות ונתנן בכף מאזנים לא זו גדולה מזו ולא זו גדולה מזו, כך הם משה ואהרן שוים. 13. כן כתב המיחס לרשב"ם: מהררי נמרים - אותן חיות רעות, מקום גידולן על אותן הרים.

וכתיב "הוא אהרן ומשה", לא משה גדול מאהרן, ולא אהרן גדול ממשה בתורה. 5. את עיקר הדרשה הביא רבינו שמריה, ע"ש. בלקח טוב דרש כל הפסוק על מלך המשיח וכהן צדק שהיחס ביניהם יהיה כמו שהיה בין משה לאהרן. 6. ע"פ הוריות יב, א. 7. בלקח טוב: "עד שיפוח היום ונסו הצללים", עד שירתח השם אש על הרשעים ומצערין את ישראל, שנאמר "כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות". יום שינוסו הצללים, שינוס כוחן של אומות, כענין שנאמר "סר צילם מעליהם". 8. בלקח טוב: "ומום אין כך", מום ממש, שנאמר "או תפקחנה עיני עורים". 9. לפני המו"ל עמד בשיבוש: גולה, ותיקנו כפי שהוא אכן בכה"י. 10. הוא טורי אמנון, הר ההר, ובמדרש חזית פ"ד "טוורוס מונוס", ואליו הכוונה כאן ב"אמנה". 11. רבינו הוסיף שמשמעות היותם תאומים היא שהם אוהבים זה את זה. ובפירושו הארוך הרחיב שהכוונה למשה ואהרן שהיו אוהבים זה את זה. 12. מקורו במדרש שיר השירים מן הגניזה. וכן הוא בשהש"ר: שני שדיך, אלו משה ואהרן וכו', מה השדים הללו אין אחד מהם גדול מחברו, כך היו משה ואהרן, הה"ד "הוא משה ואהרן", וכתב "הוא אהרן ומשה", לא משה גדול מאהרן, ולא אהרן גדול ממשה בתורה, ר' אבא אמר למלך שהיו לו שתי מרגליות טובות ונתנן בכף מאזנים לא זו גדולה מזו ולא זו גדולה מזו, כך הם משה ואהרן שוים. 13. כן כתב המיחס לרשב"ם: מהררי נמרים - אותן חיות רעות, מקום גידולן על אותן הרים.

מגילת שיר השירים ד

תְּשׁוּרִי מֵרֹאשׁ אֲמִנָּה מֵרֹאשׁ שְׁנִי
וְחֶרְמוֹן מִמַּעֲנוֹת אֲרִיּוֹת מֵהֶרְרִי נְמָרִים:
לְבַבְתִּי אֶחָתִי כֻלָּה לְבַבְתִּי בָּאֶחָד
(בְּאַחַת) מֵעֵינֶיךָ בְּאַחַד עֵנֶק מִצִּוְרֵיךָ:

מראש אמנה, מראש הר
סניר וחרמון¹, ממקומות
מושב האריות, מהררי
הנמרים. [ט] לקחת אותי
בלבי², את אחותי, את כלה.
לקחת את לבי באחת
מעניך, כלומר בראיית אחת
מעניך³, בחונק⁴ אחד
מצוארך.

מדרש שיר השירים

סיחון ועוג שנדמו באריות ונמרים⁵.
[ט] לְבַבְתִּי אֶחָתִי כֻלָּה. זהו שאמר הכתוב
"כענבים במדבר מצאתי ישראל כביכורה
בתאנה בראשיתה" וג' (הושע ט, י). דבר
אחר, זה אברהם שמסר עצמו לכבשן האש.
באחת ענק מצורוניך, זה דויד שהיה

באמצע הדורות שכרת להם ברית הקב"ה⁶,
ועוד אינו חוזר בו לעולם. באברהם כתיב
"אשר כרת את אברהם" וג' (תהלים קה, ט),
ובדויד כתיב "לעולם אשמור לו חסדי
ובריתי נאמנת לו" (שם פט, כט)⁷.

רבינו שמריה

את האומה הזו ואף] זכור יזכור את אהבתו
אשר אהב, וכל זה כדי לחזק את נפשם
[בהודיעו להם את כבודם וביודעם] שה'
לא יעזבם מאהבתו, וקרא אותם בנים, כמו
שנאמר¹¹, וקרא להם אחי, ["למען אחי
ורעי" (תהלים קכב, ה), להיותם] כאילו עמו,
קרא להם סגולה, "והייתם לי סגולה" (שמות
יט, ה)¹². ויותר מכך בהליכת [השכינה
עמם בגלות כמו שהודיענו] בכתוב הזה,
ואין גדול יותר מהקירוב הזה¹³.

וזהו [שאמר תשורי מראש אמנה, כאשר]
הגיעו הגלויות אל נהר אמנה אשר
בדמשק, והוא זה שאמר עליו נעמן ["הלא
טוב אמנה ופרפר" (מ"ב ה, יב)], נהר
מנון [ו]פרפר, והוא הנקרא ה"ברדא"¹⁴.
וכאשר הגיעו הגלויות אל שני הנהרות
הללו [ישירו ויהללו בשירה על]
התפשטותם עד מקומם, לפי שגבול
ירושלים יגיע עד דמשק, [כמו שנאמר
(זכריה ט, א) "ודמשק מנוחתו", והרי]
מנוחתי היא ירושלים כמו שאמר "זאת
מנוחתי עדי עד" (תהלים קלב, יד)¹⁵. וכמו
כן ישבחו משניר אשר הוא מרוחק
מדמשק מהלך יום אחד.

ממעונות אריות מהררי נמרים. הם הגלויות

את, כלה, וכשם שיחד עמי יצאת מן המקדש כך
יחד עמי תכנס. תשורי מראש אמנה. ובבואך שם
[תביט] מקצה מנון⁸, מראשית ראש סניר והוא
חרמון, ממקומות מושב האריות והררי הנמרים.

[ח] ביאור עניין זה. אמרנו בפירוש "אתי
מלבנון כלה", עמי יצאת מן המקדש. [והוא
כמו שאמרו החכמים, אמר ר' יהודה בר
אידי אמר ר' יוחנן, [עשר מסעות נסעה
שכינה וכןגדן גלתה סנהדרין, והוא
ב]מסכת ראש השנה בפרק [יום טוב (לא,
א). ובכולם גלתה השכינה עמהם, כמו
שאמרו] (מגילה כט, א) ר' שמעון בן יוחאי
אומר חביבין [ישראל לפני הקדוש ברוך
הוא שבכל מקום שגלו שכינה עמהן]. גלו
לאדום שכינה עמהם⁹. [וכשהם חוזרים
שכינה חוזרת עמהם, שנאמר אתי מלבנון
כלה אתי מלבנון וג'¹⁰. ואמנם עניין ההגעה
ו[החזרה מבואר שהוא] עמי, וכמו כן
בשילוחך הרי הוא עמי.

ואמרו החכמים ב[מסכת מגילה בפרק בני
העיר (שם), ואף כשהם ע]תידין להיגאל
שכינה עמהם, שנאמר ושב ה' אליהן את
[שבותך (דברים ל, ג), והשיב לא נאמר אלא
ושב, מלמד שהקב"ה] שב עמהן מבין
הגלויות. בחיי, שבורא עולם [אכן כיבד

כלה, תחבבי אותי או יותר מאהבתך שהיתה כאשר היית באחת מעיניך, או בפנינה אחת ממחרוזת הענק שלך¹⁷.
[ט] ומה שאמר לבבתיני הוא [במה שאמרת]

הבאות מקצה ארץ [הממלכות המכונות] אריות, ואחריהם הממלכות אשר הן נמרים, והם קלים מן האריות¹⁶.
[ט] לבבתיני. ואז תחבבי אותי, את אחותי, את

~ דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם ~

ה[ערבים] "ראסתה" במשמעות הכית את ראשו¹⁸.

[ט] לבבתיני אחתי כלה. נגזר מ"לב". כלומר פגעת ב[לבין] בחץ עיניך. כמו שאומרים

~ ציונים והערות ~

ברוך הוא, כשגליתם לבבל עמכם הייתי, שנאמר "למענכם שלחתי בבלה", לשכתחזרו לבית הבחירה בקרוב אני עמכם, הדא הוא דכתיב "אתי מלבנון כלה".¹⁴ כן כתב רס"ג בפירושו הארוך לפרשת מצורע, בעסקו בפרשת נעמן, ש"אמנה" היא "ברדא", ו"פרפר" הוא "תורא", והם שני נהרות בדמשק המשקים את העיר. ונתבאר בהערה שם שברדא הוא הנהר המרכזי החוצה את דמשק, בירת סוריה, יורד אליה מרכס ההרים שלמזרח בקעת הלבנון מצפון לחרמון, ונשפך לים התיכון. בעלי ידיעת הארץ מגדירים אותו כגבול הצפוני של רכס החרמון, וזהו שאמר הכתוב "תשורי מראש אמנה מראש שני וחרמון" (שיר השירים ד, ח). זיהוי נהר אמנה שבדברי נעמן עם נהר ברדא מקובל על רוב המפרשים ומקובל בקרב בני סוריה עד ימינו, אלא שהיו מכנים אותו בשמו שבמשנה (פרה ח, י) וכפירוש הערוך (ערך קרמיון), שקרמיון שבלשון המשנה הוא אמנה שבמקרא, ופיגה שבמשנה הוא פרפר שבמקרא.¹⁵ כמבואר בספרי דברים א: מניין שעתידה ירושלם להיות מגעת עד דמשק, שנאמר "זאת מנוחתי עדי ואין מנוחתי אלא ירושלם, שנאמר "זאת מנוחתי עדי עד".¹⁶ כפי הנראה הכוונה לממלכות לפי חזון דניאל, שהחיה הראשונה היתה נראית כאריה והיא כנגד מלכות בבל, שנמשלה בספר ירמיה לאריה, והחיה השלישית היתה דומה לנמר, ורומזת למלכות יוון לפירוש המפרשים. עוד יתכן שהכוונה כמבואר בשהש"ר: ממענות אריות - זה סיחון ועוג, מהררי נמרים - אלו הכנעניים. ובמדרש שה"ש מן הגניזה: מאדמת סיחון ועוג שנדמו באריות ונמרים.¹⁷ עקב שבמקור הערבי, הוא ענק, מחרוזת לצואר. וכדברי ראב"ע שהיא מחרוזת חרוזים.¹⁸ כן העתיק רבי תנחום הירושלמי בתוספת הסבר: במשמעות "לקחת את לבי" - פועל הנגזר מ"לב", כמו "ושרשך" מ"שורש", "לא תזמור" מ"זמורה", "מסעף פארה" (ישעיה י, לג) - מ"סעיפים" שהם הענפים, וכן "פארות" [הם] ענפים, כאילו אמר: מקצץ את הסעיפים והפארות. ומכאן אמרו הראשונים "עורות לבובין", כלומר קרועי הלבבות. והערכים אומרים "ראסתה" במשמעות הכיתי את ראשו.

1. רס"ג הוסיף תיבת "הר" לפני שני וחרמון, וכתב לשון יחיד ולא לשון רבים, והוא כמו שכתבו המיוחס לרס"ג ורבי תנחום הירושלמי, ש"שני וחרמון" הם דבר אחד, והוא הר גבוה ונישא שיש עליו שלג תמיד בקיץ ובחורף, ע"כ. בתפסיר התימני לא נוספה תיבת "הר". 2. רס"ג מפרש "לבבתיני" - לקחת אותי בלבי, כפירוש רש"י ורוב המפרשים. 3. זו תוספת פירוש שאפשר שנכנסה מהגליון. 4. רס"ג תרגם "ענק" - חונק, כמו שתרגם "מוסרי צוארך" (ישעיה נב, ב), ונראה שכוונתו כאן ל"קטלא" שאשה חונקת עצמה בו כדי שתיראה בעלת בשר, ע"י שבת נח, א. ואבע"ז פירש שהיא שרשרת חרוזים. 5. ברש"י: "לראש שני וחרמון" שהיו מענות לאריות - סיחון ועוג, ד"א מראש אמנה הר הוא בגבול צפונה של ארץ ישראל ושמר אמנה, ובלשון משנה טורי אמנון, והר ההר שנאמר בו "מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר", וכשגליות נקבצות ומגיעות שם, הם צופים משם ורואין גבול ארץ ישראל ואוירה של ארץ ישראל, ושמחים ואומרים הוידה, לכך נאמר "תשורי מראש אמנה". 6. בין אברהם לצדקיהו, ט"ו דורות לכל צד. ודורשו מ"צורוניך" כצואר שהוא באמצע הגוף. 7. בילקוט: "לבבתיני אחותי" זה אברהם שאיחה להקב"ה כל באי עולם, מ"צורוניך" זה דוד שהיה באמצע הדורות שכתר הקדוש ברוך הוא ברית עולם, "אשר כרת את אברהם", "כרתי ברית לבחירי". 8. אמנה בלשון מקרא הוא אמנון בלשון חכמים, ורבינו מכנהו מנון בהשטת האל"ף, וע"ע בפירוש הארוך ובהערה שם, שלדעתו אין הכוונה לטורי אמנון אלא לנהר אמנה. 9. תיבות אלו נשמטו בדפוסים מאוחרים מפני הצנזורה, וישנן בכל כה"י ובדפוס ונציה. 10. התוספת "וכשהם חוזרים" הנלמדת מ"אתי מלבנון כלה" אינה לפנינו במגילה שם, וישנה במכילתא בא מסכתא דפסחא יד, ובספרי בהעלותך פד ומסעי קסא. 11. הפסוק לא הובא כאן בכה"י וסומן קו, ויש להשלים "בנים אתם לה' אלהיכם" (דברים יד, א). 12. עיי' שיר השירים זוטא פרק א, שנמנו כינויי אהבה רבים שכינה הקב"ה את ישראל, וביניהם ג' כינויים אלו, בנים, אחים וסגולה. 13. כן נתפרש נמשל הכתוב בשהש"ר כאן: אמר להם הקדוש

יִמָּה־יָפוּ דָּדִיךָ אַחֲתִי כֻלָּה מִה־טָבוֹ דְּדִיךָ מִיּוֹן וְרִיחַ שְׁמָנֶךָ
מִכָּל־בְּשָׁמִים: יא נֹפֶת תַּטְפֶּנָּה שְׁפָתוֹתֶיךָ כֻלָּה דְּבֶשׁ וְחֶלֶב
תַּחַת לְשׁוֹנְךָ וְרִיחַ שְׁלֹמֹתֶיךָ כְּרִיחַ לְבָנוֹן: יב גֵּן נָעוֹל אַחֲתִי
כֻלָּה גַל נָעוֹל מַעֵין חָתוּם:

מדרש שיר השירים

אמרתך מדבש לפי" (תהלים קיט, קג). במים
מנין, שנאמר "הוי כל צמא לכו למים"
(ישעיה נה, א). ביין, שנאמר "מה טובו דודיך
מיין". בחלב מנין, "ובלא מחיר יין וחלב"
(ישעיה נה, א). בפרי מנין, שנאמר "טוב פריי
מחרוץ ומפוז" (משלי ח, יט). בבשמים מנין,
"וריח שמניך מכל בשמים"⁵.

דבר אחר, נופת, ומהו נופת, אמר ר' אלעזר
בדבש הכתוב מדבר, דכתיב דבש וחלב
תחת לשונך. אמר ר' יוסי ב"ר חנינה סולת
צפה על גבי נפה לושא בדבש וחמאה⁶.
וריח שלמותיך כריח לבנון, זה המן. את
מוצא שבשעה שהיו אוכלין את המן היו
מזיעין והיה ריחם נודף כריח פיטום
הקטורת⁷. ר' נחמיה אומר זה הזיית אפר
פרה. שבשעה שהיו מזין אותו היה יורד
להן על לחיים ונותנין אותו לתוך הכלי
ומזין אותו, כל הימים שהיה נתון בטהרה
היו ריחו יוצא כריח בית המקדש.

[יב] גן נעול אחותי כלה. ר' חנניה ור' מנא,
חד אמר גן נעול אחותי כלה זו התורה,
שהיא דומה לגן נעול עד שיבוא חכם ויוציא

[י] מה יפו דודיך אחותי כלה. אמר ר' יוחנן,
כשם שבני החופה מקשטין לכלה, כך כינוס
חבירים יש להן תכשיטי תורה. וכן הוא מה
הכלה אינה נאה אלא בתכשיטין כך ישראל
אינן נאים אלא בתלמידי חכמים¹. מה טובו
דוד מיין. מה היין מגדל את הגוף כך
תלמידי חכמים מגדלין את ישראל. וכן את
מוצא שאמר אלישע בשעה שפירש ממנו
אמר "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (מ"ב
ב, יב)². וריח שמניך מכל בשמים. אילו
שמנים של כהן גדול³.

[יא] נופת זו תורה⁴. וכן את מוצא שנמשלה
התורה באש, נמשלה בזהב, נמשלה בפז,
נמשלה בדבש, נמשלה במים, נמשלה ביין,
נמשלה בחלב, נמשלה בפרי, נמשלה
בבשמים. באש מנין, שנאמר "מימינו אש
דת למו" (דברים לג, ב). בזהב מנין, שנאמר
"הנחמדים מזהב ומפז רב" (תהלים יט, יא).
בחרב, שנאמר "רוממות אל בגרונם וחרב
פיפיות בידם" (שם קמט, ו). בפז מנין,
שנאמר "ותמורתה כלי פז" (איוב כח, יז).
בדבש מנין, שנאמר "מה נמלצו לחכי

רבינו שמריה

יותר משתיית היין לשותהו, וריח שמניך נכבד
מכל בשמים.

[י] מה יפו. כוונתו לחכמים, לפי שיופייה
של האומה הוא בחכמיה כמו שיופייה של
הכלה הוא בתכשיטיה¹⁰.

וריח שמניך. כוונתו בזה לשמן המשחה¹¹,
לפי שהוא הנכבד מכל השמנים הנעשים
בעולם.

נעשה ונשמע⁸, מאחר שאמירתך הזו היא
אמירה בלי מעשה, וכאשר תעשו כן יהיו
אמירה ומעשה. ולכן אמר באחת מעיניך
באחד ענק, כאומר או באחת מעיניך, או דא
או דא, לפי שתכשיטי האשה ניכרים ביותר
במקום דוגמת עיניה, לפי שבו נשלם יופיה.
[י] מה יפו. הרי מה יפה ידידותיך⁹, את אחותי,
את כלה, מה [טובה] ידידותך, והיא בעיני נכבדת

ולדבש, כמו שאמר "ומתוקים מדבש" וגו' (תהלים שם) 13.

וריה שלמותיך. כמו שאמרנו, שבגדיה נספגו בריח מיום סיני. ויש אומרים שכאשר אכלו את המן והריחו, היה ריחם כריח המושק, ונשאר הריח בבגדיהם 14.

[יב] גן נעול. וכמו הגן הנצור, כך היא אחותי הכלה, וכמו הנחל הנצור ועין המים החתום.

[יב] גן נעול. רומז בו אל בתולות ישראל, שהן היו מוגנות ולא היו יכולים לגעת בהן אלא המותרים להן. הרי אתה רואה שלא הזכיר מבנות ישראל מי שבא עליה גוי אלא שלומית בת דברי, לפי שהיא לבדה

[יא] נפת. והדבש 12 מטפף משפתותיך, את הכלה, בדיבורך, והדבש והחלב הם תחת לשונך, וריח בגדיך ריחני כריח קטורת המקדש.

[יא] נפת. היא התועלת שמוציאים החכמים מן התורה, לפי שהתורה נמשלה לזהב ולאבנים טובות ולמים ולדבש וחלב ולכל דבר טוב. נמשלה בזהב ובמה שנכבד יותר ממנו, כמו שאמר "הנחמדים מזהב ומפז רב" (תהלים יט, יא), ואמר עוד "לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז" (איוב כח, יז). ולמים, כמו שאמר "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיה נה, א). וליין ולחלב, כמו שנאמר (שם) "ובלא מחיר יין וחלב", [ואמר דבש וחלב] תחת לשונך.

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

באחד ענק מצוארונך. הם השרשראות 15. [יב] גל נעול - תעלת מים מלאה. וכן מעיין חתום - חתום, כלומר מלא. ויש אומרים בן [שהוא עם נו"ן] שהנו"ן

ציונים והערות

לשון ידידות (לעיל א, ב), וראה בהערה לדברי רס"ג שם. 10. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן. 11. כעין זה במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן שאלו שמנים של כהן גדול. 12. רבינו נקט כאן לדבש שם "שהד" ולא כשם המורגל (המובא גם בהמשך הפסוק) "עסל", וכן תרגם גם רס"ג (באגרון, ובמשלי כד, יג) נופת - "שהד", וכתב ר"י קאפח שם שהוא הדבש לפני הרתחתו בעודו בתאי הדונג שלו, והוא ערב מאד לרגילים בו. בערבית מדוברת משמש ה"שהד" גם כשם חרוט סוכר. 13. כעין זה במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן, ע"ש. ונקט המדרש פטום הקטורת שהיה קרב במקדש והוא המכונה כאן בכתוב "לבנון". וכן כתב רבינו בתפסיר, כריח קטורת המקדש. וכאן נקט רבינו מתוך סממני הקטורת את ה"מור" שהוא המושק, ויתכן שהוא מיוסד על פירוש הכתוב (תהלים מה, ט) "מר ואהלות קציעות כל בגדותיך", שנדרש במדרש שהש"ר כאן על המן, וכיון שמוזכר בו המור הרי שריח הבגדים היה בריח המור מחמת המן. 15. כ"כ ראב"ע שהם קישורים וחרוזים לצואר. 16. כן פירש ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים ערך גנ"ג. 17. רבי תנחום הירושלמי העתיק פירוש זה בסוף דבריו: ואין רחוק שיהיה "גן נעול" כפשוטו, ומרמז על השמירה, כלומר שהוא ממה שלא דורכים בו, אלא הוא סגור ונעול.

1. כן הביא רבינו שמריה. ובלקח טוב: "מה יפז דודיך אחותי כלה", אמר ר' יוחנן כשם שהכלה אינה נאה אלא בתכשיטין, כך ישראל אינם נאים אלא בתלמידי חכמים. 2. כן הובא בילקוט: "מה טובו דודיך מיין", מה יין מגדל את הגוף, כך ת"ח מגדלין את ישראל. ובלקח טוב: "מה טובו דודיך מיין", מה היין מגדל את הגוף, כך תלמידי חכמים מגדלים את ישראל, וכן אמר אלישע לאלהיו "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", ע"כ. וכוונת הדרשה, שהרב נקרא אביו של התלמיד כיון שהוא מגדל אותו כגדל אב את בנו. 3. היינו שמן המשחה, וכמו שכתב רבינו שמריה. וכן הוא בילקוט. ובלקח טוב: "וריח שמניך מכל בשמים", אלו שמנים של קדש שמן כהונה ושמן מלכות שאין כל אומה ולשון כיוצא בהן. 4. בילקוט: "נופת תטופנה" זו תורה, שנאמר "ומתוקים מדבש ונופת צופים". 5. כן הביא רבינו שמריה בשינוי לשון. 6. בירושלמי סוטה ג, יג: ונופת צופים, אמר רבי לעזר דבש הבא בצפייה, א"ר יוסי בי רבי חנינה סולת צפה על גבי נפה לוושה בדבש וחמאה. וע"ע בבלי סוטה מח, ב. 7. דרשה זו הובאה אצל רבינו שמריה, ע"ש. 8. כן הוא בששהש"ר כאן: "לבכתני באחד מעיניך", שעמדתם לפני על הר סיני ואמרתם "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", ע"כ. ורבינו מבאר הטעם שנחשב כעין אחת בלבד, כיון שעוד לא התקייים בידם המעשה בפועל. 9. כפי שתרגם גם רס"ג "דודיך"

י. שְׁלַחֲךָ פְּרָדָם רְמוּנִים עִם פְּרִי מְגָדִים כְּפָרִים עִם־נְרָדִים:
 יד. נְרָד! וְכִרְכָּם קָנָה וְקִנְמוֹן עִם כָּל־עֵצִי לְבוֹנֶה מֵר וְאַהֲלוֹת
 עִם כָּל־רְאִישֵׁי בְּשָׁמִים:

מדרש שיר השירים

את פירותיה. גל נעול מעיין חתום זו התורה, שהיא דומה למעיין חתום עד שיבוא חכם ויפתח אותה. הוי אנומר "תור"ת חכם מקור חיים" (משלי יג, יד). וחד

אמר במצרים הכתוב מדבר, גן נעול אילו הבתולות. גל נעול [מעין] חתום אילו הבחורים.¹

[יג] שלחך פרדס רמונים. את מוצא שלש

רבינו שמריה

[יג] שלחך. וגנותיך כפרדסי הרימונים ליופי עם שאר הפירות⁵, עם ריח קינמון הקמפור⁶ והריחות הנעימים⁷.

[יג] שלחך. הזכיר מעלת החכמה והחכמים שהיו באומה. אחר כך הזכיר צניעות העריות בזכרים ובנקבות. אחר כך הזכיר את רוב הטובה שקיבלו, ובפרט סביבות ירושלים, ואמר שלחך פרדס רמונים. דימה את כל הגינות בפירותיהן לאילן שבו רימונים, מחמת יופיים. ויש אומרים שיש סביבות ירושלים שס"ח גנות גדולות שבכל אחת מהן יש שדה, והוא מנין אותיות שלחך⁸. ובהם יש מכל טוב שבראו ה' וכל הבשמים, כמו שאמר שלחך פרדס רמונים עם פרי מגדים. [יד] נרד וכרכם. ובהם הנרקסים⁹ והכרכומים¹⁰ וקני בושם¹¹, וקליפת הקינמון, עם שאר העצים ועצי הלכונה והמשק והריחניים¹², עם שאר המובחרים שבבשמים.

לא עמדה בניסיון וכל הנשים זולתה עמדו בניסיון, ולכן הזכירה הכתוב².

ואמר גל נעול, כוונתו לאנשים שהיו מוגנים כמו הנשים. ואם יאמר אומר, איך אפשר לומר על האנשים שהיו מוגנים, כלום לא אמר יחזקאל ע"ה עליהם "וְאָמַר אֱלֹהִים אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ וּבְגָלָלִי מִצָּרִים אֵל תִּטְמְאוּ וְגו' וְאַחֲרַי כֵּךְ אָמַר "וַיִּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמַע אֵלַי אִישׁ אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינֵיהֶם לֹא הַשְׁלִיכוּ וְאֵת גְּלוּלֵי מִצָּרִים לֹא עֲזָבוּ" (יחזקאל כ, ח-ז). נשיב לו, שהיו ביניהם אנשים רעים, וכאשר אמר להם משה רבינו דברים כדוגמת אלו³ ולא קיבלו, ציוה הבורא בשלשת ימי אפלה והרג את החוטאים הללו כולם, ונשארו הצדיקים. והיו בזה ייסורים למצריים והגנה על ישראל, כדי שלא ישמחו המצריים לאידם. זהו שאמרו החכמים גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הזכרים⁴.

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

[יג] שלחך [פרדס רמונים. הכוונה בו למה] שנמשך [מענפיה והתפשט מסעיפיה], כמו שנאמר "תשלח קציריה עד ים" (תהלים פ, יב)¹³. ו"פרדס" הוא שם ל[גן מכל] עץ שיהיה נטוע, ואינו מיוחד [לרימונים ולא] אחרים. [ופר]דס בערבית הוא הגן כמו [שהוא מפור]סם, ואומרים "בנה את הפרדס". וכבר ראיתי מי ש[חשב] כי פרד[ס] [אינו] [אלא מה] שנטוע מרימונים, [אך התוכחתו עמו] והוכחתי לו על פי

הכתוב "ואיגרת אןל אסף] שומר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים" (נחמיה ב, ח). וכשהראיתי לו שהוא שם החל על מקום [אח]ר, חזר בו מדעתו¹⁴.

כפרים עם נרדים. נשמטה ממנו התנועה כי היחיד "כופר" עם ואן¹⁵, וכמוהו "לבקרים אצמיתם" (תהלים עג, יד). ופירש ב"נרד" - [ה]ורס¹⁶.

[יד] נרד וכרכם קנה וקנמון. אצל [החכמים] ז"ל "כרכם" הוא הזעפרן, והם גוזרים ממנו

וגם שם הורד (jonquil). 10. רבינו תרגם כרכם - זעפרן, וכן כתבו רה"ג בפירוש טהרות (כלים טו, ב) והרמב"ם בפירוש המשנה (כריתות א, א). 11. בכה"י נקרא מעט מקום זה, ורצהבי השלימו 'קסט' לפי נוסח שאינו מוסמך בתפסיר רס"ג לשמות ל, כג, אך האותיות וחלקי האותיות שהשתירו בכה"י לפנינו אינם מאפשרים קריאה זו, וניכר שהאות הראשונה היא בעלת גג ונקודה מעליה, כך שהיא בהכרח ו', והאות האחרונה היא ר', ושתי אותיות ביניהן, ואם כן הרי זה "דרייר", וכתפסיר רס"ג שם בנוסחאות המהימנות, והרמב"ם בפירוש המשנה (כריתות שם) וריא"ג בספר השרשים שרש קנה, ש"קנה בשם" הוא קצב אלדרייה, המזוהה עם אנדרופוגון נרדי ורב זקן קירח המכונה עשב לימון או לימונית, עיי"א שמש, ריח שדה: בשמים המצומח ומהחי בספרות הברכות, ר"ג תשפ"א, עמ' 54. 12. רבינו תרגם "אהלות" - אלאחאבאק; חבק הוא שמם של צמחים ריחניים ממינים שונים. 13. וכן הוא בספר השרשים לר"י אבן ג'נאח ערך של"ח. 14. בפירוש רבי תנחום הירושלמי העתיק הדברים והרחיבם: ורצה [בפירוש "שלחין"] מה שנמשך מענפיה והתפשט מסעיפיה, כמו שנאמר "תשלח קציריה עד ים" (תהלים פ, יב). ונאמר שהשטחים הנטועים במיני עצים שונים הם הבוסתנים והגנים. ונאמר ש"שלחין" מרמז בו לתעלות המים ואפיקיהן הנזכרים ב"גל נעול מעין חתום" מ"מי השילוח", וכן "ברכת השלח לגן המלך" (נחמיה ג, טו), במשמעות "ואת תעלותיה שלחה אל כל עצי השדה" (יחזקאל לא, ד). ו"פרדס" הוא שם לגן מכל עץ שיהיה נטוע, ואינו מיוחד לרימונים ללא אחרים, ואצל הערבים "פרדוס" הוא הגן. ונאמר שההבדל בין "פרדס" ו"גן" הוא ש"פרדס" יש בו סוג אחד של עצים, ו"גן" יש בו סוגים רבים. ויש מי שרואה ש"פרדס" מיוחד לעצי רימונים, אך מצאנו בעזרא כתוב המורה על היפך זה, והוא אמרו "ואגרת אל אסף שומר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים לקרות בהם" (נחמיה ב, ח). הרי מוכח ש"פרדס" הוא שם החל על מקום שיש בו עצים רבים המתאימים לקירוי, והרימון אינו מתאים לכך, ע"כ. ראב"ע (פירוש ב, מילים) כתב בקצרה כדעת ריב"ב: פרדס - בלשון ישמעאל כדמות גן, יש בו מין אחד. ובפרקי דרבי אליעזר (פמ"ב) כתב שהפרדס מלא כל עץ פרי למינו, וכתב הורד"ל בביאורו שאף על פי שנאמר כאן "פרדס רמונים", מעזרא מוכח שגם אילני סרק של בנין נקראים בשם פרדס, וכיוון לראייתו של ריב"ב. 15. כ"כ בקצרה ראב"ע (פירוש ב, המלים): כפרים - לשון רבים מן "אשכול הכופר". 16. כן הוא בתרגום התימני המיוחס לרס"ג. אך רס"ג ורבי שמריה ב"ד אלחנן זיהו אותו עם "נסרין". רבי תנחום הירושלמי הביא פירוש זה ודחאו: ויש אומרים "ורס" (עץ הברדל), ולא ראיתי שיש ל"ורס" ריח, אלא אם כן לעלים שלו, אינני יודע.

1. כן העתיק רבינו שמריה והרחיב הביאור. ובילקוט שתי הדרשות בהיפוך הסדר: "גן נעול אחותי כלה", אלו הזכרים, "גל נעול מעין חתום" אלו הנקבות וכו', אמר הקדוש ברוך הוא שמי מעיד עליהם שלא נטמאו במצרים בזנות, ומניין שלא נחשדו על העריות שנאמר "ויצא בן אשה ישראלית", להודיע שבחן של ישראל שלא היה בהם אלא זו בלבד ופרסמה הכתוב. דבר אחר "גן נעול אחותי כלה", זו התורה שהיתה נעולה עד שבא משה ופתחה, "תורת חכם מקור חיים". ובלקח טוב: "גן נעול אחותי כלה" זו התורה שפרשיות התורה כמנין גן. ר' חנינא ור' מנא, חד אמר "גן נעול" שדומה לגל נעול, עד שיבא חכם ויוצא פירוטתה, "גל נעול מעיין חתום" זו התורה שהיא דומה למעיין חתום עד שיבא החכם, שנאמר "תורת חכם מקור חיים". וחד אמר גן נעול אלו הבחורים שאינם פרוצין בעריות, "גל נעול אחותי כלה" אלו הבתולות שנועלות פתחיהן לבעליהן. 2. כן הוא בששה"ר כאן: ולא נמצא אחד מהן פרוץ בערוה, שנאמר "ויצא בן אשה ישראלית ויקוב בן האשה הישראלית", להודיע שבחן של ישראל, שלא נמצא בהם אלא זו ופרסמה הכתוב. 3. היינו מה שנאמר ביחזקאל, להשליך את גילולי מצרים מהם. 4. במדרשים רובא מראייה בנוסחאות שונות, והקרב ביותר לנוסח רבינו הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן: גן נעול אלו הבתולות, גל נעול מעין חתום אלו הבחורים, ע"כ. 5. רבינו נקט בתרגום "פרי מגדים" שתי שמות של פירות: תמר ופואכה. 6. רבינו מתרגם "כפרים" - אלכואפיר, ולא "כופר" שב"אשכול הכופר" בכרמי עין גדי (לעיל א, יד) שתרגם "חינא". ה"כאפור" הוא הבושם המופק מקינמון הקמפור. בעקבות רבינו הלך אלדריסי בחיבורו על הרפואה הכולל שמות צמחים ועוד בלשון הקודש, וכתב ש"אשכול הכופר" הוא חינא ו"כפרים" הוא כאפור (עיי' ד' עמר ו' סרי, מסורת לשון עברית במילון התרופות של אלדריסי, לשוננו סז (תשסח), עמ' 190) וכעת נגלה מקורו. ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים חולק על רבינו, וכתב שבשני הפסוקים מדובר בחינא, ורד"ק הביא את שיטת רבינו בשם יש מפרשים, ש"כפרים עם נרדים" הוא בושם אחד, ואינו "אשכול הכופר". 7. רבינו תרגם "נרדים" בשם כולל של ריחות נעימים, לא על מין מיוחד, ורק את "נרד" האמור בפסוק הבא פירש על מין מסוים וכדלהלן שם. 8. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן: את מוצא שלש מאות וששים [וש]בעה מיני בתי שלחים היו מקיפין סביבות ירושלים, ובכל אחד ואחד היה בו כופר והיו מלאים כל מיני בשמים, והיו כהנים יוצאים לשם ומביאין צרכי בית המקדש בטהרה. רי"ח ורטהיימר כתב שצריך לתקן שס"ח במקום שס"ד (שהדפיס המו"ל הראשון, ובאמת יש לקרוא שס"ז), וכן שעל פי זה יש לתקן הגירסא בילקוט, ע"ש בהרחבה. ועתה נמצא מקור נאמן בדברי רבינו לגירסא המתוקנת, שס"ח. 9. רבינו תרגם נרד - נסרין, והוא שם הנרקיס

מַעֲיֵן גָּנִים בְּאֵר מַיִם חַיִּים וְנִזְלִים מִן־לְבָנוֹן: ַ עוֹרֵי צָפוֹן
וּבּוֹאֵי תִימָן הִפְיָחִי גִנִּי יִזְלוּ בְּשָׁמְיוֹ יָבֹא דוּדִי לִגְנוֹ וַיֹּאכֶל
פְּרִי מִגְדָּיו:

ה ׀ בָּאתִי לִגְנִי אֶחָתִי כֻלָּה אֶרֶצִּיתִי מוֹרִי עִם־בְּשָׁמִי אֶכְלֶתִּי
יַעֲרִי עִם־דְּבָשִׁי שְׁתִּיתִי יַיִן עִם־חֶלְבִי אֶכְלוּ רֵעִים שְׁתוּ
וְשָׁכְרוּ דוֹדִים:

מדרש שיר השירים

דכתיב "בנאות דשא ירביצני" (תהלים כג, ב).
[טז] עורי צפון ובואי תימן. בגליות הכתוב
מדבר, דכתיב "אומר לצפון תני ולתימן אל
תכלאי" וג' (ישעיה מג, ו). הפיחי גני יזלו
בשמי זו ארץ ישראל, דכתיב "והיה ביום
ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעת תלכנה
חלב" (יואל ד, יח). יבוא דודי לגנו. יבואו
ישראל וימצאו ארצם כשהיא מתוקנת,
שנאמר "כי זרע השלום הגפן תתן פריה
והארץ תתן יבולה" (זכריה ח, יב). ואחר כך
"והנחלתי את שארית העם הזה את כל
אלה" (שם) 4.

ה [א] באתי לגני אחותי כלה. יום שהוקם
המשכן. אריתי מורי עם בשמי, זה קטרת
הסמים. אכלתי יערי עם דבשי, אילו איברי

מאות וששים [וש] בעה 1 מיני בתי שלחים
היו מקיפין סביבות ירושלים, ובכל אחד
ואחד היה בו [ש]דה, והיו מלאים כל מיני
בשמים והיו כהנים יוצאין לשם והיו מביאין
צרכי בית המקדש בטהרה 2.

[יד] [נרד] וכרכום קנה וקנמון עם כל עצי
בשמים מור ואהלות [עם] כל ראשי
בשמים. זו התורה ... שבשעה שאת
מפליג ממנה היא הולכת [ומנחת] אותך.
אמר ריש ל[קיש, במ]גילת חסידים כתיב
יום תעזביה ימים תעזבך 3.

[טו] בארמים חיים, זה הבאר שהיתה מעלה כל
מיני גנות, וכל [מי שלא] היה לו כסות
לישן עליה היתה הבאר מעלת לו עשבים
של מיני בשמים רכים והוא ישן עליה,

רבינו שמריה

שאפילו הפלפל 6 ימצא בה, כמו שאמר
הבורא יתהדר ויתעלה "לא תחסר כל בה"
(דברים ח, ט, ברכות לו, ב) 7.

[טו] מעין גנים. ומים ינבע בתוך אותה גינה
מבאר נובעת שמימיה מתוקים, אשר היא מן
המקדש.

דיבורה בלשון הבורא. וכיון שהיה הרבר כן -

[טז] עורי צפון ובואי תימן. יתעורר מי שיהיה
בבבל מבני ישראל, וכל מי שיהיה בארץ אדום,
יבוא ידידי [לגנו ויאכל] את פרוי עם זאת.

[טז] במה שאמר עורי צפון כוונתו לכל מי

[יד] נרד וכרכם. למה הגיע להם כל זה,
לפי שהיו קוראים לו באר מים חיים שהיה
במקדש, והוא ינבע כשיבוא המשיח. והוא
זה שנאמר בו "והנה מים מפכים מן הכתף
הימנית" (יחזקאל מז, ב), "ועל הנחל יעלה
על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל" וג' (שם,
יב), וכמו שאמר כאן מעין גנים 5.

ואמרו רבותינו שבזמן שיבת האומה, כאשר
יבעירו בעלי עצי ההסקה את העצים בארץ
ישראל יריחו ממנו את ריח העץ, לפי שכל
המינים הצומחים ימצאו בארץ ישראל עד

רבינו שמריה

כמו שאמר "תימן אומר [צפו וגעתם וקנו] (בראשית לו, יא).

[ואמר] יזלו בשמיו היא הקטורת. יבא דודי לגנו הוא התגלות השכינה ב[מקדש].

[א] תשובתה לו. באתי לגני. כבר שמו שמו ועלצו אתם, ידידים.

[א] [באתי לגני. תשובתה] לו, כלומר כאשר היא באה אל בית המקדש. אריתי מורי היא קצרת שמן המשחה. אכלתי יערי [הם

שנמצא בבבל מבני ישראל, לפי ש[התחלת הגלות היתה ב]בבל, ובהם הוא אומר "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל" (הושע ב, ב)⁸, כמו שביארנו בספר דניאל.

ומה שאמר ובאי תימן הוא על הגליות ואחריהם יבואו, ואחריהם [שאר הגלויות הנזכרות ב]כתוב, ישמעאל ואדום ושאר [הגלויות]. וצפון רומז לגלות הראשונה] כמו שנאמר "מצפון תפתח הרעה" (ירמיה א, יד), [ותימן] מזרע עשו

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

מה שמתבשמים בו מהשרפים [הטובים בריחם, מלבונה ומסטיכי ולבני ו]אחרים. והוא שם לכל [מה שמקטירים בו מהשרפים והבשמים והעשבים, ובמיוחד ללבונה]¹¹.

"[סיר]קן כרכמן" (כלים פט"ו מ"ב), כלומר צבעה בזעפרן⁹. [ונאמר] על "קנה וקנמון" שהם קנה קנה הדריירה וקנה הבושם¹⁰. ו"לבונה" - אין ספק שהוא [הלבונה], [אך כאן הוא מתכוון לכל

ציונים והערות

1. לכאורה צ"ל: ושמנה, כפי שהוא בדברי רבינו שמריה, שכן הדרשה מיוסדת על הגימטריא של 'שלח' העולה כן, וכמבואר בהערה שם. ופלפלו בזה המו"ל ורש"ב ורי"ט, ובדברי רבינו שמריה נפשו. 2. בילקוט: שלחך פרדס רמונים, שכן הוא אומר בתי שלחים היו מקיפין לירושלים, וכל אחד היה בו כפר, והיו מלאים כל מיני בשמים, והכהנים יוצאים לשם ומביאים צרכי בית המקדש בטהרה. בלקח טוב קיצר: והיו סביבות ירושלם בתי שלחים מלאים בכל מיני בשמים. 3. ההשלמה (למקום הקרע בכה"י) לפי המקבילה להלן פרק ה. בירושלמי סוף ברכות: אמר רבי שמעון בן לקיש במגילת חסידים מצאו כתיב יום תעביני ימים אעזבך. לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מציפורין ופגעו זה בזה בחדא משכנא לא הספיקו לפרוש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל נמצאו רחוקין זה מזה שני מילין, ע"כ. וזהו שהקדים המדרש כאן, שהמפליג מן התורה היא מפליגה כנגדו, ועל ידי כך נכלל המרחק ביניהם. ויתכן שדרש כן על שני הפעמים שזכר בכתוב "ראשי בשמים", אחד על התורה ואחד על הלומדה, וצ"ב. 4. בילקוט: "עורי צפון", בגליות הכתוב מדבר, דכתיב "אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי", "הפיחי גני" זו ארץ ישראל שנאמר "ביום ההוא יטפו ההרים עסיס", "יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו", יבאו ישראל לארצם וימצאו את ארצם, דכתיב "הגפן תתן פריה", ע"כ. בלקח טוב בהרחבה: "עורי צפון ובואי תימן" אלו בני הגלות שהם כמו נרדמים, והקב"ה מבשרן שהם עתידין להתעורר משנתם, שנאמר "תקיצו ורגנו שוכני עפר", ואומר "אומר לצפון תני ולתימן אל

תכלאי". "הפיחי גני יזלו בשמיו". זו ארץ ישראל, שנאמר "והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס", "ואתם הרי ישראל ענפכם [תתנו] ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא", ע"כ. וכן הובא ראש המאמר ברוקח. 5. כן הוא בשהש"ר כאן: ד"א שלחך פרדס רמונים, שלוחך, עתיד הקדוש ברוך הוא לעשותך כפרדס רמונים לעתיד לבא, איזה זה, זה הנחל, דכתיב "ועל הנחל יעלה על שפתו וגו' ועלהו לתרופה". 6. יתכן שיש לקרוא בכה"י פילטא, כמו בשיר השירים רבה, והוא פליטון. 7. כן אמרו בברכות שם: מה תלמוד לומר עץ מאכל, להביא עץ שטעם עץ ופריו שוה, ואיזהו זה הפלפלין, ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה וללמדך שאין ארץ ישראל חסרה כלום, שנאמר "ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה". 8. עיי' פסחים פח, א בדרשת ר' יוחנן על פסוק זה, גדול יום קבוץ גלויות, ונסדרו הדברים אחר סוגיית מעלת גלות בבל, שם פז, ב. 9. כן הוא בפירוש המיוחס לרב האי גאון שם: או כרכמן. פי' דכתיב "גיד וכרכום", והוא בארמית כירכמא רישקא, ובלשון ישמעאל זעפראן. כלומר שייפה אותן הכלים בכורכום. 10. כן העתיק גם רבי תנחום הירושלמי. המונח "קצב אלדיריה" מתייחס ל"קנה הבושם" הידוע גם בשם המדעי *Acorus calamus*, שהוא צמח ריחני שהשתמשו בשורשיו לבשמים ולתרופות. "עוד אלטיב" מתייחס ל"קנמון" שהיה ידוע בימי הביניים כקליפה ארומטית של עץ הקינמון (*Cinnamomum verum*) שהובא ממזרח אסיה. לעתים הוא גם מזוהה עם ה"קסיה" (*Cinnamomum cassia*). 11. כן הביא רבי תנחום הירושלמי.

אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עָרָקוֹל | דּוּדֵי דּוֹפֶק פִּתְחֵי-לִי אַחֲתִי רַעֲיָתִי
יוֹנָתִי תַמְתִּי שְׂרָאשִׁי נִמְלֵא-טַל קְוֹצוֹתִי רְסִיסִי לִילָה:

מדרש שיר השירים

פתחו לי פתח של תשובה מיד אבוא ואגאל אתכם כשם שגאלתי אתכם⁶ בעונת הטל⁷. קווצותי רסיסי לילה, בשעה שהקב"ה מחיה את המתים הוא קווצותיו והטל יורד ועפר מתגבל, הדא הוא דכתיב "וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים, זה יאמר לי"י אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לי"י ובשם ישראל יכנה" (ישעיה מד, ד-ה). דבר אחר, אני ישנה במצרים, [אותו לילה הקב"ה שלח עליהם] שינה עריבה כדי שלא [יפחדו מחמת] המחבל [ואפילו] כן היו רואין שונאיהם משתנקים בשנתם⁸. מ... ה... על ... במצריים ה' מלאכים אכזריים והיו משנקין [אותם בשנתם, הדא הוא דכתיב "ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים" (תהלים עח, מט)].

עולה ומנחות. שתייתי ייני עם חלבי, אילו נסכים ואמורים. אכלו רעים, זה משה ואהרן¹. שתו ושכרו דודים, אילו ישראל². וכן לעתיד לבוא³, דכתיב "והביאותים אל הר קדשי ושמתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים" (ישעיה נו, ז).
[ב] [אני יש]נה ולבי ער. [זהו שאמר הכתוב] "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל" (תהלים קכא, ד). ישנה אני במלכות. ולבי ער זה הקב"ה, "צור לבבי וחלקי אלהים לעולם" (תהלים עג, כו)⁴.
קול דודי דופק, על ידי הנביאים⁵. פתחי לי פתח של תשובה עד שאבוא ואגאל אתכם. אחותי רעיתי יונתי תמתי, כנגד ארבע מלכיות. שראשי נמלא טל, אמר הקב"ה,

רבינו שמריה

ברלת כשהוא אומר לי, פתחי לי את, אחותי, ידידתי, יפתי, יונה תמימה טהורה, כי ראשי כבר התמלא מן הטל ומקלעות שערותי¹¹ כבר התמלאו מרסיסי הלילה.
השבעתי אתכם (פסוק ח) הוא דבריה לאומות¹². מה דודך מדוד (פסוק ט) הם דברי האומות אליה.
[ב] פירשתי "אני ישנה" בגלות הראשון. וכוונתו ב"ישנה" הוא שהיא עמדה שם שבעים שנה ולא התעוררה ללכת, והיתה ממתנת למה שהבטיח ה' ביד נביאו, כמו שנאמר "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקמתי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה" (ירמיה כט, י), וזהו שאמר "ולבי ער". "קול דודי דופק", לשלוח אליהם שליחים, כי כאשר הקב"ה שם בלבו של כורש לקרוא להם לעלות, כמו שנאמר "העיר ה' את רוח כרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב" (עזרא א, א), הניעו אותם חגי

הזבחים] שדמם נכנס לקודש. שתייתי ייני הם הנסכים והמנחות, [ודימה את] המנחות ליינ הטוב ביותר⁹. והזכירן בעניין השתייה לפי שהשתיה [בכלל אכילה] כמו שנאמר "ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך", והתירוש הרי הוא יין, [ואמר בו "ואכלת"]¹⁰.

[ואמר] אכלו רעים, הם הכהן גדול ובניו, כמו שאמר "כל זכר בכהנים" (ויקרא ו, כב). שתו ושכרו כוונתו לשאר הכהנים, [כמו שאמר] על המנחות "לכל בני אהרן תהיה איש כאחיו" (ויקרא ז, י), ולחם הפנים ומה שדומה לו.

אחר כך היא התחילה להזכיר את מה שקרה [בגלות הראשונה], ואלו הם דבריה לנביא ולציבור.

[ב] אני ישנה. אני, אף כאשר ישנתי, הרי לבי היה ערני בגלות הראשונה, והנה קול דודי מתדפק

כפי שנאמר בעזרא (ג, א-ב) "ויגע החדש השביעי ובני ישראל בערים ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלם. ויקם ישוע בן

זכריה ומלאכי לעלות, ועלו¹³.

ומה שאמר "שראשי נמלא טל" מלמד שהדבר התעורר בניסן, שהוא זמן הטל¹⁴.

ציונים והערות

עליהם שינה ערבה שלא יפחדו מחמת המחבל, ואפילו כן היו רואים שונאיהם משתנקים בשנתם. 9. כעין זה בשהש"ר ובמדרש שיר השירים מן הגניזה כאן. 10. מקורו ביומא עו, א, אמר ריש לקיש, מנין לשתיה שהיא בכלל אכילה, שנאמר "ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירשך ויצהרך", תירוש חמרא הוא וקרי ליה ואכלת. 11. כפירוש רש"י שהן קבוצות שערות המדובקות יחד. כעין זה כתבו ריא"ג ורד"ק בספר השרשים (שורש קץ) שהן מחלפות השער, אך לא כתבו שהן קלועות. וראב"ע פירש שהן קצות השער, ו'קוצות' הן כמו 'קצוות'. 12. לדעת רבינו פסוק ח נמשך אחר פסוק ז שלפניו, המתאר את מציאת השומרים אותה, שלדבריו השומרים הם אומות העולם, והיא עונה להם ומשביעה אותם לעזור לה לחפש את דודה, והם שואלים אותה איך הוא נראה כדי שידעו איך לחפשו, והיא משיבה להם. וכן רמז ר"י קמחי: הודיענו צורתו כדי שאם נראה לו שנכיר אותו. 13. רבינו מפרש "קול דודי דופק" על הנביאים ששלח ה', ונבואתם התעוררה על ידי הכרזת כורש שאף אותה שלח ה'. וכן הוא במדרש מן הגניזה: "קול דודי דופק" - על ידי הנביאים. וכעין זה כתב ראב"ע: אחר שעלתה שכניה גלו ישראל לבבל אמרה כנסת ישראל אני ישינה בגלות בכל כאדם שהוא במחשך, וענין ולבי ער - שהייתי מתאוה לחזור עם השכינה כשהייתי, קול דודי - זהו העיר ה' את רוח כורש מלך פרס. 14. כן פייט רבי אלעזר ברבי קליר בפיוט לטל "אאגרה בני איש": "נחשב את עדנו להפקד בעת טל", ואין משמע שהכוונה לעת הזכרת טל אלא לעת ירידתו, שהוא בחודש ניסן. וכ"כ גם רבי פינחס הכהן בשבעתא לטל (ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 272), בדברים המיוסדים על הפסוקים דנן: "בשבעים לאחוז במועד טל, ראש קוצות תלתלי טוהר יונטל". והיינו שה' יאחז בידם של שבעים נפש של בית יעקב, במועד טל שהוא חודש ניסן, שבו נגאלו ובו עתידין ליגאל (מכילתא דרשב"י שמות יב, מב), ואז יתנשא שמו של הקב"ה שקוצותיו תלתלים. ובפרקי דרבי אליעזר (פל"ב) מבואר שליל ט"ו ניסן הוא הזמן שבו נפתחים אוצרות הטל: הגיע ליל הפסח וקרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו בני, זה הלילה כל העולם כלו אומרים בו הלל ואוצרות טללים נפתחים בו הלילה. וכן נאמר בתרגום המיוחס ליונתן (בראשית כז, ו): "ואוצרי טלין מתפתחין ביה". וכתב הרד"ל בביאורו לפרד"א שלכן פתח יצחק אבינו לבנו בברכת הטל, ומדברי הפייטנים עולה שזהו הטעם שמברכים ברכת הטל בפסח.

1. בפירוש רבינו שמריה נמצא בכמה שינויים, ובהם ש"בשמי" הוא שמן המשחה תחת קטורת הסמים. גם בילקוט בשינויים: "באתי לגני", אמר רבי שמעון בר יוסנא, באתי לגן אין כתיב כאן אלא "לגני", לאותו הגן שנסתלקתי ממנו כמו שנאמר מתהלך בגן, "אריתי מורי עם בשמי" זה הקטרת, "אכלתי יערי" אלו קדשי קדשים וקדשים קלים, "שתייתי ייני עם חלבי" אלו הנסכים והחלבבים, ע"כ. ובלקח טוב: "באתי לגני אחותי כלה", מבשר לישראל שהקב"ה יבא וישרה שכינתו ביניהם לעולם כשנים קדמוניות. "אריתי מורי עם בשמי", זה ריח הקטורת והלבונה, כענין שנאמר "כריח ניחוח ארצה אתכם". "אכלתי יערי עם דבשי" אלו איברי קרבנות, עם החלבבים המתוקים כדבש. "שתייתי ייני עם חלבי" אלו הנסכים והמנחות הסולת לבנה כחלב. 2. בילקוט: "אכלו רעים שתו ושכרו דודים" אלו ישראל, שנאמר "למען אחי ורעיי". 3. המו"ל הדפיס: וכן לעיל, וריח"ו כיון לנכון כפי שמופיע בכה"י. 4. בילקוט: "אני ישנה", ישראל ישנים נרדמים במלכיות, "ולבי ער", והקב"ה ער עליהם לשמרם, שנאמר "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל", "צור לבבי וחלקי", ע"כ. ובלקח טוב: "ולבי ער" זה הקדוש ברוך הוא, כענין שנאמר "צור לבבי וחלקי אלהים לעולם", והוא ישתבח שמו לעד ולנצח נצחים וישועתו תדירה עלינו, שנאמר "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל". וכן בקצרה ברוקח. 5. כן כתב רבינו שמריה והרחיב הביאור. ובילקוט ובלקח טוב וברוקח: "קול דודי דופק" - על ידי הנביאים. 6. בילקוט: "אחותי רעיתי יונתי תמתי" כנגד ארבע מלכיות, "פתחי לי" פתח תשובה ואני אגאלכם, ע"כ. ובלקח טוב בהרחבה: "פתחי לי", כלומר חזרי בתשובה עד שאבא ואגאל אתכם. וכן הוא אומר על ידי משה איש האלהים "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה" וגו', ואומר "ושב ה' אלהיך וקבצן מכל העמים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה", ועל ידי הנביאים נאמר "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב, ואם תסיר שקוציך מפני ולא תגור". "אחותי רעיתי יונתי תמתי", כנגד ד' מלכיות שסבלתם העול שלהם, שנאמר "כל זאת באתנו ולא שכחנוך" וגו', ע"כ. וברוקח בקיצור, אלא שהקביל את הלשונות למלכיות: אחותי בגלות בבל רעיתי במדי יונתי ביון, וזהו שפייט "נמכרו יונים לבני יונים". 7. הוא חודש ניסן, כמו שהביא ופירש רבינו שמריה, ע"ש. 8. בילקוט: "שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה", בשעה שהקב"ה עתיד להחיות את המתים הוא מנער קוצותיו והטל יורד והעפר מתגבל, דכתיב "וצמחו בבין חציר". דבר אחר, "אני ישנה" במצרים, שבאותו לילה הקדוש ברוך הוא שלח

פֶּשְׁטִי אֶת־כְּתָנִי אֵיכָכָה אֶלְבֶּשֶׁנָּה רַחֲצִי אֶת־רַגְלִי
 אֵיכָכָה אֶטְנַפֵּם: - דּוּדֵי שֶׁלַח יְדוֹ מִן־הַחֹר וּמַעֵי הָמוּ עָלָיו:
 קָמְתִי אֲנִי לִפְתֹּחַ לְדוּדֵי וַיְדִי נִטְפוּ־מֹר וְאַצְבָּעֹתַי מֹר
 עָבַר עַל כַּפּוֹת הַמְנַעוּל:

מדרש שיר השירים

כדי שיהיה כל שבט ושבט מביט בחבירו, וראו ימינו של הקב"ה שהוא מחבל במצרים, שנאמר "נטית ימינך תבלעמו ארץ" (שמות טו, יב). והיה עולל מוטל על ברכי אמו והתינוק יונק מדדי אמו. וכין שראו את השכינה הגביה עולל ראשו מברכי אמו ושמת תינוק את פיו מדדי אמו, ופתחו פיהן ואמרו "זה אלי ואנוהו" (שם, ב). ומעי המו עליו. ר' מאיר אומר, אפילו עוברין שבמעי אמן פתחו פיהן בשירה באותו היום, הוי אומר "במקהלות ברכו אלהים יי" ממקור ישראל" (תהלים סח, כז).

[ה] קמתי אני לפתוח לדודי. אמר הקב"ה, אני שקיימתי עמידת מצות זקן תחלה, דכתיב "ואתה פה עמוד עמדי" וג' (דברים ה, כח).⁴ וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר. בשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל נתמלא כל העולם כולו בש[מים], והיכן עברו, בפניהם של צדיקין בגן עדן לעתיד לבוא, דכתיב על כפות המנעול.⁵

רבינו שמריה

השביעי⁶, אמר "נמלא טל" בניסן. "קווצותי רסיסי לילה" לפי הידוע על סערות השלגים המתרחשות פתאום בלילות ניסן.⁷

[ג] פשטתי. וכבר פשטתי את שמלתי, לכן אמרתי, איך אשוב ואלבש אותה, וכבר שטפתי את רגלי, ואיך אשוב ואטנף⁸ אותן בירידתי ממיטתי.⁹

[ג] כוונתו בזה למלכות, כלומר, הורדתי את בגדי המלוכה, איך אוכל ללבוש אותם

[ג] פשטתי אנת] כתנתי. זה שאמר הכתוב "זדים הליצוני עד מאד מתורתך [לא נטיתין]" (תהלים קיט, נא), אילו אומות העולם, שהם בכל יום מטעים בישראל. וישראל אומרין להן פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה. וכי יש לך אדם שהוא פושט את בגדיו ואינו יכול לחזור וללבשן, אלא בלשון נקייה דיברה תורה אמרו ישראל לאומות העולם, וכי מאחר שאנו נימולין לשמונה ימים יכולין אנו להחזיר את הערלה, פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה, אם אנו עושין כן מיד אנו עוברין על מה שציונו הקב"ה, דכתיב "והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם" (בראשית יז, יג). רחצתי את רגלי. במי הכיור, ארחץ את רגלי ממי עבודה זרה.¹ רחצתי את רגלי מטינוף העגל, איככה אטנפם לעבודה זרה.²

[ד] דודי שלח ידו. בשעה שנגלה הקב"ה על הים ועשה להן את המים חלונות חלונות

יוצדק ואחיו הכהנים וזרכבל בן שאלתיאל ואחיו ויבנו את מזבח אלהי ישראל להעלות עליו עולות ככתוב בתורת משה איש האלהים". ובכן עלו בניסן, וסוף העליה היתה כאשר הגיע עזרא באב, כמו שנאמר "כי באחד לחדש הראשון הוא יסוד המעלה מבבל ובאחד לחדש החמישי בא אל ירושלם כיד אלהיו הטובה עליו" (שם ז, ט). וכיון שהתחילו בבנין בחדש

שהתעכבה, הוא הכנים את ידו מהחלון, והמעיים שלי התגעשו באהבתו.

[ד] והנה דודי שלח ידו מן החור - מהחור, והתרגשתי כאשר אמר "עלו", כלומר, שלח אלי את הנביאים שידריכוני לעלות¹².

[ה] קמתי אני. ותיקף קמתי לפתוח לדודי, וידי נטפו מושק וכך אצבעותי מושק טהור¹³ על כף המנעול.

[ה] קמתי אני. ואז קמתי ופתחתי לדודי, כלומר לבנות ולהגדיל את זאת¹⁴. וידי נטפו מור. והייתי בצדקות¹⁵.

בחזרה. אבל אני אשאר עמהם זמן מה, והם יסתלקו ממני¹⁰, כמו שנאמר "שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון ולהביא צדק עלמים ולחתם חזון ונביא ולמשח קדש קדשים" (דניאל ט, כד). וכאשר "רחצתי את רגלי", כלומר, כאשר השגתי את המלוכה, איך אחזור ואטנף אותה, כלומר, כאשר תבוא עלי הגלות. והרי אני מהרהרת בזה¹¹.

[ד] דודי שלח. כיון שדודי המתין לירדתי

ציונים והערות

בתיבת "וסך", וכן הוא בתפסיר המיוחס לרס"ג, וכן פירש רס"ג בשבעים מילות בודדות: ואמר עוד "רחצתי את רגלי איככה אטנפם", פירושו "אוסכהא" - אכלכל אותן, אטנף אותן. לפי שכך קוראים לטינוף בלשון אבותינו, כאמרם "מקום מטונף" (ברכות כד, ב). 9. שהרי הכתוב מדבר בשוככת, ישנה ולבה ער, ולכן טינוף הרגליים הוא בירידתה מהמיטה והליכתה על הארץ, כמוש"כ גם רשב"ם ומצודת דוד. 10. היינו שאחר שפשטה ממנה את בגדי המלוכה בגלות ראשונה, איך תחזור ותלבש אותם, וגם אם תלבשם הם יישארו עליה זמן מה, עד חורבן בית שני, ואז תפשטם. ועל כן הביא רבינו את הפסוק שנאמר בנבואה לדניאל, על הגזירה שנגזרה לסוף שבעים שבעים, שהם ת"צ שנים, שבעים שנות הגלות ות"כ שנות עמידת בית שני, שבסופם היתה הגלות השנייה, כמבואר בסדר עולם (פכ"ח) ובנויר (לב, ב). 11. היינו שהסתפקה אם נכון לעלות לארץ כיון שסופה לחזור ולגלות, ולכן התעכבה מלעלות. וכעין זה התפרש הפסוק ע"י ראב"ע ור"י קמחי, על התעצלות העם בבבל לעלות עם עזרא. 12. רבינו מפרש את הנמשל באמרו "דודי שלח ידו מן החור", במאמר ה' "עלו", והיינו במה שהוסיף לעורר אותם לעלות על ידי הנביאים ששלח להם. וכעין זה ובאופן אחר קצת כתב ר"י קמחי, שבראות הקדוש ברוך הוא את עצלות ישראל בבנין הבית, העיר את רוח מלכי פרס, ועזרו לישראל בכסף וזוהב ובכל מה שנצרך לבנין הבית. 13. רבינו מפרש "עובר" - טהור, ושמא עניינו כמו שפירשו ראב"ע ור"י קרא, שהוא עובר לסוחר, או שהוא נוזל בשלמות בלי גושים כיון שהוא טהור. אבל הרי"ד פירש שריחו עובר למרחוק ומתפשט, וכן נראה מפירוש רש"י. 14. היינו להגדיל יותר את בנין הבית שהתחילו בו בחודש ניסן, שאז בנו את המזבח וכאמור, וכעת התעוררו להמשיך ולבנות את כולו. 15. כן פירשו מפרשים רבים, שהכוונה לצדקת עם ישראל בעלייתם לבנין בית שני, ע"י ר"י קמחי שהוא משל לקרבנות הרבים שהקריבו אז לכבוד הבית השני יותר מן הראשון, וע"י רמב"ן, מצודות וביאור הגר"א.

1. היינו מי השמד לנצרות. 2. בילקוט בקיצור: "פשטתי את כתנתי" גור, וכי יש אדם שמושט ואינו לובש, אלא תשובה לאומות העולם שרוצים להטעות את ישראל, אנו נמולין לשמונה ימים יכולים אנו להסיר את המילה, רחצתי את רגלי במי הכיור, איככה אטנפם בעבודה זרה. 3. מקור הסיפא בירושלמי סוטה ה, ד: רבי יוסי הגלילי אומר, בשעה שהיו אבותינו ביים היה מוטל עולל על ברכה של אמו ותינוק יונק משדי אמו. וכיון שראו את השכינה הגביה עולל את ראשו מברכה של אמו ושומט התינוק את פיו מדדה של אמו, אף הן פתחו את פיהן בשירה ובשבח ואמרו "זה אלי ואנוהו". רבי מאיר אומר אפי' עוברין ממעי אימותיהן היו אומרים שירה, שנאמר "במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל", ע"כ. בילקוט הביא דברי המדרש דידן בקצרה: "דודי שלח ידו מן החור", בשעה שעברו את הים עשה להם חלונות, והיו השבטים רואים זה את זה, והיו רואים את השכינה מחבלת מצרים, ואפילו עוברין שבמעמי אמם אמרו שירה, הה"ד "ומעי המו עליו" וכתוב "במקהלות" וגו'. 4. מקורו בירושלמי ביכורים ג, ג ור"ה א, ג: א"ר סימון, כתיב "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה'", אני הוא שקיימתי עמידת זקן תחילה. המדרש דידן הובא בילקוט: "קמתי אני לפתוח לדודי", אמר הקדוש ברוך הוא קיימתי עמידת זקן תחלה - "ואתה פה עמוד עמדי". 5. בילקוט: "וידי נטפו מור", במתן תורה נתמלא כל העולם כלו בשמים, "ואצבעותי מור עובר" - להיכן עבר, נגזו הקדוש ברוך הוא לצדיקים, דכתיב "על כפות המנעול". 6. שאז בנו את המזבח וכאמור. 7. לפי כ"י אחד התרגום הוא: כאשר עומד ניסן לעבור. לדעת רבינו "ריסי לילה" אינם טיפות טל כפירוש רשב"ם שכתב שהכתוב כופל העניין בתיבות שונות, וגם לא טיפות גשמים כפירוש הגר"א, אלא סערות שלגים, והרסיסים שדבקו במחלפות השער הן כנראה פתיתי שלג. המילה שנקט רבינו, "דומק", מתייחסת לסערה הבאה בפתאומיות, ולסופת שלגים (מילון חביב סלמון), ולשלג הנושב עם הרוח (מילון אלסהיב אבן עבאד ועוד). 8. רבינו תרגם "אטנפם"

וּפְתַחְתִּי אֲנִי לְדוּדִי וְדוּדִי חָמֵק עָבַר נִפְשִׁי יֵצֵאָה בְּרַבְרֹוּ
בְּקִשְׁתִּיהוּ וְלֹא מִצָּאֲתִיהוּ קָרָאתִיו וְלֹא עָנְנִי: וּמִצָּאֲנִי הַשְּׁמֵרִים
הַסִּבְכִּים בְּעִיר הַכּוֹנִי פִצְעוּנִי נִשְׂאוּ אֶת־רִדִּידִי מֵעָלַי שְׁמָרִי
הַחֲמוֹת: הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם אִם־תִּמְצְאוּ אֶת־
דוּדִי מִה־תִּגִּדּוּ לוֹ שְׁחֹלֶת אֶהְבֶּה אֹנִי: ט מִה־דוֹדְךָ מְדוּד
הִיפָה בְּנֵשִׁים מִה־דוֹדְךָ מְדוּד שְׁכַכָּה הַשְּׁבַעְתָּנוּ:

מדרש שיר השירים

[ח] השבעתי אתכם בנות ירושלים. זה שאמר הכתוב "אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה" (יואל א, ח). אמרה כנסת ישראל, בשעה שבאו ה... אמרו לי של. מהקב"ה נִיחַם אֶחָ"כ וְנִשְׁבַּע³. ונשבע שאני כועס עליך לעולם דכתיב "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי" וג' (ישעיה נד, ט)⁴.

אם תמצאו את דודי מה תגידו לו. אמרה להם [לנביאים] מיום שנתמצאו את דודי אמרו לו⁵ "אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה" (יואל א, ח) שהן הרשעין אתם נהרגין על אלהיכם במצרים הייתם עבדים לפרעה ו... .. עליכן ואתם שורפין על ר... ..

[ט-י] מה דודך מדוד שככה השבעתנו. דודי צח ואדום. [יבא הקב"ה שהוא צח ואדום] ויפרע מאדום הרשעה, [שנאמר "על כן קרא שמו אדום"] וג' (בראשית כה, ל). דבר אחר, דודי צח ואדום. את מוצא בכמה דמיונות נידמה הקב"ה על הנביאים. פעמים שהוא נד[מה כבחור ופעמים שהוא נדמה כזקן, דכתיב "וביד הנביאים אדמה"

[ז] פתחתי אני ל[דודי]. כסיני הכתוב מדבר, "כל אשר דבר י"י נעשה ונשמע" (שמות כד, ז). ודודי חמק עבר. שהיה הקול מתעלם [מהם, הין] שומעין את הקול מן המזרח והולכים למזרח והקול יוצא מן המערב. וכן שומעין מן ה[צפון] והולכין לצפון והוא יוצא מן הדרום. הדא הוא דכתיב "הן קדם אנה[לך] ואיננו ואחור ולא אבין לו שמאול בעשותו ולא אחז יעטוף ימין ולא אראה" (איוב כג, ח-ט). נפשי יצאה בדברו, בשעה שיצא הדיבור פרחו ויצאה נשמתן של ישראל. בקשתיהו ולא מצאתיהו, זה יום העגל. קראתיו ולא ענני, בימי המרגלים¹.

[ז] מצאוני השומרים הסובכים בעיר. ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר במלכיות הכתוב מדבר, את מוצא בשעה שבאו השונאים והקיפו את ישראל, כל מי שהיה בורח מהן היו מכין אותו ומפצעין את ראשו ונוטלין את כסותו שנאמר נשאו את רידי מעלי². וחד אמר בשומרים שבכל דור ודור הכתוב מדבר, דכתיב "נתנני י"י בידי לא אוכל קום" (איכה א, יד).

רבינו שמריה

[ז] פתחתי אני לדודי. מיד שפתחתי לדודי, הוא קצף עלי ופנה ממני. כלומר, כאשר התבססתי במלכותי, רחק ממני, כיון שהחטא הרחיקו ממני. בקשתיו ולא

[ז] פתחתי. או פתחתי את הדלת לדודי והוא קצף עלי⁶ ועבר. אלא שנפשי יצאה כשהוא דיבר איתי. או ביקשתי אותו ולא מצאתי אותו, קראתי לו והוא לא ענה לי.

חולנית מאהבתו כיון שהוא עבר ממני ולא מצאתי, וכאילו היו [שואלים אותה איך נראה דודה והיא משיבה להם¹⁰]. והעדפתי אותו על פני אחרים, כי נשבעתי בשבועה זו [לא אחליפנו באחר כי] לא יהיה כמותו בין הנבראים, כי בהכרח יהיה באנשים [חסרון מאחד הצדדים, או] שהוא יהיה יפה בתכלית ולא יהיה לו שכל שלם או שכל שלם [ולא יהיה מראהו נאה].

[ט] מה דורך מדוד. שואלים אותה השומעים ואומרים, באיזה דבר נחשב דורך, ובאיזה דבר דורך נכבד יותר מכל אחר, עד שהשבעת אותנו בשבועה הגדולה הזו.

[ט] הרי היא משיבה להם בתיאורי דודה שהוא שלם בכל דבר. ואחרי [שתיארה את כללות] הגוף, סיפרה וכלו מחמדים, עד שהביאה אותם להשתוקק לחפש את הדוד, שיהיו [שותפים בחיפוש], ולכן אמרו לה "אנה פנה דורך ונבקשנו עמך". אמרה

מצאתי קראתי ולא ענני. כמו שהיתה המלוכה מעת שסרה בחורבן מקדש שני ובכל הזמן הארוך שמאז ועד עתה לכן הוא אמר חמק עבר. [ואמר עוד קראתי ולא ענני], כלומר מה קרה לנבואה מאותו זמן⁷.

[ז] מצאוני. אז מצאוני השומרים המסיירים בעיר, היכו אותי ופצעו אותי, הסירו את לבושי⁸ מעלי שומרי החומות.

[ז] מצאוני. חוזר על ישראל. נשאו הם המלכים שנצטוו לשמור עליה. אומרת שימלכו עליה, ואין זה נכון שעם זר ימשול עליה, כמו⁹.

[ח] השבעתי. השבעתי אתכם, היא אומרת, בנות ירושלים, אם תמצאו את דודי אל תספרו לו שאני חולנית מצד האהבה.

[ח] [השבעתי]. [והיא אומרת להם, נעשיתי]

ציונים והערות

הוא תרגומו של "חלף". שאר הראשונים פירשו "חמק" באופנים שונים, לשון עיסוי והסתר (רש"י), לשון סיבוב (מחברת נחם ערך חמק. ספרי השרשים לרא"ג ולרד"ק שורש חמק) או לשון ערגה וחיכוך (רשב"ם), או המתנה או הליכה (ראב"ע).⁷ הדברים חסרים קצת, ונראה שרבינו מוסיף כאן שגם בזמן בית שני לא ענה ה' לישראל כמו בבית ראשון, שהרי חסרה בו הנבואה. וכעין זה ביאר ר"י קמחי, ש'קראתי ולא ענני' רומז לסילוק הנבואה לאחר מיתת חגי זכריה ומלאכי. וכן פירשו הרמב"ן והמצודת דוד, הייתי מחזרת אחר דבר ה' בידי נביאי, ולא עלתה ביד. ⁸ רבינו מתרגם "רדידי" - לבושי, "רדא" בלשון ערבי, וכן כתב ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים: רדא וארדיה [ותרגם ריב"ת: מעטפות, כיון שתיבה זו היא גם לשון עטיפה, אבל הכוונה ללבוש וכסות]. וזו כוונת רבי'ע כאן שכתב: בלשון ישמעאל כמו צעיף, והיינו ש"רדידי" דומה ל"רדא" בלשון ישמעאל, שעניינו כמו צעיף, וכוונתו ללבוש. ⁹ הדברים קטועים, ונראה שרבינו מפרש כמו שכתב ר"י קמחי: שומרי החומות. אלו השומרים הם מלכי אומות העולם, כי המלך נקרא בלשון הקודש רועה, והרועים נקראו שומרים, שנאמר (בראשית ל, לא) "אשובה ארעה צאנך אשמר", ובשבילים נאמר "הכוני פצעוני". וכעין זה פירש רש"י. ¹⁰ ראה לעיל עמ' עה הערה 12, שתיאור השלמות נועד לספר את מי היא מחפשת ולעורר את תשוקתם לעזור לה בחיפושה, וגם כדי להסביר להם מה מיוחד בו עד שאינה מחליפה את אהובה באחר.

1. בילקוט כל המאמר בקיצור: "ודודי חמק עבר" - שהקול מתעלם מהם ושומעים אותו מארבע רוחות ורצין כנגדו, "נפשי יצאה בדברו" - בדבור ראשון יצאה נשמתו של ישראל, "בקשתי ולא מצאתי" בעגל, "קראתי ולא ענני" במרגלים. 2. בילקוט: "מצאוני השומרים", בשעה שצרו על ירושלים כל מי שבורח היו מכין אותו ומפצעין ראשו ונוטלין את כובעו, שנאמר "נשאו את רדידי". 3. בלקח טוב: "השבעתי אתכם בנות ירושלים", זה השבועה שישראל משיביעין את הנביאים בשעת הנחמה כשיבואו לנחם את ישראל, והיו אומרים להם משיביעין אנו עליכם שאם תשרה עליכם רוח הקודש ותמצאו את דודי מה תגידו לו על הצרות שקבלו ישראל בין האומות, "כי חולת אהבה אני", חולה אני בגלות על אהבת הקדוש ברוך הוא, שנאמר "אלי ככתולה חגורת שק על בעל נעוריה". 4. הכוונה אינה ברורה בשל טשטוש הכתב, אך השערת המו"ל שכאן הוא מקום המובאה בשבלי הלקט סי' רפב על הפנייה למלאכים שיוליכו את התפילה, אין לה מקום לחול. 5. ההשלמות על פי לקח טוב. ששת השורות האחרונות ברף מטושטשות מאוד ועלו השערות שונות ע"י המהדירים על השלמתן, אך מהמילים שניתן להפלות מהן בביור, כפי שהענקנו, נדחות השערותיהם. 6. רבינו מפרש "חלף" לשון קצף ועברה, והשתמש בתיבה [וגד] שבה מתרגם רס"ג "התעבר" (דברים ג, כו). היה מקום לומר שהוא מפרש "עבר" האמור כאן מלשון עברה, אלא שהוא ממשיך ומפרש "עבר ממני", ואם כן "התעבר"

יְדוּרֵי צֶחַ וְאֲדוֹם דָּגוּל מְרַבֶּכָה: יֵאֱרָאשׁוּ כְּתָם פֶּזַז קְנָצוֹתָיו
תִּלְתָּלִים שְׁחָרוֹת כְּעוֹרֵב: יֵעִיָּזוּ כִּיּוֹנִים עַל־אַפְיקֵי מַיִם
רְחָצוֹת בְּחֶלֶב יִשְׁבּוֹת עַל־מְלֶאֶת:

מדרש שיר השירים

שהעולם מתנהג בשני דרכים, "ראה נתתי לפניכם היום את החיים [ואת] הטוב". וכשם שהוא מתנהג בשני הדרכים הללו כך העולם מתישב בב' דרכים. אמר הקב"ה אם [אני] בורא את העולם במידת הדין אינו יכול לעמוד, ואם אני בורא אותו במידת רחמים אינו יכול לעמוד, ברא אותו בשניהן. במידת הדין ובמידת רחמים, דכתיב "ביום עשות י"י ארץ ושמים".

קוצותיו. [אילו קווצים שבתורה. שאם את מחליף דלת בריש את מחריב את העולם³. תלתלים זה המרגיל⁴. שנחורות אין] האותיות. דבר אחר, את מוצא שאם אין אתה משחיר ומעריב בתורה אין דברי תורה מתקיימין כך. דבר אחר, שאם אין אדם נעשה אכזרי על עצמו כעורב שנעשה אכזרי על בניו אין דברי תורה מתקיימין בו⁵.

[יב] עיניו כיונים על אפיקי מים. מה היונים האילו משוטטים על אפיקי מים, כן עיניו של הקב"ה משוטטות בכל רעים וטובים, שנאמר "בכל מקום עיני י"י צופות רעים וטובים" (משלי טו, ג). דבר אחר, עיניו כיונים, אילו תלמידי חכמים שהן גלגל עיניו של עולם. כיונים על אפיקי מים, את מוצא שבשעה שיושבין ונותנין ונושאים בדברי תורה מיד הקב"ה בא ומאיר את עיניהם בהלכה, שכן כתיב "מצות ה' (ברא) [ברה] מאירת עינים" (תהלים יט, ט). וכתיב "זרעו לכם לצדקה", "נירו לכם ניר" (הושע י, יב), נירה של תורה. כל כידיבייה בישין וכידיבייה של תורה [טבין], כל פיטפיה בישין ופטפיה דאורייתא טבין⁷. אמר ריש לקיש במגילת החסידים מצאו כתוב [יום] תעזוביה

(הושע יב, יא)¹. דגול מרבכה. הוא היה מגדל [אתכם], "רבכה כצמח השדה נתתיך ותרבי" וג' (יחזקאל טז, ז). אמרו להן עד שאתם מבקשין לידע את מקומו דעו מקום שלוחיו. קיסר שאל את ר' יהושע בן חנניה. אמר לו אלהיכם שהוא "אלהי האלהים ואדני האדונים" (דברים י, יז) מפני מה אינו מראה שבחו בעולם כדי שיראו אותו כל הבריות. אמר לו ר' יהושע לאותו הרשע אין עין יכולה להסתכל בו. אמר לו הראני אותו ואני מסתכל בו. אמר לו הין. בתקופת תמוז הוציאו והעמידו כנגד פגמתה של חמה, אמר לו הסתכל למעלה ואת רואה אותו. אמר לו וכי יש עין שהיא יכולה להסתכל בפגמתה של חמה. עכשיו אמר לו ישמעו אזניך מה שפיך מדבר. ומה אם זו אחד משלוחיו אין את יכול להסתכל בו, מי שכתוב בו "אלף אלפין ישמשוניה ורבו רבבן קדמוהי יקומון" (דניאל ז, י), את יכול להסתכל בו. מי שכתוב בו "הנה י"י עובר ורוח גדולה" וג' (מ"א ט, יא). וכתיב "ואחר הרוח רעש לא ברעש י"י" (שם). וכתיב "ואחר הרעש אש לא באש י"י" (שם, יב). וכתיב "ואחר האש קול דממה דקה" (שם). "[ובקנאתי באש עברתי דברתי] אם לא ביום ההוא" וג' (יחזקאל לח, יט). את יכול להשתכל בו. מיד נתבייש אותו רשע ושתק לו והלך².

[יא] ראשו כתם פז. אלו האותיות שעל כתר העליון, שבשעה שביקש הקב"ה לבראת את עולמו ירדו כולם ועמדו לפניו, ולא ראה אות שהעולם מתישב בו אלא בית, "בראשית ברא אלהים". ולמה בבית, לפי

גינני, ובה הוא אומר "הכוני פצעוני".

היא עונה ואומרת, כבוד דודי -

[י] דודי צה. לכן⁹ ואדום, הדרת כבודו גדולה מרכבה.

[יא] ראשו. על ראשו מצנפת עטורה¹⁰ באבנים טובות וזהב¹¹, ומקלעות שערותיו¹² כתלי תילים¹³ שחורות כצבע העורבים.

[יא] ואמר "ראשו כתם פז", כוונתו שכשם שהתכשיטים והזהב נכבדים בעיני העם, כך התורה נכבדת בקרב אנשיה¹⁴.

קווצותיו תלתלים. כלומר, תועלותיה גדולים ועצומים, כמו שאמר, "על כל קוץ וקוץ תלתלים של הלכות" (עירובין כא, ב). שחורות כעורב. כלומר, שאין משיגים אותם אלא בעמל גדול, כמו שאמרו רבותינו "עד שישחיר פניו עליהם כעורב" (עירובין שם)¹⁵.

[יב] עיניו. ועיניו כעיני היונים על עינות המים,

להם, לא תוכלו להגיע אליו, לפי שהוא "יידרו לגנו" [רוצה לומר שנגלה] לפקוד את אומתו בני ישראל שהם ערוגת הבשם, לרעות [בגנים] - לראות את הצדיקים שבין האומות, ועם זאת, גם אם תגיעו אליו לא תצליחו ללכת במשמעתו, ואף אחד לא יוכל לשאת את הוראותיו מלבדנו [שהתייחדנו באהבת] דודי.

ומ"דודי צח ואדום" שהוא תיאורו עד "זה דודי וזה רעי" היא מראה להם [ש]אין אלוהינו כאלוהותם, כי אלוהותם היא מכסף וזהב וכדומה, ואלוהינו חי לעד, שאין כמוהו, כמו שנאמר "כי לא כצורנו צורם" (דברים לב, לא), ואמר עוד "ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלוה עמדי" (שם פסוק לט)⁸.

ה"מצאוני" הזה אינו כראשון (לעיל ג, ג), שהרי הראשון הוא דרך אהבה, וזה דרך

ציונים והערות

יונה בשם רבי יוסי בן גזירה, כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאורייתא טבין כל כדבייא טבין וכדבייא דאורייתא בישין. 8. כעין זה כתב בלקח טוב כאן: זו תשובה שישאל משיבין לאומות העולם על שאמרו להם "מה דודך מדוד", והם עונין דודי אין לי שני ואפס זולתו ואין מבלעדיו מושיע וכו'. 9. רבינו מפרש "צח" לשון לובן [ולא לשון נקיות], וכ"כ רש"י. 10. רבינו מפרש "ראשו כתם פז" לא שראשו משול לכתם פז, כפירוש רוב הראשונים, אלא שעל ראשו מצנפת מעוטרת בכתם ופז. 11. כעין זה כתבו רס"ג (איכה ד, א, במהדורתנו עמ' קמו, וע"ש בהערה), ראב"ע ור"י קמחי, ש"כתם" הן אבנים טובות, ולא תכשיטים בכלל (כרש"י) וגם אינו שם לזהב (כרד"ק). אך הם פירשו ש"פז" הוא תואר לכתם, והכוונה למובחר שבאבנים הטובות, ורבינו מפרש ש"פז" הוא זהב. וכן כתב רס"ג (איכה ד, ב) ש"פז" הוא זהב מובחר, ע"ש. כפי הנראה כך תרגם רס"ג גם כאן, ורבינו נמשך אחריו כפי שהוכח בפרקים הקודמים, אלא שלפרק זה לא בא לידנו תפסיר רס"ג המקורי. 12. עיי' לעיל פסוק ב ובהערה שם. 13. רבינו מפרש "תלתלים" לשון נכנס ויוצא, מתפתל. וכעין זה כתב במצודת דוד, שהן שערות מסולסלות בסיבוב, ומשום שהם נכנסות ויוצאות הרי הן נראות תילים תילים. 14. דרשה זו מקדימה את הדרשות הבאות שדורשות את הפסוק על התורה, ומקורן במסכת עירובין, ושם לא נדרשה תחילת הכתוב "ראשו כתם פז" על התורה. אך נדרש כן בשיר השירים רבה כאן ובויק"ר (יט, א), ראשו זו תורה, דכתיב "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ח, כב). 15. וכן הביא במדרש מן הגניזה כאן.

1. בשאלות עקב קמה: נראיתי בסיני כבחור שנאמר "דודי צח ואדום". ובלקח טוב: פעמים הוא נדמה כגבור, שנאמר "ה' כגבור יצא", "ה' איש מלחמה", פעמים כזקן, שנאמר "ועתיק יומין יתב". 2. יסודו בחולין נט, ב: אמר ליה קיסר לר' יהושע בן חנניה, בעינא דאיהוי לאלהיכו. א"ל לא מצית חזית ליה, א"ל איברא חזינא ליה. אזל אוקמיה להדי יומא בתקופת תמוז, א"ל איסתכל ביה, א"ל לא מצינא. א"ל יומא דחד משמשי דקיימי קמי דקדושא בריך הוא אמרת לא מצינא לאיסתכלא ביה שכינה לא כל שכן. 3. מכאן מוכח שהקוצין אינם התגין הנוספים בכתב סת"מ של ימינו, אלא הקוצים שבאותיות עצמן, המבחינים בין ר' לר', ועיין השיר לשלמה הערה 89. 4. אולי צ"ל: הסרגול, כמו בששה"ר, והוא סרגול השורות בספר התורה שבו מדובר כאן. 5. יסוד ב' דרשות אלו בעירובין כב, א: "קווצותיו תלתלים" אמר רב חסדא אמ' מר עוקבא מלמד שהיה דורש על כל קוצה וקוצה תלי תלים של הלכות שחורות כעורב במי אותה מוצא במי שמשיים ומעריב עליהם בית המדרש. רבה אמר, במי שמשחיר פניו עליהן כעורב. רבא אמר, במי שמשיים עצמו על בניו אכזרי כעורב. כי הא דרב אדא בר מתנה הוה קאזיל לבי רב אמרה ליה דביתוהו ינוקי מה אעבד להו, אמ' לה איכא קירמי באגמא. 6. בילקוט: "עיניו כיונים" שנאמר "עיני ה' צופות רעים וטובים". דבר אחר, אלו תלמידי חכמים שהם גלגל עינו של עולם. "על אפיקי מים", בשעה שהם יושבים ועוסקים בתורה שנמשלה למים הקדוש ברוך הוא בא ומאיר עליהם בהלכה, דכתיב "מצות ה' ברה מאירת עינים". 7. בירושלמי סוף ברכות: רבי

יִלְחִיו כְּעֶרְוַת הַבֶּשֶׂם מְגִדְלוֹת מְרַקְחִים שְׁפֹתוֹתָיו שׁוֹשְׁנִים
 וְנִטְפּוֹת מֹזֶר עֵבֶר: יִדְּיו גְּלִילִי זָהָב מְמֻלָּאִים בְּתַרְשִׁישׁ
 מַעְיו עֲשֵׂת שֵׁן מְעֻלָּפֶת סְפִירִים: טו שׁוֹקִיו עֲמוּדֵי שֵׁשׁ
 מִיּוֹסְדֵימ עַל־אֲדָנֶי־פֹּ מְרִאֵהוּ כְּלָבָנוֹן בַּחֹר בְּאֲרָזִים:

מדרש שיר השירים

ואותותיה של תורה⁶. ממולאים בתרשיש כימא רבא, דכתיב "ארוכה מארץ מידה ורחבה מני [ים]" (איוב יא, ט). ר' שמעון בן לקיש הוה פשיט קראי. כד הוה מטי להדא פסוקא הוה אמר יפה למדני [חנניה בן] אחי ר' יהושע מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים לגדולים כך בין דיבור ודיבור דקדוקיה⁷ [ואותיותיה של תורה]. מעולפת ספירים, אלו ספרי תורה שהם דומים לעשת שן, שמקושטת כספיר.

ידיו גלילי זהב, אלו בעלי מעשה ובעלי צדקה. מעיו עשת שן, אלו הצנועין שבהן שאינן נגלין במעשיהם.

[טו] שוקיו עמודי שש, אלו העשירים. מיוסדים על אדני פז, כפז שהוא נקי מכל פסולת.

רבינו שמריה

כמו מושק טהור¹². [יג] ומה שאמר לחייו הוא על דיבורו בהר סיני, שהעולם התמלא בכל מיני בשמים בזמן הדיבור¹³. שפתותיו שושנים. כמו שנאמר "וידבר ה' אליכם מתוך האש" (דברים ד, יב)¹⁴. מר עבר. לפי המשמעות שאמרנו¹⁵. [יד] ידיו. ידיו עם זרועותיו הם כמו מטילי¹⁶ זהב, משוכצים באבני פטרה¹⁷, ותוכו כמו שנהב¹⁸ בלובן, מוקף¹⁹ בתכשיטים. [יד] ידיו גלילי זהב. על הלוחות²⁰. ממולאים בתרשיש, משם האבנים הטובות²¹.

מעיו עשת. על קדש הקדשים²², לפי שהוא היה בתכלית הייחוד, ו[רומז] שהיה [מצופה] באבנים טובות מכל צדדיו, כמו

ימים תעזובך ועת לדרוש את יי"י¹. רוחצות בחלב. דברים שהן מסותרין מן הבריות [משש] ימי בראשית מלבנין אותן כחלב. יושבות על מלאת. שהן יושבין ונושאים ונותנים בדברי תורה כאדם שהוא יושב על הבריכה וממלא ומשקה את הפרדס².

[יג] לחייו כערות הבשם. [את מוצא] בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני נתמלא העולם כולו מיני בשמים³, דכתיב מגדלות מרקחים שפתותיו [שושנים נוטפות] מור עובר. איכן עבר, גנוז הקב"ה לצדיקין בגן עדן⁴.

[יד] ידיו גלילי זהב. חנניה בן אחי ר' יהושע אמר כודסן⁵, בין דיבור ודיבור דקדוקיה

והן כאילו רחוצות בחלב ויושבות ביושר⁸. [יב] ענינו. על הסנהדרין, שהם העוסקים בתורה⁹. רוחצות בחלב, שאין בהם מום¹⁰, מעשיהם נקיים לפני בוראם, כמו שנאמר "ומום אין בך" (לעיל ד, ז, סנהדרין לו, ב), וכמו שאמר הבורא יתברך למשה "ונשאו אתך במשא העם" (שמות יח, כב), ואמרו רבותינו, "אתך - בדומין לך" (סנהדרין שם). ומה שאמר "על מלאת" הוא היושר השלם, לפי שכאשר עין האדם אין בה פגם ולא חסרון, הרי היא השלמות. וזהו פירוש מלאת.

[יג] לחייו. לחייו הן כמו תלמי בשמים בחלקותן, וכמו יינות מבושמים בניחווח¹¹, שפתיו אדומות כמו שושנים, וריח פיו כשהוא מדבר בוקע מהן

מיוסדים על אדני פז. שהוא היה על השיתין²⁴ שהיו מעת בריאת ה' את העולם, כמו שאמרו "שיתין מששת ימי בראשית נבראו" (סוכה מט, א). והם היסודות שחפר דוד, ומצדו חפר, [כמו שאמרו] "וגם יקב" (ישעיה ה, ב) אלו השיתין (סוכה שם), להודיע אלו שיתין אמר, שהם [מיוסדים על אדני פז], כמו שאמרו שמחוללין ויורדין עד תהום.

שנאמר "ויצף את הבית אבן יקרה לתפארת" (דה"ב ג, ו). ואף שפסוק זה נאמר בהיכל, הרי על אחת כמה וכמה בקדש הקדשים הנכבד ממנו. והזכירו הכתוב בזה והוא הדין לזה.

[טו] שוקיו. שוקיו כעמודי שיש²³, מיוסדים על בסיסי זהב, הדרת כבודו כמו המקדש, בחור טוב קומה כארוזים.

[טז] שוקיו עמודי שש. כוונתו להיכל.

ציונים והערות

דור זה וריח הטוב אפילו היוצא. 13. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה: לחייו כערוגת הבשם, את מוצא בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני נתמלא העולם כולו בשמים, דכתיב "מגדלות מרקחים שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר". ועיי' שבת פח, ב. 14. על דרך דרשת הגמרא (שבת שם), אל תקרי שושנים אלא שושנים, והוא דיבורו של הקב"ה בסיני. 15. היינו שהוא מושק טהור, כמו שפירש בפסוק ה. 16. רבינו מפרש "גלילי" לשון יציקה, על מטילי זהב, וכפי הנראה על שם שהיו יוצקים אותם בצורת גלילים. ועיי' רש"י ור"י קרא. 17. לפי כ"י אחד, התרגום: אבנים טובות. לפי כה"י שהוא "זמרד", שבו תרגם רס"ג "פטדה" (שמות כח, יז), וכן נקטו שאר ראשונים שהוא הפטדה (ראה ה' ש', 'מונחי מחצבים ומתכות ועיבודם ומונחי צורפות בערבית-יהודית בימי הביניים', ספונות, סד"ח, ספר ו [כאן], תשנ"ג, עמ' 239), ולא תרגם "אזרק" שבו תרגם "תרשיש" (שם פסוק כ). ואולי בחר בו כיון שהוא המגיע מארץ תרשיש, עיי' בזה בפירושו הארוך. 18. כן כתב גם ראב"ע ש"שן" האמור כאן הוא שן הפיל, והיינו השנהב. 19. רבינו מפרש "מעולפת" - מוקף, וכעין זה כתבו האב"ע ור"י אבן ג'נאח והרד"ק (ספר השרשים שורש עלף) והר"י, שהיא לשון עיטוף וכיסוי. 20. כן הוא בש"ש"ר כאן. 21. נראה שרבינו מפרש שתרשיש אינו שמה של אבן טובה, אלא הכוונה למדינת תרשיש שממנה מביאים את האבנים הטובות. והוא פירוש מחודש (ומצאתי רק אצל פרשנים מאוחרים), ואכן מצאנו בכתובים שהזהב והכסף באים מתרשיש (מ"א י, כב; שם כב, מט; ירמיה י, ט), אבל אבנים טובות לא מצאנו. ושמה כיון שתרשיש היא באפריקה כפירוש רוב הראשונים (עיי' בהרחבה בתחילת ספר מלכי תרשיש לרבי בנימין רפאל כהן), הרי הוא סמוך לארץ החוילה אשר שם הזהב והבדלח ואבן השם (בראשית ב, יא-יב). 22. כן פירש גם ר"א גאליקו, וביאר טעמו של פירוש זה: ואמר מעי עשת שן, על המקום המיוחד שבמשכן, והוא לפנים מן הפרוכת קדש הקדשים, שהוא מקום פנימי ונעלים כמו המעים שבתוך הגוף. 23. וכ"כ רש"י. 24. לא מצאתי חבר לרבינו בפירוש זה, "שוקיו עמודי שש" על ההיכל ו"מיוסדים על אדני פז" על השיתין.

1. הוא המשך דברי הירושלמי שם. ריח"ו כתב שתיבות "ועת לדרוש את השם" נדרו ממקומן והן שייכות אחר "נירו לכן ניר", שהרי הוא סיום הפסוק ההוא. 2. בילקוט: "רוחצות בחלב" - דברים המסותרים מלבינין אותם כחלב, "יושבות על מלאת" - כאדם שהוא יושב על הכרעה וממלא ומשקה. 3. כן הביא רבינו שמריה. 4. עיין לעיל פרק ה פסוק ה. 5. תיבה שאינה ברורה ככה"י. 6. בילקוט: "ממולאים בתרשיש" כימה רבה, "ארוכה מארץ מדה" וגו', מה הם הזה בין גל לגל גלגלים קטנים, כך בין דבור לדבור דקדוקים של תורה. 7. מכאן חסר בכתב היד שחזר ונמצא, והמהדורה מבוססת על ההעתקה המשובשת, עד להלן ז, ג. המו"ל הראשון הוסיף דברים על פי ליקוטים מהילקוט ועוד, ולא ראינו בדבריו טיעון מספיק לייחוסם למדרש דידן. גם הדברים שהביא מחוץ לסוגריים אינם מקבילים להלן מפרק ז פסוק ג והלאה למה שנמצא בכתב היד, ויתכן שמכאן והלאה מבוסס על איזה חיבור לא ידוע, ולכן הוצגו הדברים בגופן מוקטן, ודי בהערה זו. 8. היינו במתכונת שלמה, וזהו פירוש "על מלאת", בתכונתם השלמה, כפירוש ראב"ע ור"י קמחי. ר"י קמחי הוסיף וביאר את עניין היושר האמור כאן, שכאשר היונים הולכים על אפיקי המים הם בתענוגם ושמתם הולכים בשוה יפה יפה, בשובה ונחת, בלי פח ופחת. 9. כן הוא בש"ש"ר כאן: עיניו כיונים, עיניו אלו סנהדרין שהם עינים לעדה, שנאמר "והיה אם מעיני העדה" (במדבר טו, כד), רמ"ח אברים יש בו באדם וכולן הולכין אחר העינים, כך ישראל אין יכולין לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהן. 10. לא מצאתי חבר לפירוש זה, ש"רוחצות בחלב" מורה שאין בהם מום. בהוספות המו"ל במדרש שה"ש מן הגניזה פירשו כעין זה, על מום במעשים: רוחצות בחלב, שהיו הסנהדרין מלוכנין מן החטא ומעולם לא שפכו דם נקי. יושבות על מלאת, שהיה מספרם תמיד מלא. 11. רבינו מפרש "מגדלות מרקחים" על יין מרוקח ומבושם בבשמים. 12. רבינו מפרש "שפתותיו שושנים" על ההבל היוצא מפיו בעת שמדבר, וכן כתב ר"י קמחי: שפתותיו נוטפות מור עובר שוטב טוב וחזק שריחו עובר ואף על פי שמכסים אותו בכסויים רבים יעבור ריחו הטוב, כך הבל פיו של

זו חכו ממתקים וכלו מחמדים זה דודי וזה רעי
בנות ירושלם:

ו אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו
עמך: ב דודי ירד לגנו לערנות הבשם לרעות בגנים
וללקט שושנים: ג אני לדודי ודודי לי הרעה בשושנים:
ד יפה את רעיתי כתרצה נאווה בירושלם אימה כנדגלות:
ה הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבני שעריך כעדר העזים
שגלשו מן הגלעד: ו שניך כעדר הרחלים שעלו מן
הרחצה שכלם מתאימות ושכלה אין בהם:

מדרש שיר השירים

וללקוט שושנים, אלו צדיקים שביניהם, שאין
לך אומה ולשון שישאל גלו ביניהם שלא נקלט
בתוכה ריחן הטוב של ישראל. וללקוט שושנים
אלו צדיקים שביניהם, שכל זמן שהיה בית
המקדש קיים היו הקרבנות מכפרין על עון הדור,
ועכשיו שבית המקדש הוא חרב, צדיקים מכפרין
במיתתן.

[ג] אני לדודי ודודי לי. הדא הוא דכתיב "ה'
אלהינו בעלונו אדונים זולתך לבד בך נזכיר שמך"
(ישעיה כו, יג). הרועה בשושנים, אל תקרא
שושנים אלא ששונים, שאין להקב"ה בעולמו
אלא ד' אמות של הלכה.

[ד] יפה את רעיתי כתרצה. כתרצה בשעתה, דבר
אחר, אימתי, כשאת מתרצת לי. נאווה כירושלם,
כירושלם בשלותה. איומה כנדגלות, בין
המלכיות. אמר הקב"ה, אעפ"י שהגלית אתכם
בין האומות, הרני מטיל אימתכם כאלו הייתם
בארבעה דגלים והענן היה מקיף עליכם.

רבינו שמריה

[א] אנה הלך דודך. לאן הלך אהובך, את, יפה
בנשים, לאן פנה אהובך עד שנבקש אותו עמך.
תשובתה להם -

[ב] דודי ירד לגנו. אהובי ירד אל גניו, אל ערוגות
הבשמים, להתהלך בגנים ולקטוף מהם את

[טז] זה דודי וזה רעי, ומה אם ביציר כפיו של
הקב"ה נמצאו כל המדות הללו, בהיוצר עצמו
על אחת כמה וכמה.

ו [א] אנה הלך דודך. כמה דאת אמר "כי אין
האיש בביתו הלך בדרך" וגו' (משלי ז, יט).
דבר אחר, אנה הלך דודך מבית ראשון, אנה פנה
דודך מבית שני. מה בין בית ראשון לבית שני,
כשפנה מהם הקב"ה בבית ראשון ובא לגאלם
מבבל, הוא שב אליהם, וכשפנה מהם מבית שני,
לא שב אליהם, אבל ממתין הוא עד שישובו
אליו, הוי אומר "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי
תשוב" (ירמיה ד, א).

[ב] דודי ירד לגנו. זה גן עדן. משל למטרוניתא
סורחה על המלך וגרשה מביתו, והיו בני אדם
קוראים לה זאת גרושת המלך, אמרה להם אעפ"י
שגרש אותי מביתי, עדיין שטר כתובתי אצלי
ושמו עלי. לרעות בגנים, אלו אומות העולם,

[טז] חכו ממתקים. דיבורו מתוק וכולו נחשק,
זה דודי, וזה חברי, אומרות בנות ירושלים.

[טז] וסיימה הנאמרה ואמרה זה דודי וזה
רעי, לפי מה שהם יכולים לדעת¹.
וזהו דיבור השואלים, אומרים -

שיבחוה החכמים והנביאים ושאר המשבחים. והרי הוא כאומר לה: גם אם את בגלות, את יפה בעיני כפי שהיית בזמן המלוכה.⁷

[ה] הסיבי עיניך. סובבי⁸ עיניך מנגדי כיון שהם היטו את דעתי⁹, וכך שערך שהוא כעדרי העזים בשחרותו¹⁰ המשתלשל מהר גלעד, מפליא אותי בך.

[ה] אבל הסבי עיניך כאשר יצרו לך הנסיונות בגלות, ואל תבקשי להסיר הכל ממך, עד שאראה ואסיר אותך כראות עיני¹¹. ועם זאת לא אניח אותך מאהבתי, כמו שאמר "אך אתך לא אעשה כלה ויסרתך למשפט ונקה לא אנקך" (ירמיה ל, יא).

ומה שאמר שהם הרהיבוני, כלומר צערך אלי קשה עלי כי מעמדך אצלי כמעמד אותם בני מכיר בן מנשה...¹²

[ו] שניך בעדר הקצובות. וכך שיניך בעדר הנבחר העולה מן הנקיון, וכולן מתאימות, ומשכלת אין בהן.

השושנים, כפי שאמרנו².

היא אומרת -

[ג] אני לדודי. אך אני אסבול את היעדרו של אהובי ואהובי יסבול את העיכוב שלי, היא המטיילת בין השושנים. ויש אומרים גם: אני לאהובי והוא לי, לא נכנס בינינו זר³, והוא המטייל בגני השושנים.

וכבר הזכרנו בפירושו הארוך (לעיל ה, ט) את המשמעות הזאת.

وهוא כיון ששמע את דיבורה לאומות, התחיל בשבחה ואמר -

[ד] יפה את. יפה את, את רעייתי, כמו העיר תרצה⁴, יפה כמו העיר ירושלים, מאימת כמו המחנות בעלי הדגלים⁵.

[ד] פירשתי כתרצה כעיר בין הערים, כי היו בה מלכי ישראל, בעשא ובנו וחלק ממלכות עמרי, כאמרו "מלך בעשא בן אחיה על כל ישראל בתרצה" וגו' (מלכים א טו, לג). והייתה תרצה יפה בין הערים⁶, וירושלים יפה יותר כי השכינה בה. וכן

ציונים והערות

כולם, כיון שזו תקנתה להתיישר בגלות. וזהו "הסבי עיניך" מלפנות אלי ולהתפלל עלי, "שהם הרהיבוני" לשון זרות, כפי שפירש בתרגום, היינו שתפילותיה בנשיאת עיניה אליו גורמות לו לשלול ממנה את הייסורים, אך הוא מבקש ממנה שלא תעשה כן אלא תתן לו להסיר את היסורים ממנה כאשר יראה לנכון. וכעין זה הרחיב בלקח טוב: הסבי עיניך מנגדי. זה על דרך געגוע כאדם שיש לו אשה אהובה מאד וכל זמן שהוא רואה את עינה בוכות מיד נתמלא עליה רחמים וכל מה שמבקשת עושה לה על רוב אהבתו אותה והקב"ה אומר לה לכנסת ישראל הסבי עיניך מנגדי. סבלי עול הגלות ואל תרחקי את הקץ כי עת לכל חפץ, ע"כ. והשווה גם למשל שהש"ר על המטרונה שנענשה וצמצמה פניה אחורי העמוד מחוץ לפלטין וביקש המלך שיעבירה מעל פניו כיון שאינו יכול לסבול.¹² נראה שדורש את הכתוב עליהם על פי המשכו, העוסק בהר גלעד, שהוא נחלת בני מכיר, כמו שאמר הכתוב "ולמכיר נתתי את הגלעד" (דברים ג, טו). ויתכן שהכוונה לכך שבני אפרים יצאו ממצרים לפני זמנם כיון שטעו בחישוב הקץ ולכן נפלו במלחמה עם הפלשתים בגת (מכילתא מסכתא דבשלח, שמו"ר כ, יא, ועוד), וזהו שאמר כאן לישראל שלא ידחקו את הקץ בגלות לפני זמנו, עד שיסיר ה' את היסורים מעצמו. אלא שדברים אלו אמורים על בני אפרים, ומכיר הוא מבני מנשה. ועיין בפירושו המיוחס לרס"ג לדברי הימים וברד"ק דברי הימים א' ז, כ, על מכיר שיצא אף הוא ממצרים וכשב בעצמו את הגלעד, וצ"ע.

1. היינו שהתיאורים הגופניים שניתנו הם רק משל שנועד לשכך את האוזן לפי הכנת האומות, אבל מהות הקב"ה נשגבת מכל תיאור. 2. לעיל ה, ט. 3. כן הוא בשיר השירים רבה כאן: אין לכם חלק בו, אלא דודי לי ואני לו. 4. כן פירשו ראשונים רבים, שתרצה היא עיר, וראה בהערות לפירוש הארוך. 5. כן פירשו המיוחס לרס"ג, ראב"ע ומצודות. וראה להלן פסוק י, ובפירוש הארוך שם ובהערות שם. 6. ולכן נבחרה למושב המלכים, בשל יופי בנינה. וכן כתב רלב"ג. 7. כעין זה פירש המיוחס לרס"ג, אך לפניך התנהגותה בזמן הגלות, שגם כשהיו בבבל היו עושים כתיקון שהיה להם בירושלים, והעמידו להם ראשי ישיבות, והיו מתקבצים בכל שעה לתפילה. 8. כפירוש רש"י ועוד ראשונים, ש'הסבי' עניינו הסרת המבט, על ידי סיכוב העיניים לצד האחר. בלקח טוב (בפירוש השלישי) והרי"ד פירשו להיפך, שתסב עיניה אליו כדי להתבונן בו ביותר. 9. "עבאני" - לשון זרות. והוא כפירוש המיוחס לרס"ג וראב"ע ש'הרהיבוני' הוא 'היטו את דעתי, השיאוני', והם פירשוהו לטובה, שנתבלבלה דעתו מאהבתה, אבל רבינו מפרשו בפירוש הארוך שכיון שהם עלולות להטות את דעתו לכן מבקש ממנה שלא תביט בו, ע"ש. אבל רש"י פירשו לשון גסות הלב, ומחברת מנחם (ערך רהב) וספר השרשים לריא"ג ורד"ק (שורש רהב) פירשוהו לשון חזק וממשלה, שחזקו את חשקו ואמצוהו. 10. רבינו מפרש שצבע העיזים שחור, וראה לעיל (ד, א). 11. רבינו מפרש פסוק זה על קבלת היסורים בזמן הגלות באהבה, בלי לבקש להסיר את

וּכְפֹלַח הַרְמוֹן רִקְתָּךְ מִבְּעַד לְצִמְתָּךְ: ^ה שִׁשִּׁים הֵמָּה מְלָכוֹת
 וּשְׁמוֹנִים פִּילֻגְשִׁים וְעֵלְמוֹת אֵין מִסְפָּר: ^ט אַחַת הִיא יוֹנָתִי
 תִּמְתִּי אַחַת הִיא לְאִמָּה בָּרָה הִיא לְיוֹלְדָתָה רָאוּהָ בָנוֹת
 וַיֹּאשְׁרוּהָ מְלָכוֹת וּפִילֻגְשִׁים וַיְהַלְלוּהָ: ^י מִי־זֹאת הַנִּשְׁקָפָה
 כְּמו־שָׁחַר יָפָה כְּלָבָנָה בָּרָה כְּחִמָּה אִימָה כְּנִדְגָלוֹת:

מדרש שיר השירים

שנתערבו זה בזה, לפי שבאו סנחריב ונבוכדנצר ובלבלו את העולם כולו.

[ט] אחת היא יונת. זו כנסת ישראל שלא נזדווגה לאומה אחרת, כיונה שאינה מזדווגת אלא לבן זוגה. אחת היא לאמה. כמה דאת אמר "ובפשעכם שלחה אמכם" (ישעיה נ, א), בכל מקום שגלו ישראל, שכינה עמהם.

[ז] כפולח הרמון רקתך. אפילו הרקנין שביך מלאין מצות כרמון.

[ח] ששים המה מלכות. אלו אפרכיות, ושמונים פלגשים, אלו הדוכסיות, ועלמות אין מספר, ונעלמות אין מספר. דבר אחר, ששים המה מלכות שיש להם כתב ולשון, ושמונים פלגשים, שלא זכו לכתב, ועלמות אין מספר, אלו האומות

רבינו שמריה

בלא [תלמוד, ואותן שהן] בלא תלמוד מתווספות על התוספתא [והמכילתא והספרא] עם ספרי דבי רב ושני החומשים עם הבריתות. ועלמות אין מספר - ה[מסכתות ה]קטנות⁶.

ונאמר פירוש אחר גם כן בזה: ששים המה - ששים ריבוא ש[יצאו ממצרים הנמנים. ושמונים פלגשים - מי שהיה [מבן עשר ועד עשרים]. ועלמות אין מספר - מי שהיה מבן עשר ומטה⁷.

אופן אחר, [ששים המה מלכות הן התורה] והחכמות שהן ששים⁸. ושמונים פלגשים - הם הפחותות מהן ב[מדרגה. ועלמות אין מספר - הפחותות מהן]. ואין מי שיודע בכל אלו אלא ישראל.

[ט] אחת היא. אך אין כמו רעיתי, כי אחת, אמר אוהבה, היא המיוחסת ליונה התמימה, ויחידה היא היחידה, יקרה לאמה במאור, היא השלמה ליוולדתה. וכאשר ראוה השרות הן מתארות אותה, והמלכות והפילגשים מאשרות אותה.

[ט] ועליהם אמר אחת היא [לאמה]. [היא האומה] שנלקחים אליה הדברים ועל פיה הם נחתכים. לפיכך ראו [אותה המלכות] והן יקראו, כלום יש אומה שמוסרת עצמה

[ו] ובאמרו שערך כעדר העזים הם הקרבנות], שהיה רובן מעזים, כמו שנאמר "שיניך כעדר הרחלים"¹, כלומר [הלבנות והנקיות] כעדר הנכנס כשהוא רחוק. הרי הוא אומר שכאשר רצה ה[מקריב להקריב, היו] אנשים ממונים על הצאן כדי שלא תיכנס לעזרה [בהמה בעלת מום. אם] היו זכרים היו עולות, כמו שנאמר "זכר תמים" (ויקרא א, ג), ואם היו [נקבות היו שלמים] (שם ג, א). והכל היה מנוקה כדי שלא תיכנס למקדש [בהמה בעלת מום]².

[ז] כפולח הרימון. ומצחק כפולח הרימון המתאים, ותוך צעיף מתאים בהתאמה היפה ביותר³.

[ז] [כפולח הרמון. כוונתן] למצוות ודברים נחמדים שהם עושים אותם לפני ה', והם] נקיים מהגנאי. וכמו שאמרו רבותינו "ריקנין שבִּישְׂרָאֵל מְלָאִים מִצְּוֹת כְּרִמּוֹן" (חגיגה כז, א), [ו] הם חזקים ויפים ביותר.

[ח] ששים המה. ואלה המיישבים כעת את העולם הרי הם ששים מלכות ושמונים פלגשים ועלמות לאין מספר.

[ח] ששים המה. אלה שמחיים את ה[עולם], ששים מסכתות, ל"ו⁵ אותן המסכתות שיש להן תלמוד, והשאר משנה

התרשתא, כמו שנאמר כמו שנאמר "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ" (הושע ב, ב), [ואחר כך יעלו משאר הארצות]. כמו שאמר יפה כלבנה, ואחר כך ברה כחמה, ואחר כך איומה כנדגלות, כמו שהיתה תחילת היציאה, שנאמר עליה "ובני ישראל יוצאים ביד רמה" (שמות יד, ח), וכך יהיה לעתיד [עד שיבואו] לארץ ישראל¹⁰. לפיכך תרגמנו "המחנות בעלי הדגלים", כלומר העולות¹¹.

על אמונתה כמו שישראל מוסרים עצמם [על אמונתם].

[י] מי זאת. כאשר היה זמן ביאת השחר, אומרים האנשים: מי זאת המופיעה כמו השחר בהתחלתו, ואחר כך יפה כירח, צלולה כשמש, איומה כמו בעלות הדגלים⁹.

[י] ובזמן קיבוץ הגלויות, תחילת עלייתם תהיה מעיראק ... חלקם ראנו כמו ש[היה] עליית עזרא הסופר עלה תחילה נחמיה

ציונים והערות

האמור כאן: ששים המה מלכות - אלו ששים רבוא, ושמונים פילגשים אלו מבין עשרים שנה (ומעלה) [ומטה], ועלמות אין מספר אלו קטנים שאין להם מניין. 8. רבי נתחום הירושלמי הרחיב בזה לעיל ג, ז, פירוש שני: יסודות המדעים וההשגות אשר כאשר הנפש זוכה בהם ומתענגת עליהם ומסדרת אותם סביבה, אז הם מצילים אותה מכל רע ומכל מה שיש לחשוש ממנו, כלומר הדברים הגשמיים - [מדעים אלה] הם ששים, והוא כינה אתם "גבורים" כיוון שכל אחד מן המדעים האלה מביא אל נפש כוח ויציבות באמצעות מה שהיא מקבלת ממנו, ובאמצעותו היא מתעלה לעבר הכרת מדרגה גבוהה יותר ופשוטה יותר ונכבדת יותר, ודבר זה הוא כינה "אפריין". כך אמר גם בפסוק אחר "ששים המה מלכות ושמונים פלגשים". ספירתם של השישים האלה היא השערה בלבד מצינו ואין לנו ראיה על כך, אך אנו מניחים בדרך ההשערה שאלה חלוקות של המדעים הבסיסיים. כך למשל תורת המידות וההנהגה מתחלקת לארבעה חלקים: הנהגה אישית וביטית ואזרחית והנהגת האומה, כלומר ההנהגה הנבואית. מדעי המתמטיקה הם ארבעה, וכל אחד מהם מתחלק לחלקים, וכך גם מדעי הטבע מתחלקים לחלקים, מהם מדע היסודות שהוא [מדע] ארבעת היסודות, בנוסף לכך [מדע] ההתמזגות והתנועה והזמן והמקום והחומר והצורה והתופעות המטראולוגיות והמחצבים והצמחים והחיות והאדם ושאר ענפים כגון אלה, וכך גם מדע האלוהות, וכל זה על דרך ההשערה. לתוך זה נכנסים המקצועות התורניים ומה שקשור בהם. עכ"ד. 9. ראה לעיל פסוק ד. 10. רבינו מפרש "הנשקפה כמו שחר" על כך שהגאולה מתחילה כשחר המאיר קמעא, והולך ומאיר יותר, וכך קיבוץ הגלויות יתחיל בעם מועט שילך וירבה. יסוד זה מבואר גם בששה"ר: כך תהיה גאולתן של ישראל מבצבצת, בהתחלה היא באה קימעא קימעא, אח"כ מנצנצת ובאה, אח"כ פרה ורבה ואח"כ מרטבת והולכת וכו', אך לא נתבאר שם אם ההדרגה היא במניין הארצות שמהם יבואו ומניין העולים, או בפרטים אחרים. 11. היינו עליה מארץ לארץ ישראל.

1. כן פירש גם הרוקח. 2. אם ההשלמות נכונות, נמצא שכוונת רבינו שהיו בבית המקדש מבקרי מומים שבדקו את הקרבנות שהביאו כולם אם אין בהם מום, והוא חידוש. בירושלמי שקלים פ"ד ה"ב נאמר שמבקרי מומי קדשים היו במקדש והיו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה, אך יש לפרש שהיו שואלים אותם אם מום מסוים זה הוא מום או לא, ואולי לכך גם כוונת רבינו. 3. ראה לעיל (ד, ג). 4. ר"י אבן שושן כתב שהמסכתות נקראות "מלכות" כיון שעל פיהן נפסקת ההלכה, ויתכן שלכך הכוונה בדברי רבינו שהן מחיות את העולם. 5. ההשלמה ע"פ לקח טוב כאן. רבינו ובעל לקח טוב מחלקים את ששים המסכתות לאלו שיש עליהן תלמוד ואלו שאין עליהן תלמוד. בשיר השירים רבה נמנו רק ככלל - אלו ששים מסכתות של הלכות. מניין ששים עולה כאשר ג' הבבות נמנות לאחת וכן שבת ועירובין לאחת, כמו שכתב בתורה תמימה, אבל מניין ל"ו מסכתות שיש עליהן תלמוד בבלי עולה רק כאשר ג' הבבות נמנות בנפרד. 6. בדברי הגאונים לא נמצאו מובאות מהמסכתות הקטנות (שתי הלכות בהלכות גדולות שהגיער ביקש למצוא להן מקור במסכת עבדים, ראו מבואר להלכות קטנות במהדורתו, ודבריו נדחו, ראו דנציג, מבואר לספר הלכות פסוקות, עמ' 209, הערות 82-83. רוב המסכתות הקטנות, מלבד "פרק התפילין", אינן מצוטטות על ידי הגאונים בתשובותיהם, ואינן מופיעות ברשימות ספרים העולות מגניזת קהיר, הן מוכרות לראשונה על ידי הרמב"ן ותלמידיו בעל התרומות ורבי יעקב הסקילי, ראו במבואר של היגער, שם, וכתבי היד שלהן אותרו בארצות שאליהן גלו מגורשי ספרד: סלוניקי, דרום איטליה ומרוקו). ועל כך חידוש הוא שהן מוזכרות בדברי רבינו בסוף זמן הגאונים. יתכן גם שכוונת רבינו למדרשי אגדה קטנים, כפי שכפי הנראה כוונת ר"י אבן בלעם בפירושו לסוף יונה, באמרו "בראיה מן אלקטנות", ומתוך העניין נראה שהכוונה למדרש אגדה על יונה, וכפי שהעיר פוזננסקי, שמואל פוזננסקי, הפירוש הערבי של אבו זכריה יחיא (יהודה בן שמואל) בן בלעם לתרי עשר, כתב העת האמריקאי למחקרי יהדות, 15.1 (1924), עמ' 38. 7. כעין זה בילקוט כאן, ויש לתקנו לפי

אֶל־גִּנַּת אֲגֹז יִרְדְּתִי לְרֹאוֹת בְּאֲבִי הַנָּחַל לְרֹאוֹת הַפְּרָחַה
הַגֶּפֶן הַנִּצּוֹ הָרִמֹּנִים: י לא יִדְעֵתִי נַפְשִׁי שְׁמַתִּנִּי מִרְכָּבוֹת
עַמִּי נָדִיב:

ז א שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי הַשּׁוֹלְמִית שׁוֹבֵי וְנַחֲזֶה־כָּךְ מִה־תַּחֲזוּ
בַשּׁוֹלְמִית בְּמַחֲלַת הַמַּחֲנִים: ב מִה־יָּפּוּ פְעַמֶּיךָ בְּנַעֲלִים
בְּתַנְדִּיב חֲמוּקֵי יֶרֶכְךָ כִּמוֹ חֲלָאִים מַעֲשֶׂה יְדֵי אִמִּן:

מדרש שיר השירים

אומה שכל טובה הבאה לעולם אינה אלא בשבילה, הטל בשבילה, שנאמר "ויתן לך האלהים מטל השמים" וגו' (בראשית כב, כח), הגשמים אינם אלא בשבילה, שנאמר "ירעפו עלי אדם רב" (איוב לו, כח). השולמית, אומה שאומות העולם אומרים לה שובי שובי, הדבקי בנו ואנו עושים ממך דוכסין שלטונין והגמונים, וישראל אומרים להם מה תחזו בשולמית, איזה גדולה תתנו לנו, שמא כמחולת המחנים, שמא כגדולה שנתן לנו הקב"ה במדבר במחנה שכינה ולויה. דבר אחר, מה תחזו בשולמית, מה דבר טוב תמצאו בי.

[ב] מה יפו פעמך בנעלים. אמר הקב"ה, מה יפו פעמך שיצאת ממצרים והלכת אחרי במדבר, ומה יפו פעמך בזמן שעלית מבבל, בת נדיב, בתו של אברהם אבינו שהיה הנדיב הראשון בעולם, חמוקי ירכיך, אלו הצנועין שביך.

רבינו שמריה

מבחוץ, פנימיותו ניתנת לאכילה ואינה נזרקת, כך אף שמראה הישראליים מכוער מבחוץ מפני שהם מעטי ממון ומעטי יופי, אין לזלזל בהם כי יש להם ערך בעיני אלהיהם².

ירדתי. תרגמתי 'התגליתי', כמו "וארד" (שמות ג, ח)³. לראות באבי הנחל - מפני שיש לה פרי יותר משאר הפירות. וכך ישראל - עשיית המצוות מטהרת אותם בכל זמן ושומרת עליהם. לראות הפרחה הגפן

ז [א]. שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה כך. אמר ר' ברכיה, ארבעה פעמים שובי כנגד ארבע מלכיות שישאל נכנסין ויוצאין מתוכם בשלום. השולמית, אומה שמסיימין לה שלום בכל יום, שנאמר "וישם לך שלום" (במדבר ו, כו). השולמית, אומה ששלום העולם תלוי בה, מי ששמו שלום דר בתוכה, שנאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ח). השולמית, אומה שעתידי הקב"ה לעשות לה שלום בעולם, שנאמר "הנני נוטה אליה כנהר שלום" (ישעיה ס, ב). השולמית, ר' שמואל ברבי תנחומא, ר' חנין ברבי ור' ברכיה בן צרויה משום ר' אידי אמרו, אומה שעשתה שלום ביני ובין עולמי כשקבלה את התורה, שנאמר "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" (ירמיה לג, כה). ר' אלעזר אומר, אומה שהיא משלמת אסטטיוני של עולם, הן הן בעולם הזה והן הן בעולם הבא. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אומר,

וכבר ידעת שביציאתם ממצרים בקע ה' להם את הים וחזרו מי הירדן ועמדו עד שעברה האומה, והיו כפי שהיו, ובפרט העננים שהיו מקיפים אותם¹.

[א] אל גינת. אל גינת האנונים ירדתי כדי לראות את פירות הנחל, ולראות אם פרח הגפן והגן הרימון.

[יא] אל גנת אגוז - כך אומרת השכינה על ישראל. ולמה נקראה "גנת אגוז", מפני שכמו שהאגוז אף שיש לו שלוש קליפות

השלמה. ויחזרו עליה בכך. ויאמרו: בואי התעריב בנו, כי אנחנו ניטיב לך ונהיה עמך.

לפיכך אמרתי "באמת", כלומר, לא יחסר לאומה מהיופי אשר אמר. הרי הוא אומר, [לא] תראו ממנה מן הכלל עד שתחשבו עליה כאילו ראיתם אותה במצבה כאשר תראו אותה בטובה מועטת, אלא תראו אותה כמו שהיתה ביציאתה מן מצרים לארץ כנען, כמו שהיתה באותה עת, תראו אותה בקרוב, כלומר המשיח.⁷

[ב] מה יפו. מה יפות רגליך בנעליים גם אם הכחשת, את בת האציל, בהליכתך, ויפי ההתגמשות בהליכתך הוא כחלקלקות חרוי בועות המים.

[ב] ואחר כך חזר [לשבחה ואמר מה יפו פעמך בנעלים], - בצעדך אל העליה לרגל. וכך יהיה בקרוב. חמוקי יריכך [כמו חללים מעשה ידי אמן] - כמו חרוי בועות המים⁸ בנקיון, שהן זכות [וטהורות, כך מצבך], ואף אם יגיע לך קושי, על ידי נועם מועט יסתלק ממך כל צער.

- החכמים. הנצו הרמונים - העשירים, בעלי המעשים.⁴

[יב] לא ידעתי. ולא ידעתי שאני ראיתי כאשר הוא הולך, עד שהשבתי את נפשי אל מרכבות עמי האציל, וראיתי מה קרה.

[יב] לא ידעתי. לא ראיתי צרה כמו שרואים בזמננו זה, מהעדר התורה ומעשים טובים שהם בישראל יותר מכל מה שהיה מלפנים.⁵ נפשי שמתני - עד שהביטה במעשי הקדמונים.⁶ זהו שאמרה מרכבות עמי נדיב, שהם היו דבקים בשם ישראל. וזה שהראשונים אחזו בתורה ובמעשים, והיתה שמחה במה שראתה ממעשי הראשונים.

וזה [דיבור השואלים] -

[א] שובי. באמת אומרים: חזרי ושוב חזרי, את, שְׁלֹמֶה, חזרי ובואי כדי שנראה אותך היטב.

היה הנביא אומר -

מה תחזו. איזה דבר תראו מִהַשְׁלֹמָה והיא כבעלות המחנות.

ומזכיר מה שיאמרו האומות לאומה כאשר תעלה מהגלות. יאמרו:

[א] שובי שובי - חזרי ועלי אלינו, את

ציונים והערות

מעוטים בערך האומות שהן כקליפות. ³. וכן פירש ר"י אבן שושן: וירצה לומר בהשגחתי עינתי וירדתי לראות בגנת אגוז, שהוא אומת ישראל. ⁴. כן כתב גם רש"י, שהגפן רומזת לחכמים, והרימון לבעלי המעשים, מקיימי המצוות המלאים זכויות כרימון. ⁵. כעין זה פירש ר"י אבן שושן: ובראותי לא ידעתי, לא הכרתי ולא ראיתי בהם זכויות, ע"כ. אך את המשך הפסוק פירש בדרך אחרת מדרכו של רבינו. ⁶. כמו שאמרו בשיהש"ר, "בת נדיב" - בת אברהם אבינו שנקרא נדיב. ⁷. הרברים קטועים, אך נראה שהכוונה היא שהיא אומרת לאומות העולם הרואים אותה במצבה בתחילת הגאולה כשהעם מועט, כפי שהיה בימי עזרא שהיו כארבעים אלף איש בלבד, שלא יחשבו שכן תהיה ויתמיד מצבה, אלא כשם שביציאתה ממצרים היו בה ששים ריבוא האנשים לבד מהנשים והטף, כך יהיה בקרוב, בביאת המשיח. ⁸. כן נראה לתרגם, והכוונה לכוונת המים בעת הנקיון, ויש יופי בעגלגלותם. ויתכן שהכוונה לכלי המים, ורבינו מפרש "חללים" על חרוי כדי שתייה דווקא, בפרשו אותם לשון חרוים - כרס"ג, ועל כלי אחסון של משקים - כדרשת חכמים (סוכה מט, א) על השיתין שבהם יורדים המים והיין.

1. ובכך היה סידורם במחנה הדגלים המוקף עננים לאימה על אומות העולם, וזהו "אימה כנגדגלות", והודיע הכתוב שכן יהיה גם בגאולה העתידה, שאופן העלייה יטיל אימה על האומות. וכן הוא בלקח טוב: מלמד שאימתן של ישראל תהא על כל אומה ולשון. כיום שהיו הולכים מגולים בצאתם ממצרים, כענין שנאמר "שמעו עמים ירגוז". לשעבר (היו) ענני הכבוד מקיפין את ישראל ולעתיד וברא י"י על כל מכוון הר ציון. וכת' וסוכה תהיה לצל יומם וגו'. לשעבר היה הבאר לישראל ולעתיד כת' כי מרחמם ינהגם ועל מבוני מים ינהלם. לשעבר היה המן יורד לישראל ולעתיד תערון לפני שולחן נגד צוררי לכך נאמר אימה כנגדגלות, ע"כ. ובפירוש ר"י אבן שושן (לעיל פסוק ד): היא אימה, והרואים אותה מתפחדים ממנה, כמו מן המבצרים והמגדלות שהן נדגלות, ר"ל שיש בהם דגלים תלויים, כמו המדינות הגדולות, וזה רמז שעתידיה לכבוש את כל האומות. ². כן הוא בשיר השירים זוטא וברש"י: מה אגוז זה אתה רואה אותו כולו עץ ואין ניכר מה בתוכו וכו', פצעו ומוצאו מלא מגורות של אוכלין, כך ישראל צנועין וענוותנין במעשיהם... בדקתו אתה מוצא אותו מלא חכמה, ע"כ. ובפירוש ר"י אבן שושן הביא שיש לאגוז ג' קליפות ועל כן פרוי מועט בערך הקליפות, וכך ישראל

י שִׁרְרָךְ אֶגֶן הַסֵּהר אֶל־יַחְסֵר הַמָּזֶג בְּטִנְךָ עֲרַמַת חַפִּים
 סוּגָה בְּשׁוֹשָׁנִים: י שְׁנֵי שְׂדֵיךָ בְּשָׁנִי עֲפָרִים תֵּאֲמַי צְבִיָּה:
 ה צוֹאֲרֶךְ כַּמְגַּדֵּל הַשֵּׁן עֵינֶיךָ בְּרִכּוֹת בְּחֶשְׁבֹן עַל־שַׁעַר בֵּית־
 רָבִים אִפֹּךְ כַּמְגַּדֵּל הַלְבָנוֹן צוֹפָה פָּנֶי דַּמְשֶׁק:

מדרש שיר השירים

ש[נ]י עמודים] פני ההיכל, אחד שמו יכין ואחד ש[נ]מו בעז, שנאמר "ויעש] את העמודים לאולם ההיכל" וג' (מ"א ז, כא). [ומעשה שושן] בראשיהם ושרשרות של זהב היו ... ו.. של כסף היו תלויין בהן. ובשעה שה[יתה החמה זורחת ה]ין מבהיקין מסוף העולם ועד סופו⁵. [דבר אחר, כמגדל השן], שן אחת היתה בערבות ירחו [מכוונת כנגד בית] המקדש וכל מי שהיה עולה [לשם היה רואה בכל] ארץ ישראל⁶. עיניך, זו סנהדרין [שהם עינים לעדה]⁷. ברכות בחשבון, בחשבון עיבור [השנה]⁸. על [שער בת עמים] [רבים], זה בית הוועד. ... צופה פני דמשק. אלף מגדלות [היו בירושלים וכל מין] שהיה עולה לשם היה צופה ומנסתכל עד דמשק]⁹.

[ג] [שררך¹ אגן הסהר]. זו סנהדרין שהיו יושבין ונושאים בטב[ור העולם]. ולמה הוא מדמה אותן בסהר שהן יושבים באמצע] העולם. אל יחסר המזג, שלא היו נחסרים מעשרים] ושלשה. כיצד אם צרך אחד מהן לצאת [היה נותן] עיניו בהן, אם יש שם עשרים ושלש [היה יוצא] ואם לא היה יוצא². בטנך ערמת ח[טים, אלון] ישראל. את מוצא שכל אומה יש בהן מ[ניין הרבה] וישראל מין אחד³.

[ד] שני שדיך, זה משה [ואהרן] כדפרשנא לעילא (ד, ה).

[ה] צוארך כמגדל השן, זה בית] המקדש⁴. ולמה הוא מדמה אותו ב[מגדל השן, שבשעה] שבנה שלמה בית המקדש עשה

רבינו שמריה

שמנהיגים את האומה, וביניהם האהבה כמו תאומי הצביה אשר לא יפרדו¹⁶. וכמו שאמר "ועצת שלום תהיה בין שניהם" (זכריה ו, יג) - כוונתו בזה בין משיח ובין כהן גדול שיהיה באותו זמן¹⁷, כמו שאמר "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (שם, יב) - כלומר שהוא מדוד לא מאחר, וכמו שנאמר "תחת אבותיך יהיו בניך" (תהלים מה, יז) - במקום אבותיך. אחר כך אמר "וישב ומשל על כסאו" (שם, יג) - כלומר המלך יושב על כסאו והכהן על כסאו, כאמרו "והיה כהן על כסאו" (שם). ועם זאת "ועצת שלום תהיה בין שניהם" - שיאהבו זה את זה מצד הדת. ולפיכך אמר "כהן"¹⁸ ולא אמר 'הכהן' - כלומר כהן אותו זמן.

[ג] שררך. היה כאגן¹⁰ לא [חסר] במזג, בטנך כערמת החיטים מוקפת באדמומיות.

[ג] שררך אגן הסהר - כוונתו בזה לסנהדרין, שהם יושבים בטבור העולם והוא בית המקדש, על דרך מה שאמר "יושבי על טבור הארץ" (שופטים ט, לז)¹¹. אל יחסר המזג - שלא יחסר מהם המדע לעולם, מפני שהם מתמידים¹². בטנך ערמת חטים - כוונתו שישראל אומה אחת בציות לה'¹³, אינם פורשים ממנה, ומי שפורש ממנה כבר ניכר שאינו מהם. סוגה בשושנים - שהמצוות מקיפות אותם ואינם עוזבים אותן לעולם¹⁴.

[ד] שני שדיך. הם אשר רועים אל המשלים המיוחסים¹⁵ לשושנה.

[ד] שני שדיך - הכהונה והמלכות. הם

וכך צוואר ישראל מורם ואינו מושפל. ואם אירעה צרה הרי אינה מתמדת, כי עצומה עזרתו של בורא עולם להם.

עיניך ברכות בחשבון - הם סנהדרין גדולה וסנהדרין קטנה. והם שמשקים את האנשים, כמו שבאים האנשים אל הברכות שבחשבון ושותים ממימיהם, מחמת הרפואה שבהן.²³

אפך כמגדל הלבנון - כוונתו לגובה בית המקדש, כמו שאמר הכתוב "ונשא הוא מגבעות" (מיכה ד, א), ומחמת גובהו תיאר "פני דמשק".²⁴

[ה] צוארך. צווארך כמגדל ההר, יפה כברכות אשר בחשבון אשר בשער העיר¹⁹, אשר משקות את כל האנשים. אפך כמגדל הקודש אשר צופה לכיוון דמשק.

[ה] צוארך כמגדל השן - יש אומרים שיש בהר נבו מקום גבוה שממנו נראית כל ארץ ישראל, ועליו עמד משה רבינו וראה ממנו את כל ארץ ישראל²⁰. בחיי, מבטו של משה רבינו מרובה ממבט של אחר, כיון שהיה בו נס²¹. לפיכך פירשתי כמגדל ההר, כמו שאמר "שן הסלע מהעבר מזה" (שמואל א יד, ד), ואמר עוד "השן האחד מוצק מצפון" (שם) - ניצב מצד הצפון²².

ציונים והערות

והתרגום מפרש אל יחסר המזג - שלא היו חסרים דברי תורה, אלא משיבין על כל השאלות שבאין לפנייהם. וכ"כ רבי תנחום הירושלמי: אל יחסר המזג - לא ייפסק מביניהם הידע והעיון דיני התורה, כמו שנאמר "ובלא מחיר יין וחלב" (ישעיה נה, א).
13. יסודו במדרש שיר השירים מן הגניזה כאן, ע"ש.
14. כן הוא בשיר השירים רבה: סוגה בשושנים, אלו דברי תורה, שהן רכים כשושנים, כמה מצוות ודקדוקים יש בתורת כהנים, כמה קלין וחמורין פיגולין ונותרות יש בתורת כהנים.
15. גם כאן הקריאה במקור קשה והפענוח המדויק צ"ע.
16. כן כתב רש"י, שהם מלך וכהן גדול, ובלקח טוב הרהיב: שני שדיך כשני עפרים - הם מלך המשיח וכהן צדק שהם אוהבים זה את זה כשם שהתאומים של צביה שה מושך דודו וזה מושך דודו. כך זה מקבל מלכות וזה מקבל כהונה.
17. כן הביא גם בלקח טוב: כך יהיו מלך המשיח וכהן צדק אוהבים זה את זה, כענין שנאמר בזרובבל ויהושע כהן גדול, שנאמר "ועצת שלום תהיה ביניהם".
18. בזכריה שם: "והיה כהן על כסאו".
19. זהו פירוש "בשער בת רבים", שהם עומדים בשער העיר. אך רשב"ם פירש שמקום הברכות קרוי כך כיון שרוב בני העיר באים להסתכל בהם ולטייל שם, ור"י קמחי כתב שיתכן שמקום הוא בחשבון הנקרא "שער בת רבים" ובו נמצאים ברכות המים.
20. כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה.
21. ואם כן לא היה צריך לעמוד על מקום כזה שממנו יראה את כל ארץ ישראל.
22. כעין זה פירש המיוחס לרשב"ם, והסתייע מהפסוק "שן סלע ומצודה" (איוב לט, כח).
23. כן הוא בששה"ר: "עיניך" אלו סנהדרין שהם עינים לעדה, היאך מה דאת אמר: "והיה אם מעיני העדה". וכן הוא בשאר מדרשים ומפרשים.
24. כן הוא בששה"ר: "אפך כמגדל הלבנון" - זה בית המקדש, מה האף הזה נתון בגובהו של אדם, כך בית המקדש נתון בגובהו של עולם. מה האף הזה רוב תכשיטין תלויין עליו, כך כהונה ולויה ומלכות מיעקב.

1. מכאן מכתב היד שהשתמר. 2. בסנהדרין לז, א: מנהני מילי, א"ר אחא ב"ר חנינא דאמר קרא "שרך אגן הסהר אל יחסר המזג, בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים", "שרך" זה סנהדרין, ולמה נקרא שמם שרך, שהיו יושבים בטיבורו של עולם. "אגן", שמגינים כל העולם כולו. "סהר", שהוא דומה לסהר. "אל יחסר המזג", שאם הוצרך אחד מהן לצאת, אם יש שם עשרים ושלשה יוצא, ואם לאו אינו יוצא. "בטנך ערמת חטים", מה ערימה זו הכל נהנין ממנה, אף סנהדרין הכל נהנין מטעמם. ובירושלמי סנהדרין יא, ד: סנהדרין שבלשכת הגזית אף על פי שהיתה של ע"א לא היו פחותין מכ"ג צרך אחד מהן לצאת היה מסתכל אם יש שם כ"ג היה יוצא ואם לאו לא היה יוצא. 3. כן הביא רבינו שמריה, ע"ש. ובלקח טוב: "בטנך ערמת חטים" אלו ישראל, שכל אומה ואומה יש בהם מינין הרבה, ע"כ. והכוונה שבאומות העולם כל אחד יש לו דת משלו, אבל ישראל כולם מין אחד ואומה אחת בציות לה' לבדו. 4. וכן הביא הרוקח. 5. בלקח טוב בקיצור: צוארך כמגדל השן. זה בית המקדשים שהוא גבוה כצואר. 6. כן הביא רבינו שמריה. ובלקח טוב: כמגדל השן. הוא שן אחת שהיתה בערבות מואב מכוונת כנגד בית קודש הקדשים, וכל מי שהיה עולה לשם היה צופה ומביט בכל ארץ ישראל. 7. כן יש להשלים ע"פ ששה"ר. 8. כן הוא בתרגום: ספריך מלין חוכמתא כפרקטינין דמיא, וידעין לממני חושבני עבורין ומעברי שנין וקבעין רישי ירחין ורישי שנין בתרע בית סנהדרין רבא. 9. כעין זה בששה"ר: זה בית יער הלבנון, שהיה אדם עומד בראשו ומונה כמה בתים יש בדמשק. 10. הקריאה במקור כאן קשה, והמילים הנראות כתובות שם לא נתפרשו. 11. כמבואר בסנהדרין יד, ב, ועוד, ובשיר השירים רבה ומדרש שיר השירים מן הגניזה כאן. וכן הביא רש"י והמיוחס לרס"ג. 12. כן הוא בתרגום: וְלֹא חֲסִרִין פְּתָגְמֵי אוּרִיתָא תְּדִירָא מִפְּמִיָּה הִיכְמָא דְּלֹא חֲסִרִין מוֹי דְּנִהָרָא וְכָא דְּנִפְיק מֵעֵז. וכן פירש המיוחס לרש"י את דברי התרגום:

ו ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן מלך אסור
 ברהטים: ו מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים: ח זאת
 קומתך דמתה לתמר ושדיך לאשכולות: ט אמרתי אעלה
 בתמר אחזה בסנסניו ויהיונא שדיך באשכולות הגפן
 וריח אפך כתפוחים:

מדרש שיר השירים

לאברהם אשר נשבעת" (מיכה ז, כ) ³.
 [ז] מה יפית ומה נעמת [אהבה בת]ענוגים.
 אמר ר' יצחק, עשר מצות עושה [אדם עד
 שלא] יאכל פרוסה, משום כל תחרוש כל
 [תורע כל] תחסום, מפריש לקט שכחה
 ופיאה ומפריש תרומה מעשר [ראשון ושני].
 רבי יצחק כד הוה מטא לוידוי פשט עשרתי
 [אצבעתיה וא]מר הרי קימתי עשר מצות ⁴.
 [ח] זאת [קומתך דמתה לת]מר. אמר
 הקב"ה לישראל, כשם שעשיתי נס [לתמר]
 ולבניה ובין שתי את שונאיהן כך אני עתיד
 לעשות [לכם נס ולבייש] את שונאיכן.
 ושדיך לאשכולות. [אלו חנניה מישאל]
 ועזריה ⁵.

[ט] אמרתי אעלה בתמר. בשעה [שנכנסו
 להיכל] היו אומות העולם אומרים לשעבר
 היה כזו [עכשיו סר] צילם עכשיו אין בוכה

[ז] ראשך עליך ככרמל. זה אליהו. ודלת
 ראשך] כארגמן זה דניאל. אמר הקב"ה
 לישראל ... אתכם במלכיות, חייכם שהראש
 והדל שבכם חשוב לפני כדניאל [שנאמר
 בו "ארגונא] ילבש והמניכא די דהבא על
 צוארה" (דניאל ה, ז) ¹. בג' מקראות נתישבה
 דעתן של ישראל, "[ביום] ההוא נאם יי"
 אוספה (את) הצולעה והנדחה [אקבצה
 ואשר] הרעותי" (מיכה ד, ו), "[ואת רוחי אתן
 בקרבכם" (יחזקאל לו, כז), "[למען תזכרי]
 ובושת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני
 כלימתך בכפרי לך לכל אשר עשית" (שם
 טז, סג). ויש אמרין [אף "הכיוצר הזה] לא
 אוכל לעשות לכם בית ישראל" (ירמיה יח,
 ו) ².

מלך [אסור ברהטים]. אסור באמת של
 יעקב, דכתיב "תתן אמת [ליעקב חסד]

רבינו שמריה

המים הנובעים המתוקים ¹⁰, כאמרו "ויצאו
 מים חיים מירושלים" (זכריה יד, ח), ואמר
 עוד "ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל
 השיטים" (יואל ד, יח). ואמרו רבותינו "מעין
 יוצא מבית קודש הקדשים" (יומא עז, ב) ¹¹.
 ואמר הכתוב "ושאבתם מים בששון
 ממעיני הישועה" (ישעיה יב, ג). והוא
 החכמה ¹², ואשר בו כל האוצרות, לפיכך
 מה יפית ומה נעמת בתכונות האלו.

[ח] זאת קומתך - הרי זו קומתך אשר דמתה
 לתמר. ושדיך לאשכולות - כך תשוב אליך ¹³.
 [ט] אמרתי. אמרתי פעם אעלה ואאחז בסנסנייה,

[ז] ראשך עליך. כגובה הר הכרמל ותואר שיערך
 כארגמן, המלך האסור בצינורות הבולטים ⁶,
 משקיף אליך באהבה.

[ז] מה יפית. מה יפה את ומה מתוקה אהבתך
 ומה יפה גגך.

[ז-ז] ראשך עליך - כלומר מעלתך תהיה
 כמו אליהו ע"ה בזמנו ⁷. ודלת ראשך -
 ופחות ממנו כמו דניאל, שנאמר עליו
 "והלבישו לדניאל ארגונא" (דניאל ה, כט) ⁸.
 והמלך באהבתו דבוק בצינורות הבולטים,
 שהם קודש הקדשים ⁹. ולמה נקרא
 "ברהטים", מפני שלעתיד לבוא יצאו ממנו

שמא ימצאו חסרים בעת המבחן. וכבר היו בהם צדיקים רבים כמו יחזקאל ודניאל ומרדכי ואחרים¹⁴. ואחר כך ציוה אותם: ויהיו נא שדיך - מעתה ואילך כאשכולות הגפן - כלומר, צדיקי האומה. וריח אפך כתפוחים - כמו חנניה מישאל ועזריה

ולא היה נכון בכולה, אך עתה יהיו כאשכולות הגפן התלויים, וריח אפך מבושם כמו התפוחים הריחניים.

[ט] אמרתי אעלה בתמר. כוונתו שה' פקד את האומה בימי חנניה מישאל ועזריה, ולא רצה באותו זמן להעמיד את זולתם במבחן

ציונים והערות

והגלגלים השונים". ונראה שהכוונה כאן לצינור מרוב הכולט מהבניין, שכיון שהיו מעטרים אותו בשיבוץ נקרא אף הוא "אלשאדיר", ונקרא "רהט" כיון שהמים עוברים בו במרוצה.⁷ כמו שפירש התרגום: מִלְכָּא דְאַתְמָנִי עֲלֵף רִישָׁא צִדִיקָא פְּאַלְהִי נְכִיָּא דְקִנְיָא קְנָאָתָא לְמִרְיָ שְׁמִיָּא וְקִטְל יָת נְכִיָּאִי שְׁקָרָא בְּטוֹר פְּרִמְלָא וְאַתִּיב יָת עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל לְדַחֲלָתָא דִּי.⁸ כמו שפירש התרגום: וְדָלַת עֲמָא דְאַזְלִין בְּרִישָׁא מְכָא עַל דְּאַנְן מְסִכִּינִין עֲתִידִין לְמִלְכָּשׁ אֲרֻנָּא הִיכְמָא דְלִבְשׁ דְּנִיָּאֵל בְּקִרְתָּא דְּבָבֵל. וכן הוא גם במדרש שה"ש מן הגניזה כאן.⁹ כן פירש המצודות: אשר המקום ברוך הוא יהיה אז כאילו הוא אסור בבניי בית המקדש כי עוד לא תסור משם שכניתו.¹⁰ כמו שנתבאר בהערות לתרגום, שרבינו מפרש "רהטים" על מרובי המים הכולטים שהמים עוברים בהם במרוצה. ומפרש רבינו שעל כן נקרא קודש הקדשים "רהטים", כיון שעתידים לזרום ממנו המים.¹¹ ביומא שם: אמר רבי פנחס משום רב הונא צפוראה, מעין היוצא מבית קדשי הקדשים בתחילה דומה לקרני חגבים, כיון שהגיע לפתח היכל נעשה כחוט של שתי, כיון שהגיע לאולם נעשה כחוט של ערב, כיון שהגיע אל פתח עזרה נעשה כפי פך קטן וכו'.¹² כמו שתרגם יונתן שם: וְהִתְקַבְּלוּן אוֹלְפֵן חֲדַת בְּחִדּוֹא מִבְּחִירִי צִדִיקָא, ועיין מורה נבוכים ח"א סוף פרק ל: והשתכל פירושו מים שהוא חכמה שתגיע בימים ההם, ושם מעיני כמו מעיני העדה כלומר הראשים והם החכמים. ואמרו מבחירי צדיקא, כי הצדק היא הישועה האמתית, וראה איך פירש כל מלה בזה הפסוק לענין החכמה והלימוד, והבן זה, עכ"ד.¹³ היינו שהנהגת המלך והכהן הגדול (השדיים) תשוב להשפיע טובה כאשכולות הגפן.¹⁴ כמבואר בששה"ר, וכפירוש העץ יוסף: אמרתי אתעלה ואתגדל בכלל ישראל שנקרא תמר (כדאמרינן סוכה מה, ב מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, כך ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים), שכולם יקדשו שמי ולא ישתחוו לצלמו של נבוכדנצר ויהיה להם לכולם לב אחד להקדוש ברוך הוא, אבל לא נתעליתי אלא בכס, היינו בחנניה מישאל ועזריה, אבל האחרים חללו שמי והשתחוו. ורבינו מוציא מהכלל גם את הצדיקים האחרים שהיו באותו הדור ולא היו באותה שעה בבקעת דורא ולא התנסו, וכמבואר בסנהדרין צג, א, שדניאל לא היה שם, וכמה טעמים ניתנו בגמרא שם לכך; ושם צב, ב, שבאותה שעה אמר הקב"ה ליחזקאל להחיות מתים בבקעת בית דורא.

1. כן הוא בתרגום, ובפירוש רבינו שמריה וברוקח. בלקח טוב: "ראשך עליך ככרמל", מלמד שעתידים ישראל לשרות עליהם רוח הקדש כשם ששרת על אליהו בהר הכרמל, שענהו השם בהר הכרמל, כך יהיו ישראל מבקשים מן השם והם נענין, שנאמר "והיה טרם יקראו ואני אענה". "ודלת ראשך כארגמן", מתי ישאו ישראל ראש בדליות של גפן, בזמן שיתקיימו חזיוני דניאל שנאמר בו "ארגונא ילבש" וכו'.² דרשה זו הובאה כפי הנראה משום שהיא סיום עניין מליצתו של אליהו בעד ישראל, ויסודה בברכות לא, ב: ואמר רבי אלעזר אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר "ואתה הסבת את לבם אחרנית". אמר רבי שמואל בר רבי יצחק, מנין שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו לאלהיו, דכתיב "ואשר הרעתי". אמר רבי חמא ברבי חנינא, אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל, חד דכתיב "ואשר הרעתי", וחד דכתיב "הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל", וחד דכתיב "והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר". רב פפא אמר מהכא: "ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו", ע"כ. אך במדרש כאן הובאו שני פסוקים אחרים במקום שני הפסוקים האמצעיים. 3. בלקח טוב בהרחבה: "מלך אסור ברהטים", בזכותו של יעקב אבינו שפיצל מקלות והציגם ברהטים בשקתות המים (בראשית ל, לח), שהיה אביו של יוסף שיצא מבית האסורים למלוך. וכן הוא אומר "ישגבך שם אלהי יעקב", ע"כ. וברוקח: ברהטים, ב', ברהטים בשקתות המים, כלומר בזכות יעקב. 4. ההשלמות בפסקה זו מהמקור שבירושלמי חלה א, ו. 5. בילקוט (וההשלמות בפנים על פיו): "זאת קומתך דמתה לתמר", אמר ר' אבהו כשם שעשיתי נס לתמר ולבניה וביישתי את שונאם, כך אני עתיד לעשות לכם נס ולבייש את שונאיכם. "ושדיך לאשכולות", אלו חנניה מישאל ועזריה. וע"ז ברוקח. 6. המשמעות המקורית של שורש "שדיר" היא שיבוץ ועיטור בפנינים, והיה מקום לומר שהכוונה לחגור או בגד המעוטר ומשובץ בפנינים, אך אין מבואר למה נקרא "רהטים". הראשונים פירשו "רהטים" על קישורים ותלתלים שקושרות בהן הנשים את שערותיהן (רש"י ועוד), או על שקתות המים (רי"ג ועוד). גם בפירוש הארוך מבואר שהוא מקום המעביר מים. ובגן השכלים (עמ' פד) "ואגרא אלמא פי אלקנוואת ואלנואעיר אלשאד'רואנאת ואלדואליב אלמכ'תלפה", ותרגומו (מתוקן): "והרצת המים בתעלות ובצינורות הכולטים

ז [י] ... שפתי הישנים.
[יא] אני לדודי ועליו
דבקותו¹. [יב] בוא², דודי,
נצא אל השדה, נלין
בכפרים. [יג] נשכים
לכרמים, נראה אם פרח
הגפן או נפתחו הפרחים³
או פרח הרימון, ושם
אתן את דודי לך.

מגילת שיר השירים ז
וַחֲכָךְ כִּיִּין הַטּוֹב הוֹלֵךְ לְדוֹדִי
לְמִישְׁרִים דּוֹכֵב שִׁפְתֵי יִשְׁנִים: יא אֲנִי
לְדוֹדִי וְעָלִי תִשְׁוֹקְתּוּ: יב לָכֵה דוֹדִי
נִצָּא הַשָּׂדֶה נָלִינָה בְּכַפְרִים: יג נִשְׁכִּימָה
לְכַרְמִים נִרְאֶה אִם־פָּרַחַה הַגֶּפֶן פָּתַח
הַסְּמֹדֶר הִנְצוּ הָרְמוֹנִים שֵׁם אֶתֶן אֶת־דּוֹדִי לָךְ:

מדרש שיר השירים

ואינו ... [אמר לה]ן הקב"ה חייכם אני
מודיע לכם [אלא בסנסינ]יה של תמר⁴.
אמרתי אעלה בתמר. [מפני] מה הוא מדמה
אותן בסנסינה אמרו [אם אינם דומין לתמ]ר
דומין לסנסיני תמר שאין בהן ... שדיך
כאשכולות הגפן, זה חנניה [מישאל ועזריה].
ריח אפך כתפוחים, שבשעה שיצאו [מן
הכבשן היה] ריח אפם כריח תפוחים⁵.

[יא] אני לדודי ועלי תשוקתו. אֶתְמָה
קיבלתי שש מאות וי"ג מצות ועלי תשוקתו.

[יב] לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים,
בואו נפשפש במדינה ובעיירות. נשכימה
לכרמים נראה אם פרוחה הגפן פתח הסמדר
הנצו הרמונים, שמא העמידו צדיקים אם
לאו שם אתן את דודי לך⁸.

[יג] הדודאים נתנו ריח, אילו תלמידי חכמים
שריח תורתן בישראל⁹. ועל פתחינו כל
מגדים, אילו הצדיקים, כמו שאמר "וממגד
תבואות שמש" (דברים לג, יד). חדשים גם

[י] וחכך [אלו ד]רשות. ר' חנניה היה עובר
בצפורי [הוה] אמ' מה עסקי כל עמא פריי
אמרו [ליה רבי יוחנן יתיב דריש] בית
מדרשיה דרבי בנייה וכל עמא [פריי מי
שמעיניה. אמר] בריך רחמנא [דחמי לי]
פריין [עד דאנא] בחיים⁶. הולך לדודי
למישרים, אלו תלמידי חכמים שהן מישרים

רבינו שמריה

דיבוריה אליו -

[יב] אם רצון דודי שיבוא ונצא אל הפרברים¹³
ונלין בכפרים.

[יב] כל דרכי הדיבור שתראה בספר זה
העלולים להיות מגונים בעיני המתנגד, הרי
הם בדרך שאמרו רבותינו "דברה תורה
כלשון בני אדם"¹⁴.

כשאמרה "ועלי תשוקתו"¹⁵ ביקשה ואמרה
"לכה דודי נצא" - יבוא דודי כדי שנסתכל
על הפרברים¹⁶, ויראה שגפן היין כבר הוציא
את ענפיו הצעירים - כוונתו לבעלי המקרא.
פתח הסמדר - כוונתו לבעלי המשנה. הנצו
הרמונים - כוונתו לבעלי התלמוד, כי

שיצאו מהכבשן ואין עליהם ריח עשן, אלא
ריח טוב עליהם, כמו שאמר "וריח נור לא
עדת בהוין" (דניאל ג, כז)¹⁰.

[י] וחכך. וחכך יהיה טעמו כמו ריח היין הטוב
אשר זורם בעורקים המניע את שפתי הישנים.

[י] וחכך כיין הטוב - תהיי נבחרת כמו
המשקה הטוב.

והשלמת הפרשה - ענתה:

[יא] אני לדודי - אני לאהובי, ואם הוא מצווני
אמלא את מצוותו¹¹.

[יא] פירשתי "תשוקתו" כנגזר מ"ישק כל
עמי" (בראשית מא, מ), שמתרגמים אותו: כל
עמי יציית לפקודות¹².

והם העוסקים בתורה¹⁹, כמו סורא ונהרדעא שהתורה נבנתה מהם יותר מהכרכים²⁰.
[יג] ומהם נשכים אל הכרמים, ונראה אם כבר פרח גפן היין, ואם כבר נפתח היבש ממנו²¹ והציץ הרימון, שם תתגלה לך אהבתי.

המקרא והמשנה סגורים עד שהתלמוד פותח אותם. שם אתן את דודי לך - ואז תראה אהבתי לך ותדע שאינני מזלזלת¹⁷, כי אנשי הכרכים עסוקים בגלות הזו בתענוגות בלי אנשי המושבים¹⁸ והכפרים,

ציונים והערות

הוא לשון תאוה וחמדה. אך רס"ג (בראשית שם ושם מא, מ) מפרשו מלשון "שוק" בערבי (עיי' על הרגום רס"ג לתורה עמ' 140 הע' 573), שפירושו משמעת, ציות והתנהגות כנועה. ובדרכו הלכו גם רב שמואל בן חפני (פירושו לתורה, עמ' קלח), ראב"ע (בראשית שם) ועוד ראשונים. בדרך זו הולך רס"ג גם בתפסיר כאן, ומתרגם "אלתזאמה", או כתפסיר התימני - "אנקיאדה", המתייחסים לדבקות בו והליכה במשמעתו. גם רבינו הולך בדרכו של רס"ג, ועל כן פירש כאן שהכוונה לציות למצוותיו. ¹³ פחץ - השטחים הפנימיים שסביבות הערים, הפרברים. ¹⁴ ברכות לא, ב, ועוד, והגאונים והראשונים הסבו מאמר זה לענייני דיבורי ההגשמה על ה'. ¹⁵ שפירושו שהיא מציית למצוותיו וכדלעיל, ועתה היא מוכיחה זאת. ¹⁶ מקורו במדרש שיר השירים מן הגניזה, ע"ש. ¹⁷ מקורו בעירובין כב, ב: "נשכימה לכרמים" - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, "נראה אם פרחה הגפן" - אלו בעלי מקרא, "פתח הסמדר" - אלו בעלי משנה, "הנצו הרמונים" - אלו בעלי תלמוד, "שם אתן את דודי לך" - שם אראך בשבח בני ובנותי. רבינו מפרש הטעם לכך הן הרמונים מיוחס לבעלי התלמוד, כיון שהמקרא והמשנה סגורים וסתומים, עד שהתלמוד פותח ומפרש אותם, כנץ הרמון הפתוח. וכעין זה פירש רש"י שם. ¹⁸ אלסודא - כפר חקלאי, כתרגום רס"ג ל"חוות" (כמדבר לב, מא), משורש "סוד" שעניינו שחור, כצבע עורם של בני הכפרים. ¹⁹ כמבואר בעירובין שם: דרש רבא, מאי דכתיב "לכה דודי נצא השדה", אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבוננו של עולם, אל תדיננו כיושבי כרכין שיש בהן גלוי עריות ושבעות שוא, אלא "לכה דודי נצא השדה" - אראך תלמידי חכמים שעוסקין בתורה בלי תענוגות העולם הזה המצויים בכרכים. ²⁰ סורא ונהרדעא הן ערים קטנות, ובהן היו שתי הישיבות הגדולות מאז רב שיסד את הישיבה בסורא, ורב יהודה תלמיד שמואל שהעביר את הישיבה מפומבדיתא לנהרדעא, ובהן שכנו הישיבות במרבית השנים, עד תקופתו של רס"ג ומעט לפניו שאז עברו הישיבות לעיר הגדולה, בגדאד. מדברי רבינו נראה שהוא משבח את התקופה הקודמת שבה היו הישיבות בפרברים הקטנים ולכן רבתה בהם התורה ביותר, אף שהוא עצמו למד בישיבת נהרדעא בבגדאד והיה ראש השורה החשובה שבה, שורת פומבדיתא. ²¹ דעת רבינו שסמדר הוא יובש שנהיה בגפנים, וכמו שתרגם גם לעיל (ב, יג) "והגפנים סמדר" - וגפני היין אחר שכבר יבשו.

1. רס"ג מפרש "תשוקתו" לשון דבקות. התפסיר התימני תרגם "אנקיאדה", שפירושו - עלי להיות מוקירה אותו וסרה למשמעתו, כמו שכתב בנוה שלום. ועיי' בהערות לפירוש רבינו שמריה. ² רס"ג תרגם "לכה" - בא, גש אלי. התפסיר התימני תרגם להיפך: צא. ³ רס"ג תרגם "פתח הסמדר" על פתיחת ה"פקח" - שהם הפרחים שנפקחים ונפתחים, והוא השלב הבא בפריחת הגפן, לאחר שיוצאים פרחיו נופל ה"כובע" המכסה כל פרח ופרח ואז הוא נפקח ונפתח. וכן הביא רבי תנחום הירושלמי: הנצה והסמדר הם דבר אחד, והוא הפרח שבתחילה פורח ואח"כ חונט והופך לענבי בוסר. כך גם הערבים מכנים את פרחי הגפן "פקאח" ואמרים שיש להם ריח טוב, כמו שאמר "נתנו ריח", ע"כ. כיון שזהו שלב מאוחר ונבדל מ"פרחה הגפן", הוסיף רס"ג תיבת "או" - היציאה לכרמים היא לראות אם פרחה הגפן או כבר פתח הסמדר. לבירור שם סמדר לדעת רס"ג שהוא הפרח וכדברי הרמב"ם, ולא הפרי עצמו אחר נפילת עלי הפרח כדעת רש"י, ע"ע לעיל ב, יג. ⁴ כעין זה בילקוט: "אמרוי אעלה בתמר", בשעה שגלו ישראל אמרו להם עובדי אלילים מעכשו אין בו כח, אמר הקדוש ברוך הוא אני מודיע את גבורתי ביד בניה של תמר. ⁵ כן העתיק רבינו שמריה. ובילקוט: "וריה אפך כתפוחים", כשיצאו מכבשן האש היה הולך ריחן כתפוח. ⁶ מקורו בירושלמי הוריות ג, ה, והכוונה שרבי חנניה עבר בציפורי וראה את כל העם רצים לשמוע דרשה, שאל להיכן רצים, אמרו לו שרבי יוחנן יושב ודורש בבית המדרש של רבי בנאה וכולם רצים לשמוע אותו, והודה לה' שהראה לו את פירותיו בעודו בחיים, שרבי יוחנן תלמידו דורש. ⁷ בילקוט בקיצור: "וחכך כיון הטוב" זה המדרש, "הולך לדודי למישרים" אלו תלמידי חכמים. יסוד הדרשה ששפתויהם דובבות - ביבמות צז, א, והובא ברוקח. ⁸ הביאו רבינו שמריה ופירושו, שיבדק היכן מתקיימת התורה יותר, במדינה שהיא העיר הגדולה או בעיירות הקטנות. ⁹ רבינו שמריה הביאו ופירושו על בני הישיבות שחכמתם מתפשטת בין בני ישראל. ¹⁰ כן הוא במדרש שיר השירים מן הגניזה. ובשהש"ר: "וריה אפך כתפוחים", אמר רבי אלעזר, מאחר שכתב בהן "וריה נור לא עדת בהן", ואת אמר וריח אפך כתפוחים, ולמה היה דומה ריחן, לריח שדה של תפוחים. ¹¹ ראה הערה לפירוש. ¹² דעת חז"ל (שהש"ז כאן, מדרש תהלים קיז, א, אונקלוס בראשית ג, טז) ורוב הראשונים (רש"י ורמב"ם בראשית שם, מחברת מנחם ועוד), ש"תשוקה"

מגילת שיר השירים ז - ח
 יִהְיוּ דָּוָדָאִים נְתָנוּ רִיחַ וְעַל־פְּתָחֵינוּ כָּל־
 מַגְדִּים חֲדָשִׁים גַּם־יִשְׁנִים דּוּדֵי צַפְנָתִי
 לָךְ:

[יד] הדודאים¹ נתנו ריח, ועל דלתותינו כל פרי, חדש עם ישן, אתה, ידידי, זה מה שגנזתי לך.

ח א מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי
 אֲמַצְאֶךָ בַּחוּץ אֶשְׁקֶךָ גַּם לֹא־יָבוּז לִי:
 ב אֲנַהֲגֶךָ אֲבִיאֶךָ אֶל־בֵּית אֲמִי תִלְמַדְנִי
 אֶשְׁקֶךָ מִיַּן הָרְקָח מַעֲסִים רַמְנִי:

ח [א] מי יתנך כאח לי, יונק שדי אמי, אמצאך בסימטה², אנשקך, ואז לא ילעיגו לי. [ב] אנהיגך, אביאך אל בית אמי, תלמדני, אשקך מהיין המבושם, מִרְכָּז־מִיץ³ הרימון.

מדרש שיר השירים

הקב"ה לאהרן "לך לקראת משה המדברה", מיד "וילך ויפגשוהו בהר הנֶאֱלֵהִים ויחבקוהו וישק לו" (שמות ד, כז)⁵.
 [ב] אנהגך אביאך אל בית אמי, זה סיני. תלמדני, זה משה לאהרן. אשקך מיין, אילו הנסכים⁶. מעסים רמוני, כבר היו בארץ ישראל כמה חנויות שהיו עושין עסיס [רמונים] בכל שנה. דבר אחר, אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני. כל מי שהוא מנהיג תלמיד ח[כמים] ... יזכה לשתות מיין הרקח, דכתיב אשקך מיין הרקח. ומהו מעסים רמני, [רמון] משמרו הקב"ה מששת ימי בראשית להשקותו לצדיקין בגן עדן⁷.

ישנים דודי צפנתי לך, שאמרת לי "ומצותי תצפון אתך" (משלי ב, א)⁴.

ח [א] מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי. כאיזה אח, כקין להבל קין הרג את הבל, או כישמעאל ליצחק ישמעאל היה שונא ליצחק, או כעשו ליעקב עשו ביקש להרוג את יעקב, או כאחיו של יוסף אחיו של יוסף מכרוהו, כאיזה אח, כיוסף לאחיו, דכתיב "וינחם אותם וידבר על לבם" (בראשית נ, כא). יונק שדי אמי. זה משה ואהרן, שהיה זה שמח בגדולתו של זה וזה שמח בגדולתו של זה. אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי. אימתי, בשעה שאמר

רבינו שמריה

בשוק ונישקתיך, בעת שהיו מגנים זאת עלי.
 [א] מי יתנך כאח לי - הלואי ומצאתיך כמו שמוצא האדם את אחיו בשדהו בגלוי, ואם היה כך הייתי מוצא אותך בשוק ומנשק אותך ולא היו רואים זאת כמום בי. כך שתהיה השכינה שרויה עם ישראל כמו שהיתה, ויהיו הנביאים מתנבאים, ולא יהיה אחד מהאומות מגנה זאת¹², כי הם אינם יכולים לדעת מעניין הנבואה מה שאנחנו יודעים ומה שברור לנו¹³.
 [ב] ואסיעך ואביאך אל בית אמי, שתלמדני, ואשקך מהמשקה המבושם ומהמשמח¹⁴ הרמוני.

[יד] ותראה גם שהדודאים⁸ כבר נתנו את הריח, ועל פתחינו כל הפירות, לחים ויבשים, אלה החלקים שהצנעתי לך, אתה, אהובי.

[יד] ומה שאמר הדודאים נתנו ריח - הם בני הישיבות⁹ שחכמתם מתפשטת בין בני ישראל¹⁰. ועל דלתותינו כל מגדים - כוונתו לחכמי הכרכים. חדשים גם ישנים - אלה שמקיימים את מה שלמדו בראשונה ואת התועלות המתחדשות להם בכל עת¹¹, כלומר אלה הן הפירות ששמרתי לך, ידידי.

[א] הלואי שהיית מופיע בפני כמו האח הגמור אשר ינק משדי אמי, שכן לו היה כך, מצאתיך

"אל תרא יין כי יתאדם" (משלי כג, לא) 16. ומה שאמרנו אדום, הוא משום שכך אמר "מעסיס רמוני" 17. וריחו כמוסק 18.

[ב] ואשקך מיין הרקח - כוונתו לנסכים שהיו מוקרבים עם התמידים 15, שהיו אדומים. ורשאים להביאם משאינם אדומים, אלא שהאדום עדיף, כמו שאמר

ציונים והערות

משפטי שבועות לרה"ג, עמ' 186). אף שהמילה "מתאייב" (מתיבתא) היא הישיבה (כמוסד), כאשר נאמר "אלמתאייב" ברבים בהקשרי הפירוש דנן, הכוונה לאנשי הישיבות, תלמידי הישיבות. 10. מקורו במדרש שה"ש מן הגניזה. ובעירובין שם דרש רבא, הדודאים נתנו ריח אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא. רבינו מפרשו על בחורי הישיבות, ונתינת הריח היא התפשטות חכמתם בכל הערים, כיון שבחורי הישיבות היו שבים לבתיהם ועוסקים שם בתלמודם וחוזרים לישיבות פעמיים בשנה להיבחקן על תלמודם, ובכל זמן היותם בביתם היו נהנים בני הערים מתורתם וחכמתם. וע"ז בפירוש מזמן הגאונים שהוזהר ע"י מ"ב לרנר, קבץ על יד יח, עמ' 161: "על הרי בשמים", אילו שתי הישיבות שריחן נודף מסוף העולם ועד סופו, והינו דאמרינן בבבלי היכא - בי כנישתא דהוצל, בי כנישתא דשף ויתבי בנהרדעא וכול'. 11. כמבואר בעירובין שם, "חדשים" על הגזירות והתקנות המתחדשות, "גם ישנים" על דברי תורה שהתקבלו מסיני: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם, הרבה גזירות גזרתי על עצמי יותר ממה שגזרת עלי וקיימתי. 12. כן כתב גם רב"ע: בעבור שיש בגלות עובדי השם ושוומרי המצות בצניעותם, מתאווים לשמור המצות בפרהסיא, ושתשוב השכינה כאשר היתה בתחלה. 13. נראה שכוונת רבינו למה שהיה מוסכם בקרב רוב אסכולות האסלאם שהנבואה פסקה אצל נביאם, והיו מגנים את הטוען לנבואה אחר כך, ועל כך כותב רבינו שדעה זו באה להם משום שאינם מבינים את עניין הנבואה, ואנו מבינים את עניינה ויודעים שהיא אפשרית בשוב השכינה לשרות עלינו. 14. רבינו מפרש "עסיס" לשון שמחה, הדבר המשמח, ולא כרוב המפרשים שפירשוהו לשון עיצור וסחיטת פירות. 15. כן הביא גם רש"י, ובתורה תמימה כתב שכן צריך להשלים גם במדרש. 16. נראה שרבינו מפרש סוגיית הגמרא (ב"ב צו, ב) שהסתפק רבא בדין יין לבן ופשט את הספק מהכתוב 'אל תרא יין כי יתאדם', כפירוש רשב"ם והריטב"א שם ונימוק"י בשם גדולי הקדמונים, שהנידון הוא ביין לנסכים ולא ביין לקידוש, ופשט רבא מהכתוב שמשמעו אל תרא לשותותו, את היין האדום, לפי שהוא משכר יותר מדי, ומכאן שיין אדום קודם לנסכים, שנאמר בהם שכר, אבל בדיעבד אף חמר חזוריין כשר. 17. כן הוא במיוחס לרש"י: מעסיס רימוני - יש אומרים יין אדום כרימון. 18. היינו שיין הרקח הוא יין שריחו מבושם וריחו כמור שהוא המוסק.

1. כן תרגם רס"ג גם בבראשית ל, יד. "לפאח" הם הדודאים, נקראים גם בירוח, צמח ממשפחת הסולניים (כמו עגבנייה ותפוח אדמה) שיש לו שורש גדול הדומה לעתים לצורת אדם. בתרבויות שונות במזרח התיכון הוא נחשב צמח המסוגל לעורר תשוקה. 2. רס"ג תרגם "בחורץ" - זקאק, שמה של סמטה, מעבר צר, מבוי בלשון חז"ל. התפסיר התימני תרגם "בשוק", אך נראה שרס"ג סובר שגם נשיקת אח אינה ראויה שם. 3. כן הוא גם בתפסיר התימני (בניגוד למתרגמים הקראים שתרגמו "עציר"), ועיי' נזה שלום. והוא משקה מרוכז מפרי, שהופק על ידי סחיטה או בישול (מעין ריבה נוזלית או דבש פרי), בלשון העם "מרבא". 4. בלקח טוב: "דודי צפנתי לך" זה התורה, כענין שנאמר "ומצותי תצפון אותך", ואומר "יצפון לישירים תושיה". 5. בילקוט: "מי יתכן כאח לך", אי זה אח, אתה מוצא מתחלת ברייתו של עולם האחים שונאים זה את זה, קין להבל - "ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו", ישמעאל ליצחק - "ותרא שרה את בן הגר המצריט משחק", ואין משחק אלא שפיקות דמים דכתיב "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו", עשו ליעקב - "ויאמר עשו בלבו יקרבנו וגו', אחי יוסף ליוסף - "וישנאו אותו", ובאי זה אח אמר ישראל, כמשה ואהרן, שנאמר "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד", שהיו אוהבים זה את זה, שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן את הכהונה לא קנאו זה את זה, אמצאן בחורץ אשקך, "ויפגשוהו בהר האלהים וישק לו". דבר אחר, כיוסף לאחיו, אתה מוצא אחר כל הרעות שעשו לו אמר להם "אנכי אכלכל אתכם" וגו', וכתוב "וינשק לכל אחיו ויבך עליהם" וגו', ע"כ. ובלקח טוב: לא כקין שהרג את אחיו, ולא כישמעאל ששנא את יצחק, ולא כעשו ששטם את יעקב, ולא כשבטם שמתו את יוסף, אלא כיוסף שכתוב בו "וינחם אותם וידבר על לבם", שכשם שגמל טובה לאחיו תחת רעה כן תגמלנו טובה תחת רעיתו. וכשם שריחם יוסף על בנימין אחיו, שנאמר "כי נכמרו רחמיו על אחיו". "יונק שדי אמי", כדרך שיינק יוסף שדי אמו של בנימין. 6. וכן ברוקח: "אשקך מיין הרקח" - יין לנסך. 7. בלקח טוב: רז"ל אמרו רמון יש בגן עדן שהקב"ה עתיד להשקות את יינו לצדיקים. 8. רבינו תרגם "דודאים" - "לפאח", כפי שתרגם רס"ג (בראשית ל, יד), הוא צמח הדודאים, וראה בהערה לתפסיר רס"ג כאן. 9. אלמתאייב - משורש "מתאייב" שפירושו ישיבה בערבית-יהודית, מ"מתיתבתא" בארמית, וכפי שנמצא "רייס אלמתאייב" ככינוי לגאון, ראש הישיבה (חמשה ספרים לרב נסים גאון, עמ' 342;

ג שְׁמָאלוֹ תַּחַת רֵאשִׁי וַיְמִינִי תַּחְבֵּקֵנִי:
 ד הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם מִה־
 תַּעֲרִירוּ וּמִה־תַּעֲרְרוּ אֶת־הָאֲהָבָה עַד
 שֶׁתַּחֲפֹץ: ה מִי זֹאת עוֹלָה מִן־הַמִּדְבָּר

[ג] שמאלו תחת ראשי וימינו מחבקת אותי. [ד] השבעתי אתכם, אתן, בנות ירושלים, אם אעיר אתכם ואם אורה אתכם את האהבה עד שתרצה. [ה] מי זו העולה מהמדבר, המתענגת על אהובה. תחת התפוח העירונית, שם התעברה בכ

מדרש שיר השירים

הכל [מבקשים להכניס ידם בגרונו, עד שבא ..ל להכניס ראשו בפי הארי ויצא בשלום מיד אחוי קידה מ.. [ואמר] לו תן לי שכרי. אמר לו לא דיין שהכנסת ראשך בפי ויצאת בשלום ... לי... מ.. מבקש שכר. כך אמר ... ביניהן לא דיינו שאנו חיים במלכיו[ת]... ...²

מה תעירו ומה תעוררו את האהבה עד שתחפץ. מידת הדין מאליה [אני הוא מביאה בקולי קולות]³.

[ה] מי זאת עולה מן המדבר וג'. ומהו מתרפקת על דודה. דכתיב "וירגנו באנהליהם" וג' (תהלים קו, כה) "ויפתוהו בפיהם" וג' (שם עח, לו) וכתוב "ויסגו ויבגדו כאבותם" וג' (שם, נו)⁴. תחת התפוח

[ג] שמאלו תחת] לראשי. כדפרישנא לעיל, אלא דמוסיף עליה שמאלו תחת לראשי, אילו תל[מידי חכמים], מהן מניחין שמאל תחת ראשיהן ומחבקין תורתן בימינם.

[ד] השבעתי [אתכם בנות] ירושלים מה תעירו. בכולהן הוא אומר "מה תעירו"¹. אלא פעם אחת גזרה מלכות רומי לבנות בית המקדש ועלו ישראל המונים המונים, עד שנעשו מעכו ועד אנטיפארס [ונתיראו] מהן ובקשו לעמוד עמהן במלחמה, מיד אמרו מאן עייל משדך עמ[הן] ר' יהושע. נכנס ר' יהושע אמר להן אמשול לכם משל למה הדבר דומה, לאריה [שעמד עצם בגרונו, הוציא] כרוז ואמר כל מי שהוא מוציא מפי אני נותן לו חצי מלכות. והיו

רבינו שמריה

מה תעירו ומה תעוררו - בכולן אומר "אם תעירו", ובזו "מה תעירו" - כאילו מגנה אותם על מה שרצו לעשות⁵. וזה שבאחת השנים ביקשה הקהילה מאחד ממלכי הרומים לבנות את בית המקדש, ושיהיו תחת שלטונם כמו שהיו בימי פרס ובימי יוון ובחלק מימי אדום. וקיבלו מהם ציווי על כך. ונתאסף מהאומה קהל גדול כאשר שמעו על דבר הבנייה. וכאשר ראו הרומים את הקהל הגדול הזה, התחרטו וחזרו בהם ממה שהבטיחו, ואמרו להם: לא תבנו. וקשה היה דבר זה על ישראל ורצו להילחם בהם. והיה במקום איש צדיק, חכם, כהן, שזכה לראות בניין בית המקדש [והיה מרבתי של] רבי עקיבא, ומנע מהם

[ג] הרי ידוע לי שידו השמאלית של אדוני תחת ראשי וימינו תחבקני.

[ג] [שמאלו תחת לראשי] - ידוע, כלומר שמאלו - כלומר עזרתו לי בזמן הגלות יתרה על עזרתו בזמן המלכות, כי בזמן הגלות היא בימין ובזמן המלכות בשמאל. והטעם, משום שבזמן המלכות מספיק מעט מן הניצחון, כי המלכות נוכחת והחיילים נוכחים ובית האוצר קיים, ובגלות אלה כל אלו נעדרים. לפיכך אמרנו בגלות בימין, כי המצב חלש ביותר.

[ד] השבעתי אתכם - דברי הנביא לאומה. השבעתי אתכם, אתם, בני ירושלים. ולמה קרא להם "בנות", כיון שבגלות הם דומים לנשים שלא לחימה להם ולא עוצמה.

והלך [כל] אחד לעירו מולדתו⁶. לפיכך אמר "מה תעירו ומה תעוררו" - כלומר, איזה דבר הטרידכם שתדברו⁷ דבר, הרי דיינו [בכך שניצלנו] ולא נבקשם עוד לא בבניין ולא בדבר אחר.

יִיאמר עליך בזמן הרצון -

[ה] מי זו העולה מהמדבר, מתפנקת⁸ על ידיה. הלא במצרים תחת עצי התפוח עוררתך, שם התעברה כך אמך, שם התייגעה⁹ כך [כאשר] ילדתך.

[ה] וזה דיבור על הבורא. יִיאמר מי זאת עולה, והיתה התשובה על מה שאמרו החכמים "הן על כפיים חקותיך" (ישעיה מט, טז). וזה מורה שעליית ישראל תהיה

מלהילחם בהם. ונשא להם משל ואמר: למה מצבנו משול, [לאריה שנתקע] עצם בגרונו ומנע ממנו לטרוף, וקרא ואמר: איזה איש יבוא ויוציאו מגרוני [ואתן לו ממון רב. וביקש כל] אחד להכניס ידו בגרון האריה. עד שבא איש והעז והכניס ידו והוציא את העצם מגרון האריה. אמר: השלם מה שהבטחת. אמר לו האריה: די לך בהערצה שהשגת שיעריצון בני אדם כשתאמר: הכנסתי ידי לפי האריה והצלתי ממנו, דיך בכך. וכך אנחנו, דיינו בכך שנתאספנו וראו קיבוצנו והצילנו ה' מהם ולא שלחו בנו חרב, כי היו מכים אותנו כשאנחנו בשפלות והם בגאון. ונפרד העם

ציונים והערות

מצמתין בהדא בקעתא דבית רמון, כיון דאתון כתביא שורון בייכין בעיין ממרד על מלכותא, אמרין יעול חד בר נש חכים וישדך ציבורא, אמרין יעול ר' יהושע בן חנניה דהוא אסכולוסטיקה דאורייתא, על ודרש אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו, אמר כל דאתי מפך ליה אנא יהיב ליה אגריה, אתא הדין קורה מצרייה דמקוריה אריך ויהיב מקורה ואפקיה, אמר ליה הב לי אגרי, אמר ליה אזיל תהוי מגלג ואמר דעלת לפומיה דאריא בשלם ונפקת בשלם, כך דיינו שניכנסו באומה זו בשלום ויצאנו בשלום, ע"כ. רבינו שמריה העתיק הדברים כפי הנראה ממדרש שה"ש מן הגניזה. מדברי רבינו עולים כמה חידושים. א. התנאי שהתנו ישראל עם מלכות רומי שיהיו תחת שלטונם כמו שהיו בימי פרס ובימי יוון ובחלק מימי אדום. ב. סיבת ביטול הבניה לא משום עניין בניין הבית כמידותיו הראשונות אלא מחמת מורא המלכות ממספרם הגדול של שארית הפליטה, וכן נראה ממדרש שה"ש מן הגניזה (ומהעתקת הלקח טוב). ג. החכם שהניאם לא היה רבי יהושע בן חנניה שהיה לוי, אלא חכם כהן, שהיה רבו של רבי עקיבא או תלמידו (תיבות אלו מטושטשות בכה"ס), והכוונה לכאורה לרבי אליעזר בן הורקנוס, רבו המובהק של רבי עקיבא שראה את הבית השני, והיה כהן כמוכח בירושלמי (סוטה ג, ד), וכמו שכתב בקרבן העדה שם; או שהיה רבי אלעזר בן עזריה, עליו נאמר (ברכות כח, ב) שהיה חכם וכהן, וכלשון רבינו, ולפי זה יש לגרוס בדברי רבינו שהיה חברו של רבי עקיבא. אך במדרש שה"ש מן הגניזה נאמר גם כן שהיה זה רבי יהושע. ד. המשל אינו עוסק בעוף בעל מקור ארוך אלא באיש. 7. אפשר שיש לקרוא בכה"ס: תחדתו, ולא תחדכו, והתרגום: שתחדשו. 8. מודללה - מתפנקת, מתחננת, מתענגת, כפי שכתבו בנוה שלום ור"י קאפח בפירוש התפסיר המיוחס לרס"ג שתרגם גם כן 'מתדללה'. 9. בצירי לידה.

1. כוונתו שלשון "מה תעירו" האמור כאן משמעותו לגנות את ההתעוררות, וכמו שביאר רבינו שמריה. 2. כן הובא בהרחבה בפירוש רבינו שמריה. ובלקח טוב בקיצור: "אם תעירו ואם תעוררו", ככולם הוא אומר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, וכן הוא אומר מה תעירו ומה תעוררו. אלא פעם אחת גורה מלכות הרשעה לבנות בית המקדש, ועלו ישראל המונים המונים על שעשו עם רב מעט ועל אנטיפורס, ובסוף חזרו בהם. בקשו לעמוד עליהם ולא הניחם ר' יהושע. אמר להם לא דיינו שאנו חיינ בין האומות אלא שאנו עובדין על מה שזונו בוראינו עד שתחפץ הגאולה מן השמים. 3. ההשלמה ע"פ שהש"ר. 4. תיבת "מתרפקת" אין לה חבר במקרא והמפרשים פירשוה באופנים שונים לפי העניין, ראה הערה לפירוש רבינו שמריה. מדברי רבינו נראה שמפרשה לשון התרעמות ובגידה. וכן נראה מפיוט "שאלות עתיקות" (קיימברידג' T-S 10 K 17), כתב הגנה על הרבנים מול הקראים הקמים לנגד: "על הצולעה היושבת המתרפקת לעמתי, ומלין תפציר על חכמי אומתי, לאמר אפס משיב ועומד למגמתי" (וכזה נדחית פרשנות מ' גיל, שלם ב, עמ' 35, שהבין שהכוונה ששתי העדות שכנו זו לצד זו בירושלים). 5. כמבואר בכתובות קיא, א, שהשביע הקב"ה את ישראל ג' שבועות, ומהן שלא יעלו בחומה. 6. יסוד הדברים בבראשית רבה (תולדות סד, כט): בימי ר' יהושע בן חנניה גזרה מלכות שיבנה בית המקדש, והשיבו פפוס ולוליאנוס טרפיוזין מעכו ועד אנטוכיא, והיו מספיקים לעולי גולה, אזלין אלין כותאי ואמרין ליה "ידיע ליהוי למלכא דיהן קריתא דך תתבנא ושווריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא ינתנון" (עזרא ד, יג) מנדה זו מידת הארץ, בלו זו פרוביגרון, והלך לאנדרוטיגה, אמר להון מה נעביד וגזרית, אמרין ליה שלח אמר להון או ישניניה מן אתריה או יוספון עלי חמש אמין או יבצרון מיניה חמש אמין ומן גרמון אינון חזרין בהון, הוון קהלייא

מִתְרַפֶּקֶת עַל־דֹּדָה תַּחַת הַתְּפוּחַ
 עֹרְרִיתִיךָ שָׁמָּה חִבְּלָתְךָ אִמְךָ שָׁמָּה
 חִבְּלָה יִלְדָתְךָ: וְשִׁמְנִי כַחוֹתֶם עַל־
 לִבְךָ כַחוֹתֶם עַל־זְרוּעֶיךָ כִּי־עֵזָה כַּמּוֹת
 אֶהְיֶה קָשָׁה כְּשָׂאוֹל קִנְיָה רִשְׁפִּיהָ
 רִשְׁפִּי אֵשׁ שֶׁלֹּהֶבְתִּיהָ: וּמִים רַבִּים לֹא
 יוּכְלוּ לִכְבּוֹת אֶת־הָאֶהֱבָה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ אִם־יִתֵּן
 אִישׁ אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ בְּאֶהֱבָה בּוֹז יִבּוֹז לּוֹ:

אמך ושם התעברה יולדתך.
 [ח] שימני כחותם על לבך,
 כחותם על זרועך, כי חזקה
 כמוות האהבה, קשה
 כשאוּל הקנאה, ולהבתה -
 להבת האש בוערת.
 [ח] המים השוטפים לא יוכלו
 לכבות את האהבה,
 והנהרות לא ישטפוה. אם
 יתן האיש את כל הון ביתו
 באהבה, לעג ילעגו לו.

מדרש שיר השירים

ממעטין בכבודי ואומרין "זעיר שם זעיר שם" (ישעיה כח, י).

[ז] מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. אמר הקב"ה לישראל, אם מתכנסין כל אומות שבעולם, שנמשלו במים, אינן יכולין לכבות את האהבה שביני לביניכם. ונהרות לא ישטפוה, אילו הן המלכיות. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, זה המן הרשע שנתן עשרת אלפים ככר כסף לאבד את ישראל, בסוף מה היה עליו - בוז יבוז לו, דכתיב "ויתלו את המן על העץ" (אסתר ז, י) 4.

עורר[תיך]. דכתיב "ואת כל תועבת[ך] ותזנות[ך] לא זכרת את ימי נעור[ך]" (יחזקאל טז, כב). זכורים אתם כשהיתה אמכם ... חבילות 1 ... חבולתך אמך.

[ח] [שימני כחותם על לבך].
 ..והקב"ה ... חותם על ג... כחותם על זרועך וכתוב "ואני יסרתי חזקתי זרועותם" (הושע ז, טו). כי עזה כמות אהבה. בשעה שאתם נהרגין על שמי מיד אני משים אהבתי עליכם 2. קשה כשאוּל קנאה. אימתי מיום שחרב בית המקדש 3. וכתוב רשפיה רשפי אש שלהבת יה. שאותו הדור היו הן

רבינו שמריה

מתרפקת - מתפנקת, ממשמעותה 5.
 תחת התפוח עוררתיך. אמרו שבמצרים היה מקום שישראל היו עושים בו את האבנים והלבנים. הצמיח ה' להם באותו מקום עצי תפוח, והיתה האישה נושאת את המזון לבעלה ומכינה עצמה. וכאשר באה היתה מסתירה לו במקום שיסתירם והיה אוכל את המזון ההוא, אחר כך היה תובעה, והיתה מקיימת צורכו, כשהם מוסתרים באותם העצים ונהנים מאותם

מהמדבר בכבוד, כמו שאמר הכתוב "לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה, ונתתי לה את כרמיה" (הושע ב, טז) - שהגלות שגאלתיכם ממנה תהיה עלייתכם ממנה על דרך שאמר "והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלם אמר ה' כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה'" (ישעיה סו, כ).

ציות הבורא בתכלית, והיא מסתכנת על כך, כאמרו "כי עליך הורגנו" (תהלים מר, כג) 9. והרבה פעמים מפתים אומות העולם את [ישראל] ב[בוחנם] אותם... באהבת דת הבורא ואינם עושים - זהו אמרו כי עזה כמות 10.

[ז] ואפילו אם יתאספו עליי כל הימים [כו] לם והנהרות בכללם, לא יוכלו לכבות את האהבה. ואילו יתן כל אדם את כל רכושו באהבתך, הרי זה [לא ישווה] בערך עם מי שהוא לי.

[ז] וכאשר רואים האומות את ישראל שאינם מקבלים מהם, מתחילים [לדרוש מהם בכוח] ואין מועיל להם דבר - זהו שאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. [כ] מים רוגשים עליהם ... זהו שאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבזו לו 11.

ריחות שבתפוחים - זהו אמרו "תחת התפוח עוררתך". והיתה האישה נכנסת מתעברת, ואולי הזדמנה לידתה באותו מקום - זהו אמרו "שמה חבלתך אמך" - כוונתו, המקום שילדה בו אמך. והיה הבורא מציל את הילדים מהמצריים עד שגדלו והיו באים ביניהם ואל הוריהם 6.

[ו] אלוהים, שים אותי כתכשיט על לבך וכצמיד הוזהב על זרועך, עד שלא תשכחני. וקשורה אהבתי כך עד שהיא מביאה אותי אל שערי מוות עם אויבי, וקשתה קנאתי על דתך, וקרה לי זה עד הירידה אלי קבר 7, ושריפתן כשריפת האש והלהבה.

[ו] וכאשר שמעה האומה את ההבטחה היפה הזו, אמרה שימני כחותם - אלוהים, [שים אותי] כתכשיט שיש לאנשים 8 - על לבך, כך שלא תשכחני.

כי עזה כמות - בחיי, שהאומה באהבת

ציונים והערות

היה שבו היו עושים את האבנים והלבנים ולשם היו הנשים באות; ב. עצי התפוח לא היו שם מעיקרא אלא הצמיחם ה' דרך נס לצורך העניין, וכמו שמבאר בהמשך שההנאה מריח התפוחים הועילה להם; ג. הנשים גם הכינו עצמן ולא רק את המזון לבעליהן; ד. היו מביאות את המזון למקום סתר; ה. בגמרא מבואר שהיו הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, ואין מבואר הטעם לכך, ורבינו כתב שאולי הזדמנה גם הלידה באותו מקום. ובגמרא יש הרחבה בנסיים שאירעו עם הילדים אחר לידתם, ורבינו קיצר בזה וכתב בלשון כוללת, שה' הצילם, כיון שאין הדבר נוגע לביאור הכתוב כאן. 7. רבינו מפרש "שאול" כפשוטו, לשון קבר, על דרך שפירש במצודות, ומפרש שמסירות נפשם של ישראל על דתם מביאתם עדי קבר. 8. שכן טבעת שיש בה חותם אינה תכשיט אשה אלא תכשיט איש, כתירוצו של רבא שבת ס, א, שכשיש עליה חותם תכשיט היא תכשיט איש וכשאין עליה חותם היא תכשיט אשה. 9. כן מבואר בששה"ר: כי עזה כמות אהבה - אהבה שאהבו דורו של שמד להקב"ה, שנאמר "כי עליך הורגנו כל היום". ובלקח טוב: כי עזה כמות אהבה - שאנו אוהבים אותך, שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך", ואפילו הוא נוטל את נפשך. 10. ראה מדרש שה"ש מן הגניזה. 11. כן נתפרש הפסוק בששה"ר ורש"י ושאר מדרשים וראשונים.

1. דורש "חבלתך" לשון חבילות, אבל כה"י חסר וא"א לעמוד על הדרשה. 2. בלקח טוב: "כי עזה כמות אהבה", בשעה שאתם נהרגים עלי אני משים אהבתי עליכם. 3. בילקוט: "כי עזה כמות אהבה" - בשעה שישראל מומתין על קדוש השם. "קשה כשאל קנאה" - כשחורב בית המקדש. "רשפי אש" - ממרום שלח אש. 4. בילקוט: "מים רבים" אלו אומות העולם, "ונהרות" אלו המלכיות, "אם יתן איש את כל הון ביתו" זה המן הרשע, "בוז יבזו לו" שנאמר "ויבזו בעיניו", ע"כ. ובלקח טוב: "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה", אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אם מתכנסין כל האומות שנמשלו במים רבים אינם יכולין לכבות את האהבה שביני לביניכם. "ונהרות לא ישתפוה", שכל משפחות הגוים לא ישתפוה וכו', וכן כל הון שנתן המן לאחשוורוש בוז יבזו לו. 5. תיבה זו אין לה חבר במקרא, ולכן פירשה רס"ג ורבינו אחריו מתוך משמעות העניין, לשון התפנקות והתענגות (עיי' נוה שלום) וגעגוע (עיי' ר"ד). רבי תנחום הירושלמי הביא פירוש זה בסוף דבריו. רש"י, ראב"ע ורבי תנחום הירושלמי בפירושו הראשון פירשוהו לפי השורש הדומה בערבית, שבו "רפק" הוא לשון אהבה ורבקות, והרחיב ראב"ע בעניין אפשרות פירוש שרשים בלה"ק על פי מקבילותיהן בלשון ערבי. 6. היא דרשת רבי עקיבא (כ"ה ככה"י) בסוטה יא, ב, ושם נתבאר הדברים ביתר הרחבה, אכן בדברי רבינו יש כמה חידושים על האמור שם: א. מקום מוגדר

ח אַחוֹת לָנוּ קִטְנָה וְשָׂדִים אֵין לָהּ
מִה־נַּעֲשֶׂה לְאַחֲתָנוּ בַּיּוֹם שֶׁיִּדְבַּר-בָּהּ:
ט אִם-חֹמָה הִיא נִבְנָה עָלֶיהָ טִירַת
כֶּסֶף וְאִם-דָּלַת הִיא נֶצֶר עָלֶיהָ לֹחַ
אֲרוֹז: אֲנִי חֹמָה וְשָׂדִי כַּמְגַדְלוֹת אֲזִי
הֵייתִי בְּעֵינָיו כְּמוֹצֵאת שָׁלוֹם:

[ח] אחות לנו קטנה ואין לה שדיים, מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בעניינה לנישואין. [ט] אם תהיה כחומה, נבנה עליה מגדל כסף, ואם היא כנף דלת, נצור אותה בלוח מארז. [י] אני חומה ושדי כמגדלים, כמו אז הייתי בעיניו כמוצאת השלום.

מדרש שיר השירים

עצמכם עלי כחומה [לחי]צים נבנה עליה טירת כסף. כשם שהכסף הזה נכנס לאור ואינו חסר כלום, כך אין אתם [חסרי]ם בשעבוד המלכיות. ואם דלת היא, חזר ואמר להן, אם מדלדלים אתם עצמכם מדברי [תורה], נצור עליה לוח ארז, כשם שלוח ארז מיטשטש כך אתם יהי בריתכם מיטשטש. משיבין לו³.

[י] אני חומה ושדי כמגדלות אז היתי בעיניו כמוצאת שלום. כביכול אני רואה [עצמי] כאילו לא עברו עלי יסורין⁴.

[ח] אחות לנו קטנה. זו התורה, דכתיב "אמור לחכמה אחותי את" (משלי ז, ד). קטנה במראה וגדולה במעשיה. ושדים אין לה, כבני אדם¹. אבל מניקה היא את כל בני האדם, דכתיב "אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד" (שם ה, יט). מה נעשה לאחותינו, באיזו פנים אנו מקבלין פניו של הקב"ה במצותיה של תורה. והקב"ה [אומר לה]²:

[ט] (אני) [אם] חומה היא נבנה עליה טירת כסף. אלא כך אמר להן, אם משימין אתם

רבינו שמריה

נאה, נבנה לה עיר¹¹ מכסף. ואם תהיה דומה לדלת נעשה עליה לוח ארז.

[ט] אם חומה היא - יביט, אם תהיה נאה כחומה, כלומר אם יהיו לה מעשים נאים, אז נבנה עליה עיר מכסף - כלומר נעשיר אותה. ואם תהיה דומה כדלת - כלומר שיופיה מועט - ניתן לה טובה מועטת כדי שתסתיר עצמה בו¹².

[י] אני כחומה ושדי כמגדלים - גלויה, אז הייתי אצלו [ככלה המוצאת שלום].

[י] ענתה: אני נאה כחומה - כלומר יש לי מעשים נאים ויש עמי נביאים וחכמים - זהו שאמרה "אני חומה [ושדי כמגדלות]"¹³.

אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום - אז, כאשר

[ח] אחות לנו. זה נאמר על גלות בבל. [מה נעשה] על אחותנו כאשר מדברים בה.

[ח] באחות לנו - כוונתו בזה לגלות בבל בעלייתם⁵. ושדיים אין לה - כוונתו שאין לה נביאים כמו שהיו לה בעבר⁶, ולא חכמים רבים, כי לא עלו אלא ארבע רבבות ומעט יותר בבניין המקדש, ואם לא כן - הרי שפחות מהמספר הזה עלו⁷, וכך נמצא בדברי הימים במנויים⁸. והעלייה הראשונה היתה בששים רבבות מלבד אלה שלא נמנו - כמה בין ששים רבוא לארבע רבבות? לפיכך קרא לה "אחות קטנה"⁹. ואם כן מה נעשה לאחותנו כאשר מדובר בה - כלומר כשיבוא אליה המלך¹⁰.

[ט] [ועונה להם ה' שאם תהיה] נאה כחומה

החכמים "ככלה שנמצאת שלמה בבית חמיה, ורדופה ללכת להגיד שבחה בבית אביה" (פסחים פז, א) 14.

היה דיבורי שלם, נעשיתי אצלו ככלה שמנהיגים אותה אל בעלה, והאנשים מברכים אותה בשלום לנאותה. וכך אמרו

ציונים והערות

(תאריך). שימוש דומה אפשר למצוא אצל שניים מחכמי ספרד, ר"י אבן בלעם בפירושו לשמואל ור' יהודה הלוי בספר הכוזרי (ג, סג) המכנים את המספר המקראי בכינוי "היסטוריון" (מורד), וייתכן שהדבר מעיד על קשרים שהיו לר' שמריה עם חכמי ספרד, עכ"ד. אך נראה שכוונת רבינו לסדר עולם, שהוא אכן ספר "תאריך" [נוספר "אלתאריך" של רס"ג מכונה על ידי אחד ממעתיקיו בקולופון בשם "סדר עולם בלשון ערבי", ראה הרב ישי רונן, ספר קורות הזמן [פרק א], בית אהרן וישראל שנה לח גליון ו (רכח) עמ' ה-ט]. בסדר עולם (פרק כט) אכן מבואר עניין חשבון העולים, והקושיה מהמניין המפורט למניין הכולל: ארבע רבוא וגו', מלבד עבדיהם וגו', בכלל, ובפרט אינן אלא שלשים אלף ושלש מאות וששים, ושנים עשר אלף, היכן הם, אלא אלו שעלו משאר השבטים. 9. על דרך זה בשהש"ר: ושדים אין לה, אלו חמשה דברים שהיה בית האחרון חסר מן הראשון, והם, אש של מעלה ושמן המשחה, ארון, רוח הקודש ואורים ותומים. ו"קטנה" נדרש על מיעוט האוכלוסין וכדלעיל. 10. נראה שמפרש על מלכו של עולם שבא לקחתה לאשה, וכפי שפירש בתרגום, ולא כדרשת שהש"ר שהכוונה להגעת דבר כורש שמי שעבר את הפרת יעבור ומי שלא עברו לא יעבור. 11. רבינו מפרש "טירה" - עיר, וכעין זה ברש"י: עיר מבצר. אבל ריא"ג בספר השרשים וראב"ע כתבו שהוא ארמון. 12. כעין זה פירש ראב"ע פירוש ב' בדרך המדרש: אם חומה - אם שמרה עצמה ולא יצאה מן הדת, נכין לה מקום וטירת כסף מלאות כסף וגלך בשבילה. ואם דלת היא - שלא שמרה עצמה ופתחה לכל, נצור עליה ונמנענה שלא תבוא אלינו. 13. החומה היא כנגד המעשים הטובים, כמבואר בפסוק הקודם, והשדיים רומזים לנביאים והחכמים, כמו לעיל פסוק ח, כיון שהם מניקים את האומה, וכדעת רבי יוחנן (פסחים פז, ב) - "ושדי כמגדלות" אלו תלמידי חכמים. וכן כתב בלקח טוב כאן: ושדי כמגדלות. החכמים שבדור הם כשדיים המניקים את התינוק כך מורין לישראל אורחות חיים כמגדלות הללו שעומדים בפני האויבים כך חכמי ישראל מגינים על דורם. 14. מדברי רבינו נראה שאינו מפרש את הגמרא בפסחים שהכלה עצמה הולכת ואומרת בבית אביה את השבחים שמשבחים אותה, אלא מדובר בהובלת הכלה לבית בעלה (כעניין החופה שבימיהם שהיא תהלוכה, וכדעת הר"ן ריש כתובות שעיקר החופה היא יציאת הכלה מבית אביה לבית בעלה יחד עם החתן, ובהליכה זו אומרים את שבחיה.

1. בילקוט: כאשה. 2. בילקוט: "אחות לנו קטנה" זו התורה, שנאמר "אמור לחכמה אחותי את". "קטנה" במראה וגדולה במעשים. "ושדים אין לה" כאשה, אבל היא מינקת לכל העולם, שנאמר "דדיה ירווך בכל עת". "מה נעשה" - באי זה פנים נקביל פני שכינה במצותיה של תורה, והקב"ה אומר להם וכו', ע"כ. ובלקח טוב: "אחות לנו קטנה" - זו התורה, כענין שנאמר "אמור לחכמה אחותי את". "קטנה", שהיא קטנה במראה וגדולה במעשים. "ושדים אין לה" - אין לה שדים כבני אדם אבל מניקה היא את כל בני האדם, שנאמר "אילת אהבים ויעלת חן, דדיך ירווך בכל עת". "מה נעשה לאחותינו" - באלו הפנים אנחנו מקבלים פניו של הקדוש ברוך הוא, ומצוותיה של תורה. והקב"ה אומר להם וכו'. 3. בילקוט: "אם חומה היא" - אם משימין עצמם כחומה לחצים, "נבנה עליה טירת כסף" - כשם שהכסף נכנס לאור ויוצא שלם ואינו חסר, כך הם נכנסים למלכיות ויוצאים שלמים. "ואם דלת היא" - כשם שהדלת אינה אלא לשעה כך הם אינם אלא לשעה, ע"כ (ולא השלים העתקת המאמר). ובלקח טוב: "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף" - אם ישראל משימים עצמם על החומה לחיצים, "נבנה עליה טירת כסף" - כשם שהכסף הזה נכנס באור ואינו חסר, כך אתם אין אתם חסירים במלכיות. "ואם דלת היא" - אם מדלדלין עצמכם מדברי תורה, "נצור עליה לוח ארז" - כשם שהלוח סופו לריקבון, כך בריתו מטשטשת אתכם. וישראל משיבין וכו'. 4. בלקח טוב: "אני חומה ושדי כמגדלות" - עמדותי בייסורין כחומה ולא בעטתי בהם. כל הדרשה הובאה גם במדרש הגדול בפתחה לפרשת לך לך (עמ' ריב) כלשונה. 5. כן הוא בשהש"ר: רבנן פתרי קראי בעולי גולה אחות לנו אלו עולי גולה, קטנה שהיו דלים באוכלוסין. 6. כן כתב ר"י אבן שושן וביאר: ר"ל אין בה נביאים ורוח הקדש, שהוא נמשל לחלב היוצא מן השד, כי כן השפעת הש"י ורוח הקדש, כחלב הנשפע מן השד. 7. נראה שהכוונה שאם לא נתייחס לחשבון זה כמונה את כל העולים, כיון שהוא כולל גם את הנתינים בני עבדי שלמה, ובפרט אין עולה החשבון אלא למספר שלושים אלף שלוש מאות ושלושים, הרי שנחסר עוד ממניין זה. 8. לכאורה הכוונה לאמור בספר עזרא (ב, סד), 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים'. ר"א צורף, בהרצאה שניתנה בכנס החברה לערבית יהודית, אוניברסיטת בן גוריון, 30.7.25, שיער שלספר זה כוונת רבינו בכינוי "אלתאריך", ונמצא שרבינו מכנה את הסיפורים שבמקראות בשם "היסטוריה"

יֵאָכָרֶם הָיָה לְשִׁלְמָה בְּבָעַל הַמֶּזֶן נָתַן
אֶת־הַכֶּרֶם לְנֹטְרִים אִישׁ יָבִיא בְּפִרְיוֹ
אֵלַף כֶּסֶף: יֵבְרָמִי שְׁלִי לְפָנַי הָאֵלֶּף
לִךְ שְׁלֹמָה וּמֵאֲתָיִם לְנֹטְרִים אֶת־פִּרְיוֹ:
יֵהִיוּשֶׁבֶת בְּגָנִים חֲבֵרִים מְקֻשְׁבִּים
לְקוֹלֶךְ הַשְּׂמִיעִנִי: יֵבָרַח דּוּדִי וְדִמָּה־לְךָ לְצִבִּי אוֹ לְעֶפֶר
הָאֵילִים עַל הָרֵי בְּשָׁמַיִם:

[יא] כרם היה לשלמה בבעל המזון¹, נתן את הכרם לנוטרים, איש יביא בפריו אלף כסף. [יב] כרמי שלי לפני, האלף לך, אתה שלמה, ומאתיים לנוטרי פרי. [יג] היושבת. היושבת בגנים, החברים מקשיבים לקולך, השמיעיני.

מדרש שיר השירים

[יג] היושבת בגנים חברים. זהו שאמר הכתוב "ברן יחד כוכבי בקר [ויריעו כל בני אלהים]" (איוב לה, ז). את מוצא אין מלאכי השרת מקלסין עד שיתחילו ישראל מלמטה, הדא הוא דכתיב היושבת [בגנים חברים מ]קשיבים לקולך השמיעיני⁵.

[יד] ברח דודי, אימתי מיום שחרב בית המקדש⁶. [היו ישראל אומרים אם יבאו השונאים מה יכולין לעשות לנו. יש] מהן שהיו יכולין לעשות לה חומה של אש. ויש מהן שהיו אומרים יכולין אנו לעשות [חומה של מים. ויש] מהן שהיו אומרים יכולין

[יא] כרם היה לשלמה. כרם זה בית המקדש. למה הוא תולה אותו [בשלמה], לפי שנתן נפשו על בניין בית המקדש. בבעל המזון. אילו ישראל, דכתיב "בקול רנה ותודה המזון [חוגג] (תהלים מב, ה). [נ]תן את הכרם לנוטרים. אילו המלכיות. איש יביא בפריו אלף כסף. שהיו משיאין [בשכרו] אלף דינרי זהב².

[יב] כרמי שלי לפני. אמר הקב"ה, תאמר שציערתה נפשך על החכמה, [חייך אי אתה מפסיד³] כלום, אלא כך הוא הלמד נוטל חלק אחד והמלמד נוטל ה' חלקים, דכתיב האלף [לך שלמה ומאתים] לנוטרים את פרי⁴.

רבינו שמריה

הכרם שבו היה שלם בזמן הציות, כמו שאמר "אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא" (מלכים א ג, ד).

[יב] אחר כך ביקשו השומרים את השמירה. אמר להם: הניחו את כרמי לפניי. והוסיפו עליו ועשאוהו אלף ומאתיים. אמרו לו: לך, אתה שלמה, האלף, והמאתיים למי שישמור את פרי. [יב] אחר כך התקלקל[ה], וביקשו שמירה לתקן את הכרם - כלומר לתקן את האנשים ולא להכביד עליהם בעניני המצוות כמו שהן בזמן הציות. וכבר ידעת שימי דוד ושלמה היו ימי ציות. קם רחבעם ואביה

[יא] כרם היה לשלמה במקום הגנות⁷, ונתנו למי שישמור אותו. והיה כל אחד מביא מפריו באלף זהובים תבואה.

[יא] דברי הנביא. כוונתו לאומה, כי ה' המשיל אותה לכרם, זהו שאמר "כי כרם ה' צבאות בית ישראל" (ישעיה ה, ז)⁸. שלמה - מכוון בו לבורא, בעל השלום, כמו שאמרו החכמים (שבועות לה, ב). בבעל המזון - בין האומות⁹. לנוטרים - למלכים שמנהיגים את העולם¹⁰. איש יביא בפריו אלף כסף - היה כל אחד מביא מפריו בכל שנה באלף זהובים תבואה - כלומר

מקשיבים לקולך, השמיעי להם קולך ולי בתוכם. [יג] נאמר לתלמידי הישיבות: אתם הלומדים את התורה, והישראלים מקשיבים לכם לשמוע מכם כדי לשמוע מפיהם את ענייני הדת - השמיעו להם קולכם ולי בתוכם¹⁴. שכן הישראלים ישמעו ויפיקו תועלת, והבורא ישמע ויגמול להם. ומנין שחברים הם הישראלים - שנאמר "ויאסף כל איש ישראל... כאיש אחד חברים" (שופטים כ, יא). שכאשר תלמידי הישיבות ובעלי המדרשות עוסקים בתורה בכל מקום, הישראלים מפיקים תועלת מלימודם, וה' מקבל זאת מהם, ומציל את האומה מן הצרות.

[יד] אומרים: בקשתך, ידידי, שלא תסתלק ותהיה כצבי בגדייו או כעופר האיילים, עד זמן שנתאסף על הר הבשמים.

[יד] אמרו תלמידי הישיבות: אנחנו מתמידים בלימודנו, אך תהיה השכינה בלתי גלויה בנו, כי יש אומרים שהשכינה שורה בישיבות על כל אחד. ומטרתם באמרם שלא

ופשעו, ורצה הבורא להסיר את הכרם מידיהם ולקחת אותו לעצמו - הוא כמו שאמר כרמי שלי לפני. וכמו שאמר גם כן "אני ארעה צאני, ואני ארביצם" (יחזקאל לד, טו). עד שהגיעו אסא ויהושפט, ואמרו: אנחנו נתקן את הכרם, ועלינו לתת תמורת פריו את אלף הזהובים, ותוספת מאתיים כדי שיתן לנו במאתיים לתקן בהם את הכרם - כלומר אנחנו ננהל את ענייני האומה ולא נחסר מהחובות דבר, אבל במה שיקל את העניין. ודומה לכך אמר בתלמוד (שבועות לה, ב): אמר שמואל מלכותא דקטלא חד מן שיתא¹¹ לא מיענשא דכתיב כרמי שלי לפני¹².

האלף לך שלמה - הוא הבורא, בעל השלום. ומאתים לנוטרים את פריו - למלכים שיתקנו בחומש, את חמשת החומשים. אם רצו לאבדם אותם¹³ - עושים, ואם רצו להשאיר אותם - הוא יהיה שלהם.

[יג] היושבת בגנים. דיבור הבורא לתלמידי הישיבות. אומר: היושבת בגנים החברים

ציונים והערות

מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה, שנאמר "ברן יחד כוכבי בקר" והדר "ויריעו כל בני אלהים".⁶ בילקוט: "ברח דודי", אימתי ביום שחבר בית המקדש.⁷ נראה שהכוונה לשדות המושקות תדיר, שהן הגנות, ונקראות "המון" משום המון המים שבהם משקים אותן, וכפי שנראה מדבריו בפירוש הארוך, ע"ש ובהערה.⁸ כמבואר בשהש"ר.⁹ כן כתב גם בלקח טוב: בבעל המון - בין האומות שהם המון ממים רבים.¹⁰ כ"כ רש"י על פי המדרש, שהכוונה לארבע מלכויות.¹¹ לפנינו בכל עדי הנוסח נוסף: בעלמא.¹² הרי שמאיתים שהוא אחד משה מלבר מהאלף, הוא הנדרש לצורך התיקון.¹³ כפי הנראה הכוונה במלחמה, כדברי הגמרא בשבועות שם.¹⁴ מקורו בשהש"ר שהכוונה ליושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכן הביא רש"י, ורבינו לפי דרכו מפרשו על בני הישיבות, ורמז לכן בתרגום: וישאר עפא דצייתין לקל ריש מתיבתא ואלפין מפומיה פתגמי אורייתא. ועל דרך זה במיוחס לרס"ג: אפשר לפרשו על שתי הישיבות שאליהם באות שאלות כל ישראל ושומעים להם כל החברים ובני בי רב. והנה שדלה לסור למשמעת בית הועד, ע"כ. יתכן שהמיוחס לרס"ג העתיקו מהתרגום או מרבינו, ובכך נפלה ראיית קדמות אותו פירוש מהתייחסותו לשתי הישיבות בבבל.

1. אפשר שהוא שם מקום, כמו שכתב בנוה שלום, אך ממה שתרגמו רס"ג מלילית לערבית נראה שהוא כנוי למקום עם אוכלוסין מרובים.² בילקוט: "כרם היה לשלמה" - זה בית המקדש, ולמה תלהו בשלמה, לפי שנתן נפשו עליו. "בבעל המון" - אלו ישראל, שנאמר "בקול רנה ותודה המון חוגג". "נתן את הכרם לנוטרים" - אלו המלכויות. ובלקח טוב: "כרם היה לשלמה בבעל המון" - אלו ישראל שהיו מתקבצים "בקול רנה ותודה המון חוגג". "נתן את הכרם לנוטרים" - נתן הקדוש ברוך הוא את מקדשו ביד האומות.³ ההשלמה לפי הילקוט.⁴ בילקוט: אמר לו הקדוש ברוך הוא, אתה צערת את עצמך בחכמה, חייך אי אתה מפסיד, הלומד נוטל חלק אחד והמלמד נוטל חמשה חלקים, דכתיב "האלף לך שלמה", ע"כ. ובלקח טוב: "האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו" - אלו תלמידיהם. מכאן אמרו הלמד נוטל חלק אחד והמלמד נוטל ה' חלקים, כשם שהמאתים והאלף כעשר חלקים.⁵ בילקוט: "היושבת בגנים", אין מקלסין מלמעלה עד שיתחילו ישראל דכתיב "ברן יחד כוכבי בקר". ובלקח טוב: "חברים מקשיבים לקולך השמיעני", מלמד שאין מלאכי השרת משבחין עד שישאלו פותחין ברינה, שנאמר "ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים". וכן הביא רש"י כאן. ומקורו בחולין צא, ב: ואין

[על הרי בשמים, אין לך בכל הנטיעות מקום דחוק כאותו של בשמים, לפי ש]בעולם הזה אומות העולם הן שרויין לבטח ויש[ן] ראל דחוקים] ... שבעולם הן חסירין. אבל לעתיד לבוא הקב"ה של ישראל אז אומות העולם אומרים זה לזה "העם ההולכי]ם בחשך ראו אור גדול יושבי בארץ צלמות] אור נגה עליהן" (ישעיה ט, א) 4. ואומרים בואו ונלך ונראה אותן דכתיב "והנלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל] הר י"י אל בית אלוהי יעקב ויורינו מדרכיו ונלכה באורחותיו [כי מציון תצא תורה ודבר י"י מירושלם]" (ישעיה ב, ג), וכתיב "בית יעקב לכו ונלכה באור י"י" (שם, ה). ומנין שהקב"ה עתיד להאניר לעולם] דכתיב "קומי אורי כי בא אורך וכבוד י"י עליך זרח" (שם ט, א). וכתיב בתריה "כי [החשך יכסה ארץ] וערפל לאומים ועליך יזרח י"י וכבודו עליך יראה" (שם, ב) 5.

כשם [שזכינו לסדרו כן יהי] רצון מלפני בוראנו שנחיה ונזכה למגרס אותו בדקדוקו ופי[רושו].

נשתלם בחדש אייר וי"ב בו. שנת ת'ת'ק'צ' לבריית עולם

יהודה העלוב מכל צד ומכל פנה ב"ר שבתי ב"ר יהודה מנוחתם בגן עדן.

אנו לעשות לה חומה של ברזל¹. היה שם אדם אחד [שהיה יכול ליטול את] כל חיילותיו של נבוכדנצר וליתן אותן כשפופרת ולתת עליהן פקק ולילך [לנינותה] [לרבלתה] [יצאה בת קול ואמרה לו אין] את מתגבר על מידת הדין חזור כך בחיך, אם את חוזר כך איני מניח [לשונאיהם של ישראל שריד]. מיד עמד ברגליו ואמר רבון כל העולמים וידוע לפניך שלא לכבודי [עשיתי ולא לכבוד בית אבא] עשיתי אלא כדי להודיע לרשע הזה שלא מכחו הוא בא עלינו. וכך אותן בשפופרת ונתן עליה פקק והלך לו לרבלתה, אמר לו "קחי רחיים [וטחני קמח] טחנת, קמח טחון טחנת. "גלי צמתך" אם אין אתה מאמין לי גלה שפופרת ... "חשפי שובל" חצוף, "גלי שוק עברי [נהרות]" (ישעיה מז, ב). [כמא] דאת אומר "אשתוללו [אבירי לב נמו שנתם ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם]"².

[ברח] דודי ודמה לך לצבי. מה הצנבי הזה חוזר למקומו, אף ישראל חוזרים למקומם. דקטלינס מלכא] אתי טבין וחפיא קרניהון כספנא ושלחן לאפריקי בסוף י"ג שנים תבו לאתריהון, כך עתיד] הקב"ה להחזיר שכינתו לציון כצבי ה[זה]³.

רבינו שמריה

מהמזרח צבי ונא]ילים והביא אותם למערב, ושהה שם עמם שנים ושמר אותם. אחר כך עזב אותם, וחזרו למולדתם אחרי שנים רבות. לפיכך דימה את השכינה לצבי ואיל, כי היא תשוב למקומה כמו האיילים והעופרים שחוזרים למקומם אחרי הנדודים הארוכים⁷.

נשלם פירוש שיר השירים בעזרת הבורא, ממה [שחיבר] רבנו שמריה אב בית דין שלכל ישראל, הרב הראש, ביר' אלחנן נב"ת.

תתגלה בנו השכינה, שמא יארע רפיון לאומה ותסתלק מאתנו השכינה, כי השכינה אינה מצויה אלא במקום קדושה. ואז יראו אומות העולם שהיא הסתלקה ויאבדונו. אלא ברח דודי בגלות כאילו אתה לצבי או עופר, עד שנחאסף על הרי בשמים - הם הרי ירושלים⁶.

אומרים שאין בחיות מי שזוכר את מולדתו וחוזר אליה אפילו אחרי שנים, אלא הצבי בכלל. וכבר היה אחד ממלכי רומי ששמע זאת ורצה לבדוק את השמועה, ולקח

בדהב ושלחינון לאפריקי, בסוף י"ג שנים תבו לאתריהון, ע"כ. ובלקח טוב: "ודמה לך לצבי או לעופר האיילים", כשם שהצבי הולך לסוף העולם וזוכר הוא את מלונו וחוזר למקומו, כך אעפ"י שישראל הם בין האומות זוכרין הם מקומם, שנאמר "אם אשכחך ירושלים". וכן ברוקח בקיצור, ובצפנת פענח למהר"י אלאשקר דף 83, הובא במבוא למהדורת תשנ"א עמ' 26. 4. בילקוט: לפי שבעולם הזה אומות העולם שמשולים כקוצים הם בריוח וישראל דחוקים, ולעתיד לבא "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול". 5. ראה שמו"ר טו, כא. 6. בדברי רבינו יש חידוש, שבני הישיבות מבקשים שהשראת השכינה בישיבה תהיה בהסתר, ולא תהיה גלויה, כדי שבהסתלקותה לא יתנו האומות אל לבם שהסתלקה. 7. מקורו במדרש שה"ש מן הגניזה כאן, וכן הביא גם בלקח טוב בקצרה: כשם שהצבי הולך לסוף העולם וזוכר הוא את מלונו וחוזר למקומו. כך אעפ"י שישראל הם בין האומות זוכרין הם מקומם שנאמר אם אשכחך ירושלים.

1. חלק זה מיוסד על המדרש שבאיכ"ר ב, ה ומקבילותיו: את מוצא עד שלא באו השונאים היה ירמיה אומר להם עשו תשובה שלא תלכו בגלות, אמרו לו אם יבאו השונאים מה יכולין לעשות לנו, חד אמר אנא מקיף לה חומת מיא, וחרינא אמר אנא מקיף לה חומת נורא, וחרינא אמר אנא מקיף לה חומת פרזלא. אמר להו הקדוש ברוך הוא בדידי אתון משתמשין, עמד הקדוש ברוך הוא ושינה את שמותם של מלאכים, דעל מיא עבד על נורא ודעל נורא עבד על פרזלא, והיו מזכירין שמותם מלמטה ולא היו עונין להם. 2. לא מצאנו מקבילה למדרש זה על הכנסת חילותיו של נכוכדנאצר לשפופרת, ועל כן אי אפשר להשלים את החסרונות בכתב היד בודאות, והמושלים בסוגריים הוא דרך השערה להקל על הבנת העניין. 3. הועתק בפירושו רבינו שמריה, ע"ש. ובילקוט: "ודמה לך לצבי", מה הצבי הזה הולך לסוף העולם וחוזר למקומו, אף ישראל אף על פי שנתפזרו בכל העולם עתידין לחזור, שנאמר "אלך אשובה אל מקומי", דקלטינוס מלכא צד צביין וחפי קרניהון

אהלי קדר

הקדמת רס"ג לשיר השירים

•

פירוש רס"ג לעשר שירות

•

תפסיר רס"ג

•

מלאמר הייחוד

•

תפסיר ושרח רבינו שמריה ב"ר אלהון

•

רבי יהודה אבן בלעם

•

תוספות רבי זכאי

הקדמת רבינו סעדיה גאון לשיר השירים

בשם רחמן מלא רחמים, התחלתי לכתוב שיר השירים, בעזרת גבור על גבורים, פירוש שיר השירים לרבינו סעדיה אלפיומי גאון, ראש ישיבת יעקב זכרו לברכה ולתהיה, בן מרנו ורבינו יוסף רי"ת.

קאל אלמפסר אלחמד ללה רב אלעאלמין, אלמחמוד, אלמעבוד, סאבן אלסמאות וחכמה פי אלארין, ראגב פי אלשכר מן אלאביאר, טאלב אלחמד מן אלאבראר, מנצת לצלואת אלצאלחין, מחב פי מחאמד אלמסבחי, וחו אעלא ואשמך מן גמיע אלברכא ואלתמגידא, בקול אלולי ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה.

אמא בעד, פאן אללה עז וגל תרך אלחכמה פי אלארין אלמקצוד בסכינה פי אלסמא, אוולא לבעדה מן אלארין ת"ק עאם, ואלתאניה לוסעה ומסאחתה אעני אלפלך קיאסה עשרה אלאף סנה, ואלתאלתה לנקאה מן אלהס, ואלראבעה לצלאח אהלה וסכאנה אלדי נהצתהם אלתסביח, ותארתהם אלתמגיד, ואעמאלהם אלצלאח ואלנאח, ליס בינהם גירה ולא כנצה, ועלי אן נצף אבדאנהם נאר ונצפהא תלג, פלא יעדו בעצחם עלי בעין, ולא ישלחם ען אלתמגיד ואלתסביח צר ולא חסרה למא אנהם לא ינעתון, מנהם מן ימצי עלי אתנין, ומנהם עלי ארבעה, ומנהם מן יקפו אלדניא בקפזה בקולה ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי.

כלק מנהם מלאיכה מקאם אלכהנים יקרבון ארואח אלצאלחין, ליס אחראק אלא יערצונהא, ומנהם כהן גדול והו מיכאל לקול אלכתאב ובעת ההוא יעמד מיכאל השר הגדול, וקאל פי כהן גדול לבלתי שמע אל הכהן העמד לשרת שם את ה'.

בשם רחמן מלא רחמים, התחלתי לכתוב שיר השירים, בעזרת גבור על גבורים, פירוש שיר השירים לרבינו סעדיה אלפיומי גאון, ראש ישיבת יעקב זכרו לברכה ולתהיה, בן מרנו ורבינו יוסף רי"ת.

אמר המפרש: התהילה לה' רב העולמים, המהולל, הנעבד, השוכן בשמים ומשפטו בארץ, הרוצה בהודיה מהטובים, המבקש תהילה מהצדיקים, השומע לתפילות הצדיקים, האוהב את שבחי המשבחים, והוא נעלה ומרומם מכל הברכות והתהילות, כמאמר הנביא "ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה" (נחמיה ט, ה).

ולגוף העניין, כי ה' יתהדר ויתעלה השאיר בארץ את החכמה המכוונת לשכינתו שבשמים, ראשית בשל מרחקה מהארץ ארבע מאות שנה, ושנית בשל רוחבה וארכה, כלומר הרקיע שמידתו עשרת אלפים שנה, ושלישית בשל נקיונה מן הטומאה, ורביעית בשל צדקת אנשיה ויושביה [המלאכים] שהם קמו לתשבחות, ועוררים לתהילות, ומעשיהם הטובים וההצלחה, אין ביניהם קנאה ולא שנאה, ואף על פי שחצי גופם אש וחציים שלג, לא יעשו זה לזה רעה, ואין שום דבר ושום פגם המונעם מן התהילה והתשבחות, מאחר שאין להם יגיעה. מהם מי שהולך על שניים, ומהם על ארבעה, ומהם מי שמדלג את העולם בדילוג אחד, כאמרו "ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי" (יהושע ה, יד).

ברא מהם מלאכים במקום הכהנים המקריבים את נפשות הצדיקים, לא בשריפה אלא מעלים אותן, ומהם כהן גדול והוא מיכאל כמאמר הכתוב "ובעת ההוא יעמד מיכאל השר הגדול" (דניאל יב, א), ואמר בכהן גדול "לבלתי שמוע אל הכהן העמד לשרת שם את ה'" (דברים יז, יב).

וכלק מנהם מלאיכה מקאם אללוים מסבחינ באנוע אלצאות באלשירות. ואעגב מן דאלך אן מנהם מן לה ארבעה וגוה לכל ואחד, ועלי כל גוה ארבעה אנגחה פערד אלוגוה ס"ד, וערד אלנגחה רנ"ו גנאח, ינטק מן כל גנאח אלואן אלצאות, וינטק מן כל גוה אלואן אשרף מן אלצנג ואלנאי ואלעידאן בקולה וקול כנפי החיות וגו', ובקולה וארבעה פנים לאחד. פכלאם כל ואחד מנהם מקאם צינאח עסכר לקולה וקול דבריו בקול המון, וצות אלעסכר כצות עסאכר לקולה קול המולה בקול מחנה המון.

וכמא אן אלכאלק כלק פי אלעאלם כמסה אמרא אלסד אמיר אלוהש, ואלתור אמיר אלבהאים אלאהליה, ואלנסר אמיר אלטויר, ואלארז אמיר אלשנאר, ואלאדמי אמיר עליהם, ואלכאלק יתברך שמו אמיר עלי אלכל, פלדאלך כלק פי כרסי סמאח לקולה השמים כסאי והארץ הדום וכו', ואלדין הם הולאי פניהם פני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם ופני נשר לארבעתם, וקד קאל אוולא וזה מראיהן דמות ארם להנה. וקד יקאל איצא אן תרגמה הדא אלפסוק אלמקוול פי הולאי פני ארם הי צפה יעקב אבינו עליו השלום, ופני אריה הי צפה סידנא דוד אלממתל באלאסד בקולה גור אריה יהודה, ופני שור נציר אלמלך יהושע בקולה כבור שורו הדר לו, ופני נשר יעני ישראל לקולה ואשא אתכם על כנפי נשרים.

ועמל אלארז פי כרסי ארצה אלתי הי ירושלם בקולה וישב שלמה על כסא ה', וקאל איצא בעת ההוא יקראו לירושלם כסא ה', וכאן גמלה ירושלם מעמור באלארז וכאצה אלכית אלמקדס לקולה פיה ויספן את הבית גבים ושדרות בארזים.

וברא מהם מלאכים במקום הלויים המשבחים במיני הקולות בשירות. ומופלא מזה שיש מהם מי שיש לו ארבעה פנים לכל אחד, ועל כל פנים ארבעה כנפיים, ומספר הפנים שישים וארבעה, ומספר הכנפיים מאתיים וחמישים ושישה כנף, יוצאים מכל כנף סוגי הקולות, ויוצאים מכל פנים סוגים יותר נעלים מן הפעמון והחצוצרה והעוגבים, כאמרו "וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה" וכו' (יחזקאל ג, יג), וכאמרו "וארבעה פנים לאחד" (שם, ט). ודיבור כל אחד מהם כמו צעקת צבא כמו שאמר "וקול דבריו בקול המון" (דניאל י, 1), וקול הצבא בקול מחנות לאמרו "קול המולה בקול מחנה" (יחזקאל א, כד).

וכמו שהבורא ברא בעולם חמישה שליטים: האריה מושל החיות, והשור מושל הבהמות הביתיות, והנשר מושל העופות, והארז מושל העצים, והאדם מושל עליהם, והבורא יתברך שמו מושל על הכול, כך ברא את כסאו בשמים, כמו שנאמר "השמים כסאי והארץ הדום [רגלי]" וכו' (ישעיה סו, א), והם אלה "פניהם פני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם ופני נשר לארבעתם" (יחזקאל א, י), וכבר אמר תחילה "וזה מראיהן דמות אדם להנה" (שם, ה). ויש שאומרים גם כן שפירוש הפסוק הנאמר בהם "פני אדם" הוא תואר יעקב אבינו עליו השלום, ו"פני אריה" היא תואר אדונו דוד הנמשל באריה כמו שנאמר "גור אריה יהודה" (בראשית מט, ט), ו"פני שור" מציין את המלך יהושע כאמרו "כבוד שורו הדר לו" (דברים לג, יז), ופני נשר רוצה לומר ישראל כמו שנאמר "ואשא אתכם על כנפי נשרים" (שמות יט, ד).

ועשה הארז בכסאו שבארץ שהיא ירושלים, כמו שאמר "וישב שלמה על כסא ה'" (דברי הימים א כט, כג), ואמר עוד "בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה'" (ירמיה ג, יז), והיתה כל ירושלים עמוסה בארזים ובמיוחד בית המקדש שאמר בו "ויספן את הבית גבים ושדרות בארזים" (מלכים א ו, טו).

ואמא עסאכר אלטבקה אלאכרי פאנהם מסבחינ גדרוה ועשייה באנואע אלשיר, והם אלשמס ואלקמר ואלכואכב, בקולה וייראו יושבי קצוות מאותותיך מוצאי בקר וערב תרנין. ואעלא מן דאלך אן אלשמס ואלקמר לא יקנעהם דאלך אלתסביח מע אלכואכב, אלא ינפרדו גמיעא פי אלסמא אלתאלתלה אלתי הי אלראבעה יחאסבהם אלמלאיכה כס מן כטוה קטעו פי משי אלשמס באלנהאר ואלקמר באלליל, אדי אכמלו מן תסביחהם רגעו רכעו וצלו וסבחו ללכאלק, פכרג להם מן ענדה ציא אכר מתל אלכרק, פכרג אלשמס ואלקמר פי ציאה לקולה שמש וירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו מלמד שעלו שמש וירח לזיבול אמרו לפני הקב"ה רבון של עולמים אם אתה עושה דין לבית עמרם נצא ואם לא נצא, עד שזרק בהם חציו ואמר להם בכבודי לא מחיתם ובכבוד בשר ודם מחיתם (סנהדרין קי, א).

ולהם איצא עסאכר דונחם, והם כל טאיר דו אלאצואת לקולה כנפי רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצח"ה (איוב לט, יז). ותחתיהם מחנות הארץ, והם מחנות הלויים שהם עשרים ושניים אלף כמו שאמר "כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן שנים ועשרים אלף" (במדבר ג, לט), והם כמניין המחנות שבאה השכינה עמם על הר סיני כמו שאמר "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' כס סיני בקדש" (תהלים סח, יח). ויסדם אדונו משה בשבע משמרות, ובא אדונו שמואל והחזירם לשבע עשרה כמו שאמר "אשר העמיד שמואל החוזה" (דברי הימים א ט, כב), מחזרות עליהם המשמרות מזמן לזמן כל אחד במשמרתו. ובא אדונו דוד והחזירם לעשרים וארבעה, והם עשרים וארבעה משמרות אלמערופה פי דברי הימים.

ואסתעמל לה אלאת אלשיר בקולה ועל ידי דוד מלך ישראל, והי אלואן אלשופרות אלתי הי אלאכואק, ואלמנים אלתי הי אלצנע, ועוגב אלדי הו אלקיתאר, ונבל

ואולם מחנות השורה האחרת משבחים בוקר וערב במיני השירות, והם השמש והירח והכוכבים, כמו שאמר "וייראו יושבי קצוות מאותותיך מוצאי בקר וערב תרנין" (תהלים סח, ט). ונעלה מזה שהשמש והירח אינם מסתפקים בשבח הזה עם הכוכבים, אלא נפרדים כולם לשמים השלישיים שהם הרביעיים, יחשבו המלאכים כמה פסיעות צעדו במהלך השמש ביום והירח בלילה. כאשר משלימים מתשבחותיהם הם שבים וכורעים ומתפללים ומשבחים לבורא, ויוצא להם מאתו אור אחר כמו הברק, ויוצאים השמש והירח באורו לאמרו "שמש וירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו" (חבקוק ג, יא) – מלמד שעלו שמש וירח לזיבול ואמרו לפני הקב"ה: רבון של עולמים, אם אתה עושה דין לבית עמרם נצא ואם לא נצא, עד שזרק בהם חציו ואמר להם: בכבודי לא מחיתם ובכבוד בשר ודם מחיתם (סנהדרין קי, א).

וגם להם יש מחנות תחתיהם, והם כל עוף בעל הקולות, כמו שאמר "כנפי רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצח"ה" (איוב לט, יז). ותחתיהם מחנות הארץ, והם מחנות הלויים שהם עשרים ושניים אלף כמו שאמר "כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן שנים ועשרים אלף" (במדבר ג, לט), והם כמניין המחנות שבאה השכינה עמם על הר סיני כמו שאמר "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' כס סיני בקדש" (תהלים סח, יח). ויסדם אדונו משה בשבע משמרות, ובא אדונו שמואל והחזירם לשבע עשרה כמו שאמר "אשר העמיד שמואל החוזה" (דברי הימים א ט, כב), מחזרות עליהם המשמרות מזמן לזמן כל אחד במשמרתו. ובא אדונו דוד והחזירם לעשרים וארבעה, והם עשרים וארבעה משמרות הידועות בדברי הימים.

והשתמש לו בכלי השיר, כמו שאמר "ועל ידי דוד מלך ישראל" (עזרא ג, ז), והם סוגי השופרות שהם הקרנות, והמנים שהם המצולתיים, ועוגב שהוא

אלדי הו אלנאי, וכנור אלדי הו אלטנבור, ותף אלדי הו אלדף, ומחול אלדי הו אלטבל, וצלצלי שמע אלתי הו אלתפאקאת וצלתי, וצלצלי תרועה אלתפאקאת גלבה, וחצוצרות אלדי הם אלסיראת. ואסתעמלהן לנפסה באלעוד אלדי פיה עשרה אותאר, פאדא רפע אלשיר אלי נפסה קאל אלהים שיר חדש אשירה לך, ואדא אשאר אלי אללויים יקול שירו לו שיר חדש היטיבו נגן בתרועה, ואדא אשאר אלי אלנפס תאניה יקול חסד ומשפט אשירה. ואדא אראד אלי אלנמאעה יקול שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרכב בערכות ביה שמו ועלוזו לפניו. ועבארתה אנשרו אלתסביח ללה ומגדו לאסמה ואכלצו אלנייה גיאבה אלסמא אלזולי אסמה ואטרבו בין ידיה.

פאלאן לם נערף כיף כאן אלחאן תלך אלאצואת, חתי וגדנא פי ספר תהלץ מנחא אצואת תסעה יסמע טרב אלנמא לקולה למנצח בנגינות. פמנחא אצואת מלחנה תונע אלקלב ותמרצה לקולה על הנחילות, וקד ימכן אן יסרק מן נחלה מכתך. ומנחא אצואת תגין כפייה צורתהא אעלא לקולה למנצח לבני קרח על עלמות שיר. אלדי הו אלכפא לקולה ונעלם מעיני הקהל. וקולה למנצח עלמות לבן ללמסתחת עלי כפא צות בן אלדי הו רגל מן אללויים אסמה בן, והו מערוף פי דברי הימים. ומנחא אצואת תמתד פי אלזול ותנקץ פי אלזכר לאנה יצרב תמאניה אותאר וינקץ מן אלתאמן פיני מנקץ צות מליה. וקאלו איצא אדי שכו אלי אלזאלק בעץ אלצחבה צר ישראל אלדי הו עלי ידי אלוים אלדי הם אלממלכה אלתאמנה פיצרבו אלתאמנה באלחאן אלתאמניה לאן אלוים הם אלממלכה אלתאמנה ואלראבעה, פאמא אלאבעה פאדי געלתהם פרד פתקול בכל ומדי ויון

הכנור, ונבל שהוא החליל, וכנור שהוא הטנבור, ותף שהוא התוף, ומחול שהוא הטבל, וצלצלי שמע שהם המצלתיים המחוברות, וצלצלי תרועה שהם המצלתיים העבות, וחצוצרות שהם החצוצרות הישרות. והשתמש בהן לעצמו ב"עוד" שכו עשרה מיתרים. כשהרים את השיר לעצמו אמר "אלהים שיר חדש אשירה לך בנבל עשור אזמרה לך" (תהלים קמד, ט), וכשהורה על הלויים אמר "שירו לו שיר חדש היטיבו נגן בתרועה" (תהלים ג, א), וכשהורה על הנפש פעם שנית אמר "חסד ומשפט אשירה" (תהלים קא, א). וכשכיוון אל הקהילה אמר "שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרכב בערכות ביה שמו ועלוזו לפניו" (תהלים סח, ה). ופירושו: שירו את התשבחות לה' והאדירו לשמו וטהרו את הכוונה נוכח השמים לקדמון שמו ושמחו לפניו.

ומעתה לא ידענו איך היה הניגון של אותם הקולות, עד שמצאנו בספר תהלים תשעה קולות. מהם המשמיעים את לחן הנגינות כמו שאמר "למנצח בנגינות" (תהלים ד, א). מהם צלילים מולחנים הנוגעים ללב ומרככים אותו, כמו שאמר "על הנחילות" (תהלים ה, א), ואפשר שיגזור מן "נחלה מכתך" (ירמיה ל, יב; נחום ג, יט). ומהם צלילים עדינים וקלים, צורתם גבוהה, כמו שאמר "למנצח לבני קרח על עלמות שיר" (תהלים מז, א), שהוא לשון הסתרה, כמו שאמר "וגעלם מעיני הקהל" (ויקרא ד, יט). ומה שאמר "למנצח עלמות לבן" (שם ט, א) פירושו למזמחה על הסתרת קול, בן, שהוא איש מן הלויים ושמו בן, והוא מוכר בדברי הימים. ומהם קולות המתארכים בתחילה ומתקצרים בסוף – מכה על שמונה מיתרים ומקטין מהשמיני ובא בקיצור צליל נעים. ואמרו גם כן כשהתלונו לפני הבורא על גזירת צרת ישראל על ידי הרומאים שהם הממלכה השמינית, מכים על המיתרים במנגינות השמיניות, כי הרומאים הם הממלכה השמינית והרביעית. הרביעית, כאשר תעשה אותם נפרדים ותאמר: בכל ומדי ויון

ואדום. ואדי אונתהם תקול בבל ובשדים ומדי ופרס ויון ומקדון ישמעאל ואדום פצצרת אדום הי אלראבעה והי אלתאמנה, ואדי נצרו בעין אלנבוה מתל שרף ישראל פי הדה אלגליות כמתל אלורד בין אלשוך, פאן אלשוך ינתן ואלורד יפוק ראיחה טייבה, כדאלך ישראל יסבכון ללכאלק פי וצט אלמם אלכפאר פיזרבון אלעוד ויקולון למנצה על שושנים, על יונת אלם, בעין נבוה ישראל אלממתלין באלחמאם אלפרס אלדי לא יסתטעון ינטקון אדי תבאעדו מן אעשאשהם, כדאלך ישראל אלדי אפתרון עליהם אלגים ויצרבנהם ולא יסתטעון ירדון אלנאב, פישכון אלי אללום, ואללום ישכון עלי אלכאלק כצרכהם עלי צות אלשיר וקול למנצה על יונת אלם רחוקים. ומנהא אצות מחרכה אמא יחרכון מעצרה אלעוד או יצרב אלרף או אלטנבוראת או אלטכול לקולה למנצה על הגתית אלתי הי מעצרה כקולה גת דרך ה'.

פארדנא אן נערף אי וקת יקאל אלשיר פי הדה אלמלאהי, פאצבנא אלכתאב יקול אן אלשיר כאן מן וקת יני אלקרבן אלי אן יתם כקולה ובעת החל העולה החל שיר ה' והחצצרות ועל ידי בלי דוד מלך ישראל, וכל הקהל משתחווים והשיר משורר. וקאלו סארתנא אלחכמים ז"ל אן כאן עלי צורה גרבאל מתקב וכל תקב אצנר מן אלאוול עלי צורה חדידה אלצאנ, פירש עליהא שי מן אלמא והו נסוך המים, פימיל אלמא מן תקב אלי תקב, פמן וקת ירש אלמא יבדא אלשיר, ובעד אלמא ירש אלשראב והו נסוך היין ואלשיר יקאל גיר אלכמסה עשר שיר אלדי יקול סידנא דוד עלי אלדרג אלתי אחאטת בהר הזיתים והי ט"ו צף כל צף י"ד דרגה ולשלמה ואחדה לקולה שיר המעלות לשלמה.

ואדום. ואם תזווג אותם תאמר: בבל ובשדים ומדי ופרס ויון ומקדון ישמעאל ואדום. וכך אדום היא הרביעית והיא השמינית. וכשהביטו בעין הנבואה המשילו את רוממות ישראל בגליות הללו כמשל השושנה בין הקוצים, כי הקוצים מסריחים והשושנה מוציאה ריח טוב, כך ישראל משבחים לבורא בתוך האומות הכופרות ומכים בכלי ה"עוד" ואומרים "למנצה על שושנים" (תהלים מה, א). "על יונת אלם" (תהלים נו, א), בעין נבואת ישראל הנמשלים ליונים האלמות שאינם יכולות לדבר כשהן מתרחקות מקניהן, כך ישראל כשהתנפלו עליהם הגויים והכבידו עליהם ואינם יכולים להשיב תשובה, ומתלוננים אל הלוים, והלוים מתלוננים על הבורא בהכותם על קול השיר ואמירת "למנצה על יונת אלם רחוקים" (שם). ומהם קולות מעוררים, אם מעצירים את מעצרת העוד או מכים בתוף או בטנבורות או בתופים גדולים, כפי שאמר "למנצה על הגתית" (תהלים פד, א) שהיא מעצרה כמו שאמר "גת דרך ה'" (איכה א, טו).

רצינו לדעת באיזה זמן נאמר השיר במזמורי החלל הללו, ומצאנו שהכתוב אומר שהשיר היה מזמן הגעת הקרבן עד השלמת הקרבנו, כמו שאמר "ובעת החל העולה החל שיר ה' והחצצרות ועל ידי בלי דוד מלך ישראל, וכל הקהל משתחווים והשיר משורר" (דברי הימים ב כט, כז-כח). ואמרו רבותינו החכמים זכרונם לברכה שהיה בצורת כברה מנוקבת, וכל נקב היה קטן מהראשון, בצורת אומל הצורף, והיו מזלפים עליה מן המים והוא נסוך המים (סוכה מה, ב), והם נוטפים מנקב לנקב, ומזמן שמתזלפים המים מתחיל השיר, ואחרי המים מתזלף היין והוא נסוך היין (שם), והשיר נאמר. וזה מלבד חמשה עשר השירים שאמר אדונו דוד על המעלות שסבבו את הר הזיתים, והם חמש עשרה שורות, כל שורה ארבע עשרה מעלות, ולשלמה אחת כמו שאמר "שיר המעלות לשלמה" (תהלים קכו, א).

וענד מא וקפנא עלי גמיע אלשירות ותרביב אלחאנהא ואלאוקאת אלדי יקאל פיהא פינבני אן יסאל ען אלשיר אלדי יקולונה אלמלאיכה אי שיר הו, פפתשנא פלם נציב להא אצל פי אלנקל אעני אלתלמוד, פקאלו אלחכמים ע"ס אנמא יסכחון אלמלאיכה כאלקחם בשיר השירים, ודאלך אולה שין ואכרה מים פעולה פי מוצעה דודי אלשם בעינה, לאן אלבארי גל ועז לם יכלקחם אלא לכראמה ישראל, פדעאחם לישראל, ותסכיחם ען ישראל, ורסאלתחם ען חואינהם, ופרחחם פי אקבאל ישראל, ובכאחם פי אדכארהם לקולה הן אראלם צעקו חוצה מלאבי שלום מר יבכיון.

פענד מא תולא שלמה אלדי הו אשרף מלוך ישראל ואקואחם דראע ואיסרהם מאל ואחכמהם ואעלמהם ואטולהם עמרא ואבהאחם מלכא כקולה שלום היה לו מכל עבריו סביב, ועלי ידיה בני אלבית, והרג בגמיע אעדא ישראל, וגלסו מטמאנין קארין האדיין לקולה וישבו ישראל ויהודה לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו. וכאן פי איאמה אלף אלוף מן ישראל ות"ק אלף מן יהודה וכאן אלעדר אבתר לקולה ויהודה וישראל רבים כחול הים לרוב.

ושכחוה אלעלמא באלקמר אזי אבדר לילה י"ד, וקאלו אלעלמא אן אלהאל לה תלאתין יומא מן לילתה אלאולי זייד אלי לילה ט"ו, ומן לילה י"ז אלי תמאם אלשהר הו פי נקצאן חתי יגיב, וכדאלך מן אברהם אלי שלמה ט"ו גר, והם אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרן רם עמינדב נחשון שלמון בעז עובד ישי דוד שלמה, ובאקי מלוך יהודה בעונות פי אדכאר, והוא עדדהם רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו ויואש אמציהו עזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, פדאלך אלעדר ט"ו, וכאן

ובשעמדנו על כל השירות ותרבות הניגונים והזמנים שנאמרים בהם, ראוי שנשאל על השיר שאומרים המלאכים איזה שיר הוא. והיפשנו ולא מצאנו לה עיקר במסורת, ר"ל התלמוד. אמרו החכמים עליהם השלום שאינם משבחים המלאכים את בוראם אלא בשיר השירים, וזהו שתחילתו בשין וסופו מים, והרי עולה במקום דודי השם בעצמו, כי הכורא יתהדר ויתעלה לא בראם אלא לכבוד ישראל. ותפילתם היא לישראל, ותשבחותיהם על ישראל, ושליחותם היא על צרכיהם, ושמחתם היא בהצלחת ישראל, ובכיים הוא בצרותיהם, כמו שאמר "הן אראלם צעקו חוצה מלאבי שלום מר יבכיון" (ישעיה לג, ז).

ובשמלך שלמה, הנעלה שבמלכי ישראל והחזק שבהם בזרוע והעשיר שבהם בממון והחכם שבהם והמלמדם והמאריך ימים שבהם והגדול שבהם במלוכה, כמו שנאמר "שלום היה לו מכל עבריו סביב" (מלכים א ה, ד), ועל ידו נבנה הבית, והרג את כל אויבי ישראל, וישבו בטוחים, במנוחה, שקטים, כמו שנאמר "וישבו ישראל ויהודה לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו" (מלכים א ה, ה). והיו בימיו אלף אלפים מישראל וחמש מאות אלף מיהודה, והמספר היה רב יותר כמו שנאמר "ויהודה וישראל רבים כחול הים לרוב" (שם).

ודימו אותו החכמים ללכנה כשהיא מבחיקה כליל ארבעה עשר, ואמרו החכמים שיש ללכנה שלוש יום, מהלילה הראשון שלה היא מוסיפה עד ליל השישה עשר, ומליל השבעה עשר עד סוף החודש היא מתחסרת עד שנעלמת. וכך מאברהם עד שלמה חמש עשרה דורות, והם: אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרן רם עמינדב נחשון שלמון בעז עובד ישי דוד שלמה, ושאר מלכי יהודה היו בעוונות בדעיכה, ואלה מספרם: רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציהו עזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, וזהו מספר חמשה עשר.

והחשיך הירח בליל האחרון, השלושים, וכך השחיתו את עיני צדקיהו כמו שנאמר "ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים ויביאהו בבלה" (מלכים ב' כה, ז).

יטלם אלקמר פי לילה אבר תלאתין, וכדאלך אצלמא עיני צדקיה בקולה ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים ויביאהו בבלה.

וכמו שגשאר הירח שלושים לילה, חמשה עשר עד שמלך שלמה, וישב על כסאו ומלך בזמנים ההם שהם ימי הפסח האחרונים, ושר בשיר השירים בעין הנבואה שהוא שבה המלאכים. וכיון שלא נאה להזכיר את השם אמר במקומו דודי. ופתח החכם ואמר שיר השירים אשר לשלמה (שיר השירים א, א) וכל פירושו.

וכמא בקא אלקמר תלאתין לילה, ט"ו אלי מלך שלמה, ואסתוא ומלך פי אלאוקאת והי איאם אלפסח אלתאני ואנשר בשיר השירים בעין אלנבוה אלדי הו תסביח אלמלאיכה, פענר מא לא יסתחל אן ידבר אלשם קאל פי מכאנה דודי. פאבתרא אלהכים וקאל שיר השירים אשר לשלמה וגמיע עבארתה.

פירוש רס"ג מתוך חיבורו עשר שירות

ואלשירה אלז" הי אלתי קאלהא שלמה שיר השירים אשר לשלמה. ונקול פיהא וגוהא. אולא אנהא אשרף מן גמיע אלחסביה² ולדלך סמית שיר השירים, כקו' פי אללה תעאלי הו אלחי האלהים ואדני האדנים. ובמא דא הי אשרף לאן כל אלשירות לס תנמע מא גמעת הדח, לאנהא תנמע מא מצי ומא הו מקים ומא הו איתי³.

ולמא כאן שרח גמיעהא יטול לילא יקטענא ען אלחפסיר אלדי נחן פיה, אכדין אוגבת אתבאת טרפא מן כל חאל פיהא ואדר סאירחא.

פאקול אמא אלדי פיהא ממא מצי פאנה קולה לריח שמניך טובים וג' משכני אחרך נרוצה וג'. פאן הדח אלקצה תאוילהא כבר אבאינא פי אויל אמרהם וכיף סאקהם אללה תבארך ותעאלי במוסי והרון רסוליה⁴ חתי אתי בהם אלי סיני וגול עליהם כתאבה. פקאל⁵ לריח שמניך טובים וג', אומי בה אלי מוסי והרון, לאן כל אלאנביא סמו⁶ משוחים⁷ סוא עליך מסחו בדהן אם לא, כמא קד עלמת מן אברהם יצחק ויעקב קיל פיהם אל תגעו במשיחי, ולס⁸ ימסחו בדהן. וכדלך משה ואן לס ימסח בדהן פיסמי משיח לעלה אנה אנביא. ואהרן פחו ממסחו⁹. פאשאר וישראל אליהמא אד קאל לריח שמניך טובים משכני אחרך נרוצה וג'. קודנא בראיחה אנביאך אלאכיאר ובאסמך אלדי הו דהן מפרג. ירדון אן אסם אללה שרף לאויליאה והו אלדי ערפה למשה אד קאל אהיה אשר אהיה כמא שרחנא.

השירה השביעית היא זו שאמרה שלמה, "שיר השירים אשר לשלמה" (שה"ש א, א). ונאמר עליה עניינים אחדים. ראשית, היא הנכבדה מכל השירות, ולפיכך נקראה "שיר השירים", כמו שנאמר על ה' יתעלה שהוא "אלהי האלהים ואדני האדנים" (דברים י, י). ובמה היא נכבדה, מפני שכל השירות אינן כוללות את מה שכוללת זו, שהרי היא כוללת את העבר, את ההווה ואת העתיד.

ומאחר שפירוש כולה יתארך ועלול להפסיק אותנו מהפירוש שאנו עוסקים בו, ראיתי לעבון להזכיר מעט מכל עניין שיש בה ולהניח את השאר.

אומר אפוא שמה שיש בה מן העבר הוא אמרו "לריח שמניך טובים וגו' משכני אחרך נרוצה וגו'" (שיר השירים א, ג-ד). כי פרשה זו פירושה הפנימי אודות אבותינו בראשית דרכם, וכיצד הובילם ה' יתברך ויתעלה באמצעות משה ואהרן שליחיו עד שהביאם להר סיני והוריד עליהם את תורתו. ומה שאמר "לריח שמניך טובים וגו'", רמז בזה למשה ואהרן, כי כל הנביאים נקראים משוחים, בין אם נמשחו בשמן ובין אם לאו, כמו שכבר ידעת מאברהם יצחק ויעקב שנאמר עליהם "אל תגעו במשיחי" (תהלים קה, טו), ולא נמשחו בשמן. וכן משה, אף שלא נמשח בשמן נקרא משיח מפני היותו נביא. ואהרן הוא משובח. ואם כן רמזו ישראל אל שניהם באמנם "לריח שמניך טובים משכני אחרך נרוצה וגו'". הובילנו בריח נביאך הטובים ובשמן שהוא שמן שריחו גודף. רוצים לומר ששם ה' הוא כבוד לאוהביו, והוא אשר הודיענו למשה באמרו "אהיה אשר אהיה" (שמות ג, יד), כמו שביארנו.

1 פקאל] פקולהם א
2 סמו] יסמא א
3 משוחים] משיחים א
4 ולס] וקד ג
5 ממסחו] משיח ג

1 ואלשירה אלז'] ואלז' ג
2 אלחסביה] אלסובח א
3 מא מצי ומא הו מקים ומא הו איתי] אלמאצי
4 רסוליה] רסלה ג

קאלו פלדלך אחבנאך מן צגנא, הו קולחם¹⁰ עלמות אהבוך. לאן אלואויל כל שי ילקבהא אלעבראינין באסס נערות ועלמות. וכדאך בני אשׂראל פי אווילהם קיל פיהם כי נער ישראל ואהבהו וג'. וקיל איצא זכרתי לך חסד נעוריק וג'. וקאלו איצא כי ליי אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו מנעורינו וג'. ואשבאה דלך. פהדא מעני עלמות אהבוך.

ותאויל משכני הו מא כרגהם לי אלבריה וקולחם אחריק נרוצה הו מעני לכתך אחרי במדבר. וגעל מן אלכלאם פראדא אד קאל משכני הביאני. ומנה גמעא אד קאל נרוצה נגילה ונשמחה. אומי בה אלי אלקום כאנו כתידין ואתפקו עלי קבול אלטאעה בלסאן ואחד, כמא יקול ויען כל העם קול אחד ויאמרו וג'.

ותאויל הביאני המלך חדריו הו דכול אלקום אל הר סיני לאן הנאך אדכלהם כדור כתאבה ותוראתה וכשף להם גמיע מא עלם אנה להא כנו ועקרה ודכירה כמא קאל בחכמה יבנה בית וג' וב[ך]עת חדרים ימלאו וג'. וקאל איצא יצפן לישרים תושיה מגן להולכי תום. ואשבאה הדא ממא יסמי אלחכמה ואבואבהא חדרים ומצפונים.

תם יתלו הדא קצה אלמדבר ודכול בלאד אלשאם אלי וסט אלשירה.

וממא פיהא להדא אלעצר והו עצר אלגלות קולה אני ישינה וג'. לאן עצר אלגלות קד מתל באלנום לנהאת שתי. אהדהא לאן אלדולה ואלמלך פיה מעטלין, אלא תרי אן רגועהמא ותגרידהמא לנא יסמיא יקטה ואנתבאה,

אמרו: לפיכך אהבנך מקטנותנו, והוא אמרם "עלמות אהבוך" (שיר השירים א, ג). כי ראשית כל דבר מבנים אותה העברים בשם "נערות" ו"עלמות". וכך בני ישראל בראשיתם נאמר עליהם "כי נער ישראל ואהבהו" וגו' (חושע יא, א). ונאמר גם "זכרתי לך חסד נעוריק" וגו' (ירמיה ב, ב). ואמרו גם "כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו מנעורינו" וגו' (ירמיה ג, כה), וכיוצא בזה. זהו פירוש "עלמות אהבוך".

והפירוש הפנימי ב"משכני" (שיר השירים א, ד) הוא הוצאתם אל המדבר, ואמרם "אחריק נרוצה" הוא לענין "לכתך אחרי במדבר" (ירמיה ב, ב). והפך חלק מהדיבור ליחיד באמרו "משכני" "הביאני", וחלק בלשון רבים באמרו "נרוצה" "נגילה ונשמחה". רמז בזה לכך שהעם היו רבים והסכימו לקבל את המצוות בלשון אחד, כמו שנאמר "ויען כל העם קול אחד ויאמרו" וגו' (שמות כד, ג).

והפירוש הפנימי ב"הביאני המלך חדריו" הוא כניסת העם אל הר סיני, כי שם הכניסם להדרי תורתו וספרו, וגילה להם כל מה שידע שיש בו מאוצר וסוד ושמירה, כמו שנאמר "בחכמה יבנה בית" וגו' (משלי כד, ג), "ובדעת חדרים ימלאו" וגו' (שם, ד). ונאמר גם "יצפן לישרים תושיה מגן להולכי תום" (שם, ז). וכיוצא בזה ממה שמכנה את החכמה ואת שעריה "חדרים" ו"מצפונים".

אחר כך ממשיך סיפור זה של המדבר וכניסתם לארץ כנען עד אמצע השירה.

וממה שיש בה לתקופה הזאת, והיא תקופת הגלות, אמרו "אני ישנה" וגו' (שיר השירים ה, ב). כי תקופת הגלות נמשלה לשינה מכמה בחינות. אחת מהן היא שהממשלה והמלוכות בה מושבתות, הלא תראה שחזרתן והתחדשותן לנו מכונות התעוררות ויקיצה,

בק' התעוררי התעוררי קומי שבי¹²
ירושלים וג'. ואיצא תסמי חאלנא הדא
נומא לתקצירנא פיהא ען אלטאעה לאן
אלמקצד ואלכסלאן יוצם באנה נאים בק'
עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך עלי
גהה אלמתיל.

ותאוויל קולחם ולבי ער יומין בה אלי
אללה תבארך ירידון אנא נחן ואן כונא
נאימא פאנה הו לא ינאם ולא יגפל בק' הנה
לא ינום ולא יישן וג'. ואלמעני פי תסמיתחם
לאללה עז וגל לבי, לאנה קוה קלוב
אלצלחין, וקד קאל אסף צור לבבי וחלקי
אלהים לעולם. פלדך קאלו אני ישינה
ולבי ער. אי¹³ אנא נחן ואן גפלא פהו לא
יגפל ענא. ומעני אכר פי ולבי ער נקול ונחן
פי אלגלות אנא ואן קצרנא נחן פי אלטאעה
פאן אללה תבארך יסתחנא עלי טאעתה
ולא ירנא אן נתרך אלדון, בק' יחזקאל
והעלה על רוחכם היה לא תהיה וג' חי אני
נאם יי אלהים אם לא ביד חזקה וג'.

ותאוויל קולחם קול דודי דופק וג' ירידון בה
צות אלעביא אלדי יטרקנא דאימא אדא
קראנא פי כתבהם ואדא תלות עלינא.
יעטונא ויקצדון רדנא אלי אלטריק בק'
הושע ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרבתי
וג'. וקאל איצא ואקים מבניכם לנביאים¹⁴ וג'.

ונחן פי גפלתא ונומתנא וכסלנא נקול
פשטתי את כתנתי אכבה אלכשנה וג'.
תשבה מן נזע תוכה והו יסתתקל אן
ילבסה אן מן גסל רגליה יצעב עליה אן
יוסכהא כדאך נשבה נחן פי הדא
אלגפלה ותקצירנא¹⁵ אלדי נחן פיהא.
ואללה תעאלי ינאדינא עד מתי פתאים¹⁶
תאחבו פתי וג'. אלי מתי יא גפליך¹⁷

כמו שנאמר "התעוררי התעוררי קומי ירושלים" וגו'
(ישעיה נא, יז). וכמו כן מכונה מצבנו זה שינה בשל
התירשלותנו בקיום המצוות, כי המתירשל והעצל
מתואר כישן, כמו שנאמר "עד מתי עצל תשכב מתי
תקום משנתך" (משלי ו, ט) בדרך המשל.

והפירוש הפנימי באמרם "ולבי ער" רומז בו לה'
יתברך, רוצים לומר: אנחנו, אף אם נהיה ישנים, הוא
אינו ישן ואינו מתנמנם, כמו שנאמר "הנה לא ינום ולא
יישן" וגו' (תהלים קכא, ד). והטעם לכינויים את ה' יתהדר
ויתרומם "לבבי", הוא מפני שהוא חוזק לבבות
הצדיקים, וכבר אמר אסף "צור לבבי וחלקי אלהים
לעולם" (תהלים עג, כו). לפיכך אמרו "אני ישנה ולבי ער".
כלומר, אנחנו, אף אם התירשלנו, הוא אינו מתירשל
מאתנו. ופירוש נוסף ל"ולבי ער": נאמר ואנחנו בגלות,
אף אם התירשלנו אנחנו בקיום המצוות, ה' יתברך
מעוררנו לעבודתו ואינו מרשה לנו לעזוב את הדת,
כמו שאמר יחזקאל "והעלה על רוחכם היה לא
תהיה" וגו', "חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה"
וגו' (יחזקאל כ, לב-לג).

ופירוש אמרם "קול דודי דופק" וגו' רומזים בו לקול
הנביאים אשר דופק עלינו תמיד כאשר נקרא
בספריהם וכאשר נאמרים לנו. הם מייצעים לנו
ומכוונים להשיבנו אל הדרך, כמו שאמר הושע
"ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרבתי" וגו' (הושע יב,
יא). ונאמר גם "ואקים מבניכם לנביאים" וגו' (עמוס ב, יא).

ואנחנו בהתירשלותנו ושנתנו ועצלנותנו אומרים
"פשטתי את כתנתי איכבה אלכשנה" וגו' (שיר השירים ה,
ג). זהו דימוי למי שפשט את בגדו והוא מתקשה
ללבוש, או למי שרחץ את רגליו וקשה לו ללכלך,
כך אנו מדמים בהתירשלות זו שאנו שרויים בה.
והאלוהים יתעלה קורא לנו "עד מתי פתאים תאחבו

15 ותקצירנא] ג

16 כאן מתחיל גם ב

17 גפליך] גפל א

12 שבי] א

13 אי' אומי ג

14 לנביאים] לנזירים ג

תחבון אלגפלה ויא דהאה תכתארון
אלדהא ויא גהאל תשנן אלמערפה. פנעל
אלאמה על¹⁸ ג' צרוב. מנהא גמאעה
ועאמה לאמהם עלי גפלתהם, ומנהא קום
כוארג דהאה מבדעון לאמהם עלי
דהאהם, ומנהא קום תארכון ללדין ובכהם
עלי שנאתהם ללה¹⁹.

תם תנתסק דהה אלקצין מע שובי שובי
השולמית אלי קריב מן אכרהא. יומיאן
אלי חאל אלגלות.

וממא פי אכרהא למא יסתאנף אעני ימות
המשיח. והו קולה אחות לנו קטנה וג'.
תאוויל דהא אלאחות יריד בהא ישראל
לאנה קד קאל פי דהה אלשירה מרארא
אחתי ואנמא אלמקצוד ישראל. וכדאך
הם סאלו²⁰ אלאנביא מי יתנך כאח לי.

פאניבו אלי דלך וקאלו אחות לנו קטנה וג'.
ומעני קטנה ושדים אין לה מן גיר חתם יריד
אנהא לס תציר נהאד בעד בל²¹ הי צגירה.
ותאווילה אן אלקום קד גפרת דנובהם
וצארו כאלצבי אלצגיר אלדי לא דנב לה.
נטיר קולה פי אלמריין אלמודב רטפש
בשרו מנער ישוב לימי עלומיו. ואיצא
אנהם²² קד אשפו מן גמיע צרבאתהם נטיר
קולה²³ פי נעמן וישב בשרו כבשר נער קטן
ויטהר.

תם קאל מה נעשה לאחתינו ביום שידבר
בה. מעני ביום שידבר בה²⁴ יום תכטב פיה
ללאמלאך מתל מא קאל וישלח דויד
וידבר באביגיל לקחתה לו לאשה. פתקול
אלאנביא חגינד מא נצנע²⁵ בהדה אלאמה
יום ערסהא ממא הי עזיזה ענדנא ומא

פתי ולצים לצון חמדו להם וכסילים ישנאו דעת" (משלי
א, כב). עד מתי, הוי פתאים, תאהבו את הפתיות, והוי
לצים, תבחרו בלצון, והוי כסילים, תשנאו את הדעת.
הוא סיווג את האומה לשלושה סוגים: מהם ההמון
והעם, שגער בהם על פתיותם; ומהם כת של מורדים
לצים מחדשים, שגער בהם על לצנותם; ומהם כת
העוזבים את הדת, וגער בהם על שנאתם לאלוהים.

אחר כך מתחברים סיפורים אלה עם "שובי שובי
השולמית" (שיר השירים ז, א) עד קרוב לסופה, רומזים
למצב הגלות.

וממה שיש בסופה יש רמז למה שיבוא אחר כך,
כלומר לימות המשיח, הוא אמרו "אחות לנו קטנה"
וגו' (שיר השירים ה, ח). פירוש האחות הזאת רומז
לישראל, כי כבר אמר בשירה זו כמה פעמים
"אחותי", ואין הכוונה בזה אלא לישראל. וכך הם
ביקשו מהנביאים "מי יתנך כאח לי" (שיר השירים ח, א).

והשיבו על כך ואמרו "אחות לנו קטנה" וגו'. ומשמעות
"קטנה ושדים אין לה" בלי לקבוע בהחלט, רוצה
לומר שלא התפתחו עדיין שדיה אלא היא קטנה.
ופירושו שהעם כבר נמחלו עוונותיהם והפכו כתינוק
קטן שאין לו חטא. בדומה למה שנאמר על החולה
המיוסר "רטפש בשרו מנער ישוב לימי עלומיו" (איוב
לז, כה). וכן שהם כבר התרפאו מכל מכותיהם, בדומה
למה שנאמר על נעמן "וישב בשרו כבשר נער קטן
ויטהר" (מלכים ב ה, יד).

אחר כך אמר "מה נעשה לאחתינו ביום שידבר בה".
משמעות "ביום שידבר בה" יום שיוצעו לה אירוסין
למלכים, כמו שנאמר "וישלח דויד וידבר באביגיל
לקחתה לו לאשה" (שמואל א כה, לט). אומרים אז
הנביאים: מה נעשה לאומה זו ביום נישואיה, שכה

22 אנהם] לאנהם א
23 קולה] מא קאל א
24 מעני... בה] ליתא מופני הדומות ב
25 נצנע] + מא ג

18 עלי] - בג
19 ללה] לה א
20 הם סאלו] סאלו הם אג
21 בעד בל] בל בעד א

אלדי נצלה להא. פֿיכּוּן רצאַא נטיר קו' ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים וג'. פֿאַן קו' איך לִיסּוּ הוּ אסתפּהאם בל אנמא הו אסתעטאס ואגלאל כִּיפּ אעמל בהם מן עזתהם עליי. וכדאך מה נעשה. וכדאך במה אקדם יי' ואשבאה דלך.

ותאוויל אלערס הו יום אלפרקאן אלאיתי בק' כי על כל כבוד חופה. וקאל כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה. וקאל ותקשרים ככלה. נטיר מא סמי אלפרקאן אלמאצי חתונה אד קאל בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו.

תם קאל אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף. מענאה אן הם²⁶ אחתאנו אלי סור ליחצנהם בית עליהם אלקדם²⁷. לאן אלקדם יסמי בירה כק' ולבנות הבירה אשר הכינותי. וקאל כי לא לאדם הבירה. וטירה ומשכן פי מעני ואחד לקולה וישבו טירותיהם כך ונתנו כך משכניהם. וקאל איצא בחצריהם ובטירותם. פֿיכּוּן נור אללה חצנהם כק' ואני אחיה לה נאם יי' חומת אש. אלהאפט עלי אסוארהם כק' על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים²⁸.

ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז. מענאה ואן הם אחתאנו אלי מצאריע אבואב ומנאלק פהודא להם אלאלואח תחפטהם. ועלי אן אללוחות הי חגר תרך אן ינסבאה עלי מא הייתהא ונסבאה אלי אללואח אלתי הי פיה אלדי הו מן אללואח כק' ואעש ארון עצי שטים. וכשב אלסנט פהו מן אשרף אללואח לקולה אתן במדבר ארז שטה.

חתי תקול אני חומה ושדי כמגדלות. תקול ען

יקרה היא אצלנו, ומה נתקן לה? ויהיה דרך הסכמה, כמו שנאמר "ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים" וגו' (ירמיה ג, ט). כי אמרו "איך" אינו שאלה, אלא הוא דרך התפעלות והתפעמות: כיצר אעשה להם מרוב חיבתם עלי. וכך גם "מה נעשה". וכך "במה אקדם ה'" (מיכה ו, ו) וכיוצא בזה.

והפירוש הפנימי בחתונה הוא יום הגאולה העתידה, כמו שנאמר "כי על כל כבוד חופה" (ישעיה ד, ח). ונאמר "כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה" (ישעיה סא, י). ונאמר "ותקשרים ככלה" (ישעיה מט, יח). בדומה למה שכינה את הגאולה הקודמת חתונה, באמרו "בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו" (שיר השירים ג, יא).

אחר כך אמר "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף". משמעו: אם יזדקקו לחומה שתגן עליהם, אבנה עליהם את בית המקדש. כי בית המקדש נקרא בירה, כמו שנאמר "ולבנות הבירה אשר הכינותי" (דברי הימים אכט, ט). ונאמר "כי לא לאדם הבירה" (דברי הימים אכט, א). ו"טירה" ו"משכן" הם במשמעות אחת, לפי אמרו "וישבו טירותיהם כך ונתנו כך משכניהם" (יחזקאל כה, ד). ונאמר גם "בחצריהם ובטירתם" (בראשית כה, טז). ויהיה אור ה' מבצרים, כמו שנאמר "ואני אחיה לה נאם יי' חומת אש" (זכריה ב, ט), השומר על חומותיהם, כמו שנאמר "על חומותיך ירושלם הפקדתי שמרים" (ישעיה סב, ו).

"ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז". משמעו: ואם יזדקקו לדלתות שערים ומגדלים, הרי הלוחות הללו ישמרו עליהם. ואף על פי שהלוחות הן מאבן, בחר לייחס אותן כפי שהן ולייחסן לארון שהן בתוכו, העשוי מארז, כמו שנאמר "ואעש ארון עצי שטים" (דברים י, א). ועין השיטה הוא מן המשובח שבארזים, כמו שנאמר "אתן במדבר ארז שטה" (ישעיה מא, יט).

עד שתאמר "אני חומה ושדי כמגדלות". אומרת על

נפסהא אנא אלסור ואלחצן אלחצן בתקתי
באללה לאנה יקול מגדל עז שם יי וג'. ומעני
ושדי במגדלות אלי אן תשיך אלממה ויטול
בהא אלעמר כאלענז אלתי קד סקטת
תרמיאהא לא יואל אללה להא חאפטא. והו
קולה ועד זקנה אני הוא ועד שיבה וג'.

ותמאם אלקול אז הייתי בעיניו כמוצאת
שלום. אלי דלך אלחין אלאכיר אנא ענדה
כמא כנת ואנדה חטא פי אול אמרי
וענפואנה. לאן הדא אלאלפאט חן וחסד
ורחמים ושלום בעצהא מכאן בעז. פיון
כמוצאת שלום מתל כמוצאת חן.

פלמא גמעת הדא אלשירה מא מצח ומא
הו מקים ומא הו כאין אסתחקת אן תסמי
שיר השירים. ומעני אכרי לס סמית שיר
השירים²⁹. לאן כל קול אונשי פי אמר בני
אסראל. פאפתתחה כתשריפהם
ואעזאזהם וענד אלתוסט פיה ידכר
כטאהם ומעציתחם. ולכן הדא אלשירה
ליסת כדלך ועלי אנה³⁰ קד רמז פיהא
אלכטא וליס הו בקול פציה ואנמא הו
באלאשארה ואלאימא פקט³¹. ומעני אכר
לס סמית שיר השירים. לאן גמעי אלשירות
לס יקאל מנהא שיא פי קוה אלמלך
ושרתה אלא הדא פקט. ולדלך נקן
השרים יוד לאן אליוד עשרה ימכן אן יכון
אימאה אלי עשר שירות אנהא
באלאצאפה אלי הדא נאקצה אד הדא
אפצל מן גמיעהא.

עצמה: אני החומה והמבצר החזק באמונתי בה', כי
הוא אומר "מגדל עז שם ה'" וגו' (משלי יח, י). ומשמעות
"ושדי במגדלות" רומז לכך שהאומה תגיע לבגרות
ותאריך ימים בזקנה ששדיה כבר נפל, ועדיין ה' שומר
עליה. והוא אומרו "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה" וגו'
(ישעיה מו, ד).

וסיום הדברים "אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום".
באותה העת האחרונה אני אצלו כפי שהייתי
מוצאת חן בראשית דרכי ובשיא כוחי. שכן המילים
הללו - חן, חסד, רחמים ושלום - באות אחת
במקום רעותה. ולכן "כמוצאת שלום" הוא כמו
"כמוצאת חן".

ומפני ששירה זו כוללת את מה שהיה, מה שקיים ומה
שיהיה, ראויה היא להיקרא "שיר השירים". ופירוש
נוסף לשם "שיר השירים": כי כל דיבור שנאמר בעניין
בני ישראל פותח בשבחם ובהאדרתם, ובאמצעו
מזכיר את חטאם ומרים. אך שירה זו אינה כך, ואף על
פי שרמז בה לחטא, אין זה באמירה מפורשת אלא
ברמז ובאיתות בלבד. ופירוש נוסף לשם "שיר
השירים": כי מכל השירות לא נאמר דבר בעוצמת
המלך והאדרתו אלא בזו בלבד. ולפיכך נכתב
ה"שרים" חסר יו"ד, כי היו"ד שערכה עשר יכול
להיות רמז לעשר שירות, שהן ביחס לזו חסרות, שכן
זו מעולה מכולן.

תפסיר רס"ג לשיר השירים

פרק א

- [א] שיר השירים אשר לשלמה.
- [ב] ישקני מנשיקות פיו, כיון שחיבתך אהובה לי יותר מן היין.
- [ג] לריח שמניך המבושמים, שמן מבושם שמך, ועל כן הנערות הקטנות אהבוך.
- [ד] משוך לבי אחרך – נהיה מזומנים, אכן הכניסני המלך בחדריו, נגיל ונשמח כך, נזכור חבתך יותר מן היין, לפי שהישרים אהבוך.
- [ה] שחורה אני ויפה, אתן בנות ירושלים, כאהלי קוריש, כיריעות שלמה.
- [ו] אל תראוני שאני שזופה, לפי ששינתה אותי השמש, בני אמי כעסו עלי, שמו אותי שומרת הברמים, כרמי אשר לי לא שמרתי אותו.
- [ז] הגד לי אתה את אשר אהבתו נפשי, היכן תרעה, איך תרכיז בצהריים, אשר אהיה שלמה כעטופה על עדרי חבריך.
- [ח] אם לא תדעי זאת, את היפה בנשים, צאי לך
- [א] תסביח¹ אלתסאביח² אלדי לסלימאן.
- [ב] יקבלני מן קבל פאה, לאן מנדאתך³ אחב ליי⁴ מן אלכמר.
- [ג] לראיחה אדהאנך אלטייכה דהן מטייב⁵ אסמך פלדלך⁶ אלצבאיא אחבוק.
- [ד] אנדבני וראך נחאצר⁷, פקד⁸ אדכלני אלמלך כדורה, נטרב⁹ ונפרח כך, נדכר ודאדך אכתר מן אלכמר, לאן אלמסתקימין אחבוק.
- [ה] סמרה אנא וחסנה¹⁰, יא בנאת ירושלם¹¹ כאכביה קרניש¹², כשאק סלימאן.
- [ו] לא¹³ תרניי אני¹⁴ סמרא¹⁵ לאן גיירתיני¹⁶ אלשמס בני אמי אחתדו בי¹⁷, געלוני¹⁸ נאטרה¹⁹ אלכרום כרמי אלדי לי לם אנטרה²⁰.
- [ז] אכברני יא²¹ אלדי אחבתה²² נפסי, אין תראעי²³ כיף תרכיז פי אלטהירה אלדי²⁴ סאלמה אכון²⁵ כמשתמלה²⁶ עלי קטעאן אצחאכך.
- [ח] אן²⁷ לם תעלמי דלך²⁸ יא חסנה פי

1	א 1, ב 3א.	15	סמרא] סודא ג
2	תסביח אלתסאביח] נשיד אלנשוד ב (וכ"ה אצל יב"ע).	16	לאן גיירתיני] אלתי רמקתני ג
3	מנדאתך] ודאדך ב	17	אחתדו בי] צארבוני ב
4	אחב לי] אגוד ב	18	געלוני] צירוני ג
5	מטייב] מרוק ב	19	נאטרה] נוסף: איא ג
6	פלדלך] פעלי דלך ב	20	לם אנטרה] מא נטרת ג
7	נחאצר] אחאצר ב	21	אכברני יא] אכבר לי איא ג
8	פקד] ליתא ב	22	אחבתה] אחבת ג
9	א 2א	23	אין תראעי] כיף תרעא ג
10	וחסנה] ומליחה ב	24	ב 3ב. אלדי] ליתא ג
11	ירושלם] אלק] דס ב	25	סאלמה אכון] ולאכ ב
12	קרניש] אלערב ב	26	כמשתמלה] מתל אלמשתמלה ג
13	ג א	27	א 2ב. אן] פאן ב
14	אני] אנני ב	28	תעלמי דלך] תערפי לך ג/ דלך] ליתא ב

אלנסא²⁹, פאכרגי³⁰ לך פי אַעקאב³¹ אלגם,
וארעי גדיאך³² עלי מראעי³³ אלרעאה.

[ט] לפרסתי³⁴ פי מראכיב³⁵ פרעון, שבהתך יא
צאחבתי.

[י] פמא³⁶ אחסן כַּדאך³⁷ באלאַקראט³⁸ וענקך
באלעקוד³⁹.

[יא] ואקראט⁴⁰ מן דהב נצנעי⁴¹ לך, מע גקט
אלפצה⁴².

[יב] מוחמא⁴³ אלמלך פי מתבאה נסריני⁴⁴
ידי אלי⁴⁵ ראיחתי.

[יג] מתל נאפנה⁴⁶ אלמסך⁴⁷ ודידי ענדי⁴⁸ בין
תדאי⁴⁹ יבית⁵⁰.

[יד] ענקוד⁵¹ אלחנא⁵² ודידי⁵³ לי, פי כרום ען
גדי.

[טו] אנך⁵⁴ חסנה יא צאחבתי אנך⁵⁵ חסנה
עינאך כאלחמאם⁵⁶.

[טז] הודאך גמיל⁵⁷ יא ודידי⁵⁸ ואיצא נעים⁵⁹
הם⁶⁰ סרינא ריאן⁶¹.

[יז] וכשב⁶² כיתנא ארוז, ועוארצהא⁶³
אלשמשאר⁶⁴.

בעקבות הצאן, ורעי את גדיותך על מרעי הרועים.

[ט] לסוסתי במרכבות פרעה, דימיתי אותך, את
רעייתי.

[י] מה יפה לחיך בעגילים וצווארך במחרוזת אבני
חן.

[יא] ועגילים מזהב נעשה לך, עם נקודות הכסף.

[יב] כל עוד שהמלך במסיבתו, ה"נסרין" שלי גרם
לריחו.

[יג] כמו קופסת בושם המושק אהובי אצלי, בין שדי
ילין.

[יד] אשכול החינה אהובי לי, בכרמי עין גדי.

[טו] הנך יפה, את רעייתי, הנך יפה, עיניך כיונים.

[טז] הנה אתה יפה, אתה אהובי, וגם נעים, גם
מיטותינו רעננות.

[יז] וקורות בתינו ארוזים, ובריחיו – האשכרוע.

47 אלמסך] נוסף: יא ג
48 ודידי ענדי] כלילי לי ב ודידי לי ג
49 א 3
50 יבית] יבאת ב
51 ענקוד] כענקוד ב
52 אלחנא] אלקרנפל ב
53 ודידי] כלילי ב
54 אנך] הודאך בג
55 אנך] הודאך בג
56 כאלחמאם] חמאמאמת ג
57 גמיל] חסן ג
58 ודידי] דו נעמה ב
59 נעים] לדיד ג
60 הם] איצא ג
61 ריאן] ריאנה ג
62 וכשב] כשב ב וסקוף ג
63 ועוארצהא] אחואצנא בג
64 אלשמשאר] שורבין ג

29 אלנסא] אלנסואן ג
30 פאכרגי] אכרגי ג
31 אַעקאב] אתאר ב
32 גדיאך] גדיאתך ב איא גדאך ג
33 מראעי] מסאכן בג
34 לפרסתי] לחגרת ג
35 פי מראכיב] ברכב ב פי רכבאת ג
36 פמא] מא ב ליתא ג
37 אחסן כַּדאך] חסנו כדודך ג
38 באלאַקראט] פי אלשמאריך ג
39 באלעקוד] באנואע אלעקוד ב פי אלכרז ג
40 ואקראט] שמאריך ג
41 ג ב
42 אלפצה] פצה ב
43 מהמא אן] מא דאם ב אלי אלדי ג
44 נסריני] זעפ[רני] ב ורדי ג
45 ידי אלי] אעטא ב געל ג
46 מתל נאפנה] צר ג

פרק ב

- [א] אני נרקיס המישור, שושנת העמקים.
- [ב] כמו השושנה בין הקוצים כך רעייתי בין הבנות.
- [ג] כמו התפוח בין עצי היער, כך ידידי בין הבנים, בצלו השתוקקתי וישבתי, ופריו מתוק לחכי.
- [ד] והכניסני אל בית היין, ודגלו עלי אהבה.
- [ה] השעינו אותי בקנקנים, תמכו אותי בתפוחים, כיון שאני חולת אהבה.
- [ו] ידו השמאלית תחת ראשי, וימינו חובקת צווארי.
- [ז] השבעתי אתכם, אתן בנות ירושלים, בצביים או באילות השדה, אם תעירו או תעוררו את האהבה, עד שיחיה בה חפץ.
- [ח] קול אהובי הנה הוא כבר בא לקראתי, מדלג על החרים, קופץ על הגבעות.
- [ט] דומה אהובי אז לצבי או לעופר האילים, הנה הוא עומד אחרי כתלנו, משקיף מן החלונות, מפקח מן החרכים.
- [י] התחיל ואמר לי, קומי, את רעייתי, את יפתי, וגשי אלי.
- [א] אנא נרגסה אלסהל⁶⁵, סוסנה אלמרוג.
- [ב] כאלסוסנה בין אלשאן⁶⁶ כדאך⁶⁷ צאחכתי בין אלכנא.
- [ג] כאלתפאח בין שגור⁶⁸ אלשערא, כדאך⁶⁹ צאחכתי⁷⁰ בין אלכנין, פי טלה תמונית⁷¹ וגלסת, ותמרה⁷² חלו⁷³ לחנכי.
- [ד] ואדכלני⁷⁴ אלי בית⁷⁵ אלכמר, ופנדה עלי מחבה.
- [ה] אסדוני באלקנאני, ארפדוני באלתפאח לאן וגעה⁷⁶ אלמחבה אנא⁷⁷.
- [ו] שמאילה תחת ראסי, וימינה תעאנקני.
- [ז] אקסמת עליכם יא כנאת אלקדם באלצבא⁷⁸ או באיאל אלצחרא אן תתירו או תתורו⁷⁹ אלמחבה, אלי אן תראד.
- [ח] צות ודידי⁸⁰ הודאה⁸¹ קד אקבל מטפר⁸² עלי אלנבאל, קאפו עלי אלרואבי.
- [ט] ישבה ודידי⁸³ חניד ללצבי או ליעפור אלאיאל, הודאה קאים ורא האיטנא מטל מן אלטיקאן⁸⁴ משרף מן אלכנא.
- [י] אבתדי⁸⁵ וקאל לי, קומי⁸⁶ יא צאחכתי יא חסנתי ותעאלי⁸⁷.

65	ב 4א	77	אנא ליתא ב
66	אלשאן] אלשור ב	78	באלצבא] באלגזלאן ב
67	כדאך] כדלך ב	79	אן תתירו או תתורו] אנכם לא תנתבהו ותנבהו ב
68	שגר] עידאן ב	80	ודידי] כלילי ב
69	א 3ב כדאך] כדלך ב	81	א 4א
70	צאחכני] כלילי ב ודידי ג	82	מטפר] אלימתותב ב
71	תמונית] אשתהית ב	83	ודידי] כלילי ב
72	ותמרה] ותמרתה ב	84	אלטיקאן] אלטאקאט ב
73	חלו] עדבה ב	85	אבתדי] נוסף: כלילי ב
74	ואדכלני] אדכלני בג	86	ב 4ב. קומי] נוסף: לך ב
75	אלי בית] לבית ב	87	ותעאלי] ואמצי לך ב
76	לאן וגעה] לאני מריצה מן קבל ב		

[יא] כיון שהחורף עבר, והגשם הלך וחלף.

[יא] לאן⁸⁸ אלשתא⁸⁹ עבר⁹⁰, ואלמטר מצא וזאל⁹¹.

[יב] וכיון שהתחלות הצמיחה נראו בארץ, וזמן הזמירה כבר הגיע, וקול התורים כבר נשמע בארצנו.

[יב] ואן אלנואיר טהרת פי אלארץ, ווקת אלזבר פקד דנא, וצות אלשפנין קד⁹² סמך פי בלדנא.

[יג] והתאנה כבר הבשילה את הבוסר שלה, וגפני היין – הסמדר, והוא הניצנים שישנם לפני החנטה – נתנו ריחם. קומי לך, את רעייתי, את יפתי, ולכי לך.

[יג] ואלתיין⁹³ קד⁹⁴ נצג פגה ואלגפן אלזרגון אלסמדר והו אלנואר אלדי יכון אול מא יעקד⁹⁵ אעטא ראיחתה. קומי לך יא צאחכתי יא חסנתי ואמצי לך.

[יד] את יונתי, מיוחדת משאר האומות, אשר השגתי במחבוא הסלעים, ובסתר המדרגה התחתונה, הראיני את מראך והשמעני את קולך, כיון שקולך ערב ומראך יפה.

[יד] יא חמאמה מכצוצה מן דון אלאמם אלדי חצלת⁹⁶ פי חנאב אלצבר, ופי סתר אלדרגה אלספלי, אריני מנטרך ואסמעני⁹⁷ צותך, פאן צותך עדב ומנטרך מליח.

[טו] תפסו לנו שועלים קטנים המשחיתים את הכרמים, וברמינו סמדר.

[טו] אצבטו לנא תעאליב⁹⁸ צנאר מפסדין ללברום וכרומנא⁹⁹ סמנדר.

[טז] ידידי לי ואני לו, הרועה בשושנים.

[טז] כלילי לי ואנא לה, אלראעי פי אלסוסן.

[יז] עד שיפוחו רוחות היום, ויסורו הצללים, הסתובב ודמה לך, אתה ידידי, לצבי או לאיל זכר נמרץ, על ההרים המבותרים.

[יז] אלי אן ינפך ריאה אלנהאר, ותזול אלטלאל, אסתדיר ואשתבה לך יא כלילי ללצבי או לפחל אלאיאיל, עלי גבאל אלתפציל.

פרק ג

[א] על משכבי בלילות, חיפשתי את אשר אהבה נפשי, חיפשתי אותו ואינני מוצאת אותו.

[א] עלי מצגעני¹⁰⁰ באלליל, אבתגית אלדי אחבת נפסי, אבתגיתח ולם אנדה.

[ב] אקום כעת ואסתובב בעיר, בחוצות וברחובות, אחפש את אשר אהבה נפשי, חיפשתי אותו ולא מצאתיו.

[ב] אקום אלאן ואדור פי אלמדינה פי אלסואק ואלרחאב, אבתגי אלדי אחבת נפסי, אבתגיתח ומא וגדתה.

[ג] פגשו אותי השומרים, המסתובבים בעיר.

[ג] צארפוני¹⁰¹ אלחראס, אלדי דאירין פי

96 מכצוצה מן דון אלאמם אלדי חצלת⁹⁶ ליתא ב

97 ואסמעני⁹⁷ אסמעני ב

98 תעאליב⁹⁸ נוסף: תעאליב ב

99 א 5א

100 כאן מסתיים ב

101 א 5ב. הקריאה לא ברורה כיון שהדיו מטושטש, אך ניתן לקרוא כך, כפי שהוא בתפסיר התימני.

88 לאן⁸⁸ אן הודא ב

89 אלשתא⁸⁹ נוסף: קד ב

90 עבר⁹⁰ נוסף: ואלגית ב

91 וזאל⁹¹ ורהב לה ב

92 פקד, קד⁹² ליתא ב

93 א 4ב. ואלתיין⁹³ אלתיין ב

94 קד⁹⁴ ליתא ב

95 והו אלנואר אלדי יכון אול מא יעקד⁹⁵ ליתא ב

אלמדינה, קלת להם, הל אלדי אחבת נפסי נטרתם.

[ד] ען קליל ענד מא גותהם, חתי וגדת אלדי אחבת נפסי, צבטתה ולם אכליה אלי אן אדכלתה אלי בית אמי, ואלי כדר ואלדתי.

[ה] אקסמת עליכם יא בנאת אלקדס באלצבא או באייל אלצחרא, אן תנתכוו ותנכוו אלמחבה, אלי אן תראד ותרצא.

[ו] מן הרה אלצאעדה מן אלכריה, כתגייראת אלדכאן¹⁰², מבכרה באלמסך ולכאן דכי מן כל דרירה עטאר.

[ז] הודא סריר סלימאן סתין מן אלנבארין מסתיר בהא, מן גבאברה ישראל.

[ח] בלהם מאכודיי בצנעה אחרב, מתעלמיי אלמלחמה, אלאמר מנהם סיפה עלי ורכה, מן אלפוע באלליל.

[ט] הודג צנע לה אלמלך סלימאן מן עידאן אללכנאן.

[י] אעמדתה צנע פצה, מסאגדה דחב, פרשה חריר .. ארגואן¹⁰³, וסטה מרצוף באלמחבה, מן בנאת אלקדס.

[יא] כרוג ואנטרן יא בנאת צהיון באלמלך סלימאן, באלתאג אלדי תווגתה אמה פי יום ערסה, ופי יום פרהה קלבה.

אמרתי להם: האם ראיתם את אשר אהבה נפשי.

[ד] עוד מעט, בעברי מהם, עד שמצאתי את אשר אהבה נפשי. תפשתיו ולא עזבתיו, עד שהכנסתיו אל בית אמי ואל חדר יולדתי.

[ה] השבעתי אתכן, אתן בנות ירושלים, בצבאים או באילי השדה, אם תעירו ותעוררו את האהבה, עד שיהיה בה חפץ ורצון.

[ו] מי זאת העולה מן המדבר, כתמורות העשן, מקוטרת במושק ולבונה זכה מכל אבקת מוכר בשמים.

[ז] הנה מיטת שלמה, ששים מהגיבורים סובבים אותה, מגיבורי ישראל.

[ח] כולם אחוזים במעשה החרב, מלומדי המלחמה, כל איש מהם חרבו על ירכו, מהפחד בלילות.

[ט] מושב מחופה עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון.

[י] עמודיו עשה כסף, מסעדתו זהב, מצעיו משי .. ארגמן, תוכו רצוף באהבה, מבנות ירושלים.

[יא] צאנה וראינה, אתן בנות ציון, כמלך שלמה, בכתר שעטרה בו אמו את ראשו ביום חתונתו, וביום שמחת לבו.

פרק ד

[א] הודאך חסנה יא צאחכתי הודאך חסנה, עינאך עיני אלחמאם, יכין מן נקאבך, שערך בקטיע ענו, אלדי קדמו מן גרש או אלדי נתפו וקלעו מן אלגנס אלגרשיה.

[ב] אסנאך בקטיע מקדוראת אלדי צעד ביאצחם ... תבלה¹⁰⁴ לים פיהם.

[א] הנה את יפה, את רעייתי, הנה את יפה, עיניך עיני היונים, נראות מצעפך, שערך כעדר עזים, שנגשו מגלעד, או אשר נמרטו ונתלשו מהצאן הגלעדי.

[ב] שיניך כעדר חמוניות אשר עלה לובן ... שכול אין בהן.

[ג] כחוט משי השני ואדמימותו – שפתיך, ודיבורך נאה, מתוקה כחתיכת רימון הצדע שלך, נראית מתחת צעיפך.

[ד] כמגדל דוד צווארך, בנוי באבנים מחודדות, תלויים בגבהו אלף מגינים, תלויים עליו עם כל נשקי הגבורים.

[ה] כל אחד משני שדיך, כמו עפרים תאומי הצבייה, הרועים בשושנים.

[ו] עד שיפוחו רוחות היום, [ויסורו הצללים] ...

[ז] ... את, רעייתי, ומום אין בך.

[ח] עמי מהלכנו, את כלה, עמי מהלכנו תבואי, תראי מראש אמנה, מראש הר סניר וחרמון, ממקומות מושב האריות, מהררי הנמרים.

[ט] לקחת אותי בלבי, את אחותי, את כלה. לקחת את לבי באחת מעיניך, כלומר בראיית אחת מעיניך, בחונק אחד מצוארך.

פרק ז

[י] ... שפתי הישנים.

[יא] אני לדודי ועליו דבקונו.

[יב] בוא, דודי, נצא אל השדה, נלין בכפרים.

[יג] נשכים לכרמים, נראה אם פרח הגפן או נפתחו הפרחים או פרח הרימון, ושם אתן את דודי לך.

[יד] הדודאים נתנו ריח, ועל דלתותינו כל פרי, חדש עם ישן, אתה, ידידי, זה מה שגזית לך.

[ג] ככיס סריר אלקרמו וחמרתה שפתאך, וכטאבך חסן, מליח כפלק רמאן צדנך, יבין מן תחת נקאבך.

[ד] כמחראב דויד ענקך, מבני בחפאת, מתעלקה עאליה אלף תרס, מעלק עליה מע כל סלאח אלגבארין.

[ה] בלא תדייך, מתל יעפוריי תומיי אלצבייה אלראעיין פי אלסוסן.

[ו] אלי אן ינפך רואח אלנהאר, [א ותזול אלטלא¹⁰⁵]

[ז] .. יא צאחבתי, ועיב לים פך.

[ח] ענדי מן לבנאן יא ערוסה ענדי מן אללבנאן תגין תלמחין מן ראס אמנה, מן ראס גבל סניר וחרמון, מן מואטן אלאסד, מן גבאל אלנמורה.

[ט] אכדתי בקלבי יא אכתי יא ערוסה, אכדתי¹⁰⁶ קלבי בואחדה מן עיניך, אי נטרה ואחדה מן עינאך, בכנאק ואחד מן ענקך.

[י] שפתי¹⁰⁷ אלניאם.

[יא] אני לדודי ועלי אלתזאמה.

[יב] תעאל יא ודידי נכרג אלי אלהקול נבאת פי אלאכפארי.

[יג] נדלג ללכרום גרי אן כאן תפרעת אלגפנה או פתח אלפואקה או אנור אלרמאן תם אעטי תודדי לך.

[יד] אללפאח אעטו ראיחה ועלי אבואבנא כל פאכהה גריד מע עתיק יא ודידי דא מא דכרת לך.

בסוף. ופלא שגם רבי אברהם בן הרמב"ם בהעתיקו תרגום זה (פרשת יתרו, עמ' שז) העתיק את היו"ד שבסוף, בצורת כתיבה נדירה זו.

105 א זב. הושלם מלעיל ב, יז. המשך הפסוק ותחילת הפסוק הקודם אבדו מחמת קרע בראש הדף ושטטוש בשתי השורות הראשונות.

106 כן הוא בכתב יד, והאות יו"ד הנוספת היא לקריאת אכדת ולא אכדה בת"א מרבוטה

פרק ח

[א] מן יגעלך כאך לי ראצע תדאיא אמי אנדך פי אלזקאק אקבלך תם לא יזרון לי.

[ב] אסוקך אניבך אלי בית אמי תעלמי אסקיך מן אלכמר אלמעטר מן אלרב אלרמאני.

[ג] שמאלה תחת ראסי וימינה תענקני.

[ד] אקסמת עליכם יא כנאת ירושלם אן אתירכם ואן תורתם אלמחבה אלי אן תריד.

[ה] מי זאת עולה. מן הדה אלצעאדה מן אלכריה אלמתדללה עלי ודידהא תחת אלחפאח אנבהתך תם חבלת כך אמך ותם חבלת ואלדך.

[ו] אנעלני כאלכאתם עלי¹⁰⁸ קלכך כאלכאתם עלי דראעך לאן שרידה כאלמות אלמחבה צעבה כאלתרי אלגירה והנהא מוהג אלנאר אלמלתהבה.

[ז] אלזאמאיה אלגזירה לא יסתיעו ליטפו אלמחבה ואלאנהאר לא יגרפוא לו אן יעטי אלמר כל יסאר ביתה פי אלמחבה אודרא יזדרו בה.

[ח] אכת לנא צגירה וליס להא תדאיא מא דא נצענע לאכתנא פי יום אן יתכלם פיהא תכסב ללחזויג.

[ט] אן כנאת כאלסור בהיה נבי עליהא ברנ פצה ולו אנהא מצראע לחצנא עליהא בלוח מן ארו.

[י] אנא סורא ותדאיא כאלברוג מתל חנינד כנת ענדה כואגדה אלסלאם.

[יא] כרם כאן לסלימאן בצאחב אלגמהור אעטא אלכרם ללנאטיר רגל יגיב פי תמרה אלף דרהם.

[יב] כרמי אלדי לי לבנידיי אלאלף לך יא סלימאן ומאיתין לנאטורין תמרה.

[יג] אלגאלסה פי אלכסתאן אלאחבאר מצאנין לצותך אסמעני.

[א] מי יתנך כאח לי, יונק שדי אמי, אמצאך בסימטה, אנשקך, ואז לא ילעיגו לי.

[ב] אנהיגך, אביאך אל בית אמי, תלמדני, אשקך מהיין המבושם, מרפז-מיין הרימון.

[ג] שמאלו תחת ראשי וימינו מחבכת אותי.

[ד] השבעתי אתכם, אתן, כנות ירושלים, אם אעיר אתכם ואם אורה אתכם את האהבה עד שתריצה.

[ה] מי זו העולה מהמדבר, המתענגת על אהובה. תחת התפוח העירותיך, שם התעברה כך אמך ושם התעברה יולדתך.

[ו] שימני כחותם על לבך, כחותם על זרועך, כי חזקה כמוות האהבה, קשה כשואל הקנאה, ולהבתה – להבת האש בוערת.

[ז] המים השוטפים לא יוכלו לכבות את האהבה, והנהרות לא ישטפוה. אם יתן האיש את כל הון ביתו באהבה, לעג ילעגו לו.

[ח] אחות לנו קטנה ואין לה שדיים, מה נעשה לאחותנו כיום שידובר בעניינה לנישואין.

[ט] אם תהיה כחומה, נבנה עליה מגדל כסף, ואם היא כנף דלת, נצור אותה בלוח מארז.

[י] אני חומה ושדיי כמגדלים, כמו אז הייתי בעיניו כמוצאת השלום.

[יא] כרם היה לשלמה בבעל המון, נתן את הכרם לנוטרים, איש יביא בפריו אלף כסף.

[יב] כרמי שלי לפני, האלף לך, אתה שלמה, ומאתיים לנוטרי פרי.

[יג] היושבת. היושבת בגנים, החברים מקשיבים לקולך, השמיעני.

מאמר הייחוד

בשם יי אל עולם

בשם יי אל עולם

כתיב ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין. תפסירה: יקבלני מן קבל פיה לאן מודתך אכתר מן מחבה אלכמר.

אפתח מולפה באן קאל תבארך אללה אלאה ישראל אלוואחד אלקדים אלמכדע אלמכרתע עיון אלמוגודא לא מן שי, אלמערף ללנאטקין מא בה יצלה אלי אלנע[ם] אלדאים ותסבה ותקדם פוק מא תבלגה טאקה אלמכלוקין.

אמא בעד: פאן אפתחנא להדא אלפסוק הו למשאבחה עיון הדה אלקצה, ודלך אן הו אנלאל למא שהדת לה אלעקול אלסלימה מן אלאפאת ותחקקה ללאפהאם אלמננאה מן אלכלאיא באנה ואחד אחד לא צד לה ינאזעה פי מלכה ולא נד לה יזילה מן קדרתה, שהדת לה אלוהדאניה באנה אלקדים אלמחדת סאיר אלמוגודא. ועלי אן אלכתב קד נטקת כהדא, פאמא באנה ואחד בודאניה פקולה "אין עוד מלכדו" ואיצא "זולתי אין אלהים". ואמא באן לא צד לה פקולה "אני יי ואין עוד אלהים ואפס כמוני" ואיצא "ואין אלהים עמדי". פאמא באנה ואחד ולא נד יזילה ען קדרתה או ינאזעה פי מלכה פבקולה "ומי יאמר אליו מה תעשה" וקאל "ולא איתי די ימחא בידיה ויאמר ליה מה עבדת".

כתוב "ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין" (שיר השירים א, ב). פירושו: ישקני מנשיקות פיו, כיון שחיבתך יותר מאהבת היין.

פתח מחברו באמרו: ברוך ה' אלהי ישראל, האחד הקדמון המחדש הבורא את עצם הנמצאות לא מן דבר, המודיע לבעלי השכל את מה שבו יוכשרו אל הנעם הנצחי, ומרומם ומקודש על מה שמגיע אליו כוח הנבראים.

ולגוף העניין: פתיחתנו לפסוק הזה היא בגלל הדמיון שבו לעיקר פרשה זו, וזאת מפני שהוא התחלה למה שהעידו עליו השכלים הבריאים מן הפגעים, והתאמת לתבונות שניצולו מן הנזקים, שהוא אחד יחיד שאין לו מי שכנגדו שניצח אותו במלכותו ואין לו עמית שיעבירוהו מכוחו. העידה לו האחדות שהוא הקדמון המחדש את שאר הנמצאות. ומלכד זאת הכתובים כבר דיברו בזה. אם על כך שהוא אחד באחדות – הרי זה באמרו "אין עוד מלכדו" (דברים ד, לה), וגם "זולתי אין אלהים" (ישעיה מה, ה). ואם על כך שאין לו מי שכנגדו – הרי זה באמרו "אני ה' ואין עוד אלהים ואפס כמוני" (שם מו, ט), וגם "ואין אלהים עמדי" (דברים לב, לט). ואם על כך שהוא אחד ואין עמית שיעבירוהו מכוחו או ניצח אותו במלכותו – הרי זה באמרו "ומי יאמר אליו מה תעשה" (איוב ט, יב), ואמר "ולא איתי די ימחא בידיה ויאמר ליה מה עבדת" (דניאל ד, לב).

תפסיר ושרח רבינו שמריה ב"ר אלחנן לשיר השירים

בשם הרחמן.

בסמך רחמנא.

תפסיר שיר השירים לשמריה אב בית
דין שכל ישראל בהרב אלחנן הרב
הראש נ"ע פסרה לרב יהודה ראש בלא
נ"ע, ביר' יוסף אלפאסי ז"ל.

כטאכח² יגרי עלי צרוב שתי. פאמא
כטאב אלבארי ללאמה וכטאב אלאמה
וכטאב אלולי ביניהם. ואמא אלכטאב ען
אלבארי ללאמה פהו אחדי עשר דפעה.
ואלכטאב ען אלאמה ללבארי פהו יג'
דפעה. ואלכטאב ען אלולי ללאמה סבע
דפוע. ואלכטאב ען אלאמה ...
ואלסואל ען אלאמם ... ואלנואב ענהא
להם פהו ... כדלך אלכטב ואנובה וסול
לא...

פירוש שיר השירים לשמריה אב בית דין של כל ישראל,
בן הרב אלחנן הרב הראש נוחו עדן, פירש אותו לרב
יהודה ראש בלא נוחו עדן, בן רבי יוסף אלפאסי זכרוננו
לברכה.

דיבורו נוחג בכמה אופנים, אם דיבור של הכורא לאומה,
ודיבור האומה, ודיבור הנביא ביניהם. ואמנם הדיבור
של הכורא לאומה הרי הוא אחת עשרה פעמים.
והדיבור של האומה לכורא הוא שלוש עשרה פעמים.
והדיבור של הנביא לאומה הוא שבע פעמים. והדיבור
של האומה [לנביא ... פעמים], והשאלה של האומות
[לאומה ... פעמים], והתשובה שלה אליהם הרי היא ...
[פעמים], וכן הדיבור והתשובה והשאלה לאומה [הרי
הם ... פעמים].

פרק א

תרנוס א-ה

תפסיר א-ה

אבתדי אלכטאב מן אלא[מה] ללבארי
והו[ן] גרי עליה מא גרי פי אל ... כאלפין
אלתפריט³ פי [אלטאעה] פכאן אבתדי
שיר השירים והדא כטאב אלאמה
ללבארי. שחורה אני. מ[א]לנ[ה]. [סמרה
אנא וחסנה כאכביה] קדר אלסוד
[יח]טני, כשקאק סלימאן. אל תראוני.
והדא כטאב אלאמה ללבארי. הגידה לי.
לילא אבון כגאלטה אדא סלת ען אדואר
אצחאבך. נואב אלבארי לה. אם לא תדעי
לך. עלי מראעי אלרעאה אלסאבקי.

[א] ההתחלה היא בדיבור מן האומה לכורא, והיא
נוהגת כמנהג ה[אזהבים] שהיתה ביניהם התנגדות
וזלזול [והם מבקשים לשוב זה לזה]. והיתה ההתחלה
"שיר השירים", וזה דיבור האומה לכורא. [ה] שחורה
אני. הוא דיבורה לזולתה. [שחורה אני ונאווה] כאהלי
קדר השחורים המקיפים אותי, כיריעות שלמה. [ז] אל
תראוני. וזה דיבור האומה לכורא. [ז] הגידה לי. כדי
שלא אהיה כתועה כאשר ביקשתי את מקומות חבריך.
[ה] תשובת הכורא אליה: אם לא תדעי לך. על מרעי
הרועים הקודמים.

פירוש א-ה

שרח א-ה

שיר השירים לאן פיה מעאני כתירה.
ואלשרח ינשרה. עין בויהי בש'.

[א] שיר השירים, כיון שיש בה משמעויות רבות,
והביאור יבאר אותו. עין בויהי בשלח (שמות יג, יז).

קאל ר' עקיבא פי תפציל שיר השירים פי טהרות. כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים. וקאלו רבו' ז"ל למה שירה זו חביבה מכל השירות, והלא הרבה שירות אמר שלמה, וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, ולמה היא [משובחת מכל] השירות? מפני שיש בה שבחו שלהקב"ה ושבחה של תורה ושבחו של ישראל וקיבוץ גליות. שבחו של הקב"ה דכת' ראשו כתם פז. שבחה של תורה דכת' ודגלו עלי אהבה. שבחו של ישראל דכת' כשושנה בין החוחים. קיבוץ גליות דכתב תשורי מראש אמנה.

ואלדליל עלי אנהא אפצל שירות אלתי קאל שלמה לאנה קאל ה בק' ויהי שירו חמשה פלם ידון מנהא סוי הדה.

[ב] פסרת מנשיקות מן קבל, ירד בה תורה שבעל פה, אעני אלנקל נטיר מא קאלו רבו' פי שרח כי על פי הדברים האלה וג', אנה אשאר אלי אלנקל. ובק' ויקם עדות ביעקב ותורה שם [בישראל] אשר צוה את אביו להודיעם לב'. ציווי ולא כתיבה, לאן לולא תורה שבעל פה אלדי מע ישראל פי אלגלות לס יתבתו פי אלדין אד כאנת תורה שבכתב רמוז. פסאלת אלאמה רבא אן ידיס להא פי אלגלות תורה שבעל פה אד כהא קואם אלאמה ותבאתהא פי אלגלות לאן אלכלאם פיהא יפרח אכתר מן פרח אלכמר לכתרה פוא[ח]הא.

כי טובים ד' מקאבלה והו גאזי פי אללנה מתל קול יי הושיעה וג'.

[ג] לריח שמניך טובים. הכוונה בזה לעניין הנבואה, כי משה רבינו ביקש מה' שלא תהיה הנבואה אלא בישראל, ושלא תהיה נבואה באומות העולם, כמו שאמרו (ברכות ז, א): אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי,

אמר רבי עקיבא בהפלינו את מעלת שיר השירים בטהרות (ידם ג, ה): כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים. ואמרו רבותינו ז"ל: למה שירה זו חביבה מכל השירות, והלא הרבה שירות אמר שלמה: וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף' (מ"א ה, יב), ולמה היא [משובחת מכל] השירות. מפני שיש בה שבחו של הקב"ה ושבחה של תורה ושבחו של ישראל וקיבוץ גליות. שבחו של הקב"ה, דכתב 'ראשו כתם פז' (ה, יא). שבחה של תורה, דכתב 'ודגלו עלי אהבה' (ב, ד). שבחו של ישראל, דכתב 'כשושנה בין החוחים' (ב, ב). קיבוץ גליות דכתב 'תשורי מראש אמנה' (ד, ה).

והראיה שהיא המשובחת מכל השירות שאמר שלמה, שהרי הוא אמר חמש, כמו שאמר 'ויהי שירו חמשה' (מלכים שם), ולא נכתבו מהן אלא זו.

[ב] פירשתי מנשיקות – "מן קבל", והכוונה בזה לתורה שבעל פה, ר"ל המסורת, על דרך מה שאמרו רבותינו (גיטין ס, ב) בביאור הכתוב 'כי על פי הדברים האלה' וג' (שמות לד, כז), שהוא רומז על המסורת. וכמו שנאמר 'ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל אשר צוה את אבותינו להודיעם לבניהם' (תהלים עה, ה), ציווי ולא כתיבה. כי אלמלא תורה שבעל פה שעם ישראל בגלות, לא היו מתקיימים בדת, שכן תורה שבכתב היא רמוז[ה]. ועל כן ביקשה האומה מאלוהיה שיתמיד לה בגלות את התורה שבעל פה, שעל ידה הוא קיום האומה ועמידתה בגלות, כי הדיבור בה משמח יותר משמחת היין, מרוב [ריחותיה].

כי טובים דודיך. היא הקבלה. והיא אפשרית בלשון, כמו אמרו 'ה' הושיעה' וג' (תהלים ב, ט).

[ג] לריח שמניך טובים. הכוונה בזה לעניין הנבואה, כי משה רבינו ביקש מה' שלא תהיה הנבואה אלא בישראל, ושלא תהיה נבואה באומות העולם, כמו שאמרו (ברכות ז, א): אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי,

משום ר' יוסי ג' דברים ביקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר ילך נא יי בקרבנו בקש שלא תשרה על אמות העולם ונתן לו שנאמר ונפלינו ביקש לדעת דרכיו ונתן לו שנאמר הודיעני נא וגו'. פכאן אסם אלאמה ענר אלאומות טיב בדלך אד לס ימכנהם אן יצלו אלי מתלה.

וקאל רבו ז"ל בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני היו ד' רוחות העולם מטיפות מיני בשמים. וקאלו דרש רב נחמן בריה דרב חסדא, לריח שמניך טובים, למה תלי חכם דומה לצלוחית של פלייטוס, מגולה ריחה נודף, מכוסה אין ריחה נודף, ולא עוד, אלא דברים שמכוסין מתגלין שנאמר עלמות, קרי ביה עלומות. ולא עוד אלא שמלאך חמות אוהבו, שנאמר עלמות אהבוך, קרי ביה עלמות. ולא עוד, אלא שנוחל שני עולמות, אחד העוה"ז ואחד העוה"ב, שנאמר עלמות, קרי ביה עולמות.

עלמות. יפסרון מתלין יכפון... יתעלם שלג והו' עלם יי אלדי הו' [מא לא] נגטר.

עלמות אהבוך אצבאי יריד בה אלעלמא לאן אלעלמא רבמא אן יסמון בלשון נקבה מן ... בק' אמרה קהלת והו' ... לקולה דברי קהלת. [וק' רבו] אליכם אישים אקרא אלו תלמידי חכמים שדומים לנשים ועושין גבורה כאנשים.

וקאלו אלעלמ' עלמות אהבוך על מות אהבוך לקול' אם הרגם ודרשוהו.

[ה] משכני. יריד בה פי אלגלות אי אנה אלאמה תפריט פלא תדעא לאן ... נגטר מא קאלו נהיה' כגוים וג' פכאן אלגואב

שלשה דברים ביקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר 'ילך נא ה' בקרבנו' (שמות לד, ט), בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו, שנאמר 'ונפלינו אני ועמך' (שם לג, טז), בקש להודיעו דרכיו ונתן לו, שנאמר 'הודיעני נא את דרכיך' (שם יג). ועל ידי כך שמה של האומה הוא כשמן הטוב אצל אומות, כיון שאינם יכולים להגיע למדרגה כזו.

ואמרו רבותינו ז"ל: בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני היו ד' רוחות העולם מטיפות מיני בשמים. ואמרו דרש רב נחמן בריה דרב חסדא, 'לריח שמניך טובים', למה תלמיד חכם דומה, לצלוחית של פלייטוס, מגולה ריחה נודף, מכוסה אין ריחה נודף. ולא עוד, אלא דברים שמכוסין ממנו מתגלין, קרי ביה עלומות. ולא עוד אלא שנוחל שני עולמות, אחד העוה"ז ואחד העוה"ב, קרי ביה עולמות.

עלמות. מתפרש על הדברים הנעלמים, כמו 'יתעלם שלג' (איוב ו, טז), והיא ידיעת ה' שהיא מה שאינו נראה.

עלמות אהבוך. הנערות, והכוונה בו לחכמים, לפי שהחכמים נקראים לפעמים בלשון נקבה מחמת ... כמו שנאמר 'אמרה קהלת' (קהלת ו, כז) והוא [זכר] כמו שאמר 'דברי קהלת [בן דוד]' (שם א, א). ואמרו רבותינו, 'אליכם אישים אקרא' (משלי ח, ד), אלו תלמידי חכמים שדומים לנשים ועושין גבורה כאנשים.

ואמרו החכמים, עלמות אהבוך – על מות אהבוך, כפי שאמר 'אם הרגם ודרשוהו' (תהלים עה, לד).

[ה] משכני. הכוונה בזה לזמן הגלות, כלומר שהאומה מתרשלת ואינה קוראת לפי ש..., על דרך מה שאמרו 'נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עין ואבן' (יהזקאל כ, לב), והיתה התשובה על כך 'אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, והוצאתי אתכם

מִן הָעַמִּים וּקְבַצְתִּי אֹתְכֶם מִן הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נְפֻצְתֶּם
בָּם' (שם, לג-לד).

הביאני המלך חדריו. כבר ידעת טובות הבורא
והזכיר את האהבה שהיא יותר משמחת בני אדם ביין
המשמח.

אם לא ביד וג'.
הביאני המלך חדריו. קד ערפת כראיר
אלבארי. לא ... ודבר אלמחבה אכתר
מן פרח אלאנסן בשר באלכמר אלדי
יפרח.

[ה] שחורה אני. עלי ... קלל אלנעמה ואן
כאנו בדלך [ממ]תחנן כאן להם גמאל
באסתעמאלהם מצוות לאן למא קצד
אלבארי באלגלות עלי ישראל געלהם
פקרא חתי לא .. נפוסהם לבתרה אמואלה
... ען אלדין יכרנן פעל להם אלפקר לטף
בק' רבו' ז"ל חזר הקב"ה על כל מידה
ולא מצא להן לישראל אלא מידת עניות
והיא דאמרי אינשי יאי עניותא ליהודאי כי
ברזא סומקא בסוסיא חיורא. ולדלך קאל
שחורה אני ונאווה שחורה מן אלנעמה
ונאווה באלמצוות.

[ה] שחורה אני. על [מצב האומה בגלות] בהעדר
הטובה, ואף על פי שהם מתבזים בזה, יש להם יופי
בעשייתם את המצוות. כי כאשר גזר הבורא גלות על
ישראל, עשה אותם עניים, כדי שלא [יגדילו] עצמם
מתוך ריבוי הממון, ... מאלו שיצאו, ועשה להם את
העניות חסד, כמו שאמרו רבותינו ז"ל חזר הקב"ה על
כל מידה ולא מצא להן לישראל אלא מידת עניות,
והיינו דאמרי אינשי יאי עניותא ליהודאי כי ברזא
סומקא בסוסיא חיורא. ועל זה אמר שחורה אני ונאווה,
שחורה מחוסר הטובה, ונאווה במצוות.

..הם⁸ אליהא, וכדלך ישראל יעודו ..
[כמא קאל וישבן] על הארץ אשר נתתי
לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם
וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד
עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם.

[ומה שדימה את האומה ליריעות שלמה, שהן לבנות,
ובשמתלכלכות מנקים אותן והן חוזרות] למצבן
הראשון, וכך ישראל ישובו [לארצם כבראשונה] כמו
שנאמר 'וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר
ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם
עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם' (יחזקאל לו, כה).

[1] אל תראוני. הוא קול אלאמה ללאמם.
[לא] תרוננו אלאן פי אלגלות דלך כאנת
..... אי אלמלוק ולם .. בני אמי נחרו כי
אדא ראו כאן יחרנו ... עלה הדה אל..
פלדלך⁹ תחיירת .. למא אן קבלת מן
אצחאב ל.. לם יכצני רבי. והם נביאי
השקר.

[1] אל תראוני. זהו דיבור האומה לאומות. אל תראוני
עתה בגלות וזה היה כלומר המלכים, ואינם
... בני אמי נחרו כי כאשר ראו היו נשבעים ... על
כך ... לפיכך התביישה ... כאשר קיבלה מבעלי ה...
דברים שלא חיסר אותי אלוהי, והם נביאי השקר.

[1] הגידה לי. כטאב אלאמה ללבארי עלי
מעני דברה תורה כלשון בני אדם. איכה
תרעה¹⁰. אראדת להם ... תחיל להם נעם
אלא.. פיסכרון ... אלטאהרה.

[1] הגידה לי. הוא דיבור האומה לבורא, בדרך דברה
תורה כלשון בני אדם. איכה תרעה ... אני רוצה להם ...
תתן להם טובה ... וישתכרו ... בגלוי.

חברך ... אמור ... פי אלעאלם אלא תרי..גא אלמלוך ינב עלינא אן נברך ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם. ולדלך [אסמהם חב]ריך. וכמא שדה יקול פי [בגבול אחיכם בני] עשו וליס הם אכזה פי אלדין לכונחם אכזה פי אל קראבה" וכדלך אלאולי סמו חברך לי.. עליהם מן כבוד אלכארי.

[ה] אם לא תדעי לך. הו גואב אלכארי ללאמה. אדא לס תערפי אלמוצע יא חסנה פי אלנסא. והו לעמרי שי לא ימכן אן עדא. אכרגי פי אעקאב אלנגס, וארעי גראיאך עלי מראעי אלדעאה אלסאבקין, אי אדא חצלת פי אלגלות פאקת פי אתאר אלאואיל מתל ר' עקיבה וחבריו והם עשרה אלדין קתלו עלי אלדין והם ר' עקיבא ור' חצפית התורגמן ור' טרפון וכן עזאי ורבן שמעון בן גמ' ור' ישמעאל כהן גדול ור' יהודה בן בבא ור' יהודה הנחתום ור' חנינה בן תרדיון ור' ישבאב. פדלך עשרה הרוגי מלכות. פועד אללה אלאמה אן יערץ להא גמיע מא אכד להא כק' תחת הנחשת וג'. פערץ ר' עקיבא וחבריו ש. פליס לה ... תפצל עליה .. בתחיית [המתים].

תפסיר ט-יא

[ט] לססתי. לעמרי כחסן אלרמכה אלתי אטרתה פי¹² מראבכ פרעון שבהתך יא צאחבתי. [ג] נאוו לחייך. פמא אחסן כריך ביזנה אלאקראט וענקך באלעקוד. [יא] תורי זהב. ואקראט מן דהב נצעד לך, מנצומה באללולו אלאביץ כביאץ אלפצה.

שרח ט-יא

[ט] לסוסתי. קאלו אלעלמא אן למא גא פרעון לידכל אלכחר נפרת כילה ואבת אן תדכל פרכב פרעון עלי רמכה בעד אן כאן

חברך. [הם המלכים בגלות שהם מכבדים את] החכמה. הרי תראה שעל ראיית המלכים אנו צריכים לברך 'ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם', ולכן [קרא להם] "חברך". וכמו שאומרת התורה בעשיו 'בגבול אחיכם בני עשו' (דברים ב, ד) אף על פי שאינם אחים בדת, כיון שהם אחים בקרבה, וכן קראו הראשונים 'חברך' [למולכים] עליהם מכבוד הכורא.

[ה] אם לא תדעי לך. היא תשובת הכורא לאומה. אם לא תדעי את המקום, את, הנאה בנשים – והוא, חי נפשי, דבר שאי אפשר לתאר יותר – צאי בעקבות הצאן, ורעי את גריותיך על מרעה הרועים הקודמים. כלומר, כאשר תהיי בגלות שמרי את היהדות בעקבות הקדמונים, כמו רבי עקיבא וחבריו, והם העשרה שנהרגו על קידוש השם, והם: ר' עקיבא ור' חצפית התורגמן ור' טרפון וכן עזאי ורבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל כהן גדול ור' יהודה בן בבא ור' יהודה הנחתום ור' חנינה בן תרדיון ור' ישבאב. ואלו הם עשרה הרוגי מלכות. והבטיח ה' לאומה שיחזיר לה כל מה שניטל ממנה, כמו שנאמר 'תחת הנחשת אביא זהב ותחת הכרזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל' (ישעיה ס, יז), אבל תחת רבי עקיבא וחבריו הרי אין מה שאפשר להביא שישווה להם בחשיבותו, אלא ישובו בתחיית המתים.

תרגום ט-יא

[ט] חי נפשי, כיפי הסוסה שהופיעה במרכבות פרעה, כך דימיתך, את רעייתי. [ג] מה יפו לחייך בקישוט העגילים וצווארך במחרוזת אבני חן. [יא] ועגילים מזהב נעשה לך, משובצים בכדולח לכן כלובן הכסף.

פירוש ט-יא

[ט] לסוסתי. אמרו החכמים, שכאשר בא פרעה להכנס לים, נרתעה סוסתו וסירבה להיכנס. רכב פרעה על סוסה, אחרי שהיה על סוס מהיר, כדי שהסוסים ילכו

עלי פרס לתבעהא אלכיל פאבת אלכיל
אלדכול אלי אלכר פאטור אללה להם
רמכה באלאה פתבעתהא אלכיל
ודכלת אלי דאכל. פלמא אן בעדו פי
אלכר רגע אלמא עליהם פנקהם כמא
קאל וישבו המים ויכסו וג' [כאן]¹³ אלמא
כתיר וכל מא דכל יכתר חתי פט.. אנהא
[כמא קאל] אנוסה מפני ישראל ומא
אמכנהם ארנזע אלי אל[יכס] לאן
חאלת אלמאיה בינחם ובין אלכר פנקהם
והלכו. פלדלך קאל לסוסתי ברכבי
פרעה.

וקיל פיה¹⁴ מעני אכר, לסוסתי מכתוב ..
למא אן קאל אללה למשה ויבאו בני
ישראל בתוך הים¹⁵ פזעו מן אלדכול
ללכר פקאלו כיף נדכלוה לודכל ..
פצאר יביסא. כמא קאל ביבשה. חתי
יריחם אללה קדרתה אנה געל אליס
יבשה ודלך אליבשה ים אד כאן כאלק
אלכל פלמא¹⁶ ראי נחשון אן דלך יצעב
עליהם דכל פי אלמא פאמר אללה אן
תכון אלריאסה ליהודה עלי ישראל מן
דלך אלוקת ויכן אלמולך מן נחשון, כמא
קאל היתה יהודה לקדשו ישראל
ממשלותיו, שרחה למא א[כתרא] סבט
יהודה פי תקדים אלכרי אעטו
לאסראיל לימלך עליהם.

בעד אן אנמא¹⁷ סבט בנימין אלתקדים עלי
אלכר פנארט נפוס שרפא יהודה
פרנמוהם אן לא יקדמונא לאן אלתקדמה
לנא כמא יקול שרי יהודה רגמתם,
ובעדהם שרי זבולון שרי נפתלי, [וען] דלך
אמתנע סבט בנימין ותק[ד]ים סבט
[יהודה]¹⁸. ומא מן אחד תכון לה ניה

אחריה. וסירבה הסוסה להיכנס אל הים. מה עשה
הקב"ה, הראה להם סוסה בדרך נס, ומיד הלכו
הסוסים אחריה ונכנסו פנימה. וכאשר הרחיקו להיכנס
לתוך הים, שבו המים עליהם והטביעו, כמו שנאמר
'וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל
פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד'
(שמות יד, כח). וככל שהעמיקו להיכנס התרבו עליהם
המים, עד שכשביקשו לשוב ולנוס, כמו שנאמר
'אנוסה מפני בני ישראל' (שם, כח), לא היו יכולים לשוב
ליבשה, כיון שהמים הפסיקו בינם ובין היבשה, וטבעו
ואבדו. לפיכך הוא אומר לסוסתי ברכבי פרעה.

ונאמרה בזה משמעות אחרת, לפי הכתיב שהוא
'לססתי', לפי שכאשר אמר ה' למשה 'ויבאו בני
ישראל בתוך הים' (שם, יז) חששו מלהיכנס לים, ואמרו
איך ניכנס אליו, ניכנס כשיעשה יבשה, כמו שנאמר
'ביבשה' (שם). עד שהראה להם ה' את כוחו, שהוא
עושה את הים ליבשה וכמו כן את היבשה לים, באשר
הוא בורא הכל. וכאשר ראה נחשון שדבר זה קשה
עליהם, נכנס לתוך הים, ולכן ציוה ה' שתהיה ליהודה
הנשיאות על ישראל מאותו זמן והלאה, ותהיה
המלוכה מנחשון, כמו שנאמר 'היתה יהודה לקדשו
ישראל ממשלותיו' (תהלים קיד, ב), פירושו, שכיון ששבט
יהודה התחיל בקידוש שם הבורא, ניתנה להם
המלוכה על ישראל.

ומאחר ששבט בנימין היה מוקדם על הים, התקנאו
ראשי שבט יהודה, ורגמו אותם באבנים כדי שלא
יקדימו אותם, באמנם שלהם זכות הקדימה, כמו
שנאמר 'שם בנימין צעיר רודם שרי יהודה רגמתם'
(תהלים סח, כח), ואחריהם 'שרי זבולון שרי נפתלי', ולכן
נמנע שבט בנימין והקדים שבט יהודה. ואין אדם שיש

13 מכאן ועד סוף הפסקה ליתא בקטע ה5.

16 12 ב

17 5א ה2

14 וקיל פיה] ופיה ג

18 אומא סבט ... סבט יהודה] ה בקיצור ושינוי:
תקדם סבט בנימין פלם יתרכוה סבט יהודה

15 לסוסתי ... הים] ה בקיצור ושינוי: בחסב קולה
דמיתין רעיתין אן ישראל.

גמילה בין ידיה אלא והו יכאפיה עליה
בגמיל פי סבט בנימין כמא כאנת נייתחם
פי דלך אלוקת גמילה ואראד ושא [פ]י
אלטאעה ומנעו אעטאחם אללה אנר
דלך והו אן אלשכינה כאנת פי חלקו כמא
קאל ובין כתפיו שכן. ואיצא ידיד יי סמי
לחרצה פי קידוש השם ואמתתאל
אלאמר¹⁹. ויהודה אעטאה אדוולה כמא
קאל ישראל ממשלותיו. שרי זבולון שרי
נפתלי כאנת עלי ידיהם ניסי נחל קישון
בק' זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי וג'.
פלדלך לס ידבר פי הדא אלפסוק מן
אלשבטים סואהם לאנה למא דכר נסי ים
סוף אצאף אליה נחל קישון.

וקיל פי לסוסתי, כמא כאנת רמכה פרעון
..לם אי גמילה פי רכבי פרעה ופרח בהא
בתאויל ס ש' בדלך שבהתך פיו²⁰
אלאומות אדא ... לטאעה פאנק חסנה
פרח כך.

[ו] ותאויל נאו לחייך בתורים אדא דרסת
[אלתורה] לאן דלך יכון באללהים והי
מתצלה באלכר[מה] בק' והגית בו יומם וג'.

חרוזים ... אלמצוות כמא אן זינה ...
באלאקראט אלעקוד ... תורה שבכתב
ותורה שבעל פה. וחרוזים אלפיוט.

[יא] ובדלך תורי זהב ישיר אלי שתי תורות.
עם נקודות הכסף יעני אלנקט ואלאלחאן
פלא תעדאה פאנהא יסתעאן בהא פי
אלתעלים. [כאנה] יקול אדא כנת תשתגלי
באלתורות .. ליסאר ואלמאל.

תפסיר יב-יד

[יב] גואבהא [לה. עד] שהמלך. מגרי דלך
מהמא אן אלמלך פי תבאה נסריני יודי
אלי ראיחתה. [יג] צרור. ומתל נאפנה

לו כוונה טובה לפניו ית', שלא יגמול לו ה' בטובה
עליה. וכך שבט בנימין, כאשר היתה כוונתם באותה
זמן טובה, ורצו להיכנס לציות לה', אלא שנמנעו, נתן
להם ה' שבר זה, והוא שתהיה השכינה בחלקו, כמו
שנאמר 'ובין כתפיו שכן' (דברים לג, יב). וגם נקרא 'ידיד
ה'' (שם), מחמת התלהבותו בקידוש השם וקיום הציווי.
וליהודה ניתנה הממשלה, כמו שנאמר 'ישראל
ממשלותיו'. ושרי זבולון שרי נפתלי היו על ידם ניסי
נחל קישון, כמו שנאמר 'זבולון עם חרף נפשו למות
ונפתלי על מרומי שדה' (שופטים ה, יח). לפיכך לא הזכיר
בפסוק זה שבטים אחרים מלבדם, כי כאשר הזכיר את
נסי ים סוף הוסיף עליו את נחל קישון.

ויש מפרשים ב'לסוסתי', שבשם שהיתה סוסתו של
פרעה הנאה ביותר ברכבי פרעה, ושמה בה, על פי
פירוש החלפת ס' בש', כך דימיתך בין האומות, כשאת
הולכת בציות ה' הרי את נאה ואני שמח כך.

[ז] ופירוש נאו לחייך בתורים, כשאת עוסקת בתורה, לפי
שהוא דבר הנעשה בלחיים, והיא דבוקה בעבודתה,
כמו שנאמר 'והגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח).

חרוזים אלו המצוות. כשם שקישוטה של האשה הוא
בעגילים משובצים באבנים טובות, כך היא התורה,
תורה שבכתב ותורה שבעל פה. וחרוזים – הפיוט.

[יא] וכך תורי זהב רומז לשתי תורות. עם נקודות הכסף,
ר"ל הנקודות והנגינות, שלא תעזוב אותן, והרי הן
מועילות ללימוד. והרי הוא כאומר, אם תתעסקי בשתי
התורות [ירבו לך] הנכסים והעושר.

תרגום יב-יד

[יב] תשובתה לו: עד שהמלך. מנהגי הזה, כל עוד
שהמלך במסיבתו ה'נסרין' שלי מוביל לריחו. [יג]
ודומה לשקיק בושם המושק אהובי אצלי, והוא כאילו

19 לחרצה פי קידוש השם ואמתתאל אלאמר] ג
ליתא.

בל גארת נפוסהם אן יתקדמהם אצור
אלאסבאט וכך' שם בנימין צעיר וג'.

לן בין שדי. [יד] ודומה לאשכול החינה אחובי לי, בכרמי עין גדי.

פירוש יב-יד

[יב] פירשתי אותו על נאוו. ובכן האומה אומרת לפני אלהיה, כאשר שלחתי בגלות ומלכותך אינה גלויה, כלומר – השכינה נסתרת מן העין, .. שמורה אצלי...

אומר הכתוב 'ואומר אליה ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש וגם אני אליך' (הושע ג, ב), כלומר, שלא תבקשו אחר. ואמר 'כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר' וגו' (שם, ד), ואמר אחר כך 'אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם' וגו' (שם, ה).

[יג] בין שדי ילין. על דרך מה שאמר 'בכל לבבך ובכל נפשך' (דברים ו, ה).

ואמרו החכמים ז"ל בצרור המור, אף על פי שמצר לי וממר לי בין שדי ילין. כלומר, אינני יוצאת מהדת.

[יד] בכרמי עין גדי. תרגום 'בחצצן תמר' (בראשית יד, ז) 'דיתב בעין גדי'. והיתה האומה באותו מקום שיש בו תמרים וכרמים.

ואשכול הכופר יש בו [פירוש] שהוא שדה שהיה לפנים במרחק אל.. [בכרמי] עין גדי ומשם היו מביאים את היין לנסכים, והוא מאמר ..., לפי שרבותינו אמרו 'קרותים והטולים אלפא לייך'. אלא שזה היה בזמנו, ודברים אלו היו בהילוכם במדבר.

תרגום טו

[טו] תשובתו לה. הנך יפה רעיתי. הנך יפה בעיניי [זה], את רעייתי, הנך ... יפה, מענייך שהן כיונים.

אלמסך ודידי ענדי וכאנה עלי [חדאיי] יבית. [יד] אשכול²¹ הכפר. ומתל ענקוד אלחנא ודידי [לי] פי כרום עין גדי.

שרח יב-יד

[יב] פסרנה ען נאוו פאן אלאמה קילת בין ידי רבהא אדא חללת אלגלות פמה מ.. אלמלך גיר טאהר אי אלש[ב] ינה ..כה ען אל..עין פאטראה .. [מה]פוטה ענדי ..פקאל ...²²

אלכ' ואומר אליה ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש וגם אני אליך, אי לא תתבעין אדרי. וקאלו בק' כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר וגו' [ובעד] דלך אחר ישבו בני ישראל ובקשו את יי' אלהיהם ואת דויד מלכם וגו'.

[יג] בין שדי ילין נטיר מא קאל בכל לבבך ובכל נפשך.

וקאלו אלחכ' ז"ל פי צרור המור, אף על פי ש[מצר לי] וממר לי בין שדי ילין. אי לא ארנע ען ארדין.

[יד] בכרמי עין גדי²³ תרגום בחצצן תמר דיתב בעין גדי וכאן אלאמה פי דלך אלמוצע [אלדי] פיה תמור וכרום.

ואשכול הכופר פיה כת... אלדי הוא חקאלה בין ידי .. כמסיר אלי ... עין גדי ... אלין ללנסכים והו קול אל.. לאן רבותינו קאלו קרותים והטולים אלפא לייך ... פי וקת והדא פי סירהם ...

תפסיר טו

[טו] ואנבה להא. הנך יפה רעיתי. הודאך חסנה [פי הרה] אלכאב יא צאחבתי הודאך ... חסנה מן עינאך אלתי כאלחמאם²⁴.

פירוש טו

שרח טו

[טו] עיניך יונים. כוונתו בעינים לחכמים, כמו שנאמר
 'והיה אם מעיני העדה' וג' (במדבר טו, כד) ...²⁵

...

אבר תבת אלחכס²⁶ וכדלך אדא וקעת
 עלמא ... יצברו אללם ולא ימצו סתעין
 כבסר ודס בק' כי אתה²⁷ אבינו וג'. וקאל
 באלהים אהלל דבר, נאים²⁸ בטובה ונאים
 כפורענות, חסנין פי אלהאלין נמיעא.
 לדלך שבהו אלעלמא באלחמאם.

וקאל²⁹ אלכתאב אם תשכבון בין שפתים
 כנפי יונה נחפה וג'. וקאלו פי אלתלמ'
 אמ' ר' ינאי תפילין צריכין גוף נקי
 כאלישע בעל כנפים. ואמאי קארו ליה
 אלישע בעל כנפים, שפעם אחת גזרה
 מלכות הרשעה שמד על ישראל שכל
 המניח תפילין יקודרו את מוחו, והיה
 אלישע בעל כנפים מניח תפילין ויוצא
 לשוק, ראהו קוסדור אחד רץ מפניו ורץ
 אחיו, וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו
 ואחזן בידו, אמ' לו מה בידך, אמ' לו כנפי
 יונה, פשט ידו ונמצאו בה כנפי יונה.
 לפיכך היו קורין אותו בעל כנפים. ומאי
 שנא כנפי³⁰ יונה דאמ' ליה, משום
 דאימתילא כנסת ישראל ביונה דכתיב
 כנפי יונה נחפה בכסף, מה יונה כנפיה
 מגינות עליה אף ישראל מצוות מגינות
 עליהן. מאי שנא יונה שכנפיה מגינות
 עליה יותר משאר עופות, פיר' בבראשית
 רבה, ויאמר יי אל אברם, ואומר מי יתן
 לי אבר כיונה, למה כיונה, ר' עזריה בשם
 ר' יודן בר סימון, לפי שכל עופות בשעה
 שיגיעין הן נחין על גבי הסלע או על גבי
 אילן ונתפשין, אבל היונה בשעה שיגיעה
 היא קופצת באחד מאנפיה ופורחת
 באחד והיא ניצולת ואינה נתפשת. ואמר

[ו]חזר על אמרו הנך יפה פעמיים, שיפייה הוא בכל
 מצב] ... עד סופו התקיים המשפט, וכן כאשר נפל
 המשפט ... יסבלו הייסורים ולא ימרדו לבקש סיוע
 מבשר ודם, כמו שנאמר 'כי אתה אבינו כי אברהם לא
 ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גאלנו מעולם
 שמך' (ישעיה סג, ז), ונאמר 'באלהים אהלל דבר' (תהלים
 טו, יא). נאים בטובה ונאים כפורענות, נאים בשני
 המצבים גם יחד, ולכן דימו את החכמים ליונה.

ואמר הכתוב 'אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה
 בכסף' (תהלים סח, יד). ואמרו בתלמוד, אמר ר' ינאי,
 תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. ואמאי
 קארו ליה אלישע בעל כנפים, שפעם אחת גזרה
 מלכות הרשעה שמד על ישראל שכל המניח תפילין
 יקודרו את מוחו, והיה אלישע בעל כנפים מניח תפילין
 ויוצא לשוק, ראהו קוסדור אחד רץ מפניו ורץ אחריו,
 וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו, אמר לו מה
 בידך, אמר לו כנפי יונה, פשט ידו ונמצאו בה כנפי יונה.
 לפיכך היו קורין אותו בעל כנפים. ומאי שנא כנפי יונה
 דאמר ליה, משום דאימתילא כנסת ישראל ביונה,
 דכתיב 'כנפי יונה נחפה בכסף' (תהלים סח, ז), מה יונה
 כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצוות מגינות עליהן.
 מאי שנא יונה שכנפיה מגינות עליה יותר משאר עופות,
 פירשו בבראשית רבה (לט, ה), 'ויאמר ה' אל אברם'
 (בראשית יב, א), ואומר 'מי יתן לי אבר כיונה' (תהלים נה, ז),
 למה כיונה, ר' עזריה בשם ר' יודן בר סימון, לפי שכל
 עופות בשעה שיגיעין הן נחין על גבי הסלע או על גבי
 אילן ונתפשין, אבל היונה בשעה שיגיעה היא קופצת
 באחד מאנפיה ופורחת באחד והיא ניצולת ואינה

25 כאן שנים וחצי שורות לא קריאות.

28 א 17

29 מכאן ועד סוף הפסקה ליתא בה.

26 ה 2

30 א 17 ב

27 מכאן גם בפירוש רבי זכאי א 2

רבינו נסים שמעתי בו טעם אחר, אלמלי שצריבין ליונה לשלחה בכתבים³¹ היו שוחטין אותה קטנה ואוכלין אותה ונמצאו כנפיה מגנינות עליה. וקיל פי תמתיל אלאמה ביונה לאן אלמשורר קאל למנצח על יונת אלם רחוקים מתל ישראל בחמאמה כרסה פי אלגלות וכק' ואני כחרש לא אשמע. וקאל דום ליי והתחולל לו. וקולה רחוקים יעני ישראל אלבעידין מן בית המקדש. וקיל³² פי תמתיל אלאמה ביונה אנהא מצטרה מן אלטיור ומן אלגארה ומטלובה ומקצודה, וכמא קאלו לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין שאין לך נרדף כתורין ובני יונה והבשרין הכתוב לגבי מזבח.

תפסיר א, טז – ב, א

[טז] הנך³³ יפה דודי. ואנת יא ודידי פחסן ולדיד פי אלנפוס ובכלאמך אלחסן פסרירנא מטרא כאנה פי חצורך. [יז] קורות בתניו. וכשב ביותנא אלארז מזיינה בזינתהא, ועוראצהא אלשמשאר. פרק ב [א] אני³⁴ חבצלת. ופי גיבתך עני פראיחתי כראיחה נרגס אלוטא וראיחה ורדה אלאעמאק כדלך ראיחתי ולם אתגייר.

שרח א, טז – ב, א

[טז] קול אלאמה. הנך יפה אשארה אלי נעמה אללה עליהא פי וקת אלדולה ואלנפלאות אלדי כאן יעמל להא. וקולה אף ערשנו רענה ישיר אלי ארץ ישראל לאן סמאהא ארץ חמדה.

[יז] וקו' קורות בתניו ארוים ישיר אלי אלצלחין כק' צדיק כתמר יפרא. וקאל³⁵ ז"ל לם שבה אלצלחא כאלארז ואלנכיל לאן³⁶ לו דבר אלארז ולם ידבר אלנכל כנא

נתפשת. ואמר רבינו נסים שמעתי בו טעם אחר, אלמלי שצריבין ליונה לשלחה בכתבים היו שוחטין אותה קטנה ואוכלין אותה ונמצאו כנפיה מגנינות עליה. ויש אומרים בטעם שנמשלה האומה ליונה, לפי שאמר המשורר 'למנצח על יונת אלם רחוקים' (תהלים נ, א), המשיל את ישראל ליונה אילמת בגלות, וכמו שנאמר 'ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פי' (שם לה, יד), ונאמר 'דום לה' והתחולל לו' (שם לו, ז). ומה שאמר 'רחוקים' כוונתו בו לישאל הרחוקים מבית המקדש. ויש אומרים בטעם שנמשלה האומה ליונה, לפי שהיא ניזוקת על ידי העופות ובעלי הכנף, והיותר נרדפת, וכמו שאמרו 'לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף כתורין ובני יונה והבשרין הכתוב לגבי מזבח'.

תרנים א, טז – ב, א

[טז] ואתה, אהובי, הרי אתה יפה ומענג בנפש, ובדיבורך היפה הרי משכבנו רענן ממים כאילו בנוכחותך. [יז] וקורות בתניו הארזים מקושטים בקישוטם, ובריהיו – האשכרוע. פרק ב [א] ובפגישתך עמי הרי ריחי בריח נרקיס המישור וריח ורד העמקים, כך הוא ריחי ולא השתניתי.

פירוש א, טז – ב, א

[טז] דיבור האומה. הנך יפה רמז אל נעימות ה' עליה בזמן המלכות, ולנפלאות שהיה עושה לה.

ומה שאמר אף ערשנו רענה רומז לארץ ישראל, לפי שקרא לה 'ארץ חמדה' (ירמיה ג, יט).

[יז] ומה שאמר קורות בתניו ארזים רומז לצדיקים, כמו שנאמר 'צדיק כתמר יפרא בארז בלבנון ישנה' (תהלים צב, י). ואמרו ז"ל, למה דימה את הצדיק לארז ולתמר, לפי שאילו היה מזכיר את הארז ולא היה מזכיר את

נקול כמא אן אלארז לים לה תמרה בדלך
אלצאלח לים לה תמרה. ולו דבר אלנבל
ולם ידבר אלארז כנא נקול כמא אן אלנבל
אדא קטע לם יכלף בדלך וחס ושלום
אלצאלח. פלדלך אחתאנא אן ידבר
אלנמיע.

התמר, היינו אומרים מה הארז אין לו פרי כך אין
לצדיק פרי. ואילו היה מזכיר את התמר ולא היה מזכיר
את הארז, היינו אומרים מה התמר כשנברת אינו
מחליף, כך וחס ושלום הצדיק. לכן הוצרך להזכיר את
שניהם.

פרק ב

[א] אני חבצלת. נגס אלוטא לאנה יחתאנא
אלמא אכתר מן גירה. וכדלך ישראל
מחתאנאן ללעלם אלממתל באלמא ובה
יעטמו.

[א] אני חבצלת. נקיס המישור, לפי שהוא צריך למים
יותר מזולתו, וכך ישראל צריכים את החכמה המשולה
למים, ובה הם גדלים.

שושנת העמקים. ורדה אלאעמאק הי
ארכא ראיחה מן ורדה אלנבאל ואיצא אן
ורדה אלאעמאק לא תדבל סריעא כורדה
אלנבאל³⁷. פלדלך שבהו ישראל בהא פי
פעלהם אלמצוות.

שושנת העמקים. ורדה העמקים, וריחה וך יותר מורד
ההרים, ועוד, שורד העמקים אינו נובל מהרה כורד
ההרים, ולכן דימה לו את ישראל בעשייתם את
המצוות.

ולרבותינו³⁸ ז"ל בפ' אמר להן הממונה.
ניקנור נעשו נסים לדלותתיו. תנו רבנן מה
נסים נעשו לדלותתיו, אמרו כשהלך ניקנור
להביא דלות מאלכסנדריא שלמצרים
בחזירתו עמד נחשול שבים לטבעו, נטלו
אחת מהן והטילוה לים ועדיין לא נח הים מזעפו,
ביקשו ליטול את חברתה, עמד הוא וכרכה אמר להן
הטילוני עמה, נעשה נס ועמד הים מזעפו, והיה מצטער
על חברתה. כיון שהגיעו לנמילה של עכו, היתה
מבצבצת ויוצא מתחת דפני הספינה. ויש אומ' ברייה
שבים בלעתה והקיא אתה ליבשה. ועליה אמר שלמה
"קורות בתני ארזים רהיטנו ברותים", אל תיקרא
ברותים אלא בריית ים. לפיכך כל שערים שבמקדש
נישתנו להיותם של זהב, חוץ משערי ניקנור מפני
שנעשה בהן נס. ויש אומרים נחושתן מוצהבת. ר'
אליעזר אומר נחשת קלוגיתא היתה והיתה מאירה
כשל זהב.

ואמרו רבותינו בפרק אמר להן הממונה ניקנור נעשו
נסים לדלותתיו. תנו רבנן מה נסים נעשו לדלותתיו,
אמרו כשהלך ניקנור להביא דלות מאלכסנדריא
שלמצרים, בחזירתו עמד נחשול שבים לטבעו, נטלו
אחת מהן והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו,
ביקשו ליטול את חברתה, עמד הוא וכרכה אמר להן
הטילוני עמה, נעשה נס ועמד הים מזעפו, והיה מצטער
על חברתה. כיון שהגיעו לנמילה של עכו, היתה
מבצבצת ויוצא מתחת דפני הספינה. ויש אומ' ברייה
שבים בלעתה והקיא אתה ליבשה. ועליה אמר שלמה
"קורות בתני ארזים רהיטנו ברותים", אל תיקרא
ברותים אלא בריית ים. לפיכך כל שערים שבמקדש
נישתנו להיותם של זהב, חוץ משערי ניקנור מפני
שנעשה בהן נס. ויש אומרים נחושתן מוצהבת. ר'
אליעזר אומר נחשת קלוגיתא היתה והיתה מאירה
כשל זהב.

תרנום ב

נחשת קלונתא היתה והיתה מאירה בשל
זהב.

תפסיר ב

[ב] כטאבה⁴⁰ להא: כשושנה בין ההוחים.
לעמרי כמא אן אלורד בין אלאשנאך
משתהא כדלך צאחבתי בין אלהאיר
תשתהא.

שרח ב

מן מחבה אללה פי ישראל אנה נסבהם
ומתלהם באלשושנה ומתל אלאומות⁴¹
באלשוך. וסמא ישראל רעיתי ואיצא כלך
יפה רעיתי. וסמאהם כלה, לקול' אתי
מלבנון כלה. וענאיתה בהם עטימה לאן פי
וקת אלגד סמאהם בנים כק' בנים⁴²
סכלים המה. כמא סמאהם פי וקת
אלרצא בנים אתם ליי אלהיכם. וגעלהם
סגולה מן בין אלאומות כק' והייתם לי
לעם. ואועדהם באן יגניהם מן אלאמם
ויהלך אעדאדם והם לא יהלכהם ולא
יפניהם, כק' כי אעשה כלה בכל הגוים אך
אתך לא אעשה כלה ויסרתך למשפט,
נטיר מא יפעלה אלולאד באלולד.

תפסיר ג-ו

[ג] כתפוח בעצי היער. וכדלך אנא כמא
ישתהא אלתפאח אלדי הו פי אל שערא⁴³
כדלך אכתרת ודידי מן בין אלאולאד ופי
טלה אשתהית וגלסת ותמרתה חלוח פי
חנבי. [ד] הביאני. ומן באן קד אדכלני אלי
בית אלכמר וסכרת פאן כגדה עלי פי
אלמחנה כמא באן פי אלמחבה. [ה]
סמכוני. פלדך אקול אסנדוני באלקנאני
פאשרב ואפרח, וארפדוני בשם
אלתפאפיה פאני עלילה. [ו] שמאלו. לאן
כמא שמאלה תחת ראסי פי וקת אלדולה
כדלך ימינה תקויני פי וקת אלמחנה.

שרח ג-ו

[ג] פסרת כתפוח כמא ישתהא אלתפאח⁴⁴

[ב] דבריה של האומה לה': כשושנה בין החוחים. חי
נפשי, כמו שהורד שבין הקוצים נחמד, כך רעייתי שבין
האצילות נחמדת.

פירוש ב

מכלל אהבת ה' שאהב את ישראל, שייחס אותם
והמשיל אותם לשושנה והמשיל את האומות לקוצים.
וקרא לישראל רעיתי, וכן "כלך יפה רעיתי" (להלן ד, ז),
וקרא להם כלה, כמו שאמר (שם, ח) "אתי מלבנון כלה".
והשגחתו עליהם גדולה, שהרי גם בזמן הכעס קרא
להם בנים, כמו שנאמר (ירמיה ד, כב) "בנים סכלים
המה", כמו שקרא להם בזמן הרצון "בנים אתם לה'
אלהיכם" (דברים יד, א). ועשה אותם סגולה מבין
האומות, כמו שנאמר (ירמיה יא, ד) "והייתם לי לעם".
והבטיח להם שייטיב עמם יותר מהאומות, וישמיד
את אויביהם ואותם לא ישמיד ולא יכלה, כמו שנאמר
(שם, ל, יא) "כי אעשה כלה בכל הגוים אך אתך לא אעשה
כלה ויסרתך למשפט", על דרך מה שעושה ההורה
עם ילדיו.

תרנום ג-ו

[ג] כתפוח בעצי היער. וזה, שכשם שהתפוח שביער
נחמד, כך גדל דודי מבין הבנים, ובצילו חמדתי וישבתי
ופריו מתוק בחכי. [ד] הביאני. וגם כשהכניסני אל בית
היין והשתכרתי, הרי שדגלו הוא עלי בזמן הגיסיון כפי
שהיה בזמן האהבה. [ה] סמכוני. ולכן הנני אומרת,
סמכוני בקנקנים ואשתה ואשמח, ורפדוני בריח
התפוחים, כיון שאני חולה. [ו] שמאלו. לפי שכשם
שהיתה שמאלו תחת ראשי בזמן המלוכה, כך ימינו
תחזקני בזמן הגיסיון.

פירוש ג-ו

[ג] פירשתי כתפוח – כמו שנחמד התפוח שביער. וטעם

אלדי⁴⁵ פי אלשערא, ודלך לאן למא
ארסל אלבארי תע' משה רבינו אלי
ישראל ואוראהם אלאיאת ואמנו כק'
ויאמן העם. וכאן אלמצריין טול תלך
אללילה⁴⁶ יטלאבוהם באן יומנו בעבודה⁴⁷
זרה וידכלו פי דינחם פלם יפעלוא,
לקולה בצלו חמדתי וישבתי. וליס
אדהאר גירה, ועלי מא מרחוהם אלאבא
ז"ל לא שינו את שמם ולא שינו את לשונם
ומא אשבה דלך. פלמא אמרהם
באומרה ערב להא דלך ותשבת בה
כק' ופריו מתוק לחכי.

וקולה בין הבנים אי אבתארת אלבארי מן
בין אלאמם כלהא כמא עמל אברהם
יצחק ויעקב לם ישרכו מע אללה אחד.
וכדלך צאלחי אלאמה. ואן אכטו יסירא
פאן אלכטא ערץ ואלטאעה אצל. פלדלך
קאלו בצלו חמדתי וישבתי, ואן גרת
עליהא אלמחן. תם ענד מא אמתחנתהא
בעד באלגיל⁴⁸ וגיל כק' הביאני אל בית
היין לם תדע אלדין ואן כאן ינאלהא
אלתפריט פהי תרגע אלי רבהא כקול
ושבת עד יי אלהיך ושמעת בקולו.

ולרבותינו ז"ל בפ' אמ' ר' עקיבא אמ' ר'
אחא בר חנינא מאי דכת' כתפוח בעצי
היער כן דודי בין הבנים. למה נמשלו
ישראל לתפוח, מה תפוח זה פריו קודם
לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע.
ההוא מינא דחזייה לרבא דהוה מעיין
בשמעתא ויתבא אצבעתא ידידה תותי
כרעיה וקא מייץ לה וקא מבע דמא מביני
טופריה אמ' ליה עמא דקדמיה פומיה
לאוזניה ברישא איבעי לכו למישמע אי
מציתו קיומי קבליתו ואי⁴⁹ לא קבליתו.
אמ' ליה אגן דסגינן בשלימותא כת' בן

פירוש זה, לפי שבאשר שלח הכוראית את משה רבינו
אל ישראל והראה להם את האותות והאמינו, כמו
שנאמר (שמות ד, לא) "ויאמן העם", וכל אותו הלילה היו
המצרים מבקשים מהם שיאמינו בעבודה זרה ויכנסו
לדתם, ולא עשו כן, כמו שאמר בצלו חמדתי וישבתי,
ולא נתנו תהילה לזולתו. וכפי ששיבחו אותם הז"ל
(שמו"ר א, א; ויק"ר לב, ה) ואמרו, שלא שינו את שמם ולא
שינו את לשונם ומה שדומה לכך. וכיון שציווה להם
את מצוותיו, ערכו לה המצוות והיא חמדתם, כמו
שנאמר ופריו מתוק לחכי.

ומה שאמר בין הבנים, כלומר בחירת הכורא מבין כל
האומות, כמו שעשו אברהם יצחק ויעקב שלא שיתפו
אף אחד עם ה'. וכך כל צדיקי האומה. וגם כשחטאו
מעט, הרי היה החטא מקרה, ועבודת ה' היתה עיקר.
ועל כך אמרו בצלו חמדתי וישבתי, גם בזמן הניסיון. [ד]
וכך גם בכל הניסיונות שבאו אחר כך מדור לדור, כמו
שאמר הביאני אל בית היין, לא קראה לאל אחר, וגם
כשבאה לידי רפיון, הרי היא שבה אל אלוהיה, כמו
שנאמר (דברים ה, ל) "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת
בקולו".

ולרבותינו ז"ל בפרק אמר רבי עקיבא (שבת פח, א), אמ'
רבי אחא בר חנינא, מאי דכתיב "כתפוח בעצי היער כן
דודי בין הבנים", למה נמשלו ישראל לתפוח, מה תפוח
זה פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו נעשה
לנשמע. ההוא מינא דחזייה לרבא דהוה מעיין
בשמעתא, ויתבא אצבעתא ידידה תותי כרעיה, וקא
מייץ לה, וקא מבע דמא מביני טופריה. אמר ליה, עמא
דקדמיה פומיה לאוזניה, ברישא איבעי לכו למישמע,
אי מציתו קיומי קבליתו ואי לא קבליתו. אמר ליה,
אגן דסגינן בשלימותא כתיב בן 'תמת ישרים תנחם'

(משלי יא, ג), הנך אינאשי דסגן בעלילותא כתיב בהו (שם) 'וסלף בוגדים ישדם'.

תמת ישרים תנחם הנלך אינאשי דסגן בעלילותא כת' בהו וסלף בוגדים ישדם.

ויש אומרים בדגלו עלי אהבה, שהבורא קבע לכל מצווה מ"ט פנים בטהרה וכמו כן בטמאה, כמנין "ודגלו", וכמו שנאמר (תהלים יב, ז) "אמרות ה' אמרות טהורות", ואף אם הם רבים יותר, לא ימעטו ממ"ט, ולא אדרשם.

וקולה סמכוני באשיות ירד בה כלום אלנביא וחי אלנחמות אלתי אועד אללה ישראל בהא עלי אידיהם אנהא תפרח כמא יפרח אלמסכאר מן אלנביד לאן לו לס יקדם אללה הדה אלנחמות אללאמה אי שי כאנו יתעזו בה פי הדא אלגלות לשדה אלטויל⁵⁰. פלדלך מתלת אלנחמות בקאני אלכמר.

[ה] ומה שאמר סמכוני באשיות, כוונתו בזה לדברי הנביא, והם הנחמות שהבטיח ה' על ידם לישראל בכך, שהם ישמחו כמו שהשיכור שמח מן היין, לפי שלולא שהקדים ה' את הנחמות הללו לישראל, לא היה להם כמה להתנחם בגלות הזו, מחמת גודל אריכותה. ולכן נמשלו הנחמות לקנקני היין.

רפרוני בתפוחים. כלום אלחכמים אלדי הו תורה שבכלפה לאן בהא יתם אלדין אלא תרי אן אליהודי יקרא אלמקרא ויחפטהא פאדא הו לס יקרא שיא מן אלמשנה ולא מן אלמלמוד תראה עאריא מן אלדין וליס פיה אללה ולא תבין להא אמאנה ולא ציאנה לאן אלתפסיר אלמנקול אלדי בה יוערף אללה לס יערפה פהו יבקא פדמא. פלדלך נסב שימוש רבותינו ונקלהם אלי ראיחה אלתפאח לאנה ירד אלרוח מתלה.

רפרוני בתפוחים. הם דברי החכמים, שהיא התורה שבעל פה, לפי שבה נשלמת הדת. הרי אתה רואה שהיהודי קורא את המקרא ושומר אותו, ואף על פי כן, אם לא יקרא דבר מהמשנה ולא מן התלמוד, תראה שהוא ערום מן הדת, ואין בו הכרה בה', ואין לו אמונה ולא צניעות, שכן אינו מכיר את הפירוש שנמסר במסורת, שהוא הפירוש שעל ידו מכירים את ה', ולכן הוא נשאר במצבו ואשם. ולכן ייחס את שימוש רבותינו וקבלת המסורת מהם לריח התפוחים, כיון שהוא משיב את הרוח כמותו.

כי⁵² חולת אהבה אני. לאני מריצה, אי אני כאטיה.

כי חולת אהבה אני, כיון שאני חולה, כלומר, אני חוטאת.

שמאלו תחת לראשי. כוונתו בשמאלו להגנתו עליה, והוא בזמן המלכות, שכן בזמן ההצלחה שהיתה תפילת הבריות נשמעת, מעט מהשמירה היה מספיק. אבל כשהבריות הם בזמן הניסיון, הם צריכים לכח גדול למען יעמדו בקושי המצב, ועל דרך מה שאמר

[ו] שמאלו תחת לראשי. כוונתו בשמאלו להגנתו עליה, והוא בזמן המלכות, שכן בזמן ההצלחה שהיתה תפילת הבריות נשמעת, מעט מהשמירה היה מספיק. אבל כשהבריות הם בזמן הניסיון, הם צריכים לכח גדול למען יעמדו בקושי המצב, ועל דרך מה שאמר

אלחאלה ועלי מא קיל אלנבי לך עמי בוא
בחדריך וסגור דלתך בעדך. וקאלו מלמד
שניתנה רשות למחבלים לחבל. פלדלך
געלנא אלימין ללגלות וכקו' נשבע יי
בימינו וג' אי ארא גמע אללה אלגלויות
תכון אלנצרה קויה ולא⁵⁴ ימכן מנא
אעדאינא ולא יטעמו טעאמנא ולא ישרבו
שראבנא כל נחן נתמכן מנה ונחמד אללה
עלי דלך. ופי וקת אלצעף ק' וירא כי אין
איש אלי ותושע לו זרועו וג'⁵⁵.

תפסיר ז-יג

[ז] השבעתי אתכם. בלאם אלולי
ללגמאעה. יקול לא תתירו אלמחבה אי
אלמלך ליגי פי גיר וקתה ואלא פתכונו
האלכין באלצבא ואלאיאיל פי כל מוצע
מקתלין ולא יתם לכם שי לאנכם
תתחרכון פי גיר וקתכם פאצברו אלי
אלוקת אלדי קדרה אלבארי פתגי
אלנצרה כמא תרידו ועלי מא קאל אשרי
המחכה ויגיע אי ארא לס יחכה אינו מגיע.
[ח] קול דודי. כטאבה אלולי נעם כאן
[ילומ]נא אצבר אלי אלוקת אליס במצר
כאן אלחאלה [כדא] בצות ודיד קד גא
ואתבא מגרי אלגבאל קאפו [עלי] אלמג...
אליפאע. [ט] דומה דודי. אן ישבה ודידי
חיניד ללצבי או ליעפור אלאיאיל,
פאדאח ובעד מדה קאים ורא חיסאנא
ואן כאן פימא מצא כאן מטל מן אלטיקאן
מתטלע מן אלכנא. [ז] ענה דודי. חתי
אבתדא וקאל לי, קומי יא צאחכתי יא⁵⁶
חסנתי ותעאלי. [יא] כי הנה הסתו עבר.
לאן אלשתא עבר, ואלמטר מצא וזאל.
[יב] הנצנים. ואלנואיר צהרת פי אלארין,
וובר אלכרם פקד דנא וקתה, וצות

הנביא (ישעיה כו, ב) "לך עמי בוא בחדריך וסגור דלתך
בעדך", ואמרו (מכילתא בא מסכתא דפסחא יא) מלמד שניתנה
רשות למחבלים לחבל. ולכן הנחנו את הימין לזמן
הגלות. וכן נאמר (ישעיה סב, ח) "נשבע ה' בימינו ובזרוע
עזו אם אתן את דגך עוד מאכל לאויבך ואם ישתו בני
נבר תירושך אשר יגעת בו, כי מאספיו יאכלהו והללו
את ה' ומקבציו ישתהו בחצרות קדשי", כלומר
שכאשר יקבץ ה' את הגלויות תהיה הגנתו בתוקפה ולא
תהיה לאויביו יכולת עלינו ולא יאכלו את מאכלנו ולא
ישתו את משקינו, אלא נהיה אנחנו בעלי היכולת ונהלל
את ה' על כך. ובזמן החולשה אמר (ישעיה נט, טז) "וירא
כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו
וצדקתו היא סמכתהו".

תרנ"ג ז-יג

[ז] השבעתי אתכם. הם דברי הנביא לקהל ישראל. הרי
הוא אומר, אל תעוררו את האהבה, כלומר המלוכה,
לבוא לפני זמנה, שאם לא כן הרי תהיו אוכדים
כצבאים ואיילים שהם נהרגים בכל מקום, ולא
תשלימו כלום, כיון שתפעלו לפני זמנכם. אלא המתינו
עד הזמן ששיערו הכורא, ואז תבוא ההגנה כפי שתמצו,
וכמו שאמר (דניאל יב, יב) "אשרי המחכה ויגיע", כלומר,
כאשר אינו מחכה אינו מגיע. [ח] קול דודי. הם דברי
הנביא. אכן היה לנו להמתין לזמן זה, כלום לא היה
המצב כך במצרים, שהיה קול דודי מגיע והתקיים
בדרך ההרים, מקפץ על הגבעות. [ט] דומה דודי.
שידמה דודי אז לצבי או לעופר האילים, והרי הוא, גם
אחר זמן, עומד אחר כתליו, ועם כל מה שעבר, הרי
הוא משקיף מן החלונות, מציץ מן החרכים. [ז] ענה
דודי. עד שהתחיל ואמר לי, קומי, את רעיתי, את יפתי,
וגשי אלי. [יא] כי הנה הסתו עבר. כיון שהחורף עבר,
והגשם הלך וחלף. [יב] הנצנים. והתחלות הצמיחה נראו

אלטאיר קד סומע ענדנא. [יג] התאנה חנטה. אלתיין קד נצנ פנה ואלורגון בעד אן כאן יאבסה חצלת לה אלראיחה. פקומי יא חסנה ותעאלי.

שרח ז-יג

[ה] יריד בה אן אללה פך אבאינא מן אסר אלמצריין בזכות אלאבא ואלאמהא וואד קד כאן נאלהא שקא וח.. פלמא בלג אלוקת פרז ענהם. ומן אין אן אבא סמיו הרים לקולה שמעו הרים את ריב יי. ומן אין אן אלנבעות אמהא לקו עד תאות גבעות עולם. ... גמיע ברכאת אלא[כא] ואל[אמה] את תחצל לך.

[ט] דומה דודי. וכאן ישבה ודידי חנינד ללצבי או ליעפור אלאיאל. יוקאל אן אלצבי ואליעפור לו נאבא ען וט[ג] המא זמאנא טוילא לכאן אנתהא אמרהמא, אן י[ר]געא אלי וטנהמא, ולדלך קאל דומה דודי לצבי או לעופר אי לא בר אן תרגע אלשכינה אלי יש' כמא כאנת [מתל] אלצבי אדא נאם פעינה אלי ואחדה⁵⁷ מפתחה ... וכדלך אלכארי מעאניתה .. בעד ענהא פענאיתיה [מעו]א בקולה הנה לא יום ולא ישן...

שרח יד-יז

[טו] ... פיהא⁵⁸ אלאטפאל ויגו מעהם כצביאן ו.. פאי כאן צבי יציח לציאחהם פיאכדיה ויטרח פעמל אללה מעהם נסיונות וכלצהם [עלי מא] סנדכר דלך פי תחת התפוח עוררתך. [וקאלו] ז"ל ולא יכלה עוד הצפינו, ואמאי תצפניה ותיזיל [אלא] כל היבא דהוה שמע מצראי דמיתיליד יעוקא יעוקא דמיטו התם כי היכי דנישמעינהו ועאן[י וקד] שמע יעוקא חכריה מגואי ובאכי והינו ד[כתיב אחזו

בארץ, וזמן הזמירה כבר הגיע, וקול התורים כבר נשמע אצלנו. [יג] התאנה חנטה. והתאנה כבר הבשילה את הבוסר שלה, וגפני היין אחר שכבר יבשו הגיע להם הריח. ועל כן קומי, את יפתי, וגשי אלי.

פירוש ז-יג

[ה] כוונתו בזה שה' גאל את אבותינו משבי המצריים בזכות האבות והאמהות, ואף על פי שהשיגום יגון ואנחה, כיון שהגיע הזמן הוציאם לחירות. ומנין שהאבות נקראים הרים, שנאמר (מיכה ו, ב) "שמעו הרים את ריב ה'". ומנין שהגבעות הן האמהות, שנאמר (בראשית מט, כו) "עד תאות גבעות עולם", [שפירושן], כל ברכות האבות והאמהות יבואו עליך.

[ט] דומה דודי. והיה דודי דומה אז לצבי או לעופר האיילים, יתפרש, שהצבי והעופר, גם אם הסיחו דעתם ממולדתם זמן ארוך כיון שעניינם מופלג, הם שבים אל מולדתם, ועל כן אמר דומה דודי לצבי או לעופר, כלומר אי אפשר שלא תשוב השכינה אל ישראל כאשר היתה [כמו] הצבי, שכאשר הוא ישן הרי עינו האחת פקוחה, וכך השגחת הבורא, הרי גם אחרי שהרחיקה הרי היא עמהם, כמו שאמר "הנה לא יום ולא ישן [שומר ישראל]."

פירוש טו-טז

[טו] [כיון שגזר פרעה להרוג את הזכרים, היו ישראל מתקינים מחילות ומטמינים] בהם את התינוקות. ובאו המצריים עם ילדיהם הקטנים, ובכל מקום שהיה תינוק, היה פועה לעומת פעייתם, והיו לוקחים אותו ומשליכים אותו. ועשה ה' להם נסים והצילם כפי שנבאר בפירוש "תחת התפוח עוררתך" (להלן ה, ה). [ואמרו] ז"ל (סוטה יב, א), "ולא יכלה עוד הצפינו" (שמות ב, ג), ואמאי תצפניה ותיזיל, [אלא] כל היבא דהוה שמע מצראי דמיתיליד יעוקא יעוקא דמיטו התם כי היכי דנישמעינהו ועאן[י, וקד] שמע יעוקא חכריה מגואי

לנו] שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים, .. ענא אלשועלים אלדין [ב]דו אצביא אד... צנאר לים פיהם פטנה.

[טז] דודי לי ואני לו. [נאמר על] פקידת מצב האומה שנמשלה לשושנים. מה שאמר דודי לי, כלומר גם כאשר חלו בי כל המאורעות, אינני עוזבת את עבודתו, לפי שאין היא מוחלפת בעבודת זולתו. דודי לי ואני לו, וכמו שנאמר (ישעיה מג, כא) "עם זו יצרתי לי".

[קאלו⁵⁹ רבו ז"ל על שלשה דברים] העולם⁶⁰ קיים על הדין ועל האמת ועל השלום. הדין הוא אלמשפט האמת הוא אלאמונה השלום הוא אלצדק. כמו ק' צדק ושלום נשקו. החדד הוא גמילות חסדים. אלתורה היא אלמשפט לאן אן לש יעלם אלתורה לש יעלם אלמשפט. ואלעבודה היא אלצדקה כמא ק' וצדקה תהיה לנו כ'. ואלחדד הוא אלהמים. ופי אלחדדי.. [כמא ק] אל כי אמרתי עולם חסד יבנה.

תפסיר יז

[יז] קולחא איצא .. קובל .. קיל לה פי אמר אלצבר. עד שיפוח היום. אצבאח אלי אן יתרוח אלהאאר ויזול אלטלאל פאלאן תחול ענהם יא וידי ותשבה ללצבי פי הרבה או ליעפור אליאיל פי גריה אלמומלין אלהגע אלי אן נתמע עלי גבאל אלקראבין.

שרח יז

קו' עד שיפוח היום יריד בה אלי אן ינפך ריח אליום אלמומול אלמטר [והי דו] לה ישראל ותזול אדוול אלתי לאומות העולם פלא תכון סכינתך מעהם פי אעטאך אדוילה להם כל..נגיב ענהם אלי אן יגי אלוקת פנתמע אלי גבאל אלקראבאן יעני גבאל אלקרס אלמערופ

ובאבי, והינו ד[כתיב "אחזו לנו] שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים". [וכינה אותם בשם] השועלים שהם אשר לקחו את התינוקות הקטנים ... אין בהם תבונה.

[טז] דודי לי ואני לו. [נאמר על] פקידת מצב האומה שנמשלה לשושנים. מה שאמר דודי לי, כלומר גם כאשר חלו בי כל המאורעות, אינני עוזבת את עבודתו, לפי שאין היא מוחלפת בעבודת זולתו. דודי לי ואני לו, וכמו שנאמר (ישעיה מג, כא) "עם זו יצרתי לי".

[נאמרו רבותינו ז"ל (אבות א, יח; בלה רבתי ג, א), על שלשה דברים] העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום. הדין הוא המשפט, האמת היא האמונה, השלום הוא הצדק, כמו שנאמר (תהלים פה, יא) "צדק ושלום נשקו". החדד הוא גמילות חסדים. התורה היא המשפט, כיון שאם אין יודעים את התורה אין יודעים את המשפט. והעבודה היא הצדקה, כמו שנאמר (דברים ו, כה) "וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת" וכו'. והחדד הוא הרחמים. ובחסדים [מתקיים העולם כמו שנ]אמר (תהלים פט, ג) "כי אמרתי עולם חסד יבנה".

תרגום יז

[יז] גם זה עוסק במה שהיא שואלת אימתי יפגשו, והוא מדבר עמה על ענין ההמתנה. עד שיפוח היום. עד שינשבו רוחות היום, ויסורו הצללים, אז תחול עליהם, אתה ידידי, ותדמה לצבי בכריחתו או לעופר האילים בהסבתו פניו אחור בתקוותו לשוב, עד שנתקבץ על הרי הקרבעות.

פירוש יז

[יז] במה שאמר עד שיפוח היום, כוונתו עד שינשבו רוחות היום המורידות את המטר, והיא מלכות ישראל. ויסורו המלוכות של אומות העולם, שהרי לא השכנת שכינתך עמהן כשנתת להם את המלוכות, אלא .. עמהם עד שיבוא הזמן, ואז נתקבץ להר הקרבן, כלומר הר בית המקדש הידוע בקרבעות. [ומתפרש "צל" לשון]

באלקראבין. [ויכון צל נ]צר [משחק] מן סר צלם מעליהם⁶¹. ישתק בטר מן ויבחר אותם בתוך אלדי קיל ען אלקראבין.

הגנה, [גנור] מ"סר צלם מעליהם" (במדבר יד, ט). וגנור בטר מ'ויבחר אותם בתוך" (בראשית טו, י) שנאמר על הקרבנות.

פרק ג

תרגום א-ה

תפסיר א-ה

[א] על משכבי בלילות. הדא כלאמאה קד כנת צאברה בכבל אלי אן בלג אלוקת פענד בלוג אלוקת. עלי מצנעי פי אלליל טלכת אלדי אחבתה נפסי וגהדת פי טלכה פלם אנדה. [ב] אקומה⁶² נא⁶³. פקולת אקום ואדור פי אלמדינה פי אלסואק ואלרחאב אטלב חביב נפסי פטלכתה ולם אנדה. [ג] מצאוני. פוגדוני אלחראס אלטאיפין פי אלמדינה סאלתהם הל ראיתם חב נפסי פקאלו לא. [ד] כמעט. פלא אגוז ענהם אלא יסירא, חתי וגדת [חב נ]פסי, פצבטת עליה ולם אדעה אלי אן גית בה אלי בית אמי, ואלי כדר ואלדתי. [ה] חסר.

פירוש א-ה

שרח א-ה

[א] קו' על משכבי בלילות יגעלנאה פי אמר כבל לאן כאן ענדהם אן אדא תמת אלסבעין סנה לדולה כבל יפתקדהם אללה ברחמתה כמא קאל אלגבי כי בה אמר יי כי לפי מלאת לכבל שבעים שנה אפקד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל אדמתכם⁶⁴. פענד מא תמת אלע' סנה⁶⁵ ולם יכן שי ... [יג]צבוהם חאדו ... [פ]למא תמת אלע' סנה לכשדים ולם ירי פרנא ללא... אללה אן יערפה כמ' ק' ואתנה את פני אל יי האלהים. פע... לקצה אלי תמאם ע' סנה ללכראב. ואן⁶⁶ אלתמאם ע' לדולה כשדים יפתקדהם ברחמתה

[א] מה שאמר על משכבי בלילות, מתפרש על עניין כבל, לפי שהיתה מסורת בידם שכאשר ישלמו שבעים שנה למלכות בבל יפקוד ה' אותם ברחמיו, כמו שאמר הנביא (ירמיה כט, י) "כי בה אמר ה' כי לפי מלאת לכבל שבעים שנה אפקד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה". ומיד כשנשלמו שבעים השנים ולא היה שום דבר [אלא שהפסיקו] לשעבדם [על ידי הבבלים]. וכאשר נשלמו שבעים השנים לכשדים ולא ראו את קץ [הגלות ביקש דניאל] מה' שיודיעו, כמו שנאמר (דניאל ט, ג) "ואתנה את פני אל ה' האלהים". והודיעו את הקץ שהוא בהשלמת שבעים שנה לחורבן, ושבהשלמת השבעים למלכות הכשדים יפקדם ברחמיו ויעלו, כמו שנאמר (ירמיה כט, י) "אפקד

64 אדמתכם] במקרא: המקום הזה.

65 3א נוסף: עלי מא ט'נו.

66 מכאן ועד סוף הפסקה ליתא א3א.

61 צר.. מן סר צלם מעליהם] רק בקטע ג.

62 2א 3ב

63 3א דילג כאן על תרגום הפסוקים.

ויצעדו כמ' ק' אפקד אתכם. כדלך כאן פי סנה אחדי לכורש נארא בהם פצעדו כק' בשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר י' מפי ירמיהו העיר י'. וקאל איצא וחו פקד עלי לבנות לו בית. פקולה בקשתי את שאהבה נפשי. עלי חסבהם.

וקו' 67 מצאני השומרים הסוככים בעיר. אלנביא ואלעלמ[על]ם חראם אלאמה והם אלמפתקדין אלמדון ליהלך מנהא אלדנוב. ואמא מצאוני אלאביר פהו ע[ן] אלאעדא לקו' הכוני פצעוני.

פקו' עד שהבאתיו אל בית אמי יריד בה אלי אלמקדש. וקו' ואל חדר הורתי יריד בה קדש הקדשים.

פלדלך יקול בעד דלך השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות אלי אסתעידו 68 אליס קד חסבתם חסאבא 69 וגלטתם פלו תחרכתם דלך אלוקת הלכתם פלמא תחרך אלאמר מן קבל אלבארי סבאחאנה 70 תם ולא תכאפו. פלדלך אחלפתכם אלא תתחרכו פי אלגלות אלכביר אלי אן יני אלוקת לילא תהלכין כמא תהלך אלצבי ואלאיאילי 71.

תפסיר ו-יא

[ו] והדא 72 איצא כלאם אלולי ללאמה אן פי וקת צעודהא מן מצר כאן אלנאס יקולון מי זאת עולה מן המדבר כתמרות מן הדה אלצאעדה מן אלכריה 73 כצעוד דכאן אלקדס אלדי לא יתקטע, מוכברה באלמסך אלכלאין 74 ואלכלאן ומן 75 כל דרירה עטאר 76. [ז] הנה מטתו. פארא

אתכם". וכך היה בשנת אחת לכורש, שהכריז להם ועלו, כמו שנאמר (עזרא א, א) "ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' מפי ירמיה העיר ה' את רוח כרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב" וגו'. ואמר עוד (שם, ב) "והוא פקד עלי לבנות לו בית". ואם כן מה שאמר בקשתי את שאהבה נפשי הוא על פי מחשבתם.

[ג] ומה שאמר מצאוני השומרים הסוככים בעיר, הם הנביאים והחכמים שהם שומרי האומה, והם המופקדים על המדינה לסלק ממנה את החטאים. אולם פסוק "מצאוני" השני (להלן ה, ז) הרי הוא על האויבים, שכן אמר שם "הכוני פצעוני".

[ד] ומה שאמר עד שהבאתיו אל בית אמי, כוונתו בזה אל בית המקדש. ומה שאמר חדר הורתי כוונתו בזה לקדש הקדשים.

[ה] ועל כן הוא אומר אחר כך השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות עד שתיוושעו, כלום לא הישבתם חשבונות וטעיתם, ואילו הייתם מתעוררים לעלות באותו זמן הייתם נשמדים, וכאשר תהיה ההתעוררות מצד הבורא ית' לא תיראו, ועל כן השבעתי אתכם שלא תתעוררו בגלות הגדולה לעלות, עד שיגיע הזמן, כדי שלא תשמדו כמו שנשמדים הצבי והאייל.

תרנים ו-יא

וגם אלו הם דברי הנביא לאומה בזמן צאתה ממצרים, היו בני אדם אומרים: [ז] מי זאת עולה מן המדבר כתמרות. מי היא זאת העולה מן המדבר כעליית עשן הקודש שאינו נפסק, מקוטרת במושק טהור ולבונה, ומכל אבקת מוכר בשמים. [ז] הנה מטתו. הנה מטת בעל

67 ב1 א1

68 בצבאות אלי אסתעידו] א3 ליתא.

69 חסאבא] א3 ליתא.

70 קבל אלבארי סבאחאנה] ב1: קבלה.

71 פלדלך אחלפתכם ... ואלאיאיל] א3 ליתא.

72 ט1 א, ב1

73 מן אלכריה] א3 ליתא.

74 אלכלאין] א3 ליתא.

75 ומן] ט1: ומעה.

76 כעין זה בתפסיר רס"ג: מבכרה באלמסך ולבאן דפי מן כל דרירה עטאר.

בסריר צאחב אלסלאמה סתין גבאר ידורון בה מן גבאברה ישראל. [ח] כלם אחזי חרב. כלם צאבטי אלסיוף מתעלמי אלהרב כל ואחד סיפה עלי ורכבה מן פוע אלליל. [ט] אפריון. והו אלוקת אלדי עמל פיה אלקצר אלמלך צאחב אלסלאמה מן אעואד אללבנאן. [י] עמודיו עשה כסף. עמדתה עמלהא פצה רפאדתה דהב מקעדתה ארגואן וסטה מנטוס בכל שי מחבוב ממא גמעה מן אהל ירושלם. [יא] צאינה וראינה. אכרנן נאטרן יא אהל ציון זינה אלמלך צאחב אלסלאמה פאלחאג⁷⁷ אלדי תונת לה אמה פי יום סרורה ויום⁷⁸ פרח קלבה.

שרח ו-יא

[י] מי⁷⁹ זאת. אן פי וקת צעוד ישראל מן מצר וחצלו פי אלבריה והם ראהלין כל יום, פאן אומות העולם ירו ענאכ תעמל מע ישראל, פאן אלגמאם באלנהאר כק' ויוי הולך לפניהם יומם בעמוד ענן, ובאלליל עמוד מן אלנהאר כק' ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם, וכאנת ז' עננים ד' מן ד' גואנבהם לימנע ענהם אלעעדא וואחד מן פוקהם ליסתרם מן אלשמס ואכר תחתם לימשו וכאנהם עלי וטא ואכר בין ידיהם יוטי להם אלטריק ויקתל⁸⁰ אלהיאת וידלהם עלי א... ראו אומות עולם עמוד אלגמאם י... ולא תחרבה אלריא [חב] אנו יענבו ... ופסרנאה מתל עמוד [אלככור] אן ... ליס תמיילה אלריאח כמא [קאלן] עשרה נסים נעשו בבית המקדש [ולא] נצחה הרוח את עמוד העשן. ... עלי הר סיני כאן ..בט למא ... [כט]ב אללה ישראל טייבה פחצלת פמתי אד.. מעה ... לרואיח אלדי כאנו פי אלברייח באל[לכנ] ובאלמס[ק] ..גה.

השלום ששים גבורים מקיפים אותה מגיבורי ישראל. [ח] כלם אחזי חרב. כלם תופשי החרבות, למודי מלחמה, כל אחד חרבו על ירכו מפחד הלילות. [ט] אפריון. והוא הזמן שהמלך בעל השלום עשה בו את ההיכל מעצי הלבנון. [י] עמודיו עשה כסף. את עמודיו עשה כסף, משכבו זהב, מושבו ארגמן, תוכו סדור בכל דבר אהוב ממה שקיבץ מאנשי ירושלים. [יא] צאינה וראינה. צאינה ראינה אתן, בנות ציון, בקישוטי המלך בעל השלום, הכתר שהכינה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו.

פירוש ו-יא

[י] מי זאת. שבזמן יציאת בני ישראל ממצרים והגיעו למדבר, כשהם הולכים בכל יום, היו אומות העולם רואים את הנפלאות שנעשו עם ישראל, שהם עמוד הענן ביום, כמו שנאמר (שמות יג, כא) "וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן", ובלילה עמוד של אש כמו שנאמר (שם) "ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם [ולילה]", והיו שבעה עננים, ארבעה מארבעת צדדיהם, לעצור את האויבים מלהגיע אליהם, ואחד מעליהם להסתירם מן השמש, ואחר מתחתיהם כדי שיהיו מהלכים והם על מדרך רגל מתוקן, ואחר לפניהם ליישר לפניהם את הדרך ולהרוג את החיות ולהראות להם את [הדרך ללכת בה], וכאשר ראו אומות העולם את עמוד הענן [הולך לפניהם] ואין הרוחות מזיזות אותו, היו מתפלאים על כך. [ואמר כתמרות עשן] ופירשנו אותו כמו עמוד העשן שבמקדש, שלא היו הרוחות מזיזות אותו, כמו שאמרו (אבות ה, ה) עשרה נסים נעשו בבית המקדש ולא נצחה הרוח את עמוד העשן. [ומה שאמר מקוטר מור ולבונה יתפרש] על הר סיני, שהיה דיבור הקב"ה עם ישראל בעל ריח טוב, והמשיל את

77 פאלתאגן 10: אלתאג. רס"ג: באלתאג.

79 א 23

78 ויום 10: ופי יום.

80 כאן מסתיים 12 דף 1.

אלה.. מ..ליך. וקאלו פי אלת[תלמוד]
המלתה.. (שבת פח, ב) כל דיבור ודיבור
שיצא מפי הקב"ה נתמ[לא כל ה]עולם
כולו בשמים. שנאמר לחייו בערונות
הבושם. ו[עלין] דלך [קאל] ההנא
מקוטר מור ולבונה.

ומן אלמ[דרש מי זא]ת עולה מן
המדבר⁸¹, עילוייה מן המדבר, [כהונה
מן] המדבר, לוייה מן המדבר, נבואה
המדבר, [משכן] מן המדבר, סנהדרין מן
המדבר. ואעטם אלמנקב ת[ורה] מן
המ[דבר]. בתמרות עשן. ר' אלעזר בשם
ר' [יוסי בן זמר]ה, בשעה שהיו ישראל
מתגוררין ממסע למסע היה עמוד ענן
עומד ועמוד האש צומח ועשן מערכה
עולה, ושני זקוקין של אש יוצאין מבין
שני בדי הארון והיו [שורפין לפניהם]
נחשים ועקרבים והיו אומות העולם
[רואין ומתיראין] שני תפול עליהם
אימתה ופחד. מקטרת מור, זה אברהם
אבינו, מזה המור הזה ראש [לבשמים,
כך אברהם ראש לצדיקים. מזה⁸² המור
הזה אינו מפיה ריחו אלא ב[אור, כך לא
הודיע אברהם מעשיו [הטובים אלא
בכבשן האש]. מכל אבקת רובל, זה
יעקב אבינו, [שהיתה מטתו] שלימה
לפניו ולא נמצא בה פסול. [א"ר תנחומא
מה קופת הר]וכל הזה יש בה מכל מיני
בשמים, [כך כהונה מיעקב ולוי]ה
מיעקב מלכות מיעקב.

[וימכן אן] מיטתו שלשלמה יריד אלכארי
כמא פסרנא [צאחב אל]סלאמה אי
אלדי אלסלאמה לה. ואלמיטה יריד [בה]
.... לאנה כאן יחמל מתל אלמיטה.

הריח לריח שהיה במדבר, בלבונה ומוסק. ואמרו
בתלמוד (שבת פח, ב) כל דיבור ודיבור שיצא מפי
הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים. שנאמר
לחייו בערונות הבושם. ועל זה אמר כאן מקוטר
מור ולבונה.

ובמדרש (שהש"ר), מי זאת עולה מן המדבר, עילוייה מן
המדבר, כהונה מן המדבר, לוייה מן המדבר, נבואה
מן המדבר, משכן מן המדבר, סנהדרין מן המדבר.
והגדולה שבמעלות היא תורה מן המדבר. כתמרות
עשן. ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה, בשעה שהיו
ישראל מתגוררין ממסע למסע היה עמוד ענן עומד,
ועמוד האש צומח, ועשן מערכה עולה, ושני זקוקין
של אש יוצאין מבין שני בדי הארון והיו שורפין
לפניהם נחשים ועקרבים, והיו אומות העולם רואין
ומתיראין, שנאמר (שמות טו, טז) תפול עליהם אימתה
ופחד. מקטרת מור, זה אברהם אבינו, מה המור הזה
ראש לבשמים, כך אברהם ראש לצדיקים, מה המור
הזה אינו מפיה ריחו אלא באור, כך לא הודיע אברהם
מעשיו הטובים אלא בכבשן האש. מכל אבקת רובל,
זה יעקב אבינו, שהיתה מטתו שלימה לפניו ולא נמצא
בה פסול. א"ר תנחומא, מה קופת הרובל הזה יש בה
מכל מיני בשמים, כך כהונה מיעקב ולוייה מיעקב
מלכות מיעקב.

ויתכן שבמה שאמר "מיטתו שלשלמה" כוונתו לבורא,
כפי שפירשנוהו "בעל השלום", כלומר – מי שהשלום
שלו. וב"מיטה" כוונתו ל[ארון הברית] כיון שנושאים
אותו כמו המיטה.

וקאלו⁸³ רבות' פי צאנה וראנה בנות ציון, בנים המצויינין לי, יריד אלמזינין באלציצית וסאיר אלמצות. במלך שלמה, במלך שהשלוס לו, יריד אלכארי. בעטרה שעטרה לו אמו, זה אהל מועד שהוא מצוייר בתכלת ובארגמן ובשש. אמו, אין אמו אלא ישראל, שנאמר ולאמי אלי האזינו. ביום חתנתו, ביום ששרת שכינה. וביום שמחת לבו, ביום שירדה אש חדשה מן המרום ולחכה על גבי המזבח את העלה ואת החלבים, שנאמר ותצא אש וגמ'.

ואמרו רבותינו (תו"ב שמיני מכילתא דמילואים טו) בכתוב צאנה וראנה בנות ציון, בנים המצויינין לי, כוונתם המזויינים בציצית ושאר המצוות. במלך שלמה, במלך שהשלוס שלו, כוונתם לבורא. בעטרה שעטרה לו אמו, זה אהל מועד שהוא מצוייר בתכלת ובארגמן ובשש. אמו, אין אמו אלא ישראל, שנאמר (ישעיה נא, ד) "ולאמי אלי האזינו". ביום חתנתו, ביום ששרת שכינה. וביום שמחת לבו, ביום שירדה אש חדשה מן המרום ולחכה על גבי המזבח את העלה ואת החלבים, שנאמר (ויקרא ט, כד) "ותצא אש" וגומ'.

פרק ד

תרגום א-ז

ואלו דברי הבורא לאומתו.

תפסיר א-ז

והרא אכר כטאב אלכארי לאמתה.

[א] הנך יפה רעייתי. הנה את יפה, את רעייתי, הנה את יפה, בהיות עיניך משקיפות כיונים המשקיפות, לפי שתוך צעיפך מנן עליהם. וכבר היה שערך בזמן שמירתך את המצוות, כמו עדר העיזים הנשקף מהר גלעד בתכלית השחור. [ב] שניך כעדר הקצובות. ושיניך הם כעדר הנבחר העולה מן הניקיון, וכולן מתאימות ומשכלת אין בהן. [ג] כחוט השני. וכמו חוט הקרמיו היו שפתותיך באדמומית, ודיבורך נאה, ומצחך הוא כפלה הרימון המתאים, ותוך צעיפך מתאים בהתאמה היפה ביותר. [ד] כמגדל דויד. וכמו מגדל דויד הגלוי כך היה צוארך מתאים, הבנוי לגבהים, והיו אלף מגנים תלויים וקשורים בו, וכל נשקי הגבורים מקיפים אותו. [ה] שני שדיך. ושני שדייך כדמות עפרים תאומי הצבייה האוהבים זה את זה, הרועים את האומה המשולה לשושנים. [ו] עד שיפוח. ועל כן המתני בזמן הניסיון עד שינוח היום

[א] הנך יפה רעייתי. הנה את יפה, את רעייתי, הנה את יפה, בהיות עיניך משקיפות כיונים המשקיפות, לפי שתוך צעיפך מנן עליהם. וכבר היה שערך בזמן שמירתך את המצוות, כמו עדר העיזים הנשקף מהר גלעד בתכלית השחור. [ב] שניך כעדר הקצובות. ושיניך הם כעדר הנבחר העולה מן הניקיון, וכולן מתאימות ומשכלת אין בהן. [ג] כחוט השני. וכמו חוט הקרמיו היו שפתותיך באדמומית, ודיבורך נאה, ומצחך הוא כפלה הרימון המתאים, ותוך צעיפך מתאים בהתאמה היפה ביותר. [ד] כמגדל דויד. וכמו מגדל דויד הגלוי כך היה צוארך מתאים, הבנוי לגבהים, והיו אלף מגנים תלויים וקשורים בו, וכל נשקי הגבורים מקיפים אותו. [ה] שני שדיך. ושני שדייך כדמות עפרים תאומי הצבייה האוהבים זה את זה, הרועים את האומה המשולה לשושנים. [ו] עד שיפוח. ועל כן המתני בזמן הניסיון עד שינוח היום

86 [נאטרה] ט נאטרה.

87 11 ב

83 11 א

84 התפסיר גם בקטע ט 11 ב.

85 עיניך] ט עיניך.

שיפוח. פלדלך תצברי פי וקת אלמחנה אלי
אן יתרוח אלנהאר ותזול אלטלאל אמצי
אלי גבל אלמסך ואלי יפיעה אללכאן
אלדכי. [נ] כלך יפה. פאן כנתי עלי תלך
טריקה פכלך חסנה יא צחבתי ועיב ליס
פך.

שרח א-ז

[א] שרח דלך. הנך יפה רעיתי ישיר אלי
אלאעמאל אלנמילה אי אדא כנתי פי
אלטאעה מא אחסנך. ולם קאל הנך יפה
מרתין, יריד אלמקדשן וקת כאנת אלאמה
פיהמא טאיעה.

עניך יונים ישיר אלי אלסנהדרין, אי אנמא
יתם חסנך ככון אלסנהדרין פך, אלדין
ינטרו אלי אחואלך כנטר אלחמאם ברנה ען
בעד, כק' והיה אם מעיני העדה, אלדין הם
אלסנהדרין, הם אלדין דברו אחואלך
וחרמך מחפוטין בתדביר האולי. הו קולה
מבעד לצמתך, מן דאכל נקאבך. וקד כאן
שערך פי וקת אלטאעה כדוד אלמאעז אי
כאנו רגאלך אעפא פי וקת אלטאעה פאדא
כאן ארגל עפיף כאנת אלמראה עפיפה
לאן פסאד אלמראה אנמא יכון אדא ראת
אלוזן פאסדא כמ' ק' רבות' כל המזנה
[אשתו מזנה עליו]...

[ה] [כמגדל⁸⁸ דוד] ... שלמה
...הם פסמי מגדל

בני לתלפיות עה.

אלף המגן תלוי [עליו] ירושלים
ל.. לעלק לה כרג פאדא
וקד תקד סאיר אלקצור
אלתי פכאן⁸⁹ ציאהא יראה
אלאנסאן עלי בעד ומן ההנא רסמת מלכות
אדום הרשעה אעני רומה עלי כל אמיר
יניחא אן יבני פיהא קצרא עלי מא סבק בה
דויד פי ירושלים. ויקאל אן בדלך כאן פי

ויסורו הצללים, לכי אל הר המור ואל גבעת הלבונה
הזכה. [נ] כלך יפה. ובהיותך בדרך זו, הרי כולך יפה,
את רעיתי, ומום אין כך.

פירוש א-ז

[א] ביאור דבר זה. הנך יפה רעיתי רומז על המעשים
הטובים, כלומר כאשר היית בעבודת ה' מה יפית.
ולמה אמר הנך יפה פעמיים, רוצה לומר שני
המקדשים, בזמן שעם ישראל היה עובד בהם את
הבורא.

עניך יונים רומז על הסנהדרין, כלומר שלא ישלם
יופיך אלא בהיות הסנהדרין בתוכך, שהם המשקיפים
על מצבך כפי שמשקיפות היונים על מגדלן ממרחק.
כמו שנאמר "והיה אם מעיני העדה" (במדבר טו, כד),
שהם הסנהדרין, הם אלו שמנהיגים את מצבך.
ואיסוריך נשמרים בהנהגתם של אלו, זהו שאמר
מבעד לצמתך, מתוך צעיפך. וכבר היה שערך בזמן
שמירת המצוות בעדר העזים, כלומר, היו אנשיך
צנועים בזמן שמירת המצוות, וכאשר האיש צנוע גם
האשה צנועה, כיון שקלוקלה של האשה אינו בא אלא
מתוך שהיא רואה את קלוקלו של האיש, כמו שאמרו
רבותינו (סוטה י, א) כל המזנה אשתו מזנה עליו.

[ה] [כמגדל דוד] ... שלמה ונקרא
מגדל [דוד]

בני לתלפיות

אלף המגן תלוי [עליו. פירוש, שהיו אלף מגדלים
ב]ירושלים והיו תלויים [כולם] כמגדל דוד. וכיון
ש[היה מגדלו של דוד דולק] היו דולקים שאר
הארמונות אשר [סביבותיו] והיה האור שלהם נראה
לאנשים למרחקים. ומכאן קבעה מלכות אדום
הרשעה, רצוני לומר רומה, לחזק על כל שליט
המגיע למשול בה, שיכנה בתוכה ארמון, על דרך מה
שעשה דויד מקדם בירושלים. ויש אומרים שכמו כן

היה גם בעיראק בזמני עבר.

אלעראק פי מא מצא.

[ה] שני שדיך. רומזו על משה ואהרן שהיו אוהבים זה את זה ולא היה אחד מהם מקנא בשני. הנך רואה שאהרן הנחיל את טובו לבנו ונאמר לו בו "ברית מלח עולם היא [לפני ה' לך ולזרעך אתך]" (במדבר יח, יט), ולא קינאו בו אחיו, ובני משה רבינו לא השיגו דבר מדרגות אביהם, אלא נאמר "בניו יקראו על שבט הלוי" (דה"א כג, יד).

[ה] שני שדיך. ישיר אלי משה ואהרן אנהם מתחאבין ומא כאן ינאר אלוואחד באלאכר. אלא תרי אן אהרן אעטי נעמה עלי כנה וקיל לה פיהא ברית מלח עולם היא. פלם ינאר עליה אכזה. ואולאר משה רבנו לם יחצל לה שי דרגה אביהם כל קיל בניו יקראו על שבט הלוי.

[ו] פקאל להא כמא כנתי חסנה פי וקת אלסא[כנה] פכדלך תצברין פי וקת אלמחנה. עד שיפוח אלי אן יתרוח אלנהאר נטיר קו' עד יערה עלינו רוח ממרום והיה מדבר לברמל וג'. ונסו הצללים ותזול אלדול. חניד אלך לי, תקול אלשכינה אלך לי אל הר המזר ואל גבעת הלבונה, הו אלמקדש שבנו הכהן פיה אלמסוך ולבונה זכה. פאן כנת עלי⁹⁰ הדה אלוותרה כלך יפה רעיתי ומום אין כך.

תפסיר ח-טו

והרא כטאב אלכארי -

[ו] והרי הוא אומר לה, כשם שהיית יפה בזמן הישיבה בארץ כך תמתיני בזמן הנסיון. עד שיפוח, עד שינוח היום, על דרך מה שאמר "עד יערה עלינו רוח ממרום והיה מדבר לברמל" וגו' (ישעיה לב, טו). ונסו הצללים, ויסור שעבוד המלכויות. אזי אלך לי, תאמר השכינה אלך לי אל הר המזר ואל גבעת הלבונה, הוא המקדש שבו היו המזר ולבונה זכה. [ו] וכאשר את נוהגת באופן הזה הרי כלך יפה רעיתי ומום אין כך.

תרגום ח-טו

ואלו דברי הכורא.

[ה] אתי מלבנון כלה. מעי כרגת מן אלקדס יא ערוס וכמא אן מעי כרגתי מן אלקדס כדלך מעי תדכלי. תשורי מראש אמנה ופי⁹¹ מגיד תם ... מן טרף מנון⁹² מן אול ראס סניר והו חרמון מן מואטן אלסכאע וגבל אלנמור. [ט] לבכתיני. חניד אחבכתיני יא אכתי יא ערוס אחבכתיני חניד אעטם מן מחבתך אלתי מצא אלתי כאנת באחד⁹³ עיניך או בעקד ואחד מן עקודך. [י] מא יפו. פמא אחסן מודאתך יא אכתי יא ערוס מא [אונד] מודאתך והי ענדי אגל מן שרב אלכמר לשארבה וראיחה אדהאנך אגל מן כל טיב. [יא] נפת. ואלשהד יקטר מן שפתך יא ערוס פי כטאבך וכאן אלעסל ואללכן [תח] לסאנך וראיחה תיאבך עבקה

[ה] אתי מלבנון כלה. יחד אתי יצאת מן המקדש, את, כלה, וכשם שיחד עמי יצאת מן המקדש כך יחד עמי תבנסי. תשורי מראש אמנה. ובבואך שם [תביטי] מקצה מנון, מראשית ראש סניר והוא חרמון, ממקומות מושב האריות והררי הנמרים. [ט] לבכתיני. ואז תחבכי אותי, את אחותי, את כלה, תחבכי אותי אז יותר מאהבתך שהיתה כאשר היית באחת מעיניך, או בפנינה אחת ממחרוזות הענק שלך. [י] מה יפו. הרי מה יפה ידידותיך, את אחותי, את כלה, מה [טובה] ידידותיך, והיא בעיני נכבדת יותר משתיית היין לשותהו, וריח שמניך נכבד מכל בשמים. [יא] נפת. והדבש מטפטף משפתותיך, את הכלה, בדיבורך, והדבש והחלב הם תחת לשונך, וריח כגדיך ריחני

כראיחה כבור אלקדס. [יב] גן נעול. ומתל אלנאן אלמצאן אכתי אלערוס ומתל אלוואדי אלמצאן ואלעין אלמא מכתום. [יג] שלחך. וגנאך כפרדוס אלרמאן פי חסנה מע סאיר אלחמאר ואלפואכה מע ראיחה אלכואפיר ואלשמאמא. [יד] נרד וכרכם. ופיהא אלנסרין ואלזעפראן ואלדדיר וקרפת אלטיב מע סאיר אלעואד ואלזובאן ואלמסך ואלאחבאק⁹⁴ מע סאיר כיאר אלטיב. [טו] מעין גנים. ועין תגרי פי תלך אלגנה מן ביר נאבע וערבה אד הי מן אלקדס.

שרח ה-טו

[ה] שרח דלך. קלנא פי אתי מלכונן בלה מעי כרגת מן⁹⁵ אלקדס. [והו כמא קאלו אלחכ' אמר ר'] יהודה בר אידי א' ר' יוחנן [עשר מסעות נסעה שכינה וכנגדן גלתה סנהדרין והו פי] מסכת ראש השנה פי פרק [יום טוב. ופי זמיעהם גלא אלשכינה מעהם כמא קאלו] ר' שמעון בן יוחאי או' חביבין [ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שבכל מקום שגלו שכינה עמהן]. גלו לאדום שכינה עמהם. [וכשהם חוזרים שכינה חוזרת עמהם שנאמר אתי] מלכונן בלה אתי מלכונן וג'. ואמא אמר אלמני ואל... ג. מעי בדלך פי אלרסל מעי.

וקאלו אלחכ' פי [מסכת מגילה פי פרק בני העיר ואף כשהם ע] תידין להיגאל שכינה עמהם שנאמר ושב ה' אליהם [שבותך] והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהקב"ה [ה] שב עמהן מבין הגלויות. לעמרי אן בורא עולם [קד געל להדה אלממה מן אלתשריף ומא] דכר ידכר למחב מחבה כל דלך לתטיב נפוסהם [באן יערפהם עטים קדרה] אללה לא ידעהם מן רחמתה סמאם בנים לק' וסמאם אחי' למען אחי ורעי, לכנהם] ענדה מתלה, סמאם סגולה

כריח קטורת המקדש. [יב] גן נעול. וכמו הגן הנצור, כך היא אחותי הכלה, וכמו הנחל הנצור ועין המים החתום. [יג] שלחך. וגיעותך כפרדסי הרימונים ליופי עם שאר הפירות, עם ריח קינמון הקמפור והריחות הנעימים. [יד] נרד וכרכם. ובהם הנרקיסים והכרכומים וקני בושם, וקליפת הקינמון, עם שאר העצים ועצי הלבונה והמשק והריחניים, עם שאר המזכרים שבבשמים. [טו] מעין גנים. ומים ינבע בתוך אותה גינה מכאן נובעת שמימיה מתוקים, אשר היא מן המקדש.

פירוש ה-טו

[ה] ביאור ענין זה. אמרנו בפירוש "אתי מלכונן בלה", עמי יצאת מן המקדש. [והוא כמו שאמרו החכמים, אמר ר'] יהודה בר אידי אמר ר' יוחנן, [עשר מסעות נסעה שכינה וכנגדן גלתה סנהדרין, והוא ב] מסכת ראש השנה בפרק [יום טוב (לא, א). ובכולם גלתה השכינה עמהם, כמו שאמרו] [מגילה כט, א] ר' שמעון בן יוחאי אמר חביבין [ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שבכל מקום שגלו שכינה עמהן]. גלו לאדום שכינה עמהם. [וכשהם חוזרים שכינה חוזרת עמהם, שנאמר אתי] מלכונן בלה אתי מלכונן וג'. ואמנם ענין ההגעה ו[החזרה מבואר שהוא] עמי, וכמו כן בשילוחך הרי הוא עמי.

ואמרו החכמים ב[מסכת מגילה בפרק בני העיר (שם), ואף כשהם ע] תידין להיגאל שכינה עמהם, שנאמר ושב ה' אליהם את [שבותך] (דברים ל, ג), והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה [ה] שב עמהן מבין הגלויות. כחיי, שבורא עולם [אכן כיבד את האומה הזו ואף] זכור יזכור את אהבתו אשר אהב, וכל זה כדי לחזק את נפשם [בהודיעו להם את כבודם וביוודעם] שה' לא יעזבם מאהבתו, וקרא אותם בנים, כמו שנאמר, וקרא להם אחי, [למען אחי ורעי] (תהלים קכב, ה), [להיותם] כאילו עמו, קרא להם סגולה,

והיית' לי סגולה ואכתר מן הדא וארשד
[אלסכינה מעהם פי אלגלות כמא ערפנא
פי] הדא אלכתב ולא יכון אעטס מן הדא
אלתקריב. והו [קולה תשורי מראש אמנה,
אדא] בלגת אלגליות אלי בחר אמנה אלתי
בדמשק והו אלדי קאל געמן [הלא טוב
אמנה ופרפר] נהר מנון פרפר יסמא
אלכרדא פאדא בלגת אלגליות אלי הדין
אל[בחרין יסכחון ויתשרפון בתס] ביח
אלצ'בהא אלדי וצלחם אלי מוצעהם לאן
חו' ירושלים יבלג אלי דמשק [בקולה
ודמשק מעוחתי ו]מעוחתי ירושלים כק' זאת
מעוחתי ע' וכדלך יסכחון מן שניר אלדי הו
[בעי]ר מן דמשק ביום ואחד.

ממענות אריות מהררי נמרים. אלגליות
אלנאין מן נה' בלד אריות וכעדהם
אלמלך אלדי הם נמרים והם אקל מן
אלאריות.

[ט] וק' לבכתיני [כמא קאלת] געשה ונשמע
כאן קולתי דלך קול בלא עמל. פאדא עמלו
יציר קול ועמל. פלדלך [קאל באחת]
מעניך באחת ענק, מתל קולך או באחת
מעניך, או דא⁹⁶ או דא, לאן אמראה יען
עליהא חליהא מתל עינהא אד בה יתם
חסנהא.

[ז] מה יפ' יריד אלעלמא⁹⁷ לאן חסן אלאמה
כאלעלמא כמא אן חסן אלערוסה
ביזנהא.

וריה שמניך יריד בה שמן המשחה לאנהא
אגל מן כל טיב כאן יעמל פי אלעאלם.

[יא] גפת. אלפואיד אלדי יכרונהא אלעלמא
מן אלתורה לאן אלתורה מתלת באלדהב
ואלגוהר ובאלמא ובאלעסל ואללבן ובכל
[שי גוד. מתלת באלדהב⁹⁸] ומא הו אפצל

"והייתם לי סגולה" (שמות יט, ה). ויותר מכך בהליכת
[השכינה עמהם בגלות כמו שהודיענו] בכתוב הזה,
ואין גדול יותר מהקירוב הזה. וזהו [שאמר תשורי
מראש אמנה, כאשר] הגיעו הגלויות אל נהר אמנה
אשר בדמשק, והוא זה שאמר עליו געמן ["הלא טוב
אמנה ופרפר" (מ"ב ה, יב)], נהר מנון [ו]פרפר, והוא
הנקרא ה"ברדא". וכאשר הגיעו הגלויות אל שני
הנהרות הללו [ישירו ויהללו בשירה על] התפשטותם
עד מקומם, לפי שגבול ירושלים גיע עד דמשק, [כמו
שנאמר (זכריה ט, א) "ודמשק מעוחתי", והרי] מעוחתי
היא ירושלים כמו שאמר "זאת מעוחתי עדי עד" (תהלים
קלב, יד). וכמו כן ישבחו משניר אשר הוא מרוחק
מדמשק מהלך יום אחד.

ממענות אריות מהררי נמרים. הם הגלויות הבאות
מקצה ארץ [הממלכות המכונות] אריות, ואחריהם
הממלכות אשר הן נמרים, והם קלים מן האריות.

[ט] ומה שאמר לבכתיני הוא [כמה שאמרת] געשה
ונשמע, מאחר שאמירתך הזו היא אמירה בלי מעשה,
וכאשר תעשו כן יהיו אמירה ומעשה. ולכן אמר
באחת מעניך באחד ענק, כאומר או באחת מעניך,
או דא או דא, לפי שתבשיטי האשה גיכרים ביותר
במקום דוגמת עיניה, לפי שבו נשלם יופיה.

[ז] מה יפ'. כוונתו לחכמים, לפי שיופייה של האומה
הוא בחכמיה כמו שיופייה של הכלה הוא
בתבשיטיה.

וריה שמניך. כוונתו בזה לשמן המשחה, לפי שהוא
הנכבד מכל השמנים הנעשים בעולם.

[יא] גפת. היא התועלת שמוציאים החכמים מן התורה,
לפי שהתורה נמשלה לזהב ולאבנים טובות ולמים
ולדבש וחלב ולכל דבר טוב. נמשלה בזהב ובמה

מנה לק' הנחמדים מזהב ומפז רב. וקאל איצא לא יערבנה [זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז]. ובאלמא⁹⁹ לקו' הוי¹⁰⁰ כל צמא לכו למים. ובאלכמר ואללכן לקו' יין וחלב¹⁰¹ [נק' רבש וחלב¹⁰²] תחת לשונך. ובאלעסל לקול' ומתוקים מרבש וגו'¹⁰³.

וריה שלמותיך כמא קלנא אנהא כאנת עבקה מן יום¹⁰⁴ סיני. ויקאל אן אלמן אדא אכלוה ועדקו כאן עדקתם מתל אלמסך ותבקא אלראיחה פי תיאבהם.

[יב] גן נעול. ישיר בה אלי אבכאר¹⁰⁵ ישראל אנהם כאנו צינאת ומא כאן ידנו מנהם אלא חלאהם אלא תרי אן מא דכר מן בנות ישראל מן תקדם אליהא גוי אלא שלומית בת דברי לאן תלך חצל עליהא אלמחנה וגיראהא לס יחצל עליהא מחנה פלדלך דכראהא פי אלכתאב. וקאל גל נעול יריד אלרגל אנהם כאנו צינן מתל אלנסא. פאן קאל קאל כיף יקאל ען אלרגל אנהם¹⁰⁶ צינן אליס קאל יחזקאל עא"ל ענהם ואמר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו וגו' תם יקאל וימרו ב¹⁰⁷ ולא אבו שמוע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו. ויקאל כאן פיהם קום סו פלמא אן קאל להם משה רב' מתל דלך ולם יקבלו אמר אלבארי בשלשת ימי אפלה¹⁰⁸ פקתל אולאיך¹⁰⁹ אלפסאק כלהם ובקיו אלצאלחין וכאן פי דלך מחנה עלי אלמצריון וסתר עלי ישראל חתי לא ישמתו אלמצרבה¹¹⁰. הו קול אלעלמא גן

שנכבד יותר ממנו, כמו שאמר "הנחמדים מזהב ומפז רב" (תהלים יט, יא), ואמר עוד "לא יערבנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז" (איוב כח, יז). ולמים, כמו שאמר "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיה נה, א). וליין וחלב, כמו שנאמר (שם) "ובלא מחיר יין וחלב", [ואמר רבש וחלב] תחת לשונך. ולרבש, כמו שאמר "ומתוקים מרבש" וגו' (תהלים שם).

וריה שלמותיך. כמו שאמרנו, שבגדיה נספגו בריח מיום סיני. ויש אומרים שכאשר אכלו את המן והריחו, היה ריחם בריח המושק, ונשאר הריח בבגדיהם.

[יב] גן נעול. רומז בו אל בתולות ישראל, שהן היו מוגנות ולא היו יכולים לגעת בהן אלא המותרים להן. הרי אתה רואה שלא הזכיר מכות ישראל מי שבא עליה גוי אלא שלומית בת דברי, לפי שהיא לבדה לא עמדה בניסיון וכל הנשים זולתה עמדו בניסיון, ולכן הזכירה הכתוב. ואמר גל נעול, כוונתו לאנשים שהיו מוגנים כמו הנשים. ואם יאמר אומר, איך אפשר לומר על האנשים שהיו מוגנים, כלום לא אמר יחזקאל ע"ה עליהם "ואמר אלהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו וגו' ואחר כך אמר "וימרו בי ולא אבו לשמע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו" (יחזקאל כ, ז-ח). נשיב לו, שהיו ביניהם אנשים רעים, וכאשר אמר להם משה רבינו דברים כדוגמת אלו ולא קיבלו, ציוה הבורא בשלשת ימי אפלה והרג את החוטאים הללו כולם, ונשארו הצדיקים. והיו בזה ייסורים למצריים והגנה על ישראל, כדי שלא ישמחו המצריים לאידם. זהו שאמר

105 אבכאר] 1 אלבכאר.

106 אנהם] 1 + כאנוא.

107 41 ב

108 אפלה] 2 ב החשך.

109 51 ב

110 אלמצרבה] 1 בהם אלמצריון.

99 61 א

100 12 א2

101 הוא סיום הפסוק הנזכר, ובלא מחיר יין וחלב.

102 ככל הנראה דולגו תיבות אלו מפני הדומות.

103 דבש... וגו' ח ליתא.

104 יום] ב + הר.

החכמים גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הזכרים.

נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הזכרים.

[יג] שלחך. הזכיר מעלת החכמה והחכמים שהיו באומה. אחר כך הזכיר צניעות העריות בזכרים ובנקבות. אחר כך הזכיר את רוב הטובה שקיבלו, ובפרט סביבות ירושלים, ואמר שלחך פרדס רמונים. דימה את כל הגינות בפירותיהן לאילן שבו רימונים, מחמת יופיים. ויש אומרים שיש סביבות ירושלים שס"ה גנות גדולות שבכל אחת מהן יש שדה, והוא מנין אותיות שלחך. ובהם יש מכל טוב שבראו ה' וכל הבשמים, כמו שאמר שלחך פרדס רמונים עם פרי מגדים.

[יג] שלחך.¹¹¹ דבר שרף אלעלם ואלעלמא אלדי כאנו פי אלאומה. תם דבר עפה אלפרוג ללדבור וללאנאת. תם דבר אלנעם אלדי אעטו וסימא חואלי ירושלים פקאל שלחך פרדס רמונים, שבה אלאנאת כלהא פי תמארהא לשגר פיהא רמאן לאנה חסן ויקאל אן כאן חואלי ירושלים שס"ה גנאן כבאר פי כל ואחד מנהם ציעה והי ערד חרוף שלחך. ופיהא¹¹² מן כל טוב כלקה אללה וכל אלטיבה בק' שלחך פרדס רמונים עם פרי מגדים.

[יד] נרד וברכם. למה הגיע להם כל זה, לפי שהיו קוראים לו באר מים חיים שהיה במקדש, והוא ינבע כשיבוא המשיח. והוא זה שנאמר בו "והנה מים מפכים מן הכתף הימנית" (יחזקאל מז, ב), "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל" וג' (שם, יב), וכמו שאמר כאן מעין גנים.

[יד] נרד¹¹³ וברכם. לם יחצל להם דלך לאן כאנו יסמוהא באר מים חיים אלדי כאן פי אלמקדש והו יגרי פי מני אלמשיח הו אלדי קאל פיה והנה מים מפכים מן הכתף הימנית. ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל וג'. וכקו' ההנא מעין גנים.

ואמרו רבותינו שבזמן שיבת האומה, כאשר יבעירו בעלי עצי ההסקה את העצים בארץ ישראל יריחו ממנו את ריח העץ, לפי שכל המינים הצומחים יימצאו בארץ ישראל עד שאפילו הפלפל ימצא בה, כמו שאמר הבורא יתהדר ויתעלה "לא תחסר כל בה" (דברים ח, ט, ברכות לו, ב).

וקאלו רבותינו אן פי וקת אקבאל אלאמה כאן ארא אוקד צאחב [חט]אב בארץ ישראל ישתם מנהא ראיחא אלעוד לאן כל שי מן אלנבאת כאן פי ארץ ישראל חתי אלפלפל כאן פיהא לקול אלבארי גל ועז לא תחסר כל בה.

תפסיר ד, טז - ה, א

כטאבאחא בגץ .. אלבארי. פארא כאן אלאמר כדלך -

תרנים ד, טז - ה, א
דיבורה בלשון הבורא. וכיון שהיה הדבר כן -

[טז] עורי צפון ובואי תימן. יתעורר מי שיהיה בכבל מבני ישראל, וכל מי שיהיה בארץ אדום, יבוא ידידי [לגנו ויאכל] את פריי עם זאת. [א] תשובתה לו. באתי לגני. כבר שתו ועלצו אתם, ידידים.

[טז] עורי צפון ובואי תימן. פליתחרך מן כאן פי אלעראק מן ישראל וגמיע מן כאן פי בלד אלרום יגי¹¹⁴ וידיי [פ]איחתה ענד דלך. [א] גואבא להא. באתי לגני. קד שרבו ואטרבו¹¹⁵ יא וידיין.

פירוש ד, טז - ה, א

שרח ד, טז - ה, א

[טז] פי עורי צפון [יריד] ...גמיע מא פי אלעראק מן ישראל לאן אבתדא [אלגלות כאן פי] אלעראק ופיהם יקול ונקבצו בני יהודה ובני ישראל כמא כיננא פי ספר דינאל.

[טז] במה שאמר עורי צפון כוונתו לכל מי שנמצא כבבל מבני ישראל, לפי ש[ה]תחלת הגלות היתה [ב]כבל, ובהם הוא אומר "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל" (הושע ב, ב), כמו שביארנו בספר דינאל.

וקו' וכאי תימן גליות בעדהם יגון ובעד האול[אך] [סאיר אלגליות אלמדכורין פי] אלכתאב ישמעאל ואדום ואלבאקי תש... .. בק' מצפון תפתח הרעה. [ותימן] מן נסל עשו מן קו' תימן אומר [צפו וגעתם וקנז].

ומה שאמר וכאי תימן הוא על הגליות אחריהם יבואו, ואחריהם [שאר הגליות הנזכרות ב]כתוב, ישמעאל ואדום ושאר [הגליות]. וצפון רומז לגלות הראשונה] כמו שנאמר "מצפון תפתח הרעה" (ירמיה א, יד), [ותימן] מזרע עשו כמו שאמר "תימן אומר [צפו וגעתם וקנז] (בראשית לו, יא).

[וקאל] יזלו בשמיו אלקטרת. יבא דודי לגנו טהור אלשכינה פי אל[מקדש].

[ואמר] יזלו בשמיו היא הקטורת. יבא דודי לגנו הוא התגלות השכינה ב[מקדש].

פרק ה

[א] [באתי לגני. תשובתה] לו, כלומר כאשר היא באה אל בית המקדש. אריתי מורי היא קערת שמן המשחה. אכלתי יערי [הם הזבחים] שדמם נכנס לקודש. שתיתי ייני הם הנסכים והמנחות, [ודימה את] המנחות לייני הטוב ביותר. והזכירן בעניין השתייה לפי שהשתייה [בכלל אכילה] כמו שנאמר "ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגן תירשך ויצהרך", והתירוש הרי הוא יין, [ואמר בו "ואכלת"].

[א] [באתי לגני. תשובתה] לו, כלומר כאשר היא באה אל בית המקדש. אריתי מורי היא קערת שמן המשחה. אכלתי יערי [הם הזבחים] שדמם נכנס לקודש. שתיתי ייני הם הנסכים והמנחות, [ודימה את] המנחות לייני הטוב ביותר. והזכירן בעניין השתייה לפי שהשתייה [בכלל אכילה] כמו שנאמר "ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגן תירשך ויצהרך", והתירוש הרי הוא יין, [ואמר בו "ואכלת"].

[וקאל] אכלו רעים כהן גדול ואולאדה בק' כל זכר בכהנים. שתו ושכרו יריד גמיע אלכהנים [כמא ק'] ען אלמנחות לכל בני אהרן תהיה א' ולחם הפנים ואשכאה.

[ואמר] אכלו רעים, הם הכהן גדול ובניו, כמו שאמר "כל זכר בכהנים" (ויקרא ו, כב). שתו ושכרו כוונתו לשאר הכהנים, [כמו שאמר] על המנחות "לכל בני אהרן תהיה איש כאחיו" (ויקרא ז, ט), ולחם הפנים ומה שדומה לו.

תפסיר ב-ט

תרגום ב-ט

תם¹¹⁷ אכדת תדכר מא כאן [פי אלגלות אלואל] והדא כטאבהא ללולי ואלגמאעה.

אחר כך היא התחילה להזכיר את מה שקרה [בגלות הראשונה], ואלו הם דבריה לנביא ולציבור.

[ב] אני ישנה. אני, אף כאשר ישנתי, הרי לבי היה ערני בגלות הראשונה, והנה קול דודי מתדפק בדלת כשהוא אומר לי, פתחי לי את, אחותי, ידידתי, יפתי, יונה תמימה טהורה, כי ראשי כבר התמלא מן הטל ומקלעות שערותי כבר התמלאו מרסיסי הלילה. [ג] פשטתי. וכבר פשטתי את שמלתי, לכן אמרתי, איך אשוב ואלבש אותה, וכבר שטפתי את רגלי, ואיך אשוב ואטנף אותן בירידתי ממיטתי. [ד] דודי שלח. כיון שדודי המתין לירידתי שהתעכבה, הוא הכניס את ידו מהחלון, והמעיים שלי התגעשו באהבתו. [ה] קמתי אני. ותיכף קמתי לפתוח לדודי, וידי נטפו מושק וכך אצבעותי מושק טהור על כף המגעול. [ו] פתחתי. אז פתחתי את הדלת לדודי והוא קצף עלי ועבר. אלא שנפשי יצאה כשהוא דיבר איתי. אז ביקשתי אותו ולא מצאתי אותו, קראתי לו והוא לא ענה לי. [ז] מצאוני. אז מצאוני השומרים המסיירים בעיר, היכו אותי ופצעו אותי, הסירו את לבושי מעלי שומרי החומות. [ח] השבעתי. השבעתי אתכם, היא אומרת, בנות ירושלים, אם תמצאו את דודי אל תספרו לו שאני חולנית מצד האהבה. [ט] מה דודך מדוד. שואלים אותה השומעים ואומרים, באיזה דבר נחשב דודך, ובאיזה דבר דודך נכבד יותר מכל אחר, עד שהשבעת אותנו בשבועה הגדולה הזו.

היא עונה ואומרת, כבוד דודי –

[י] דודי צח. לכן ואדום, הדרת כבודו גדולה מרכבה. [יא] ראשו. על ראשו מצנפת עטורה באבנים טובות וזהב, ומקלעות שערותיו כתילי תילים שחורות כצבע העורבים. [יב] עיניו. ועיניו כעיני היונים על עינות המים, והן כאילו רחוצות בחלב ויושבות ביושר. [יג] לחיו.

תגיב הי ותקול שרף ודידי –

[י] דודי צח. ודידי אביץ אחמר אעטם היכתה¹²⁴ מן רבוה. [יא] ראשו. עלי ראסה עמאמה מוכללה גוהר וזהב וטפאירה מוערנה סודה כלון אלגראב. [יב] עיניו. ועיניה¹²⁵ כאעין¹²⁶ אלחמאם עלי אודיה אלמא וכאנהא¹²⁷ מגסולה

123 חלפתמונא חלפתינא יב

124 היביתה היבה יב

125 ועיניה ועינאה יב

126 כאעין כאעיון יב

127 1' א2

118 יב א1

119 כאן מסתיים 71.

120 יב 1ב

121 יב א2

122 אלמחבה מחבתה יב

באללכ¹²⁸ גאלסה עלי אעתדאל. [ג] לחיו. כדאה כמטירת אלדחאן פי מלוסתהא וכאלמוכמראת אלמטייבה פי ראיחתהא שפתאה חומר באלורד¹²⁹ ונכהתה אדא נטק יפוח מנהא כאלמסך אלכאלץ. [ד] ידיו. ידאה מע דראעיה כסבאיך¹³⁰ אלהב מנטומה באלזמרד¹³¹ גופה כאלעאג פי ביאצה מוחאטה באלגוהר. [ט] שוקיו. סאקיה כאעמדה רכאם מואססתאן עלי קואעיד מן דהב מנטרה חיוב כאלקדס שאב חסן אלקאימד¹³² כאלארוז. [טז] חכו ממתקים. נטקה חלו וכלה משתהא¹³³ הדא ודידי והדא צאחבי תקול בנאת ירושלם.

השבעתי אתכם קולהא ללאמם. מה דודך מדוד קואל אלאמם להא¹³⁴.

שרח ב-טז

[ב] פסרת¹³⁵ אני ישנה פי אלגלות אלאול. יריד בישנה אנהא¹³⁶ אקאמת תלך¹³⁷ ע' סנה ולם תתחרך וכאנת מנטרה למא אועד אללה עלי יד נביה ב' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה. לקולה ולכי ער קול דודי דופק לארסאל אלרסל אליהם לאן למא געל אללה פי קלב כורש אן ינאדי פיהם יצעדו בקולה העיר ה חרבהם חגי זכריה ומלאכי עלי אלטלוע פצעדו.

וקולה שראשי נמלא טל ידל אנה תחרך¹³⁸ אלאמר פי ניסן אלדי ה¹³⁹ זמאן אלטל לקולה פי עזרא ויגע החדש השביעי ובני

לחיו הן כמו תלמי בשמים בחלקותן, וכמו יינות מבושמים בניחווחן, שפתיו אדומות כמו שושנים, וריח פיו כשהוא מדבר בוקע מהן כמו מושק טהור. [יד] ידיו. ידיו עם זרועותיו הם כמו מטילי זהב, משובצים באבני פטדה, ותוכו כמו שנהב בלובן, מוקף בתכשיטים. [טז] שוקיו. שוקיו כעמודי שיש, מיוסדים על בסיסי זהב, הדרת כבודו כמו המקדש, בחור טוב קומה כארזים. [טז] חכו ממתקים. דיבורו מתוק וכולו נחשק, זה דודי, וזה חברי, אומרות בנות ירושלים.

השבעתי אתכם (פסוק ח) הוא דבריה לאומות. מה דודך מדוד (פסוק ט) הם דברי האומות אליה.

פירוש ב-טז

[ב] פירשתי "אני ישנה" בגלות הראשון. וכוונתו ב"ישנה" הוא שהיא עמדה שם שבעים שנה ולא התעוררה ללכת, והיתה ממתנת למה שהבטיח ה' ביד נביאו, כמו שנאמר "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם והקימתי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה" (ירמיה כט, י), וזהו שאמר "ולכי ער". "קול דודי דופק", לשלוח אליהם שליחים, כי כאשר הקב"ה שם בלבו של כורש לקרוא להם לעלות, כמו שנאמר "העיר ה' את רוח כרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב" (עזרא א, א), הגיעו אותם חגי זכריה ומלאכי לעלות, ועלו.

ומה שאמר "שראשי נמלא טל" מלמד שהדבר התעורר בניסן, שהוא זמן הטל. כפי שנאמר בעזרא (ג, א-ב) "ויגע החדש השביעי ובני ישראל בערים ויאספו

134 בכ"י דברים אלו כתובים על הגליון, ונראה שהוסיפם רבינו לאחר זמן, ובכ"י ה הוכנסו כאן בפנים.

135 פסרת] ח ליתא.

136 יריד בישנה אנהא] ח ליתא.

137 תלך] ח ליתא.

138 אנה תחרך] ח אן אתחרך.

139 הו] י ליתא.

128 יב 22

129 כאלורד] י כאלמסך ורד.

130 כסבאיך] י"א כאעמדה יב

131 באלזמרד] י באלגוהר, ובגליון: נ"א זמרד. בשרח כותב רבינו שמתרשיש מגיע ה"גוהר".

132 יב 1א

133 משתהא] משהא יב

ישראל בערים ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלם. ויקם ישוע בן יוצדק ואחיו הכהנים וזרבלבל¹⁴⁰ בן שאלתיאל ואחיו ויבנו את מזבח אלהי ישראל להעלות עליו עולות ככתוב בתורת משה איש האלהים. וסוף העליה היתה כאשר הגיע עזרא באב, כמו שנאמר "כי באחד לחדש הראשון הוא יסוד המעלה מבבל ובאחד לחדש החמישי בא אל ירושלם ביד אלהיו הטובה עליו". ולמאן אן כאן בחדש השביעי אבתראו פי אלבנא פלדלך קאל נמלא טל פי ניסן. קווצותי רסיסי לילה עלי מא יערף מן אלדומק אלואקע באלליל פ¹⁴¹ ניסן.

[ג] פשטת¹⁴² את כתנתי. ירד דולה אי קד נזעת תיאב אלמולך כיף ארגע אלכסהא ואנמא אבקא פיה מדה ויוול עני כקו' שבעים שבעים נחתך על עמך וג'. ואדא רחצתי את רגלי אי אדא חצלת פי אלמולך כיף ארגע אוסכהא אי אדא חצל עלי גלות פאנא פי הדא מפכרה.

[ד] ואדא ודידי שלח ידו מן החור מן אלתקב וחנת למא קאל אצערדו אי ארסל אלי אלאנביא יחנני עלי אלטלוע.

[ה] קמתי אני. פקמת ענד דלך אפתח לודידי אי אעמר ואעטם דלך. וירי נטפו מור. וכנת עלי צלאח.

[ו] פתחתי אני לדודי. פענד מא פתחת לודידי וגד עלי ונאב עני. אי למא אן אסתית עלי מלכי זאל עני לאן אלכטא אזאלה עני. בקשתי ולא מצאתי קראתי ולא ענני. במא כאן אל אלהיה מד זאלת פי כראב מקדש שני אלי חית אנתהינא¹⁴³ אליום ... במהרה בימינו. פלדלך קאל חמק עבר. ...

העם כאיש אחד אל ירושלם. ויקם ישוע בן יוצדק ואחיו הכהנים וזרבלבל בן שאלתיאל ואחיו ויבנו את מזבח אלהי ישראל להעלות עליו עולות ככתוב בתורת משה איש האלהים. ובכן עלו בניסן, וסוף העליה היתה כאשר הגיע עזרא באב, כמו שנאמר "כי באחד לחדש הראשון הוא יסוד המעלה מבבל ובאחד לחדש החמישי בא אל ירושלם ביד אלהיו הטובה עליו" (שם ז, ט). ובין שהתחילו בבנין בחדש השביעי, אמר "נמלא טל" בניסן. "קווצותי רסיסי לילה" לפי הידוע על סערות השלגים המתרחשות פתאום בלילות ניסן.

[ג] כוונתו בזה למלכות, כלומר, הורדתי את בגדי המלוכה, איך אוכל ללבוש אותם בחזרה. אבל אני אשאר עמכם זמן מה, והם יסתלקו ממני, כמו שנאמר "שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון ולהביא צדק עלמים ולהתם חזון וגביא ולמשח קדש קדשים" (דניאל ט, כד). וכאשר "רחצתי את רגלי", כלומר, כאשר השגתי את המלוכה, איך אחזור ואטנף אותה, כלומר, כאשר תבוא עלי הגלות. והרי אני מהרהרת בזה.

[ד] והנה דודי שלח ידו מן החור – מהחור, והתרגשתי כאשר אמר "עלו", כלומר, שלח אלי את הנביאים שידריכוני לעלות.

[ה] קמתי אני. ואז קמתי ופתחתי לדודי, כלומר לבנות ולהגדיל את זאת. וירי נטפו מור. והייתי בצדקות.

[ו] פתחתי אני לדודי. מיד שפתחתי לדודי, הוא קצף עלי ופנה ממני. כלומר, כאשר התבססתי במלכותי, רחק ממני, כיון שהחטא הרחיקו ממני. בקשתי ולא מצאתי קראתי ולא ענני. כמו שהיתה המלוכה מעת שסרה בחורבן מקדש שני ובכל הזמן הארוך שמאז ועד עתה ... האחר במהרה

... אי מא נאת נבוה מן
דלך אלוקת.

[ז] מצאוני. ... געת עלי
ישראל נשאו אלמלך אלדי יאמרו
בחרסא ... תקול אלחואלי
אלמלך ולא צח אבהם געלה אלולי מתל
אן ... עליה מן מחבתה
למא נאב עני ולם אנדה וכאנהם ...

[ח] [השבעתי] ... ופצלת עלי גירה
אנה חלפתינא בהדא אלימן אל ...
לא יכן מתלהא פי אלמכלוקין לאן לא בד
אן יכון פי אלאנסאן ... אן יכון גמיל
פי אלגאיה ולא יכון עקלה כאמל או
עקלה כאמל ...

[ט] פנאת חי להם בצפה פי ויידהא הדא
אנה כאמל פי כל שי. ובעד ... אלגסם,
קצת וכלו מחמדים חתי שוקתהם אלי
טלבתהא אלודיד אן יכונו ... פקלו להא
אנה פנה דודך ונבקשנו קאלת להם ליס
תצלו אליה אנה ירד [לגנו] ... יתקד
אומתה בני ישראל הם ערוגת הבשם
לרעות ינטר ללצלחא מנהם ... מע
דלך פלו וצלחם פלם ימכנסם טאעתה
ולא יחתמאל אחד אומרה סואנא ...
ודידי.

ומן דודי צח ואדום אלתי הו צפה אלי זה
דודי וזה רעי אורתהם [אן ליס] מעבודנא
הוא כמעבודהם לאן מעבודהם מן פצה
ודהב ומא אשבה ומעבודנא .. אלקיוס
אלדי ליס כמתלה שי. בק' כי לא כצורנו
צורם. וקאל איצא ראו עתה כי אני הוא
ואין אלוה עמדי.

[י] הדא מצאוני גיר אלאול לאן אלאול
מחמוד והדא מדמוס ופי הדא יקאל

במינו. לכן הוא אמר חמק עבר. [ואמר עוד קראתי
ולא עני], כלומר מה קרה לנבואה מאותו זמן.

[ז] מצאוני. ... חוזר על ישראל. נשאו
הם המלכים שנצטוו לשמור עליה. ...
היא אומרת שימלכו עליה, ואין זה נכון שעם זר ימשול
עליה, כמו ...

[ח] [השבעתי]. [והיא אומרת להם, נעשיתי] חולנית
מאהבתו כיון שהוא עבר ממני ולא מצאתי, וכאילו היו
[שואלים אותה איך נראה דודה והיא משיבה להם]. ...
... והעדפתי אותו על פני אחרים, כי נשבעתי
בשבועה זו ש[לא אחליפנו באחר כי] לא יהיה כמותו
בין הנבראים, כי בהכרח יהיה באנשים [חסרון מאחד
הצדדים, או] שהוא יהיה יפה בתכלית ולא יהיה לו
שכל שלם או שכל שלם [ולא יהיה מראהו נאה].

[ט] הרי היא משיבה להם בתיאורי דודה שהוא שלם
בכל דבר. ואחרי [שתיארה את כללות] הגוף, סיפרה
וכלו מחמדים, עד שהביאה אותם להשתוקק לחפש
את הדוד, שיהיו [שותפים בחיפוש], ולכן אמרו לה
"אנה פנה דודך ונבקשנו עמך". אמרה להם, לא תוכלו
להגיע אליו, לפי שהוא "ירדו לגנו" [רוצה לומר
שנלה] לפקוד את אומתו בני ישראל שהם ערוגת
הבשם, לרעות [בגנים] – לראות את הצדיקים שב[ין
האומות], ועם זאת, גם אם תגיעו אליו לא תצליחו
ללכת במשמעתו, ואף אחד לא יוכל לשאת את
הוראותיו מלבדנו [שהתייחדנו באהבת] דודי.

ומ"דודי צח ואדום" שהוא תיאורו עד "זה דודי וזה
רעי" היא מראה להם [ש]אין אלוהינו כאלוהותם, כי
אלוהותם היא מכסף וזהב וכדומה, ואלוהינו חי לעד,
שאין כמוהו, כמו שנאמר "כי לא כצורנו צורם" (דברים
לב, לא), ואמר עוד "ראו עתה כי אני הוא ואין אלוה
עמדי" (שם פסוק לט).

[י] ה"מצאוני" הזה אינו כראשון (לעיל ג, א), שהרי
הראשון הוא דרך אהבה, וזה דרך גינוי, ובזה הוא

אומר "הכוני פצעוני".

הכוני פצעוני.

[יא] ואמר "ראשו כתם פז", כוונתו שבשם שהתכשיטים והזהב נכבדים בעיני העם, כך התורה נכבדת בקרב אנשיה.

[יא] וקאל ראשו כתם פז יעני אן מתל עז אלגוהר ואלדהב ענד אלנאס כדלך עז אלגוהר ענד אהלהא.

קווצותיו תלתלים. כלומר, תועליותיה גדולים ועצומים, כמו שאמר, "על כל קוץ וקוץ תלתלים של הלכות" (עירובין כא, ב).

קווצותיו תלתלים. יעני פואידהא אנהא עטימה בבירה כמא קאל על כל קוץ וקוץ תלתלים של הלכות.

שחורות כעורב. כלומר, שאין משיגים אותם אלא בעמל גדול, כמו שאמרו רבותינו "עד שישחיר פניו עליהם כעורב" (עירובין שם).

שחורות כעורב. אי לא יוצל אליהם אלא בתעב עטים כק' רבותינו עד שישחיר פניו עליהם כעורב.

[יב] ענינו. על הסנהדרין, שהם העוסקים בתורה. רוחצות בחלב, שאין בהם מום, מעשיהם נקיים לפני בוראם, כמו שנאמר "ומום אין בך" (לעיל ד, ז, סנהדרין לו, ב), וכמו שאמר הבורא יתברך למשה "ונשאו אתך במשא העם" (שמות יח, כב), ואמרו רבותינו, "אתך – בדומין לך" (סנהדרין שם). ומה שאמר "על מלאת" הוא היושר השלם, לפי שבאשר עין האדם אין בה פגם ולא חסרון, הרי היא השלמות. וזהו פירוש מלאת.

[יב] ענינו. ען אלסנהדרין [אנהם] משתגלין באלגוהר. רוחצות בחלב אן לים פיהם עיב. אעמאלהם נטאף בין ידי באריהם כק' ומום אין בך וכק' אלכארי יתברך למשה¹⁴ ונשאו אתך במשא העם. וקאלו רבותינו אתך בדומין לך. וקולה על מלאת אל[עתד] לי אלכמאל לאן אדא כאנת עין אלגאנסאן לים בגאירה ולא נאטיה פהי אלגמאל פהדא תפסיר מלאת.

[יג] ומה שאמר לחייו הוא על דיבורו בהר סיני, שהעולם התמלא בכל מיני בשמים בזמן הדיבור.

[יג] לחיו כערוגת הכושם וג'. יעני בה כטאבה פי הר סיני. אן אלעאלם פאח באנואע אלטיב פי וקת אלכטאב.

שפתותיו שושנים. כמו שנאמר "וידבר ה' אליכם מתוך האש" (דברים ד, יב).

שפתותיו שושנים וגו'. כמא קאל וידבר ה אליכם מתוך האש וגומר.

מר עבר. לפי המשמעות שאמרנו.

מר עבר. עלי אלמעני אלדי קלנא.

[יד] ידיו גלילי זהב. על הלוחות. ממולאים בתרשיש, משם האבנים הטובות.

[יד] ידיו גלילי זהב. ען אללוחות. ממולאים בתרשיש אנהא גוהר.

מעיו עשת. על קדש הקדשים, לפי שהוא היה בתכלית הייחוד, ו[רומז] שהיה [מצופה] באבנים טובות מכל צדדיו, כמו שנאמר "ויצף את הבית אבן יקרה לתפארת" (ד"ח"ב ג, ו). ואף שפסוק זה נאמר בהיכל, הרי על אחת כמה וכמה בקדש הקדשים הנכבד ממנו.

מעיו עשת שן. ען קדש הקדשים לאנה כאן פי גאיה אלביאץ. מעולפת ספירים אנה כאן מרצע באלגוהר מן כל פן כק' ויצף את הבית אבן יקרה לתפארת. ואן כאן הדא פי אלהיכל קיל פאחרי פי קדש הקדשים אלדי הו אפצל. ודכר

והזכירו הכתוב בזה והוא הדין לזה.

פי הדא זהב טהר וכדלך פי הדא.

[טז] שוקיו עמודי שש. כוונתו להיכל. מיוסדים על אדני פז. שהוא היה על השיתין שהיו מעת בריאת ה' את העולם, כמו שאמרו "שיתין מששת ימי בראשית נבראו" (סוכה מט, א). והם היסודות שחפר דוד, ומצדו חפר, [כמו שאמרו] "וגם יקב" (ישעיה ה, ב) אלו השיתין (סוכה שס), להודיע אלו שיתין אמר, שהם [מיוסדים על אדני פז], כמו שאמרו שמחוללין ויורדין עד תהום.

[טז] ותמאם אלקצה מתל לישראל ומא עלמו ומתל ללאומות מא ימכנהם אן יערפו.

[טז] וסיימה ה[מאמר ואמרה זה דודי וזה רעי], לפי מה שהם יכולים לדעת.

פרק ז

תרגום א-ג

תפסיר א-ג

וזהו דיבור השואלים, אומרים –

והדא בלאם אלסאילין יקולון –

[א] אנה הלך דודך. לאן הלך אהובך, את, יפה בנשים, לאן פנה אהובך עד שנבקש אותו עמך.

תשובתה להם –

גואבהא להם –

[ב] דודי ירד לגנו. אהובי ירד אל גניו, אל ערוגות הבשמים, להתהלך בגנים ולקטוף מהם את השושנים, כפי שאמרנו.

היא אומרת –

תקול –

[ג] אני לדודי. אך אני אסבול את היעדרו של אהובי ואהובי יסבול את העיכוב שלי, היא המטיילת בין השושנים. ויש אומרים גם: אני לאהובי והוא לי, לא נכנס בינינו זר, והוא המטייל בגני השושנים.

פירוש א-ג

שרח א-ג

וקד דכרנא פי אלשרח הדא אלמעני.

ובכר הזכרנו בפירוש הארוך (לעיל ה, ט) את המשמעות הזאת.

ואמר –

תרנ"ו, ד – ז, י

והוא כיון ששמע את דיבורה לאומות, התחיל בשבחה

[ד] יפה את. יפה את, את רעייתי, כמו העיר תרצה, יפה כמו העיר ירושלים, מאימת כמו המחנות בעלי הדגלים. [ה] הסיבי עיניך. סובבי עיניך מנגדי כיון שהם היטו את דעתי, וכך שערך שהוא בעדרי העזים בשחרותו המשתלשל מהר גלעד, מפליא אותי כך. [ו] שניך בעדר הקצובות. וכך שניך בעדר הנבחר העולה מן הנקיון, וכולן מתאימות, ומשכלת אין בהן. [ז] כפלה הרימון. ומצחך כפלה הרימון המתאים, ותוך צעיףך מתאים בהתאמה היפה ביותר. [ח] ששים המה. ואלה המיישבים כעת את העולם הרי הם ששים מלכות ושמונים פילגשים ועלמות לאין מספר. [ט] אחת היא. אך אין כמו רעייתי, כי אחת, אמר אוהבה, היא המיוחסת ליונה התמימה, ויחידה היא היחידה, יקרה לאמה במאוד, היא השלמה ליולדתה. וכאשר ראוה השרות הן מתארות אותה, והמלכות והפילגשים מאשרות אותה. [י] מי זאת. כאשר היה זמן ביאת השחר, אומרים האנשים: מי זאת המופיעה כמו השחר בהתחלתו, ואחר כך יפה כירה, צלולה כשמש, איומה כמו בעלות הדגלים. [יא] אל גינת. אל גינת האגוזים ירדתי כדי לראות את פירות הנחל, ולראות אם פרח הגפן והניץ הרימון. [יב] לא ידעתי. ולא ידעתי שאני ראיתי כאשר הוא הולך, עד שהשבתי את נפשי אל מרכבות עמי האציל, וראיתי מה קרה.

כאנה למא שמע כטאבהא ללאאמם אכד

פי מדחהא ויקול –

תפסיר ו, ד – ז, י

[ד] יפה את. גמילה אנתי יא¹⁴⁷ צאחכתי מתל מדינה תרצה גמילה מתל מדינה ירושלם מחובה מתל אלעסכאר דואת אלכנוד. [ה] הסיבי עיניך. אדירי עיניך מן חדאיי לאנהמא יענאבני וכדלך שערך אלדי הו כדודא אלמאעז פי סואדה אלמטל מן גבל גרש יגרבי פיך. [ו] שניך בעדר הקצובות. וכדלך אסנאך כדוד אלרכל אלצאעדה מן אלנטאפה אלדי כלהא סאלמה ותכל לים פיהא. [ז] כפלה הרימון¹⁴⁸. וגביך כפלך אלרמאן מעתדל ודאכל נקאך פאחסין¹⁴⁹. [ח] ששים המה. ואלדי נעמר¹⁵⁰ אלן אלעאלס פהם סתין מלכאת ותמאנין סרארי וגוארי פלא אחצא להן. [ט] אחת היא. לכן לים מתל צאחכתי¹⁵¹ לאן ואחדה הי אלמנסובה אלי אלחמאמה אלכאמלה ואחדה הי אלעזיזה עלי אמהא נאיה הי לואלדתהא פאדא ראוהא אלחראיר וצפואה ואלמלכאת ואלסרארי שכרוהא. [י] מי זאת. אדא כאן וקת מגי אלעל יקול אלנאס מן הדא אלמטלעה מתל אלסחר פי אלאבתרא¹⁵² תם¹⁵³ גמילה כאלקמר צאפיה אלשמס מחובה כמתל דואת אלכנוד. [יא] אל גינת. אלי גנת אלנז תגלית לאנטר תמאר אלואדי וארי אן כאן תפרעת אלזרגן וגור אלרמאן. [יב] לא ידעתי. פמא עלמות אנני ראית אדא יסיר¹⁵⁴ אלי אן רדדת נפסי אלי מראכבי שעבי אלנכיל פראית מא סר.

151 כאן מסתיים 51

152 יא ב

153 יב 22

154 אדא יסיר] שי יסר יב

147 יב 21

148 יא א

149 יב 22 א

150 נעמר] יעמר יב

פרק ז

וזה [דיבור השואלים] –

פהא[דא כלאם אלסאילין] –

[א] שובי. באמת אומרים: חזרי ושוב חזרי, את, שְׁלֹמֶה, חזרי ובואי כדי שנראה אותך היטב.

כאן אלולי יקול –

היה הנביא אומר –

מה תחזו. אי שי תרו מן אלכאמלה והי כדואת אלעסכרין. [ב] מה יפו. מא אחסן¹⁵⁵ קדמך פי אלנעאל ואן תנכרת יא בנת אלנביל באלמשי וחסני א[לתעט] פי אלמשי כמלוסה כרו גבאב אלמא. [ג] שררך. כאינא כדאקא לא [ינקין] אלמזאג בטך כעראמה אלקמה דאיר בהא אלהמרה. [ד] שני שדיך. הם אלדי ירעו אלי אמתאל מנסוכה אלי אלורד. [ה] צוארך. רקבתך כברג אלנבל חסנה כאלברך אלתי פי חשבון אלתי פי כאב אלמדינה אלתי תסקי גמיע אלנאס. אנפך כברג אלקדס אלתי יתטלע גהאח דמשק. [ו] ראשך עליך. כעלו גבל אלכרמל וצפא ירך כאלארגואן אלמלך אללאום פי אלשאד'רואן מתטלע אליך מחבה. [ז] מה יפית. פמא אחסן ומה אלד מחבתך ומה אחסן גתלי. [ח] זאת קומתך. [ט] אמרתי. קלת מרה אצעד ואצבט כעראגניהא ומה צחת כלהא ליכן אללאן תדוך כענאקד אלורג אלסאקיה וראיחה אנפך עטר כאלתפאח אלעבק אלראיחה. [י] וחיכך. וחנך תכן נבחתה כמתל ראיחה אלכמר אלטיב אלדי יסיר פי אלערוק אלמחרך שפתי אלניאס.

שרח ו, ד – ז, י

[ח] פסרת בתרצה כמדינה בין אלמדן לאן כאן פיה אמלך ישראל בעשא וולדה ובעין מלך עמרי כקולה מלך בעשא בן אחיה בתרצה וג'. פכאנת תרצה מליחה פי אלמדן וירושלים אחסן לאן אלשכינה

מה תחזו. איזה דבר תראו מֶה־שְׁלֹמֶה והיא כבעלות המחנות. [ב] מה יפו. מה יפות רגלייך בנעליים גם אם הכחשת, את בת האציל, בהליכתך, ויפוי ההתנמשות בהליכתך הוא כחלקלקות חרוזי בועות המים. [ג] שררך. היה כאנן לא [חסר] כמזג, בטך כערמת החיטים מוקפת באדמומיות. [ד] שני שדיך. הם אשר רועים אל המשלים המיוחסים לשושנה. [ה] צוארך. צווארך כמגדל החר, יפה ככריכות אשר בחשבון אשר בשער העיר, אשר משקות את כל האנשים. אפך כמגדל הקודש אשר צופה לביוון דמשק. [ו] ראשך עליך. כגובה הר הכרמל ותואר שיערך כארגמן, המלך האסור בצינורות הבולטים, משקיף אליך באהבה. [ז] מה יפית. מה יפה את ומה מתוקה אהבתך ומה יפה נגך. [ח] זאת קומתך. [ט] אמרתי. אמרתי פעם אעלה ואאחז בסנסניה, ולא היה נכון ככולה, אך עתה יהיו כאשכולות הגפן התלויים, וריח אפך מבושם כמו התפוחים הריחניים. [י] וחיכך. וחיכך יהיה טעמו כמו ריח היין הטוב אשר זורם בעורקים המניע את שפתי הישנים.

פירוש ו, ד – ז, י

[ח] פירשתי בתרצה כעיר בין הערים, כי היו בה מלכי ישראל, בעשא ובנו וחלק ממלכות עמרי, כאמרו "מלך בעשא בן אחיה על כל ישראל בתרצה" וג' (מלכים א טו, לט). והייתה תרצה יפה בין הערים, וירושלים יפה יותר כי השכינה בה. וכן שיבחוה החכמים

פיהא. וכדלך אלחכמא ואלאנביא וגיר
דלך מן אלמחאמד. פכאנה יקול להא ואן
כנתי פי אלגלות פאנתי ענדי חסנה כמא
כנתי פי וקת אלהולא.

[ה] לכן חסבי עניך אדא אצת עליך אלמחן
פי אלגלות פלא תסאלי אזלת אלכל ענך
אלי אן ארי ואזילהא כמא ארי. ומע דאך
פלא אדעך מן רחמתי בקולה אך אתך לא
אעשה כלה וג'.

וקולה שהם הרהיבוני אי תצריעך אלי יעז
עלי לאן מקאמך ענדי כמקאם אולאך בני
מכיר בן מנשה ... 156 ...

[ו] ... אכתרהא כאנת מאעז כק' שינך
בעדר הרחלים אי כדוד
אלדכל אלמנסולה יקאל אן אדא אראד
אל... .. כאנו קום מוכלין עלי
גמלהא חתי לא תדכל אלעזרה
כאנו זכרים כאנו עולות כמא קאל זכר
תמים ואן כאנו [נקבות כאנו שלמים] ...
פאלגמיע כאן ינטף חתי לא תדכל
אלמקדש ...

[ז] [כפלה הרמון יריד] אלמצות ואשיא
מחמורה יעמלוהא בין ידי כלוא
מן אלגמיל וכמא קאלו רבותינו ריקנן
שבישראל [מלאים מצוות כרמון] .. הם
אקוא ואחסן.

[ח] ששים המה. אדין יעמרו אל[עאלם] ...
... הארון אלמ' להא תלמוד ואלבאקי
משנה בלא ... בלא תלמוד תנאצף
הדה אלד' עלי אלחוספה
ספרי דבי רב ותנאני אלכמסה מע
אלבריתות ועלמות אין מספר
אלקטנות.

ויקאל מעני אכר איצא פי [הדה ששים

והנביאים ושאר המשבחים. והרי הוא כאומר לה: גם
אם את בגלות, את יפה בעיני כפי שהיית בזמן
המלוכה.

[ה] אבל חסבי עניך כאשר יצרו לך הנסיונות בגלות,
ואל תבקשי להסיר הכל ממך, עד שאראה ואסיר
אותן כראות עיני. ועם זאת לא אניח אותך מאהבתי,
כמו שאמר "אך אתך לא אעשה כלה ויסרתיך
למשפט ונקח לא אנקך" (ירמיה ל, יא).

ומה שאמר שהם הרהיבוני, כלומר צערך אלי קשה
עלי כי מעמדך אצלי כמעמד אותם בני מכיר בן
מנשה...

[ו] [ובאמרו שערך בעדר העזים הם הקרבנות], שהיה
רובן מעזים, כמו שנאמר "שינך בעדר הרחלים",
כלומר [הלבנות והנקיות] בעדר הנכנס כשהוא רחוק.
הרי הוא אומר שכאשר רצה ה[מקריב להקריב, היו]
אנשים ממונים על הצאן כדי שלא תיכנס לעזרה
[בהמה בעלת מום. אם] היו זכרים היו עולות, כמו
שנאמר "זכר תמים" (ויקרא א, ג), ואם היו [נקבות היו
שלמים] (שם ג, א). והכל היה מנוקה כדי שלא תיכנס
למקדש [בהמה בעלת מום].

[ז] [כפלה הרמון. כוונתו] למצוות ודברים נחמדים
שהם עושים אותם לפני ה', והם] נקיים מהנגא. וכמו
שאמרו רבותינו "ריקנן שבישראל מלאים מצוות
כרמון" (חגיגה כז, א), [ו] הם חזקים ויפים ביותר.

[ח] ששים המה. אלה שמחיים את ה[עולם, ששים
מסכתות, ל"ו] אותן המסכתות שיש להן תלמוד,
והשאר משנה בלא [תלמוד, ואותן שהן] בלא תלמוד
מתווספות על התוספתא [והמכילתא והספרא] עם
ספרי דבי רב ושני החומשים עם הבריתות. ועלמות אין
מספר – ה[מסכתות ה]קטנות.

ונאמר פירוש אחר גם כן ב[זה: ששים המה – ששים

ריבוא ש[יצאו ממצרים הנמנים. ושמונים פילגשים – מי שהיה [מבן עשר ועד עשרים]. ועלמות אין מספר – מי שהיה מבן עשר ומטה.

אופן אחר, [ששים המה מלכות הן התורה] והחכמות שהן ששים. ושמונים פילגשים – הם הפחותות מהן ב[מדרגה. ועלמות אין מספר – הפחותות מהן]. ואין מי שידוע בכל אלו אלא ישראל.

[ט] ועליהם אמר אחת היא [לאמה]. [היא האומה] שגלקחים אליה הדברים ועל פיה הם נחתכים. לפיכך ראו [אותה המלכות] והן יקראו, כלום יש אומה שמוסרת עצמה על אמונתה כמו שישאל מוסרים עצמם [על אמונתם].

[ז] ובזמן קיבוץ הגלויות, תחילת עלייתם תהיה מעיראק ... חלקם רא[ו] כמו ש[היה על] יית עזרא הסופר[עלה תחילה נחמיה התרשאת, כמו שנאמר כמו שנאמר "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ" (הושע ב, ב), [ואחר כך יעלו משאר הארצות]. כמו שאמר יפה בלבנה, ואחר כך ברה כחמה, ואחר כך איומה כנגדלות, כמו שהיתה תחילת היציאה, שנאמר עליה "ובני ישראל יוצאים ביד רמה" (שמות יד, ח), וכך יהיה לעתיד [עד שיבואו] לארץ ישראל. לפיכך תרגמנו "המחנות בעלי הדגלים", כלומר העולות. וכבר ידעת שביציאתם ממצרים בקע ה' להם את הים וחזרו מי הירדן ועמדו עד שעברה האומה, והיו כפי שהיו, ובפרט הענגים שהיו מקיפים אותם.

[יא] אל גת אגוז – כך אומרת השכינה על ישראל. ולמה נקראה "גת אגוז", מפני שכמו שהאגוז אף שיש לו שלוש קליפות מבחוץ, פנימיותו ניתנת לאכילה ואינה נזרקת, כך אף שמראה הישראליים מכוּער מבחוץ מפני שהם מעטי ממון ומעטי יופי, אין לזלזל בהם כי יש להם ערך בעיני אלהיהם.

יירדתי. תרגמתי 'התגליתי', כמו "וארד" (שמות ג, ח).

המה סתין ריבוא אלדי[כרגת מן מצר אלמעודדין ושמונים פילגשים מא כאן ועלמות אין מספר מא כאן מן אלי ודונהא.

ווגה אכר ואלחכמות הם סתין. ושמונים פילגשים הם דונהא פי וכן לים פי האולי בלהם סוי ישראל.

[ט] ופיהם קאל אחת היא [לאמה]. אלדי תוכר אליהם אלאשיא ויותקצא עליהם. פלדלך ראית והם יקרון אי מא יחתמל אמה עלי דינהא מתל מא יחתמלון ישראל ...

ופי וקת יאדן אתל גמע אלגליות אול צעודהם יכון מן אלעראק ... בעצהם רא... כאן עלי... א' אול נחמיה התרשאת כק' ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ונקבצו מן הארץ. כקולה יפה בלבנה תם ברה כחמה תם איומה כנגדלות כמא כאן אול אלהרכה אלתי קיל פיה ובני ישראל יוצאים ביד רמה וברלך יכון לעתיד ... אלי אלשאם. ללך קלנא אלעסאכר דואת אלכנוד אי צעידה. וקד עלמת אן פי כרוגהם מן מצר שק אללה להם אלכחר ... רגעת מית אלירדן ווקפת חתי נאות אלאומה פכאנו ... כמא כאנו פי כרוגהם וסימא אן אלענגים כאנת תחית בהם.

[יא] אל גת אגוז. תקול אלשכינה ען ישראל. ולם סמיו גת אגוז לאן כמא אן אלגוז ולו תלות מן כארג פדאכלה יוכל ולא יוטרח בלך ואן כאן טאהר אל אסראיליה קביה לאנהם קלילי אלמאל וקלילי אלגאה פלא יסתחקרו לאן להם קדר ענד רבהם.

יירדתי פסרת תגלית מתל וארד. לראות

[ב]אבי הנחל לאן להא טרא אכתר מן גיראה מן אלממאר. וכדלך ישראל עמל אלמצות יטהרם פי כל וקת ויחפטהם. לראות הפרחה הגפן אלעלמא. הנצו הרמונים אלמיאסיר אצחאב אלעמאל.

[יב] לא ידעתי. פמא ראית מאסר כמא תרא פי וקתנא הדא מן קלת אלעלום ומעשים טובים הי פי ישראל קלילה עלי מא כאנת פי מא מצא. נפשי שמתני אלי אן נטרת אלעמאל אלסאלפין. הו קולה מרכבות עמי נדיב, אנהם יתקו באסם ישראל. ודלך אן אלואיל כרו פי אלעלום ואלעמאל פכאן פי מא ראי מן עמל אלואיל סרורא.

פרק ז

ודכר מא סיקולו אלממס ללאומה אדא עאל אלגלות. יקולון [א] שובי שובי. ארגעי ותעלי אלינא יא כאמלה. ויכררו עליהא בדלך. ויקולו תעאלי אכתלטי בנא פאנא נחסן אליך ונכון מעך.

לדלך קלנא לעמרי אי לא תכלו אלאמה מן גמיל כאן אל[די] יקאל. [מא] תרון מנחא מן אלכלל לתחסבו אליהא כאנכם¹⁵⁷ איסתם אן תראו לה אכירא אלי קליל תרוהא כמא כאנת פי כרוגהא מן מצר אלי בלד[שום] שום כמא כאנת דלך אלוקרת סתרוהא קריבא יעני אלמשיח.

[ג] תם רגע [אלי מדרהא וקאל מה יפו פעמך בנעלים] פי צעודך אלי אלה. וכדלך יבון קריבא. חמוקי יריבך [כמו חלאים מעשי ידי אמן] כמלך כרו אלגבאב פי נטאפתהא אלדי הי מן דלך אנת¹⁵⁸ ואן נאלך שקא פביסיר מן אלנעמה תזול עך כל מחנה.

[ג] שררך אגן הסהר. יריד בה אלסנהדרין אנהם גלוס פי סורה אלעאלם והו בית

לראות באבי הנחל – מפני שיש לה פרי יותר משאר הפירות. וכך ישראל – עשיית המצוות מטהרת אותם בכל זמן ושומרת עליהם. לראות הפרחה הגפן – החכמים. הנצו הרמונים – העשירים, בעלי המעשים.

[יב] לא ידעתי. לא ראיתי צרה כמו שרואים בזמננו זה, מהעדר התורה ומעשים טובים שהם בישראל יותר מכל מה שהיה מלפנים. נפשי שמתני – עד שהביטה במעשי הקדמונים. זהו שאמרה מרכבות עמי נדיב, שהם היו דבקים בשם ישראל. וזה שהראשונים אחזו בתורה ובמעשים, והיתה שמחה במה שראתה ממעשי הראשונים.

פרק ז

ומזכיר מה שיאמרו האומות לאומה כאשר תעלה מהגלות. יאמרו: [א] שובי שובי – חזרי ועלי אלינו, את השלמה. ויחזרו עליה בכך. ויאמרו: בואי התערבי בנו, כי אנחנו ניטיב לך ונהיה עמך.

לפיכך אמרתי "בחי", כלומר, לא יחסר לאומה מהיופי אשר אמר. הרי הוא אומר, [לא] תראו ממנה מן הכלל עד שתחשבו עליה כאילו ראיתם אותה במצבה כאשר תראו אותה בטובה מועטת, אלא תראו אותה כמו שהיתה ביציאתה מ[מצרים לארץ] כנען, כמו שהיתה באותה עת, תראו אותה בקרוב, כלומר המשיח.

[ג] ואחר כך חזר [לשבחה ואמר מה יפו פעמך בנעלים], – בצעודך אל העליה לרגל. וכך יהיה בקרוב. חמוקי יריבך [כמו חלאים מעשה ידי אמן] – כמו חרוזי בועות המים בנקיונם, שהן זכות [וטהורות, כך מצבך], ואף אם יגיע לך קושי, על ידי נועם מועט יסתלק ממך כל צער.

[ג] שררך אגן הסהר – כוונתו בזה לסנהדרין, שהם יושבים בטבור העולם והוא בית המקדש, על דרך מה

המקדש, נטיר מא קאל יושבי על טבור הארץ. אל יחסר המזג, אן לא ינקן מנהא אלעלם אלכחה, לאנהם מאידין. בטנך ערמת חטים, יריד אן ישראל גנס ואחד פי טאעהא אללה, לא יכתלפו ומן כאלפהם פקד באן מנהם. סוגה בשושנים, אן אלמצות דאירה בהם ולא ידעוהא אלכחה.

[ד] שני שדיך. אלכחונה ואלמלכות. הם אלדין ידברו אלממה ובינהם אלמחכה מתל אתוואם אלצבייה אלדי לא תתפרק. וכמא קאל ועצת שלום תהיה בין שניהם. יריד בה בין משיח ובין כהן גדול אלדי יכון פי דלך אלוקת, בקולה הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח, אי אנה מן דיד לא מן גירה. וכמא יקול תחת אבותיך יהיו בניך, מוצע אבאך. תם יקול וישב ומשל על כסאו, אי יכן אלמלך גאלס עלי כרסיה ואלכחן עלי כסאו, לקולה והיה כהן על כסאו. ומע דאך עצת שלום תהיה בין שניהם אן בעצתם יחב בעצת דאנא. ולדלך קאל כהן ולם יקל הכהן אי כהן אלוקת.

[ה] צוארך¹⁵⁹ כמגדל השן. ויקאל אן פי הר נבו מוצע עאלי ירא מנה גמיע ארץ ישראל ועליה צעד משה רבינו פראי מנה גמיע ארץ ישראל. לעמרי אן נטר משה רבינו אכתר מן נטר גירה אד כאן כאיה. פלדלך פסרת כברג אלגבל בקולה שן הסלע מהעבר מזה. וקאל איצא השן האחד מוצק מצפון מנצוב מן נאחייה אלשמאל. וכדלך צואר ישראל מרפוע גיר מדלול. ואן חצלת מחנה פליסת דאימה לאן בורא עולם עאני בהם עטים.

עניך ברכות בחשבון. הם סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה. והם אלדי יסקו אלנאס

שאמר "יושבי על טבור הארץ" (שופטים ט, לו). אל יחסר המזג – שלא יחסר מהם המדע לעולם, מפני שהם מתמידים. בטנך ערמת חטים – כוונתו שישראל אומה אחת בציות לה', אינם פורשים ממנה, ומי שפורש ממנה כבר ניכר שאינו מהם. סוגה בשושנים – שהמצוות מקיפות אותם ואינם עוזבים אותן לעולם.

[ד] שני שדיך – הכהונה והמלכות. הם שמנהיגים את האומה, וביניהם האהבה כמו תאומי הצביה אשר לא יפרדו. וכמו שאמר "ועצת שלום תהיה בין שניהם" (זכריה ו, יג) – כוונתו בזה בין משיח ובין כהן גדול שיהיה באותו זמן, כמו שאמר "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (שם, יב) – כלומר שהוא מדוד לא מאחר, וכמו שנאמר "תחת אבותיך יהיו בניך" (תהלים מה, יז) – במקום אבותיך. אחר כך אמר "וישב ומשל על כסאו" (שם, יג) – כלומר המלך יושב על כסאו והכהן על כסאו, כאמרו "והיה כהן על כסאו" (שם). ועם זאת "ועצת שלום תהיה בין שניהם" – שיאהבו זה את זה מצד הדת. ולפיכך אמר "כהן" ולא אמר 'הכהן' – כלומר כהן אותו זמן.

[ה] צוארך כמגדל השן – יש אומרים שיש בהר נבו מקום גבוה שממנו נראית כל ארץ ישראל, ועליו עמד משה רבינו וראה ממנו את כל ארץ ישראל. בחיי, מבטו של משה רבינו מרובה ממבט של אחר, כיון שהיה בו נס. לפיכך פירשתי כמגדל ההר, כמו שאמר "שן הסלע מהעבר מזה" (שמואל א יד, ד), ואמר עוד "השן האחד מוצק מצפון" (שם) – ניצב מצד הצפון. וכך צוואר ישראל מורם ואינו מושפל. ואם אירעה צרה הרי אינה מתמדת, כי עצומה עזרתו של בורא עולם להם.

עניך ברכות בחשבון – הם סנהדרין גדולה וסנהדרין קטנה. והם שמשקים את האנשים, כמו שבאים

כמא ינו אלנאס אלי אלכרך אלדי פי חשבון וישרבו מן מאיחא ללטיבה אלדי פיהא.

אפך כמגדל הלכנון. יריד עולו בית המקדש כמא קאל אלכתאב ונשא הוא מגבעות ולעלוה צפוח פני דמשק.

[ו-ז] ראשך עליך. אי פאצלך יכן מתל אליהו ז"ל פי וקתה. ודלת ראשך. ודונה מתל דניאל אלדי קיל פיה והלבישו לדניאל ארגונאנא ואלמלך פי מחבתה לאזם פי אלשאד'רואן אי קדש הקדשים. ולם סמי ברהטים לאן לעתיד לכא תכרוג מנה אלמיא אלנאבעה אלערכה לקולה יצאו מים חיים מירושלים. וקאל איצא ומעין מבית יי יצא והשקה את נחל השטים. וקאל¹⁶⁰ רבותינו מעין יוצא מבית קדש הקדשים. וקאל אלכתאב ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה. והו עלם ומא פיה אלחזאן גמיעא פלדלך מה יפית ומה נעמת בהרה אלאוצאפ.

[ח] זאת קומתך. פהרה קאמתך אלדי דמתה לתמר. ושדיך לאשכולות. כדלך תעיד אליך.

[ט] אמרתי אעלה בתמר. יריד אן אללה אפתקד אלאמה פי איאם חנניה מישאל ועזריה פלם ירי פי אלוקת אן יפתקד סואהם לילא ינכשפו ענד אלמחנה. וקד כאן פיהם צאלחין גמאעה מתל יחזקאל ודניאל ומרדכי וגירחם. תם יוציאה. ויהיו נא שדיך מן אלאן כאשכולות הגפן. אי צאלחי אלאמה. וריח אפך כתפוחים. מתל חנניה מישאל ועזריה. אלדי כרגו מן אלאותן ולים עליהם ראיחה דכאן בל ראיחה טייבה עליהם כמא קאל וריח נור לא עדת בהון.

[י] וחכך ביין הטוב. תכון תכתאר מתל אלשראב אלחסן.

האנשים אל הבריכות שבחשבון ושותים ממימיהם, מחמת הרפואה שבהן.

אפך כמגדל הלכנון – כוונתו לגובה בית המקדש, כמו שאמר הכתוב "ונשא הוא מגבעות" (מכה ד, א), ומחמת גובהו תיאר "פני דמשק".

[ו-ז] ראשך עליך – כלומר מעלתך תהיה כמו אליהו ע"ה בזמנו. ודלת ראשך – ופחות ממנו כמו דניאל, שנאמר עליו "והלבישו לדניאל ארגונא" (דניאל ה, כט). והמלך באהבתו דבוק בציערות הכולטים, שהם קודש הקדשים. ולמה נקרא "ברהטים", מפני שלעתיד לבוא יצאו ממנו המים הנובעים המתוקים, כאמרו "ויצאו מים חיים מירושלים" (זכריה יד, ח), ואמר עוד "ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השיטים" (יואל ד, יח). ואמרו רבותינו "מעין יוצא מבית קודש הקדשים" (יומא עז, ב). ואמר הכתוב "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיה יב, ג). והוא החכמה, ואשר בו כל האוצרות, לפיכך מה יפית ומה נעמת בתכונות האלו.

[ח] זאת קומתך – הרי זו קומתך אשר דמתה לתמר. ושדיך לאשכולות – כך תשוב אליך.

[ט] אמרתי אעלה בתמר. כוונתו שה'פקד את האומה בימי חנניה מישאל ועזריה, ולא רצה באותו זמן להעמיד את זולתם כמבחן שמא ימצאו חסרים בעת המבחן. וכבר היו בהם צדיקים רבים כמו יחזקאל ודניאל ומרדכי ואחרים. ואחר כך ציוה אותם: ויהיו נא שדיך – מעתה ואילך כאשכולות הגפן – כלומר, צדיקי האומה. וריח אפך כתפוחים – כמו חנניה מישאל ועזריה שיצאו מהכבשן ואין עליהם ריח עשן, אלא ריח טוב עליהם, כמו שאמר "וריח נור לא עדת בהון" (דניאל ג, כז).

[י] וחכך ביין הטוב – תהיי נבחרת כמו המשקה הטוב.

והשלמת הפרשה – ענתה:

ותמאם אלקצה. אנאבת –

תרגום יא

תפסיר יא

[יא] אני לדודי – אני לאהובי, ואם הוא מצווני אמלא את מצוותו.

[יא] אני לדודי. אנא לדודי ואי שי אמרני אמתלתה.

פירוש יא

פירוש יא

פירשתי "תשוקתו" כנגזר מ"ישק כל עמי" (בראשית מא, ט), שמתרגמים אותו: כל עמי יציית לפקודות.

פסרת תשוקתו¹⁶¹ מן ישק כל עמי אלדי תפסירה יתמר גמיע קומי.

תפסיר ז, יב – ח, ג

כטאבהא לה –

דיבוריה אליו –

תרגום ז, יב – ח, ג

[יב] אם רצון דודי שיבוא ונצא אל הפרברים ונלין בכפרים. [יג] ומהם נשכים אל הכרמים, ונראה אם כבר פרח גפן היין, ואם כבר נפתח היבש ממנו והציין הרימון, שם תתגלה לך אהבתי. [יד] ותראה גם שהדודאים כבר נתנו את הריח, ועל פתחינו כל הפירות, לחים ויבשים, אלה החלקים שהצנעתי לך, אתה, אהובי.

[יב] לכה דודי. פאן ראי ודידי אן יני ונכרג אלי אלפחין ונבית פי אלקראיא. [יג] נשכימה¹⁶² לכרמים. ונדרג מנהא אלי אלכרום פנרי אן כאן קד תפרע אלזרעון ואן כאן קד תפתח אליאבס מנה ונוור אלרמאן פהנאך תטהר לך מחבאתי. [יד] הדודאים נתנו ריח. ותרא איצא אללפאח קד אעטאת אלדיחה ועלי אבואבנא גמיע אלפואבה רטבה ויאבסה חרה אלסחם אלדי כבית לך יא ודידי.

פרק ח

[א] הלואי שהיית מופיע בפני כמו האח הגמור אשר ינק משדי אמי, שכן לו היה כך, מצאתיך בשוק ונישקתיך, בעת שהיו מגנים זאת עלי. [ב] ואסיעך ואביאך אל בית אמי, שתלמדני, ואשקך מהמשקה המבושם ומהמשמח הרמוני. [ג] הרי ידוע לי שידו השמאלית של אדוני תחת ראשי וימינו תחבקני.

[א] מי יתןך כאח לי. פליחך לו טהרת לי פכנת כאלאך אלשקיק אלדי קד רצע מן תראיא ואלדתי פלו כאן כדלך וונתךך פי אלסוק וקבלתך למא כאן ינבר דלך עליי. [ב] אנהגך. ואסוקך ואניכך אלי בית ואלדתי לתעלמני ואסקיך מן אלשראב אלמעטר ומן אלמפרח אלרמאני. [ג] שמאלו תחת לראשי. פמערוף לי אן שמאל מולאי תחת ראסי וימינה תעאנקני.

פירוש ז, יב – ח, ג

פירוש ז, יב – ח, ג

[יב] כל דרכי הדיבור שתראה בספר זה העלולים להיות מגונים בעיני המתנגד, הרי הם בדרך שאמרו רבותינו "דברה תורה כלשון בני אדם". כשאמרה "ועלי תשוקתו" ביקשה ואמרה "לכה דודי נצא" – יבוא דודי כדי שנסתכל על הפרברים, ויראה שגפן היין כבר הוציא את ענפיו הצעירים – כוונתו לבעלי

[יב] כל מא תרי פי הדא אלספר ממא עסי ינברה אלואחד מן אמר אלכטאב פהו עלי מא קאלו רבותינו דברה תורה כלשון בני אדם. פענר מא קאלת ועלי תשוקתו סאלת וקאלת לכה דודי נצא. יני ודידי חתי גשרף עלי אלפחין פירי אן אלזרעון קד אכרג פראבה יריד אצחאב אלמקרא. פתח

הסמדר יריד אצחאב אלמשנה. הנצו¹⁶³ הרמונים יריד בה אצחאב אלמלמוד. לאן אלמקרא ואלמשנה הי מגלוקה חתי יפתחהם אלמלמוד. שם אתן את דודי לך. תם תרי מחבאתי לך ותעלם אני גיר¹⁶⁴ מפרטה לאן אצחאב אלמדן הם משאגיל באלנעם פי הדא אלגלות בלא אצחאב אלסואד ואלקראיא הם אלדי יתשאגלון באלתורה מתל סורא ונהרדעא אלדי כאנת תנבני אלתורה מנחא אכתר מן אלמדן.

[יד] וקולה הדודאים נתנו ריח הם אלמתאייב אלדי תמשי עלומהם בין ישראל. ועל פתחינו כל מגדים יריד עלמא אלמדן. חדשים גם ישנים אלדין יחפטוה מא יקרוה פי אלאלול ומא יתגדד להם מן אלפואייד כל וקת, אי הרה אלפואכה אלדי אדכרת לך יא ודידי.

פרק ח

[א] מי יתנך כאח לי. פלית לו וגדתך כמא יגד אלנאנסאן אכוה פי שדתה טאהרה פלו כאן בדלך ווגדתך פי אלסוק וקבלתך לם יעאב דלך עלי חתי תכון אלשכינה מווגדה מע ישראל כמא כאנת פכאנו אלנאביא יתנבון ומא יעא בדלך עלינא אחד מן אלנאמות לאננהם לא יקדרו הם אן ידעו מן אמר אלנכוה מא נדעיה נחן ויצח לנא.

[ב] ואסקך מן שראב אלעטר יריד אלנסכים אלדי כאנת תקרב מע אלממדים אחמר. ויגזו אן יכז גיר אחמר לבן אלאחמר אפצל כמא קאל אל תרא יין כי יתאדם. וקלנא אחמר לבן כדא יקול מעסיס רמוני. ורחאיתה כאלמסך.

[ג] פמערופ אי שמאלה אי מעונתה ל¹⁶⁵ פי וקת אלגלות אכתר מן וקת אלדולה לאן וקת אלגלות בימין ווקת אלדולה בשמאל. ודלך אן אליסיר מן אלנצרה פי וקת אלדולה יגזי

המקרא. פתח הסמדר – כוונתו לבעלי המשנה. הנצו הרמונים – כוונתו לבעלי התלמוד, כי המקרא והמשנה סגורים עד שהתלמוד פותח אותם. שם אתן את דודי לך – ואז תראה אהבתי לך ותדע שאינני מזלזלת, כי אנשי הכרכים עסוקים בגלות הזו בתענוגות בלי אנשי המושבים והכפרים, והם העוסקים בתורה, כמו סורא ונהרדעא שהתורה נבנתה מהם יותר מהכרכים.

[יד] ומה שאמר הדודאים נתנו ריח – הם בני הישיבות שחכמתם מתפשטת בין בני ישראל. ועל דלתותינו כל מגדים – כוונתו לחכמי הכרכים. חדשים גם ישנים – אלה שמקיימים את מה שלמדו בראשונה ואת התועלות המתחדשות להם בכל עת, כלומר אלה הן הפירות ששמרתי לך, ידידי.

פרק ח

[א] מי יתנך כאח לי – הלוואי ומצאתיך כמו שמוצא האדם את אחיו בשדהו בגלוי, ואם היה כך הייתי מוצא אותך בשוק ומנשק אותך ולא היו רואים זאת כמום בי. כך שתהיה השכינה שרויה עם ישראל כמו שהיתה, ויהיו הנביאים מתנבאים, ולא יהיה אחד מהאומות מגנה זאת, כי הם אינם יכולים לדעת מעניין הנבואה מה שאנחנו יודעים ומה שברור לנו.

[ב] ואשקך מיין הרקח – כוונתו לנסכים שהיו מוקרבים עם התמידים, שהיו אדומים. ורשאים להביאם משאינם אדומים, אלא שהאדום עדיף, כמו שאמר "אל תרא יין כי יתאדם" (משלי כג, לא). ומה שאמרנו אדום, הוא משום שכך אמר "מעסיס רמוני". וריחו במוסק.

[ג] [שמאלו תחת לראשי] – ידוע, כלומר שמאלו – כלומר עזרתו לי בזמן הגלות יתרה על עזרתו בזמן המלכות, כי בזמן הגלות היא בימין ובזמן המלכות

לאן האצור ואלגנוד חציר ובית אלמאל מוגוד
ופי אלגלות הדה כלהא מעדומה. פלדלך
קלנא פי אלגלות בימין לאן אלהאל צעיפה
במרה.

תפסיר ד

[ד] השבעתי אתכם. בלאם אלולי ללאמה.
אקסמת עליכם יא אהל ירושלים ולם¹⁶⁶
סמאהם בנות לאנהם פי אלגלות ישבהון
אלנסי אלדי לא קתאל להם ולא מוכנה.

שרח ד

[ד] מה תעירו ומה תעוררו פי בלהא יקול
אם תעירו ופי הדה מה תעירו כאנה ינבר
עליהם מא אראדו אן יעמלוה. ודלך אן פי
בעץ אלסנין סאלת אלגמאעה בעץ מלך
אלרום פי בנא בית אלמקדס ואן יכוננו תחת
אמרהם כמא כאנו פי איאם אלפרס ואיאם
יאון ובעץ מן איאם אדום. פאמרוהם בדלך
פאנתמע מן אלאמה גמע כביר למא אן
סמעו אמר אלכנא. פלמא אן ראו אלרום
הדא אלגמע אלכביר בדא להם ורגעו פי
מא אועדו וקאלו להם לא תבנו פשק דלך
עלי ישראל ואראדו יקאלוהם וכאן
באלחצרה רגל פאצל חכם כהן קד לחק
עומראן בית אלמקדס¹⁶⁷ וכתא[ב]ה [וארב
מן] עלם ר' עקיבא פמנעהם אן יקאלוהם
פצרב להא מתלא קאל [מ]תלנא מע
[אלסבע אלדי וקף] עטם פי חלקה פמנעה
אן יפתרס פנאדא וקאל אי רגל יני ויכרג מן
חלקי אעטיה [מאלא כתירא. פלא גא]
ואחד ידכל ידה פי חלק אלסבע אלי אן גא
רגל וכאטר ואדכל ידה ואכרג אלעטם מן
חלק אלסבע פקאל נההא מא אועדת
פקאל לה אלסבע חסכך מא יחצל מן
אלהיכה ענד אל[נאס] כאנך תקול אדכלת
ידי פי פם אלסבע וכלצת מנה יכפך הדא.
וכדלך נחן חסכנא אד אנתמענא וראו
גמענא וכלצנא אללה מנהם ולם יטלקו

בשמאל. והטעם, משום שבזמן המלכות מספיק
מעט מן הניצחון, כי המלכות נוכחת והחיילים
נוכחים ובית האוצר קיים, ובגלות אלה כל אלו
נעדרים. לפיכך אמרנו בגלות בימין, כי המצב חלש
ביותר.

תרגום ד

[ה] השבעתי אתכם – דברי הנביא לאומה. השבעתי
אתכם, אתם, בני ירושלים. ולמה קרא להם "בנות",
כיון שבגלות הם דומים לנשים שלא לחימה להם
ולא עוצמה.

פירוש ד

מה תעירו ומה תעוררו – בכולן אומר "אם תעירו",
ובזו "מה תעירו" – כאילו מגנה אותם על מה שרצו
לעשות. וזה שבאחת השנים ביקשה הקהילה מאחד
ממלכי הרומים לבנות את בית המקדש, ושיחיו תחת
שלטונם כמו שהיו בימי פרס ובימי יוון ובחלק מימי
אדום. וקיבלו מהם ציווי על כך. ונתאסף מהאומה
קהל גדול כאשר שמעו על דבר הבנייה. וכאשר ראו
הרומים את הקהל הגדול הזה, התחרטו וחזרו בהם
ממה שהבטיחו, ואמרו להם: לא תבנו. וקשה היה
דבר זה על ישראל ורצו להילחם בהם. והיה במקום
איש צדיק, חכם, כהן, שזכה לראות בניין בית
המקדש [והיה מרבותיו של] רבי עקיבא, ומנע מהם
מלהילחם בהם. ונשא להם משל ואמר: למה מצבנו
משול, [לאריה שנתקע] עצם בגרוננו ומנע ממנו
לטרוף, וקרא ואמר: איזה איש יבוא ויוציאו מגרוננו
[ואתן לו ממון רב. וביקש כל] אחד להכניס ידו בגרון
האריה. עד שבא איש והעז והכניס ידו והוציא את
העצם מגרון האריה. אמר: השלם מה שהבטחת.
אמר לו האריה: די לך בהערצה שהשגת שיעריצוך
בני אדם כשתאמר: הכנסתי ידי לפי האריה והצלתיה
ממנו, דיין בכך. וכך אנחנו, דיינו בכך שנתאספנו
וראו קיבוצנו והצילנו ה' מהם ולא שלחו בנו חרב, כי

פינא אלסיף לאנהם כאנו יגלכונא אד נחן פי דלה והם פי עז. פאפטרק אלעאם ומצא [כל] ואחד אלי בלדה מוטנה. פלדלך קאל מה תעירו ומה תעוררו אי שי אבלאכם אן תחדכו שיא נחן אנניא[נא] ... פלא תסאלנהם פי בנא ולא פי גירה.

תפסיר ה-ז

[ה] מי זאת. סיקאל ענך פי וקת ארצא. מן הדה אלצאעדה מן אלבריה אלמודללה עלי ודידהא אליס במצר תחת אשנאר אלחפאח נבהתך תם חבלת כך אמך תם תונעת כך [חין] וולדתך. [ו] שימני. אללהם אנעלני כאלזינה עלי קלכך וכאלחירידה אלדהב עלי דראעך חתי לא תנשאני ועקדת מחבתי פך חתי בלגת כי אלי אלמית מע אעדאי וצעבתי גירתי עלי דינך וחל כי דלך עלי אלנוול אלגנארת, ותשוויהא כתשוט אלנאר ואללהיב. [ו] מים רבים. ולו אנתמעת עלי אלאמיא [גמ]עתהא ואלאנהאר באסרהא לס יטיקו אן יטפו אלמחבה ולו אעטא אי אנסן גמיע מלכה פי מחבתך פאן דלך [לא יסאוי] אלקדר עם מן הו לי.

שרח ה-ז

[ה] והדא כטאב ען אלבארי. סיקאל מי זאת עולה פכאן אלגנאב עלי מא קאלו אלחב' הן על כפם חקותיך. והדא ידל עלי אן צעוד ישראל יבון מן אלבריה באעזאז ועלי מא קאל אלכתאב לכן הנה אנבי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה ונתתי לה את כרמיה אן אלגלות אלדי אפתכתהם מנה יבן רפעתכם נטיר מא קאל והביאו את כל אחיהם מכל וג'.

מתרפקת. מתדללה מן מענאה.

תחת התפוח עוררתך. קאלו אן במצר מוצע כאנו ישראל יעמלו פיה אלטרף ואלטוב אנבת אללה להם פי דלך אלמוצע אשנאר אתפח פכאן אלאמראה תחמל אלטעאם אלי זוגהא ותצלח נפסהא פאדא גאת אסכנת

היו מכים אותנו כשאנחנו בשפלות והם בגאון. ונפרד העם והלך [כל] אחד לעירו מולדתו. לפיכך אמר "מה תעירו ומה תעוררו" – כלומר, איזה דבר הטרידכם שתדברו דבר, הרי דיינו [בכך שניצלנו] ולא נבקשם עוד לא בכניין ולא בדבר אחר.

תרגום ה-ז

[ה] ייאמר עליך בזמן הרצון: מי זו העולה מהמדבר, מתפנקת על ידידה. הלא במצרים תחת עצי התפוח עוררתך, שם התעברה כך אמך, שם התייגעה כך [כאשר] ילדתך. [ו] אלוהים, שים אותי כתכשיט על לבך וכצמיד הזהב על זרועך, עד שלא תשכחני. וקשורה אהבתי כך עד שהיא מביאה אותי אל שערי מוות עם אויבי, וקשתה קנאתי על דתך, וקרה לי זה עד הירידה אלי קבר, ושריפתן כשריפת האש והלחבה. [ו] ואפילו אם יתאספו עלי כל הימים [בן]לם והנהרות ככללם, לא יוכלו לכבות את האהבה. ואילו יתן כל אדם את כל רכושו באהבתך, הרי זה [לא ישווה] בערך עם מי שהוא לי.

פירוש ה-ז

[ה] וזה דיבור על הכורא. ייאמר מי זאת עולה, והיתה התשובה על מה שאמרו החכמים "הן על כפיים חקותיך" (ישעיה מט, טז). וזה מורה שעליית ישראל תהיה מהמדבר בכבוד, כמו שאמר הכתוב "לכן הנה אנבי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה, ונתתי לה את כרמיה" (הושע ב, טז) – שהגלות שגאלתיכם ממנה תהיה עלייתכם ממנה על דרך שאמר "והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלם אמר ה' כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה'" (ישעיה סו, ב).

מתרפקת – מתפנקת, ממשמעותה.

תחת התפוח עוררתך. אמרו שבמצרים היה מקום שישראל היו עושים בו את האבנים והלכנים. הצמיח ה' להם באותו מקום עצי תפוח, והיתה האשה

לה מא ליסתהם ויאכל דלך אלטעאם תם
יריד מנחא האל פתקצי חאנתה והם מסתורין
בתלך אלאשנאר ויסתנשקון מן תלך
אלרואיח אלתי באלתפאח הו קולה תחת
התפוח עוררתך. פכאנת אלאמראה תחבל.
ורבמא אתפקת ולאדתהא פי אלמוצע הו
קולה שמה חבלתך אמך יריד בה אלמוצע
אלדי טלקת פיה ולדתך. וכאן אלכארי יכלין
אלאולאר מן אלמצריין אלי אן יכברון ויג.
בינהם וענר ואלדיתם.

[ו] וענר מא סמעת אלאומה הדא אלועד
אלגמיל קאלת שימיני כחותם. אללהם אן
[אנעלני] זינה אלדי ללנאס עלי קלבך חתי
לא תנסאני.

כי עזה כמות לעמרי אן אלאמה פי מחבה
טאעת אלכארי גאיה ודי תסתקתל עלי דלך
כקולה כי עליך הורגנו וכתירי מא ילאטפו
אמות העולם לזש פי [אכתבארהם] אנהם ...
פי מחבה דין אלכארי ולא יפעלו. הו קולה
כי עזה כמות.

[ז] פאדא ראוהם מא יקבלו אכדו [יטלבו
מנהם באלקוה] פמא נפעהם שי. הו קולה
מים רבים לא יוכלו ... מים יערצו עליהם
אל... .. הו קולה אם יתן איש את כל הון
ביתו באהבה.

תפסיר ח-י

[ח] אחות לנו. הדא ען גלות בבל. [מא
דא נעמל] ען אכותנא אדא כטכונא ... [ט]
[ואנבהם אללה אן כאנת כהיה] כאלסור
כהיה נבני להא מדינה מן פצא ואן כאנת
כאמיה כאלבאב נציר פוקהא לוח ארו. [י]
אנא כאלסור ותדאי כאלאברג טאהרה
חיניד צרת ענדה [כערוס תגד
אלסלאמה].

שרח ח-י

[ח] אחות לנו אנה יריד בדלך גלות בבל

נושאת את המזון לבעלה ומכירה עצמה. וכאשר
באה היתה מסתירה לו במקום שיסתירם והיה אוכל
את המזון ההוא, אחר כך היה תובעה, והיתה
מקיימת צורכו, כשהם מוסתרים באותם העצים
ונהנים מאותם ריחות שבתפוחים – זהו אמרו "תחת
התפוח עוררתך". והיתה האישה נכנסת מתעברת,
ואולי הזדמנה לידתה באותו מקום – זהו אמרו
"שמה חבלתך אמך" – כוונתו, המקום שילדה בו
אמך. והיה הבורא מציל את הילדים מהמצריים עד
שגדלו והיו באים ביניהם ואל הוריהם.

[ז] וכאשר שמעה האומה את ההבטחה היפה הזו,
אמרה שימיני כחותם – אלוהים, [שים אותי] כתכשיט
שיש לאנשים – על לבך, כך שלא תשכחני.

כי עזה כמות – בחיי, שהאומה באהבת ציות הבורא
בתכלית, והיא מסתכנת על כך, כאמרו "כי עליך
הורגנו" (תהלים מד, כג). והרבה פעמים מפתים אומות
העולם את [ישראל] ב[כוחנם] אותם... באהבת דת
הבורא ואינם עושים – זהו אמרו כי עזה כמות.

[ז] וכאשר רואים האומות את ישראל שאינם מקבלים
מהם, מתחילים [לדרוש מהם בכוח] ואין מועיל
להם דבר – זהו שאמר מים רבים לא יוכלו לכבות
את האהבה. [כ] מים רוגשים עליהם ... זהו
שאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבזו
לו.

תרגום ח-י

[ח] אחות לנו. זה נאמר על גלות בבל. [מה נעשה] על
אחותנו כאשר מדברים בה. [ט] [ועונה להם ה' שאם
תהיה] נאה כחומה נאה, נבנה לה עיר מכסף. ואם
תהיה דומה לדלת נעשה עליה לוח ארו. [י] אני
כחומה ושדי כמגדלים – גלויה, אז הייתי אצלו
[בכלה המוצאת שלום].

פירוש ח-י

[ח] באחות לנו – כוונתו בזה לגלות בבל בעלייתם.

פי צעודהם ושדים אין לה ירד אן ליס להא אנביא כמה כאנו פי מא מצא ולא עלמא כתיבה לאן אנמא צעדו פי ארבע רבואת וכסור פי אלקדס ואלא פאקל מן הדה אלמקדאר צעדו וכדי יוגד פי אלתאריך פי אלתאריך פי אלמחסובין ואלצעוד אלאול כאן פי ששים רבוא גיר אלהין לס יעדו פכס בין ששים ריבוא וארבע ריבוא פלדלך סמאחא אחות קטנה. פאי שי נעמל באכתנא אדא כטבוחא אי לורד אליהא אלמלך.

[ט] אם חומה היא. ינטר אן כאנת בחיה כאלסור אי אן כאן להא אעמאל גמילה פנבני להא מדינה מן פצה אי נגניהא. ואן כאנת כאמיה כאלבאב אי קלילה מן אלגמיל פנעטינהא מן אלנעמה שי קליל תסתר נפסהא בה.

[י] אנאבת באני בחיה כאלסור אי לי אעמאל גמילה ומעי אנביא ועלמא הו קולהא אני חומה.

אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום. חנינד למא אן צף בלאמי צרת ענדה כערוס תהדא אלי זונהא ואלנאס ידעון להא¹⁷⁰ כאלסלאמה לחסנהא. וכדלך קאלו אלחכמים ככלה שנמצאת שלימה בבית חמיה ורדופה ללכת להגיד שבחה בבית אביה.

תפסיר יא-יב

[יא] כרם היה לשלמה. כרם כאן לשלמה מוצע אלגנאט פאעטאה למן יחפטה פכאן כל ואחד יגיב מן תמרתה באלף דרהם גלה. [יב] כרמי שלי לפני. תם טלבו אלהראס¹⁷¹ אלהפאט פקאל להם¹⁷² אתרבו כרמי בין ידיי פזארוה ונעלוה אלפא ומאיתין פקאלו לה לך יא שלמה אלאף ואלמאיתין למן יחפט תמרתה.

ושדיים אין לה - כוונתו שאין לה נביאים כמו שהיו לה בעבר, ולא חכמים רבים, כי לא עלו אלא ארבע רבבות ומעט יותר בבניין המקדש, ואם לא כן - הרי שפחות מהמספר הזה עלו, וכך נמצא בדברי הימים במנויים. והעלייה הראשונה היתה בששים רבבות מלבד אלה שלא נמנו - כמה בין ששים רבוא לארבע רבבות? לפיכך קרא לה "אחות קטנה". ואם כן מה נעשה לאחותנו כאשר מדובר בה - כלומר כשיבוא אליה המלך.

[ט] אם חומה היא - יביט, אם תהיה נאה כחומה, כלומר אם יהיו לה מעשים נאים, אז נבנה עליה עיר מכסף - כלומר נעשיר אותה. ואם תהיה דומה כדלת - כלומר שיופיה מועט - ניתן לה טובה מועטת כדי שתסתיר עצמה בו.

[י] ענתה: אני נאה כחומה - כלומר יש לי מעשים נאים ויש עמי נביאים וחכמים - זהו שאמרה "אני חומה [ישרי כמגדלות]".

אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום - אז, כאשר היה דיבורי שלם, נעשיתי אצלו ככלה שמנהיגים אותה אל בעלה, והאנשים מכרכים אותה בשלום לנאותה. וכך אמרו החכמים "ככלה שנמצאת שלמה בבית חמיה, ורדופה ללכת להגיד שבחה בבית אביה" (פסחים פז, א).

תרגום יא-יב

[יא] כרם היה לשלמה במקום הגנות, ונתנו למי שישמור אותו. והיה כל אחד מביא מפריו באלף זחובים תבואה. [יב] אחר כך ביקשו השומרים את השמירה. אמר להם: הניחו את כרמי לפניי. והוסיפו עליו ועשאוהו אלף ומאתיים. אמרו לו: לך, אתה שלמה, האלף, והמאתיים למי שישמור את פריי.

פירוש יא-יב

שרח יא-יב

[יא] כלאם אלול. יריד אלממה לאן אללה מתלהא באלכרם הו קולה כי כרם יי צבאות בית ישראל. שלמה יריד בה אלכארי בעל השלום כמא קאלו אלחכמים. בבעל המון בין אלמם. לנוטרים ללמלוך אלדין ידברון אלעאלם. איש יביא בפריו אלף כסף. כאן כל ואחד יני מן תמרתה פי כל סנה באלף דרהם גלה. אי כאנת אלכרמה פיה תאמה פי וקת אלטאעה. כמא קאל אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא.

[יב] תס¹⁷² אנפסד[ת] פטלכו אלמסאמרה ליצלה אלכרם אי ליצלהו אלנאס ולא יתקלו עליהם כאמור אלמצות כמא הי פי וקת אלטאעה. וקד עלמת אן איאם דויד ושלמה טאעה פקאם רחבעם ואביה פפרטו פאראד אלכארי אן יזילה מן אידיהם ויתולאה. הו כמא קאל כרמי שלי לפני. וכמא קאל איצא אני ארעה צאני ואני ארביצם. אלי אן חצל אסא ויהושפט פקאלו נחן נצלה אלכרם ועלינא פי תמרתה אלאלף דרהם. וזאידה מאיתין כלי יסמח לנא פי אלמאיתין לנצלה כהא אלכרם אי נדבר נחן אחואל אלממה ולא נחט מן אלפראיין שיא. ולכן כמא ילאטף אלממה. ומתל דלך קאל פי אלחלמוד אמר שמואל האי מלכותא דקטלא חד מן שיתא לא מיענשא דכתיב כרמי שלי לפני.

האלף לך שלמה הו אלכארי צאחב ומאתים לנוטרים את פריו ללמלוך אן יצלהו באלכמס אלכמסה אכמאס. פאן אראדו אן יכידוהם יפעלו ואן אראדו אן יסתלחוהם כאן להם דלך.

[יא] דברי הנביא. כוונתו לאומה, כי ה' המשיח אותה לכרם, זהו שאמר "כי כרם ה' צבאות בית ישראל" (ישעיה ה, ז). שלמה - מכון בו לבורא, בעל השלום, כמו שאמרו החכמים (שמועות לה, ב). בבעל המון - בין האומות. לנוטרים - למלכים שמנהיגים את העולם. איש יביא בפריו אלף כסף - היה כל אחד מביא מפריו בכל שנה באלף זהובים תבואה - כלומר הכרם שבו היה שלם בזמן הציות, כמו שאמר "אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא" (מלכים א ג, ד).

[יב] אחר כך התקלקל[ה], וביקשו שמירה לתקן את הכרם - כלומר לתקן את האנשים ולא להכביד עליהם בעניי המצוות כמו שהן בזמן הציות. וכבר ידעת שימי דוד ושלמה היו ימי ציות. קם רחבעם ואביה ופשעו, ורצה הכורא להסיר את הכרם מידיהם ולקחת אותו לעצמו - הוא כמו שאמר כרמי שלי לפני. וכמו שאמר גם כן "אני ארעה צאני, ואני ארביצם" (יחזקאל לד, טו). עד שהגיעו אסא ויהושפט, ואמרו: אנחנו נתקן את הכרם, ועלינו לתת תמורת פריו את אלף הזהובים, ותוספת מאתיים כדי שיתן לנו כמאתיים לתקן בהם את הכרם - כלומר אנחנו ננהל את ענייני האומה ולא נחסר מהחובות דבר, אבל במה שיקל את העניין. ודומה לכך אמר בתלמוד (שמועות לה, ב): אמר שמואל מלכותא דקטלא חד מן שיתא לא מיענשא דכתיב כרמי שלי לפני.

האלף לך שלמה - הוא הכורא, בעל השלום. ומאתים לנוטרים את פריו - למלכים שיתקנו בחומש, את חמשת החומשים. אם רצו לאבדם אותם - עושים, ואם רצו להשאיר אותם - הוא יהיה שלהם.

תרנוס יג-יד

תפסיר יג-יד

[יג] היושבת בנגים. כטאב אלכארי ללמתאיב. יקול אלגאלסה פי אלגנאת אלצאחבה יצנן אלי קולך פאסמענא ואיאהם. [יד] ברח דודי. יקולן סאלתך יא ודידי אלא אנצרפת וכאנך צבכי פי גדיה או כיעפור אלאיאל אלי וקת אן¹⁷⁴ גנתמע עלי גבל אלריאחין.

שרח יג-יד

[יג] כאן יקאל ללמתאייב אתם אלדין תדרסון אלתורה ואלאסראיליה יצנן אליכם ליסמעו מנכם אלדין פסמענא ואיאהם פאלאסראיליה¹⁷⁵ יסמעו ויסתפידו ואלכארי יסמע ויטיבהם. ומן אין חברים אלאסראיליה לקולה ויאסף כל איש ישראל עד כאיש אחד חברים. לאן מתי עסקו אלמתאייב ואצחאב אלמדאריש פי כל מוצע כאנו אלאסראיליה יסתפידו מנהם ויקבל אללה דלך מנהם ויגני אלאמה מן אלאפאת.

[יד] כאן אלמתאיב יקולן נחן דאימין עלי דרסנא לכן תבון אלשכינה גיר טאהרה פינא לאן יקאל אן אלשכינה פי אלמתאיב פי כל כל. פאראדו בקולדם לא תטור פינא לילא ילחק אלאמה תפריט פתרפע ענא אלשכינה. לאן אלשכינה לא תבון אלא מוצע קדושה. פירו אמות העולם אנהא קד ארתפעת פיהלכונא לכן ברח דודי פי אלגלות וכאנך צבי או יעפור אלי אן גנתמע¹⁷⁶ על הרי בשמים הי גבאל אלקדס.

יקאל אן לים פי אלחיואן מן ידבר מוטנה וירגע אליה ולו אנה אלי סנין אלא אלצבי עמה וקד כאן אחד מלוך אלוים סמע דלך ואראד אן יגדבה פאכד מן אלשרק צבא ו[אין]איל ונאבהא אלי אלגרב ואקאם תם בהא סנין והו יחפוטא. תם תרכהא פעאודת

[יג] היושבת בנגים. דיבור הבורא לתלמידי הישיבות. אומר: היושבת בנגים החברים מקשיבים לקולך, השמיעי להם קולך ולי בתוכם. [יד] אומרים: בקשתך, ידידי, שלא תסתלק ותהיה כצבי בגדייו או כעופר האיילים, עד זמן שנתאסף על הר הבשמים.

פירוש יג-יד

[יג] נאמר לתלמידי הישיבות: אתם הלומדים את התורה, והישראלים מקשיבים לכם לשמוע מכם כדי לשמוע מפיכם את ענייני הדת – השמיעו להם קולכם ולי בתוכם. שכן הישראלים ישמעו ויפיקו תועלת, והבורא ישמע ויגמול להם. ומנין שחברים הם הישראלים – שנאמר "ויאסף כל איש ישראל... כאיש אחד חברים" (שופטים ב, יא). שכאשר תלמידי הישיבות ובעלי המדרשות עוסקים בתורה בכל מקום, הישראלים מפיקים תועלת מלימודם, וה' מקבל זאת מהם, ומציל את האומה מן הצרות.

[יד] אמרו תלמידי הישיבות: אנחנו מתמידים בלימודנו, אך תהיה השכינה בלתי גלויה בנו, כי יש אומרים שהשכינה שורה בישיבות על כל אחד. ומטרתם באמנם שלא תתגלה בנו השכינה, שמא יארע רפיון לאומה ותסתלק מאתנו השכינה, כי השכינה אינה מצויה אלא במקום קדושה. ואז יראו אומות העולם שהיא הסתלקה ויאבדונו. אלא ברח דודי בגלות כאילו אתה לצבי או עופר, עד שנתאסף על הרי בשמים – הם הרי ירושלים.

אומרים שאין בחיות מי שזוכר את מולדתו וחוזר אליה אפילו אחרי שנים, אלא הצבי בכלל. וכבר היה אחד ממלכי רומי ששמע זאת ורצה לבדוק את השמועה, ולקח מהמזרח צבי ו[אין]ילים והביא אותם למערב, ושהה שם עמם שנים ושמר אותם.

אלי מוטנהא בעד סנן כתירא. פלדלך מתל
אלשכינה בצבי ואיל לאנהא סתעוד אלי
מוצעחא כרם אלאיאל ואליעאפר אלתי
תעוד אל מוצעהא בעד אלגיבה אלטוילה.

כמל תפסיר שיר השירים בעזרת הבורא
ממא [ענא] בתאליפה רבינו שמריה אב בית
דין שלכל ישראל הרב הראש ביר' אלחנן
נב"ת.

אחר כך עזב אותם, וחזרו למולדתם אחרי שנים
רבות. לפיכך דימה את השכינה לצבי ואיל, כי היא
תשוב למקומה כמו האיילים והעופרים שחוזרים
למקומם אחרי הנודים הארוכים.

נשלם פירוש שיר השירים בעזרת הבורא, ממה
[שחיבר] רבנו שמריה אב בית דין שלכל ישראל,
הרב הראש, ביר' אלחנן נב"ת.

רבי יהודה אבן בלעם

דיוקי המקרא לרבי יהודה אבן בלעם

נבט אלמקרא לרבי יהודה אבן בלעם

[ג] [כחוט השני] ... בשפה. ויתכן שקרא כך לצבע האדום כיון שפעמים רבות הוא נצבע בקרמז.

[כחוט השני] ... פי אלרבה. ורבמא [אן יס]מא דלך לון אלחמרה [לאן] כתירא [יצב]ג באלקרמז.

[ד] בנוי לתלפיות. הוא תיאור למגדל. והתי"ו בו במקום אל"ף, כלומר שהוא גבוה, מתכוונים אליו למקומו מרחוק.

בנוי לתלפיות צפ[ה] ללמגדל ואל[תא] פיה מכאן אלף אי אנה עאלי יהתד בה מוצעה מן בעד.

[ה] ממעונות אריות מהררי נמרים. הצביע על [כ]ך [כי] אלו הם מ[קומות חיות טורפות אלו].

ממעונות אריות מהררי נמרים. אשאר אלי ד[לך] כמא [כאן] הדא אלחיואן אלצארי.

[ט] לבכתני אחתי בלה. נגזר מ"לב". כלומר פגעת ב[לבי] בחץ עיניך. כמו שאומרים ה[ערכים] "ראסתה" במשמעות הכית את ראשו.

לבכתני אחתי בלה. משתק מן לב. אי אצבת ק[לבי] בסהם עיניך. כמא תקול אלע[רכ] ראסתה במעני צרבת ראסה.

באחד ענק מצוארניך. הם השרשראות.

באחד ענק מצוארניך. הי אלעקוד.

[יב] גל נעול – תעלת מים מלאה. וכן מעיין חתום – חתום, כלומר מלא. ויש אומרים ב[ו] [שהוא עם נ"ו] שהנו"ן שבו במקום למ"ד "גל [נעול]". היה על פי דרכו להצביע על ה[שמירה] שהוא מדבר שאין [דורכים בו] אלא הוא סגור ונעול.

גל נעול. סאקיה מלאן. וכדלך מעין חתום. מטבוע אי מלאן. וקיל פ[יה] באלנן אן נונה מכאן לאם גל [נעול]. כאן עלי וגהה ישיר אלי אל[חצאנה] אנה ממא לא יס[תטרק] בל הו מקפול[מגלק].

[יג] שלחך [פרדס רמונים. הכוונה בו למה] שנמשך מ[ענפיה והתפשט מסעיפיה], כמו שנאמר "תשלח קציריה עד ים" (תהלים פ, יב). ו"פרדס" הוא שם ל[גן מכל] עץ שיהיה נטוע, ואינו מיוחד ל[רימונים ולא] אחרים. [ופר]דס בערבית הוא הגן כמו [שהוא מפור]סם, ואומרים "בנה את הפרדס". וכבר ראיתי מי ש[חשב] כי פרד[ס] [אינו] [אלא מה] שנטוע מרימונים, [אך] התווכחתי עמו] והוכחתי לו על פי הכתוב "ואיגרת א[ל] אסף] שומר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים" (נחמיה ב, ח). וכשהראיתי לו שהוא שם החל על מקום [אחר], חזר בו מדעתו.

שלחך [פרדס רמונים. יריד בה מא] אמתד מן [אנצאנה ואנבסט מן פרועהא] כמא קיל תשלח קציריה עד ים. ופרדס אסם ל[לנגאן] מן אי] אלשגר כאנת מגרסה לא יכתך [ברמונים דון ג]ירחא. [ופר]דוס פי אלערכיה הו אלנגאן כמא [הו משרו]ח פקאלו בנה אלפר[ד]וס. וקד ראית מן מן [טן] אן פרד[ס] ל[יס] יסמי א[לא] למא אג תרס מן אלרמאן [לכן] וגרנא פי עז[רא] וקפ[ה] עלי קו ואגרת א[ל] אסף] שומר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים. וראי אנה אסם ואקע עלי מוצע [אכ]ך רגע ען אעתקארה.

כפרים עם גרדים. נשמטה ממנו התנועה כי היחיד
 "כופר" עם וא[ן], וכמוהו "לבקרים אצמיתם" (תהלים עג,
 אצמית. ופסר פי גרד [אל] ורס.

גרד וכרכם קנה וקנמו. ענ[ד] ... ז"ל אן
 כרכם אלועפראן ויצרפון מנה [ק]רוליון
 כרכמן אי צבנהא באלועפרן. [יקיל] פי
 קנה וקנמו קצב אלטיב וקצב
 אל[דיריה]. ולבונה לא ישך אן לבנה הו
 [אללכאן] לבנה הנא יריד בה כל מא יבכר
 בה מן אלצמוג אלטיב אלראיחה [מן]
 לבאן ומצטכי ולבני ו[גירחא]. והו אסם
 לכל [מא יבכר בה מן אלצמוג
 ואלבכוראת ואלאעשאב וכאן
 לאללכאן].

כפרים עם גרדים. נשמטה ממנו התנועה כי היחיד
 "כופר" עם וא[ן], וכמוהו "לבקרים אצמיתם" (תהלים עג,
 יד). ופירש ב"גרד" - [ה]ורס.

[יד] גרד וכרכם קנה וקנמו. אצל [החכמים] ז"ל
 "כרכם" הוא הזעפרן, והם גוזרים ממנו "סיר[קן]
 כרכמן" (כלים פט"ו מ"ב), כלומר צבעה בזעפרן. [ונאמר]
 על "קנה וקנמו" שהם קנה קנה הדרייה וקנה הבושם.
 ו"לבונה" - אין ספק שהוא [הלבונה], [אך כאן הוא
 מתכוון לכל מה שמתבשמים בו מהשרפים הטו]בים
 בריחם, [מלבונה ומסטיכי ולבני ו]אחרים. והוא שם
 לכל [מה שמקטירים בו מהשרפים והבשמים
 והעשבים, ובמיוחד ללבונה].

תוספות רבי זכאי

בשמך הרחום

בשמך רחמנא.

אמר רבי זכאי הדיין בר משה

קאל ר' זכאי הדיין בר משה

אנני עזמת בתופיק אללה תע' ועונה עלי
ג[אמע] מן מעאני ספר ש[יר השירים]
ולמא טא[הר] תפסיר מנסוכ לרבינו
[שמר] יהו בן רבינו אלחנן ז"ל פעלקת מנה
מא ע[לקת] ומן בעד דלך וגדת פיה מע[ני]
לרבותינו חכמי ישראל ז"ל פי אלתלמוד
ואלמדרשות ומא וגדת מן דלך ללגאונים
ז"ל מתל רבינו סעדיה ז"ל וגירה
ולאחצחאב אללנה ואלמפסרין, פאול
[מא] אבתדי כאתבאת אלפאט מגר[ד]ה
בסיטה חתי אדא טלב אלתלמיד תפסיר
לפטה וגדהא פי אול הדא אלמגמוע בלא
תעב, ומן בעד דלך אבתדי בשרח
אלמעאני ואנסב כל קול אלי קאילה חרצי
ואגתהאדי. ואסתעין פי דלך באלהי
ישראל כמא לם יזל לי מעינא ונאצרא כי
ידו על כל מבקשיו לטובה, וכך' אלולי
עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך
והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך.

תפסיר מחץ אלפאט ספר שיר השירים.

שיר השירים. תסביח אלתסאביח אלדי
לסלימאן. תורק. מטייב. וקיל מרווק.
ששופתני. גייתני. וקיל למחתני. מישרים.
דוי אלאסתקאמה. שחורה. מגיירה.
שחרחורת. סמרא. וקאל רבינו סעדיה גאון
ז"ל פי תפסיר ירקרק שדיד אלכצרה
ובדלך אדמדס פחו שדיד אלחמרה. פעלי
הדא יכן שחרחורת אלסואד אלשדיד.
ניחרו בי אחרגוני. ומתלה הן יבושו ויכלמו
כל הנחרים כך. וקד פסרהא רבינו סעדיה
כל מן תולע כך. וגעלהא אבי זכרי יחי בן
דאוד מן מעני חרון אף והכדי פסרה אבו

גמרתי אומר, בעזרת ה' יתעלה וסיועו, [לקבץ] מענייני
ספר שיר השירים. ולפי שהתפרסם הפירוש המיוחס
לרבינו שמריהו בן רבינו אלחנן ז"ל, הרי שרשמי
ממנו מה שרשמתי, ואחר כך מצאתי בו עניינים
לרבותינו חכמי ישראל ז"ל בתלמוד ובמדרשות, ומה
שמצאתי לגאונים ז"ל כגון רבינו סעדיה ז"ל ואחרים,
ולבעלי הלשון והמתרגמים. ובכן, אתחיל בהעמדת
המילים בפשיטותן, כדי שכאשר יבקש התלמיד
פירושה של מילה, ימצא אותה בתחילת קובץ זה, בלי
עמל. ואחר כך אתחיל בכיאות העניינים, ואייחס כל
מאמר אל אומרו, בשקידתי והשתדלותי. ואבקש בכך
סיוע באלהי ישראל שלא יפסוק ממני סיועו והשגחתו,
כי ידו על כל מבקשיו לטובה, וכמו שאמר הנביא
(תהלים עט, ט) "עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך
והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך".

פירוש המילים בלבד בספר שיר השירים.

[א] שיר השירים. שיר השירים אשר לשלמה. [ג] תורק.
מבושם. ויש אומרים צלול. [ה] ששופתני. ששינתה
אותי. ויש אומרים ראתה אותי. [ד] מישרים. בעלי
הישר. [ה-ו] שחורה. מוחלפת בצבעה. שחרחורת.
שזופת. ואמר רבינו סעדיה גאון ז"ל בפירוש "ירקרק"
(ויקרא יג, מט), החזק שבירוקים, וכן "אדמדס" הרי הוא
החזק שבאדומים. ולפי זה מתפרש "שחרחורת"
השחור החזק. [ה] נחרו בי. הציקו לי. וכמוהו "הן יבושו
ויכלמו כל הנחרים כך". (ישעיה מא, יא). וכבר תרגמו
רבינו סעדיה (ישעיה שם), כל מי שפגע כך. ורבי יהודה
בן דוד אכן חיוג' קבע שהיא מהוראת "חרון אף"
(במדבר כה, ד), וכך פרשה רבי יונה אכן ג'נאח: מי

אלוליד ארדין אחתמו עליך. שלמה אחיה
בעוטיה. לילא אבן כאלגאלטה. ופסרהא
אבו אלוליד פי אלפאט שמואל
כאלמאילה אלמנחרפה. קאל ומתלה
ויעט העם אל השלל. ותעט אל השלל.
לסוסתי. רמכה. בתורים. בזינה אלאקראט.
בחרוזים. באלעקוד אלמנטומה
באלאגואהר אלנפסה. ומן הדא סמת
אלשערא...

פרק ב

[ג] ווגדת² פי תשביה ישראל כאלתפאח
מעאני אכר פי בלאם רב' שמואל השלישי
בסדר ויושע, אן כמא מן וקת נוהור הדח
אלחמרה אלי וקת [אלתנ] הי כמסין יום
כדאך סמען ישראל דיכרות בעד כמסין
[יום, הן] קולה כתפוח קצב גמר פירותיו
לחמשים לרועעה [צנועים] כן קיבלו דת
לחמשים לשעשועיה.

[יז] קאל³ רבינו סעדיה בפרשת לך לך. עד
שיפוח היום א[ראד בקו] בהרי בחר
מואעיד בין הבתרים⁴ מן אנקצא ד' מלכיות
ומן תחית המתים. פאבתי בקול עד שיפוח
היום אלי אן ינתפך אלנהא[ר יענון] אלי אן
תטהר אלישועה אלממתל בעור ויום [בק'
קומי אורי] וג'. ואראד בקו' ונסו הצללים
[אן יז] ול צלאל אלמ[מאלך דין] להם בקו'
סר צלם מעליהם. [ושבהו אל] מו[ש]יע
בצבי ואיל לסרעה הצארהמא, בק'
[אל] ולא מהרה הצילנו, מהר ענני⁷.

פרק ג

[ז] לרבותינו ז"ל [פ] שבועות בגמ' (לה, ב)

שהתחממו עליך. [ז] שלמה אחיה בעטיה. שלא אחיה
כתועה. ופרשו ר"י אבן ג'נאח בפירוש המילות שלו
לספר שמואל: כמו הנוטה הסוטה מן הדרך. אמר:
וכמוהו "ויעט העם אל השלל" (ש"א יד, לב), "ותעט אל
השלל" (שם טו, יט). [ט] לסוסתי. סוסה נקבה. [ז] בתורים.
בקישוט העגילים. בחרוזים. במחרוזות אבני חן,
המשובצת באבני חן רבים. ולכן נקראים בתי השיר
[חרוזים].

פרק ב

[ג] ומצאתי בטעם דימוי ישראל לתפוח פירוש אחר,
בדברי רבינו שמואל השלישי בסדר ויושע, שבשם
שמתחילת פריחת הפרי שלו עד השלמתו יש חמישים
יום, כך שמען ישראל את הדיברות אחר חמישים יום.
ואלו דבריו: כתפוח קצב גמר פירותיו לחמשים
לרועעה [צנועים] כן קיבלו דת לחמשים לשעשועיה.

[יז] אמר רבינו סעדיה בפרשת לך לך. עד שיפוח היום,
כוונתו במה שאמר "בהרי בחר" להבטחה בין הבתרים
על כילוי ארבע מלכויות ועל תחיית המתים. והתחיל
באמרו "עד שיפוח היום", עד שינפח היום, והכוונה,
עד שתתגלה הישועה המשולה באור ויום, כמו
שנאמר (ישעיה ס, א) "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה'
עליך זרח". ורצה באמרו "ונסו הצללים", שיסורו
צלליות המלכויות וממשלתם, כמו שנאמר (במדבר יד,
ט) "סר צלם מעליהם". ודימו את המושיע לצבי ואיל
מחמת מהירות הופעתם, כמו שאמר הנביא "מהרה
הצילני" (תהלים לא, ג), "מהר ענני" (שם סט, יח).

פרק ג

[ז] לרבותינו ז"ל במסכת שבועות בגמ' (לה, ב) [כל]

בכה"י שלפנינו והוכנסו בסוגריים מרובעות.

ברס"ג נוסף: ואמת' אל ד'לך.

א 13 ב

התוספת "בק' [אל] ולא מהרה הצילנו, מהר
ענני" אינה ברס"ג לפנינו.

א 23 א

2 גליון א 2

3 א 13 א

4 מכאן הושווה לנוסח רס"ג בפרשת לך לך
שהשתמר בכה"י Yevr.-Arab.I.326, א26,
ש' 4-1 מלמטה, וכה"י TS.AR.22.13, ב2,
ש' 19-11 מלמטה, וקטע אנטונין,
Evr.III.13213. ועל פיהם הושלמו הלקונות

[כל] שלמה האמורין בשיר [השירים אשר לשלם]ה ק[דש שנ] שיר השירים אשר לשלמה, [למלך שהשלוש ש]לו, חוץ מזה כרמי שלי לפני האלף [לך שלמה, שלמה לדידי]ה, ומאתים לנוטרים את פריו. רבנן ויש אומרים [אף זה חול] הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים [סביב לה] כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה מפחד בלילות מפחד גיהנם הדומה ללילה. אף זה ולא מיבעיא האיך, אלא הא דאמר שמואל כל מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פריו למלכותא דארעא, שמואל כמאן לא כתנא קמא ולא כיש אומרים, [אלא ה"ק, וי"א] זה קדש וזה הוא דחול ושמואל אמר כיש אומרים.

וסמעת פי הנה מיטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה אנהא ברכת כהנים פכאנת מכת.. כי.. שלמה לאנה אדא עדדת חרופהא וגרת[ה] ס'. והדא מן אלעריך (ערך טר), כולם אחוזי חרב תרגום וכהנאי וליואי וכל שבטיא דישראל כולהון אחידן בפיתגמי אוריתא דמתילן לחרבא ושקלן וטרן בהון כגיברין מאלפי קרבא. ובפ' אין ממאנין אמר שמואל בר נחמני לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו על יריכותיו [וגהנם פתוחה] לו מתחתיו שנאמר הנה מטתו שלשלמה כלם [אחוזי חרב] מפחד בלילות מפחד גהנם שדומה ללילה.

שלמה האמורין בשיר [השירים אשר לשלם]ה ק[דש שנ] שיר השירים אשר לשלמה, [למלך שהשלוש ש]לו חוץ מזה כרמי שלי לפני האלף [לך שלמה, שלמה לדידי]ה, ומאתים לנוטרים את פריו. רבנן ויש אומרים [אף זה חול] הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים [סביב לה] כל אחוזי חרב מלומדי מלחמה מפחד בלילות מפחד גיהנם הדומה ללילה. אף זה ולא מיבעיא האיך, אלא הא דאמר שמואל כל מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פריו למלכותא דארעא, שמואל כמאן לא כתנא קמא ולא כיש אומרים, [אלא ה"ק, וי"א] זה קדש וזה הוא דחול ושמואל אמר כיש אומרים.

ושמעתי ב"הנה מיטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה", שהיא ברכת כהנים, שהיתה כתובה סביב למטתו של שלמה, לפי שבשתמנה את אותיותיה תמצאן ששים. וזה מספר הערוך (ערך טר): כולם אחוזי חרב תרגום וכהנאי וליואי וכל שבטיא דישראל כולהון אחידן בפיתגמי אוריתא דמתילן לחרבא ושקלן וטרן בהון כגיברין מאלפי קרבא. ובפרק אין ממאנין (יבמות קט, ב) אמר שמואל בר נחמני, לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו על יריכותיו [וגהנם פתוחה] לו מתחתיו, שנאמר "הנה מטתו שלשלמה כלם [אחוזי חרב] מפחד בלילות", מפחד גהנם שדומה ללילה.

